

ILARIE CHENDI

SCRIERI

I

*Ediție, prefață,
tabel cronologic,
note și comentarii
de*

DUMITRU BĂLĂEȚ

10. 703

SCRIITORI ROMÂNI
EDITURA MINERVA

București, 1988

ILARIE CHENDI, PRECURSORUL

Ce ne arată, într-o privire de ansamblu, filele dosarului valorificării critice a lui Chendi, câte au putut fi strînse pînă în prezent? În primul rînd, nevoia unei lărgiri considerabile a perspectivelor asupra scrierilor acestui autor, atît în ce privește întinderea lor în timp, cît și în privința diversității (critică și istorie literară, poezie, proză, estetică, folcloristică, traduceri, interpretări din literatura universală, articole cu caracter cultural și politic etc.). Mai ales scrierile rămase în periodice sînt revelatoare în acest sens. În ceea ce privește întinderea în timp, se cuvine precizat că au rămas în afara unor evaluări critice adecvate peste 10 ani de activitate literară, dacă ținem seama de faptul că Ilarie Chendi a debutat în presa transilvăneană prin anii 1891—1892 (Vasile Netea, *Ilarie Chendi. Inceputurile literare și publicistice. I. Epoca sibiană*, în *Revista de istorie și teorie literară*, nr. 2, 1968).

Eseul *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică* (apărut în *Muza*, nr. 3, 4, 5/1893) — deci cu 10 ani înainte de *Preludii* — trebuie considerat debutul lui Chendi în domeniul criticii literare. Scris sub „formă dialogică“, mai mult ca o luare de atitudine juvenilă în confruntarea marilor curente literare ale vremii, eseul respectiv denotă o bună familiarizare a tînărului autor cu literatura românească și universală a timpului, reflectă spațiul larg în care se mișcă gîndirea sa critică. Dacă observăm faptul că acest eseu este urmat de multe alte studii cu preocupări teoretice și de largă perspectivă asupra fenomenului literar (*Clasicismul în școalele medii, Lenau, Goethe, Giacomo Leopardi, Petöfi, Schiller, Heine, „Germania jună“, „Femeia necredincioasă“* ca motiv în literatura universală), toate situate în această parte de început a activității criticului tran-

silvănean, ne apare în evidență cât de greșită este opinia acelor care îl consideră pe Chendi un critic fără perspective și reperi generale cuprinzătoare în aprecierile și judecățile sale. „De nu-î cerem unui critic o «estetică» — afirmă E. Lovinescu — îi cerem totuși idei generale, și lipsa lor la Chendi e izbitoare: nici un fel de ideologie, nici o asociație de idei sau o investigație în alte domenii sau în alte literaturi“ (*Istoria literaturii române contemporane*, II, Editura Ancora, București, 1927, p. 39).

O asemenea judecată eronată are la temelie, printre altele, și o informație deficitară asupra activității criticului transilvănean. Are dreptate Vasile Netea atunci când afirmă: „...fără cercetarea amănunțită a periodicelor și a corespondenței sale... nu se poate constitui o imagine clară și completă a ideilor și operei lui Ilarie Chendi“ (*Introducere* la volumul Ilarie Chendi, *Pagini de critică*, Editura pentru literatură, 1969, p. IX).

Faza de început a activității criticului transilvănean este revelatoare și-n alte privințe. Astfel, aspectul polemic, cel mai evident pentru întreaga activitate de critic literar a lui Chendi, își are originile strălucite în această perioadă, și faptul a rămas necunoscut cercetării noastre literare. Debutul în acest domeniu poate fi socotit articolul *D-l Tit Maiorescu despre noi. Tinerii noștri poeți*, apărut în *Familia* (nr. 18 din 3/15 mai 1898). Încă din primele rânduri ale articolului respectiv îi întâlnim pe cei doi mari critici ai epocii puși față-n față într-o problemă de polemică literară încă neluată în seamă. „Toți criticii de dincolo — ne spune Chendi — începînd cu d-l Gherea-Dobrogeanu și cu d-l Tit Maiorescu, pun în afară de orice îndoială sărăcia mișcării literare contemporane la noi, românii. Pricina acestei secete și-o explică în diferite chipuri, după cum le-o îngăduie și impune sistemul critic urmat de fiecare.“

După cum se vede, în dezbateră dintre Gherea și Maiorescu au intrat nu numai probleme de estetică generală și de orientare teoretică, precum știam pînă acum, ci și aspecte concrete, de apreciere a unui moment în evoluția literaturii române, și anume acela de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Deși cei doi critici erau de acord în caracterizarea perioadei ca o epocă de stagnare literară, ei explicau în mod diferit situația, conform unor sisteme critice diferite, recunoscute ca atare în epocă. Nu sînt greu de descoperit la cei doi adversari textele la care se referă Chendi și în care se relevă în mod evident polemica. Articolul lui Gherea, din care Chendi citează în continuare, se

intitulează *Asupra mișcării literare și științifice* și a apărut mai întîi în *Literatură și știință*, volumul I (1893) și apoi în *Studii critice*, volumul III (1897). „Seceta literară și științifică“ Gherea o explică printr-o lungă digresiune de natură sociologică privind relația dintre scriitori și cititori la noi, după revoluția de la 1848. Maiorescu îi replică asupra acestei probleme, în felul său concis, în introducerea la studiul *În memoria unui poet bănățean*, Victor Vlad (*Delamarina*), apărut în *Convorbiri literare* (nr. 2 din 15 februarie 1898). Este adevărat că există o sărăcie literară la noi — recunoaște și Maiorescu — dar ea se limitează cu precizie la momentul strict al deceniului din urmă al secolului: „De cînd s-au dus Creangă, Eminescu și Alecsandri, literatura lîncezește la noi“. Apoi, spre deosebire de Gherea, Maiorescu distinge mișcarea literară de cea științifică, aceasta din urmă aflîndu-se în progres: „cercetări istorice, filologice și din științele fizice se fac acum mai cu temei“. În explicarea decăderii literaturii, Maiorescu socotește determinările sociologice insuficiente. Ceea ce se poate spune cu precizie e doar „curiosul ritm de urcare și coborîre prin care se manifestă la popoare mișcarea artistică ca și cea religioasă“.

Ne apare evident faptul că Ilarie Chendi, care urmărea cu atenție ce scriau în replică cei doi mari critici, avea motive întemeiate să-i așeze în ordinea în care i-a așezat (Gherea — Maiorescu), conformă unei noi situații polemice și să califice apoi răspunsurile lor ca fiind conforme unor structuri conceptuale specifice. Tînărul critic ardelean deși stăruie mai mult asupra modului cum înțelegea Gherea „seceta literară“ a epocii, se oprește la explicarea scurtă, maioreșciană a acestui fenomen, determinările prea strict sociologice pîrîndu-i-se și lui oțioase. „Astfel de ere staționare — conchidea el — se găsesc în istoria evoluției culturale a oricărui popor.“ Dacă preia spiritul explicației lui Maiorescu, tînărul Chendi nu acceptă și expresia acestuia. Lui i se par exagerate atît noțiunea de „secetă literară“ a lui Gherea, cît și cea de „decadență“ a lui Maiorescu. El alege expresia de „eră staționară“ sau de „tranziție“ (cum întâlnim într-un alt articol din *Familia*, din aceeași perioadă), expresie conformă cu spiritul polemicii pe care o duce în continuare Chendi cu reprezentanții „Junimii“ pe problemele literaturii transilvănene a momentului.

Și-n această privință Chendi se arată subtil, sagace, percutant. El distinge, în cadrul grupului de scriitori socotiți de Maio-

rescu drept reprezentativi pentru „reînvierea“ literaturii transilvănene, pe Slavici, a cărui activitate „a căzut chiar în epoca lui Eminescu“, și pe Coșbuc, care „nouă ne scria înainte de 1890“. Celelalte talente remarcate de criticul junimist (Lucreția Suciuc, Ioan Popovici-Bănățeanul, Victor Vlad-Delamarina) erau cu adevărat minore, incomplet afirmate. Încît Chendi avea dreptate să conchidă: „Să nu ne închipuim că avem aici o mișcare literară care ar putea fi socotită ca o continuare a mișcării literare ce a existat în România înainte de anii 1890. D-l Maiorescu a privit desigur cu prea mult optimism în depărtare și, la tot cazul, cu prea mare pesimism în jurul său“. Comentarea acestei erori de perspectivă revine într-o formă ironică și mai puternică în cel de-al doilea articol polemic al lui Chendi cu *Convorbirile literare*: „Rămîne pentru mine cel puțin enigmatic — scrie Chendi — ce l-a putut îndemna pe d-l Maiorescu la această constatare. (Pentru ce a acceptat d-l Dragomirescu această vedere e mai ușor de explicat!) Poate momentana însuflețire pentru V. Vlad-Delamarina, poate nemulțumirea sa pentru scriitorii de dincolo“... (*Renășterea literară? Răspuns d-lui M. Dragomirescu*, în *Familia*, nr. 27 și 28, 1898).

Tînărul critic observase cu perspicacitate că toți marii scriitori ai momentului se îndepărtau de orientarea junimistă și se apropiiau de programul critic al lui Gherea. Revista *Familia*, al cărei spirit critic începuse să-l diriguiească Ilarie Chendi, era un fel de cutie de rezonanță a acestei reorientări spirituale.

Un alt punct nevralgic al disputei lui Chendi cu cei de la *Convorbiri* vizează relația între viața social-politică și literatură în condițiile de atunci ale Transilvaniei. Nu Chendi introduce o asemenea problemă în cadrul discuției, el are însă meritul de a fi descoperit eroarea într-o mentalitate cu aparențe juste și cu mare extindere în rîndul multor scriitori. „Îmi aduc aminte — comentează Chendi — că deja Alecsandri în scrisorile sale către Negruzzi, pe urmă d-l Maiorescu și chiar d-l Dragomirescu au pus în cîrca vieții noastre de apăsare politică vina că n-avem mișcare literară... Chiar în răspunsul d-lui Dragomirescu aflu cuvintele: «Românii din Ungaria sunt de la 1890 încoace cu deosebire încordați pentru susținerea luptei naționale în contra politiceii de maghiarizare a guvernului ungar, tot interesul lor într-acolo e îndreptat».“ Chendi demonstrează că o asemenea idee este profund greșită și dăunătoare. „O teorie ca cea profesată în *Convorbiri*, că apăsarea unui popor e o piedică în miș-

care sa literară, a fost de zeci de ori dezmințită în istoria universală a literaturii. Cert e însă contrariul, că produsele literare de valoare frîng starea de apăsare, că un singur geniu zdrobește lanțurile unui popor, făcîndu-se expresia sentimentului public și fiind plămădirea idealurilor de cari un popor e frămîntat în inima sa.“

Criticul ardelean folosește ca argument în favoarea acestei idei starea de apăsare socială și politică de dinainte de 1848, care a determinat avîntul mării literaturi europene din epoca respectivă, aceasta din urmă influențînd la rîndul ei evenimentele revoluționare. Pentru condițiile din Transilvania este adus în discuție cazul lui Coșbuc care a trăit „în același timp de apăsare, a fost chiar colaborator la un ziar politic în decurs de mai mulți ani și totuși nu s-a pierdut, nu „s-a consumat în luptele naționale“. Pe această linie ideile lui Chendi vin într-o atingere evidentă cu acelea ale lui Dobrogeanu-Gherea, pe care tînărul critic ardelean îl și citează în legătură cu analiza condițiilor „între cari s-a născut și dezvoltat talentul lui Coșbuc, al poetului tărînimei“...

O asemenea apropiere fătîșă de pozițiile critice ale lui Gherea a fost de natură să invenineze mult atitudinea celor de la *Convorbiri literare* față de Chendi. De unde în răspunsul la primul său articol, semnat de Mihail Dragomirescu (*Replîce. D-lui Ilarie Chendi, asupra valorii literațiilor noștri actuali*, în *Convorbiri literare*, nr. 5, din 15 mai 1898), tînărului critic i se făceau dojene părintești, recunoscîndu-i-se calități pentru care un altul ar fi putut fi măgulit (talent literar, puterea judecătii critice, rolul de a regla mișcarea literară transilvăniană), acum, după ce poziția lui Chendi se situa din ce în ce mai clar de cealaltă parte a baricadei, polemica se accentuează. Tînărului critic i se răspunde la „poșta redacției“: „I. Chendi, Oradea Mare. La toate se poate răspunde — chiar și la necuviințe — numai la absolute confuzii nu“ (*Convorbiri literare*, nr. 10, din 15 oct. 1898). „Absolutele confuzii“ pe care le deplînge, anonim, M. Dragomirescu privesc apropierea concepției despre literatură a lui Chendi de programul critic al lui C. Dobrogeanu-Gherea. A fi intrat în polemică deschisă pe astfel de probleme ar fi însemnat pentru cei de la *Convorbiri* dezvoltarea unui aderent tînăr al lui Gherea, deosebit de tăios și pătrunzător. Or, o astfel de dezvoltare nu intra în tactica de luptă literară a lui

Maiorescu și a elevilor săi. Chendi nu rămâne nici el dator. Celor câteva cuvinte de la „poșta redacției“ din *Convorbiri* le răspunde cu un pamflet de o ironie ucigătoare, *Critică, replică, duplică* (în *Familia*, nr. 49, din 6 dec. 1898). În acest articol el constată, printre altele, că: „De când cu cele relevate de mine în coloanele *Familiei* cu privire la legenda renașterii literare povestită de cei de la *Convorbiri*, nu este număr al acelei reviste în care sau eu, sau *Familia* să nu fim incidental amintiți și gratificați cu aluziuni malițioase“.

În articolele sale din această perioadă, Ilarie Chendi va face și el numeroase aluzii la faptul că reprezentanții criticii de la *Convorbiri literare* nu cunoșteau realitățile literare transilvănene din epoca respectivă. Între altele, semnalăm un portret de tot hazul al „epigonilor ciparieni“ (*Tribuna poporului*, din 12 august 1898), demonstrând că dispariția „cenușei din vatra etimologismului“, de care vorbea Maiorescu, era încă departe de înfăptuire. Pe aceeași linie a polemicii cu *Convorbiri literare* este și pamfletul *Răspuns la complimente* (din *Tribuna poporului*, nr. 234 din 7 decembrie 1899) și mai ales amplul studiu de sinteză *Zece ani de mișcare literară în Transilvania (1890—1900)*, apărut mai întâi în paginile *Familiei* și apoi și în volum, în 1901. Chendi alege pentru studiul său exact perioada pe care o indicase Maiorescu drept o epocă de „renaștere literară“ în Transilvania. Printr-o analiză detaliată a întregului material literar pe care-l oferea deceniul respectiv, tânărul critic demonstrează că ideea maioreșciană a renașterii literare transilvănene trebuie privită în continuare cu circumspecție, conform principiului emis de Chendi încă în primul său articol polemic cu cei de la *Convorbiri literare*: „Mai întâi trebuie să ne ridicăm la sferele artei unde, durere, încă n-am ajuns, și numai atunci vom putea primi complimentul d-lui Maiorescu, că acum stăm noi în fruntea mișcării literare“.

După cum se vede, Chendi stabilea înalte exigențe estetice în fața literaturii, exigențe pe care nici criticul junimist nu le mai manifesta, cedând unor conjuncturi de moment. Principiul estetic rămâne unul din punctele cardinale ale întregii activități critice a lui Chendi. Faptul acesta se reflectă cu precizie încă în prima sa mare polemică literară. Rămasă ca și necunoscută cercetării literare de pînă acum, această polemică demonstrează independența de spirit a lui Chendi, tendința lui vădită de a-și fixa un punct de vedere profund și judicios, care să contribuie

la dezvoltarea mișcării literare, la înălțarea ei pe noi trepte. Ea mai reflectă și un alt adevăr, și anume, că sinteza maioreșciano-gheristă la nivelul criticii noastre literare trece mai întâi prin spiritul tînăr și viguros al lui Ilarie Chendi.

Cercetarea începuturilor activității criticului transilvănean ne mai dezvăluie și faptul că inițial tînărul autor se afirmă în multiple direcții ale unei munci literare febrile: poezii, schițe, povestiri, însemnări de călătorie, note despre cărți, traduceri etc., pentru ca, după aceste experimente, el să ne apară deodată format și hotărît să desfășoare un întreg program de activitate în direcția criticii literare aplicate fenomenului literar viu, în curs de desfășurare. Punctul de reper în această privință îl constituie *Darea de seamă asupra broșurii de romane a d-lui I. Russu-Șirianu* (*Telegraful român*, nr. 27 și 28/1895). Cartea respectivă nu era valoroasă în sine, după cum sublinia Chendi, ci doar prin raportare la „seceta literară“ care exista pe atunci în Transilvania. În cuprinsul acestei luări de atitudine, Chendi cerea discutarea curentă a cărților care apar, în raport cu principiile estetice: „ochiul aprețiator de artă este ochiul estetic“. El solicita disocierea atentă a valorilor: „alta este a judeca asupra unui product din literatură și artă din punct de vedere estetic; și alta din cel al moralului creștin, respectiv a celui bigot, religios. Noțiunea estetică se deosebește de moral în mod esențial.“

Fixînd un program estetic pentru analiza cărților în curs de apariție, propunîndu-și să pună în practică un astfel de program, Ilarie Chendi realiza prin „darea de seamă“ asupra volumului de romane *Moara din vale* al lui I. Russu-Șirianu, nu numai prima sa recenzie, ci și una din primele de acest fel, cu un statut decis, în istoria criticii literare românești. „Cronica literară a devenit, începînd cu Chendi, expresia de bază a oricărei critici“ (Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, Ed. Minerva, 1973, p. 135).

Este de observat faptul că, în urmărirea fenomenului literar viu, în curs de desfășurare, în prezentarea și analiza acestuia în fața publicului, Chendi s-a implicat adînc, cheltuind o energie enormă, timp de peste cincisprezece ani. Este puțin probabil să fi existat între 1895—1912 vreo apariție literară cît de cît semnificativă în Transilvania, și după 1900 în întregul cîmp literar românesc, care să nu fi trecut pe sub ochiul său sever,

pătrunzător, hotărît să-și îndeplinească pînă la capăt misiunea de recenzent literar. Mai mult decît atît, atenția lui s-a îndreptat și spre ziarele și revistele timpului, spre almanahuri și calendare în care apăreau lucrări literare demne de a fi luate în seamă și relevate într-un fel sau altul publicului cititor.

Lui Chendi îi revine meritul de a fi extins în mod sistematic activitatea de recenzent din paginile revistelor literare în acelea ale ziarelor vremii (*Telegraful român*, *Tribuna poporului*, *Voința națională*, *Țara noastră* ș.a.). Treptat el și-a lărgit cîmpul observației de la cărțile care apăreau la întreaga viață literară și culturală curentă, extrăgînd din ea informații și subiecte pentru polemici, corespondențe, portrete de scriitori etc., dezvoltînd într-un mod remarcabil un gen ziaristic nou, *foiletonul*. El a și teoretizat acest gen ziaristic, printre primii la noi, și l-a cercetat sub unghi istoric de-a lungul dezvoltării presei românești (*Foiletonul nostru*, în volumul *Fragmente. Informațiuni literare*, 1905).

Căutînd să contureze un tablou al evoluției criticii literare românești (1936), Pompiliu Constantinescu se întreba: „Unde e deci critica noastră modernă, așa cum o creează Sainte-Beuve, în direcția unei comprehensiuni și a puterii de interpretare? Unde e genul nou cu metode proprii, cu domeniu propriu, critica creatoare, nu în sens impresionist, ci critica hrănită cu substanță artistică, construind, lămurind spirite, expresii, stiluri? Începuturile acestei perioade îl inaugurează criticii cronicari. Primul cronicar adaptat necesităților foiletonului e Chendi“ (*Scrieri*, vol. 6, Editura Minerva, 1972, p. 306).

În sprijinul vastei sale activități de foiletonist, Chendi a adus și o concepție nouă, specifică, despre rolul criticului în viața literară, opusă în mod evident aceleia formulată în 1885 de către Titu Maiorescu: „Cu cît literatura ia o dezvoltare mai mare — ne spune el — cu atît rolul criticului este mai important și datoriiile lui mai multiple. El e un fel de veghetor, călău dacă vrei, al literaturii, și în loc de a se ocupa exclusiv de ce e mare, trebuie să-și îndrepte adeseori atenția asupra tuturor celor mici, ca ei să nu copleșească, să nu compromită ce e mare și frumos. În munca asta, oricît de zgust l-ar cuprinde uneori, trebuie să persiste cu deplină conștiențiozitate, căci servește arta, neamul și omenirea“ (*Dreptul criticei*, în *Foiletoane*, 1904, p. 3).

Din cele de mai sus, se desprind și cele două laturi mai importante ale criticii literare desfășurate de Ilarie Chendi: pe de o parte, latura pozitivă, de afirmare a valorilor; pe de alta, cea negativă, de respingere a nonvalorilor, care amenințau bunul mers al literaturii. Dacă astăzi, în perspectiva timpului, ne apare mai importantă prima latură, ea distingîndu-se prin capacitatea deosebită a lui Chendi de a intui și selecta principalele valori literare ale vremii, în epocă s-a precizat mai ales cea de-a doua, care i-a adus faimă și l-a impus atenției opiniei publice. Autori care se bucurau de o anumită trecere în epocă, precum G. Cair, P. Vulcan, „geniul din Constanța“, Leonescu și Dușescu, H. Lecca, Th. Speranția, L. Daus, F. Becescu — „poetul reclamagiu“ — N. Pandele, N. Popescu, Radu D. Rosetti, Riria, Iuliu Dragomirescu și mulți alții, supuși criticii necruțătoare a lui Chendi, în care rolul principal îl joacă citatul compromițător, au părăsit pe bună dreptate cîmpul literaturii, alungați de biciul ironiei.

Imitația, grandomania, lipsa de adevăr în exprimarea ideilor și sentimentelor, plagiatul, bombasticismul, beția de cuvinte, senzaționalul, platitudinile de stil și gîndire, tendința de comercializare a artei etc. sînt surprinse de Chendi pe viu și demonstrate într-un mod care nu mai lasă nici un fel de îndoială. Dintre toate laturile activității lui Ilarie Chendi, aceasta este singura căreia E. Lovinescu va concede să-i acorde o anumită valoare: „Opera de exterminare a mediocrității, îndeplinită de Maiorescu într-o epocă mult mai tulbure, a îndeplinit-o după o jumătate de veac, și deci cu merite mult mai mici, și Chendi față de mediocritatea timpului său...; în această operație de poliție literară, de o valoare de altfel relativă și legată de moment, vedem adevăratul element pozitiv al contribuției lui Chendi, în serviciul căreia și-a pus bunul-simț necesar și mijloacele de expresie potrivite“ (*Istoria literaturii române contemporane*, II, ed. cit., p. 39—40).

Desigur, în privința meritelor lui Chendi în combaterea mediocrităților vremii așa stau lucrurile; în altă parte, Lovinescu însuși vorbește, ca și criticul transilvănean, despre epoca de început a secolului XX în literatura noastră ca de o perioadă de confuzie a valorilor (etnice, etice, politice și estetice). Chendi vedea răul acesta manifestîndu-se în primul rînd în domeniul criticii: „A dispărut măsura — constata el cu amărăciune — puterea de a deosebi, a selecționa, a păstra un echilibru în gustul

literar și artistic. Iar toate acestea numai din pricina admiratorilor cu toptanul" (*Schițe de critică literară*, p. 22). În modul de receptare a literaturii timpului el dezvăluie „tonul superlativ, tautologiile nesfârșite, clișeele admiratoare întrebunțate la toți deopotrivă“. O altă formă de abatere a criticii de la scopurile ei o dădeau „vânătorii de cliență și de popularitate, cari, speculând slăbiciunea omenească, umflă valorile, scot nulități din pulberea necunoscutului și se înconjură de ele în scopuri personale“ (*Schițe...*, p. 24). Chendi cere spirit maiorescian, echilibrat în distribuirea comparațiilor de valoare: „Cum pot să stea alături — se întreba el — Stamatiad-Riuleț cu marele Strindberg? Faptul că și unul și celălalt tratează un suflet ciudat de femeie înscamnă oare identitate de talente? O mare rătăcire de care e bine să ne dezvățăm! Căci cum nu-i d-l Delavrancea un Shakespeare al românilor, nici orice novelist al nostru un Maupassant, nu poate fi nici fiecare riuleț un șuvoi puternic. Sunt unele asemănări cari profanează.“ Chendi recomandă constituirea unei scări a valorilor în interiorul perimetrului nostru de cultură, așa cum va proceda mai târziu G. Călinescu. „Comparațiile — cerea el — să se facă totdeauna în raport cu munca noastră intelectuală, nu a altora, și calitățile ies ușor la iveală“ (*Schițe...*, p. 129).

În acțiunea sa de negare a nonvalorilor, Chendi a avut în vedere, în primul rând, criteriile estetice, clar formulate de el teoretic: „Nu blestemați pe critic, căci el nu este decît paznicul treaz la castelul frumosului, unde mărunții, sterpii și banalii nu au ce căuta“ (*Schițe...*, p. 17). De un asemenea paznic drept, treaz, cu privirile pătrunzătoare, toate epocile literare, dar mai ales acelea de tranziție, cum a fost aceea în care a acționat, au o acută trebuință.

Nu numai acțiunea de asanare literară întreprinsă de Ilarie Chendi se aseamănă în multe privințe cu aceea a lui Titu Maiorescu, ci și cea de recunoaștere și promovare a valorilor literare ale epocii în care a trăit. În această privință lui îi revine meritul de a fi intuit și scos în evidență, printre primii, talentul incipient al multora dintre scriitorii de seamă ce vor ilustra într-un mod remarcabil literatura română de mai târziu: Octavian Goga, Mihail Codreanu, Ion Minulescu, G. Topîrceanu, Alice Călugăru, Ion Agârbiceanu și, mai ales, „fenomenalul“ Tudor Arghezi.

Pe Octavian Goga, spre exemplu, criticul transilvănean îl semnală cu mult înainte ca el să fie cunoscut: „În special Octavian Goga (iscălește și N. Otavă) este un talent real. Printre scriitorii de versuri apăruiți în cei trei ani din urmă, Goga este singurul «cîntăreț de bună speranță». El a învățat foarte mult de la Iosif și aduce o notă nouă, cu momente duiioase și puternice din liniștea casei preoțești din Ardeal“ (*Foiletoane*, 1904, p. 211). Amplul studiu despre „un nou poet ardelean“, din volumul *Fragmente* (1905), este scris, după cum remarcă însuși, „cu un an înainte de a se anunța apariția în volum a poeziilor lui Goga“. Aici criticul pune verdictul categoric că este vorba de „apariția unui nou talent original în literatura română“.

Dacă atunci cînd a trăit și mult timp după aceea, Ilarie Chendi a trecut drept susținătorul reprezentanților curentului sămănătorist în literatura epocii, astăzi ne apare cu mai multă putere în lumină capacitatea lui de a sesiza noul în expresie, talentele cu adevărat moderne, indiferent de grupările literare din care făceau parte. Astfel, ne surprinde faptul, la o privire mai atentă, că Ilarie Chendi apreciază printre primii valoarea unor poeți simbolști, socotiți în general în tabără adversă criticului. Încă în volumul *Preludii* din 1903, Chendi evocă în tonuri calde, pătrunzătoare, pe Iuliu Cezar Săvescu, socotit „printre cei mai buni ai acestei direcții“. El observă că „umbra corbului misterios din celebra poezie a lui Poe filfiie deasupra gândirii lui“, iar în tradiție autohtonă este influențat de „Depărățeanu și Bolintineanu cari, poate prin forma săltăreață a unor versuri și prin duhul misterios din altele, au ajuns, alături de Heliade Rădulescu, cei mai iubiți poeți ai simbolștilor noștri“.

La o concluzie asemănătoare cu aceea a lui Chendi privind relația simbolismului românesc cu tradiția autohtonă ajunge și Vladimir Streinu cu aproape cincizeci de ani mai târziu (vezi, în acest sens, *Istoria literaturii române* de Șerban Cioculescu, Tudor Vianu și Vladimir Streinu, ed. II, București, 1971, p. 302—303).

În volumul *Foiletoane*, din 1904, într-o „pagină comemorativă“ cu „poeți morți în floarea vîrstei“, Chendi vorbește, în primul rând, de „Iuliu Săvescu“, apoi de altul „mai cult și mai silitor“, care „se luptă acum cu o boală cumplită, sărman, părăsit și izolat de lume, în căsuța părinților săi de lingă

Tecuci". Acesta din urmă nu este altul decât Ștefan Petică, a cărui evocare mișcătoare o face în volumul următor, *Fragmente* (1905). Chendi, care îl cunoscuse îndeaproape pe Ștefan Petică, ne dă următoarea mărturie valoroasă pentru observarea întâlnirii ambilor în aria lor de pregătire intelectuală: „Dintre toți «modernii» noștri, el avea cea mai solidă cultură. Era un autodidact foarte muncitor. Citise multă literatură mai nouă franceză și italiană și m-a uimit cât de bine cunoștea pe tinerii germani, dintre care își alesese de model pe cei mai eterici, pe Hugo von Hofmannsthal și pe Stefan George. Era bine orientat și asupra curentului nou al artelor, îndeosebi al picturii. Sub o asemenea influență nu putea să se dezvolte altfel.“

După cum se vede, cele două laturi ale literaturii noastre din jurul anului 1900, cea dezvoltată sub numele de simbolism și cea sămănătoristă, sînt, prin reprezentanții lor cei mai de frunte, congenere în aria lor de cultură. Tot astfel se regădesc și în fibra creatoare, căci Tudor Vianu și alți cercetători au pus în lumină, cu prisosință, prezența unor elemente înnoitoare în proza de început a lui Sadoveanu, în poezia lui Oct. Goga, și mai ales în creația lui Dimitrie Anghel, colaborator activ al *Sămănătorului*, dar poate cel mai viguros dintre simboțiștii noștri. Avînd în vedere asemenea fapte, Ilarie Chendi protesta vehement împotriva celor de la *Vieța nouă* a lui Ovid Densusianu, care acuzau curentul național de lipsă de receptivitate față de literatura modernă occidentală: „Nu este adevărat, mai întîi, că literatura cea bună franceză ar fi dușmănită la noi, cîtă vreme traducerea celei mai de seamă astăzi continuă să fie făcute din franțuzește. Nu este just că scriitorii de azi refuză contactul cu modernii, pe cînd ei ne dau traduceri mai multe tocmai din aceștia: Bărsan din Wilde, Sandu din Maeterlinck, Iosif și Anghel din Verlaine, Régnier, Wilde și... Wagner. Și tot atît de absurd este să insinuezi că talentele noastre adevărate s-ar compromite prin abuzul de subiecte naționale și țărănești, cu toate că se știe că aceste subiecte le exagerează numai diletanții și pseudoartiștii, cari se găsesc în toate taberele, tot așa precum subiectele simboliste și moderniste de toate categoriile sunt adînc batjocurite numai de imitatori de specia Ervinilor“ (*Schițe de critică literară*, p. 138). G. Călinescu ne spune că, „propriu-zis, Densusianu nu era un simbolist... și, ciudățenie a caracterului, a combătut tocmai pe poeții de spirit nou“ (*Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, 1941,

p. 605). Ceea ce nu e cazul lui Chendi care, în toată cariera lui critică, trecînd drept un apărător al tradiției și al spiritului național în literatură, a dat totuși dovadă de o reală receptivitate față de tendințele înnoitoare reprezentate prin scriitorii tineri promovați de el. Astfel, în 1908, făcînd o prezentare a poeziei lui Ion Minulescu în care descoperea „o reală putere de evocare și un rafinat simț pictural“, Ilarie Chendi insista asupra debutului acestuia la revista *Viața literară*, împreună cu alți scriitori tineri ai vremii: „Cercetătorul obiectiv — sublinia criticul — va vedea că în revistă... s-a perindat un număr frumos de forțe tinere“. El remarcă proza lui Al. Cazaban, precum și poeți ca I. Minulescu, M. Codreanu, Alice Călugăru și Victor Eftimiu, care, „tot în *Viața* și-au făcut drum“ (*Țara noastră*, nr. 23, din 1/14 iunie 1908).

Faptul că Ilarie Chendi era bine inițiat în problemele simbolismului românesc ni-l demonstrează și următoarea apreciere comparativă mai generală, pe care istoria noastră literară a confirmat-o. Astfel, cu privire la N. Davidescu, el observa: „Mai talentat în unele privințe ca Ervin și Stamatiaide, literari-cește mai cult ca unul și ca celălalt, el rămîne însă mult în urma regretaților Iuliu Săvescu și Ștefan Petică, cari au lăsat poeziei noastre mai nouă contribuiri remarcabile“ (*Schițe...*, p. 154). În altă parte, Chendi vorbește de obligația criticii de a urmări „cu băgare de seamă paginile pline de frumos și de suflet ale tinerilor de azi“ (*Cumpăna*, nr. 10, 29 ian. 1910).

Toate aceste idei izvorăsc dintr-un principiu critic pe care Chendi l-a promovat cu stăruință: „În viața noastră literară — ne spune el — este mai bine venit acela care nu vine pe drumuri răzbătute de alții, ci ne aduce elemente nouă, adăugînd ceva propriu la cele cunoscute și dîndu-ne de gîndit asupra lor“ (*Schițe...*, p. 91). La o privire mai atentă, descoperim la Ilarie Chendi și o concepție cuprinzătoare asupra modernizării literare, corespondentă întregii sale contribuții în acest domeniu: „Modernizarea poeziei, sau a literaturii înseamnă... evoluția în stil, finețea în limbă, originalitatea și noutatea în subiecte și un simț mai ales, mai rafinat, dacă vrei, pentru armonie și frumos. Fiecare generație trebuie să fie modernă în sensul ca să nu se mulțumească a păstra numai ce i-a rămas, ci să creeze mai departe pe temeiul dat, netezind asperitățile, înlocuind greșelile, adăugînd la calitățile și lărgind orizonturile celor din trecut“ (*Schițe...*, p. 156).

Cu o asemenea viziune largă despre modernitate, Ilarie Chendi a reușit să intuiască poezia de excepție a lui Tudor Arghezi. Într-un moment cînd marele poet se afirmase doar sporadic prin unele reviste destul de obscure, Ilarie Chendi îl vedea „predestinat să se cristalizeze cu încetul și să-și deschidă o cale mai largă spre mulțime... Încă din *Linia dreaptă* de la 1904, unde îl întîlnim format, d-l Tudor Arghezi ne apare ca un tip original, cu temperament, partizan al concepțiilor îndrăznețe în formă, cunoscător al literaturii subtile“. Socotindu-l „printre cei puțini poeți moderni mai serioși de cari dispunem astăzi“, Ilarie Chendi făcea încă din 1911 această remarcă hotărîtoare în legătură cu afirmarea talentului arghezian: „D-l Arghezi desigur va fi urmărit mai de aproape de cetitori și de critică, mai cu seamă că nu pătîmește de boala generală a tinerilor noștri scriitori de versuri: de banalitate“ (*Doi poeți tineri: T. Arghezi și G. Topîrceanu*, în *Tribuna*, nr. 60, din 15/28 martie 1911).

În raport cu cele de mai sus, Vasile Netea a observat încă de mult (*Figuri ardelenne*, 1944, p. 111—12) faptul că E. Lovinescu va scrie pozitiv despre poezia lui Tudor Arghezi în 1923, cu disculparea: „n-am prețuit-o pînă acum, fiindcă n-am cunoscut-o“ (*Critice*, vol. IX, Ed. „Ancora“, p. 90). Cu toate acestea, criticul de la „Sburătorul“ îl găsea pe Chendi (care semnalase în 1911 valoarea poeziei argheziene): „cu desăvîrșire inapt pentru a distinge linia unei evoluții literare care-l depășea cu mult“ (*Istoria literaturii române contemporane*, vol. II, p. 35).

Mai receptivi față de mesajul criticii sale se arată a fi fost scriitorii înșiși. Iată ce ne spune în acest sens Ion Minulescu: „Deși omul tradiției și al evoluției oficiale, gata să se războiască cu cei care nu l-ar fi secundat în credințele sale literare, Ilarie Chendi citea cu plăcere poeziile celor tineri pe care-i poreclise «trăsniți», le făcea loc în revista lui, unde de multe ori le da înțîietatea asupra celor bătrîni, și pe unii dintr-înșii îi admitea chiar în imediata lui intimitate, care de la cafenea Kubler evolua spre «Carul cu bere»... Dragostea pentru prieteni și-o manifesta cu privirea ochilor lui de diavol converșit și prin acea acoladă cabalistică pe care «omul cu spadă» al timpului nostru o da cu bastonul numai aceluia pe care-i judeca demni de această atenție mai elocventă chiar decît un articol critic. Iată pentru ce noi — bătrîni de azi — nu putem uita că pentru tinerii «trăsniți» de ieri, Ilarie Chendi a fost un fel

de adversar enigmă, care ne-a iubit mai mult decît cei care pretindeau cu zgomot că ne înțeleg mai bine, și de dragul celor mărunți de pe vremea aceea, își rezervase veninul spadei sale pentru cei care decretaseră în literatura română un «punct» și o «pauză», la înfinit“ (*Omul cu spadă*, în *Hiena*, II, 1920, nr. 12—13, p. 20). Și Tudor Arghezi va consemna cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moartea criticului transilvănean: „Bucurîndu-mă de situația de totdeauna, de a fi atacat cu o ură ridiculă în toate încercările mele literare încă de la debut, acest ardelean, cu școală înaltă și de o vioiciune de condei pariziană, divers, felurit, crîncen și sarcastic, mi-a făcut un loc deosebit în literatură, pe care nu știu ce l-a păstrat, îndrăzneala lui de a tăia definitiv pămîntul în jurul judecății mele cu un cuțit adînc, sau și altceva concordant cu atitudinea lui răspicată“ (*Ilarie Chendi*, în *Săptămîna C.F.R.*, din 27 iunie 1943).

Intuirea de către Ilarie Chendi a geniului arghezian, într-o fază timpurie a afirmării lui și în condiții, după cum se vede, destul de tulburi și de dramatice pentru Arghezi însuși, echivalează, într-un plan de istorie literară mai larg, cu intuirea de către Maiorescu a creației eminesciene la începuturile ei. De n-ar fi decît această piatră unghiulară în dezvoltarea literaturii române și meritul lui Ilarie Chendi ar rămîne nepieritor.

Desigur, în tabloul general al valorilor literare ale epocii, nu toate liniile trasate de Chendi se dovedesc corespunzătoare cu evoluția ulterioară în acest domeniu. Este firesc să se întîmple astfel datorită procesului complex, dificil, de valorificare critică, mai ales în cadrul unei epoci de tranziție, cu profil indistinct, cum a fost aceea în care a acționat Chendi. Astfel, pe o seamă de scriitori precum Ioan Adam, C. Sandu-Aldea, Ion Gorun, Emil Gârleanu, Virgil Onițiu ș.a., timpul nu i-a confirmat în măsura creditelor artistice acordate de Chendi. Maria Cunțan și Maria Cioban, mult invocate în această privință, nu fac parte totuși din această categorie, căci în articolele lui Chendi ele figurează în „școala lui Coșbuc“, deci în rîndul imitatorilor.

Sînt însă și situații în care aprecierea valorică la Chendi e marcată în mod evident negativ de spiritul polemicilor în care a fost angajat criticul. Cazul cel mai eclatant în acest sens și care i s-a reproșat cel mai mult în cadrul istoriei noastre literare, ignorîndu-se celelalte aspecte pozitive, este acela al lui

Macedonski, despre care Chendi a publicat un amplu studiu demolator în volumul *Foiletoane* (1904). Eludindu-se valorile creației poetice macedonskiene, aici sint puse într-o lumină defavorabilă numai tarele personalității: labilitatea principiilor politice, mania persecuției, infatuarea, grandomania etc., toate prezentate de Chendi cu maliție, în cadrul unei analize minuțioase, pline de amănunte picante. Unii critici pun neînțelegerea de către Chendi a poeziei lui Macedonski pe seama firilor „de același fel“ care „se resping“ de pe „principii fundamentale opuse“ (Mircea Popa, *op. cit.*, p. 59). Explicații mai concrete există totuși în cadrul epocii. Astfel, pe linia atitudinii sale mai vechi față de marile valori ale creației lui Eminescu, Caragiale și Coșbuc, acum, după 1900, Macedonski se afla în fruntea unui „curent antitransilvănean“, care se manifesta gălăgios în presa bucu-reșteană a vremii. Poetul *Nopților* declara ritos „că în Academie te izbești numai de ardeleni, că în Facultatea de Litere numai dinșii sunt stăpâni, că în presă domnește aceeași ticăloșie, că ei au monopolizat prin jocosie pe oamenii de stat români, că s-au introdus sterpi și ignoranți în literatură, că, în sfârșit, corup și distrug ca o substanță corosivă aurul sufletesc și că ajunși — din venetici și servi — a se vedea covârșiți de onoruri și îmbuibăți de snaga noastră, bat insolenți din picior, sau ridicoli se sumeșesc cu aere de clovni“ (*Românul*, 26 sept. 1903). Chendi însuși „s-a bucurat“ din partea lui Macedonski, în paginile „de Crăciun“ pe 1903 ale *Literatorului*, de o „epigramă“ injurioasă, care începe cu versul: „Un trocar, anume Këndy, sas pe-aicea pripășit“...

Este evident că asemenea condiții polemice nu puteau să nu altereze judecata de valoare a criticului. Cu toate acestea, se cuvine să observăm faptul că, spre deosebire de toți ceilalți critici ai epocii, care l-au ignorat total pe Macedonski, Chendi are totuși meritul de a fi luat primul în discuție personalitatea acestuia, socotindu-l „unul din desecele tipuri ale literaturii universale cari au ceva tragic în ființa lor și atrag mai mult ca oameni decât ca scriitori“ (*Foiletoane*, 1904, p. 58).

Să reținem, de asemenea, că portretul pe care-l propune Chendi grandomaniei lui Macedonski se aseamănă, în multe privințe, cu acela pe care-l face aceleiași trăsături definitorii și G. Călinescu. Numai că distanțarea în timp îi permitea istoricului literar să schimbe semnele, să facă din ce era un defect capital în ordine moral-politică o abnormitate producă-

toare de poezie. De altfel, într-o polemică evidentă cu Ilarie Chendi pe această problemă, G. Călinescu atrăgea atenția: „Grandomania poate fi o rea notă etică la un om comun, pentru poet ea reprezintă o formă de personalitate (*Istoria literaturii de la origini...*, 1941, p. 566).

Cu toate deficiențele sale, studiul lui Chendi despre Macedonski rămîne în critica literară românească unul din punctele de referință inițiale cu privire la acest autor. El nu trebuie judecat însă în raport cu simbolismul, așa cum s-a procedat pînă în prezent, ca o dovadă a neînțelegerii de către Chendi a tendințelor moderne în poezie. Sint alte situații polemice unde criticul transilvănean a procedat într-un mod asemănător. Una dintre ele, poate cea mai revelantă, este cea privitoare la Duiliu Zamfirescu. Deși apreciat la început de către Chendi, el ajunge, după ce intră în polemică dură cu scriitorii transilvăneni, să fie minimalizat și respins, alături de H. Lecca (*Impresii*, 1908, p. 227—235).

Tot o evoluție de la pozitiv la negativ au cunoscut — din cauze polemice — judecățile lui Chendi față de Iorga. Apreciat superlativ și adus la conducerea *Sămănătorului* de către Chendi, Iorga îl dezamăgește în curînd pe critic prin tendințele lui acaparante, dominatoare, prin lipsa de măsură în aprecierea valorilor. Este ceea ce duce la o ruptură eclatantă între cei doi și intrarea într-o polemică violentă, în care importanța activității literare a lui Iorga este negată cu desăvîrșire.

O traiectorie oarecum inversă ne prezintă poziția lui Chendi față de Sadoveanu. Devenit colaborator permanent la *Sămănătorul* prin 1903, în urma stăruințelor lui Chendi, Sadoveanu ajunge într-un conflict surd cu criticul, ca de altfel și St. O. Iosif, în momentul în care aceștia îl urmează pe N. Iorga. În revista *Viața literară*, pe care o întemeia în 1906, Chendi răspunde la „învinuirea de a fi nesocotit pe acest prozator“. „Afară de cîteva notițe prietenești — spune criticul — în cari aminteam de masivitatea talentului d-lui Sadoveanu, nu am scris pe larg de opera lui, din simplul motiv că în mare parte nu mi-a plăcut niciodată, iar modul d-sale de a se impune ca scriitor mi s-a părut prea mercantil“ (*În jurul „Căprarului Gheorghită“*, în *Viața literară*, nr. 7, din 13 februarie 1906). Refuzul de a consemna contribuțiile de prozator ale lui Sadoveanu se manifestă și în volumul *Impresii* din 1908. Abia în urma luptei comune pentru întemeierea Societății Scriitorilor Români și a colaborării

la revista *Cumpăna* (1910), are loc o apropiere sufletească și o înțelegere mai adâncă din partea criticului a creației sadoveniene. Atunci când analiza o seamă de realizări ale acesteia în volumul *Schițe de critică literară*, Chendi se arăta într-un mod sever autocritic: „Tînărul și în materie literară priceputul meu prieten Ion Duma — comentează el — mi-a găsit o vină deosebită în faptul că ani de zile am rămas străin față de scrierile lui Sadoveanu. Și s-ar putea ca prietenul meu să aibă dreptate. Criticul trebuie într-adevăr să înregistreze toate fenomenele mai de seamă din viața literară și este ținut, mai ales, să nu nesocotească energiile conducătoare. Și din punctul acesta de vedere, adică al așa-numitei obiectivități, mă recunosc în realitate vinovat.

Este însă altceva la mijloc. Critica nu poate fi redusă la rolul de mașină. În viața noastră, a scriitorilor, își au și pasiunile rosturile lor, și în tot ce facem și în tot ce scriem, aceste pasiuni se răsfrîng pe nevrute. Între oameni de temperament, firele se împreună și se distramă, după capriciul intereselor și al împrejurărilor, și trebuie să fii dascăl rece și șters pentru a putea stărui în obiectivitate. Odată înstrăinat de un suflet, este omește cu neputință să-l mai privești cu calmul omului de știință. Și tăcerea, în aceste cazuri, este singura atitudine corectă.

Dar vremea trece, ne schimbă și ne aduce de sine la sentimente mai echitabile și la simțul datoriei. Iată-ne iarăși în fața unui volum al d-lui Sadoveanu. Și, ca într-o clipă de concentrare, trece acum pe dinaintea noastră toată personalitatea acestui scriitor cuprinsă într-un lung șir de volume. E o muncă uriașă pe care a săvîrșit-o... (*Schițe de critică literară*, p. 53—54).

Pasajul de mai sus este, după cum se vede, destul de revelator pentru tendința către obiectivare în cadrul judecăților unui critic care se recunoaște el însuși subiectiv, și socotit, în general, violent și lipsit de orice disponibilitate către recunoașterea valorii adversarilor săi de idei și sentimente. Și exemplul de mai sus nu e singurul care se poate da. Astfel, după cum se știe, Ilarie Chendi a polemizat adesea cu Ibrăileanu și reprezentanții *Vieții românești*. Dar — subliniază el — „nu avem ce face, trebuie s-o recunoaștem cu toții. Prin felul cum și-a știut aduna colaboratorii, prin seriozitatea în selecționarea materiei, prin actualitatea subiectelor... revista de la Iași este astăzi o cetate invidiată, care reprezintă mai bine interesele literaturii“ (*Cumpăna*, nr. 1, 27 noiembrie 1909). Deși a polemizat

cu Maiorescu pe problemele interpretării valorice a literaturii transilvănene a timpului, criticul junimist rămîne, în viziunea lui Chendi, „fulgerul care despică văzduhul înourat și arată ce e beția de cuvinte“ (*Impresii*, p. 19). Chendi a polemizat și cu Gherea pe problemele interpretării naturalismului și simbolismului în literatură și artă (*Dulcea sinamăgire*, în *Familia*, nr. 57, 1898). Cu toate acestea, el va recunoaște la Gherea, pînă la sfîrșitul vieții, „limpezimea cea unică a spiritului său critic“ (*Schițe...*, p. 105). Pe Hasdeu Chendi l-a ironizat pentru paradoxala atitudine negativă față de scriitorii transilvăneni, fără însă a uita să vadă la acesta „extraordinara inteligență ce strălucește în fiecare șir“ (*Schițe...*, p. 38). Exemple de acest fel se pot găsi încă multe în scrisul lui Ilarie Chendi. Ele demonstrează faptul că ne aflăm în fața unui critic care, recunoscînd în statutul criticii literare aspectele subiective și dîndu-le loc de manifestare, a tîns către obiectivarea continuă a judecăților de valoare. Excepțiile discutate mai sus nu sînt de natură să infirme acest adevăr cu caracter mai general.

O contribuție inovatoare, încă nedescifrată în toate articulațiile ei, a adus Ilarie Chendi la dezvoltarea istoriei noastre literare. Talentele trecutului literar el le-a luat drept model și le-a opus în mod constant nontalentelor din epoca sa: „Trebuie să se stăruie cu consecvență, cerea Chendi, asupra valorii scriitorilor noștri de frunte, de a căror putere să se cutremure și să se risipească întreg stolul de gîngăvitori“ (*Preludii*, p. 8).

Prilejul de a transgresa din domeniul criticii literare curente în domeniul istoriei literare s-a născut firesc, în activitatea de zi cu zi a lui Chendi, prin comentarea unor scrieri din autori mai vechi (*Procanonul* de Petru Maior), a unor studii sau amintiri dedicate acestora (*Vasile Aaron* de D. P. Barcianu, *Grigore Alexandrescu* de G. Bogdan-Duică, *Amintiri de la „Junimea“* de G. Panu, *O carte rea despre Eminescu* ș.a.). Situarea într-o interesantă perspectivă istorico-literară i-a oferit-o lui Chendi și descoperirea în arhive sau reviste vechi a unor documente inedite despre autori de altădată (*„Testamentul“* lui Gojdu, *Mama lui Niță Popovici*, *Un alt proces Caragiale*). El a scris numeroase articole cu prilejul morții sau comemorării unor scriitori (M. Eminescu, Samson Bodnărescu, Th. Șerbănescu, „poetii morți în floarea vîrstei“ etc.). De aici activitatea de istoric literar a lui Il. Chendi se vede urcînd, pe de o parte, către studiile de

ampliare : *Inceputurile ziaristicii noastre, Comediile lui I. L. Caragiale, Eminescu, (Material nou de studiu), Costache Caragiale* etc. ; pe de altă parte, către elaborarea de ediții din opera unor scriitori clasici (*Poezii populare și Poezii postume* de M. Eminescu, *Opere complete* de V. Alecsandri, Creangă, Odobescu, C. Negruzzi), precum și din scrierile unor autori mai mărunți, ca Mumuleanu, Țichindeal, Hrisoverghi, Cuciureanu etc. Mai ales în această din urmă direcție eforturile lui Chendi au fost enorme și de o acribie filologică recunoscută în epocă (N. Iorga, *O luptă literară*, p. 197 ; Sextil Pușcariu, *Cinci ani de mișcare literară*, p. 98).

Ilarie Chendi „ne apare și astăzi printre cei dintii istorici literari și editori moderni în adevăratul înțeles al cuvîntului, care a îndreptat munca de editare a textelor pe o nouă pistă“ (Mircea Popa, *op. cit.*, p. 42). Chendi a avut intenția să elaboreze și monografiile despre viața și opera unor scriitori. Mai ales Vasile Alecsandri s-a bucurat de o atenție specială din partea sa, dar timpul și celelalte preocupări nu i-au permis realizarea unui asemenea deziderat. Cu toate acestea, rămîne vie pledoaria lui pentru aceste opere fundamentale în domeniul cercetării istorico-literare : „Se simte tot mai mult — comenta Chendi prin 1911 — nevoia monografiilor despre fiecare scriitor în parte, căci, sub raportul cunoașterii de aproape a spiritelor mari care ne-au precedat în opera culturii naționale, informația este pînă astăzi puțin completă... În loc de a face prea mult zgomot împrejurul nostru, al celor de astăzi, și al întregului aparat de laude reciproce, am prefera să vedem pe cei inițiați bine în tainele trecutului adunînd, cu muncă grea, date cu date, adevăruri cu adevăruri, manuscris lîngă manuscris și făurînd, cu tot talentul de cari sunt capabili, acea galerie de figuri monumentale de care avem trebuință sufletească. O istorie literară fără monografii, în cari mai întii marii noștri bărbați sunt fixați în complete amănunte și prezențați în adevărata lor personalitate, nu se poate închipui“ (*Schițe...*, p. 184).

În cele de mai sus, cît și în întreaga activitate a lui Chendi, se poate observa nu numai o concepție de o uimitoare claritate pe care aceasta a trebuit să-l urmeze în vederea realizării marilor ei sinteze de mai tîrziu.

Este puțin cunoscut și subliniat faptul că în centrul preocupărilor de critic și istoric literar ale lui Ilarie Chendi a stat

marea personalitate a lui Mihai Eminescu. Încă din eseu său de debut în domeniul criticii literare, *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică* (1893), tînărul Chendi îl lua pe Eminescu, drept model suprem al idealismului și îl apăra „cu indignațiune“ de acuzațiile „anonimului din Blaj“ (Alexandru Grama), unul dintre detractorii cei mai înverșunați ai poetului.

Tot din epoca debutului datează și amplul studiu despre *Lenau* (1896), prezentat mai întii ca o conferință în cadrul ședințelor societății de lectură „Petru Maior“ din Budapesta și publicat în *Telegraful român* (nr. 131—135, 1896). Partea finală a acestui studiu este dedicată paralelei între Lenau și Eminescu. Tînărul critic se dovedește a fi la curent cu dezbaterile pe această temă. El intră în polemică ascuțită cu Gherea și cu Ionescu Raicu-Rion, care susțineau că între cei doi poeți n-ar exista nici o legătură, Lenau fiind un „pesimist organic, bolnăvicios“, iar Eminescu „o natură optimistă, sănătoasă“. Pe bază de documente noi (scrisorile Hariettei, sora lui Eminescu), de interpretări aplicate, cum erau acelea ale dr. Elie Cristea (*Eminescu élete és művei*), precum și prin observații proprii, Chendi stabilește o paralelă mai adecvată între cei doi mari poeți, care se întilnesc și se despart în creația lor pe același fond adînc al romantismului. „Lenau, după a mea părere — conchidea tînărul critic — a înfrîurit asupra lui Eminescu în felul acela că a fost cel dintii și cel mai puternic factor, care i-a alungat spuză de pe *jeraticul titanic* ce-l numim pesimismul lui Eminescu.“

Un moment nou, deosebit de important, al referințelor critice ale lui Ilarie Chendi la creația eminesciană a fost prilejuit de comemorarea a 10 ani de la moartea marelui poet. Într-un articol ulterior acestui eveniment, Chendi observa cu tristețe : „Luna trecută s-au împlinit zece ani de cînd noi am pierdut pe cel mai genial poet al nostru, pe Mihail Eminescu. Și dacă nu erau cîțiva tineri din București, cu interes și dragoste față de literatura românească, care într-un ziar comemorativ și-au amintit de regretatul Eminescu, era să treacă de toți uitată ziua morții lui“ (*Tribuna poporului*, nr. 134, din 13/25 iulie 1899).

Acei „tineri din București, cu interes și dragoste față de literatura românească“, nu fuseseră alții decît Ilarie Chendi și St. O. Iosif, care redactaseră împreună, în condițiile materiale deosebit de grele, un ultim număr al revistei *Floare albastră*, dedicat în întregime lui Eminescu. Două dintre articolele ano-

nime publicate în acest număr omagial: *La cine sunt manuscrisele lui Eminescu?* și *Scrieți amintiri!* sînt fundamentale în întemeierea domeniului eminescologiei. Cercetarea literară ne arată că acestea aparțin lui Chendi. Primul — semnalat și citat parțial de Perpessicius (în M. Eminescu, *Opere*, IV, p. XX—XXI) — ridică pentru prima dată problema deosebit de importantă a constituirii fondului primar pe care să se bazeze cercetarea operei eminesciene.

Citînd mărturiile culese direct de la ultima gazdă a lui Eminescu, care își amintea de existența unor manuscrise rămase după moartea poetului, și interpellînd pe „un fruntaș literat și bun cunoscător al lui Eminescu” care „posedă vreo 15 poezii inedite”, Chendi „soma pe cei ce știu a da lămuririle necesare” în privința zestrei eminesciene, „căci vor aduce astfel un mare serviciu literaturii și memoriei aceluia pe care astăzi cu slavă îl amintim”.

Campania recuperării publice a manuscriselor eminesciene a fost reluată apoi de criticul transilvănean într-un șir de note anonime în paginile *Sămănătorului* și ale altor reviste ale vremii, pînă cînd, într-o *Cronica mea* din *Tribuna poporului* (nr. 22, din 2/15 februarie 1902) îl aflăm jubilînd: „Și a fost o plăcută surprindere pentru toată lumea de aici cînd, zilele aceste, ziarele au anunțat că d-l Maiorescu a depus manuscrisele lui Eminescu la Academia română pentru a le păstra în arhiva sa. Am văzut aceste manuscrise. Sunt vreo 25 de caiete mari și mici și un mănunchi de foi nelegate. În cea mai mare parte ele cuprind un material inedit și, prin urmare, un tezaur întreg, care va da mult de lucru bărbaților noștri de litere, iar publicului îi va procura nouă plăceri estetice. E de prevăzut că cu începerea publicării acestui material o nouă eră eminesciană își ia începutul, de astă dată poate cu și mai adînci urme”.

În perspectiva timpului, intuiția lui Chendi privind deschiderea unei noi ere eminesciene se dovedește exactă și pătrunzătoare. El este acela care, prin activitatea sa, a contribuit din plin la realizarea acestei deschideri. Pe parcursul anilor 1902—1904, în paginile *Sămănătorului* s-au publicat, din inițiativa lui, numeroase scrieri inedite din zestrea eminesciană, însoțite de adecvate comentarii anonime. În 1902, Chendi a editat într-un volum, însoțit de un amplu studiu introductiv, *Literatura populară* culeasă și prelucrată de Eminescu. Prin această ediție, Chendi a deschis un capitol nou în cunoașterea operei emines-

ciene. Mergînd mai tîrziu pe urmele sale, D. Murărașu observă: „Pentru înția oară s-a putut întrevădea locul literaturii populare în preocupările poetului... Deși studiul introductiv al lui Chendi cuprinde informație istorico-literară nouă și atinge probleme de mare însemnătate, nu s-a bucurat din partea cercetătorilor literari ai epocii de atenția pe care o merita”¹.

După o ediție sumară a poeziilor postume ale lui Eminescu, realizată de Nerva Hodoș în 1902, Chendi revenea cu două ediții succesive mult îmbogățite (1905 și 1908) din același mare tezaur. Lucrarea lui Chendi *Eminescu. Material nou de studiu*, situată în fruntea volumului *Preludii* din 1903, are meritul de a fi indicat pentru prima dată universul uluitor pe care-l aduceau în conștiința noastră publică marile poeme postume eminesciene, între care *Memento mori (Panorama deșertăciunilor)*, *Ondine*, *Mitologice* etc. Cu această scriere a lui Chendi, socotită de Perpessicius „un substanțial studiu”², imaginea genialului poet începea a se contura altfel decît pînă atunci. Mai ales definirea lui Eminescu drept întruchiparea desăvîrșită a specificului nostru național în creație — concept statornic în istoria literară de G. Călinescu — se află într-o formă destul de clar conturată deja la Ilarie Chendi. „Manuscrisele lui — ne spune criticul — tocmai caracterul național ni-l pun în cea mai desăvîrșită lumină... Eminescu a căutat să întrupeze în poezia sa toate elementele cari ar putea alcătui o poezie artistică națională și a recurs la toate izvoarele din cari trebuie să pornească poezia oricărui popor (*Preludii*, p. 8).

În critica literară românească, Ilarie Chendi are meritul de a fi ridicat pentru prima dată și o altă problemă fundamentală pentru constituirea domeniului eminescologiei. Încă din 1899 el cerea mărturii scrise despre marele poet din partea tuturor personalităților care-l cunoscuseră mai îndeaproape. „Asupra iubitului nostru poet — constata cu amărăciune Chendi — s-au scris cele mai copioase critici, fără însă a se fi scris o singură biografie mai mare, îmbibată cu amănunte din viața lui, cea atît de bogată în materie demnă de amintit. Nu știm aproape nimic despre anii de studiu petrecuți la Cernăuți, Blaj și Viena;

¹ D. Murărașu, în volumul M. Eminescu, *Literatura populară*, Editura Minerva, 1977, p. VI.

² M. Eminescu, *Opere*, vol. IV, Editura Academiei R.P.R., 1952, p. XXIII.

nimic despre relațiile lui familiare; despre viața lui intimă și deprinderile particulare acasă și în societatea amicilor... Sunt zeci de alte detalii a căror dezvelire o așteptăm" (*Scrieți amintiri!*, în *Floare albastră*, din 15 iunie 1899). În sensul celor de mai sus erau interpelați direct I. Slavici, T. V. Stefanelli, I. L. Caragiale, Al. Vlahuță și „câți alții... cari ar putea contribui la reconstituirea biografiei celui mai genial poet al națiunii române". În urma unui astfel de cadru principial, ne apare firesc să ne întâlnim în activitatea curentă de critic a lui Ilarie Chendi cu referințe speciale la tot ce se scria în epocă despre Eminescu (*Amintirile de la „Junimea"* ale lui G. Panu, „opera de diletant" a lui Octav Minar, *Poeziile Veronicăi Micle* etc.). Pe linia reconstituirii biografiei lui Eminescu, așa cum o cunoaștem astăzi din amintirile contemporanilor, Chendi a jucat un rol deosebit de activ. Se poate spune că spiritul de emulație care a dominat în acest sens primele decenii ale secolului nostru lui i se datorează în multe privințe.

Se cuvine să amintim și faptul că Ilarie Chendi a militat pentru întemeierea unui cult al lui Eminescu, în sensul unei iubiri intelectuale manifestate în gesturi adecvate venerației marelui poet. La sosirea lui în București, în vara anului 1898, tânărul critic transilvănean se instala chiar în casa în care — după cum mărturisește însuși — „înainte cu 13 ani, a locuit tot acolo, în aceeași cameră îngustă și întunecoasă și la aceiași nemți bătrâni, bătrâni, un mare geniu al neamului nostru, bărbatul căruia, dacă ar trăi, eu și alții dintre d-voastră n-am fi vrednici nici să-i dezlegăm curelele încălțămintelor — Mihai Eminescu" (*Cronica mea*, în *Tribuna poporului*, din 2/15 februarie 1902). În sensul aceleiași venerații care i se cuvine marelui poet, Chendi lua încă din 1904 inițiativa întemeierii Societății Scriitorilor Români, având ca emblemă numele lui Eminescu. Către sfârșitul scurtei și agitatei sale cariere critice, constatând cu tristețe că „n-a fost mare sărbătoare nici anul trecut în amintirea lui Eminescu", Chendi îi îndemna pe tineri: „Încingeți deci pururea cu flori frunțile voastre în ziua amintirii, aprindeți mirosme pe altarul iubirii, ieșiți și cântați-i duioasele versuri, căci va fi cea mai demnă sărbătorire a unui poet" (*Schițe de critică*, p. 8).

Iată, câteva din direcțiile bogatei activități a lui Ilarie Chendi, pe linia conturării în perspective mai ample, mai adânci, a personalității eminesciene. Dacă ne gândim la faptul că, în

aceeași epocă, G. Ibrăileanu a manifestat o opoziție continuă față de publicarea postumelor lui Eminescu, noutatea punctelor de vedere ale lui Chendi în critica literară a timpului ne apare și mai mult în evidență. Drumul deschis de el va fi reluat și dus mai departe abia de către reprezentanții celei de-a doua generații de critici dintre războaie (G. Călinescu și Perpessicius).

Puțin cunoscute și apreciate pînă în prezent au rămas articolele și studiile despre folclor ale lui Ilarie Chendi. Luate separat, acestea ar putea forma singure materia unui întreg volum de o deosebită noutate și valoare în contextul epocii. Chendi nu a rămas în critică un simplu continuator al ideii dezvoltării literaturii noastre culte pe temelii populare. El a adâncit această idee, legînd-o la un moment dat de aspectele înnoitoare ale simbolismului (eseul *Dulcea simăgîire*). În altă parte, „cîntecele cătănești" culesse de Enea Hodoș în Banat criticul le sistematizează pe simboluri reprezentative, altele pe categorii tematice, intrate mult mai tîrziu în practica folclorică. Într-un studiu de amploare precum *Poveștile în versuri*, Chendi decela în creația noastră cultă existența unor filoane de epopee națională bazată pe mituri folclorice.

Se cuvine să reținem și faptul că la Chendi întâlnim, pentru prima dată la noi, și cercetarea unui mit, precum cel despre *Antichrist*, prezentat de autor în lumina mai multor versiuni și a unei vaste bibliografii critice interne și internaționale. Cartea lui N. Cartoian „*Alexandria*" în literatura românească (1910) era elogiată de Chendi pentru faptul că reprezenta „o monografie temeinică din trecutul literaturii noastre poporane și ne surprinde cu un aparat bogat de cunoștințe, de izvoare de la noi și de aiurea, făcînd astfel onoare întiilor noștri cercetători pe acest teren al vechiului folclor comparat, răposatului Hasdeu și lui Gaster" (*Schițe...*, p. 30). Astfel, în cuprinsul articolelor despre folclor ale lui Chendi ne surprinde nu numai desăvîrșita aplicație la obiect, ci și noutatea punctelor de vedere avansate de autor.

Cercetările din ultimul timp au scos în lumină și existența, în activitatea de critic și istoric literar a lui Ilarie Chendi, a unor veritabile studii și articole despre literatura universală, în special despre cea germană, pentru care criticul nostru de-notă o deosebită perspicacitate. De la el ne-au rămas mai multe studii despre Goethe, despre Lenau, Schiller, frații Grimm,

Heine etc. Chendi a realizat și o amplă monografie critică despre „Germania jună“ (1830—1848), valorificând, prin recul, romantismul ei popular, contopirea cu viața pozitivă, militanțismul social-politic. Criticul a urmărit cu asiduitate traducerile în limba română din toate literaturile străine, veghind la calitatea acestora și îndemnând la emulație în acest sens. Ilarie Chendi a scris și articole de popularizare a operei unor scriitori străini, dintre care mulți foarte moderni pentru acea epocă, precum : Oscar Wilde, Bernard Shaw, Ibsen, Sudermann, Maeterlinck etc., „lărgind astfel orizontul criticii literare românești și dând un real impuls dezvoltării literaturii române“ (Vasile Netea, *op. cit.*, p. LXI).

După cum vedem, activitatea de critic și istoric literar a lui Ilarie Chendi se diversifică într-o mulțime de direcții și aspecte eterogene. Cu toate acestea, în cuprinsul ei se pot distinge o seamă de idei generale, ordonatoare, care o unifică într-un tot coerent. Astfel, încă din primul său studiu, *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică*, Ilarie Chendi ridică problema relației între ideal și real, o relație fundamentală în domeniul artei și literaturii, după cum demonstrase încă de multă vreme Hegel. Pe baza acestei relații, tânărul critic transilvănean stabilea raporturi între două dintre principalele curente literare care frământaseră veacul al XIX-lea, și anume, romantismul și realismul, ultimul prezentat negativ sub numele de naturalism. Azeziunea pentru romantism a tânărului critic era mai mult de natură sentimentală.

Cu totul altfel stau lucrurile în eseu *Dulcea sinamăgire* (*Familia*, nr. 57, din 22 dec. 1898), unde aceeași problemă a raporturilor între ideal și real, tratată de data aceasta dintr-un unghi de vedere decis teoretic, îl ajută pe Chendi să înțeleagă și să opteze pentru o evoluție a artei și literaturii către curentele moderne, postnaturaliste. Intrând într-o polemică deschisă cu Gherea pe această temă, tânărul critic se întreba : „Cum se explică deci această revenire de la real la ideal, din lumea adevărului în cea fantastică ? D-I Gherea, celebrul nostru critic, se scapă într-un scurt articol de această «problemă literară», numind-o «stranie și la prima vedere puțin explicabilă».“ Chendi reușea să dea un verdict uimitor de profund asupra limitelor criticii literare gheriste, asupra cantonării ei în pozitivismul secolului al XIX-lea : „Este foarte firesc — afirma Chendi — ca d-lui Gherea să i se pară straniu un asemenea curent, pentru

că felul cum concepe d-sa, arta este cu desăvîrșire contrar simbolismului. Vederile d-sale militează pentru naturalism. Iată ce ne spune în același articol : că naturalismul e un copil legitim al epocii noastre, că e strîns legat de întreaga dezvoltare socială contemporană, că spiritul omenesc ajuns la maturitate în știință nu mai poate să se mulțumească în artă cu idealismurile, simbolismurile și fanteziile, că formula naturalistă se impune.“

După această prezentare succintă a punctului de vedere gherist, contraargumentele lui Chendi se revarsă în cascadă : „Dar chiar și numai constatarea existenței acestui nou curent (nou numai în formă), este o completă dezavuare a d-lui Gherea. Formula naturalistă, departe de a se impune, nu este altceva decît o fază de decadență a artei, iar noul curent e o revenire, o îmbrățișare pasională a artei părăsitate. Sufletul artistului, după obositoarea pribegire prin valea reală a plîngerii, a revenit în împărăția sa, a visurilor și idealurilor. L-a readus în această împărăție aceeași lege tainică, aceeași necesitate sufletească ce se cheamă sinamăgire. D-I Gherea, în concepțiile d-sale, elude rolul important ce-l are sinamăgirea în artă și pentru aceea i se pare stranie noua problemă.“

Noțiunea de *sinamăgire*, echivalentă în contextul eseului, în multe privințe, cu aceea de fantezie, e o creație lingvistică îndrăzneată a lui Chendi după termenul *Selbsttäuschung* (auto-iluzionare). Tânărul critic o prelua din lucrarea esteticianului german contemporan, Konrad Lange, *Die bewusste Selbsttäuschung als Kern des künstlerischen Genusses* (*Autoiluzionarea conștientă ca sîmbure al plăcerii artistice* — 1895). Pentru Lange — cum ne spune și Vianu mai târziu — „arta se completa din conjugarea a două serii de factori, dintre care una stîrnește iluzia și cealaltă o răspîndește, prilejuind astfel în spiritul contemplatorului o stare de pendulare, o autoiluzionare conștientă“ (*Opere*, vol. 7, partea II-a, p. 353). Această pendulare se produce — după cum reiese din eseu lui Chendi — între ideal și real, luciditate și vis, adevărat și fantastic, cunoaștere și credință, existență și mit, impur și genuin etc., toate contopite într-un fenomen psihologic unitar menit să ne redea în artă senzația plenară a vieții. „În măsură ce înaintăm cu veacul și cultura — spune Chendi — se înmulțesc și mijloacele de sinamăgire, devin tot mai rafinate.“ După cum vedem, noul critic nu eludează raporturile între dezvoltarea artei

și dezvoltarea socială generală, dar le pune altfel decât Gherea. Ideea de progres artistic este stipulată de el teoretic, ca expresie a unei dezvoltări interne a artei și literaturii, și numai indirect în raport cu dezvoltarea socială generală. Uimește la Chendi orizontul larg al deschiderii noului curent către mituri, criticul având în vedere, în acest sens, „o serie nesfârșită de frumoase fabule, legende și minuni... în cari omenirea se învâlește ca într-o impenetrabilă, dar binefăcătoare ceață“.

Problema relației între ideal și real rămâne în continuare fundamentală în concepția estetică a lui Ilarie Chendi. Numai că opțiunile criticului sufăr o seamă de modificări importante pe parcursul desfășurării activității sale. Astfel, la *Floare albastră*, la *România jună* și la *Sămănătorul*, constatăm tendințe preponderent romantice în modul de a revendica mai ales năzuințele naționale — o altă constantă majoră a întregii activități a lui Ilarie Chendi. Începând de prin 1905, la *Viața literară*, la *Țara noastră*, la *Cumpăna*, pînă la sfîrșitul vieții, preocupările criticului tind să dea idealului, în special celui național, noi dimensiuni. Termenul de naturalism dispăre din limbajul criticului; în schimb, întîlnim tot mai mult pledoarii calde pentru realism, pentru abordarea vieții din perspectivele actualității, pentru substanțialitate în poezie, pentru consolidarea prozei noastre literare, în special a romanului. În același timp, căutarea a ceea ce era mai profund nou, cu adevărat modern în literatura vremii devine mai decisă, mai categorică. Astfel, prin 1910, cu mult înainte de Ibrăileanu și E. Lovinescu, Ilarie Chendi atrăgea atenția asupra posibilității înfloririi ample a romanului românesc :

„Prozatorii noștri mai tineri — constata el — atît de dibaci în rotundirea unei frumoase povestiri nuvelistice și înzestrați cu atîtea aptitudini pentru a putea cultiva și genul mai complicat al romanului, ar trebui să îndrăznească odată a se consacra și unor lucrări artistice mai întinse și mai concentrate.

Căci, dacă este adevărat că natura e mai frumoasă cînd o admiri în cele mărunte, nu e mai puțin sigur că orizonturile largi au mai multă sublimitate. Generația noastră are meritul de-a fi adus mai multă variație în formele beletristice și de a fi perfecționat îndeosebi nuvela, schița, genul fragmentar, pastelele după natură și analizele sufletești. Nu s-ar putea ca tot din mijlocul acestei generații să răsară și să se întemejeze, în sfîr-

șit, romanul ? Le spun acestea ca un *pium desiderium*“ (*Schițe...*, p. 60).

Acest *pium desiderium* a devenit, în perspectiva timpului, o splendidă realitate. Din mijlocul generației respective s-au ridicat și marii creatori ai romanului românesc modern : Sadoveanu, Rebreanu, Agârbiceanu.

În alte părți întîlnim observații care ne apropie foarte mult de spiritul din care a izvorit creația de mai tîrziu a Hortensiei Papadat-Bengescu. „În timpul din urmă — constata Chendi — cer cuvîntul tot mai mulți scriitori, sau amatori, cari fac parte dintr-un mediu social mai rafinat și cunosc mai cu de-amănuntul sufletul și deprinderile așa-numitului strat suprapus. Incepe cu dinadinsul a se ridica un colț de perdea de pe viața care nu trăia încă în literatură. Figuri variate, sau cel puțin figuri schițate din societatea modernă a clasei stăpînitoare, bărbați și femei în culorile cele mai realiste, conflicte și pasiuni pe-o scară întinsă ; stări sufletești de la idealismul cel mai pur pînă la cea mai vulgară banalitate, toate apar într-un amestec nelipsit de interes. Mai ales femecia ! Femecia clasei noastre culte a ajuns un adevărat mediu de încercare, sau un bun obiect de disecție : e ispitită, urmărită, dacă nu chiar boicotată, pînă în cele mai mici intimități ale căsniciei“ (*Schițe...*, p. 173).

În încheierea acestor observații introductive cu privire la activitatea de critic literar a lui Ilarie Chendi, se cuvine să reținem faptul că schimbările de accent constatate mai sus în conceptul său de literatură reflectă într-un mod mai adînc înseși modificările de substanță intervenite între timp în realitățile literare românești ale vremii. Debutul în critică al lui Chendi (1893) se suprapune perfect momentului în care Maiorescu declarase deja încheiată activitatea marii generații junimiste. Începea o epocă de tranziție recunoscută ca atare în analele istoriei noastre literare. În perspectiva timpului, Chendi se dovedește conștient de acest adevăr și a reușit să construiască un concept de critică literară flexibil, ductil, capabil să ajute practic literatura noastră să se înscrie pe o nouă orbită de înflorire creatoare. Întreaga sa putere de muncă, toată forța cugețării sale critice sînt îndreptate către realizarea unui astfel de deziderat. „Literatura — constata cu luminoasă încredere Ilarie Chendi — e ca și pămîntul acestei țări. Frumos pămînt, bogat pămînt ! Dar cultivat în pripă și cu o îndemnare ce nu întrece

pe cea primitivă, el nu produce decît o parte din tezaurul de roade ce poartă în sin. Veni-va însă vremea cînd dragostea pentru pămînt va crește, cînd fiecare colț al întinșelor cîmpii va fi prefăcut în grădină, cînd munca se va săvîrși cu sistem, și bunele însușiri ale celor ce muncesc se vor înmulți. Atunci vom intra în rîndul popoarelor apusene, o țară bogată c-o literatură bogată“ (*Impresii*, 1908, p. 7—8).

*

Către anul 1912, cînd, printr-un destin tragic, Ilarie Chendi se prăbușea din locul de prim-plan pe care și-l cîștigase, prin merite personale excepționale, pe scena literaturii române a timpului, multe dintre problemele acestei literaturi cu care el se confruntase începuseră să se limpezească. Se contura tot mai clară posibilitatea înfloririi depline a romanului românesc pe care el o sesizase de timpuriu, solicitînd medii narative noi, de proveniență urbană și cu mari deschideri către analiza stărilor de conștiință. Poezia română se apropia de un nou salt în viață și expresie, ieșind triumfătoare de sub tutela spiritului imitativ postminescian, pe care Chendi îl biciuise cu necruțare. Tot el adusese o contribuție substanțială în crearea instrumentelor de lucru ale unei critici literare complexe, adaptată nevoilor tot mai mari ale dezvoltării literaturii naționale. Pătrundeau tot mai mult în conștiința literară categoriile de tradiție și modernitate, în sensul pentru care luptase criticul transilvănean, adică al obligației noastre creatoare de a fi moderni în tradiție și tradiționali în modernitate, căutîndu-ne mereu, din direcții opuse, pe noi înșine.

Aceștia sînt termenii polari între care se va duce dialogul creator în cadrul literaturii noastre dintre cele două războaie mondiale. Se vede că au înțeles acest adevăr mai ales scriitorii care se afirmau către anul 1912 din ce în ce mai puternic (Arghezi, Sadoveanu, Rebreanu) și cei ce se pregăteau de start (Lucian Blaga, Camil Petrescu, H. Papadat-Bengescu, Adrian Maniu, V. Voiculescu, Ion Pillat ș.a.), respirînd aerul tare, bărbătesc, al polemicilor chendiene. Terenul era pregătit. O epocă de mare înflorire creatoare în cîmpul literaturii române și, prin reverberație, al întregii noastre culturi, putea să înceapă.

În observarea acestui splendid început de eră culturală, să

nu uităm ceva esențial: o sensibilizare din ce în ce mai acută pentru problemele transilvănene la ordinea zilei, pentru sarcina stringentă a deplinei înfăptuirii a idealului nostru național. Ilarie Chendi se aflase în fruntea grupului de scriitori care contribuiseră mai mult la această sensibilizare. Sufletul unui întreg popor se căuta pe sine în lumina intensă a pregătirii pentru uriașele jertfe care vor urma pe altarul patriei. Dar Chendi, care venise din fragedă tinerețe, pe un drum drept, către înălțimile acestui altar se prăbușea el însuși în pragul ei. Era, vorba lui, un „preludiu“. Arghezi îl vedea „îmbrîncit“ de destin „afară, în glorioasa lumină a țării, unde jucau depărtate rîndurile plutoare“.

DUMITRU BĂLAEȚ

TABEL CRONOLOGIC

1871 — Se naște, în ziua de 14 noiembrie, în satul Dirlos, în apropiere de Mediaș, Ilarie Chendi, unicul fiu al preotului Basiliu Chendi și al Elisei (născută Hodoș). Numele de *Ilarian*, așa cum figurează în *Protocolul botezaților comunei Dirlos pe 1871*, era un semn de cinstire pentru marele cărturar Al. Papiu-Ilarian, bunicul mamei copilului. În schimb, viitorului critic nu-i va plăcea numele acesta prea latinizat, motiv pentru care, în tot cursul vieții, își va spune și va semna mai simplu, Ilarie.

Pierzându-și mama la vârsta de abia 9 luni, copilul este dat de tatăl său în grija bunicii dinspre mamă, care-l va crește împreună cu alți nepoți ai Hodoșilor, la Bandul de Cîmpie. Aici își face micul Ilarie și primele sale studii (clasele primare) și cunoaște îndeaproape, după cum va mărturisi mai târziu, peisajul monoton al cîmpiei transilvane „cea plină de lacuri și de mlaștine“, fără „nici o pădure, numai dealuri țuguiate și pleșuve“, cu „răzoarele cele imense, cu belșugul cuiburilor de codobaturi și de cristei“.

● În 1880 se nasc : Tudor Arghezi (23 mai) și Mihail Sadoveanu (5 noiembrie), iar în 1881 : Octavian Goga (20 martie) și Eugen Lovinescu (31 octombrie).

1883/1884 — Prin grija tatălui de a-și vedea fiul educat la „școală nemțească“, Ilarie Chendi urmează cursurile gimnaziului evanghelic german din Mediaș.

1884/1891 — Datorită unor dificultăți materiale, se transferă la Liceul german „Episcopul Teutsch“ din Sighișoara, oraș în

care se afla sora mamei sale, Ana, căsătorită cu Dumitru Perța, asesor la sedria orfanală din localitate. În toată această perioadă, pînă la absolvirea clasei a VIII-a, „printre cei dintii“, Ilarie Chendi se bucură de sprijinul material și moral al acestei familii numeroase. De acum datează și primele sale încercări literare.

1891/1893 — Urmează cursurile seminarului teologic „Andrei Șaguna“ din Sibiu (pînă în vara anului 1894). Remarcat de la primele lecții de limba română de către profesorul și cărturarul memorandist Daniil Barciuanu, este ales membru în comitetul Societății de lectură „Andrei baron Șaguna“, în cadrul căreia va desfășura o bogată activitate.

În același an (11 octombrie 1891) moare Basiliu Chendi, tînărul Ilarie rămînînd orfan de ambii părinți. Faptul acesta se reflectă în atmosfera de tristețe ce domină primele sale poezii publicate în revista manuscrisă *Muza*, a elevilor seminarului (1892). Aici debutează și cu primul său articol de estetică: *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică* (1893). Tot acum începe să colaboreze, cu poezii, scrieri în proză, cronici și traduceri, la ziarul *Telegraful român* și revistele *Rîndunica* și *Minerva* (ultima din Bistrița).

● Apare revista *Vieța* (1893), condusă de Al. Vlahuță, cu tendințe presămănătoriste.

● G. Coșbuc publică volumul *Balade și idile* (1893).

1894/1897 — Studiază la Universitatea din Budapesta, audiind cursurile Facultății de Filosofie, precum și pe acelea ale Facultății de Filologie, unde profesor de limba și literatura română era bătrînul luptător pentru drepturi naționale Alexandru Roman. Imediat după sosirea sa la Budapesta, Chendi începe să desfășoare o bogată activitate în rîndul studenților români de aici. Împreună cu Tr. Vuia, Aurel Ciato, V. Onișor, Victor Braniște ș.a., el reușește să activeze Societatea de lectură „Petru Maior“, devenind președintele comisiei literare, prin intermediul căreia organizează serate culturale, adună cărți românești pentru bibliotecă, prezintă spre discuție studii, susține conferințe. În același timp duce o intensă propagandă prin presă, informînd despre activitatea societății și a studențimii române din capi-

tala Ungariei, în ziare și reviste transilvănene ca: *Tribuna*, *Tribuna poporului*, *Familia*, *Foaia literară*, *Telegraful român* etc. La acesta din urmă se înregistrează și cele mai multe colaborări ale sale din această perioadă.

● Sub direcția lui I. Slavici, I.L. Caragiale și G. Coșbuc apare revista *Vatra* (1894—1896), care anticipează sămănătorismul.

● Al. Macedonski publică volumul de poezii *Excelsior* (1895).

● G. Coșbuc tipărește volumul de poezii *Fire de tort* (1896).

● Debutează editorial Sț. O. Iosif cu volumul *Ver-suri* (1897).

● C. Dobrogeanu-Gherea publică amplul studiu *Poe-tul țărănimii*, dedicat creației lui G. Coșbuc (1897).

1898 — Din cauza dificultăților materiale și ademenit de demoul publicisticii, Ilarie Chendi se angajează (către sfîrșitul lunii mai) la ziarul *Tribuna poporului* din Arad, al cărei redactor principal era Ion Russu-Șirianu, nepot al lui Slavici. Din tînăra echipă redacțională, orientată spre activism politic național, mai făceau parte: Gustav Augustini („slovacul“), Sever Bocu, R. Ciorogariu. În același timp Ilarie Chendi colaborează intens, cu studii, recenzii și polemici literare, la revista *Familia*, începînd să fie recunoscut drept unul dintre tinerii critici literari de mari promisiuni pentru viitor.

Pentru a nu ajunge „cătană la împăratul“, Ilarie Chendi se hotărăște să vină în România. Trecerea munților o face prin „vama cucului“, avîndu-l drept călăuză pe ba-dea Gh. Roznoveanu din Rășinari (sfîrșitul lunii august). La 10/22 septembrie se publică în *Tribuna poporului* prima sa corespondență de presă din București.

La 15 septembrie este angajat ajutor de bibliotecar la Biblioteca Academiei Române, funcție în care rămîne timp de 15 ani, pînă la sfîrșitul pretimpurii al vieții, desfășurînd, în această înaltă instituție de cultură, o activitate în-suflețită și prodigioasă.

● Duiliu Zamfirescu publică romanul *Viața la țară*, primul din ciclul Comăneștenilor.

● Artur Gorovei tipărește volumul *Cimiliturile românilor*.

1899 — Începe să colaboreze la revista *Floare albastră*, apărută săptămînal între 11 oct. 1898 și 15 iunie 1899. Condușă la început de Al. Antimireanu, apoi de I. N. Constantinescu-Stans, revista își propunea — după cum remarcă Il. Chendi într-o recenzie din *Familia* — să readucă în literatura română un suflu romantic și idealist. Din grupul de tineri scriitori care colaborau la această revistă făceau parte: St. O. Iosif, cu care s-a împrietenit pe viață, Zaharia Bârsan, A. D. Herz, Ioan Adam, Panait Cerna. Ultimul număr al revistei, dedicat împlinirii a 10 ani de la moartea lui Eminescu, a fost redactat în întregime de St. O. Iosif și Ilarie Chendi.

În afară de o bogată colaborare la ziare și reviste transilvănene, în special la *Tribuna poporului* și *Familia*, se semnalează contribuția lui Chendi la redactarea ziarului bucureștean *România jună* (cu apariție de la 2 decembrie). Însuși titlul acestui ziar, cât și programul său au un corespondent în amplul studiu politico-literar *Germania jună*, publicat de Chendi în același an în *Tribuna poporului* (nr. 2—19), cu scopul de a trezi spiritele pentru o îndrjită luptă de eliberare socială și națională, într-un mod asemănător cu ceea ce s-a întîmplat în Germania anilor 1830—1848.

● Debutează G. Bacovia în *Literatorul*.

● Debutează I. Agârbiceanu în ziarul *Unirea* din Blaj.

1900 — Într-o broșură de 35 p., tipărită la Orăștie, apare studiul *Începuturile ziaristiceii noastre* (1789—1795), publicat de Chendi mai întîi în *Tribuna poporului* din Arad în mai multe numere din noiembrie-decembrie 1899.

Stabilește o înțelegere cu Ion Russu-Șirianu, redactorul *Tribunei poporului*, de a conduce partea literară a ziarului, trimițînd spre publicare note, cronici și foiletoane, cu tot ce considera demn de remarcat în literatura română.

Recunoașterea autorității sale critice se manifestă și prin începerea colaborării la revista *Convorbiri literare*, cu care mai înainte polemizase.

● Apare *Noua revistă română*, condusă de C. Rădulescu-Motru, care recenzează favorabil scrierile lui Chendi.

● Grigore Tocilescu publică *Materialuri folcloristice* (2 vol.).

● Moare G. Dem, Teodorescu, autorul vestitei culegeri de *Poezii populare române* (1885).

1901 — Într-un volum de 76 p., tipărit la Oradea Mare (Tipografia Iosif Lang), apare studiul *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, (1890—1900), publicat de Chendi mai întîi în revista *Familia* pe 1900, numerele 1—8.

După o scurtă redactare a revistei *Curierul literar* (5 numere), Chendi își face recunoscută calitatea de critic literar prin intermediul revistei *Sămănătorul*, apărută săptămînal de la 2 decembrie, sub direcția lui Al. Vlahuță și G. Coșbuc. Aici se întîlnesc din nou, în cadrul unui program comun, al luptei pentru cultivarea tradiției naționale, vechii colaboratori de la *Floare albastră* (Chendi, St. O. Iosif, Zaharia Bârsan, Ion Gorun).

Începe publicarea, la Editura Minerva, a unei ediții de *Opere complete* ale lui V. Alecsandri (apărută în 7 vol. — 1901—1908).

● Apare volumul *Momente* de I. L. Caragiale.

● Al. Vlahuță tipărește *România pitorească*.

● Apare volumul de poezii *Patriarhale* de St. O. Iosif.

● N. Iorga publică *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (2 vol.).

1902 — Își continuă activitatea de critic literar la *Sămănătorul*, care, practic, apare sub redacția lui Chendi (începînd din toamnă); în același timp susține și rubrica de literatură a ziarului *Libertatea* din Orăștie, unde cu regularitate publică o „cronică a mea“.

Începe la „Minerva“ realizarea unei ediții de *Opere complete* ale lui M. Eminescu; acum apare primul volum: M. Eminescu, *Literatura populară*, însoțit de un amplu studiu introductiv.

Tot la „Minerva“ publică și *Opere complete* de Ion Creangă, ediție realizată împreună cu St. O. Iosif, edițiile următoare cu G. T. Kirileanu.

- Apare la Budapesta, sub redacția lui Oct. Goga, Al. Ciura și Oct. Tăslăuanu, revista *Luceafărul*.
- Ștefan Petică publică volumul de poeme *Fecioara în alb*, precum și drama *Frații*.

1903 — Își continuă activitatea intensă la redactarea *Sămănătorului*. Din inițiativa sa este adus Nicolae Iorga la conducerea revistei, care apare acum sub „direcția unui comitet“.

Apar *Preludii. Articole și cercetări literare* (Editura revistei „Sămănătorul“), primul volum mai amplu al lui Chendi, orientat cu precădere spre critica literară de actualitate.

Colaborează la ziarele și revistele transilvănene, dar mai ales la ziarul bucareștean *Voința națională*, unde, prin rubrica sa de „cronică literară“, susținută cu regularitate între 1903 și 1905, exercită o adevărată magistratură critică.

Începe editarea *Calendarului „Minervei“*, pe care o continuă până în 1912.

- Moare (în martie), poetul simbolist Iuliu Cezar Săvescu, cărui Chendi îi face o evocare plină de căldură.
- Debutează criticul H. Sanielevici cu volumul *Incercări critice*.
- Apare lunar (începînd din martie), *Revista idealistă*, sub conducerea lui M. G. Holban, cu care polemizează Chendi.

1904 — Colaborează tot mai rar la *Sămănătorul*, unde se impune, din ce în ce mai mult și exclusivist, autoritatea irascibilă a lui N. Iorga.

Îi apare volumul *Foiletoane* (Editura Minerva), care îl consacără drept cel mai important și mai activ critic al actualității literare.

Împreună cu St. O. Iosif, avînd și sprijinul lui Al. Vlașuță, încearcă, fără a reuși, să întemeieze o societate a scriitorilor români, sub numele de „Societatea Mihai Emi-

nescu“, după modelul celei germane, „Goethe Gesellschaft“, și al celei maghiare, „Petőfi társaság“.

Publică la „Socec“, împreună cu Eugenia Carcalechi, un volum de *Scrisori* ale lui V. Alecsandri.

- Debutează editorial M. Sadoveanu, cu 4 volume: *Povestiri, Șoimii, Dureri înăbușite și Crișma lui Moș Precu*.
- Apare volumul *Cîntece de vitejie* de G. Coșbuc.
- N. Iorga publică volumul *Drumuri și orașe din România*.
- Moare la o vîrstă fragedă poetul simbolist Ștefan Petică (în octombrie), evocat cu căldură de Chendi.

1905 — Are loc delimitarea polemică față de N. Iorga, devenit „director“ al revistei *Sămănătorul*. În aceste condiții se petrece și o dureroasă răcire a relațiilor de prietenie cu St. O. Iosif și ceilalți redactori și colaboratori ai revistei care îl urmează pe N. Iorga.

Îi apare volumul *Fragmente. Informațiuni literare* (Editura Minerva). Tot la „Minerva“ i se reeditează volumul *Preludii*.

Cu redacția ziarului *Tribuna* realizează o convenție prin care se angaja să furnizeze săptămînal „un foileton, un articol și o corespondență și, pe deasupra, cîteva mărunțișuri“, în schimbul sumei de „100 coroane plătite anticipat“.

Începe publicarea la „Minerva“ a unei ediții de *Opere complete* ale lui C. Negruzzi (din care au apărut: vol. I — *Proză* (1905), vol. II — *Poezii* (1909), vol. III — *Teatru* (1912).

Apare, sub îngrijirea lui, volumul II (*Poezii postume*) din proiectata serie de *Opere complete* ale lui M. Eminescu.

- Debutează editorial Octavian Goga cu volumul de mare răsunset *Poezii*, premiat de Academia Română, la recomandarea lui Titu Maiorescu.
- Apare revista *Vieața nouă*, condusă de Ovid Densusianu.
- Apare volumul de poeme *În grădină* de Dimitrie Anghel, reprezentativ pentru creația sa.

1906 — Apare revista *Viața literară*, sub egida lui G. Coșbuc și Ion Gorun, dar, practic, redactată de Chendi. Acesta reușește să atragă în jurul revistei și să lanseze nume noi ca I. Minulescu, Cincinat Pavelescu, Mihail Codreanu ș.a.

Cu prilejul expoziției jubiliare, în București sosesc mulți români transilvăneni, moment de însuflețire națională descris de Chendi în șirul de *Scrisori către Adrian*, ce le publică în ziarul *Tribuna*.

Începe, împreună cu Eugenia Carcalechi, publicarea la „Minerva“ a unei ediții de *Opere complete* ale lui Al. Odobescu, din care au apărut : vol. I — *Poezie și proză* (1906) ; vol. II — *Articole politice* (1908) ; vol. III — *Arheologie* (1908).

- Apare la Iași revista lunară *Viața românească* (1 martie).
- Debutează editorial criticul Eugen Lovinescu, prin cele două volume de *Pași pe nisip*, consemnate călduros de Chendi.
- Mihail Dragomirescu publică volumul *Teoria poeziei*, reprezentativ pentru sistemul său estetic.

1907 — Desfășoară o activitate publicistică bogată la revista *Viața literară*, transformată de Chendi în *Viața literară și artistică* (apare și în 1908). Criticul îi lărgeste și mai mult aria de colaboratori, iar atitudinea sa devine mai suplă și atașată față de inovația artistică.

Alături de munca la Biblioteca Academiei, se remarcă, în continuare, colaborările intense la revistele și ziarele transilvănene, în special la proaspăt înființata *Țara noastră*, de către Octavian Goga, la Sibiu.

- Apare revista *Convorbiri critice* (1907—1910) condusă de criticul Mihail Dragomirescu.
- N. Iorga publică *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte, în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* (vol. I—III, 1907—1909).
- Apare în broșură *1907 din primăvară pînă în toamnă* de I. I. Caragiale.

1903 — Continuă intensă colaborare la ziarele și revistele ardelenene, ceea ce îi aduce din partea lui Goga supranumele de „cel mai mare anonim al presei românești din Transilvania“.

Prins de dorul de a-și revedea plaiurile natale, prin iunie face o escapadă fără pașaport la Sibiu, unde-și revede mai vechii prieteni. Autoritățile austro-ungare îi iau însă urma și numai un bilet scris în grabă de Goga îl salvează de la arestare, obligîndu-l să treacă în grabă munții.

Se căsătorește cu Ana Rusu, o fată de 18 ani dintr-o familie de refugiați ardeleni (14 aprilie).

Avînd un rol important în organizarea Societății Scriitorilor Români, este ales în comitetul de conducere al acesteia, la prima adunare (28 aprilie).

Îi apare volumul de critică literară *Impresii*, la Editura Minerva, care îl consacră drept unul dintre cei mai importanți critici literari ai momentului.

● George Panu publică *Amintiri de la „Junimea“ din Iași*.

● Apare volumul *Românțe pentru mai tîrziu* de Ion Minulescu.

● Debutul literar al lui Liviu Rebreanu (în revista *Luceafărul*).

1909 — Colaborează la ziarul *Țara noastră*, condus de Goga.

Editează la „Minerva“ un volum de *Scrieri* ale lui Barbu Paris Mumuleanu (cu o prefață). De asemenea, îi apare la Sibiu, în „Biblioteca Asociațiunii“, nr. 33, un volum de *Fabule alese* de Țichindeal, Asachi, Donici (cu o prefață și indicații biobibliografice).

Într-una din sălile liceului „Gh. Lazăr“ din capitală are loc votarea statutelor și regulamentului de funcționare ale Societății Scriitorilor Români, la elaborarea cărora Chendi a adus o contribuție importantă. Este ales, alături de St. O. Iosif, Oct. Goga, I. Minulescu, Z. Bărsan, în comitetul S.S.R., avîndu-l ca președinte pe M. Sadoveanu (2 septembrie).

Editează, împreună cu M. Sadoveanu, St. O. Iosif și D. Anghel, revista *Cumpăna* (1909—1910), care devine primul organ al S.S.R., luînd apărarea drepturilor scriitorilor.

Se naște Letiția, primul copil al familiei Chendi (14 octombrie).

- Apare volumul *Ne cheamă pământul* de Oct. Goga.
- G. Ibrăileanu publică *Spiritul critic în cultura română*.
- E. Lovinescu începe seria de *Critice* (I—X).

1910 — Începe o intensă colaborare la revista *Luceafărul*, care apărea acum la Sibiu. Aceasta e întâmpinată în redacție ca o „adevărată sărbătoare”.

Prin intermediul ziarului *Tribuna* declanșează marea campanie a „tinerilor oțeliți”, care își propunea schimbarea, într-un sens revoluționar, a tacticii politice a Partidului Național Român din Transilvania. Este acuzat și calomniat din aripa de dreapta, a „bătrânilor ruginiți”, printre care A. C. Popovici. Il apără cu strălucire Octavian Goga: „Ar fi o bibliotecă întreagă dacă s-ar aduna nenumăratele articole literare, sociale, politice, iscălite și neiscălite, care au părăsit masa de scris a lui Ilarie Chendi ca să facă educația cititorilor noștri. Câte probleme care au fructificat gândirea, câte orientări culturale, câte îndemnuri de ordin literar și artistic nu se desfac din munca vastă a acestui risipitor, care n-a avut o clipă de răgaz pentru sine... Tineretul care i-a citit cărțile și a urmărit cu atenție scrisul lui a fost în mod firesc influențat de aceste credințe și e un adevăr necontestat că în munca de regenerare intelectuală a societății noastre opera literară a lui Chendi are un rol hotărâtor” (*Tribuna*, 1911, nr. 266).

- Apar revistele lui N. D. Cocea: *Viața socială și rațională*, în care publică T. Arghezi, remarcat printre primii de Chendi, ca un talent de excepție (*Tribuna*, 1911, nr. 60).
- Debutează Lucian Blaga (*Tribuna* din Arad, nr. 57, martie 1910).

1911 — Apare volumul *Portrete literare* la Editura Leon Alcalay, Biblioteca pentru toți, nr. 627. Este ultimul volum publicat de critic.

Colaborează la revista *Cosânzeana*, proaspăt apărută la Orăștie.

Se naște cel de-al doilea copil al familiei Chendi, botezat Ștefan Octavian, în semn de prețuire a celor doi prieteni, Iosif și Goga.

- Debutează Aron Cotruș cu volumul *Poezii*.
- Dimitrie Anghel publică volumele *Fantome* și *Oglinda fermecată*, care îl consacră drept cel mai important scriitor al generației.

1912 — Se înregistrează ultimele colaborări ale lui Chendi la ziarul *Tribuna* și revista *Luceafărul*.

În urma excesivului consum de energie, în ianuarie-februarie, apar tot mai clar simptomele unei neurastenii acute, marcată de insomnie și dureri cumplite de cap.

Într-un pamflet, E. Lovinescu atacă întreaga activitate a criticului transilvănean, acuzînd-o de mari neajunsuri morale: „Și mai ales chendismul e perfidia pentru perfidie” (*Perfidia*, în *Rampa* din 23 ianuarie).

Boala evoluind rapid, se internează la Sanatoriul „Pantelimon”, unde e îngrijit de doctorul Minea și profesorul Gh. Marinescu (martie).

Se eliberează din sanatoriu, dînd semne de îndreptare (aprilie). Se încearcă o reluare a colaborărilor la revista *Luceafărul*, care-i anunță și apariția unui nou volum de critică literară, pregătit de autor (este cel care apare postum, în 1924).

Peste vară, la recomandarea medicilor, face o cură de odihnă pe Valea Prahovei (Bușteni). Toamna e din nou internat la „Pantelimon”, unde îl vizitează prietenii: Ștefan O. Iosif, Aurel Vlaicu, Z. Bârsan, Octavian Goga, V. Eftimiu ș.a.

1913 — Este internat în continuare la Sanatoriul „Pantelimon”. Din cînd în cînd revine în oraș spre a-și revedea familia. Într-o zi este văzut de Tudor Arghezi, care-l surprinde în tragica postură care i-a marcat sfîrșitul: „Ilie Chendi nu mai era din lumea noastră, a celor care mișunau pe bulevarde. El și trecuse în universul umbrelor și al punc-

telor, unde visasem să-l întilnesc" (*In umbra lui Ilarion, Hiena*, 12 sept. 1920).

Extenuat de chinuri, trăindu-și boala cu o luciditate extremă, simțindu-se tot mai izolat și mai singur, se sinucide pășind peste pervazul unei ferestre de la etajul al II-lea (23 iunie, orele 7 dimineața).

Cu o zi înainte își curmase viața bunul său prieten, St. O. Iosif. Sînt înmormîntați în aceeași zi, alături, în cimitirul Bellu.

*

1924/1925 — Apare — în 1924 — volumul *Schițe de critică literară*, la Editura Cultura Națională din București. Volumul fusese pregătit de Chendi în ultimii săi ani de viață. În același an, Editura Cartea Românească îi reeditează volumul *Impresii*, iar în 1925, volumul *Foiletoane*.

1926 — Se dezvelește pe peretele casei din Dirlos, unde s-a născut, o placă comemorativă, de marmoră, în prezența scriitorilor Ion Minulescu, L. Rebreanu și M. Sorbul.

1933 — La inițiativa profesorului Horia Teculescu, se dezvelește o placă comemorativă pe fațada casei în care a locuit la Sighișoara, în timpul liceului. Tot aici, din inițiativa aceleiași inimos profesor, criticului i se ridică un bust.

1969 — Apare volumul selectiv: Ilarie Chendi, *Pagini de critică*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Vasile Netea, Editura pentru literatură.

1973 — Apare la Editura Minerva, seria „Universitas“, monografia *Ilarie Chendi* de Mircea Popa.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Ediția de față își propune să realizeze o oglindă fidelă, cât mai completă, a scrierilor lui Ilarie Chendi. Este prima încercare de acest fel legată de activitatea autorului respectiv. Ea va lua în considerație, pe lângă lucrările publicate de Chendi în volume, și scrierile lui risipite prin periodicele timpului, extrem de multe și de diverse.

Sistematizarea materialului se va face pe următoarele compartimente, după importanța lor în activitatea generală a autorului:

- 1) scrieri de critică, istorie literară și culturală;
- 2) pagini de beletristică (poezii, proză, impresii de călătorie, traduceri etc.);
- 3) publicistică socială și politică;
- 4) corespondență (trimisă).

Importanța primelor două secțiuni enumerate mai sus rezultă și din faptul că ele vor cuprinde majoritatea volumelor din economia generală a ediției.

În interiorul fiecărui volum, materialul va fi organizat cronologic, dîndu-se prioritate scrierilor publicate de autor în volume (respectînd întru totul unitatea acestora) și completîndu-se apoi cu scrierile tipărite în periodice, simultan cu acelea din volume, în ordinea aparițiilor în paginile ziarelor și revistelor vremii. Se va putea realiza astfel o imagine fidelă a lui Ilarie Chendi dezvoltîndu-se în timp, în primul rînd a criticului literar care și-a lăsat o amprență puternică asupra evoluției literaturii române a vremii, apoi a poetului și prozatorului și, în sfîrșit, a ziaristului politic militant pentru cauza unității noastre naționale.

În cazul în care o scriere are mai multe versiuni, se va transcrie în cadrul ediției de față textul ultim, cu unele excepții consemnate în cadrul unui capitol de *Note*. Tot în acest capitol vor fi prezentate și referințele de ordin istorico-literar, atâtea câte se vor găsi, cu privire la fiecare scriere în parte, se vor reconstitui polemicile, precum se vor da și trimiterele bibliografice necesare la alte scrieri ale autorului.

O atenție specială în cadrul editării operei lui Chendi se cuvine să acordăm problemei identificărilor. Multe din scrierile publicate de acest autor în ziaristica vremii, din motive diverse, au fost semnate cu pseudonime, unele străvezii, în general cunoscute de istoria literară. Altele sînt însă mai puțin cunoscute. Sînt însă și scrieri care au apărut nesemnate, dar care se pot recunoaște ușor prin similitudini de text cu alte scrieri semnate, prin unitatea stilului. În general, la textele publicate anonim de Chendi se vor face numai referințe bibliografice la capitolul de *Note*, se vor da citate reprezentative și doar atunci cînd aceste texte prezintă o valoare deosebită se vor reedita.

La capitolul de *Note* se va indica situația fiecărei scrieri în parte: unde a fost publicată prima dată, dacă a fost reeditată ulterior în volume sau alte publicații, care este textul care se dă în această ediție. O situație extrem de revelatoare prezintă chiar volumul I al ediției noastre. El cuprinde scrieri care n-au mai fost publicate niciodată de la prima lor apariție, cu excepția unui singur studiu, cel despre *Comediile lui Caragiale*, reluat doar în ediția Ilarie Chendi, *Pagini de critică*, realizată de Vasile Netea în 1969. Ne apare astfel în față o imagine nouă, necunoscută, a începuturilor criticii lui Ilarie Chendi, așa cum s-a constituit ea în publicistica românească de dinainte de 1900. Maturizarea rapidă a unei vocații critice de excepție, așezarea ei pe coordonatele marii critici românești anterioare, acelea stabilite de Titu Maiorescu și C. Dobrogeanu-Gherea, realizarea unei platforme proprii de judecată literară, intrarea într-o luptă curajoasă, încununată de succese pe linia ridicării nivelului intelectual al literaturii și culturii noastre, toate acestea constituie aspecte noi, pe care primul volum al ediției de față le pune cu prisosință în lumină.

În ceea ce privește transcrierea textelor, menționăm că ea se conformează regulilor ortografiei actuale, respectîndu-se totodată particularitățile de limbă ale epocii și ale autorului: *pine*, *cine*, *mîne*, *sprigînit*, *păhar*, *călîndar*, *perzistă*, *cestiune*, *vecinic*,

neobîcînit, *curagiu*, *avantagiu*, *nîzuiesc* (pentru *năzuiesc*), *a preferi* (pentru *a prefera*), *măiestru*, *duminecă* etc.

Formele duble ale unor cuvinte au fost păstrate așa cum au fost întîlnite în texte: *cetitor* — *cititor*; *poporală* — *populară*; *streîn* — *străin* etc. Aceeași este situația și în cazul lui *sunt* și *sînt*, acesta din urmă prezent mai ales în textele de după 1904, începînd cu volumul *Foiletoane*, fără însă să se generalizeze.

Se respectă, de asemenea, formele de plural specifice: *ten-dinți*, *ruini*, *școale* (alternînd uneori cu *școli*), precum și forma dublă de plural a pronumelui relativ: *care-cari*; terminația genitiv-dativului în *ei* (*limbei*, *literaturei*, *culturei* etc.), acolo unde acestea se întîlnesc în texte.

În cazul numelor proprii, al localităților sau al personajelor din operele citate, s-au păstrat, în general, formele (uneori duble) date de autor (atunci cînd implică o pronunțare diferită): *Caragiali* — *Caragiale*; *Bian* — *Bianu*, *Francfort* etc.

Citatele se dau în transcrierea criticului, cu corectarea tacită a eventualelor greșeli de tipar. În mod tacit s-au corectat greșelile de tipar și în ansamblul textelor, precum și puținele dezacorduri verbale sau genitivale. Cazurile de incertitudine și lacunele au fost semnalate prin trimiteri la subsolul paginii, unde toate însemnările editorului poartă indicația *n.ed.*, spre deosebire de cele ale autorului, mult mai multe, care nu poartă nici o specificație.

Un indice de nume va însoți fiecare volum al ediției.

De un mare ajutor în constituirea acestei ediții ne-au fost: *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi*, realizată de Vasile Netea în volumul Ilarie Chendi, *Pagini de critică* (Editura pentru literatură, 1969) și monografia *Ilarie Chendi* de Mircea Popa (Editura Minerva, 1973). Mulțumim pe această cale bibliotecarilor de la Biblioteca Academiei și de la Biblioteca „Astra” din Sibiu, care ne au oferit întreaga lor sollicitudine în realizarea acestei restituiri.

Călduroase mulțumiri adresăm de asemenea Editurii Minerva pentru lărga înțelegere arătată propunerii de retipărire a scrierilor lui Ilarie Chendi și, în special, redactorului ediției, Margareta Feraru, pentru atenția și stăruința cu care ne-a venit în ajutor.

D. B.

ÎNCEPUTURILE ZIARISTICEI NOASTRE

1789 — 1795

I

Astăzi, cînd ziaristica română a ajuns — cel puțin în formă — la un nivel egal cu aceea a altor popoare culte ; cînd un respectabil număr de gazete politice și de reviste literare contribuie, după putință, la emanciparea culturală și politică a poporului nostru de pretutindeni, o expunere pe scurt a *întîiilor încercări* de ziaristică română poate nu va fi fără interes.

Începuturile acestea, deși de netăgăduită importanță pentru istoria noastră culturală, sunt aproape necunoscute și, în tot cazul, neclarificate încă. O serie de probleme de ordine politică și socială stau în strînsă conexiune cu ele și-și așteaptă dezlegarea de la bărbații noștri specialiști. Eu voi atinge numai cîteva din aceste probleme, în marginile puținelor izvoare ce-mi stau la îndemînă. Temeinic însă chestiunea începuturilor ziaristice române nu poate fi tratată decît de cel ce va consulta arhivele din Cluj și Viena, unde se pare că se găsesc documentele cari ar putea aduce lumină deplină.

Pentru noi, românii transilvăneni, chestiunea prezintă un interes specific prin faptul că urmele întîiilor încercări de-a întemeia ziare românești se găsesc aici la noi. Încă în anul 1789 — deci cu patru decenii întregi înainte de-a apare la București *Curierul românesc* al lui Eliade Rădulescu și *Albina românească* a lui Gh. Asachi — la noi în Transilvania s-a produs o vie mișcare în scopul introducerii presei periodice la români.

Dintre istoricii noștri singur Barițiu amintește anul 1789 ca dată a începuturilor ziaristice române.¹ D-l Xe-

¹ Părți alese din *Istoria Transilvaniei*, I, p. 607.

nopol amintește în mod greșit anul 1790.¹ Cei mai mulți însă consideră ca prim început încercarea lui Racocea, a translatorului român din Lemberg, care la 1817 a publicat un prospect de ziar ce era să iasă în limba română.²

Însuși Barițiu nu precizează nimic privitor la acest început, ci, vorbind de urmele de literatură românească din timpul împăratului Iosif II, face următoarea constatare :

„În Transilvania o societate de oameni literați încercase încă de la 1789 să înființeze o foaie periodică în Sibiu, pentru care și câștigase concesiunea, încît numai lipsa de fonduri i-a reținut de la acea întreprindere, pe care guvernul nu numai o aprobase, dar a avut și cuvinte de îmbărbătare pentru ea“.

Asupra amănuntelor Barițiu nu insistă, deși se impuneau de la sine întrebări ca : cine au fost acei „oameni literați“ și de ce caracter era ziarul ce voiau să înființeze ?

Cu mult mai profund a tratat acest obiect un amic al lui Barițiu, publicistul maghiar Jakab Elek, pe care, fără îndoială, se sprijinește și afirmația sa.

Cum că Barițiu nu din documente originale, ci numai prin intermediul lui Jakab a scris afirmațiunea de mai sus avem o probă evidentă. Pe la anul 1844, Barițiu într-un articol din *Foaia pentru minte, inimă și literatură* s-a ocupat cu începutul ziaristicii române și pe atunci *nu cunoștea* încă încercarea de la 1789, despre care vorbește în *Istoria* sa. Iată ce scria atunci :

„Data jurnalisticii române nu se întinde nici la douăzeci de ani îndărăt. Cel dintii fu răposatul întru fericire boier Constantin P. Golescu din Țara Românească, care împreună cu puținii săi prieteni matura planul de-a întreprinde și în limba noastră publicarea unei gazete. Dar fiindcă guvernul de-atunci, deși național, de la 1823, nu se simțea tare de-a putea da de la sine voie de publicat gazete române, aceia trimiseră pe un bărbat tânăr

la Lipsca cu cheltuială, ca să poată da început la o gazetă, și așa se născu *Fama Lipscăi*, cel dintii jurnal român, care însă dură foarte scurt, pentru că din nenorocire muncitorul redactor muri.“¹

Aceste amănunte ne dovedesc că pe la anul 1844 nici Barițiu, nici contemporanii săi nu cunoșteau adevăratele începuturi ale ziaristicii române, ci le considerau ca fiind de dată cu mult mai recentă.

Un studiu al pomenitului Jakab Elek însă, publicat cu câțiva ani înaintea „Părților alese...“, ne dă deslușiri și îndrumări prețioase.² Voi releva și comenta părțile ce ne privesc din acest studiu.

Jakab arată în cartea sa că la anul 1789 se formase la Sibiu o societate (ai cărei membri nu-i amintește, probabil fiindcă nici el nu-i cunoaște !) cu scop de-a înființa un ziar românesc *pentru poporul agricultor*. Acest proiectat ziar s-ar fi numind în documentele oficiale *Wallachische Zeitung für den Landmann* și, după toate pregătirile făcute în anul 1789, era să apară cu începutul lui ianuarie 1790, firește în limba românească.

Guvernorul Transilvaniei pe atunci era contele Bánffy György. Acesta — din motive ce nu le găsim expuse în studiul lui Jakab — era unul din cei mai călduroși partinitori ai proiectului. În 26 mai 1789 Bánffy trimise o adresă de recomandățiune Curții imperiale din Viena, cerind concesiune pentru tipărirea unui ziar român în tipografia lui Martin Hochmeister din Sibiu, pe cum și voie de-a distribui ziarul, cu dispensă de taxă poștală, în *Transilvania, Bănat și Bucovina*. Iată cum recomandă Bánffy gazeta românească :

„Cultivarea poporului român — scrie el în adresă — este un scop atît de binecuvîntat, încît aici un ziar e mai potrivit ca orișunde. Ziarul va fi cetit de pătura cea mai incultă și numai de cei ce știu românește (!). Scutirea de taxele poștale se recomandă, căci dimpotrivă poporul sărman nu va putea ajunge în posesia ziarului“.³

¹ *Foaia pentru minte etc.*, din 1844, p. 281.

² Jakab Elek, *Az erdélyi hírlapiradalom története 1849-ig*. Budapest, 1882, I vol. 8°. Publicat și în analele Academiei Maghiare.

³ Jakab, *op. cit.*, p. 12, după documentul autentic.

¹ *Istoria românilor*, vol. VI, p. 247.

² *Jurnalismul românesc* de M. Kogălniceanu, în *România literară* din 1855, p. 52 ; A. Densușianu, *Istoria literaturii române*, ed. II, p. 127.

Deodată cu scrisoarea guvernului, „Societatea literaturilor din Sibiu“ trimise și ea o adresă Curții imperiale din Viena, la 30 iulie 1789, expunându-și *programul* ziarului proiectat.

„Națiunea, pe seama căreia se va porni acest ziar — zice-se în adresa «Societății» — nu este la acel nivel cultural ca întregă să știe ceti. Deci ziarul este destinat mai ales pentru preoți, cari vor avea să comunice conținutul cu poporul în fiecare săptămână.

Obiectele principale ar fi: întâmplările zilei și deprinderea în bunele moravuri și în economie. Ziarul ar începe cu un anumit popa Miron, preot în Valea Frumoasă, care ar avea să povestească: cum a trăit el în casa sa, între copiii și părinții săi; în ce chip a condus economia; ce a muncit în anii cei rodnici și ce anume în cei nerodnici; în ce măsură s-a supus conducătorilor; cum a spriginit pe cei săraci — cu un cuvânt, ce bun povățuitor și părinte a fost poporului. În fața popii Miron va fi zugrăvit un om bețiv, iubitor de gilceavă și de rea tovarășie, care fuge de muncă, e nesupus și are un sfârșit trist.¹

Astfel cetitorul va învăța a da ascultare celor bune, a disprețui cele josnice și toate aceste prin pilde bune și pilde rele.

Și se vor mai publica în acest ziar: știrile militare, înaintările la guvern și alte lucruri de folos: datorințele dintre cetățeni și superiori, instrucțiuni privitoare la diferite ramuri ale agriculturii: apicultură și viticultură. Se vor traduce în limba română toate ordinațiunile. Editor va fi Martin Hochmeister. Din venite societatea nu va acoperi decât cheltuielile ziarului, căci remunerație nu pretinde. Venitul curat îl va jertfi pentru răsplătirea agricultorilor celor mai bravi și mai sirguitori, împărțindu-l an de an și publicând aceasta și în ziar.²

Am reprodus aici, în traducere, întreg programul, nefiind el publicat pînă acum în limba română. Cetindu-l,

¹ Această figură de bețiv ne reamintește pe bețivul Leonat al lui Vasile Aaron.

² Jakab, p. 13, după documentul nr. 9437 al Cancelariei imperiale. Curios este că adresa, în felul cum o citează Jakab, nu are escalături.

oricine va trebui să recunoască bogăția de idei și dibăcia cu care este înjghebat planul pe care era să se întemeieze întiul ziar românesc.

Iată firul istoric mai departe.

În baza acestor două hirtii, a adresei călduroase a lui Bánffy pe de o parte și a programului societății pe de alta — contele Pálffy, cancelarul suprem al Curții imperiale, în 17 septembrie 1789, raportă împăratului Iosif al II-lea următoarele:

„Guvernorul Transilvaniei consideră de admirabilă aparițiunea acestui ziar românesc, din motivul că va fi *cuminte* redactat, ba va fi trimis totdeauna, cu o săptămână mai înainte, guvernului (spre cenzurare), iar revizor va fi Eustatievich¹, inspectorul școalelor naționale românești, care va aplica aceleași măsuri ca și revizorul german.² Cancelaria văzînd laudabila tendență și abnegațiunea societății (literare din Sibiu) recomandă (împăratului) încuviințarea ziarului și scutirea lui de taxe poștale.“

La această îndoită recomandațiune, împăratul dede următoarea rezoluțiune:

„Aprob adresa Cancelariei, însă scutirea de taxe nu se încuviințează, ci Societatea se provoacă a achita contribuția cuvenită.“³

Încercarea de-a întemeia un ziar românesc la Sibiu primise, așadar, și sancțiunea preainaltă a ultimei instanțe. Restricțiunea împăratului însă, adică neiertarea taxelor poștale, cari, se vede, pentru condițiile de-atunci și pentru starea materială a inițiatorilor anonimi erau foarte mari, a *zădărnicit* planul cel frumos.

¹ Dimitrie Eustatievich este unul dintre acei luminați bărbați cari și-au dobîndit merite mari pentru întemeierea școalelor noastre, alături de Șincai și de Adamovici. — Vezi prefața lui Dimitrie Iorgovici la *Istoria Alexandrului celui Mare din Macedonia*. — dr. D. P. Barcianu, Vasile Aaron, în *Programa seminarului din Sibiu pro 1899*, p. 5.

² Aici probabil înțelege ziarul german *Siebenbürger Zeitung*, apărut în 1783, tot în tipografia lui Hochmeister, fiindu-i revizor din partea guvernului contele Kemény Farkas.

³ Jakab — doc. aut. nr. 11950/789 al Cancelariei imperiale.

Societatea, neputînd nădăjdui într-un număr de abonați suficient pentru acoperirea cheltuielilor, s-a văzut necesită a renunța la tipărirea ziarului, deși obținuse concesiunea. Jakab ne spune că societatea din Sibiu a trimis împăratului Iosif o declarațiune, mărturisindu-i că, în aceste împrejurări, nu poate uza de concesiunea primită, dar că nădăjduiește a găsi poate mai tirziu un mod de realizare a scopului acum zădărnicit. Cancelaria luă la cunoștință această declarațiune de renunțare în ziua de 18 ianuarie 1790.¹

*

Aceste sunt fazele, pozitiv stabilite, prin cari a trecut întîia încercare de ziaristică română și care, precum s-a arătat, și cum mărturisește și Barițiu, a suferit naufragiu în urma „lipsei de fonduri“.

Întîiul început deci datează dintr-un timp destul de îndepărtat, cînd dintre celelalte popoare din Transilvania numai sașii aveau ziar — o dovadă destul de elocventă că în acel timp poporul nostru dispunea de un număr considerabil de bărbați știutori de carte, cari se puteau măsura în învățătură cu bărbații altor neamuri și cari ardeau de dorul emancipării culturale și economice a poporului nostru. Chiar abstrăgînd de la Șincai, Clain și Maior, acest trias al culturii noastre clasice, a trebuit să avem pe atunci încă o pleiadă întregă de bărbați, a căror preocupățiune erau ideile înșirate în programul trimis împăratului Iosif. Vatra lor era Sibiu, care chiar din acest timp devine centrul mișcărilor culturale ale poporului nostru.

Caracteristic este că munca ce bărbații din Sibiu voiau să inițieze era de natură mai mult practică decît ideală : poporul să învețe a ceti, a fi moral și pricepător în ale economiei. Lipsește din programul cel vast o notă cardinală : românismul. De aci s-ar putea deduce că Șincai și ceilalți n-aveau cunoștință de întreprinderea de la Sibiu, căci era imposibil ca ei să nu fi strecurat în program și idei daco-române, sau cel puțin în altă direcție naționaliste.

¹ Jakab — ibidem, doc. aut. nr. 1012/1742, C. imp.

Din cine se compunea deci „Societatea literară“ din Sibiu ?

Fiindcă iscăliturile lipsesc din documentele citate, trebuie să ne servim de conjecturi.

Că ar fi fost o societate literară organizată și încă exclusiv de români nu avem nici un indiciu de-a o crede. Dar, judecînd pe de o parte după ideile cuprinse în programul expus, pe de alta după curentele culturale și sociale din Sibiu în acest timp, sorgintea acestei încercări putem să o căutăm în o societate compusă din învățați aparținători tuturor naționalităților din Transilvania. O astfel de societate, pe cum vom arăta mai la vale, exista în acest timp, își avea reședința chiar în Sibiu și din sînul ei se emiteau idei exact de felul celor înscrise și în programul proiectatului ziar românesc. Era aceasta așa-zisa „societate francmasonă“, printre membrii căreia se găseau mai mulți români. Între acești români era apoi unul singur învățat, anume Ioan Molnar. Credem a nu greși atribuind încercarea de-a întemeia gazeta românească societății francmasonice în general și lui Molnar în special.

*

Ioan Molnar-Merariu, „doftor de legi și profesor de tîmăduirea ochilor“ — cum îl numește Tempea în prefața gramaticii sale — a avut la sfîrșitul veacului al 18-lea un rol important în viața poporului nostru. El a fost fratele ferventului apostol al ortodoxismului, al popii Tunsu de la Pogăceaua, a cărui tristă istorie Petru Maior ne-o descrie în colorii atît de vii.¹

Născut în comuna Sadu, lîngă Sibiu, la anul 1749, Molnar a ajuns cel mai renumit medic oculist din vremea sa în Transilvania, încît, în vederea capacității sale, guvernul îl chema din Sibiu ca profesor de oculistică la Facultatea de Medicină din Cluj.² Prin activitatea sa de aici își atrase bunăvoința și atențiunea Curții imperiale, încît la anul 1793, în vederea meritelor sale, fu ridicat la rangul de nobil cu atributul de *Müllersheim*.³

¹ *Istoria bisericească*, p. 110—113.

² *Sibienbürgische Quartalschrift*, II, 1, p. 100.

³ *Ibidem*, III, 1, p. 85.

În afară de specialitatea sa, Molnar se îndeletnicea cu literatura română. La anul 1788 publica în Viena o gramatică română pentru germani; la 1798 o retorică; iar la 1800, *Istoria universală* în Buda.¹ Despre gramatica lui, de altfel, Cipariu scrie că este o prelucrare a gramaticii lui Șincai (Cipariu, *Principia...*, p. 307).

Aceste cărți ne dovedesc că Molnar era un bărbat de litere în toată puterea cuvîntului și că manifesta o vădită tendință pentru cultivarea și răspîndirea limbii române.

Dar mai era Molnar și un bărbat cu greutate politică în poporul românesc. Dovadă deosebită este rolul ce l-a avut în revoluția lui Horia. D-l Nic. Densușianu ne-a arătat pe larg misiunea lui Molnar ca intermediar între guvern și românii răsculați.² Raportul înaintat de Molnar guvernului și episcopului ortodox din Sibiu nu fusese tocmai favorabil conaționalilor săi răsculați. Dimpotrivă, el condamnase lupta de eliberare a românilor, dojenise oastea lui Crișan la Brad — fapt ce d-l Densușianu foarte corect și-l explică așa, că „Molnar a fost influențat în sentimentele sale naționale de o seamă de bărbați în mijlocul cărora se găsea deja de la anul 1781.”³

Influența, la care se face aci aluzie, era aceea a societății francmasonice din Sibiu, de care amintirăm. Asupra acestei societăți, Zieglauer⁴ ne dă copioase deslușiri, asupra cărora, pentru a putea lămuri mai detaliat chestiunea întîieii încercări de ziaristică română, trebuie să insistăm mai pe larg.

*

Societatea francmasonă, numită loja (secțiunea) „sfîntului Andrei la cele trei foi de mare la Sibiu, în Orient“, a fost întemeiată de către vreo nouă sași, în frunte cu Simion Frederic de Bausnern, cari făcuseră cunoștință cu ideile francmasonice pe la universitățile din Germania,

¹ Philippide, *Introducere în istoria lit.*, ed. I, p. 188.

² Nic. Densușianu, *Revoluția lui Horia*, p. 268—277.

³ Idem, p. 269, nota.

⁴ F. Zieglauer, *Geschichte der Freimaurerloge St. Andreas zu den drei Seeblättern in Hermannstadt (1767—1790)* — în *Archiv des Vereins f. siebenb. Landeskunde*, N.F. XII și XIII.

unde pe la mijlocul veacului trecut se promovau pe toată linia. Secțiunea din Sibiu se constituie definitiv la 1776 și rînd pe rînd intra în ea tot ce Transilvania avea mai de valoare, fără deosebire de confesiune și de naționalitate. Așa, de pildă, dintre sași și nemți intrară Aurel Müller, mai pe urmă episcop al sașilor, Carol Bruckenthal, Bedeus-Scharberg și cavalerul de Rall, cunoscut și în istoria noastră. Mai erau printre membrii acestei societăți Eder și Sulzer, cunoscuții istoriografi, apoi Martin Hochmeister († 1789) și fiul său, în a cărui tipografie era să apară și ziarul nostru. Dintre maghiari fu recipiat contele Bánffy György, guvernatorul Transilvaniei de mai tîrziu.¹ Alături de el se găseau o mulțime de slujbași superiori de-ai țării.

Dar români ?

Din lista membrilor receptiați, ce publică Zieglauer, vedem că principele Alexandru Moruzzi Mavrocordat a fost întîiul francmason român al acestei loji. El îmbracă chiar demnitățile de „vicarius“ al lojei și luase hotărîrea a întemeia însuși o secțiune francmasonă specială pentru România, dar planul se zădărnici. Rolul lui Moruzzi în loja din Sibiu n-a fost dintre cele mai frumoase.² Afară de el, mai erau intrați următorii francmasoni români: Molnar, — „k.u.k. besteller Oculist“, cum îi zice în listă; Stefan Koszta de Belényes³ Vellera, Marcu și alții. Acești din urmă par a fi fost greci din Sibiu. Și foarte probabil este că și alți români, neînscrisi direct în tovărășia francmasonă, se preocupau de activitatea ei. D-l Bogdan-Duică, d.e., a exprimat bănuiala că literații români din acest timp răspîndeau, independent de această societate, ideile pe care le profesa ea.⁴

¹ Bánffy Gy. urmă ca guvernator la 1787 lui Samuil Bruckenthal, demisionat și funcționă pînă în anul 1822 (Barițiu, I, 505).

² Zieglauer, *op. cit.*, p. 457.

³ Vezi asupra acestei persoane: *Barițiu*, I, p. 512 și 554.

⁴ *Vezi Liga română* din 1897, p. 244. Între altele, d. Bogdan se întreabă: „Literaților români să nu le fi vorbit de ea (adică de societatea francmasonă) Eder, Sulzer și Molnar ?”

Aceste idei francmasonice — după Bluntchli — culminau în înfrățirea generală a omenirii, fără deosebire de convingeri politice și religioase. Sub un regim atât de tolerant și umanitar ca al lui Iosif al II-lea, asemenea idei aveau într-adevăr un priincios teren.¹ Și adevărul e că nicidecum și în nici o societate, naționalitățile din Transilvania n-au stat în mod atât de pacinic și de activ împreună ca în loja francmasonă din Sibiu.

Dar acest curent idealist, care se ivise după un timp zguduitor ca cel din 1784, n-a dat rezultate practice și pozitive, poate chiar din pricina că francmasonii socoteau a rezolvi diferitele probleme numai din punct de vedere general și cosmopolit. Pe lângă formalismul mistic cu depunerea de jurăminte și împrietenirea membrilor între sine, loja din Sibiu și-a mărginit activitatea sa numai la discuții academice asupra binelui și a răului și asupra diferitelor idei de progres. Evenimentele politice și-au bătut joc de marele plan al înțelegerii frățești între națiuni și confesii pentru conducerea comună a destinului țării. *Loja se închide la 22 martie 1790*, și de aci înainte vedem pe prietenii de pînă acum mergînd pe căi diferite și diametral opuse principiilor francmasonice de înfrățire.

*

Un fapt însă care rezultă clar din cartea lui Zieglauer este că această societate a discutat diferite idei, mai ales în așa-zisul „cabinet de lectură“, între cari și *importanța ziarelor*, iar unele din aceste idei, pe cum a fost, de pildă, fondarea unui muzeu și a unei societăți istorice a Ardealului, s-au și dus mai tîrziu în deplinire.

Nu mai poate fi deci îndoială că numai aici s-a putut plămădi și ideea ziarului românesc zis *Wallachische Zeitung für den Landmann* și că cel ce era s-o realizeze numai Molnar a putut fi.

În special iată pentru ce : mai întîi, pentru că consolidarea agricolă, ridicarea culturală și morală, abstenența și celelalte idei expuse în programul trimis împăratului intrau cu desăvîrșire în programul lojei franc-

¹ Iosif al II-lea a publicat chiar o circulară prin care încuvința funcționarea societăților francmasonice, recunoscîndu-le chiar binefacerile pentru țară.

masone. Al doilea, pentru că bunăvoința ce a întîmpinat proiectatul ziar, de jos pînă sus la împăratul (*bunăvoința ce de atunci nu s-a mai arătat nici unui organ de publicitate românesc !*), numai astfel se poate explica, că Molnar, care era tovarăș (*socius*) cu guvernatorul țării și care avea conexiuni de prietenie și cu membrii influenți ai lojei francmasonice din Viena, avea anume autorizație și protecție prea înaltă.

Mai concordă apoi cu afirmația noastră și împrejurarea că Molnar era *socius* și cu ambii Hochmeister, iar tipografia acestuia era totodată și tipografia lojei francmasonice. Cărțile românești din acest timp, de altfel, nu se tipăreau la Hochmeister, ci în cunoscuta tipografie a lui Barth, mai tîrziu Closius. Dacă deci Hochmeister a primit să tipărească ziarul românesc, a putut-o face la stăruința lojei și în urma legăturilor sale cu Molnar.¹ Probabil ziarul avea să fie direct patronat de loja francmasonă.

Astfel apoi am înțelege și motivul pentru care ziarul n-a putut să apară. Loja nu dispunea de fonduri necesare spre acest scop. Ea trăia din mici cotizații, pe cari în mare parte le foloseau pentru ajutorarea sărmanilor. Spera însă a-și aduna mari capitaluri prin cîștigarea unor moșii întinse în centrul Europei, cari fuseseră odinioară proprietatea Cavalerilor templeriani, ai căror urmași francmasonii se numeau. Dar acestea erau niște utopii și astfel toate întreprinderile lor, cari reclamau fonduri — între cari și proiectatul ziar românesc — n-au putut fi realizate.

¹ Gramatica lui Molnar, amintită mai sus, tot în tipografia lui Hochmeister a apărut ! (ed. a doua, la anul 1810).

Curios este că în memoriile, de altfel minuțioase, ale lui Hochmeister-fiul nu găsim nici o deslușire privitoare la ziarul românesc. Aceste memorii au apărut la Sibiu, 1873, sunt publicate de Adolf Hochmeister sub titlul *Leben und Wirken des Martin Edler von Hochmeister*. Aici se vede clar că familia Hochmeister avea legături cu scriitorii români de atunci. Căci la cununia lui Martin Hochmeister, întîmplată în 1786, s-a citit o frumoasă poezie românească, poezie găsită acum printre scrisorile lui Hochmeister. Ea e intitulată *Pustia dragostii* și se sfîrșește astfel : „Doru mîio ș-au ospătat / En braze te-am căpătat / Mîndra frumușika me / S-au focut nevasta me...“ (p. 40).

Astfel, socot, se poate considera ca lucru pe deplin stabilit că întâia încercare de a întemeia o gazetă românească se datorește în general societății francmasonice, iar în înțeles restrâns, învățatului român Ioan Molnar, pe care îl putem considera părinte al ziaristicii române. Că ideea aceasta va fi trecut cadrele societății francmasonice e natural. Alături de Molnar vor fi stat toți ceilalți scriitori români din Sibiu, în primul rând Radu Tempea. Încurajați au fost negreșit de curtea episcopescă ortodoxă din Sibiu, unde Aron Budai își începuse deja activitatea sa.

*

De încheiere la observațiile asupra primei încercări relevăm o curiozitate. Deși documentele dovedesc cu evidență că această încercare n-a izbutit, s-a lansat părerea că acel ziar totuși ar fi apărut. Și anume Barițiu, într-o scrisoare adresată amintitului publicist maghiar Jakab Elek, în anul 1882, a susținut că proiectatul ziar economic ar fi ieșit de sub tipar, însă în anul 1791, adică chiar după un an de la datele cunoscute, și anume *numai într-un singur număr*. Un număr unic de-acesta s-ar fi găsit în 1852 în una din bisericile române din Ocna Sibiului¹, zice Barițiu. Afirmația asta însă Jakab nu o află demnă de credință și adevărul e că în *Istoria* sa, Barițiu nici n-o mai susține. Un asemenea număr de gazetă, care ar constitui o valoare mare pentru istoricul ziaristicii noastre, după cât știm, nu este cunoscut la nici o bibliotecă românească și nu se află nici printre hîrțile și cărțile rămase după fericitul G. Barițiu. Astfel deci n-avem nici un motiv să ne îndoim în datele înșirate de Jakab, cari se dovedesc că întâia încercare n-a reușit.

II

Cît de întemeiată este afirmația noastră că Molnar a fost sufletul primei încercări se confirmă mai evident prin împrejurarea că și a doua încercare *lui* i se dato-

¹ Jakab, *op. cit.*, p. 14.

rește. Și aici nu mai avem nevoie de a recurge la conjecturi, fiindcă numele lui îl găsim în toate documentele.

Abia trecuseră doi ani de la zădărnicierea întâiului plan, cînd Molnar solicită din nou încuviințarea unui ziar românesc.

„În ziua de 1 decembrie 1793 — scrie Jakab Elek¹ — Ioan Molnar de Müllersheim, oculist și profesor de ocuistică la Academia reg. din Cluj, prin o petițiune adresată Cancelariei transilvane, ceru concesiunea pentru editarea unui ziar valah și pentru răspîndirea lui în Ungaria. Dar în 23 decembrie, petițiunea restituindu-se Molnar fu făcut atent a-și vedea mai bine de-o conștiințioasă împlinire a funcțiunii sale de profesor.“

O asemenea rezoluție lui Molnar, care numai de curînd fusese părtaș la onoruri pentru serviciile sale ca medic și profesor! Evident că contrastul între chipul cum Molnar este acum întîmpinat în tendințele sale și cum fusese mai înainte este uimitor. Și ce e mai mult: acela care dăduse această rezoluție era chiar Bánffy György, același „confrate“ din loja francmasonă, același binevoitor, care numai mai anțert recomandase cu atîta căldură ziarul proiectat sub egida francmasonă și părea atît de pătruns de prosperarea poporului valah.²

În așa măsură se răciseră deja raporturile între foștii apostoli ai ideilor umanitare și de progres! Sentimentele de egalitate față de toate naționalitățile deopotrivă fuseseră clădite pe o falsă supoziție de către francmasoni. A dovedit acest lucru mai ales Bánffy, căruia în primul loc i se atribuie vina pentru trista situație în care a ajuns biserica ortodoxă română din Transilvania în timpul guvernării lui, rămînînd fără episcop un interval de 14 ani. Au dovedit-o și ceilalți „consoți“ francmasoni ai lui Molnar, istoriograful Sulzer și, mai ales, abatele Eder, cari numai de ridicarea economică și culturală a poporului român nu se preocupau, ci dimpotrivă.

Dar procedeelele ostile al guvernului față de Molnar credem că își are încă următoarea explicare pozitivă.

¹ *Op. cit.*, p. 27.

² Intimitatea personală ce fusese între Molnar și Bánffy se poate cunoaște și din faptul că Molnar își dedicase gramatica sa lui Bánffy, „*meinem gnädigsten Gönner*“.

De la dizolvarea lojei francmasonice, întâmplată la 1790, pînă în acest timp, cînd Molnar ceru pentru a doua oară concesiune de-a scoate un ziar românesc, situația politică din Transilvania se schimbă. De frățietate și umanitarism nu mai rămăsese nici umbră, ci un puternic curent de reacțiune împotriva lor se ivise. La români, ca și la celelalte popoare, izbucni *sentimentul național* cu tărie. Dovadă discuțiile vehemente din dieta de la Cluj și mișcările în jurul lui *Suplex libellus*, precum și ecoul lor la istoricii sași și maghiari.

Ei bine, unul dintre luptătorii pentru românism în acest timp era Molnar, francmasonul de ieri. Se desfășurase de sub influența principiilor cosmopolite și de unde la anul 1784 făcuse acel raport nefavorabil românilor răsculați, acum conduce el însuși mișcarea naționalistă și, împreună cu cei doi episcopi români și cu Méheș, fiul protopopului de la Cluj, compune istorica suplică a poporului român.¹

Iată o pricină care socotim că ne indică pentru ce motiv Molnar a fost refuzat de guvern. *Ziarul ce proiecta avea, fără îndoială, să fie naționalist, avea să așeze drep-turile politice ale românilor.*

Pe Molnar însă nu-l înspăimîntă refuzul guvernului, ci dăde recurs la împăratul. „În 9 aprilie 1794 — scrie Jakab — Molnar se adresă Majestății sale împăratului cu o petiție promițînd că, dacă i se va da permisiune (pentru tipărirea gazetei), drept dovadă de fidelitate către dinastie, va contribui imediat cu o sumă de 1000 fl. pentru acoperirea cheltuielilor avute cu războiul francez, iar din folosul ce va rezulta din vânzarea ziarului va contribui anual cu 208 fl. în fondul școalelor. La sfîrșit solicita grabnic încuviințarea ca să nu fie prevenit de alții!“

Recursul acesta însă nu ajunsese pînă la împăratul. Cancelaria îl înapoia, notîndu-i că „nu este obiceiul a se trimite Majestății sale petițiuni de-ale singuraticilor indivizi“... Precum vedem deci, Molnar își pierduse grația și aici, și, desigur, numai în urma agitațiilor sale naționaliste.

Și interesant este că, în același timp, se pornise o goană și în contra lui Hochmeister, la care, probabil, era

să apară și acest ziar!¹ Hochmeister înființase la 1790 o tipografie și la Cluj, unde apărură și ziarul maghiar *Erdélyi Magyar-Hírvivő*. Tipărind el însă un călindar german în care se descrie revoluția lui Horia în mod absolut favorabil românilor, deputații maghiari din dieta de la Cluj porniră o goană împotriva lui. Rezultatul a fost confiscarea călindarelor cu pricina și cenzurarea mai severă a tot ce se tipărea la Hochmeister.²

Neobositul oculist, văzînd că nu reușește a tipări ziarul său mult dorit la vreo tipografie din patrie, s-a pus în legături cu învățatul român Paul Iorgovici, autorul de mai tîrziu al *Observațiilor de limbă românească* (Buda, 1799), pe atunci revizor al tipografiei ilirice din Viena. Și se pare că Molnar s-a învoit cu Iorgovici a scoate ziarul românesc împreună la Viena. Jakab Elek afirmă chiar că ziarul ar fi apărut, iar cîteva exemplare s-ar fi trimis episcopului ortodox din Sibiu, Gherasim Adamovici, spre distribuire. Exactitatea acestei afirmațiuni este necontrolabilă, din motiv că nu se găsește nici o urmă din acele exemplare trimise în Transilvania sau aiurea.

Probabil este însă că chestia cu pretinsa distribuire a unui ziar român a fost un simplu pretext al guvernului din Cluj pentru a zădărnici definitiv planul lui Molnar, pe care îl ținea foarte periculos.

Iată, într-adevăr, procedeele guvernului:

„Auzindu-se că proiectatul ziar valah se tipărește deja de către un anumit Paul Iorgovici la Viena și că s-au trimis cîteva exemplare lui Gherasim Adamovici... guvernul a notificat starea lucrurilor cancelariei imperiale, făcînd în același timp propunerea să se interzică strict lui Molnar scoaterea ziarului, căci nu are nici o încuviințare, și anume din motiv că astăzi, cînd lucrurile se agravează din zi în zi, răspîndirea de ziare e mai neadmisibilă ca orișicînd, căci periculoasele idei de libertate ale francezilor se propagă cu mare înțeleală, încît orice apare în ziar, ușor s-ar putea răstălmăci, iar opiniile pot produce zguduirea liniștei publice“.³

În urma acestei denunțări, desigur foarte bine motivată, ziarul lui Molnar și Iorgovici n-a apărut. De astă

¹ Jakab nu ne spune unde era să apară.

² Adolf Hochmeister, *op. cit.*, p. 53 și 56.

³ Jakab, p. 28.

¹ Barițiu, I, p. 543.

dată deci nu mai erau nevoile materiale la mijloc, ci puterea reacțiunii și a urei de rasă, care zădărnici întreprinderea de a întemeia un ziar românesc — era teama ca nu cumva prin acest ziar ideile revoluționare, care aprinseră deja flăcări puternice în Occident, să-și facă drum și la noi.

Este cunoscută afirmațiunea istoricilor că ideile revoluțiunii franceze în Transilvania numai între români au avut răsunet. O parte din acest răsunet o constituie negreșit și încercarea lui Molnar de-a întemeia un ziar naționalist.

Prin neobosita sa stăruință de a da la iveală un ziar pentru poporul român, acum pentru a doua oară, prin intențiunea ce-a manifestat de a jertfi chiar sume mari de bani de la sine, pentru crearea unui organ de luminare a poporului, *învățațul român Ioan Molnar se impune ca una dintre cele mai mărețe figuri ale epocii de la sfârșitul veacului trecut.*

III

Trecem la a treia încercare, care este mai cunoscută ca cele două expuse și care se datorește așa-zisei „Societăți filosoficești“.

Istoricul maghiar, continuându-și indicațiunile asupra ziaristiceii din Transilvania, constată că spre sfârșitul anului 1794 — adică la un an după opreliștea dată lui Molnar de către guvern — contele Mittrovsky, comandantul suprem al trupelor din Transilvania, a cerut guvernului din Cluj explicații asupra caracterului unei mișcări ce s-ar fi inițiat din partea unei societăți de învățați din București cu scopul de-a întemeia un ziar român în Sibiu. Iar guvernul răspunde lui Mittrovsky, cu datul de 27 decembrie 1794, următoarele :

„În luna lui august (1794), tipograful din Sibiu Petru Barth a trimis guvernului o petițiune, arătând că o societate de învățați din Valahia l-a invitat să primească editarea unui ziar periodic (*Zeitschrift*) de cuprins filosofic, matematic, istoric și geografic. Barth cere, prin urmare, încuviințarea pentru a putea tipări această revistă sub supravegherea magistratului din Sibiu, cu atât mai mult că în Transilvania nu se va vinde nici un singur exemplar și orice pagubă este exclusă. Dimpotrivă însă,

din Valahia se va importa o cantitate oarecare de bani în favorul tipografiilor și a fabricilor de hîrtie de aici. Societatea este dispusă a nomina un «girant», care va îngriji ca în acest ziar să nu se înregistreze nimic ce ar putea deveni periculos bunelor moravuri, iar măsurile ce se vor da de guvern vor fi strict observate.“

Aceasta e cererea lui Barth.

„Guvernul, în considerare că, dacă nu va îngădui tipărirea ziarului aici, societatea va găsi un mod de a-l tipări altundeva, instalînd poate chiar în Valahia vreo tipografie și luînd astfel Transilvaniei un venit material — acordă lui Barth voia de-a tipări ziarul valah în marginile condițiilor stabilite, iar *cenzura și supravegherea o încredințează episcopului ortodox Gherasim Adamovici*, poruncindu-i sever ca să oprească tipărirea a tot ce vatămă religia, persoana domnitorului și ce ar putea deveni periculos țării ; iar magistratului din Sibiu i-am impus datoria ca *nici un exemplar din acest ziar să nu se vînză în Transilvania* și să nu permită distribuirea lui pe seama nimărui de aici.“¹

Pînă aci comunicatul lui Jakab. Alte amănunte nu cunoaște. Că proiectatul ziar a apărut sau nu ; că s-ar mai fi urmat vreo tratativă în chestiunea aceasta nu ne spune. Nu mai insistă deloc asupra ei.

Din cîte ne-a înșirat însă rezultă că această încercare nu poate fi alta decît cea inițiată de către „Societatea filosoficească din mare principatul Ardealului“. Și curios este că datele oficiale citate de Jakab nu corespund întocmai cu alte date cunoscute ce se referă la această societate și la proiectul ei de activitate.

Astfel, precum văzurăm, Barth afirmase în raportul său adresat guvernului că societatea care era să scoată acea gazetă era compusă numai din „învățați din Valahia“. Societatea aceasta însă, după cum rezultă din o *Inștiințare* — un fel de invitare la prenumerațiune și expunere de program, publicată în 1795² — se numea pe sine „Societate filosoficească din mare principatul Ardealului“.

¹ Jakab reproduce acest pasagiu „după original“.

² *Inștiințarea* există în broșură specială și e retipărită și de Papiu-Ilarian, în *Viața și operele lui Șincai*, București, 1869, p. 83.

Papiu-Ilarian, în studiul său asupra lui Șincai, ne spune că ea era compusă din „români ardeleni în conțelegere cu literații din România“. Și afirmația lui Papiu ne pare conformă cu realitatea. Întii, pentru că în Ardeal, și în special în Sibiu, se găseau în acel timp bărbați singuri capabili a conduce o publicațiune periodică, pe când peste munți era unicul Ienache Văcărescu, cu reputație stabilită de învățat. Această stare de lucruri ar rezulta apoi și din însuși cuprinsul înștiințării, unde se indica exact că Văcărescu ar avea să stea în legături cu această publicațiune.¹ Al doilea, pentru că tot în Sibiu se făcuseră pînă aci două încercări de a înființa un ziar românesc, încît e tare aproape ideea că aceasta a treia încercare era opera acelorăși bărbați, ale căror tendințe pînă acum n-au putut fi încoronate de succes, o continuare a planului pînă aci zădărnicit în două rinduri. Și, în sfîrșit, de ce „învățații din Valahia“ ar fi venit la Sibiu să tipărească ziarul, care probabil nici în tipografiile din țară n-ar fi întîmpinat greutăți ?

Părerea noastră este că tipograful Barth, în raportul său către guvern, a expus lucrurile în acel chip numai ca *pretext pentru a putea exopera mai cu înlesnire învoirea guvernului*.

Nu tot astfel stăm însă și cu obligămîntul lui Barth de-a nu distribui ziarul decît în România. Avem motive a crede că acea asigurare Barth a făcut-o în urma împrejurărilor și că însăși „Societatea filosoficească“ era hotărîtă să se țină de ea. Căci iată, într-adevăr, ce cetim în amintita *înștiințare* a societății :

„Văzînd cum deprinderea în învățături a înălțat firea prea multor neamuri... din rîvna unor patrioți ai neamului românesc, crescuți în deprinderea teoriei fizicești și filosoficești... ne-am deșteptat spre acest scop să culegem rîndurile acestor științe și admirîndu-le în limba preavestitului neam românesc să le închinăm inimilor celor iubitoare de muze filosoficești și moralicești, cari în toată săptămîna două coale negreșit vor ieși miercurea și sîmbăta, în care zile și poșta în țările românești pornește...”

¹ În calitate de colaborator și sprijinitor material mai mult, iar nu „corespondent“, cum îi zice d-l Xenopol în notița sa greșită din *Istoria românilor*, vol. VI, p. 247.

Iată aici mărturisit că ziarul era menit pentru „părțile țării românești“. Este asta o dovadă că deja în acest timp bărbații învățați din Sibiu, văzînd trista soarte de care România era lovită prin urgia fanarioților, se gîndeau serios la pornirea unei mișcări culturale în favorul fraților de peste munți, în pericol de-a fi deznaționalizați. Acum deja se pornea curentul, care mai tîrziu a împins pe George Lazăr și pe toți ceilalți dascăli ardeleni peste Carpați, ca acolo, la frații noștri, să propage reînvierea naționalismului.

Și cît de îmbelșugat era izvorul din care a pornit acest curent, cît de vast era orizontul cunoștințelor acestor bărbați, o probează programul proiectatei reviste, pe care în „scara“ pomenitei *Înștiințări* îl găsim în acest chip expus :

„Întii : urmează teologia bisericii Răsăritului și lăsînd aceasta tiparului vom trimite și alte Istorii bisericești, cari pînă acum în limba românească n-au ieșit în tipar ;

A doua : geografia, ce cuprinde în sine împărțirea pămîntului și cei ce locuiesc pe dînsul, cu obiceiurile lor...

A treia : fizica, matematica și cuprinsul învățaturii filosoficești...

A patra : se va ivi biografia principilor ungro-vlahi și ai Moldovei de la începutul ocîrmuirii lor ;

A cincea : este istoria românilor pe larg culeasă din cele vechi adevărate istorii și alte deprinderi ale lumii vrednice a le ști...

Iară cu alt privilegiu avem de gînd să vă descoperim niște regulile dieticești.

Mai pe urmă facem înștiințare că cu sfîrșitul lunii lui mai curgător (1795) colele cele dintii vor fi tipărite și atunci *negreșit se vor trimite la București în toată săptămîna după cum ne-am făgăduit*.”

Privind de-aproape programul reprodus aici, un lucru ne pare absolut clar, anume că el este o împreunare a programelor ambelor încercări de mai înainte. Și de astă dată apoi, ca și mai ales la întia încercare, societatea de învățați români pare a fi stat sub *influențe străine*. Acum nu mai era societatea francmasonă care o determina¹, dar erau societățile celorlalte naționalități din

¹ Aceasta se dizolvase la 1790 ! D-l Bogdan-Duică pare că atribuie deci în mod greșit răspîndirea culturii filosofice direct societății francmasone (în *Liga română*, 1897, p. 242).

Transilvania, cari se formaseră din foștii „soți“ de principii umanitare și științifice. Papiu-Ilarian afirmă că „Societatea filosoficească“ s-a alcătuit după pilda ungu-rilor, care la 1794 se constituiseră în o societate cultu-rală în Tîrgul-Murășului, sub conducerea cunoscutului Bánffy György — societate din care mai tîrziu s-a format și așa-numita *Societas philohistorum Transilvaniae*, cu scop de-a publica tot ce se scrie privitor la istoria Tran-silvaniei și a pregăti material pentru o istorie pragmatică (vezi Adolf Hochmeister, *op. cit.*).

Mai acceptabil însă este că românii s-au inspirat în această acțiune a lor direct de la sașii din Sibiu, care deja din 1790 porniseră o direcție de acest fel, redactînd importanta publicațiune periodică *Siebenbürgische Quar-talschrift*, al cărei program între multe se aseamănă cu programul din *Înștiințarea societății noastre*.¹

Că revista sașilor a trebuit să fie un puternic stimu-lent pentru români se vede și din atitudinea ei față de români. Deja la început acea revistă considera pe români drept „*eine Nation die noch auf der untersten Stufe der Kultur stehet; Gelehrsamkeit und Wissenschaft werden von ihnen nicht vermisst und ihre Sprache wird so lange noch jeder fremden Kultur den Eingang verwehren, bis sich geschickte Männer genug erheben, die mit Einsicht und Wahl die gemeinnützigen Schriften anderer gebil-deten Nationen in ihre Sprache übertragen*“...²

Era aceasta o apostrofare directă la adresa românilor știutori de carte și, desigur, un răsunset la aceste cuvinte de admonițiune a fost și înjghebera „Societății filoso-ficești“.

Dar și altfel, ideile din programul „Societății filoso-ficești“ erau în acel timp preocupățiuni generale, atît cele filosofice și morale, cît și cele de istorie. Așa, de pildă, vedem din cartea citată a lui Ad. Hochmeister că tocmai la 1795 a apărut la Sibiu publicațiunea maghiară *Az kölcsöknek es a világi dolgok folyásának kisdéd tüköre...*

Sunt însă două note distincte în programul acesta, anume: *naționalismul și ortodoxismul*, care în programele celorlalte două încercări nu fuseseră accentuate.

¹ În *Quartalschrift* găsim programul acesta în liniamente ge-nerale, vol. I, p. 26.

² *Ibidem*, vol. I, p. 6.

Încît pentru naționalism el nu este numai o urmare a ideilor revoluțiunii franceze — cum opinează Papiu — ci se manifestă prin interesul viu pentru istoria națională și este un îndemn pornit din conștiința necesității de-a ținea pas cu celelalte naționalități.

Iar ortodoxismul, dovedit prin insistarea asupra inte-reselor „bisericii Răsăritului“, este legitimat prin cele ce se petrecuseră atunci la Blaj, sub episcopul Bob, care prigonea pe învățații români. În tot cazul, „veleitățile anticlericale“ pe care d-l Bogdan-Duică le atribuie „So-cietății filosoficești“, sunt a se lua în acest sens, adică drept „anticatolice“.¹

Aceste pot fi influențele care au determinat activitatea societății și direcția în care ea voia să-și desfășoare pro-gramul. Rămîne acum a ne ocupa cu chestiunea: cine au putut fi anonimii cari o constituiau? Cine erau har-nicii bărbați cari vroiau să realizeze o muncă atît de conștientă și de bine precizată?

Iată indiciile ce le găsim tot în amintita *Înștiințare*: „Încă să se știe că în societatea asta se află proțiți învățați, *toți supuși bisericii Răsăritului*, doctori, filosofi, istorici și alți mai mulți învățați la număr, încît de-ar lipsi unul tot sunt alți procopsiți în loc, cari această grea și cu mare cheltuială începută sistemă vor ajuta ca să o ducem la săvîrșire cu laudă“.

D-l O. Lugoșian, în introducerea importantului său studiu intitulat *Societatea femeilor române din 1815*², pare a deduce din această parte a *înștiințării* că în centrul grupării filosoficești ar fi stat trinitatea Șincai-Clain-Maior.

După cele arătate acum însă nu mai poate fi îndoială că centrul acestei grupări nu era Blajul, cum presupune d-l Lugoșian, ci Sibiul, pe cum atestă cu toată certitu-dinea documentele înșirate. Din Sibiu se ceruse încuviin-țarea ziarului și pentru Sibiu se și acordase. Iar în ace-lași chip obîrșia ideii este a se căuta tot la cărturarii din Sibiu.

Am văzut că guvernul concretuse supravegherea zia-rului episcopului din Sibiu, Gherasim Adamovici. De aici am putea deduce că atît episcopul, cît și cei din jurul

¹ Vezi articolul citat din *Liqa...*

² În *Revista nouă*, VIII, p. 278—284, și retipărit în broșură, București, 1895.

lui, de la curtea episcopescă, n-au putut fi străini de această încercare. Între aceștia socotim, în primul rând, pe învățatul secretar episcopesc Aron Budai și tot pe atunci poate să se fi aflat în Sibiu, reîntors de la școlalele din Cluj, scriitorul poporal Vasile Aaron, fisc consistorial. Alături de dînșii, dintre „preoții învățați și supuși bisericii Răsăritului“, au trebuit să fie inspectorul școlar Radu Tempea și darnicul preot din Satulung, Verzea, care din a sa cheltuială a tipărit gramatica lui Tempea. Aici aparține apoi și Sava Popovici, eruditul preot din Rășinari, după care ne-au rămas prețioase manuscrise și care — cum mărturisește nepotul său, Sava Popovici-Barcian în *Epistolarul* său — a avut relațiuni intime cu Aron Budai.¹ Sub „dohtori“ pe cine altul putem înțelege decât pe neobositul nostru Molnar, care și la această întreprindere va fi fost *sucus in sanguine*, inițiatorul deștept, bărbatul pe care îl recunoscuseră de autoritate literară pînă și preoții din Muntenia, în frunte cu Naum Rîmniceanu.²

Admisibil apoi este că Șincai și Clain au avut cunoștință de planul revistei și au sprijinit ideea publicațiunei, deoarece tocmai în acest timp (1794) cade gonirea lui Șincai din Blaj, prin intrigile catolicilor iar, pe de altă parte, e cunoscut că Clain a avut chiar relațiuni perso-

¹ Sava Popovici, *Epistolar*, Sibiu, 1847, Prefața.

² Protosinghelul Naum Rîmniceanu, a cărui activitate literară de la sfîrșitul veacului trecut și începutul acestuia, d-l C. Erbiceanu a făcut-o de curînd cunoscută prin discursul său de recepțiune la Academia Română, a fost de origine transilvănean. Strămoșii săi au emigrat din Jivna (poate Jina!) de lângă Sibiu. Pe la 1788 el trece prin Sibiu în drumul său către minăstirea Hodos-Bodrog și probabil a cunoscut pe Molnar, căci mai tîrziu, în anul 1814, el recunoaște acestuia competența de-a judeca în materie de literatură. Iată ce ne spune în privința aceasta d-l Erbiceanu :

„Așa (Naum) intervine la mitropolitul țării ca imprimatele bisericești din Transilvania să fie cu multă rezervă primite între românii din Principate, pentru că ar cuprinde unele lucruri străine bisericii ortodoxe. El propune să se trimită secret doi-trei oameni culți din Transilvania la București «și așa, întîlnindu-se cu mine, să aducă semn de încredințare de la domnul Molnar, scrisoare cum că aceștia sunt și credincioși patriei și iubitori de patrie și împodobiți cu învățătură în limba latinească și de neam firește daci și peste tot pravoslavnici adevărați, ca și eu desăvîrșit să mă încredințez lor și să le descopăr prin viu glas cele ce prin condei nu pot să le arăt.» (*Disc. de recepție*, p. 16 și 42).

nale cu episcopul Adamovici în chestiunea tipăririi bibliei sale.¹

Această verosimilitate este sprijinită și de faptul că la anul 1796, — adică după un an de la data înființării „Societății filosofice“ — a apărut la Blaj *Teologia moralicească* a lui Clain, pe care d-l Lugoșan o numește „prima carte din programul societății...“²

Dar cu toate că „Societatea filosoficească“ avea în sînul său mulți învățați bărbați ai neamului nostru, *proiectatul ziar n-a văzut lumina zilei*. În schimb însă membrii ei au căutat a realiza singuraticide idei din programul ziarului, prin anumite publicațiuni, cum văzurăm și despre Clain. Încă în același an au apărut la Sibiu *Pilde filosoficești*, apoi *Viața și pildele preaițeleptului Esop*. Nu mai puțin a fost lucrat în direcția aceasta un călindar din 1797 cu un cuprins mare de învățături morale și de instrucțiuni dietetice pentru cele 12 luni.³

Cam aceste sunt urmele activității „Societății filosoficești din mare principatul Ardealului“. Motivele care au zădărnicit apariția ziarului — proiectat acum pentru a treia oară — rămîn deocamdată enigmatice. Intervenirea morții episcopului ortodox Adamovici probabil va fi fost un motiv de căpetenie.

Aceste sunt, după cît știm, cele dintîi încercări de ziaristică română. Ele concad cu începuturile noastre culturale peste tot. Ne recheamă în amintire timpuri și figuri mărețe din istoria neamului nostru. Ne arată tendințe energice, care se iveau cîteodată cu putere elementară. Și avem datoria de-a cunoaște aceste năzuințe, chiar dacă ele n-au triumfat pe deplin, căci și în acest chip marchează un curent : întîia deșteptare a poporului nostru la conștiința importanței culturale și naționale a presei.

¹ Papiu-Ilarian, *Istoria rom.*, I, 203.

² Broș. cit., p. 8.

³ Vezi asupra acestui călindar, *Quartalschriften*, vol. V, 4, p. 376—385.

ZECE ANI DE MIȘCARE LITERARĂ ÎN TRANSILVANIA

1890—1900

Material critic

Introducere

În câteva reviste din România s-au scris în timpul din urmă reflexiuni diferite asupra „mișcării literare a românilor de peste munți“. Scriitori reputați, cît și publiciști mai tineri : au căutat să ne cîntărească producțiunile literare mai recente.¹ Aprecierile aceste, în cea mai mare parte a lor, au fost surprinzătoare pentru noi, cei apreciați, pentru că eram tratați sau cu o bunăvoință excepțională, sau cu multă lipsă de orientare. Adeseori, cu o lipsă de obiectivitate, de altfel, inerentă tuturor articolelor de ocazie, s-a menționat cu laudă ceea ce n-avea nevoie de îndemnul și sprijinul criticilor.

Astfel s-au creat fatal opinii greșite și la noi acasă și în România, unde au apărut articolele din chestiune. Cei din urmă n-au măsura justă a valorii literaturii noastre și persistă în o credință exagerată — în direcție bună sau rea — despre nivelul intelectual al românilor din regatul ungar ; iar la noi cîțiva modești muncitori — vorbesc de cei aflători în viață — au fost tulburați în conștiința importanței sau neimportanței lor.

Anomalia produsă în mersul normal al vieții noastre intelectuale e evidentă. Și ea n-a fost înlăturată pînă acum. „Dărilor de seamă“ anuale ale secretariatului „Aso-

¹ T. Maiorescu, în memoria unui poet bănățean, *Convorbiri literare*, 1898. Constatările de pe pagina 113 ; M. Dragomirescu, *Replce asupra valorii literațiilor noștri actuali*, *Conv. lit.*, I, 1898, p. 469 sq. ; D. Munteanu-Rimnic, *Mișcarea literară de peste munți, Tinerimea română*, 1899, p. 203 sq. ; H. Sanielevici, *Literatura de peste munți, Noua revistă română*, I, p. 463. Vezi și articolașele : *Cronică literară, Renaștere literară?*, din *Familia*, 1893, p. 213 și 320.

ciațiunii transilvane“¹, cari trebuiau să fie nu numai lămuritoare, ci și rectificatoare, nu și-au ajuns nici un scop, pentru că nu conțin decît o îngrămădire de cifre și de titluri de cărți și foiletoane fără considerare la valoarea lor — de parcă ar fi vorba de o statistică financiară, unde datele seci vorbesc de la sine.

A pune după puțină capăt acestei stări, a reduce lucrurile la starea lor reală și în special a servi material suficient celor interesați a cunoaște viața noastră literară din ultimul deceniu este scopul celor ce urmează aici.

Mi-am ales anume acest interval, pentru că asupra lui există mai puțină lumină — lucru paradoxal în aparență, dar care se explică prin faptul că acum și viața noastră intelectuală este mai ramificată și lipsită de o formă relativ unitară a manifestațiunilor ei, cum o avea, de pildă, epoca lui Cipariu, și, în consecință, este mai greu de apreciat în complexitatea ei.

O epocă independentă, cu caracter specific, cu direcțiuni estetice strict pronunțate, acești din urmă zece ani nu constituie. Individualități puternice, cari să fi ajuns la un grad superior de dezvoltare, n-au produs. Dimpotrivă, față de deceniul precedent, care ne-a dat pe Slavici și Coșbuc, și prin ei ne-am făcut intrarea falcică în literatura română mai nouă, aceasta prezintă o inferioritate vădită de productivitate — calitativ, bineînțeles.

Deceniul anterior a fost o fază epocală în evoluția culturală a românilor din Ungaria. Activitatea literară a bărbaților grupați în jurul *Tribunei*, biblioteca populară inițiată de Slavici și îmbogățită de Coșbuc, E. Hodoș, I. T. Mera, S. Moldovan și alții, limba corectă în care se scria în acest ziar au făcut ca curentul etimologist să se prăbușească și să se deștepte interes viu pentru literatura și limba poporului.

În deceniul mai nou preocupățiunile aceste se mențin numai pe la început. Slavici și Coșbuc au trecut în România. Lucreția Suciu încetează a mai scrie. Manguuca e mort. Hotărîtoare este tot *Tribuna*, condusă acum de S. Albin, bărbat cu cultură literară, care prin premii

¹ Apărute în revista *Transilvania*, începînd cu anul 1896/97.

și concursuri¹ stimulează pe tinerii noștri scriitori și însuși îmbogățește literatura prin câteva traduceri de valoare. Tot în *Tribuna*, Gh. Bogdan-Duică, prin o serie de analize critice severe pune la locul lor o mulțime de diletanți eminesciani; iar prin dări de seamă asupra publicațiilor mai de valoare, ce apăreau pe atunci în București, deșteaptă interes pentru literatura din regat. Mai târziu, la 1894, I. Russu-Șirianul redactează întâiul ziar adevărat popular, *Foaia poporului*, unde, ajutat în parte și de I. Moța, lucrează cu pricepere în direcția inaugurată de Slavici prin biblioteca populară. Pe lângă aceste ziare, rolul revistelor apărute e aproape numai secundar. *Foaia ilustrată* (a lui dr. P. Barcianu) și *Rîndunica* (a lui S. Moldovan) apar și dispar fără a lăsa urme deosebite. *Familia* nu se remarcă prin lucrări originale, dar continuă a fi cea mai cetită revistă.

De pe la anul 1895 încoace interesul pentru literatură e palid. Valul aruncat de școala lui Slavici nu numai că se oprește, dar descrește cu încetul. Limba în general e mai puțin îngrijită. Cultivatorii ei nu mai sunt ziarele, ci rămân câțiva profesori cunoscuți în mediul literar al deceniului trecut: la Brașov, Virgil Onițiu, la Caransebeș, Enea Hodos, amândoi autori de bune manuale pentru studiul limbii și literaturii române; acest din urmă întemeiază la Caransebeș „Biblioteca noastră“, în care apar lucrări de valoare, dar cu toate acestea nu reușește nici unul nici altul a porni un curent literar, a scutura din lîncezeală spiritele devenite apatice, desigur, prin evenimentele politice.

Ar fi fost, cu toate astea, o imposibilitate psihologică să nu se producă nimic. S-a scris și tipărit destulă literatură care, așa cum este, reoglindează un deceniu de viață sufletească a unui popor de trei milioane și, prin urmare, își are importanța sa. S-au ivit în acest interval chiar și talente fragede, mult promițătoare, cu o remarcabilă notă de originalitate, dar cari, spre paguba literaturii române, s-au stins înainte de a-și atinge starea de maturitate.

¹ Vezi în *Tribuna* din 1890, nr. 264, raportul lui S. Albinu despre lucrările premiate, între cari ale lui Onițiu, Niță Popovici-Bănățeanul, Pop-Reteganel și altele.

Și aceea ce s-a produs am de gînd să fixez aici cu posibilă fidelitate. Îmi va fi aceasta destul de ușor, pentru că însumi am urmărit cu atenție mișcarea noastră literară în faza ei din urmă și cunosc exact, în cea mai mare parte personal, oamenii și, mai ales, operele despre cari va trebui să fac amintire.

I Folclor

Baza largă a mișcării noastre literare și în deceniul acesta a fost folclorul. A apărut un număr considerabil de colecțiuni de povești, anecdote și poezii din popor, iar în foiletoanele ziarelor, mai ales în numerele de duminică, publicarea de literatură populară a devenit oarecum obligătoare. Se retipărește chiar ce a mai fost publicat, poveștile și versurile apar în toate variantele posibile, iar cei ce contribuie la această literatură sunt aproape tot oameni din popor, învățători, fete și flăcăi știutori de carte.

În chipul acesta s-a îngrămădit și se păstrează un bogat material folcloristic, care, degajat de părțile sale cele slabe, provenite, mai ales, din nedibăcia în expunere (la povești), va putea fi de mare preț pentru viitoarele cercetări de filologie și etnologie. Pe de altă parte însă, e cert că poporul se cultivă el însuși prin produsele fantaziei sale și ale geniului său. Citirea folclorului se dovedește tot mai mult ca un mijloc excelent de întărire a dragostei față de neam și limbă — nouă atît de necesare — pe lângă că oferă și un teren larg de desfătare sufletească.

Și, într-adevăr, e mare la noi și iubirea și înțelesul pentru folclor! Am văzut și eu cu cită pasiune se cetesc la sate foiletoanele noastre de cuprins folcloristic. Am văzut numere din *Foaia poporului* făcîndu-și calea pe la toate fetele din sat, cari își copiau de-acolo versurile și chiuiturile, completîndu-și cu aviditate repertoriul lor, de-altcum destul de bogat. Așa că, prin ziarele noastre, literatura populară s-a răspîndit și mai mult și, generalizîndu-se, ea și-a pierdut caracterul local sau provincial, ba a pătruns și în regiuni unde se găseau puține urme de povești sau versuri. Și astfel apoi puterea creatrice a

fantaziei poporului nostru, departe de-a slăbi, ea a dobândit nouă alimente; numărul versurilor se sporește, încât putem fi convinși că mult timp vor suna încă pe buzele poporului cîntecele acestea cu toată jalea lor și poveștile cu toate minunățiile lor, primind negreșit elemente nouă în sine și reoglîndînd timpul nou în care se nasc. Principiul cunoscut că un popor cu cît înaintează în ale culturai, cu atît pierde din poezia sa populară nu poate fi aplicat și la noi pe de-a-ntregul.

1. În capul celor ce au adunat și publicat literatură populară trebuie să amintim pe I. Pop-Reteganul, cunoscut deja din deceniul trecut, cînd s-a afirmat ca muncitor foarte sîrguincios pe acest teren prin *Poveștile ardele-nesți* (Brașov, 1888). Activitatea de povestitor și-a continuat-o și în șirul acestor zece ani, cu deosebire în numerele populare ale *Gazetei*¹ din Brașov, apoi în *Povești din popor* (premiat și publicat de „Asociația transilvană” în anul 1893) și în *Novele și schițe din popor* (Sibiu, 1899), pe lîngă care a mai publicat versuri populare și cîteva încercări de studii de folclor.

Crescut în popor, cu care — după cum însuși se exprimă în prefața volumului său *Trandafiri și vioarele* (ed. II, 1891), „din leagăn și pînă în anii juniei am supt un aer, am mîncat o pîne, am purtat o opincă, am luat parte la nunți, șezători, clăci și colindat” — I. Pop-Reteganul este un fel de Moș Albu al lui Anton Pann, un dascăl povestaci, care știe și a văzut multe din tainele țaranului ardelean și are sau cite un proverb sau cite o poezioară — ce-i drept, adeseori trase de păr — ca apropos pentru diverse situații sau întîmplări.

Insușirile principale ale lui Pop-Reteganul sunt: o diligență mare (adeseori prea mare, căci dînsul îmbrățișează prea multe terene deodată, mai traduce și „din germînie”, mai scrie și critici etc.) și un spirit de observație care, prin deprindere, continuă a se îmbunătăți. Asupra felului cum trebuie colectat materialul folcloric este călăuzit de principii destul de corecte și are chiar o inspirație norocoasă cînd afirmă că „materialul ce-l avem: poveștile, glumele, tradițiile etc. ni se înfățișează după

capacitatea celui ce ni le spune și după darul de-a scrie a celui ce le pune pe hîrtie.”¹

„Darul de-a le pune pe hîrtie” consistă însă în inteligența și școala literară a scriitorului, în limba ce o scrie și, în sfîrșit, în individualitatea lui artistică. Iar peste acest dar Pop-Reteganul nu este stăpîn. Limba d-sale e prea adeseori greoaie și din cale-afară încărcată de unguisme, nu e nici pe departe acea limbă săltăreată și bogată în imagini, în comparații și idiotisme populare, prin cari se caracterizează adevăratul gen de povestiri române. Încît pentru temperamentul artistic n-avem decît să ne gîndim la Creangă, și la cea mai mică asemănare inferioritatea colosală a lui Reteganul va fi evidentă. Lipsa totală de dispoziții artistice se simte mai mult în „novelele” lui, cari nu sunt decît un amestec de literatură populară și de proză proprie, istorioare de dragoste brodate pe fond de poveste sau pe cine știe ce alt fond, adesea banal, printre ele întreșute versuri și scene de actualitate, pînă și procesul Memorandumului. Chiar bucățile recente, ce le publică de un timp încoace în *Noua revistă română*, nu sunt nici povești, nici novele, nici versuri, ci au o formă literară dintre cele mai ciudate.

Superficial în tot ce a produs original, Pop-Reteganul și-a cîștigat, cu toate astea, merite prin ceea ce a reprodus, prin materialul cel mult de literatură populară, adunat din părțile Reteagului (Bistrița) și din alte părți.

Desigur mai multă stofă am avut în Grigorie Sima al lui Ican, prcot în Munții Apuseni, care, deși mai puțin muncitor, a avut un dar deosebit de povestire, o vervă neîntrecută. Voi cita un singur pasaj din o poveste a lui, care va ilustra această afirmație. E vorba de furtul unui cal roib, săvîrșit de Păcală, după ce acesta îmbătase pe păzitorii calului.

„Cînd în revărsat de ziuă — povestește Sima — boierul, ca de obicei, hai să vază ce mai e cu roibul: adică-tile roib ca-n palmă, iar păzitorii într-o stare de să te dai de-a-ndura de ris — bineînțeles, cînd ar fi vorba de nevoia altuia. Boierul însă pe-aci să-și macine măselele din gură.

¹ Este vorba de *Gazeta de Transilvania*, care a apărut la Brașov, cu unele întreruperi, din 1838 (n.ed.).

¹ Despre modul de-a se aduna materialul literaturii populare, *Tribuna* din 1890, nr. 120.

— Sus, măi, muți cu toarte, ce v-a lăsat D-zeu, c-a furat Păcală roibul !

Apoi să fi văzut lume-ntoarsă ! Cel cu capătul în mină, dimpreună cu nenea codaș, smîcesc una, ca și cînd ar fi roibul între ei și... peste cap, bădică, de le suna oala capului. Numai stele și luceferi verzi vedeau înaintea ochilor. Cel de pe călare, dînd călcîie vîntului, se încurcă în scări și rămîne agățat cu capul în jos și cu picioarele în sus, curat ca un liliac. Mai rău le-a umblat ușurilor cari, pînă să-și vină în fire, se pisează unul pe altul cu toporul, de s-a fost trecut de glumă... Păcală tocmai sosea atunci și rîdea, rîdea mișelul, de să-și dea sufletul.¹

Ei bine, o scenă așa de sugestivă și de completă, așa de bogată în comparații nefortate și în motive cu adevărat populare nu vom găsi în operele cele multe ale lui Pop-Reteganul, pe cînd la Sima se repetă foarte des.

Un alt povestitor de genul lui Sima este învățătorul Ioan Berescu (pseudonimul Brebenel), care a publicat un ciclu de povești foarte bine scrise.² „Bătrînii la casă — povestește Berescu — cînd îi ai să-i vinzi, cînd nu-i ai să-i cumperi. Adică cu ei nu-i bine, făr' de ei e rău și nîcicum n-o nimerеști. Mai cu seamă n-o nimerеști cînd în jurul vetrii ți se învîrte un bătrîn ca Moș Clonț, pătitul, umblatul, sfătosul, înțeleptul, cum îi zice lumea...“

E ceva particular și neoaș românesc în modul acesta de povestire al lui Sima și Berescu și e de regretat că acești doi talentați scriitori de basme au lăsat așa de timpuriu condeii din mină.

Un muncitor fecund și pricepător în direcția aceasta este Ioan Koevary din Bihor. Aproape în fiecare număr al *Gazetei* de duminică el publică povești, doine, snoave și glume diferite, avînd cîtva timp chiar o rubrică specială, „Din traista cu minciunile“. Sunt foarte instructive aceste mici publicațiuni și cu mult spirit din popor, redînd, pe ici-colo, nota satirică a țaranului român.³ Iată și din Koevary o pildă despre felul povestirii lui :

¹ *Familia*, 1890, p. 109.

² Vezi *Telegraful român* din 1880, nr. 2 și 1893, nr. 13 ; *Tribuna* din 1890, nr. 155, 156 ; cîteva schițe din *Rîndunica*, impresiuni în *Tel. rom.* din 1894 etc.

³ Ad Koevary cetește în special în *Gazeta Trans.*, 1890, nr. 5, 153 ; 1892, nr. 37, 154, 253, 264 — apoi aproape fiecare număr de duminică.

„Era în duși răi Filimon Nojița, pe cînd lelea Uța, o sabie ascuțită, începe a-l cihăi ca pe cățelul cel ciung.

Nojița, mîncat rău de daraverile muierii, ascultă, n-ascultă, cele mai multe le lasă pe lingă ureche ; dar cum, Doamne, lelea Uța să mai inceteze cu melița ?

— Tu moară-n vînt — zise Nojița, cătrănit că nu mai ajungea la uscat cu ea — ține-ți pupăza, că de-o fi să-ți pun eu pază, frică-mi e că ți-or prodi stăpînii de acasă“ etc.

În urma acestora amintim pe culegătorul de basme I. Rodina, un tipograf deștept, al cărui talent însă a degenerat de timpuriu și peste puțin n-a mai produs nimic.¹ Destul de reușite povești au mai scris Laurențiu Ciorbea² și învățătorul I. Bota, amîndoi din părțile inferioare ale Munților Apuseni. Acest din urmă a publicat o *Culegere de cele mai frumoase povești* (Brașov, 1891). Iar din Banat notăm colecția de *Povești* a învățătorului Gheorghe Cătană (Gherla, 1893).³

Din partea învățătorului din Săcele, Domețiu Dogariu, s-a făcut chiar încercarea de-a întemeia o bibliotecă de popularizare a basmelor și (la anul 1898) a scos vreo 10 broșurele ieftine de povestiri ușoare, pe cari însă nu le-a continuat.

O importanță specială trebuie să atribuim însă activității lui G. Bodnariu, care în foiletoanele de duminică ale *Tribunei poporului* publică legende despre flori, animale și sărbători, apoi fabule și credințe din poporul român. Scurt și concis cum sunt scrise, aceste legende dovedesc multa pricepere a aceluia ce le-a adunat și sunt un material de mare preț pentru știință.

Aceștia ar fi muncitorii principali pe terenul prozei populare. Povești singuratice s-au mai scris, cari însă nu pot cădea sub o apreciere generală.

De încheiere nu putem lăsa nemenționată reeditarea de către librăria N. Ciurcu din Brașov a celebrei colecții de povești orientale *Halima sau O mie și una de nopți*,

¹ Ad Rodina, vezi *Gazeta Transilvaniei* din 1892, nr. 165, 175, 220 și 230 ; apoi *Telegraful român* din 1892.

² Ad Ciorbea, *Tribuna* din 1893, nr. 82—84, 295 ; *Dreptatea* din 1894, numerele de duminică și apoi cîteva broșuri apărute la *Aurora* în Gherla.

³ Ad Cătană, vezi și *Dreptatea*, nr. 86 din 1894 și nr. 74 din 1895.

operă tradusă din nemțește de Ioan Barac, apărută mai întâi la 1836—1840, iar acum în a doua ediție la 1898, în 4 volume 8.º

2. Trecem acum la poezia populară. Materialul este atât de vast încît va trebui să ne restrîngem la strictul necesar pentru a face o iconă a celor publicate. Și aici avem atât colecții de versuri în volum, cît și răslețite prin foiletoanele ziarelor, unde au fost publicate fără îngrijire deosebită din partea redactorilor. Culegători au fost mulți, și unii dintre ei foarte dibaci, știind ce să aleagă și cum să observe și interesul științei, menținînd toate notele originale ale poeziei populare.

În fruntea tuturor a muncit și a îndemnat la muncă profesorul de la Caransebeș, Enea Hodoș, care în acest deceniu ne-a îmbogățit literatura cu trei colecții de versuri din popor, toate trei din Banat și cu menținerea relativă a dialectului. Aceste trei colecții sunt: *Poezii populare din Banat* (Caransebeș, 1892), *Cîntece bănățene*, *Cîntece cătănești* (apărute în „Biblioteca noastră“).

Asupra valorii poeziei noastre populare s-a scris mult. Voi insista aici, din incidentul colecțiilor lui Hodoș, numai asupra unei părți a ei, care în timpul din urmă a fost mult îmbrățișată — asupra ramurei cîntecelor noastre militare sau cătănești, cari sunt o specialitate a românilor de aici, devenite astfel prin raporturile noastre de rasă și politice.¹

Serviciul militar la noi, cu caracterul său internațional, e socotit de țaranul român ca o înstrăinare silnică a lui de la vatra părintească și ca un pericol individual. Cu toată voinicia flăcăului român — căci e reputat de cel mai abil soldat austriac — imaginația îl torturează, ea-i zboară acasă, la părinți, la iubită, la țarina cu vitișoarele sale și la leagănul copilăriei. El își trăiește tocmai vîrsta pubertății, anii cei mai plini de viață, cari invită la iubire, cînd deodată se simte smuls din mijlocul visurilor juvenile, aruncat între străini și supus unui regulament sever. Ce e mai natural decît ca viața lui să fie continuă nemulțumire, o neînțelegere a importanței serviciului său, o naivă și nesfîrșită nostalgie — cu atât mai

¹ Vezi și 100 doine și strigături culese din gura soldaților români din Țara Ardealului de Ștefan Muntean, Ed. librăria Ciurcu, Brașov.

mult că noțiunea genuină de patrie și patriotism nu se poate dezvolta în mod clar în mintea sa, date fiind relațiunile noastre politice. Și cu acest substrat psihologic se nasc apoi sutele de cîntece, în cari sufletele mai impresionabile cristalizează tot ce simt în anii de viață militară.

Putem distinge următoarele motive principale în aceste cîntece:

Mama este izvorul lor cel mai îmbelșugat. Flăcăul român e puiul mamei cel răsfățat, cu deosebire cînd e frumos și voinic. De mamă se și desparte mai întâi și mai greu. Cînd pleacă sub drapel, el își ia astfel rămas bun de la mamă-sa:

Mă duc, mamă, în cătane,
Tu rămii și spală haine,
Le spală în lacrimile,
Le uscă pe gărdurele,
Tot în dor și tot în jele.

Iar ajuns între străini, prin Bosnia sau (mai demult) în Italia, își aduce aminte de mamă-sa și se tînguiește astfel:

Amărită turturea
Să mă treci Italia,
Să mă duci în țara mea,
Să mai văd pe maică-mea:
Amărită, jăluită,
Lacrimile jos îi pică.

Foarte adeseori însă fiul își blestemă pe mamă-sa că l-a făcut „frumos / Neamțului de bun folos“, mai bine să-l fi făcut un pipernicit sau o fată, ca să nu-i fie dat a gusta pînea streinului.

Iubita vine, în rîndul sentimentelor, imediat după mamă. Durerea de aceea cu care a petrecut atîtea zile la cîmp, atîtea seri la șezătoare și duminică la horă îl apasă greu pe sărmanul ostaș, mai ales că n-o s-o mai vadă trei ani, iar

Trei ani e vreme lungă,
Cine poate să-i ajungă?...

Ș-apoi cine știe dacă se va întoarce vreodată, căci :

Mîndro, unde mergem noi,
Nu e iarbă, nu e griu,
Numai sînge pînă-n briu.

Despărțirile între ei se fac de obicei cu jurăminte solemne : că-și vor păstra iubirea pînă la revedere. Iată cum se reoglindează aceste momente în cîntecele cătănești :

Tu te duci, neico sărace,
Eu cu dorul tău ce-oi face ?
— Tu îi face, mîndro, bine,
Că inima mea-ți rămîne,
Ia-o tu și-o pune bine,
Și-o sădește în grădină,
În grădină, la umbriță,

Și-i du apă în guriță.
De-i vedea c-o lăstări,
Să știi, mîndro, c-oi veni ;
De-i vedea că vestejește,
Să nu tragi, mîndro, nădejde.

Neamțul. Nu este aproape nici o poezie în care soldatul să nu se plîngă împotriva „neamțului“, care l-a scris „cătană“. Neamțul e de vină la toate ; el îi dă „vițelul¹ încroșat“, el îl hrănește cu „profund uscat / nici cu apă nu-i muiat / nici cu sare nu-i sărat / numai cu lacrimi udat“. Revolta aceasta în contra neamțului se explică prin faptul că superiorii militari, în cea mai mare parte streini, vorbesc între sine numai nemțește și comanda militară asemenea e cea nemțească. De cînd există o armată teritorială a Ungariei, honvezimea, s-au strecurat în poezia populară și cîțiva termeni uzuali maghiari, ca „hodnoj“ și altele, pe lângă inevitabilele expresii nemțești : „haptac“, „exițir“, „obișter“, „topiștrac“ etc.

Împăratul. Românul zice „mă duc cătană împăratului“. Numai de împărat și niciodată nu e vorba de rege (sau crai) în poeziile noastre. Soldatul român vorbește cu mult respect de împăratul său ; poartă cu drag „pușca împăratului“ ; îl cunoaște de supremul său șef ; e cu multă

supunere și credință față de dînsul. E caracteristic cum dragostea pentru țară se contopește cu desăvîrșire cu dragostea pentru împăratul — o trăsătură proprie, de altfel, caracterului întregului nostru popor.

Centrele militare ocupă și ele un loc în poeziile cătănești. Sibiul, Aradul, Lugojul, Bosnia și în special îndepărtata țară a „piperului“, Italia, unde regimentele românești au secerat lauri de glorie în războiul austro-italian, sunt adeseori amintite. Citez următoarea poezie sibiiană :

De-ar da Dumnezeu un foc
Să ardă Sibiul tot,
Să rămîie numai parii,
Să se-nțepe ghinării,
Ghinării și majorii,
C-ăia cătănesc feciorii...

În marginile acestor motive, apoi — mai adăugînd și peripeții din viața militară, cu marș și sunet de tobe și trîmbiți etc. — se mișcă cîntecele acestea, unele de o duioșie dulceagă, altele mai războinice. Frumusețea lor, din punct de vedere al formei și al lirismului, față de doinele cealalte este, evident, la un nivel mai inferior. Nici nu se poate altfel, dat fiind că ele conțin o materie mai pozitivă și sunt mai mult legate de situații concrete decît doinele comune.

În raport cu frații din regatul român, ale căror cîntece ostășești sunt cu desăvîrșire de altă categorie, cu preferință creațiuni de-ale poeților artiști și nu de-ale poporului¹, dar mai ales în raport cu celelalte naționalități ale monarhiei noastre, soldatul ardelean român doinește și versifică mai mult și se poate mîndri cu un imens repertoriu de cîntece.²

¹ Vezi *Poezii ostășești*, culese de sublocotenentul Octavian Isvoranu, Focșani, 1900. Vezi și Gh. Adamescu, *Viața militară în poezia poporului român*, publicat în revista *Ateneul Român*, 1895, p. 477. Autorul constată că în Muntenia există foarte puține cîntece cătănești populare iar cele din Moldova sunt importate din Transilvania.

² Despre *Cîntecele cătănești* de Hodoș, vezi *Tribuna poporului*, din 1898, nr. 118. O povestire bună a vieții românului în armată cuprinde broșura lui Pop-Retegănuș, *Românul în sat și la oaste*, Gherla, 1899, 96 p.

¹ Ranița.

Atît despre cîntecele cătănești.

Dintre celelalte colecții de versuri din popor, ce au mai apărut în acest interval, vom aminti, la locul prim, ediția a II-a din *Doine și strigături din Ardeal*, date la iveală de dr. Urban Jarnik și Andrei Bărseanu. Este aceasta ediția poporală efectuită de librăria N. Ciurcu din Brașov (la 1895) și care nu mai conține glosarul francez de la sfîrșitul edițiunii prime, a Academiei Române. Reeditarea valoroasei colecțiuni Jarnik-Bărseanu este un fapt important în sine și o nouă dovadă cît de mult căutată este la noi literatura de acest gen.

Au mai apărut: 1. *Colinzi și cîntece poporale* de Andrei Bărseanu, Brașov, 1890 (Tip. A. Mureșanu); 2. *Colinde și poezii poporale* de Teodor Daul, Arad, 1890 (Tip. diecezană); 3. *Doine și strigături de dragoste* de Toma Călbază, Brașov, 1900 (Ciurcu). Între aceste din urmă și cîntece cătănești, numai păcat că s-au adaus și versuri originale, încît multe au pierdut din caracterul poporal. Aici apoi este locul să facem amintire și de o merituoasă colecție care, deși n-a fost publicată la noi, ne aparține nouă — și anume, *Doine și strigături din Ardeal* adunate de Victor Onișor și apărute în „Biblioteca Șaraga“ (nr. 29). Cîntecele acestea sunt adunate din împrejurimile Năsăudului, din țara lui Coșbuc, și atît prin alegerea lor, cît și prin faptul că sunt reproduse cu toate nuanțele fonetice, alcătuiesc o operă de importanță specială în literatura folclorului român.

Printre cei mai asidui colaboratori ai foiletoanelor ziarelor cotidiene a figurat Vioara Magdu, care în *Dreptatea*, la sugestivă rubrică „Frunze și frunzulițe“, a publicat aproape zi de zi versuri poporale din Banat, alese cu multă istețime și bun-simț. Remarcabile mai sunt poeziile din Zărand publicate de Sabin Safta (în *Tribuna* din 1892); baladele lui Avram Cocea (*Tribuna*, 1890), cîntece de Const. Pepa (*Trib.*, 1892) de V. Sala (*Familia*), și alții nenumărați.

3. *Studii de folclor*. S-au scris și de aceste. Dar meritul lor e a se căuta mai mult în buna intenție, de care s-au condus scriitorii și în faptul că și pe calea aceasta s-a adunat material, care o să serve de orientare studiilor viitoare. Sunt mai mult reflexiuni vagi și adeseori naive, izvorîte din spirit național. Pătrundere deosebită și metod

științific în puținele cercetări ce s-au făcut nu se va putea constata.

Athanasie Marienescu, care reprezintă școala veche, națională, în scrutarea folclorului, a muncit și de astă dată pe acest teren, fără însă a putea trece marginile diletantismului. Probă: *Baba Dochia*, studiul din rev. *Transilvania* (1890, p. 72—79). I. Pop-Reteganul a scris multe și de toate, între care găsim mai interesant materialul adunat despre *Bricelatul sau alegerea de crai în țară* (*Tribuna*, 1890, p. 927—932). Mai remarcăm apoi: Ștefan Buzilă, *Nunta la țăranul român din jurul Năsăudului* (*Tribuna*, 1890), I. Urban Jarnik, *Despre poeziile poporale și culegerea lor* (*Tribuna*, 1892); I. Velcean, *Descîntece de desfăcut farmecele* — interesantă pentru o formulă rară de descîntec (*Tribuna*, 1891, p. 1081); G. Popu, *De unde a intrat povestea lui Arghir în literatura maghiară* (*Transilvania*, 1891), articol scris sub influența studiului lui Marienescu, cu concluziuni greșite; P. S. Simon, *Doina în Ardeal* (*Gazeta Transilvaniei*, 1890), lucrare vrednică a fi cetită.

O activitate mai pozitivă au dezvoltat inteligenții folcloriști Sofroniu Liuba și Aurel Iana din Maidan¹, cari prin culegerea de balade, poezii și tradiții, prin încercări de studii și, în sfîrșit, prin excelenta monografie a satului Maidan (apărută la Caransebeș, 1895), întretesută de legende și alte reflexiuni din literatura poporală, s-au ridicat mai pe sus de folcloriștii de ocazie. În timpul din urmă s-a ivit în publicistica noastră un condei dibaci de la care se speră foarte mult — înțeleg pe Nicolae Sulică, profesor la Brașov, care, avînd cunoștințe speciale de filologie și istoria literaturii, a publicat cîteva studii obiective de folclor, cari, scrise fiind cu mult aparat științific, au o valoare reală pentru literatura noastră. Menționăm: *Doina și Daina, Eufemisme în limba română* (*Gazeta...* din 1899), *Din etiologia poporului român, Antropomorfism și antiantropomorfism în limba română* (*Gazeta*, 1900).

Toate aceste sunt rezultate cari ne dovedesc că avem un început de folcloristică, și o revistă specială pentru

¹ Ad Luiba-Iana, citește *Jalea românului* (*Familia*, 1890), balada *Sila Sămăndila* (*Fam.*, 1890), povestea *Firicel Petru*, lucrarea *Medicina poporală* (*Fam.*, 1891), *Dragostea și dorul românului* (*Trib.*, 1890, nr. 138) etc.

acest fel de literatură ar avea la noi un teren foarte larg. Mai ales în direcția literaturii comparative n-am produs încă nimic. Nu ne-am ocupat cu dinadinsul de influențele folclorului român asupra slavilor, ungarilor și a sașilor și viceversa. Aici ne așteaptă o muncă serioasă, care însă să se deosebească de aberațiile săvârșite de alde Alexics și Moldován Gergely, ale căror cercetări în această direcție se fac exclusiv din motive înjosoare, a arăta, prin sofisterii și intervertiri, superioritatea și influențele folclorului unguresc asupra noastră.

4. La sfârșit va fi de interes a spune câteva cuvinte despre muzica populară, care nu poate fi trecută cu vederea, vorba fiind de folclor.

Muzica noastră este tocmai așa de bogată ca poezia populară, pe care o întregeste. Și aici nu înțeleg muzica cea fixată de compozitorii români, ci doinele și cîntecele de tot felul, cari trăiesc în popor, în colibă, în cîmp și crîng, în vale și la munte. La noi nu sunt lăutarii, tarafurile de țigani acele elemente cari ne conservă melodiile străbune, ci ele, izvorite din inimi române, se cultivă și păstrează tot de noi, și rămîn, prin urmare, curate din punctul de vedere al rasei. De-aceea melodiile noastre sunt cu mult mai puțin săltărețe și mai puțin nazale ca ale fraților din alte părți; au impregnat în sine cu mai multă evidență caracterul suferinței noastre seculare, sunt mai ritmate și mai puternice.

În general se cîntă în întreg poporul nostru. Mai bogat repertoriu — poate și cite o sută de melodii într-un sat — au Mărginenii din împrejurimile Sibiului, cu centrul Seliște. Alătura de ei stau bănățenii, ale căror facultăți muzicale sunt mai bine dezvoltate ca în toate celelalte provincii.

Pe terenul cultivării muzicii naționale s-a făcut în deceniul acesta un pas înainte. S-au organizat zeci de coruri țărănești, compuse din fete și flăcăi din sat, cari, sub conducerea unui învățător, învață și cîntă melodii populare, armonizate pentru mai multe voci de către profesorii noștri de muzică.

Am avut și cîțiva maeștri, cari au reușit să prindă cîntecelor noastre populare toate nuanțele caracteristice și să le dea o formă artistică. Profesorul George Dima a făcut în direcția aceasta mai mult. Cîntecele lui populare, multe la număr, compuse pentru coruri mixte și de băr-

bați, sunt de o importanță deosebită în literatura noastră muzicală. Ca profesor la seminarul din Sibiu, maestrul Dima a făcut o școală complectă de muzică populară. O generație de dascăli ieșită de sub mîna lui au popularizat de-a lungul și de-a latul Transilvaniei un șir de nepieritoare melodii.

În același timp, deși din punct de vedere artistic mai pe jos, a muncit la Blaj, I. Mureșianu, care are meritul de-a fi întemeiat întîia revistă muzicală la noi, *Muza română*, unde s-au publicat multe doine ardelenesti.

Banatul cel bogat în melodii frumoase a fost binișor exploatat de I. Vidu, director de muzică în Lugoj. Vidu a avut buna inspirație să studieze cîntecele bănățene cu toate particularitățile lor locale și a reușit să ne scrie câteva drăgălașe potporiuri și doine specifice din Banat (*Dor mi-e dor, Ana Lugoșana* etc.).

Evident că literatura aceasta muzicală e disparentă în raport cu numărul imens de melodii cari viețuiesc în inima și pe buzele poporului nostru. Profesorii artiști, mai ales un bărbat de capacitatea muzicală a lui Dima, și-ar putea crea merite mari coborîndu-se cu totul în tainele muzicii populare, trăind o lună, două, pe an, la țară, studiind și scriind din interes superior. Astfel apoi nu numai că se va păstra tezaurul cel unic, dar se va servi și un material prețios oamenilor de știință ca să-și poată scrie un capitol important din psihologia poporului român.

II

Literatura dialectală

La sfârșitul unui articol din *Convorbiri literare* asupra lui Victor Vlad-Delamarina, d-l Maiorescu face următoarele reflexiuni generale: „Cultura artelor nu se pregătește, după cum pare la prima vedere, din sus în jos, ci din jos în sus și precum coroana înflorită la înălțimea copacului își are rădăcinile de hrană în pătura pămîntului, așa arta cea mai dezvoltată își primește sucul trăinicieii din viața populară în toată naivitatea ei inconștientă; de aceea și trebuie să fie națională; iar dialectele îndeo-

sebi sunt un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbei literare“.

Se pare, într-adevăr, că în deceniul mai nou, dacă s-a ivit o notă specială, ca semn de progres, pe terenul literaturii noastre naționale, apoi acesta s-a făcut prin apariția, deși în mod timid și în cazuri singulare, a produselor dialectale. Faptul că această notă s-a ivit la noi constituie, fără îndoială, un paradox. Noi, etimologiștii încăpăținați, noi cei refractari față de limba simplă dar frumoasă a poporului, tot noi am făcut saltul extrem și am abordat genul cel mai popular posibil, genul dialectal. O nouă dovadă că nici un curent forțat n-are dăinuire și că dezvoltarea limbii nu se poate silui, nu i se poate pune nimic în cale pentru ca ea să evolueze în mod firesc, „de jos în sus“, cum zice d-l Maiorescu. La această evoluție iarăși nu contribuie o singură provincie, ci toate provinciile unde ea e vorbită; toate dialectele deopotrivă sunt chemate să conlucreze la alcătuirea și îmbogățirea limbei.

Pînă acum, firește, nu ne putem lăuda nici cu un Conrad Ferdinand Meyer, nici cu un Fritz Reuter, ca germanii, la cari literatura dialectală a ajuns la înflorire. Avem însă un modest început, iar acesta în literatura noastră constituie o pagină peste care nu se mai poate trece.

Curentul s-a pornit din Banat. Nici nu se putea altfel! Pe întreg rotogolul românesc nu există o provincie mai bogată în literatură populară și în muzică, cu un dialect mai specific și mai înțorțonat de particularități ca Banatul. Nicăiri nu se ține cu atîta îndirjire la graiul local ca aici. Bănățenii formează un fel de enclavă în mijlocul celorlalte naționalități și se aseamănă — dacă putem face paralela aceasta — cu sașii din Ardeal, cari și ei cu un egoism colosal țin la săsism, cu toate atribuțiile lui, îl cultivă și vorbesc săsește de la opincă pîn' la... superintendent. Bănățenii sunt mari patrioți locali, căci li-e drag nu numai de limba lor cea „dulșie“, dar și de pămîntul pe care locuiesc. Și adevărul e că acest dialect e făcut pare că anume să cînti și să glumești în el.

Toate aceste ni le spune foarte deslușit regretatul Victor Vlad-Delamarina în o poezie a sa, în care prin Banatul întreg nu găsește decît un singur cusur — între-

bunțarea vâpselii (sulimanului) de cătră femeii! Iată caracteristica poezie:

Sub lumina ha șerească
Pă largu pămîntului,
În bătaia vîntului,
Fire dulșie omenească,
Grai blînd și cumpătat
Ca în dulșele Bănat
Nu mai cred să se găsească.

Șie mîndrețuri prin cîmpie,
Șie dă holge cu rod bun,
Crește prunu lingă prun
Și struguri frumoși în vie.
Bănățenii-au ochi frumoși,
Iei is vredniși, sînătoși,
Și tot natu-i d-omenie!

Cum răsună-n ghiers pădurea
Dă glas dulșie dă șimpoi,
Ori dă fluier dă la oi!
Dar auzitu-s-a p-aiurea
Că săceanu lucrător
Ca-n Bănat să cînce-n cor?
Pun rămaș că nicăiurea.

D-a lui nație și-a lui faptă
Bănățanu ăl frumos
Totdauna îi fălos!
„Tu șie iești?“ dă-ntrebi, ce-așceaptă
Dă la oricare băietan:
„Bage! Io mi-s bănățan!“
O fi vorba lui direaptă.

Pingă toace esta bunie
Car is pă la Bănat,
Ieste și-un micuț păcat.
Nu vă rigeți! Dar l-oi spune:
Farba și albelele
Strică bănățenele
Ca pe flori o uscăciune.

Da, Delamarina! Iată prototipul românului bănățean!
Isteț și cu predispoziții artistice, glumeț și cu o notă de

ștregărie, mîndru dar fără a fi îngîmfat, inimă visătoare, dar mai presus de toate român entuziast, român exclusivist și neasimilabil, dîrj în a-și păstra limba și credința de-acasă.

În vîrstă de 14 ani, Delamarina pleacă de-acasă, din Lugos, dar rămîne, cu toate astea, bănățean. Își face educația superioară la București și rămîne bănățean. Se face marinar și cutreieră mările și oceanele, dar nu-și uită nici casa, nici limba, nici caracterul, nici felul de-a gîndi al conaționalilor săi de-acasă. Asta, zău, numai un bănățean trufaș e în stare să o facă și încă o fire dintre cele mai distinse, un poet. Trebuie ca inima să-ți fie plină de poezie, dacă din tinerețe iubirea de neam și de limbă, de părinți și de casă, te călăuzește în măsura aceasta oriunde-ai fi.

Ce intensă a trebuit să fie iubirea lui Delamarina față de Banatul său ! Să ne închipuim numai situația lui. Se găsea pe mare, pe marea cea largă cu toată poezia ei măreață. Dar nici măreția mării liniștite, nici grozăvia apelor furioase nu-i ating coardele fine de poet — nu, el se gîndește acasă, la Ioța lui Toboc, care bate toaca din Lugos, sau îi vine în minte Timișul, riulețul în care se scaldase de copil. Timișul și marea ! Și poetul preferi să cînte despre riulețul său !... Oare așa ar fi făcut și un poet de pe malul Dimboviței, bunăoară Radu Rosetti, autorul *Valurilor*, sau și-ar fi încordat struna ca să cînte „luciu nemărginit al mării de opal“ ?

Dar iată poezia ce Delamarina din mijlocul mării a adresat ca un salut riului său de-acasă :

Mă, Cimișe, dragu meu,
Vrere-aș fi io-n locul tău,
Numa-o vară, numa una !
Numa-atunci io aș avea
Parcea mea ca parcea ta.

Tu ești drac împelițat,
Cum nu-i altu prin Bănat,
Fecie fiincă tuși întruna,
Fecie-n umbra sălșilor,
Cam în șuda maicilor.

Pînă-n Săbeș tușile
Pă rînd tăce mîndrile.

Nu ți greu d-atîta miere ?
Dar tu nu te betejești,
Tuși și fugi ! Lotru mai ești !

Dă la Săbeș la Lugoj
Ce dezmierzi dă ochi frumoși !
Tuși la fecie cum să șiere !
Cum ce-o făcut Dumnăzău
Baș așa dă nătărău ?

Din Lugoj dacă ce duși
Până-n Cimișoara tuși
Și la Panciova, ștregare,
Ce pornești îmbătrînit
Cătră Dunăre-ostenit.

Dunărea ca un potop
Mi ce-nghice ca p-un strop
Ș-apăi ce-neacă în mare !
De-aș fi eu ca tine, mă,
N-aș crîcni. Inieșe-mă !...

Dacă vom compara *Cimișul* lui Delamarina cu *Prahova* lui Coșbuc — și ele pot fi puse alături — vom găsi fundamentale deosebiri între acești doi poeți. Aici românul răsfățat, care s-ar îneca bucuros, numai să aibă odată parte de sărutările româncelor frumoase ce se scaldă în apa de cristal a Timișului ; colo românul cuminte și așezat, căruia îi place să stea de povești, să privească la chindia din sat, la munți și la tren. Aici bănățeanul subiectiv și egoist, colo năsăudeanul cu obiectivitate în contemplările sale. Fii ai naturei amîndoi, hai să le zicem țărani, oareșcum naivi și senini, dar totuși cu mare deosebire de temperament ! Încît pentru desăvirșirea formei, superioritatea netăgăduită e de partea lui Coșbuc, a măestrului.

Și pe același fond bănățean sunt brodate toate versurile lui Delamarina, scrise toate în acest dialect. Sunt în număr destul de mare și au fost publicate în *Dreptatea*, în anii 1894—1896. Doi ani a creat numai, căci moartea ni l-a răpit în vîrstă de 26 de ani, înainte de a da toată măsura talentului său atît de mult promițător. Ceea ce a produs însă a fost călduros primit de publicul cetitor,

care atît la noi, cît și în presa din București a știut să-l aprecieze.¹

Sub influența lui Delamarina s-au mai produs cîteva încercări de literatură dialectală bănățeană.² În același ziar s-au scris cîteva schițe în proză, firește fără valoare artistică și demne de amintit numai din interes dialectal. Așa *Ilie Căprariu*; *Ilie Căprariu minios*, amîndouă de Florinel (*Dreptatea*, 1894 și 1895); *Scrisori din Prosto-veni*, de Lucă Drugă (T. V. Păcățianu) „naționalist român și corist la bas“ (*Dreptatea*, 1896), *Moș George la rînat* etc. Aici s-a tipărit și o încercare dramatică în același dialect: *Țăranul în slujbă*, comedie în 4 acte de N. St...cu (*Dreptatea*, 1896). Piesa aceasta a apărut pe urmă în „Biblioteca noastră“ a lui Hodoș, sub titlul schimbat: *De la sat*, avînd de autor pe N. Macoșteanu. În ea se tratează despre diferite scăderi din viața țăranului și, îndeosebi, despre felul cum acesta își pierde și stîmă și averea prin intrarea în slujba stăpînirii ungu-rești. Dramatizarea acestora e simplă și n-are pretenția de lucrare artistică.³ Amintiții folcloriști Liuba-Iana au publicat și ei cîteva schițe în graiul bănățean (*Ochii-și mîncinoși* etc., *Familia*, 1898).

În celelalte părți, afară de Banat, nu s-a produs nimic pe acest teren — ca literatură. Vrednic de luat în seamă este însă articolul din *Tribuna* (1890, nr. 83—97) intitulat *Material jargon de dialect sălăgian* de Vasile Vaida, în care se adună un număr însemnat de cuvinte și ziceri dialectale sălăjene, se explică și se întreș cu poezii din popor, prezentînd astfel, desigur, mult interes pentru specialiști. Aici e locul să facem amintire și de opul lui Alexiu Viciu, *Glosariu de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român* (Blaj, 1899, 1 br. de 56 p.) După o neînsemnată introducere asupra „însemnătății studiilor dialectale“, lucrarea lui Viciu conține *Varietăți dialectale în graiul românesc din Valea Jiului* și, în sfîrșit, un glosar

¹ Amănunte biografice asupra lui Delamarina se găsesc în *Convorbiri* pe 1898, articolul d-lui T. Maiorescu; în *Tribuna* din 11 mai 1896, articolul lui E. Daian; în *Dreptatea* din 1894, nr. 205, un foileton de Edda.

² Un ecou direct e *Idila din Potoc*, poezie din *Dreptatea*, 1894, nr. 88.

³ O bună explicație a dialectului bănățean ne dă Enea Hodoș în prefața *Poeziilor populare*, ed. Caransebeș, 1892.

al provincialismelor celor mai puțin notorice, pe cari le explică. Cuvintele din acest glosar sunt adunate însă numai din un număr restrîns de localități din Transilvania și Banat.

Astfel deci rămîne bine stabilit că în deceniul mai nou s-a făcut la noi un început de literatură dialectală și că această literatură are un reprezentant serios în o forță artistică neajunsă la înflorire. Calea e deschisă pentru o dezvoltare mai departe „de jos în sus“.

III

Literatura artistică

1. *Poezia*. În poezia noastră artistică putem distinge deja pe la începutul deceniului două curente, produse de influența lui Eminescu și de aceea a lui Coșbuc. Amîndoi acești poeți sunt cetiți de societatea noastră; cel dintîi mai mult de cătră tinerime, iar Coșbuc în familie, unde-l face popular *Tribuna*. Baladele și idilele acestuia sunt învățate de-a rostul, cu mult înainte de a apare în volum.

Amîndoi își au imitatorii lor, imitatori nu tocmai fără valoare, nici fără simț artistic, unii dintre ei ajungînd chiar la un grad de măiestrie a formei și la oarecare originalitate în fond. Aproape la toți acești imitatori se vede apoi oscilarea între cele două direcții estetice, ezitarea de-a se decide pentru una sau alta și a urma o singură cale.

Sub acești imitatori, firește, n-am înțeles stolul de versificatori, cari, luînd de aici o frază, de colo o idee, înjghebează strofe rimate și umplu coloanele rîvnitoare de material, ci am numit acele firi cu dispoziții artistice cari, sub influența celor doi maeștri și prin muncă, au reușit să ne dea versuri ce nu pot fi cetite fără ca să lase vreun răsunset în sufletul nostru. Maeștri se nasc numai la mari intervaluri de timp, iar lățirea evangheliei rămîne rezervată apostolilor, ucenicilor ce vin după dînșii.

Între acești ucenici locul întîi și l-a asigurat Ioan Popovici cunoscut cu atributul „Bănățeanul“. Prin firea lui sensibilă și bolnăvicioasă înclină mai mult spre estetica lui Eminescu. În poeziile sale se inspiră adeseori de

„fîriit de greieri“, de „luna îngîndurată“, „freamăt dureros de pădure“ și de „ale tale doruri toate“, deci de motive cari se găsesc aproape textual la Eminescu. Se pare însă că e mai mult formă, manieră eminesciană, versurile lui fiind atît de personale și rupte din un suflet propriu, încît nu lasă îndoială asupra originalității ideii poetice ce le-a servit de bază.

De altfel, Niță Popovici nu s-a știut coborî la adîncimile clocotitoare ale pasiunii și ale sentimentului în conceperea durerii, a iubirei sau a altor probleme. Și aici e deosebirea între el și maestrul său. El rămîne la suprafață, mai resignat, mai împăcat cu soarta sa proprie. Amorul nu-i este acel „lung prilej de durere“, ci „un basm al dorului ce s-a tot spus din vremuri păgîne“ — o concepție ce se apropie mai mult de versul lui Heine : „*Das ist ein altes Märchen*“. Este între ei doi o deosebire de temperament și de putere de creație ca între Prometeu și Orfeu, de pildă, sau, ca să vorbim în termeni mai pozitivi, ca aceea dintre maestru și epigon. Cu toate acestea, el găsește cîteva accente de duioșie simpatice, cari îl fac pe d-l Maiorescu să-l numească „talent excepțional“ (desigur, în comparație cu ceilalți epigoni ai lui Eminescu) și să observe că „de la Eminescu încoace nu s-a mai cîntat iubirea cu atîta adevăr și atîta frumusețe“.¹

Activitatea sa Popovici și-a început-o în foiletonul *Tribunei*, cu cinci ani înainte de-a publica la *Convorbiri*. Încă în 1887 apar aici poeziile lui : *Lîngă tine*, *Cerul de nori*, *La groapă*² și povestea în versuri *Șerpele*. Încurajat de redactorii acestui ziar, printre cari atunci era și Coșbuc, Popovici și-a continuat aici activitatea, publicînd poezii în vers și proză, nuvele și cîntece din popor, dintre cari unele cu pseudonimul „Oreste“. Voi arăta pe cele mai importante, și anume, cu scopul special de-a completa frumoasa biografie ce i-a făcut d-l Maiorescu.

În nr. 8 al *Tribunei* din 1890 găsesc două poezii în proză semnate de el, una *La fereastră*, în care descrie starea sufletească a unui fecior de cojocar (el însuși ?)

¹ Vezi *Convorbiri literare* din octombrie 1895 și prefața d-lui Maiorescu la volumul *Din viața meseriașilor* de I. Popovici-Bănățeanul.

² D-l Maiorescu greșește susținînd că aceasta ar fi una dintre ultimele poezii ale lui P.

ce se întoarce „din vandră“ — poezie pe care o regăsim verisificată peste 3 ani în forma aceasta :

Pășind încet, rătăcitor,
Trudiții ochi ș-aruncă
Dar nu-i nimic mîngăitor
În veștejita luncă.

Și nimenea în calea lui
Nu iese să-l sărute,
Cînd doar în capul satului
Sunt case cunoscute.

În cimitir el a intrat,
Se-nchină la o cruce
Cu rugăciuni, c-un sărutat,
Și-n lume iar se duce.

A doua poezie în proză merită să fie reprodusă întregă. Ea e intitulată *La groapă*.

„În primăvara vieții ! Frumos ca făcut cu peana, drăgălaș ca o poveste și cuminte ca povața unui bătrîn înțelept. Bucuria, mîngăierea și nădejdea unei mame văduve, și s-a stins lumina zilelor mai iute decît s-ar topi un fulg de zăpadă căzut în apă.

Mama își vînduse năframa de pe cap ca să-l poată îngropa și plăti popii.

Cu ochii secați și roșii nu vede pe unde calcă, iar capul îi țiuie a pustiu. Slabă și palidă, ea se clatină, dar merge după mort la groapă ; un vecin și două babe o însoțesc.

Mortul trece de-a lungul uliților și oamenii își ridică, cu de silă, pălăria. Ei merg în calea lor fără să le pese și măcar un «D-zeu să-l ierte» nu zic.

Pe promenadă lumea bijbîie, șăguind în risete vesele, ascultă muzică, iar valea răsună de voioase melodii.

Cine aude și cine ascultă sfișietorul cîntec al gemetelor ce sfarmă pieptul și frîng inima zdrobitei mame ?

Încet și greu, mortul trece mai departe. Poarta cimitirului e deschisă. Un moșneag gîrbovit de vremi, tremurînd de bătrînețe, zbîrcit și uscat, se razimă cu mîna stîngă în toiag, iar cu dreapta întinde unsuroasa-i pălărie, ca trecătorul să-l miluiască.

Mortul trece peste pragul porții. Moșneagul își ridică ochii lui scurși și slabi. Se uită suspinînd, dă din cap, își face cruce și încet pornește și el în urma tristului convoi. Plînge auzînd pe mama tînguindu-se. Abia aude «Vecinica pomenire», abia vede unde să arunce bruşul de pămînt și abia își descleastă gura ca să zică : «Fie-i țărîna uşoară !» Dar ţinînd toiagul într-o mînă, face cîţiva paşi înainte și plîngînd se uită cum cioclii fără milă și durere trag pămîntul cu piatră cu tot peste coşciugul ce-a îngheţat viaţa unei mame văduve.“

Aceste şiruri triste ne amintesc poezia *Cu pasul*, publicată în *Convorbiri* la 1893, după moartea poetului. În același an, 1890, Popovici publică în *Tribuna* poeziile : *În clipa morții*, *Liniște și Plîng viața mea, plîng tinerețele mele*. Reproducem pe cea dintîi, o fantazie, în care se observă mai clar influința eminesciană și spiritul mistic al poeziei indice, care n-a putut să-i fie strein nici lui Popovici. Iată-o :

„Și cînd va fi să mă scutur de viață, la pat să nu-mi plîngă mama cu lacrimi de pară ; nici neamurile să nu mă bocească, nici prietenii să nu mă jelească, ci singur lăsat, să mă mistui în tăcere. Să închid ochii și să-mi reamintesc tot șirul zilelor, apoi să mă dau pradă gîndului că nu m-am săvîrșit din viață mai demult.

Și sub povara aducerilor aminte să aud un cîntec dulce ca murmurul izvorului prins în vraja lunii. Să tresar cînd îl aud, să fac o mișcare, să mă scol ; bătăile inimii mele să se înfierbînte, pieptul să mi se ridice și mințile să mi se piardă.

Dar cîntecul să sune mereu, să sune mai jalnic, mai pătrunzător, mai plin de duiosie ; inima să mi se stîmpere, pieptul să mi se ogoiască și răsufierea să mi se curme.

Să nu mor însă. Cîntecul ca prin vis să-l aud și cînd voi auzi ultimul accent ca suflarea zefirului, să mi se pară că Ea se apropie ca o umbră dulce și cu un sărut să-mi închidă pleoapele pentru vecinicie“...

Precum vedem, în poeziile sale, Popovici e preocupat mai mult de problema morții, de dorul de pribegire și de iubirea de mamă.

În două rînduri însă, el abordează alt gen de poezie, sub influența evidentă a lui Coșbuc, și anume, în două povești scrise în versuri, în *Șerpele*, amintită mai sus, și

în *Trandafir* (publicată în nr. 17 al *Tribunei* din 1890). Iată pe scurt conținutul celei din urmă povești.

Trandafir e fiul voinic al lui Tulnic împărat. Venindu-i lui Tulnic vestea de la vecinul său, Crai-Sînger, că-i va pustii țara cu fier și foc, dacă Trandafir nu-i va lua de soție pe fata lui, Tulnic vrea să-și înduplece pe fiu-său la aceasta. Trandafir însă se împotrivi să ia pe fata lui Crai-Sînger, pentru că era o gheboasă și o slută. Atunci Tulnic aruncă următorul blestem asupra fiu-său :

Te du dară din lume, din ochii noștri pieri,
Urmat de-a noastre chinuri, de jalea-ntregei țări,
De blestem, de osîndă, de vecinică muștrare,
C-ai dat tu însuți neamul la groaznică pierzare.
Te du, dar al tău drum să fie presărat
Și oriunde vei merge, să-ți pară c-ai călcat
Pe oasele zdrobite a neamului iubit !
Și apa de vei soarbe să-ți pară c-ai sorbit
A țării tale lacrimi ! Și-n murmur de izvoare
S-auzi tu agonia a neamului ce moare !
Al paserilor cîntec și-al frunzelor freamăt
Un vecinic și lung vaier și-un nesfîrșit geamăt
Să-ți fie-ntreaga viață ! Și pînă la mormînt
S-auzi tu numai plînsuri din baterea de vînt...

Trandafir însă nu se teme de blestemul tată-său, ci pleacă în brațele iubitei sale, o frumoasă copilă din popor, fiica unui moșneag.

În faptul dimineții voinicul se oprește
În mijlocul pădurii, căci albă se zărește
O casă și pe prispă o fată cum pămîntul
N-a mai văzut. De-o vede nice sfîntul
Nu poate să n-o placă și să nu o dorească.
Ea, cum îl vede, aleargă, de pieptul lui s-anină,
Îl strigă, îl sărută și plînge și suspină.
Iar sus, pe cerul vesel se-nalță mîndrul soare
Și cerul printre arbori dulci raze sclipitoare.
Și frunzele se mișcă și tainic mult șoptesc
Și dintre crengi se-nalță un cîntec sfînt, ceresc.
Iar florile se-ngîină, surid și se dezmiardă
Și-n murmur blînd izvorul se duce să se piardă,
Să spună valu-i rece la rîu, la-ntinse mări,
Și mările să spună la-ndepărtate zări,

C-aşa iubire sfântă, păreche-aşa frumoasă
Ca Trandafir şi Lia nici nu s-a pomenit,
Nici alta nu va fi...

Ei trăiesc cîtva timp fericiţi împreună. Singer îşi ridică oştile împotriva lui Tulnic, dar acesta le înfrînge. I se face dor de fiu-său şi trimite iscoade după dînsul. Trandafir se-ntoarce acasă, cu frumoasa Lia cu tot.

Acţiunea e simplă şi seamănă puţin a basm, mai mult a roman modern, cu motivele banale : iubire oprită, fugă şi-mpăcare. Versurile însă sunt frumoase şi se apropie de versurile poveştilor lui Coşbuc, din „Biblioteca *Tribunei*“.

Ca moment biografic relevăm că în anul 1890, fiind teolog la Caransebeş, Popovici ţine o disertaţie în societatea clericilor de-acolo asupra *Româncelor în istorie*. Lucrarea e publicată în *Tribuna* din acelaşi an şi, aşa cum e scrisă, ni-l arată pe poetul nostru ca fiind înzestrat cu bune cunoştinţe din istoria neamului.

Stins prea de timpuriu, pentru a lăsa urme nepieritoare, Niţă Popovici dă, cu toate aceste, nota cea mai puternică în poezia scrisă la noi în ultimul deceniu. El este cel din urmă surcel mai viguros, răsărit din sămînţa poeziei eminesciene. De la el încoace curentul produs de Coşbuc cuprinde teren tot mai mult. În giurul poeziei acestuia se naşte un cult formal. Cauza zace înainte de toate în spiritul timpului, apoi în simplul motiv psihologic că în poezia aceasta ne regăsim mai uşor pe noi înşine, poporul nostru cu tot felul lui de a simţi şi gândi. Aderenţii şi imitatorii lui se înmulţesc, în măsură ce accentele de tristeţe eminesciană se răresc. În urma lui Coşbuc se resimte de-a binele o înseninare a orizontului puţinei noastre poezii.

Ciudat este că în fruntea acelora ce urmează calea lui stă o femeie. Ciudat însă numai în aparenţă. Pentru că e foarte firească ca o femeie, un spirit mai subtil, o inimă mai blîndă, să simtă mai uşor şi să distingă mai cu competenţă poezia idilică de la vatra ţăranului şi poezia firelor de tort, scoasă la iveală de Coşbuc.

Este domnişoara Maria Cunţan, care, înflăcărată de poezia lui Coşbuc, a reuşit să pătrundă acest gen cu toate tainele lui şi să ne toarcă şi ea fire măestre de tort din caierul unei gândiri alese şi a unei imaginaţiuni bogate,

Eleva vrednică a lui Coşbuc a publicat în revistele noastre şi în *Dochia* din Bucureşti cîteva versuri cari pot sta alături cu tot ce s-a produs mai bun pe terenul poeziei noastre mai recente. Iată cîteva probe.

A acelaşi rost

A acelaşi rost la lucru, ca ieri şi azi şi mîni,
S-aprind în vatră focul, să-nvîrt fusul în mîni.
Mă prinde-un dor de ducă şi-o jale de-a mai fi,
De-aş rupe-n două furca şi fusul l-aş zvîrli.
Iar focul l-aş aprinde să ardă-aşa pustiu,
Dar nu în vatră-n tindă, ci-n piept, la cine ştiu...

La lucru

Eu sunt jurată-n lume
Pe furcă şi undrea,
Căci joc şi ris şi glume
Nu sunt pe seama mea.

De merg în sat la horă,
Cu suflet înnoptat,
Parcă mi-e moartea soră,
Nu fetele din sat.

Pe mine nu mă joacă
Eu le sunt prea de rînd,
Şi chiar de pe la toacă
Mă-ntorc în sat plîngînd.

Şi parcă mi-e şi frică
De-a dragostii fiori.
Aşa sunt eu — urzică
Crescută pintre flori...

O poezie, *Doina firelor de tort*, publicată mai întîi în *Dochia*, oglindeşte şi mai viu legătura sufletească dintre Maria Cunţan şi maestrul său, Coşbuc, căruia i se adresează astfel :

Torci fire lungi și aurii,
Doinind la focul stîns,
Și nu ne vezi, și nu ne știi
Că-n jurul tău ne-am strîns...

Un alt gen cultivat de M. Cunțan este idila. A publicat câteva pastele simple ca formă, dar sugestive, ca :

Talangele răsună lin
Și soarele ne lasă,
Talangele răsună lin
Și turme după turme vin
De peste deal spre casă.

Cunosc pe sunet turma ta,
Mi-e cea mai dragă mie,
Cunosc pe sunet turma ta
Și mi se rupe inima
În piept de bucurie.

Aș vrea și nu mai știu ce-aș vrea¹
Și nu știu cum îmi vine,
Aș vrea și nu mai știu ce-aș vrea,
Să fiu o floare-n calea ta
Și să mă iai cu tine.

Exemplele aceste justifică pe deplin originea inspirațiilor Mariei Cunțan. Evident însă, fondul celor mai multe versuri scrise de dînsa e mai pesimist ca la Coșbuc — poeta fiind o ființă de o rară gingășie fizică — dar în același timp e un pesimism nu se poate mai sincer, ca, de pildă, în șirurile ce urmează :

Mă strînge haina cea de lut,
E ruptă-n piept și-n coaste ;
Mă strînge haina cea de lut,
Mă doare pare c-am crescut,
Mă dor oasele toate.

Ah, cum aș vrea ca să mă-mpac
Cu-a morții reci hotare,
Ah, cum aș vrea ca să mă-mpac,
Și haina, haina s-o dezbrac,
Să nu mai simt povară...

¹ O inversiune pe care o găsim și la Coșbuc aproape întocmai în *Fata morarului*.

Astăzi acest talent nu mai produce versuri la nivelul celor citate aici. Adunate însă într-un volum, versurile de pînă aici ale Mariei Cunțan nu vor putea fi trecute neluate în seamă de cei ce scriu istoria literaturii noastre mai nouă.

O altă scriitoare, răsărită tot de pe urmele lui Coșbuc, este d-șoara Maria Cioban. Înzestrată cu mai puțin temperament artistic și punînd mai puțină muncă în îngrijirea formei decît M. Cunțan, d-șoara Cioban are în schimb alte calități, înainte de toate calitatea de a cunoaște bine țărănimea din munți, din a cărei lume de simțire își scoate subiectele poeziei sale. Asupra d-rei Cioban se cunoaște și mai pregnant efectul școalei lui Coșbuc, care tinde de a-l scoate pe poet din cercul îngust al subiectivismului și-l îndeamnă a privi lumea mai real, a descrie mai mult simțămîntele și durerile altora decît pe ale sale. Prin darul său de-a privi și zugrăvi lumea externă, Maria Cioban a reușit să se ridice peste întreaga ceată de poetaștri de pe la noi, la o înălțime mult promițătoare și a scrie prin *Familia* și prin foiletoanele ziarelor noastre câteva versuri idilice, cari ne-au atras atențiunea. Negreșit, e un talent la începutul dezvoltării sale, și ar fi fost de dorit ca *profesoara* Maria Cioban să nu se preocupe din cale-afară de proză pedagogică și de „scrisori către eleve“, cari își au și ele rostul lor, dar merg în paguba fragedului talent, ce abia și-a scos capul la lumina soarelui.

Talent incontestabil a dovedit că are și I. Moța, entuziastul iubitor al lui Coșbuc, deși a scris un număr mic de versuri și nici nu pare a avea de gînd să mai scrie. Versurile lui Moța au limba, forma și fondul lui Coșbuc — și constituie un fel de răsunset la versurile maestrului. Citez din *Foaia ilustrată* (pe anul 1891), următoarele strofe, dedicate de Moța *Unei inamorate* :

I

Ascunsă-n umbra din ferești
Tu stai cu boarea de povești
Și ziua-ntregă-o ispitești

Să-ți deie rost :
În zborul său de n-a-ntîlnit
Dintre feciori cel mai iubit,
Și vesel ori posomorît
Ori cum a fost ?

Eu te-am văzut adesea stînd,
Năframă albă scuturînd
Și plete negre fluturînd
În vînt ușor.
Și vîntul fața-ți răcoarea
Și inima ți se zbatea
Iar gîndul tău la el era
Minat de dor...

II

Cînd dornică-n fereastră stai
Și ochii ațintiți îi ai
Departa-n zări spre răsărit,
Gîndind același gînd iubit,
Vîntul zburdalnic salt săltînd,
Vine văzduhuri spintecînd,
Și-n fața ta răcorii suflînd,
Își face joc în părul tău
Suflînd într-însul tot mereu,
El ți-l împlete și-l desplete
Și ți-l respiră și-l încrete
Și dragi îi sunt a tale plete...

O mai merituosă lucrare poetică a lui Moța este însă *Bujorel*, o poveste în versuri, publicată în *Almanahul societății seminariștilor din Sibiu* (1894, p. 17—26). În versuri lungi, cari pe ici-colo conțin erori de prozodie, adeseori foarte jignitoare, dar cari, de altfel, curg destul de bine ca limbă, autorul povestește dragostea dintre Lila, fata lui Crîncen-împărat și Bujorel, fiul lui Crai-Chibzuit; arată lupta dintre acești doi domnitori și popoarele lor, pentru ca să se poată realiza căsătoria celor ce se iubesc; descrie episoade din domeniul basmelor. Cîteva părți, ca desfășurarea luptei sau zugrăvirea bogăției lui Crai-Bujorel sunt foarte nimerite și pot fi puse în para-

lelă cu versurile ce-am citat din povestea lui Niță Popovici. Iată un asemenea pasaj :

De cînd cerul cer se cheamă și tăria lui tărie,
N-a mai fost pe rotogolul lumii altă-mpărăție
Cu belșug de minunății ca pămîntul stăpînit
De Crai-Bujorel. În partea țării dinspre Răsărit
Pe largi plaiuri paște leneș stava lui de tauri grei.
Patruzeci de mii de tauri sunt în stavă și sunt ei
Ca nealții : lați în șele, scurți în coarne, groși în frunte,
Toată fiara c-o izbire ți-ar clăti din loc un munte.
Iar stăvarii sunt copile năzdrăvane... patru sute,
Dacă n-ai văzut ispită niciodată, apoi du-te
De vezi fetele ce-s puse acolo ca stăvărițe
Și nu cred că-mi spui că-s bune să le faci călugărițe.
Brobodindu-și pieptu-n vâluri străvezii și chindisite
Cu mii fluturei de aur și-s cu brațe dezvelite,
Ele poartă rochii scurte, roșii foc și floricele
De argint pe poala rochii lucesc viu ca lanț de stele
Iar cînd prind să joace horă, în tot cercul zece fete...

.....
Dac-ai fi atunci aproape și-ai privi-n ochii lor mari,
Ai grăi și tu : vai, neică ! Ce mai diavoli de stăvari !
I-aș einsti lui Bujorel viața-ntreagă, rob în dar,
Să mă lase-o săptămînă ca să fiu și eu stăvar...

Din restul scriitorilor de versuri la cari găsim încă strofe corecte, cite-o idee poetică, dar fără o direcție pronunțată, amintim pe dulcele Sân-Petreanu (Z. Bârsan), pe revoluționarul Ioan Scurtu, pe fecunda Elena din Ardeal, pe plîngătorul V. B. Muntenescu și, în special, pe Aurel Ciato, care a publicat și un volum (*Poesii*, Sibiu, 1897). Ciato în cele mai multe versuri ale sale e eminescian palid, cîntînd despre dragoste cu cer mai mult înnorat decît senin, cu sensibilitate nervoasă și cu concluzii exagerate. Acolo unde se emancepează de sub teoriile durerii și se apropie mai mult de Coșbuc are părți mai bune, ca în strofa aceasta :

Stă fata tristă pe podmol
Cu ochii-nchiși, cu pieptul gol,
Un îngeraș cum nu găsești
În șapte țări împărătești,
Ba-n cer de-ai da ocol !..

Cu aceste apoi ne-am și epuizat repertoriul de poezii vrednice de o luare-aminte și vom trece la un alt gen de literatură, tot poetică, din acest domeniu.

2. *Curentul național*. Nu înțelegem prin acesta baza generală a poeziei noastre din acest timp, care s-a mai naționalizat prin chiar evoluarea ei de la Eminescu la Coșbuc. Voim să atingem însă un curent care în ultimul deceniu a pus masele noastre în mișcare, le-a angajat în o luptă națională cum nu mai fusese de la '48 încoace și care a trebuit să aibă înrîurire și asupra poeziei.

Deșteptarea la conștiința națională, produsă de organul de publicitate al d-lui Slavici și de bărbații grupați în giurul ideilor ce acest organ reprezenta, a provocat o erupțiune explozivă a sentimentelor, întruniri și manifestări solemne și tumultuoase, ca în timp de revoluție socială. Starea de surescitare își atinsese apogeul. De la mic la mare, poporul era unanim de însuflețit pentru idealurile sale tradiționale: apărarea limbei și moșiei sale și unanim de înverșunat față de nechibzuiții conducători ai rasei maghiare, cari, prin mijloace criminale din punct de vedere național românesc, voiau să-și asigure heghemonia. Niciodată și nicăiri conștiința națională în poporul românesc n-a atins gradul de înălțime și de claritate ce îl ajunsese la noi în jumătatea dintii a deceniului expirat.

Timpuri de aceste de încordare nu prea sunt prielnice literaturii. Singuraticile idei și idealuri nu se pot în-deajuns cristaliza în mintea scriitorilor; deoarece la asemenea ocazii evenimentele se precipită, produc surprize și contradicții și nu acordă timp și echilibrul necesar ca să se creeze opere de valoare. Mai ales dacă lipsesc naturi armonice și liniștite sau artiști mari, cari prin o puternică forță de concretizare să închege în o operă nemuritoare toate ideile conducătoare, curentul trece fără a lăsa urme adânci în literatură.

În cazul nostru, curentul național adevărat că n-a trecut fără nici un răsunset, dar nici n-a dat vreo operă care să fi sintetizat întreg fondul etic și național al mișcărilor.

Afirmația aceasta negreșit că e justificată numai dacă excepționăm poezia *Noi vrem pământ!* Căci poezia aceasta a lui Coșbuc a căzut între noi ca un jăratec într-un depozit de materie explozivă, ca *Marseillaisa* sau ca *Deș-*

teaptă-te, române! în epocile revoluționare. În zilele „memorandiste“, ea era pe buzele tuturor; la întruniri, la banchete, în școală și pînă și în biserică, *Noi vrem pământ!* era rostită ca o rugăciune națională, cu glas vibrător, și-și făcea efectul caracteristic pentru vremile acele de susceptibilitate — impresiona adînc. Strofă de strofă, cuvînt de cuvînt, erau rupte din inima poporului, așa cum simțea el atunci... Și cu toate astea, nu starea sufletească a românului *ardelean* i-a servit lui Coșbuc de motiv la poezia aceasta. O spune el însuși și o spune mai precis Gherea. Și de aceea, *Noi vrem pământ!*, oricît ni s-ar potrivi și oricît ne-ar caracteriza modul cum ne-am însuflețit de ea, nu poate fi socotită ca o operă a curentului nostru național. Nu, curentul acesta și-a găsit expresie în opere mai puțin puternice.

S-a scris un lung șir de versuri naționale, ode de ocazie, imnuri dedicate diferitelor persoane de pe platforma frămîntărilor noastre. Ca pretutindenii însă unde un puternic talent original lipsește, el este înlocuit prin frazeologie și e cunoscut că în timpuri de mișcări sociale fraza de obicei predomină.¹ Ca una dintre cele mai caracteristice și mai reușite voi cita poezia veteranului nostru publicist, Iosif Vulcan, în care poezilor români le adresează următorul apel:

Poeți români, cari pîn-acuma
De dragoste v-ați încălzit;
Lăsați, vă rog, deoparte gluma,
Căci nu e timp de-nrăgostit.

Au nu vedeți ce nori s-adună
Pe ceruri sus în giur de noi;
Cum fulgeră și cum detună
Cum urlă-n jos un crunt puhoi?

¹ Vezi: G. Bocu, *Martirului dr. V. Lucaciu* (Trib., 1893, nr. 166), Al. Munteanu, *Partidului național* (Tribuna, 1893, nr. 159), idem, *Lui dr. V. Lucaciu* (Tribuna, 1892, p. 1061), A. Ciato, *Lui Lucaciu* (Trib., 1893, nr. 224); I. Crucian, *La luptă români!* (Tribuna, 1893, nr. 218), Vioara Magdu, *Doina lui Ratiu* (Dreptatea, 1895, nr. 6), V. Magdu, *Luptătorilor români* (Drept., 1894, nr. 161), Nicu Stejerel, *Hora condamnaților* (Trib., 1893, nr. 214), Nucleolus (Dreptatea, 1894, nr. 174, 195, 215, 218 etc.). Din România, P. Dulfu, *Cu flori și ramuri verzi*, Matilda Poni, *Ligei* etc.

Și viforul deloc nu curmă,
Parcă-i turbat pământ și cer :
Gîndești că-i ziua cea din urmă,
Cînd limbi se sting și neamuri pier.

Se zguduie-n țîțini pămîntul
De-atîta rău îngrămădit,
In tronu-i D-zeu preasfîntul
Intoarce fața sa scîrbit.

Zvirliți, poeți, duioasa liră,
Suflați în buciom trezitor
Și dați alarmă, care-nșiră
Sub steagul muncii un popor...

Dacă însă un veteran cumpătat și liniștit ca d-l Vulcan „fulgeră“, și „detună“, și vorbește de „pămîntul turbat“ care a „ieșit din țîțini“, ne putem închipui ce-or fi scris toți aceia pe cari i-am înșirat mai jos și cari aparțin generației mai tinere. Sunt pline de superlative toate versurile lor; ei prind „fulgerul din nouri“ și-l aruncă în „vrăjmașul secular“; descriu în același ton ridicat chinul martirilor și se întrebă : „Pînă cînd anii blestemului?“...

Toate aceste se pot prea bine explica și sunt chiar la locul lor — deși în fața prozei viguroase din corpul ziarului, unde se tratau aceleași obiecte numai cu mai multă logică și calmitate, nu găsim totdeauna folosul lor — dar au un cusur de căpetenie, acela că conțin foarte puțină poezie, foarte puțină artă și adeseori greșesc în contra celor mai elementare regule de gramatică și de metrică.

Pe lîngă poezia d-lui Vulcan, dintre toți scriitorii naționaliști merită mai multă atenție : Nucleolus, ale cărui versuri au cel puțin cîteva reflexiuni politice — deci cel puțin gîndire dacă nu poezie — apoi versurile lui Ascanio (Scurtu), dedicate memoriei lui Iancu și, în sfîrșit, poezia lui Moța dedicată fetelor române din Sibiu, acuzate pentru purtarea tricolorului.

Oricum însă, rămîne fapt istoric că în acest timp o doină națională a colindat peste întreg pămîntul românesc, cîntată din sat în sat, din bordei în bordei, doina „mierlei din pădure“, ce se tînguiește despre un martir român, ajuns „rob la unguri“. E o doină veche și fru-

moasă, scrisă mai demult de d-l Iosif Vulcan cu motive populare și dedicată celui dintîi român osîndit pentru delict de presă, profesorului regretat, Alexandru Roman. Acum ea a fost localizată potrivit cu situația și dedicată părintelui Lucaciu, acela care, prin înfățișarea sa și prin glasul-i ademenitor, își cîștigase cea mai împurpurată aureolă dintre fruntașii politici.

Doina de Iosif Vulcan, numită de G. Bocu *Doina lui Lucaciu* — care astăzi, de altfel, nu se mai cîntă, ci s-a ascuns iarăși prin adîncimile pădurei — și, indirect, *Noi vrem pămînt!* a lui G. Coșbuc sunt împreună momentele cele mai importante ale curentului național ce-a trecut în acest deceniu prin poezia noastră. Amîndouă aceste poezii și-au avut rolul lor în timpul frumoaselor mișcări naționale și de aceea și-au asigurat oarecare importanță istorică.

3. *Proza*. Din materialul prozaic al foiletoanelor și volumelor apărute în acest interval se deosebesc scrierile, puține la număr, ale d-lui Virgil Onițiu, fiind o notă absolut nouă în literatura noastră.¹ Această notă se observă în tendința de-a face psihologia românului ardelean, descriind cîteva stări sociale de la noi, îndeosebi relațiunile acelei pături de la țară și din orașele ce-și zice „inteligentă“, atribuție prin care vrea să se ridice mai presus de țărănimie. Nimeni la noi n-a fixat cu atîta pătrundere micile mizerii ale acestei clase sociale, intri-gile și desconsiderarea reciprocă ce există pretutindeni unde se găsesc două-trei familii zise „inteligente“, cu pretenții ca fiecare să fie în fruntea afacerilor culturale. Nimeni n-a arătat cu atîta succes momentele tragicomice ale acestor relațiuni : spoiala culturală ce i-a tencuit pe mulți și a creat cohorta de semidocti cari se-nvîrt într-un cerc strîmt de vederi; apoi dascălii, cari sunt adeseori niște oameni-clîșee, trăind o viață monotonă, după un mic program de cîntări și de fraze aduse de prin seminarii... Reușite mai ales sunt momentele zgomotoase din viața noastră culturală, balurile, petrecerile sau „producțiile declamatorico-teatrale-muzicale împreunate cu joc“, cum le mai zice, la cari curge toată lumea de prin împrejurimi („din cutare loc și giur“), „mai cu seamă preoți

¹ De toate. Schițe și nuvele de Virgil Onițiu, Brașov, 1897 (Ciurcu).

cu fete de măritat, notari cu dor de murături, dascăli cu proaspete isaitice“...

Tot falsul acestor stări — de tranziție negreșit — în cari am ajuns prin evoluția noastră culturală, Onițiu îl arată cu mult umor și coloratură. Cîteva tipuri ca notarul Scurtu, de cari se găsesc multe pe la noi, sunt de-a dreptul de-o plasticitate cum mai rar se găsesc în literatura noastră beletristică. Acest Scurtu e un ardelean neaș, încăpăținat și refractar pentru toate inovațiile timpului, pe care „il iau năbădăile și se căznește cînd aude de reforme“ și între alte însușiri bune e „ospital față de români fiindcă sunt români, față de streini, fiindcă sunt streini“.

În *Epistola ad Corobetium*, Onițiu abordează un alt moment cultural din viața noastră, influența ziarelor și dorința acelor cari știu lega cîteva cuvinte, de a-și vedea numaidcît produsul spiritului său tipărit la gazetă. Presa noastră, cu toate favorurile ce le oferă, își are negreșit și scăderile sale. Redactori-cîrpași, ca eroul lui Onițiu, în care se ridiculizează un îndrugător de fraze stereotipe, au fost și există la noi, încît icoana răspunde la o stare reală.

Aceste și cîteva schițe din viața de student ne dovedesc că d-l Onițiu este un talentat prozator realist, cu o nuanță bună de umor. Nuvelist nu l-am prea numi, poate foiletonist. E o apariție de felul lui Caragiale, dar mai puțin artist. E tocmai atît de tipic ardelean, pe cît Caragiale-i bucureștean. A căutat să întrupeze o epocă de moravuri de la noi. Acolo unde s-a abătut de la aceste obiecte, în nuvele de analiză psihologică subiectivistă (*Praf și cenușe*), e mai puțin reușit, nefiind stăpîn pe o limbă mai subtilă.

Cu mai puțin aparat beletristic și cu mai puțin temperament decît Onițiu, d-l Enea Hodoș tratează în o serie de schițe chestiuni de aceeași natură.¹ E mai mult moralizator și dojenitor, mai mult critic decît nuvelist, critic social în cel mai strict înțeles. Scoate la iveală cîteva cazuri specifice de moravuri urite, de caractere stricate prin beție, joc de cărți de arghirofilie, cîteva dintre schi-

¹ E. Hodoș, *Schițe umoristice*, Caransebeș, 1897, I vol. 8°. 127 p.

țele aceste sunt de un humor mai plat, à la Kotzebue (*Intuneric, Un pas hotărît*) — ne interesează însă mai mult cazurile cari poartă timbrul verosimilității.

Astfel, în *Fragmente vechi*, ne construiește un tip de preot lingușitor și fără conștiință, posedînd toate viciile lumesti, preot pe care teologia pastorală îl numește „scandală“. E rar, desigur, acest tip în starea actuală a bisericii noastre, dar ar fi de dorit ca și rămășițele („fragmente“) unor stări triste să dispară și orice preot să revie la conștiința misiunii sale sublime.

În *Obiceiul pămîntului* — titlul nu corespunde tocmai — zugrăvește un protopop cu toate micile lui terti-puri, care profită de situația sa oficială pentru a-și pricopsi rudele, a-și mărita nepoatele etc. În cadrul acestei schițe se relevă și o altă anomalie socială : faptul că fetele noastre, făcîndu-și educația în pensioane, unde învață prea multe limbi streine și muzică, dar prea puține cunoștințe practice, își urcă pretențiile față de bărbat, rămînînd în acest chip nemăritate.

O scenă hazlie din viața constituțională a bisericii este *Un contrar*. E vorba de alegerea unui deputat „congresual“ prin tot felul de ingerențe a autorităților bisericesti, prin călcări de regulamente, mituiri, falsificări de procese-verbale. Scena arată ficțiunea constituționalității bisericii noastre.

Bobocii națiunei e o schiță de felul *Scrisorii ad Corobetium* a lui Onițiu. Iarăși niște gazetari cari „scriu“ și „combat“ după un mic program de fraze stereotipe, neavînd convingeri politice și literare, neavînd o țintă mai ideală decît aceea de a-și crea posibilitatea să... mănînce icre negre și să-și soarbă beutura de toate zilele.

În general, am putea spune că schițele umoristice ale lui Hodoș sunt prea puțin umoristice, mișcă prea puțin sufletește, ci apelează mai mult la rațiune. Din punct de vedere cultural, povestirile aceste sunt însă foarte caracteristice. Ca limbă sunt corecte, afară doar de unele părți unde stilul se prea apropie de acela al biurourilor consistoriale și pe ici pe colo e împistritat cu bucureștenisme jignitoare.

Cu atât mai evidente calități poetice au nuvelele lui I. Russu-Șirianul.¹ Cîteva din aceste au un caracter pronunțat romantic. În *Moara din vale*, de pildă, găsim toate notele proprii romantismului: eroul își fură iubita și-o duce într-un castel dintr-un vîrf de munte; o nuntă în mijloc de codru; o dragoste dintre un artist-pictor și o țărăncă; dueluri și omoruri — toate aceste avînd drept cadrul zgomotul războiului civil din patruzeci și opt! Și mai romantică e nuvela *Nicu Ciobănelu*, povestea tristă a iubirei dintre un cioban și o fată de nobil maghiar. Canavaua e tot războiul civil cu unghurii. În amîndouă aceste bucăți, Russu are situațiuni frumoase în descriere, scene idilice, dar și imposibilități psihologice. Așa, de pildă, dragostea ciobanului e prezentată în mod foarte rafinat, încît ar face onoare unui amoretz cu educația sufletească de salon.

În *La crucea de piatră*, Russu-Șirianul se dezvălește ca un elev destoinic al lui Slavici. E scrisă în genul nuvelor din popor ale măestrului, cu urme din geniala povestire *Scormon*.

Schița *Valurile vieții* prezintă influențe din Delavrancea.

În cea mai mare parte a lor, nuvelele aceste sunt scrise în limba slaviciană, pe ici-colo figurată și sentențioasă. De altfel, I. Russu-Șirianul e cunoscut ca unicul nostru stilist ireproșabil.

Neavînd nici tendințe moralizatoare, nici într-alt chip instructive, ci mărginindu-se la interesul curat estetic, nuvelele lui Russu din acest punct de vedere sunt superioare — cel puțin în parte — tuturor celorlalte producțiuni nuvelistice apărute la noi în intervalul ce ne interesează.

D-na Margareta Moldovan, în volumul său de novele², reușește a descrie cîteva scene rustice din viața moșilor ciobărari, cari pleacă la drum pe cînd „fluierul dă tonuri triste și mișcătoare, iar munții par a înghiți cu durere aceste accente duiosae moșești cari depling casele, nevestele, copiii, părinții și frații părăsiți“... (p. 3). Zugrăvește cu dibăcie un tablou de mizerie, provenită din beție

(p. 18). Fixează note intime din viața familiară: mîhnirea părinților pentru fata lor ce și-a vîndut cîntea (p. 31); duiosia părinților rămași singuri după ce și-au trimis copiii la școală (p. 76); o logodnă „pe neașteptate“ (p. 102) ș.a. Deși nesigură încă în conducerea firului acțiunii, Margareta Moldovan are cîteva dialoguri țărănești foarte îndemnitec prinse. Limba, care arată cîteva urme de topică unghurească, pe alocurea e bogată în cuvinte frumoase ardelenesti. Părțile subiective, impresiile etc. nu sunt reușite.

Pe alte căi vrea să meargă Sextil Pușcariu, unul dintre cei mai tineri prozatori ai noștri.¹ D-sa este influențat de literatura modernă germană. Aceasta se observă în novelele mai nouă, căci celelalte sunt scrise la vîrstă prea fragedă (fiind atunci de-abia de 15 ani, cum se spune), decît să poată fi luate în considerație obiectivă. Între cele mai recente are o bucată remarcabilă, nuvela *Pagini triste*, de un colorit pronunțat naturalist, dar scrisă cu vervă sinceră și cu mult talent de novelist modern. Obiectul e scos din viața artiștilor, pe care autorul pare a o cunoaște bine și tratează dragostea dintre un tînăr sculptor ateu, descendentul unei familii de aventurieri, și o contesă care-i stă model. La sfîrșit se dovedește că aceștia sunt frate și soră și că dragostea lor a fost... criminală.

Ca probă despre caracterul modern nu numai al concepțiunii, dar și al formei, servească următoarele pasaje:

Contesa are „*păr negru*, cu un luciu *vinăt-argințiu* și buze prea mici ca să le numești senzuale și prea cărnose pentru ca să nu fie întocmite pentru sărutat“ (p. 8).

Sau: „E mult *albastru* în simfonia lui Beethoven! Curios gînd, dar mi-a fost peste putință să mă dezbar de el. Pretutindeni străbătea aceeași culoare *albastră*, rareori nuanțată spre *vinăt*, mai des spre *verde*, care apoi trecea într-un *galbin* palid, în partea unde se aude sunetul trîmbiței sosind din depărtare“... (p. 22).

Efectul teoriilor estetice îndrăznețe ale școlii moderne germane, compusă în literatură din impresionisti-naturaliști, în pictură din secesioniști etc., e evident.

¹ *Moara din vale (și alte novele)*, Sibiu, 1894, 1 vol. 8°, 196 p.

² *Din tainele vieții*. Novele și schițe, Sibiu, 1899.

¹ *Juvenilia*, Brașov, 1898, 1 vol., 264 p.

Dar și în celelalte bucăți, cu mai puține calități, Pușcariu e partizanul amorului răsfățat și violent, după tipicul modern. Până și în cele mai juvenile. Așa un erou al d-sale, fiind abia în vîrstă de 5 ani, simțea o dragoste deosebită față de „pulpele rotunde și de ciorapii roși ai Constanței“ (p. 136).

„Poeziile în proză“ de la sfîrșitul volumului conțin cîte o observație spirituală, dar prin forțarea notei naturaliste devin adeseori banale. Limba, după cum se vede din întîia propoziție a volumului, unde se vorbește despre o „frunte înaltă, oablă și strălucoasă“, n-a fost îngrijită pretutindeni.

Între bunii povestitori mai amintim pe I. T. Mera¹, Sever S. Secula², Ios. Șchiopu (Pribeag), I. T. Magier³, pe talentatul I. Dolean⁴ (mort la 1896) și pe mult promițătorul Simion (Al. Ciura)⁵, care în schițe scurte reușește a zugrăvi stări sufletești de o subtilitate atrăgătoare.

În sfîrșit, trebuie să facem amintire de V. Ranta-Buțescu, care din cînd în cînd mai publică și în acest interval cîte o nuvelă și schiță.⁶

4. *Teatru*. Literatura dramatică nu se poate dezvolta decît acolo unde există și funcționează teatre. Condițiile noastre de viață națională încă nu ne-au îngăduit a ne alcătui o asemenea instituțiune. Exigențele noastre în direcția aceasta trebuie să ni le satisfacem deocamdată sau prin teatrele streine, sau prin societăți ocazionale de diletanți, cari ne procură cel puțin iluzia că asistăm la reprezentațiuni românești. Odinioară, în deceniile trecute, mai veneau din cînd în cînd trupe teatrale din Iași și din București, cari ne-au popularizat pe Alecsandri și pe Costache Negruzzi; acum nu mai trec nici de aceste pe la noi. Astfel deci, în lipsa totală de teren pentru literatura dramatică, în lipsa școlii practice, de unde scriitorii să se inspire, să se cultive și să-nvețe tehnica dramatică, nu e de mirat dacă acest gen de literatură este cel mai puțin îmbrățișat la noi.

¹ *Familia*, 1891, p. 325; *Tribuna*, 1892, nr. 7 etc.

² *Realități și visări*. Un volum de schițe, în „Biblioteca noastră“, Caransebeș.

³ *Tribuna*, 1890. Nuvela *Revederea*, premiată de redacțiune.

⁴ *Tribuna*, 1893, nr. 174, 159, 187, 190 etc.

⁵ *Dreptatea*, 1896, nr. 234; din 1897, nr. 154 etc., etc.

⁶ Prin *Familia* și prin *Amicul Familiei* (1890).

Singurul muncitor zelos în ramura aceasta este d-l Iosif Vulcan. Activitatea d-sale literară dramatică este mai mult partea practică în lupta pentru realizarea unei idei mari, pe care tot d-sa a abordat-o înainte de asta cu 30 de ani și pe care în tot timpul acesta o a reprezentat cu demnitate și a făcut ca ea să prindă rădăcini în poporul nostru — ideea înființării unui teatru român în Transilvania.

În urma unui apel călduros al d-lui Vulcan și a cuvintelor de incurajare din partea lui Eminescu și a lui Ion I. Lăpedatu, s-a constituit la anul 1870 „Societatea pentru crearea unui fond de teatru român“. Activitatea acestei societăți, în lungul șir de ani, s-a mărginit la așa-zisele „adunări generale“, cari, ținute în fiecare an, în diferite părți locuite de români, au ajuns cu timpul un fel de sărbătoare națională, cu jocuri populare și reprezentațiuni teatrale, cu discursuri în care se face vecinic apologia ideii mărețe. Aceste adunări apoi au avut darul de-a îndemna poporul să contribuie cu obolul său la fondul teatral, ajuns astăzi la respectabila sumă de peste 130 mii de *fiorini*, sumă de care se leagă speranțele noastre într-o viitoare artă și literatură dramatică.

Sprijinul intelectual ce s-a dat acestei societăți a fost din cale-afară mic. Afară de d-l Iosif Vulcan, care — cu numai două excepții — în fiecare an la asemenea ocazii a ținut cîte o mică disertație literară cu subiect potrivit cu ideea pe care societatea se întemeiază, foarte puțini s-au nizuț să deie acestei societăți un caracter literar mai pronunțat.

De trei ani încoace însă lucrurile s-au mai schimbat. În comitetul cel prezidat de d-l Vulcan au intrat elemente cu cultură literară și estetică, profesorii din Brașov, Onițiu, Goldiș și maestrul Dima. Cu ei s-a scos societatea din cercul preocupățiunilor pur materiale și au reușit a produce și o oarecare mișcare literară prin înființarea unei „Biblioteci teatrale“.¹

¹ De la reorganizarea societății, la 1897, apar și *Anuare* despre activitatea ei. În cele trei *Anuare*, cîte au apărut pînă acum, găsim date mai cu seamă relative la adunările generale. Așa s-a publicat în *Anuarul*, I, istoricul societății de cătră I. Vulcan, iar în o comunicație anuală a secretarului, V. Goldiș, s-a fixat numărul reprezentațiunilor teatrale a societăților noastre de dile-

În biblioteca aceasta au apărut pînă acum vreo 8 broşurele, cuprinzînd în cea mai mare parte comedii traduse sau localizate şi cîteva — două de d-l Vulcan, una de Maria Baiulescu şi una de Gr. Mărunţeanu — originale. Scopul acestor publicaţiuni este „pregătirea bazelor intelectuale ale teatrului“, dîndu-se mai întîii „lectură şi material societăţilor de diletanţi“...

Mărturisim însă că, pentru atingerea acestui scop, nici comitetul actual n-a desfăşurat o activitate mai superioară din punct de vedere literar. Dacă era vorba să se servească publicului lectură bună, care totodată să-i cultive şi gustul teatral, putea — în lipsa de bune piese originale — să se îngrijească de o ediţie populară şi ieftină a puţinilor noastre drame şi comedii cu valoare literară oareşcum stabilită (Alecsandri, Hasdeu, Bengescu etc.). Iar, dacă ţineau să editeze traduceri şi localizări, trebuia comitetul însuşi să se însărcineze cu alegerea pieselor şi distribuirea lor spre a fi traduse. În felul acesta comitetul ar fi ştiut, fără îndoială, să reflecteze la autori şi piese, a căror valoare în literaturile streine e incontestabilă şi nu s-ar fi întîmplat ceea ce s-a întîmplat, ca să se traducă la voia întîmplării autori de-a treia mînă şi piese obscure, fără nici o importanţă literară, al căror rol cultivator deci e absolut nul şi cari nu fac posibilă atingerea scopului indicat.

Să nu se uite deci că „Biblioteca teatrală“ are şi o misiune literară uşoară de îndeplinit, întrucît partea materială nu este o piedică de care comitetul s-ar putea plînge. Şi astfel fiind, întreprinderea aceasta poate fi utilă numai dacă se va schimba sistemul de pînă aci, dîndu-se în mîinile poporului, pe de o parte, tot ce avem mai bun în literatura noastră dramatică, iar pe de alta traducîndu-se cît de mult dintre produsele cele mai alese ale poeziei dramatice streine. La asemenea traduceri apoi ar trebui să se ţină totdeauna seama şi de gradul nostru de civilizaţiune — căci nu ne mai putem coborî la glumele sarbede ale lui Kotzebue, de pildă, cari erau hrana intelectuală a părinţilor noştri de acum o sută de ani...

tanţi. E interesant a afla că această mişcare socială ia un avînt tot mai mare, că în anul 1899 s-au dat la noi cu totul 75 reprezentaţiuni, la care s-au jucat 101 piese, între cari în 25 rînduri piese de-ale lui Alecsandri. Tot în anuare se publică şi lucrările ce se citesc în adunările generale.

Literaturile streine moderne sunt destul de vaste şi de bogate ca să avem ce să alegem.

Dar misiunea literară a acestei societăţi nu trebuie să se restrîngă la o bibliotecă de felul acesta. În cercul ei de activitate ar cădea şi interesul pentru o parte a folclorului, mai ales adunarea şi studierea acelor datini păstrate în popor, cari pot fi socotite ca primitive manifestaţiuni ale simţului artistic. Ideea aceasta a lansat-o, de altfel, şi d-l Iosif Vulcan în *Prologul*, publicat în nr. 1 al „Bibliotecei teatrale“, zicînd :

Să facem un teatru, o casă minunată
Şi s-adunăm într-însa tot ce-am avut odată
Şi tot ce-i azi al nostru : grai, datini, port şi cînt
Şi tot ce are neamul mai preţios şi sfînt.
Să le păstrăm pe toate, ca-n veci să nu ne piară,
Să ne-ncălzim la ele, să ne ridice iară...

Aşa este ! Şi ne mirăm de ce acest program nu este executat şi în locul lui se publică imposibilităţi dramatice de Mărunţeanu şi comedii fără haz de scriitori mărunţei francezi şi germani ? Sunt mulţi cari numesc o utopie ideea înfiinţării unui teatru român la noi. Aceste spirite de negaţiune vor fi numai atunci dezarmate cînd societatea se va pune pe o activitate literară intensivă în direcţia arătată.

Revenind acum la lucrările dramatice ale d-lui Vulcan, între cari cele mai multe sunt comedii, observăm că aceste sunt creaţiuni anume pentru a răspunde la trebuinţele societăţilor noastre de diletanţi şi că cel ce ar voi să caracterizeze acest fel de mişcare socială şi culturală la noi trebuie chiar să considere comediile d-lui Vulcan drept documente pentru gradul nostru de cultură, fiindcă datele statistice din *Anuarul* societăţii teatrale ne arată că aceste comedii sunt cele mai călduros îmbrăţişate după piesele lui Alecsandri.

Subiectul d-l Vulcan şi-l scoate în cele mai multe din viaţa noastră socială. Astfel, în *Ruga de la Chiseteu* (Oradea Mare, 1890), ni se prezintă petrecerea cea mai plăcută a poporului nostru din Banat, o „rugă“ cu episoade vesele, în care se combat unele vicii. În *Sărăcie lucie* (Oradea Mare, 1893) se descrie la început „mătcă-lăul“, un obicei al poporului bănăţean de a se „înfărtăţi“ şi a se „însurăţăţi“. Zbiciuieşte apoi cu mult humor răul

în rădăcinat în popor de-a se găti luxos după modă, de-a fi fălos și a-și risipi averea în cărți și pe băuturi. Scenele sunt bogate în observațiuni de-o glumă sănătoasă. Comedia aceasta mai are calitatea de-a fi scrisă în mare parte în dialectul bănățean. În *Mița cu clopot*, comedie într-un act (Oradea Mare, 1898), se ridiculizează abuzurile ce se fac la alegerea de învățător în sat. În *Gărgăunii dragostei* (Oradea Mare, 1899), se arată umbrele curentului de emancipare a femeii, care a pornit a amenința și societatea noastră. Mai puțin reușită este comedia *Soare cu ploaie* (nr. 1 din „Biblioteca teatrală”) în care humorul devine mai plat și mai incolor.

Negreșit că aceste lucrări n-au pretenții mari literare, dar cu toate astea nu li se poate nega o tehnică dibace și o vervă în conducerea dialogurilor. *Gărgăunii dragostei* s-au jucat și pe scena Teatrului Național din București.

Opera principală a d-lui Vulcan rămâne însă *Ștefan cel tânăr*, tragedie istorică în cinci acte (Oradea Mare, 1893). Drama aceasta, care s-a jucat cu succes pe scena teatrului din București (a cărui direcțiune a și premiat-o), e scoasă din viața uneia dintre cele mai interesante figuri, cari a șezut pe tronul Moldovei (1518—1527) și pe care autorul ni-l caracterizează în acest chip :

Avu și dînsul firea ce-avuse moșul său,
Ștefan cel bun și mare : în luptă ca un leu,
În pace om cu minte, dar iute la mînie
Și vărsător de sînge...

Și într-alt loc :

El urcă birul, dar pentru că poporul
Nu poate să-l plătească, îi ia chiar și toporul
Și-l vinde pe nimica. Ba el nu s-a sfiit
Să necinstească-n urmă și ce-a fost mai sfințit :
Intră și prin biserici și jefui altarul,
Ducînd argînt și aur, potirele cu darul...

Acțiunea în decursul căreia se dezvelesc aceste cruzimi curge ușor, dar fără ca să reveleze destul de plastic pasiunile zguduitoare. Îndemînic sunt redată mai ales un caracter intrigant (Șarpe) și un caz de iubire frățească (între Toader și Nichita Arbure), al căror efect dramatic e inevitabil. Versurile în multe părți sunt chiar frumoase.

Mai pe jos din punct de vedere literar stă o altă tragedie istorică : *Horia* de Ghiță Popp (Sibiu, 1891).

Scrisă în iambi, această tragedie e inspirată de curentele de gîndire cari predominau în timpul în care autorul, pe atunci student universitar, a conceput-o. Mișcările naționaliste l-au făcut să pledeze pentru idealul unității naționale :

În orice colț al lumii ni-ar sta vatra,
Un grai grăim, un port purtăm, un dor
Nutrim, oar' nu ne-ar bate Dumnezeu
Cînd n-am ținea cu toții laolaltă...

Și mai la vale :

De s-ar tăia la toți românii limba,
Izvoarele-ar șopti că cine suntem...

Ghiță Popp vrea să facă din *Horia* un Wilhelm Tell al lui Schiller. Și fapt e că între *Horia* cel istoric și „Rutli-bund“-ul lui Schiller este multă asemănare, decît că Popp nu reușește să ne-o arate. *Horia* lui Popp este un erou de vorbe și nu de fapte. Individualitatea lui nici măcar nu se întrevește prin scenele ce se desfășoară palid înaintea noastră. În general, această dramă nu e la culmea măreață a figurei istorice pe care vrea s-o eternizeze. Oricum însă ea rămîne o lectură națională interesantă mai ales pentru tinerime.

Și cu aceasta ne-am încheiat repertoriul nostru dramatic.

5. *Traduceri*. Deși n-avem de înregistrat traduceri de valoare excepțională, cari să fi deșteptat un interes deosebit, vom dedica și acestei literaturi cîteva șire, dat fiind că, prin mulțimea lor, traducerile au avut și ele rolul cultivator în acest răstimp.

Interesul nostru pentru literaturile streine nu este așa de mare precum ar fi îndreptățit cineva să creadă, avînd în vedere contactul nostru cu atîtea naționalități culte. Literatura maghiară, de pildă, care este cu mult mai veche ca a noastră și pe care suntem nevoiți a o studia în școalele noastre medii, nu are nici o influență asupra noastră, și în întreg deceniul acesta din literatura originală maghiară n-a fost tradusă în limba română decît o singură operă, dar și aceasta măcelărită în mod nemilos. Exclusivismul nostru național, relațiunile încor-

date dintre noi și rasa maghiară explică această îngrădire împotriva literaturii maghiare.

Cu literatura germană nu stăm cu mult mai bine. În școlile noastre cât și în ale statului, se învață puțină. Ceea ce se cetește e mai mult inițiativă individuală, și astfel, în genere, cunoștințele de literatură germană sunt superficiale în pătura noastră cea mai cultă și se mărginesc la un mic repertoriu de nume de autori mai mari și de opere mai importante. De o școală literară germană, de influențe sistematice, nici o urmă; de tradus s-a tradus fără o țintă anumită și fără a cerne obiectele și a alege pe cele mai importante, cari întrunesc mai multe condiții cultivătoare.

Deosebim două feluri de traduceri: cele directe, făcute din limba originală, și cele indirecte, făcute din o a treia limbă, intermediară. Traduceri directe avem numai din limba germană; iar aproape toate nuvelele, romanele și piesele teatrale *francozești* ce au apărut în traducere românească au fost traduse sau din nemțește sau din ungurește, deci din un izvor indirect, și sunt, prin urmare, extrem de defectuoase. De aceea voi insista mai mult asupra traducerilor zise originale.

Versuri în general s-au tradus puțin. Poetul predilect, care a preocupat atenția celor mai mulți, a fost și de astă dată Heine, cel atrăgător prin forma cea simplă și prin spiritul sugestiv. Traducerile poeziilor lui Heine, apărute la noi răzlețite prin toate revistele, nu stau toate la nivelul excelentelor traduceri ale lui Iosif, dar câteva sunt destul de reușite, ca, d.e., *Pelerinajul la Kevlaar* de Maria Cunțan.¹ Ciato și Sextil Pușcariu au publicat și ei câteva traduceri corecte din Heine. Și fiindcă suntem la Heine, trebuie să amintim spirituala lucrare în proză, *Cartea Le Grand*, apărută în frumoasa traducere a lui Iosif Schiopu², traducere într-adevăr de merit, dată fiind bogăția de limbă și finețea de spirit a originalului, tălmăcit cu fidelitate.

Tot de la d-șoara Cunțan avem în traducere poeziile *Regina de la Aragon* de Felix Dahn și *Mireasa leului* de Chamisso.³

¹ *Familia*, 1896, nr. 52.

² *Tribuna*, 1896.

³ *Tribuna*, 1891, nr. 223; *Tribuna*, 1895, nr. 231 și 251.

O colecție de traduceri poetice din literatura germană a tipărit la noi bucovineanul C. Morariu (la Gherla, 1890). Insuficiența bunelor calități ale acestor încercări a dovedit-o îndeajuns d-l Gh. Bogdan-Duică (*Tribuna*, 1891, nr. 8).

Ar mai fi de menționat capitolul *Amintirea lui Balder* din *Dreizehn Linden* de F. W. Weber, tradus de Elie Dăian; apoi o parte din *Hermann și Dorothea* de Goethe, tradusă în hexametri de Maria Baiulescu (*Familia*, 1898). Și cu aceste am fi terminat apoi șirul poeziilor germane, de care ne-am încălzit în timp de zece ani...

Romanul și novela au fost ceva mai simpatic îmbrățișate. Și nu se poate tăgădui că unele au fost binișor alese — mai ales din literatura romantică germană, care convenise mai mult gustului publicului nostru.

Cele mai de valoare traduceri se datoresc lui Mugur (Sept. Albin). D-sa a tradus *Homo sum*, roman de George Ebers¹; *Suferințele tinărului Werther* de Goethe²; *Ulciorul spart și Cum se face aurul* de Zschokke³; *Cerșetoarea de la Pont des Arts* de W. Hauff⁴.

Povestirele romantice ale lui Zschokke au atras și pe alți traducători. Notăm: *Noaptea strigoilor* (*Telegraful român*, 1892); *Blondinul de Namur* (*Trib.*, 1892); *Aventura de Anul Nou* (*Tribuna*, 1890), *Florette* (*Dreptatea*, 1894).

La aceste mai adăugăm: *Impăratul*, roman de Ebers (*Dreptatea*, 1895), câteva schițe de Richard Voss, G. Hartwig, Th. Körner, Fr. Gaudy și Eckstein — și iată toată proza germană cetită de noi într-un deceniu. Precum vedem, tot autori și bucăți cari, ce-i drept, nu ridică din cale-afară, dar nici nu prihănesc gustul literar și cel estetic — un fel de lectură familiară ușoară, care nu presupune gusturi rafinate, ci mai mult suflete naive și modeste. Dacă pe aceste le vom compara cu seria de romane franceze apărute în foiletoanele ziarelor bucureștene, traduceri superioare, negreșit, și ca limbă românească și ca

¹ *Tribuna*, 1891, a apărut și în volum.

² *Trib.*, 1890, nr. 78—81. Aceasta e una dintre cele mai bune traduceri ale lui *Werther*, ce s-au făcut de la Gavriil Muntean încoace.

³ *Trib.*, 1893, nr. 156... *Trib.*, 1892, nr. 281—284.

⁴ Aceasta a mai fost tradusă și de Cornel Scurtu, în *Gaz. Trans.*, 1891.

producțiuni de artă, dar tendențioase și adeseori prea puțin moralizatoare, nu vom regreta modestia traducerilor noastre.

Și mai restrâns e numărul dramelor traduse. Aici poetul cel mai favorit e Theodor Körner, poetul postschillerian, mort în vîrstă de abia 22 ani. Și nici de acesta n-au fost traduse operele principale ca *Zrinyi*, ci însemnatele piese de cîte-un act : *Guvernanta*, *Iosif Heide- rich* etc. Urmează autori ca Rudolf Kneisel (*Un secret*, farsă în 4 acte, trad. de Zotti Hodoș), F. Zeel (?) — *Bustul*, trad. de Iulian Popescu etc. Bineînțeleș, Kotzebue nu putea să lipsească. Comediile lui continuă a plăcea publicului nostru.

Din traduceri indirecte, merită o amintire specială proza de Turgheniev, tradusă de Enea Hodoș¹, proza de Tolstoi, tradusă de Petrea Petrescu²; *Castelul din Carpați*, roman de Jules Verne, tradus de Victor Onișor (Sibiu, 1897); *Jacopo Ortis* de Ugo Foscolo, tradus de Lucreția Russu-Șirianu (*Tribuna poporului*, 1898).

O lucrare de merit pentru literatura noastră tradusă va rămîne *Savitri* din *Mahabarata*, tradusă de Gh. Bogdan-Duică.³ În versuri rimate, scrise în o curată limbă românească, ni se desfășoară povestea despre frumoasa fecioară a regelui Așvati, care prin credință și iubire redobîndește de la zeul morții, Jama, viața iubitului său, Satjavan, precum și belșug de copii pentru tatăl său Așvati și lumina ochilor pentru socrul său, regele Giumacena. În prefața acestei povestiri indice Slavici ia în apărare pe traducător față de intoleranții și eminescofagii cari tăbăriseră și împotriva lui Bogdan, din pricina „păgînatății“ acestei poezii.

Am lăsat la sfîrșit un șir de versuri din *Cartea cîntecelor* de Caius Valerius Catullus, apărute în *Amicul familiei* (Gherla, 1890), în traducerea lui Coșbuc. Au apărut cu totul 16 cîntece de aceste. Și fiind ele prea puțin cunoscute publicului nostru, ținem să reproducem cîteva.

¹ *Clara Milici Lebedianit* (*Trib.*, 1890).

² Brașov, 1892, 1 vol. 8° (*Povestiri*).

³ Sibiu, 1891, 1 br. 8°

I

Un soare-apus răsare iar
În și mai multă strălucire ;
Dar cînd se stinge o iubire,
În urma ei întreaga fire
Se-ntunecă pe veci. Și-n darn
E orice tînguire.

*

De aceea, dragă, zic și eu :
De-o sută de ori mă sărută,
De-o sută iar și mai de-o sută,
De-o mie de ori mă sărută
Și lingă mie tot mereu
Mai pune-o sută.

*

Pe ochi, pe gură ne-ncetat
De sute de ori cîte-o mie,
Cit numărul să nu se știe.
Cei răi departe să rămîie
Și nici un rău, de vrăji chemat,
Să nu mai vie...

IX

Tu juri că-n lume singur eu
Voi fi iubit de tine,
Și de-ar veni chiar Dumnezeu
Cerșind iubirea ta, mereu
Mă vei iubi numai pe mine.

*

Tu juri ! Dar orice jurămint
Al fetelor fecioare,
De-ar fi el orișicît de sfînt,
Eu pot să-l scriu cu mîna-n vînt,
El stă... ca apa curgătoare.

XIII

De ură mi-e sufletul flacăra tot
Și ard de văpaia iubirii.
Urăse și iubesc și nu știu cum pot
Și parcă-ntr-o mare de lavă înot
Și sufăr dureri ca martirii...

Am înșirat aici traduceri despre care presupun că au fost cetite și au avut oarecare influențe — trecătoare — asupra gândirii noastre. S-au publicat în acest răstimp însă și traduceri imposibile de-a fi cetite, prin faptul că au fost făcute de oameni lipsiți cu totul de înțelegerea limbei românești. Acestor oameni, binevoitori de altfel, au căzut jertfă opere ca *Preotul din Wackefield* de Olivier [Goldsmith] (apărut la Sibiu, 1897), *Iuliu Cezar* de Shakespeare (în *Telegraful român*, 1897), *Trilby*, romanul lui Maurier — traduceri cari toate sunt niște abnormități lingvistice, adeseori extrem de ridicule.

IV

„Asociațiunea” și literatura

„Asociațiunea transilvană” are ani mulți de viață, dar foarte puține succese literare la activul său. Deși ea, prin caracterul său cultural, ar trebui să se preocupe prin excelență de progresul nostru literar, să vadă în acesta misiunea sa principală, n-a corespuns așteptărilor și exigențelor poporului în această direcție.

Nicăieri nu s-a relevat mai bine spiritul ce predomină viața noastră publică ca în activitatea acestei societăți culturale. Tot timpul se pierde aici cu îndeplinirea unor șabloane regulamentare, cu ședințe interminabile, în cari se discută procese-verbale, cu polemici nesfârșite în chestii de organizație — deci cu formalități bagatele din punctul de vedere al evoluției unui popor. Așa că cel ce va voi să scrie istoricul acestei societăți zadarnic va căuta o muncă intelectuală pozitivă și sistematică, un stoc de idei din care să fi rezultat o etapă culturală după alta.

Nu este aici locul a face o critică completă acestei societăți, care vrea să reprezinte elementele cele mai cu carte din mijlocul nostru. Ne privește numai activitatea ei literară din ultimul deceniu.

Ne întrebăm mai întâi: ce putea să lucreze „Asociația”?

Pe terenul istoric ea putea să ia pildă de la societățile similare din patrie, îndeosebi de la societatea istorică a sașilor, „*Verein für Siebenbürgische Landeskunde*”, să adune și să publice toate acele documente îngrămadite

prin arhivele diferitelor orașe din Transilvania (Sibiu, Brașov, Bistrița, A. Iulia etc.), cari privesc trecutul nostru. Astfel nu s-ar mai lăsa în grija streinilor și în voia întâmplării acest act de datorie față de poporul nostru, a cărui istorie critică, cu utilizarea multelor izvoare, încă n-a fost scrisă.

Pe terenul geografiei putea să fie foarte folositoare, publicând dicționare geografice după ținuturile românești și monografiile comunelor mai importante. În felul acesta s-ar fi dat, între altele, istoricilor noștri din România — cari, în lipsă de dicționare geografice românești din Ardeal, sunt siliți a recurge la atlasuri ungurești și nemțești și a întrebuița o nomenclatură consecvent greșită — ocazia să se orienteze exact în această privință. Se știe prea bine cât de jignitoare sunt pentru noi sumedenia de cuvine toponimice *ungurești* din istoria d-lui Xenopol. Vina însă o purtăm noi, cari ne uităm de această datorie chiar și acum când numele comunelor noastre au fost oficial maghiarizate.

Pe terenul filologiei „Asociația” a întrelăsat să publice sau să inițieze colecționarea întregului material folcloric, ca astfel să înlesnească cel puțin activitatea muncitorilor pe câmpul științei. Și e prea cunoscut cât de fecund în material de acesta e Ardealul nostru, cât de nefalsificate s-au păstrat la noi variatele elemente cari se rezumă prin noțiunea de „folclor”.

În literatură, în lipsă de eventuale lucrări originale, ea putea de mult să-și creeze o bibliotecă de popularizare a operelor mai de valoare și să transmită astfel poporului o lectură bună și cu puține jertfe materiale.

Toate aceste le putea face „Asociația”, căci pentru realizarea lor nu se cer cheltuieli imposibile, nici oameni fenomenali, ci exclusiv muncitori harnici și inteligenți, cari se puteau foarte bine recruta din șirul profesorilor noștri.

Să vedem însă ce a făcut „Asociația”.

Nimic din toate aceste. În schimb, a publicat în tot timpul un organ lunar, revista *Transilvania*, redactată în așa fel că atingerea ei cu poporul a fost imposibilă, fără ca, în același timp, să se poată avînta la rangul unei reviste științifice. A premiat apoi vreo două cărți de valoare inferioară. A publicat două volume din *Familiile nobile* de Ioan cav. de Pușcariu. Și, în sfârșit, patronează

publicațiunea *Enciclopedia română*. Restul — procese-verbale, scrise în cea mai mare parte într-o limbă oribilă.

Va fi poate de interes să ne oprim asupra acestei din urmă publicațiuni a *Enciclopediei române*, care în curcurile „Asociațiunei“ este considerată drept o probă a puterii sale, drept un eveniment epocal.

Necesitatea unei *Enciclopedii* scrisă în limba noastră trebuie s-o recunoaștem cu toții. Ideea însă ca ea să fie redactată la noi, în Transilvania, era fundamental greșită. Și greșeala aceasta a fost semnalată numai decît în ziarul *Tribuna*, iar urmarea a fost că elementele cele mai deștoinice în manuirea condeiului (dr. Barcian, Onițiu, Bogdan-Duică ș.a.) nu s-au asociat la această întreprindere, fapt care, de altfel, a fost determinat și prin neîncrederea în capacitatea literară a lui dr. C. Diaconovich, însărcinatul „Asociației“ cu această lucrare.

Nu eram noi indicați pentru săvîrșirea unei lucrări de importanța și utilitatea acesteia, mai întii din motivul că ea trebuie să fie scrisă pe înțelesul tuturor românilor, deci în limba cea mai curată literară posibilă — limbă care nouă, transilvănenilor ne lipsește. Dovadă e chiar d-l Diaconovich, care în viața sa n-a făcut literatură românească, nici n-a scris o pagină de limbă fluentă literară. Și urmările se văd cu vîrf și îndesat. *Enciclopedia română* bîjbiie de greșeli de limbă, de definițiuni stîngace, făcute în biroul redacțiunii, și de monstruoziități de interpretare sau de traducere a textelor străine. Un ziar cotidian de la noi, *Tribuna poporului*, a procurat cettitorilor săi deliciul de-a reproduce în curs de cîteva săptămîni boroboaște de aceste, așa că aici suntem dispensați a o face.

Mai erau însă și considerații de ordin intelectual cari trebuia să-i îndemne pe partizanii *Enciclopediei*... de-a nu se apuca de ea. Înainte de toate e cert că nouă ne lipsesc bărbații înzestrați cu cultură, generală sau specială, suficientă pentru executarea acestei lucrări. Acești bărbați și națiunei noastre sunt concentrați în București, în metropola culturii românești, așa că o *Enciclopedie română* era de resortul acestora și nu al nostru, căroră, în cadrul general al culturii naționale, ne incumbă un rol mai modest și cari, de altfel, dispunem de mijloace de dezvoltare incomparabil mai puține ca frații noștri.

Dacă *Enciclopedia* se făcea numai din partea noastră, a românilor de aici, ea ar fi fost o lucrare completamente imposibilă. Dar d-l Diaconovich, un spirit organizator și bărbat cu ramificate relațiuni personale, politice și sociale, a știut să-și asigure colaborarea multor condeie din România, între cari și cîteva elemente junimiste. S-au găsit chiar și profesori universitari și membri de-ai Academiei cari să se încălzească — și cu drept cuvînt — de ideea aceasta și să trimită contribuiri de mare preț, cum sunt contribuiriile domnilor dr. Felix, Onciul, Nacian, Vachide ș.a. Să nu se uite însă că în acest chip *Enciclopedia română* nu mai este o operă a noastră, a românilor de aici. Partea noastră în această lucrare a căzut pe planul al doilea. Afară de cîteva articole de istorie bisericească (dr. Bunea), și de geografie (Silv. Moldovan), redactorii de aici ai *Enciclopediei* n-au contribuit decît cu ceea ce numim în gazetărie „umplutură“ — o operație săvîrșită de obicei cu foarfeca.

Bineînțeles, trebuia să fie cineva care să facă și această operație. O enciclopedie, neavînd scopul de a cuprinde exclusiv articole originale, ci și articole rezumate sau compilate, cu ajutorul căroră să se poată atinge scopul suprem — popularizarea științelor și cunoștințelor omenești — trebuia să se instituie un biou de redactare, care din diferite cărți de specialitate, dicționare universale streine etc., să extragă materialul necesar și să-l prelucraze pentru *Enciclopedia română*.

Felul cum a muncit însă acest biou sub conducerea d-lui Diaconovich este absolut nemulțumitor. Înainte de toate el și-a întocmit lucrul extraordinar de comod. Fără multă bătaie de cap, a luat două dicționare, unul german (*Mayer* cel mic) și unul maghiar (*Pallas* cel mare) și a extras de aici, în ordine alfabetică, sute și iar sute de articole, mai mari sau mai mici, în traducere mai rea sau mai bună. Și regretabil e că nici într-o prefață, cu atît mai puțin în călciiul articolelor, nu se pomeniște nici o singură dată izvorul de unde articolele au fost reproduse. Și mai regretabil este că în cele mai multe cazuri, articolele se reproduc împreună cu bibliografia lor din original, așa că ele se prezintă ca fiind rezultatul muncii și științei colaboratorului român.

O pildă, de la început :

Enciclopedia română

Aachen (lat. Aquisgranum, franc. Aix de Chapelle) capitala districtului prus de același nume, vechiul loc de încoronare al regilor Germaniei pînă la Ferdinand I. În cripta bisericeii (Münster) din Aachen... etc., etc.

(La sfîrșit) Cf. Reumont, *Die Thermen von Aachen* (1888), Haagen, *Geschichte Aachens* (1874), 2 vol.

Și imediat în *Enciclopedia* urmează un alt articol *Abaelard Petru*, unde se procede în același chip, traducîndu-se și textul și izvoarele, negreșit fără a arăta că izvorul adevărat e *Mayer*. Și așa se continuă pînă la sfîrșit, încît streinii de limba germană și cei ce nu cunosc pe *Mayer* vor trebui să rămînă încîntați de atîta savanțlic și cunoștințe de izvoare a redactorilor *Enciclopediei române*.

Să ne fie permis să observăm că, prin această procedare, s-a desconsiderat o chestie de cînstă literară elementară, fie din nebăgare de seamă, fie din prea mult interes practic.

Dar un caz clasic, vrednic a fi reținut, este următorul. La litera „g“ le trebuia domnilor redactori un articol despre germani și literatura lor. E adevărat că noi avem cultură germană, dar nu urmează ca să știm și scrie despre germani și literatura lor... Redactorii *Enciclopediei* mai ales. În perplexitatea lor, ei n-au reflectat nici la manualele nenumărate de istorie și literatură germană, nici măcar la dicționare germane, ci... la un dicționar maghiar, la numitul *Pallas*, din care au tradus un articol de 5 coloane, negreșit fără ca să arate izvorul. Traducerea însăși a fost făcută de un agramat, căci în oarba necunoștință a literaturii germane, el a schimonosit tex-

Mayer's Conversationslexikon

Aachen, Regbez. der preuss. Rheinprovinz (lat. Aquisgranum, franc. Aix de Chapelle),... die Krönungsstadt der deutschen Kaiser bis Ferdinand I. In Münster-Gruft... etc., etc.

(La sfîrșit) Cf. Reumont, *Die Thermen von Aachen* (1888); Haagen, *Geschichte Aachens* (1874, 2 Bände).

mul, a introdus nume necexistente de eroi germani și a făcut tot ce putea să facă ridicolă o operă cu pretenții de seriozitate.

Dar iată, lîngăolaltă, traducerea și originalul :

Pallas Nagy Lexikona,
XIII, p. 29

1. Pogányóskor, Nagy Károly trónra léptéig. K.u. 768.

A népvándorlás a régi törzsekkel együtt megszűntette a régi költészetet is, melynek egyetlen emléke gyanánt a merseburgi ráolvasások maradtak fel. A népvándorlás korszakos eseményeiből alakult a későbbifőtárgyra a hősmonda, melyben történeti és mitikus emlékek és képzetek nagyszabáú egészszé olvadtak össze. A hősmonda mint történeti hagyomány élt a nép ajakán, de nyomban tárgyává lett a költészetnek is, hisz jó részben ilyen epikai dalokból merítették Jordánis a Gótoknak, Paulus Diakonus a Longobardoknak, Toursi Gergely a Frankoknak, *Saxo Grammaticus* a Skandinávoknak ösi történeteit. E hősmonda központja Nagy Teoderich, a gótok legjelesebb fejedelme, a mondában *Berni Detre* lett, kinek alakjához a hagyomány a népvándorlás leghatalmasabb alkjait Ermaurichot, Atilát és Odovákart kapcsolta. De nem-

Enciclopedia română,
broș. XVI, p. 533

1. Epoca paginismului, pînă la urcarea pe tron a lui Carol cel mare.

Migrațiunea popoarelor a produs mari schimbări în literatura germană, din care drept unic monument au rămas posterității descîntecele merseburgiane. Din evenimentele epocii de migrațiune s-a dezvoltat eposul eroic, în care reminiscențe istorice și mitice și produse ale fantaziei s-au contopit într-un întreg grandios. Din elementele aceste, rămase ca tradițiuni în graiul poporului, și-a construit Jordanis istoria străveche a goților, Paul Diaconul, a longobarzilor, Grigore de Thours, a francilor și *Saxo Germanicul* a scandinavilor. Centrul acestui epos eroic, Teoderich cel Mare, în tradiții a devenit *Berni Detre*, la a cărui figură s-au adăugat cele mai puternice figuri (!!) ale migrațiunii popoarelor : Ermanerich, Atila și Odoaker. Nu numai eposul, ci și literatura însăși a pornit de la goți. Episcopul Ulfila a tradus de

csak a hősmonda indult ki a gótoktól, hanem maga az irodalom is. Ulfilas írt elsőben valamely német nyelven, ő alkotta meg az első modern írást, ő fordította először a szentírást a modern nyelvre. A gót monda és költészet gyorsan futott el a többi german törzsekhez, kiknek fejedelmei mint p. Chlodewek frank király a gótoktól kértek költőket. A frankok az V-dik századtól kezdve mind nagyobb hatalomra emelkednek. Náluk keletkezett a hősmondának később legnépszerűbb ága: a Niebelung monda, melyben a régi Siegfried és Brunhildmitosz, a merowing és a burgund királyok történelme és a gót hagyomány egyes részletei hatalmas alkotással forrnak össze. A frankok azonfelül fölkarolják és tovább fejlesztik a *Berni Detréről* szóló gót mondát, valamint azokat a hagyományokat is, melyeknek központjában Hug — és Wolfdietrich. Walter Hildegunde és a bájos Gudrun állanak...

La timpul său am tratat pe larg aceasta în *Tribuna poporului*, sub titlul *Berni Detre sau Cum se plagiază „Enciclopedia română“*.¹ Rezultatul bun a fost că d-l Diaconovich a fost silit să îngrijească o reeditare a fasci-

¹ A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 174, din 8/20 sept. 1899. În ediția de față, p. 373. (n. ed.).

prima dată scriptura în altă limbă decât în cele clasice. Eposul și poezia gotică au trecut în scurt timp și la celelalte triburi germane, ai căror principii, s.e. Chlodevechi, regele francilor, de la goți cereau poeți pentru curtea lor. De la sec. V însă francii, devenind tot mai puternici, au luat conducerea și în literatură. La ei s-a dezvoltat ramul mai tîrziu cel mai popular, al eposului eroic: legenda Niebelungilor, în care miturile despre Siegfried și Brunhilda și istoria regilor merowingiani și burgunzi se contopesc în grandioase creațiuni. De asemenea și legenda despre *Berni Detre*, tradițiile despre Hug-Dietrich, Wolfdietrich, Walter și Hildegunde și încântătoarea Gudrun... etc. etc.

culei ce cuprindea această monstruoasă și a înlocui cu ocazia asta rușinoasă traducere cu un articol al d-lui Străjan.

În condițiunile aceste mi se pare că „Asociațiunea transilvană“ nu are tocmai cuvîntul de a fi geloasă de opera ce patronează și cu atît mai puțin o poate numi un eveniment literar. Dimpotrivă, *Enciclopedia* este o dovadă mai mult că „Asociațiunea“ n-a știut pe ce căi să-și îndrume activitatea sa literară.

În vara trecută, ce-i drept, „Asociațiunea“ a declarat că o rupe cu trecutul său literar atît de searbăd. Ea s-a reorganizat după pilda Academiei Române. Și-a instituit un mare comitet literar, compus din diferite secțiuni, în cari au intrat și bărbați cari pînă acum stăteau departe de activitatea „Asociațiunii“. Rămîne acum ca organizația aceasta să-și dea roadele așteptate.

Sfîrșit

Cu aceste am sfîrșit scurta schițare a mișcării noastre literare din cei din urmă zece ani. Istoria, puțină cită s-a făcut, literatura didactică și cea religioasă nu intră în cadrul acestei lucrări. Ceea ce a fost de relevat cred că am făcut-o, iar o insistare asupra amănuntelor, dată fiind puțina lor importanță, mi se pare de prisos. Asemenea nu e aici locul de-a polemiza cu cei ce nu împărtășesc părerile expuse, sau de-a face comparații între ceea ce s-a produs la noi și între comparativ bogata literatură din regatul român. Scopul meu fiind a fi mai mult informativ, socot că materialul arătat în cele precedente poate să lămurească în mod suficient pe cei ce vor să cunoască literatura noastră. Asupra celor zise pînă aici însă se impun cîteva reflexiuni finale.

Ceea ce s-a putut observa aproape sistematic, ca notă proprie majorității producțiunilor literare din acest interval, este caracterul *local* al acestei mișcări, am putea zice *ardelenizarea*¹ literaturii. Cei mai mulți dintre muncitorii noștri intelectuali, cei cu talent și cei fără talent,

¹ Notez că am întrebuițat cuvintele „Ardeal“ și „Transilvania“ ca exprimînd totalitatea românilor din regatul ungar.

se întîlnesc în direcția aceasta, și anume în două puncte : în ideile sau subiectele tratate și în limba în care scriu.

Încît pentru idei, aceste sunt aproape consecvent îm-prumutate din cercul preocupățiunilor de aici. Niță Popovici se face interpretul breslei cojocarilor ; Hodoș critică defectele stratului social compus din învățătorime și preoțime ; Onițiu arată partea falsă a mișcării noastre culturale de la țară ; Maria Cioban și Margareta Moldovan fac apologia Munților Apuseni. Toate aceste sunt reflexiunile unor spirite cari au trăit și s-au dezvoltat într-o epocă cum au fost acești 10 ani, o epocă de luptă și de frămîntări, în care fiecare ardelean a meditat asupra nevoilor sale și a mijloacelor de îndreptare. A fost acesta un timp care invita pe scriitor a se coborî în sufletul poporului, ca să-l cunoască și să-l descrie. Să fi avut talente mai puternice, era inevitabil ca o literatură *națională* bogată să rămînă în urma mișcării prin care am trecut.

Limba producțiunilor noastre literare a rămas și ea cea vorbită de noi. Și aceasta cu toate că noi cetim multă literatură scrisă în România. Mai ales în deceniul din urmă s-a cetit excepțional de mult grație împrejurării că la Iași și București au apărut bibliotecile de popularizare Șaraga și Müller, căroră presa noastră le-a făcut o primire atît de entuziastă încît astăzi nu este aproape nici o casă de cărturar unde broșurele acelor biblioteci să nu fi pătruns. Și cu toate astea, departe de a se face o abatere vădită, limba noastră s-a menținut neinfluențată în cele mai multe lucrări, trecînd chiar, după cum am văzut, pe cîmpul dialectal.

Aceasta, cred, nu poate fi în paguba literaturii române. Dimpotrivă. O modestă literatură a românilor ardeleni, cu toate criteriile ei proprii, o literatură care să aibă imprimat în sine tot caracterul și temperamentul nostru cristalizat de veacuri, cu felul nostru de a gîndi și a vorbi, ar ocupa un loc cu mult mai important în cadrul general al literaturii române decît în forma cea hibridă care rezultă inevitabil din continua imitare și din zadarnica tendință spre unificarea limbei.

Unitatea limbei literare nu este o condiție absolută pentru dezvoltarea literaturii unui popor. Precum, bunăoară, există o literatură germană austriacă, care reoglindează toate particularitățile etnice și locale ale poporului

german din Austria ; precum chiar astăzi fiecare provincie germană ține să-și aibă literatura sa, în o limbă care nu mai este cea creată de Luther, iar reprezentanții acestei literaturi dialectale au ajuns la reputație universală — astfel prea ușor s-ar putea dezvolta și cultiva o literatură proprie ardeleană, chiar cu nuanțe dialectale, dacă numai aceste sunt naționale bineînțeles și nu sunt din cale-afară streine de limba noastră strămoșească. Limba poporului ungurean, scrisă de Slavici, graiul moților povestit de Grigore Sima, vorba năsăudeanului grăită de Coșbuc sunt, desigur, elemente destul de curate și de puternice pentru a constitui o frumoasă limbă literară. Întotdeauna e chestie numai de talente cari să se ivească și, fiecare în limba sa, să găsească forma și concepția cari asigură trăinicia unei opere literare.

Rămîne negreșit să ne înțelegem în privința noțiunii de limbă literară. Eu am avut în vedere limba în care trebuie să se scrie literatura zisă cultă sau artistică : romanul, nuvela, poezia și drama. Numai aici putem să ținem la principii arătate. Încolo, în diferite ramuri ale științei, în istorie, ziaristică etc., cultivarea limbei trebuie să rămînă și mai departe în sarcina fraților mai mari din regatul liber, dat fiind că ei au în mijlocul lor instituțiunile cele mari de cultură, Academia și universitățile. În privința acestei limbi, rolul nostru nu poate fi decît secundar și datoria noastră este să ne acomodăm după putință terminologiei, asupra căreia au convenit știința factorilor competenți sau convenția socială din România. Așa, de pildă, chestiuni de drept, critica, sau o *Enciclopedie română* nu se vor putea scrie în limba din Reteag, cum la nevoie s-ar putea o nuvelă frumoasă.

Acomodarea noastră în direcția aceasta întîmpină însă și ea dificultățile de cari s-au lovit toate tendințele de pînă acum, dificultăți de ordin social și politic, influențe continue maghiare și germane — împutîinîndu-se aceste din urmă și înmulțîndu-se cele dintii — influențe jignitoare, poate mai jignitoare pentru firea limbei noastre decum sunt franțuzismele, de cari bîjbîie limba bucu-reșteană.

Am face un bun pas înainte pe calea remedierii acestui rău, dacă s-ar accepta o idee discutată anii trecuți prin

ziarele noastre, stăruind anume, ca tinerii noștri profesori de limbă și literatură română să petreacă un an-doi la București, la Universitatea și bibliotecile de-acolo. Se impune aceasta mai ales acum, în fața tristului spectacol că scaunul de limbă și literatură română de la Universitatea din Budapesta — deci cel dintâi loc unde la noi ar trebui să se vorbească cu competență în materie de limbă — este pierdut deocamdată pentru interesele noastre superioare.

DIN PERIODICE

(1893 — 1899)

CEVA DESPRE IDEALISM ȘI NATURALISM ÎN ARTA POETICĂ

Formă dialogică

A. : — Ce seară plăcută ! Bolta cerului albastru e presărată cu mii de stele, între cari plutește luna falnică, precum se mișcă păstorul îngrijat printre oițele sale. Aer moale mișcat de o boare blîndă umple universul, iar pe un plop din fundul grădinei își destăinuiește privighetoarea secretele naturii cu un glas lin și plîngăcios, precînd părăul, care curge pe la rădăcina plopului, produce un murmur tainic, mînînd mii de pietricele pe alvie în jos. Pe cînd pe afară se petrec lucruri atît de minunate, eu șed la masa din foișorul meu, înconjurat de tufe de iasomie ; pe masă arde o lampă, care împrăstie lumină verzie, la dreapta și la stînga îmi sunt aruncate cărțile scrise în diferite limbi, iar deschisă e numai cartea de poezii a lui Eminescu.

Nu cred să existe pictor, care să depingă natura și sentimentele omenii atît de frumos și nefalsificat, precum depinge Eminescu cu cuvinte — poeziile lui sunt o oglindă a interiorului nostru, precît de frumoasă, pe atît de adevărată. Dar ce durere că jocul fatal l-a silit să ne cînte din lira lui mai multe melodii triste decît voioase, să scrie pe lîngă poeziile lui lirice și satirele cele pline de pesimism, de ură asupra omenirii și nemulțămire, din care fieștecare șir ne vorbește de un dor și o tristeță, ce era ascunsă în inima poetului, dar fieștecare șir ne prezintă pe Eminescu ca pe un poet adevărat și totodată și ca un mare filosof. Fie însă cele scrise de el cît de triste, căci totuși se naște în noi plăcerea de a le ceti și răsceți — căci la el totul e frumos. Adevărat ce zice Hasdeu, că „Eminescu va trăi fiindcă a izbutit a afla frumosul neimitat de nimeni“.

Astfel vorbii eu, însă fusei întrerupt în monologul meu, căci în momentul acesta bătu cineva la ușă și iată că intră prietenul meu B...

— Tocmai cetisem în Eminescu și așa avea o deosebită plăcere a începe cu tine un discurs literar, căci știu că și ție-ți fac pasiune astfel de discursuri.

B. : — Sum gata ! Eu de asemenea viu de la lectură. Am citit o dramă nouă, al cărei conținut e scos din romanele faimosului Émile Zola și cugetam să fac o plimbare pînă la tine prin aerul cel răcoritor.

A. : — O, prietene ! Pentru ce cetești tu cu atîta dragoste, ba rîvnă, pe Zola ? Pentru ce te arunci și tu în curentul acesta nou literar, într-un curent bolnăvicios, în care omul numai frumosul nu-l poate afla ? Dacă te ocupi cu literatura străină, trebuie să te ocupi cu modernii poeți și reprezentanții încarnați ai naturalismului, cu Emile Zola, Enric Ibsen, Turghenef și alții ?? Da ! știu că ești un realist înfocat, însă de ce nu-ți iai refugiu la un Goethe sau Shakespeare, cari trec de cei mai mari poeți realistici ?

B. : — Da ! din cînd în cînd mai deschid și operele veteranilor, dar vezi, dragă prietene, astfel e timpul. Nu ne mai este permis ca să visăm și să fantazăm, nici să credem în palavre de poeți, ce se nutresc cu negreala din condei, căci trăim în finea secolului XIX, cînd fieștecare om trebuie să fie calm, trebuie să judece lumea așa după cum e și nu după cum ne-o prezintă poeții minciñoși, îmbrăcați în flori și mătase.

A. : — Ce șoadă e lumea ! În locul idealismului pune naturalismul pe scaunul literaturii și astfel se fură din popor toate idealurile, cari l-au creat și întărit. De la idealism la realism, de aici la naturalism — și în urma urmelor la nihilism, la o deșertăciune totală de idei, iată deviza tristă a spiritului ce predomnește timpul modern. Purcezînd, sau, mai bine zis, regresînd astfel, unde vom ajunge ? Acolo că arta poeziei va dispărea și se va ascunde într-o proză seacă.

B. : — Greșești ! Naturalismul e un ram nou al artei poetice care are să se dezvolte pe ruinele idealismului și ale realismului — și fiindcă el are să prezinte tablouri din natură și viața omenească și încă în colori de tot reale, el nu va pieri, ci va ajunge la înflorire. Cum că are să se dezvolte se vede de acolo că nu există nici un

popor în Europa la care să nu fi aflat răsunset scrierile poeților naturalistici.

A. : — Știu bine că naturalismul e un ram al artei poetice, căci numai în a doua jumătate a secolului nostru s-a ivit ; știu și aceea că are de obiect descrierea naturii în toată golitatea ei și a vieții posomorite omenești. Dar toate acestea nu pot delecta pe cetitor, ba îl umplu de dispreț față de atari produse literari, în cari mișcă mirșavul vierme al unui naturalism orb, căci aici tot ce e frumos și luminat a dispărut și e înlocuit de întunec și urit. Și nici că se poate altfel, fiindcă principiul naturalistilor, scos la lumină de întemeietorii naturalismului, de francezii Courbet și Manet, e : „Le laid c'est le beau“, adică ce e urit e frumos ! Zău, poate-se aceasta ? Nu e cea mai limpede contrazicere ?

B. : — Da, se poate ! Nu e contrazicere ! Cite lipse are un popor și cite suferințe are să îndure ! Cite patimi îl stăpînesc și cite fărădelegi săvîrșește ! Acestea are poetul să le descrie, el are să rupă larva cea frumoasă juvenilă de pe fața cea posomorită și încrețită a unui om rău, căci astfel face mai mare serviciu semenilor săi, ca idealistul care se avîntă din lumea aceasta comună în alta ideală, închipuită.

A. : — Cu acestea nu mi-ai dovedit încă nimic. Principiul naturalistilor, în înțeles literar luat, e de tot absurd și, dacă-l iai în înțelesul acela, de a arăta părțile umbroase ale caracterelor omenești, îți spun că iarăși greșești, căci toți poeții clasici, din antichitate începînd, zbičiuiesc păcatele omenești. Adă-ți aminte de scrierile lui Sofocle, cum persecută furiile pe Clitemnestra pentru că a omorît pe Agamemnon, pe Orestes, fiindcă a răzbunat moartea tatălui său, Agamemnon — și pe Dejaneira fiindcă a otrăvit pe Hercule. Apoi, Shakespeare nu-ți personifică destul de clar ambițiunea și aviditatea în persoanele lui Richard al III-lea, Macbeth, Hamlet și alții. Și, în fine, nu ni se prezintă în opul gigantic de Goethe, în *Faust*, omul în toate pasiunile sale ? Toate acestea însă își au marginile lor, peste cari poetului nu-i este permis să se extindă. Poetul are să ne prezinte în lucrările sale *frumosul estetic*, iar întîia cerință e ca să știe ce înseamnă arta, și în special arta poetică ! Poetul naturalistic nu știe că arta poetică are să delecteze spiritul omenească, să-i ofere plăcere și recreațiune, el nu știe că arta aceasta

are să-l ridice pe om din lumea aceasta plină de lupte și frecări într-o lume mai liberă sau, cum am zice, mai ideală și are să-l curețe de praful sentimentelor josnice și al patimilor, ce s-a așezat pe el în urma muncii zilnice. Și apoi, ce e mai regretabil, poetul naturalistic ignorează un principiu cardinal al artei poetice, care e cel mai salutar la un popor și care țintește într-acolo ca să unească pe toți aceia cari au una și aceeași credință, unul și același ideal.

B. : — Ai uitat să amintești că în arta poetică, pe lângă frumos, trebuie să aflăm și adevărul. Naturaliștii se ocupă mai mult cu partea a doua și pot — după a mea părere — să devină tot așa de folositori unui popor ca și poeții idealistici — ba poate mai mult !

A. : — Păreerea aceasta e de tot greșită ! Dacă voințe naturalismul să figureze ca un ram al artei poetice, atunci e foarte unilateral avînd de obiect — după cum însuși mărturisești — numai adevărul, dar numai tristul adevăr ! Poezia e expresiunea spiritului național. Nu există popor care să nu aibă idealuri și, prin urmare, fieștecare poet trebuie să toarne în lucrările sale un idealism, căci altfel nu se poate numi poet, ci numai stilist sau altceva, iar produsele sale nu sunt produse de artă.

B. : — Dacă este așa, spune-mi că tot spiritul național e directiva acelor poeți cari se ridică în fantazia lor pînă la înălțimile eterice. Voi să-ți amintesc pe un singur poet german, pe Klopstock, care în *Messiada* sa nu ne prezintă altceva decît niște fantome, lucruri neexistente. Ei, și apoi nu-și au și odele cele multe și emfatică tot lucruri abstracte de obiect ? Vei afirma poate că amorul are să-l inspire pe poet. Dar știi bine cum definește amorul cel mai mare liric al nostru, Eminescu :

Amorul e un lung prilej de durere,
Căci mii de lacrimi nu-i ajung
Și tot mai multe cere...

O astfel de definițiune dau amorului și naturaliștii, deci nici nu prea molestează publicul cetitor cu palavre de amor ideal. Să fi trăit Goethe în timpul nostru, nici el poate nu ar fi scris *Suferințele tînărului Werther (Die Leiden des jungen Werthers)*, unde dă expresiune unor sentimente amoroase aproape nebune, cari jignesc caracterul timpului în care trăim și devin aproape ridicole.

Crede-mă, prietine, amorul ideal nu mai există, căci totul e interes, ba totul e intrigă.

A. : — Ești molipsit cu desăvîrșire de ideile moderne naturalistice ! Dar fii convins că orișicine care va avea cît de puțin simț estetic va preferi opurile lui Klopstock, Goethe, Schiller, Shakespeare, unui Zola, ce te poate pe tine fermeca. Au doară ai aflat o deosebită distracție cetînd, bunăoară, *Uciğătorul (L'Assomoir)* de Émile Zola ? O dramă, prelucrată dintr-un roman de O. Gastineau, în care ne prezintă poetul niște femei lucrătoare, cari vin în conflict una cu alta, ba se prind de păr și, în fine, își aruncă apă murdară în cap ; iar în altă parte vezi niște bărbați din ceata lucrătorilor adunați într-o circiumă părăginită, la vinars, și-și aruncă sticlele în cap, în fine se întimplă omoruri... tribuna întreagă se umple de sînge... ce aspect minunat poate avea o scenă în astfel de momente ? Și precum e acesta așa sunt multe alte lucrări de faimosul romancier Zola și alți autori obscuri, așa e Françillon, Denise, Contesa Sarah ș.a. ; de un astfel de conținut sunt și cele mai multe drame ale de altcum genialului șvedian Ibsen — ambii iubesc ce e urit și sinistru, ambilor le place să-și scoată obiectul din abisurile și întunecimile vieții omenești. De spiritul acesta vedem că e molipsit și germanul Sudermann, și astfel de opere dramatice monstruoase cutreieră în ziua de astăzi, în cea mai mare parte, teatrele franceze, ici-colo și cele germane. Molière și Scribe nu mai au grație la gloata semidocță a Franciei : de asemenea le place celor din Germania să vorbească de Schiller numai ca de o umbră veche. Da, la francezi și germani începe a dispărea idealismul din poezie și ocupă teren naturalismul, în care nu există fantazie liberă și productivă. La ei începe a se timpî simțul estetic — sanguinul francez și flegmaticul german încep a fi oamenii prozei. Ferește-te însă, dragă prietine, a alimenta astfel de idei defectuoase și a le sprijini la poporul nostru românesc, căci acesta abia a trecut prin stadiul copilăriei, abia acum începe a-și ridica fruntea juvenilă cătră tot ce e ideal — fruntea pe care pare a fi scris un viitor frumos, pre cînd poporul francez și german s-au învechit. Știi bine că capul albit e lipsit de fantazie. „Perii cei albi sunt numai spume ce acopăr marea după furtune“, zice Carmen Sylva.

B. — Acuma prind a înțelege cum de s-a putut naște viermele acesta în mijlocul francezilor, dar crede-mă că nicicînd nu am fost un adevărat orb al poeziei naturalistici, numai întru cît ei ne prezintă purul adevăr, căci eu susțin sus și tare că o lume ideală nu există. Acesta iarăși este un principiu al meu, care în pieptul tău nu va afla răsunset, dar nici nu mă încerc a te convinge, te rog numai răspunde-mi că astfel de idei naturalistice sunt oare propagate și de poeții noștri români ?

A. : — Precum la toate popoarele și cu deosebire la practicii englezi și americani, așa aflăm și la poporul nostru urme sporadice de naturalism în arta poetică. Pre cînd însă la francezi și germani s-au înființat așa-zicînd școli întregi în direcțiunea aceasta în jurul bărbaților numiți, pe atunci la noi nu aflăm nici un poet, care să se miște cu predilecție pe prozaicul teren al naturalismului. Există și la noi așa-numita „romantică exagerată“, plină de horibilități, precum sunt scrierile „haiducești“, cari nu conțin nici cea mai palidă scinteie de poezie, încît trebuie să ne cuprindă o oarecare indignațiune dacă le comparăm cu firele de amor și porfiră ce se trag prin romanele unui Gustav Freitag sau Felix Dahn. Aflăm, ce e drept, naturalism și în novelele noastre moderne. Aici ne prezintă Vlahuță un tablou „din durerile lumii“, pe un tînăr bolnăvicios, ce se mistuiește dinaintea cetitorilor, dincolo Delavrancea niște cersitori (*Milogul*), cari sufăr chinuri, zile amarnice și duc o viață plină de dezamăgiri, iar în alt loc, la Slavici, aflăm, în *Moara cu noroc*, niște privești de tot îngrozitoare !

Toate tablourile acestea însă, altcum triste, sinistre și scoase din cea mai certată viață omenească, sunt astfel colorite încît nu ne umplu de dispreț, ci numai de simpatie și compătimire față de persoanele ce ni se prezintă.

Una însă mă întristează, că Eminescu a fost silit să scrie următoarele șiruri :

Rămîneți dară cu bine, sfinte firi vizonare,
Ce făceați valul să cînte și puneți steaua să zboare,
Ce creați o altă lume pe-astă lume de noroi ;
Noi reducem tot la praf, azi în noi, mîne-n ruină,
Proști și genii, mic și mare, sunet, sufletul, lumină,
Toate-s praf... lumea-i cum este și ea dînsa suntem noi !

(*Epigonii*)

Aici însă Eminescu nu este poet, ci mai mult filosoful care scrutează după adevărul pe care-l dorește și nu-l poate afla. Șirurile acestea însă nu conțin naturalism, ci filosofie ce izvorăște din pesimismul cel înfocat, de care era adăpată inima nefericitului poet.

Nu ! Eminescu nu a căzut în extremul acesta și fiește-care român bun, care-și iubește limba, trebuie să respingă cu indignațiune rezultatul criticei a unui anonim din Blaj, că „Eminescu n-a fost nice geniu, nice cuprins de lumea ideală, ci un biet versificator tare de rînd, timpit pentru lumea aceasta prin natura sa, prin ocupațiunile și tendințele sale și prin aerul social și literar, în care a trăit“ (*Mihail Eminescu*, studiu critic, Blaj, 1891).

Cum ți-am spus deci la început !

Noi românii nu avem nici un poet exclusiv naturalistic și, în interesul nostru, trebuie să ne nizuim într-acolo, că chiar dacă s-ar ivi astfel de monștri, să le demonstrăm vanitatea de care sunt conduși.

B. : — Pre mine, care nu sum cu trup și suflet naturalist, m-ai convins într-adevăr că ramul acesta de poezie e un cuib de viespi pentru orișice popor. M-ai convins că latinescul : „*Naturalia non sunt turpia*“ are să-l aplice medicul sau altcineva, dar la nici un caz poetul.

Mă voi încerca a medita mai de aproape asupra celora ce mi-ai spus. Adio !

A. : — S-a dus prietinel meu ! Sunt sigur că e convins despre cele ce i-am spus ! Dar ce aud ? Afară își continuă privighetoarea cîntecul cel jalnic, vers blînd se resfiră în aerul cel parfumat de miros de violele. Luna cea bălaie se uită curioasă prin fereastră în foișorul meu și steluța de lîngă lună scînteie mereu...

Eu cad pe gînduri și

Stoluri, stoluri trec prin minte
Dulci iluzii ; amintiri
Țîrîesc încet ca greieri
Printre negre, vechi zidiri...

(Eminescu)

DARE DE SEAMĂ
ASUPRA BROȘURII DE NOVELE
A D-LUI I. RUSSU-ȘIRIANU,
APĂRUTĂ ÎN SIBIU, 1894¹

În vremurile aceste, cînd liniște în viața poporului nostru nu există, cînd toate forțele sunt reclamate multi-lateral, e un caz foarte rar că totuși se mai dă semn de o viață literară. Întreaga noastră inteligență — înțeleg pe cea dincoace de Carpați — de la cei ce plini de aspirațiuni și idealuri pe băncile școlii șed, pînă la bărbații încărungiți preocupați de salvarea eului național, e cuprinsă de vîrtejul luptelor politice. Da, constat că conștiința noastră națională azi e la culme, constat că lupta poporului nostru se mișcă între alternativele de a fi sau de a nu fi, e adică o luptă pentru existență în care „vi-sului sarbăd“ voiește a preferi acel „nimic“ — constat, mai departe, că azi o manifestațiune politică la noi e de un caracter sublim, de o uimitoare însuflețire, dar să nu uităm că pînă cînd toate aceste se fac și s-au făcut, multe au rămas nefăcute, neglijate.

Dezvoltarea culturii în ultimile decenii a avut o direcțiune mai mult unilaterală, o urmare a stării noastre nefericite și a curentului sus atins, ce însuși a izvorit din această stare. Stagnăm cu meseriile, stagnăm cu comerțul, cu învățămîntul, cu dezvoltarea artelor în genere și, cei mai presus de toate, nu avem o literatură demnă de poporul nostru și de secolul în care trăim.

Și oare Ardealul, cu văile încîntătoare, cu coroana de munți, cu mii de riulețe și, în sfîrșit, întreg trecutul nostru cel frumos, dar jalnic — ca și cîntecul păstorului — să nu poată servi ele substrat la un belșug de literatură, și îndeosebi la literatura așa-zisă frumoasă? Dar, o! ironie a sorții, acest aer prielnic pentru poeți

și scriitori de tot felul e vecinic mișcat, turburat de vînturi, încît aproape toți cei ce a face literatură chemați ar fi, caută, parte, alte sfere mai liniștite, se duc în țara mamă liberă unde pot lucra neajunși, iar o mare parte a forțelor considerabile apune în noianul luptelor politice de dincoace.

În astfel de împrejurări deci salutăm cu bucurie pe toți cei ce, în ciuda vremurilor nefavorabile, ne prestează cîte ceva pe terenul literaturii. Se înțelege că de atari prestațiuni socot adevăratele produse literare, iar nu sutele de încercări despre cari știm că totdeauna au existat și există și acum. Novelele și poeziile formează predilectul cîmp al acestora cari scriu încercări de cari puținele noastre foi literare inundate sunt.

Novelele d-lui Russu-Șirianu — despre care aici voiesc a vorbi — nu mai sunt însă încercări, ci sunt produsele literare ale unui bărbat matur, ale unui scriitor cu rutină și merită ca să ne ocupăm cu ele.

Broșura apărută de curînd poartă titlul *Moara din vale*, după cea dintii novelă cuprinsă în ea. E ceva obi-cinuit a-și intitula colecțiunea de scrieri după cea dintii, cum aflăm bunăoară la Delavrancea, *Sultânica*, *Trubadurul*, *Între vis și viață*, dar numai în cazul cînd cea întii scriere și formează „forța“ colecțiunii, adică cea mai perfectă lucrare. În cazul acesta însă autorul nu a fost în drept a o face asta, căci, după cum mai jos vom arăta, prima novelă, *Moara din vale*, e, ce-i drept, mai lungă, dar nu și mai perfectă, cu toate că această numire în privința formei exterioare e foarte bine aleasă, căci nu se cere multă fantezie ca să te transpui în viața poetică din jurul unei mori cu rîu, berc, umbră etc. Și, într-ade-văr, „Moara“ este un predilect obiect al scriitorilor de toate limbile, așa nemțește: *Haidenmühle*, *die Zigeuner-mühle* etc., și chiar în literatura română avem vreo cîteva mori, cea mai nouă e *Moara din Sîșești* a lui Ioan Costin.

Cea mai succasă scriere însă, cu o analogă titlă, este cunoscuta *Moară cu noroc* a eminentului nostru novelist I. Slavici, care, sub titlul *Glücksmühle*, ocupă azi un loc de frunte și în bibliotecile germane. Și cred că nu greșesc, dacă și nu altceva, dar cel puțin titlul ce d-l Russu-Șirianu o dă cărții sale o țin de un rezultat al inspirațiunii nepotului față de perfectul product al unchiului. Marele literat Slavici este unchiul autorului acestor novele; lui

¹ Cetită în o ședință a societății „Petru Maior“ din Budapesta.

le și dedică. Și cine va ceti cu atențiune novelele pînă la sfîrșit, ușor va putea conchide că novelistul Russu este un elev, și putem zice un vrednic elev al lui Slavici. Și nu-i lucru mic a ieși ca elev demn din școala lui Slavici !!

Prin aceasta am dat totodată și o caracteristică novelor d-lui Russu. Îndată ce adică cineva scrie sub influința cuiva, această scriere este mult-puțin *lipsită de originalitate*. De sub influința unui bun scriitor însă cu care cineva se îndeletnicește greu se poate emancipa. Un bun scriitor totdeauna formează un curent, o școală. Așa vorbim în literatura noastră de curentul lui Eminescu, așa se vorbește în cea germană de o școală a lui Goethe, de școală poetilor din Weimar etc. Ba știm că Goethe, cu un singur op, a produs un curent, adică curentul ultrapesimist după aparițiunea scrierii *Werthers Leiden*. Cu toate aceste însă maestrul rămîne maestru, soare, iar elevul numai elev, trabantul soarelui.

Prin aceasta însă nu voi sustine lipsa totală de originalitate în scrierile lui Russu, e departe de mine de a afirma așa ceva, înțeleg numai *imitarea modului de a scrie*, și aceasta nu e lucru detestabil. Față de originalitate însă am o altă rezervă încă.

Am accentuat adică la început dezvoltarea noastră unilaterală și seceta literară la românii de dincoace de Carpați, dimpreună cu motivele dureroase din care provine. Prin aceasta însă nu am zis că la noi, românii; literatură nu se face deloc și nici că așa putea așa ceva, căci azi în România liberă, cu care, deși nu politicește, dar în literatură de mult ne-am identificat (respectiv asimilat), e o frumoasă și sănătoasă activitate literară, ai cărei puternici pilaștri sunt și bărbații noștri: Maiorescu, Manliu, Slavici, Coșbuc, Dulfu și alții. Literați deci avem, destoinici și talentați și tocmai branșa căreia d-l Russu se dedică este falnic reprezentată. Azi e greu a mai concura cu Delavrancea, Slavici, Vlahuță și Caragiale, cari — *nota bene* — stau afară de orice influință și merg, cum am zice, pe picioarele lor. Și fieștecare dintre aceștia are ceva propriu, caracteristic, în scrierile sale, ceva absolut independent. La ei nimic nu se mișcă numai la suprafață, ci totul e profund. Unul știe în un mod propriu a prezenta tipuri din viața socială a burghezimei sau a proletariatului, altul e perfect cunoscător al

psihologiei poporului, al treilea iarăși țese prin toate lucrările sale jalea și decepțiunea vieții bune, unul se distinge prin limba cea unică, altul prin stilul sentențios, altul prin o rară și drăgălașă naivitate.

D-l Russu? Nu are ceva mai nou, ceva absolut independent și pînă acum necunoscut, ceva picant sau caracteristic! Iată deci lipsa de originalitate în novelele d-lui Russu, iată, după a mea părere, necesitatea absolută ce se impune ca, azi, un novelist să poată ocupa un loc de frunte (sau și numai secundar) în literatura noastră.

O altă condițiune indispensabilă pentru ca un novelist și, în genere, ca un bun scriitor azi să poată fi apreciat în merit, este aceea ca acțiunea să fie naturală, adică un fapt să rezulte din altul, toate să fie bine motivate, să-și aibă bază psihologică. Lucruri trase de păr, acțiuni accidentale nu mai au loc; ba era în care trăim nu permite nici chiar fantaziei de a-și lua avînt prea din seamă afară plutitor.

D-l Russu și față de aceste recerînțe, în sine mici, dar pentru cetitorul serios destul de considerabile, greșește. În *Tainele Bosforului*, bunăoară, se zugrăvesc lucruri accidentale, peste cari, altfel, stilul frumos, limba cea măiastră în care învelite sunt te silește a trece cu vederea... rămînîndu-ți impresia că ai cetit povești din *O mie și una de nopți*. Ici-colea găsești conflicte psihologice ce se apropie de imposibilitate. Aceste, în sfîrșit, sunt erori mai puțin însemnate, ce unui scriitor i se impută, dar totuși se face căci am trecut peste vremurile cînd se scria *Mesiada* lui Klopstock, sau *Paradisul pierdut* al lui Milton. Acum cerem ceva real, pozitiv, dar cerem și mai mult, cerem un potrivit amestec al realului cu frumosul. Acest amestec trebuie să fie compasul unui scriitor modern, care de vreo majoritate voințe a fi apreciat acest amestec, formează cel mai sănătos curent în viața socială de azi, în artele frumoase, și nimic nu-mi va putea contrademonstra că scriitorul din cestiune nu a greșit și în privința acestui moment.

E vorbă mai departe ca un scriitor în prima linie să aibă în vedere cultivarea simțului estetic, și vom arăta că d-l Russu tocmai în prima novelă, căreia îi dă mai mare însemnătate, s-a abătut puțin de la acest moment.

Intru acum în analiza specială a lucrărilor. Iată titulele novelor: *Moara din vale*, *Două surori*, *Sița*, *Letiția*,

Valurile vieții, La crucea de piatră, Nicu Ciobănelul, Din tainele Bosforului. Dintre aceste, două au fost comunicate deja publicului prin revista literară *Vatra*, iar novela *La crucea de piatră* s-a mai publicat în foiața numărului de probă al *Foii poporului*. Dintre novelele mai mici, cari altcum toate se disting prin o limbă frumoasă, al cărei d-l Russu incontestabil stăpîn este, mai reușite pentru actualitatea lor sunt *Letiția* și cele *Două surori*, scoase amîndouă nuvele din viața noastră socială. În *Letiția* se descrie un amor ușuratic al unei copile abia ieșite din pensionat, al Letiției, amor ce izvorăște din susceptibilitatea ei prin ocupațiunea cu scrierea de novele ce le trimite spre publicare redactorului Bujor din X. Prin corespondența reciprocă se îndrăgește Letiția de Bujor, cu toate că nu-l cunoaște. Un caz analog cu dragostea călugărului cel ce de icoana frumoasă a vergurei Maria s-a îndrăgit, deosebire numai că Letiția își formează ea însăși icoana ideală despre Bujor. Urmează însă deceptiunea, și anume, Letiția întrebînd despre acest tînăr redactor, despre idealul ei... i se răspunde că este *ghebos*. În acest moment, după cum autorul foarte artistic încheie: „Sufletul ei semăna cu fluturile de pe a cărui aripi o ploaie rece a scuturat praful“. Jignitoare sunt în novela aceasta numai unele aluziuni locale la „Asociațiunea transilvană“ și la „vecinic inoportunii teologi absolvenți“.

În *Două surori* e frumușel zugrăvit amorul a două surori, ce ambele îl nutresc față de una și aceeași persoană, față de un tînăr medic. Acesta le știe iarăși ține pe amîndouă „calde“, pînă ce, mînat de interes, se logodește cu alta. Surorile citesc anunțul și izbucnesc amîndouă în plîns, mărturisindu-și reciproc dragostea tainic nutrită față de trădătorul comun. E aceasta mai mult o scenă ironică, menită de a pedepsi două surori pentru credulitatea lor și a arăta cum azi căsătoria mai mult din interes se face.

Trecînd peste celelalte novele, accentuez încă că cu partea ultimă din *Valurile vieții* ne-am mai întîlnit încă în novelele d-lui Vlahuță, unde, în *De-a baba oarba*, autorul de asemenea se întîlnește cu doi copii flașnetiști: Giustino și Rosalbo, cari, în novela lui Russu, sînt metamorfozați în Angelo și frate-so, de asemenea băieți italieni, cari însă nu cu flașnetă cîștigă, ci cu harmonica.

Mă opresc acum la o expunere mai amănunțită a celor două novele cari, după părerea mea, precum și a celor cari deja au scris recenzii asupra novelor lui Russu-Șirianu, formează simburile novelor, și acestea sunt: *La moara din vale* și *Nicu Ciobănelul*.

Ambele aceste novele au subiect în parte istoric. Zic „în parte“ istoric, căci partea istorică e numai cea secundară, și întreaga acțiune s-ar fi putut desfășura întocmai așa de bine și în alte vremuri, ca și în cele din '48. Eroi — dacă cu deosebire în cea dintîi novelă putem vorbi de eroi — sunt în culori prea de tot palide prezentați. Anii '48 și '49, cu însemnatele lor evenimente, sunt, pentru noi toți și îndeosebi pentru scriitori, ani de înaltă inspirație. Din ei au și împrumutat mulți scriitori români subiecte, au împrumutat și scriitorii unguri, între alții cunoscutul Jókai Mór, care într-o novelă descrie cruzimi ce s-ar fi săvîrșit de către români față de nobilii maghiari, făcînd adică pe unguri martiri ai unei cauze sfinte și pe români ucigători și tăciunari. Dar să nu fiu rău înțeles! Aceste două novele ale lui Russu nu sunt istorice, istoria în ele e numai un ce convențional și, după a mea părere, în cea dintîi numai un mijloc menit de a sprijini și îmbogăți acțiunea.

Am zis la început despre *Moara din vale* că e, ce-i drept, mai lungă, dar nu și mai perfectă dintre novelele lui Russu. Pentru de a dovedi această aserțiune mă voi ocupa puțin cu conținutul novelei.

În castelul Dulcele, care după autor e pe valea Crișului, în apropierea Munților Apuseni, trăiește în liniște familia nobilă Andrei. Tatăl e mort și văduva Andrei își mărită pe fiica Zoe. La ospăț vine și prietena ei Lia, fiica viceprefectului Sever Adrian, de care fată, feciorul casei, Emil Andrei, se amorezează și îi declară dragoste. Rezultatul este și logodna acestora. Lia însă face într-aceea cunoștință cu un interesant tînăr, Victor, nepotul avutei și nobilei bătrîne Aga din Brădeni, o comună aproape de Dulcele. Acesta venise de la Universitate, mai era și amator de pictură și fata-l îndrăgi. Acum izbucnește revoluțiunea. Emil Andrei plecă cu oastea. Lia moare după Victor, atît îi de drag, pe cînd acesta avea de tot intime relațiuni cu frumoasa Marta, nevasta tînără a boarului Dinu, cu care zilnic și noaptea chiar se întîlnea la un loc în pădure, la Moara din vale. Pe cînd acum

revoluția bîntuia jur-împrejur prin comitatul Zarandului, Lia retrimite inelul de fidanțare lui Emil Andrei și se logodi cu Victor. Și fiind tatăl ei omorît de către unguri, se și căsători după un scurt interval de timp. La început duceau un trai fericit, apoi izbucni în ușuraticul Victor iarăși patîma veche față de frumoasa nevastă a boarului. Se reîntoarce la brațele ei moi din pădure. Într-o noapte însă, boarul Dinu dă peste ei, în Moara din vale, lăsîndu-i să adoarmă, aprinse moara peste ei și amîndoi pieriră în flăcări.

Acesta este scheletul novelei și, așa cum e, ne arată următoarele : că în ea partea istorică într-adevăr e, deși poate nu tocmai superfluă, dar totuși prea secundară ; că autorul din aceste vremuri de înaltă inspirație și poezie nu a știut să ne creeze adevărate caractere. În novela de față nu găsești nimic pronunțat, nu găsești voințe tari, nici nizuințe mai nobile. Nici chiar acest Victor, care este principala persoană sau, cum am zice, eroul în jurul căruia novela se grupează, nu e destul de pronunțat, ba ni se prezintă ca un aventurier comun. Autorul îl numește „un caracter ușor și profund numai cînd e vorba de a se da unei patimi“. Apoi celelalte persoane dispar cu totul.

Un mare defect al novelei e și împrejurarea că, atît începutul ei, adică istorisirea despre castelul Dulcele, cît și moartea plină de oroare a lui Victor și a Martei, sunt cam departe de verosimilitate.

Și mai momentuoasă însă este rezerva ce trebuie să i se facă novelei din *punctul de vedere estetic*. Aici să ne oprim puțin !

În zilele trecute i s-a făcut lui Russu imputarea de către *Unirea* că prin această novelă ar fi „contribuit la demoralizarea cetitorilor“, ar fi propagat un „spirit contrar religiunii“. Apoi de, d-lor, dacă din punctul de vedere al moralului creștin, eventual al unui moral bigot, voim a aprecia vreun product literar, atunci ușor suntem seduși a da lui Eminescu titule de „blazat“, „corupt“ *et tutti quanti* ; să numim pe Goethe un mișel pentru drăgălașa și impozanta scenă între Faust și Gretchen, iar lui Lessing să-i dăm epitetul tot de mișel, pentru că a

cutezat, din punct de vedere a umanității, să pledeze în *Nathan der Weise* pentru egalitatea religiunilor.

Nu, d-lor, să nu greșim ! Ochiul apreciator la artă este ochiul estetic ; alta este a judeca asupra unui product din literatură și artă din punct de vedere estetic și alta din cel al moralului creștinesc, respectiv al celui bigot religios. Noțiunea estetică se deosebește de moral în mod esențial.

Din punct de vedere estetic, amorul, acel sentiment intensiv, acel obiect inexhaustibil pentru literatură și artă își are marginile sale, pe cari un scriitor trebuie să le știe, să le simțească. Așa d-l Russu, care pînă ce descria amorul dintre Victor și tînăra nevastă a boarului, Marta, încă nu lăsase marginile estetice, a trebuit să se ferească de scenele triviale. Amorul dintre acești doi (lasă că după ce era căsătorit Victor, întreaga relațiune cu Marta e un nonsens și contradicție psihică) și-a pierdut adevărata noimă și a devenit trivial, ceea ce natural pe cetitor și mai mult pe apreciator îl jignește... dar tot nu-l „demoralizează“ încă ! Scene, bunăoară, ca : „Se mistuia cu întreaga lui ființă în plăceri cu atît mai mari cu cît erau oprite“, după aceea : „Marta cu buze moi, pâlite de dor, cu brațele rotunde i se dete lui ca o nebună“ și „erau singuri-singuri în conac, jos pe piei de urși și el uita că face păcate, înșela nevasta altuia și-și da dragostea acestei țarance“... și alte lucruri de aceste, ce se petreceau noapți de-a rîndul, adevărat că sunt și contra celor zece porunci, dar nici estetica nu le mai admite.

Observ însă că, deși această novelă, despre care altcum criticul de la *Vatra*, Propertiu (r. Iorga) susținea că e roman în formă de novelă — deși zic, în fond e greșită, după cum am arătat, ea excelează prin formă, al cărei maestru d-l Russu este. Și dacă la început l-am numit pe d-l Russu un scriitor cu rutină, îndeosebi am înțeles-o în acest sens. Această novelă (*Moara din vale*), al cărei schelet vi l-am constelat și arătat mai sus, are un veșmînt nu mai puțin decît admirabil. O limbă exemplar de drăgălașă, cum o vorbim noi prin Ardeal, scrisă cu patimă, cu foc !

Măiestria autorului însă culminează în novela *Nicu Ciobănelul* care, după părerea mea, atît ca formă cît și

ca fond, e mai reușită. În ea se zugrăvește naiva dragoste între frumosul ciobănel Nicu și între fiica de nemeș Ilona. Timpul iarăși e revoluția din '48 și locul iarăși jurul Abrudului. Românii sub Mihai Grozavul din Cirpeniș devastează curțile nemeșești. Ajung și la Farkaș, tatăl Ilonei. Nicu aude de la frate-su cele ce au să se întâmple și aleargă să scape ce e de scăpat. Prea tirziu. Casa e deja în foc. Farkaș nimic. Ilona însă, cu ajutorul prietenei ei, Mărioara, scapă. Ambele se refugiază în munte, unde păștea Nicu oile. Nicu conduce pe Ilona printre munți pînă la Cluj. Aici dragostea dintre ei — cam nefirească — trebui să-și aibă sfîrșit. Ilona plecă cu fratele ei către Oradea. Sărmanul ciobănel se luă mînat de dor după dînsa, dar ajungînd seara într-un lagăr unguresc fu împușcat, ținut fiind de un spion. Ilona se afla în lagăr; ea-l plînsese cu amar. Deasupra mormîntului ridicară ungurii — care au înțeles ce persoană dragă i-a fost Nicu Ilonei — o movilă numită acum „movila Ciobănelului“.

Sfîrșitul tragic al lui Nicu, înfățișarea simpatică din cale-afară atît a lui Nicu cît și a Ilonei, multele scene idilice dintre păstor și turmă, dar, mai pe sus de toate, navitatea întrupată de acest ciobănel — sunt adevărate subiecte pentru un poet sau zugrav. D-l Russu atît de dibaci a știut a interpreta sentimentul curat, încît, dacă nu și pentru celelalte întru toate, pentru această novelă trebuie să-i fim recunoscători. Sunt convins că, dacă dînsul tot în această direcție ar fi scris, adică s-ar fi ocupat mai mult cu idilica viață a poporului nostru, ar fi avut și mai mare succes cu scrierile sale. Cum dînsul în această novelă în proză scrie, așa numai Coșbuc, marele cunoscător al psihologiei populare, ne mai delectează cu poeziile sale. Iată vreo cîteva probe de limbă și tablouri: „Oile, care durmeau pe lîngă Nicu, își scuturau somnul din ochi, făcînd zgomot cu clopoțelele, cîinii lătrau în giurul turmei, iar el se deștepta“; și în alt loc: „îl văzură pe Nicu jucîndu-se cu niște mielușei, luîndu-i cînd de urechi, cînd îi rostogolea pe iarbă, apoi iar îi lua în brațe, îi săruta, îi dezmierda, cum știe să dezmierde ciobănelul turma sa dragă...; într-alt loc, iară zice Nicu că „va cumpăra niște dragi de clopoței, încît să plîngă iarba în urma turmei“.

Aceste sunt novelele d-lui I. Russu-Șirianu. Îl salutăm cu bucurie pentru aceste produse, căci cu toate că ele, precum am zis, nu formează ceva nou în literatură, ceva absolut de sine stătător și original autorului, sunt totuși o lectură foarte plăcută și nu pot decît să le recomand — și îndeosebi pe cea din urmă, spre citire, onoraților membri.

Budapesta, 14 februarie 1895

„PROCANONUL“ LUI PETRU MAIOR

După manuscriptul autograf existent
în Academia Română. Transcris și publicat de
prof. C. Erbiceanu

București, 1894

„Scribuntur haec, leguntur haec et lecta negliguntur“, a zis un învățat scolastic despre scrierile sale, despre productul spiritual al vieții sale întregi. Da, multe se scriu, se cetesc chiar, apoi se acopăr cu vălul uitării, se pun la mucegăitul dosar, lăsându-se astfel rodul muncii oneste drept pradă șoarecilor (iubitori de carte și ei!), din gura cărora învățații tot mai mintuiesc cite ceva. Acești învățați apoi își dobîndesc cu tot dreptul merite însemnate, căci ei descopăr izvoare de cristal necunoscute, descopăr comori pierdute cari, pentru un neam întreg, ba poate pentru omenirea întreagă, de deosebit folos pot fi.

Itată încă o scriere scoasă, cum am zice, dintre dinții flămînzilor șoareci și ai timpului. Rămîne numai ca să o cetim și apoi să o folosim, cum vrednicia ei ne-o impune, dar să nu o punem iarăși la o parte ca pe un capital mort, tăcînd asupra ei din considerațiuni ascunse.

Scrierea aceasta este *Procanonul* lui Petru Maior. Este Petru Maior, luceafărul de ziori al literaturii noastre, același care, prin *Istoria pentru începutul românilor*, ne este izvor de însufletire; este „preotul cultului iubirii de neam, care era în stare să arunce osîndă asupra celor ce, în loc să-și purifice și să-și întemeieze cu trăinicie viața națională, își părăsesc chiar neamul“¹ și legea. Scrierea aceasta a lui este o confirmare a celor susținute despre el, a dorinței lui de a conserva datini strămoșești, „a păstra neatîns și a întări tot ce e aptitudine de rasă și tot ce alcătuiește unitatea națională“.² Pricina că pînă acum s-a dovedit atît de puțin interes față de această scriere,

¹ G. Bogdan-Duică, *Petru Maior*, studiu biografic.

² Același.

de la publicarea ei prin meritosul profesor C. Erbiceanu, îmi pare curioasă. Nu-mi pot închipui că entuziasmul, venerațiunea față de acel apostol să fi scăzut, și cu atît mai puțin nu, pentru că scrierea este celorlalte genuină și, exploatată fiind, ea potențează slăvirea creatorului ei, îi întregeste cununa mării, iar nouă ne varsă în cale lumină. El ridică prin aceasta cu mîna măiastră perdeaua după care tupilate stăteau cestiuni apărute de mulți cu cerbicozitate, dar sigur nu din inimă, și cari fac astfel un strașnic afront logicei, simțului religios și, ce-i mai presus, simțului național.

Petru Maior a fost, la tot cazul, mai întii mare român și apoi teolog, distingîndu-se astfel, spre fericirea noastră, de unii teologi moderni cari invers rezonează. Scrierile lui se împart în: *istorice*, din cari revedem pe român în toată nobilitatea sa, și *teologice*, cari formează o parte întregitoare a individualității sale de român. Tot ce a scris el pe acest din urmă teren a fost menit de a calma neamul românesc, de a-l scoate din rătăcire și credință falsă și falsificată, în care mîni nefaste, inimi pline de orgoliu și iubire proprie, oameni miopi l-au împins și alți urmași ai acestora se străduiesc și acum a-l ținea încă în aceeași rătăcire.

De acest gen, adică de genul scrierilor teologice e și *Procanonul* său, pînă acum inedit, în care tractează, cu cunoscuta-i profunditate, cestiuni de dogmatică și drept canonic și reduce la zero mult apărata dogmă despre infailibilitatea sau, cum el zice, nesmintnicia papală. Valoarea scrierii e incontestabilă. E bine că ne-a vorbit în această cestiune o autoritate, de toți românii, fără deosebire de confesiune, recunoscută, a cărui părere pentru toți trebuie să fie „nesmintnică“.

*

Domnul Erbiceanu prevede această „operă necunoscută pînă acum și care o publică spre onoarea neamului și neuitarea numelui autorului“, cu o introducere foarte instructivă. În aceasta mîncecă de-a dreptul din punctul de vedere al folosului practic ce națiunea noastră poate trage din scrierea lui Maior. Spunînd că uniația „n-a adus nici un folos nici religios, nici politic românilor“, se provoacă la cei trei atleți naționali, George Șincai, Samuil Clain și, în special, la Petru Maior, cari „au combătut

cu tot sufletul și inima lor uniția“. „Ei toți acești trei născuți uniți, educați în sistemul acest amfiban al uniției, dar luminați în urmă prin genialitatea lor, și cunoscând că uniția nu-i decît o simplă speculă deocamdată religioasă, dar care în urmă va ajunge pe periculoasă naționalității, s-au hotărît cu toții a o combate pînă la moarte, spre a face pe popor sau să renunțe la ea, ori să o considere cu indiferență, ca făcută numai cu scop de bun trai pentru unele persoane din cler. Astfel [zice] d-l Erbiceanu despre uniție !

Din punctul acesta de mîncare, d-l Erbiceanu cu tot dreptul află din cale-afară de importantă necunoscuta scriere a teologului Maior, în care acesta, spre binele neamului românesc, „nu tratează altceva, decît dovedește alb pe negru că prerogativele tendențioase, pretențiile papei de primăție universală, de infalibilitate, de superioritate față de sf. sinoade etc., etc., în biserica lui Christos sunt nedrepte, neconforme nici cu Sfînta Scriptură, nici cu tradiția, nici cu praxa din biserică, nici cu citatele din sf. părinți“. Importanța și valoarea prețioasă a *Procanonului* zace deci în împrejurarea că un teolog erudit „unit“, care însuși timp mai îndelungat a studiat în Roma, în nemijlocita apropiere a scaunului papal și care românilor uniți în cele bisericesti autoritate trebuie să le fie, s-a pronunțat astfel asupra dogmei, ce acum formează reazămul cardinal al bisericii unite, murul chinez între cele două biserici, spinele în inima oricărui bun român.

„O, de-ar fi trăit mai mult Petru Maior, părintele istoriei noastre și politice și bisericesti, mult s-ar fi întristat și mîhnit văzînd slăbiciunea omenească ridicată la dogmă, zice d-l Erbiceanu, făcînd, desigur, aluziune la „proclamarea infalibilității de dogmă în anul 1870“, și la răposatul mitropolit Vancea, „care cu sinodul provincial de la 1872, mărturisind pe pontificele roman de cap al bisericii întregi, de carea se ține și biserica românească unită, a mărturisit numai aceea ce a mărturisit biserica unită timp de mai 200 ani !“¹

Petru Maior a fost însă un dușman hotărît al acestei mărturisiri, el nu a recunoscut acel cult al puterii supra-naturale întrupate, și cu vorbe înțelepte și glas de profet

¹ *Cestiuni din dreptul și istoria bisericii unite*, Blaș, 1893, p. 69 și 93.

național admoniază pe semenii săi a face asemenea. Această scriere a lui este un puternic adminicul în lupta de purificare confesională în favorul națiunii, ce în timpul mai recent s-a încins. „Acum chiar — zice mai departe, în introducere, d-l Erbiceanu — există o ură mare și vrăjmășie neîmpăcată între clerul român ortodox din Transilvania și între cel uniat și care înverșunare religioasă se răsfrînge și asupra poporului românesc !“

Aici nu poate altceva înțelege decît lupta aceasta recentă, polemia cunoscută prin cei doi ani din urmă, în care polemie, durere, numai o parte mînată de iubire de neam a observat marginile demne între cari această însemnată cestiune trebuie tratată. Sunt convins însă că, atît aceste polemii, cît și noul *Procanon* al lui Petru Maior formează izvoare sigure și abundante, teren pregătitor pentru cei ce la timpul său chemați vor fi a scoate spinele din corpul național și a alunga cu mîna binecuvîntătoare și dezinteresată blăstămul ce planează asupra bietului nostru popor.

Manuscriptul autograf e astfel intitulat : *Procanon, ce cuprinde în sine cel ce sunt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvîrșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericescă, spre folosul mai cu seamă al românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior. Anul de la Christos 1783*. Acesta are formatul 8° și e scris pe hîrtie ordinară albă, dar, durere, necomplet. D-l Erbiceanu l-a găsit la Academie și l-a transcris cu multă îngrijire, prevăzîndu-l și cu note explicative și foite interesante. Una însă a uitat a ne spune transcriitorul, și adică cum a ajuns Academia în posesiunea manuscriptului, unde l-a aflat mai întîi, ceea ce nu este tocmai indiferent.

Cuprinsul necomplet este împărțit în VI „titluri“ și aceste sunt împărțite în capitole. A trata asupra fieștecărui titlu în special nu se ține de cadrul unei simple dări de seamă, voi expune deci numai unele titluri în liniamente generale și citînd unele excerpte din ele.

Titlul prim și al doilea stau în strînsă legătură și sunt mai pe larg elaborate. În primul ni se vorbește despre împărțirea, adică puterea bisericii, iar al doilea despre nesmîntnicia, adică infalibilitatea acesteia.

Spunîndu-ne mai întîi că biserica are puterea de-a crea legi, ne arată și puterea acesteia de-a pedepsi pe

călătorii de lege, drept aceea incuză pe unii eretici, prelați papistași din Occident, cari trag la îndoială aceste, îi afurisește și blestemă pentru „învățătura lor cea cu otravă amestecată“, pentru că „orbiți fiind mișei cu negura eresului și cercînd numai cele ce simțurilor sunt plăcute, ei nu înțeleg scripturile“.

Putere legislativă în biserica lui Christos a fost dată numai unora, la început tuturor apostolilor. Așa dovedește că „puterea, stăpînirea și împărățirea asemenea și întocmai precum lui Petru, așa și celorlalți fieșcăruia o au dăruit“. „Ce faci dar tu, o, omule, osebire întru darurile dumnezeiești?“

După ce evident arată că baza pe care o biserică se menține și guvernează este cea constituțională, ne spune că „italienii vreau și prea cu asupra pohtesc să înalțe pe papa deasupra bisericii și a soborului și să supuie sub picioarele lui pe toți episcopii și mitropoliții și patriarhii... el singur să fie în biserică adevărat stăpîn și poruncitor, precum preoților așa și mirenilor, el singur, iar nu soborul să se creadă al dogmelor nesmîntinic tîlcuitor și hotărîtor“.

Tîlcuind apoi cu o rară măiestrie locurile din Sfînta Scriptură, pe care această vană credință se întemeiază și provocîndu-se la sfinții părinți și alte scrieri ale teologilor după Christos, el declară de nălucită puterea, infalibilitatea papei. Cu durere ne arată că unii merg așa departe încît își nălucesc „ca și nesmîntnicia bisericii de la papa ar fi împrumutată și biserica fără papa, învățînd ceva, ar putea greși“. Dar aceste nu au „temei“, „sunt nălucite“.

La locul acesta, cînd luăm notiță despre credeul marelui român Petru Maior, e bine ca în antiteză să punem cele ce biserica și învățații uniți astăzi cu cerbicozitate profesază. „Pontificele roman după dreptul divin (?) este judecătorul suprem al credincioșilor și în toate cauzele șupuse judecății bisericești se poate face recurs la dînsul“ — enunță faimosul sinod provincial al mitropolitului Vancea ținut la 1872 la Blaj.¹

Iar Petru Maior : „Au singur Petru canonea și pedepsea ? Au nu și ceilalți fără osebire ?“

¹ Cestiuni din dreptul și istoria bisericii unite.

Biserica catolică învață că „papa și singur, fără conciliul ecumenic, este organ prin care Dumnezeu enunță adevărul dogmatic, cînd cere lipsa“.¹

Iar Petru Maior : „Precum la aceste prici, așa și la celelalte pururea soborul le-au făcut sfinșit, nu papa ; pururea soborul au împreunat, au unit inimile credincioșilor, iar nu cel întii șezător, nu papa. Ci pe papa încă îl aducea la rînd soborul.“

În celelalte „titluri“ vorbește Petru Maior despre hotarele puterii bisericești și împărătești, despre soboare și, în fine, despre canoanele cele primite și întărite în biserica Răsăritului. Aceste la rîndul lor încă au o valoare nedisputabilă și contribuie mult la însemnătatea manuscrisului găsit, pe care nu am cuvinte destul de potrivite de a-l recomanda spre atențiunea tuturor. Da, să-l cetim și să-l folosim ! Sunt convins că inimi mari și iubitoare de neam se vor umplea de mulțumire față de învățatul autor, dar inimi mici contrariul vor simți ; căci — încheiem cu vorbele lui Maior (p. 17) — „și acum se află unii prin părțile noastre cari, învățînd la Roma teologia, socotesc că numai acelea sunt adevărate care le-au auzit la Roma și doar sîngele și l-ar vărsa pentru monarhia papei. O, de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest fel de oameni învățați și teologi !“

Martie 1895

¹ Același op.

MOMENTE DIN LITERATURA MAI NOUĂ A
SAȘILOR TRANSILVĂNENI

„*Neaga oder Frauenherz und Frauenehre*“,
dramatisches Gedicht in fünf Akten von
C. F. Armin
Berlin, 1894¹

Vă este tuturor bine cunoscut poporul din Transilvania, care timp de șase secolii și ceva a avut și are în posesiunea sa plaiurile cele mănoase, miezul țării celei încununată de munți, văile de-a lungul râurilor, a Birsei, a Cibinului, a Tîrnavelor, a Bistriței și a Oltului. Este poporul sășesc, cea mai mică dintre naționalitățile cu drepturi istorice din Transilvania. Popor blajin, liniștit și laborios, ajuns, în urma poziției favorabile, prin cultivarea pământului și prin alte împrejurări externe, la o stare materială și culturală remarcabilă — este și astăzi un factor cultural integrant în șirul popoarelor din Ungaria. Și acest mic popor are un frumos trecut !

E drept că acest trecut e poate mai lipsit de tragedii ca al nostru ; e drept că pe timpul necontenitelor războaie, alții dădeau mai întâi piept cu diferiții dușmani, pînă ce aceștia soseau la cetățile lor ; e drept că ei au fost totdeauna cei dinții cărora li se împărțeau cu belșugul favorurile, dar cu toate acestea, au adus și ei frumoase tributuri pe altarul istoriei patriei noastre comune. Ba ai sta să crezi, văzîndu-i așa apatici cum sunt ei, fără oleacă de însuflețire, silitori din cale-afară și îngrijiți de a rîcii, ca și o găină muncitoare, numai în viezuina sa, numai pentru sine, ai sta să crezi, zic, că, obosiți și resignați, se lasă la o parte și doresc acum a trăi numai cu trecutul lor.

Gremiul culturai sașilor este nord-vestul Europei, blonda Germanie, leagănul lor, unde vecinic se visează, un izvor de cultură, ce a devenit acum așa-zicînd comun,

¹ Studiu cetit în ședință a societății „Petru Maior“ din Buda-
pesta.

și adapă o lume întreagă cu știință. Aceasta le-a dat sprinjin, le-a dat bărbați mari, reformatori, precum nouă mai tîrziu Roma pe cei trei luceferi ai redeșteptării noastre ne-a dat. Și ei își cinstesc mult mama lor genuină. Și azi încă mai tresar de bucurie și le crește conștiința cînd tînd despre miturile germane bogate, care sunt și ale lor, despre zeul Odin, cel înconjurat de virginele „Walküre“, despre Baldur, zeu Asilor, despre Freya și altele. Gîndurile lor se primblă cu drag pe malurile încîntătoare ale Rinului și caută pe „Loreley“ ; apoi prin locurile unde Siegfried, Dietrich și alți eroi strămoși se luptau cu crunții bălauri. Și e bine, laudabil, cînd un popor își stimează leagănul copilăriei sale, cu atît mai mult în cazul, cum e cel de față, cînd un popor datorește aceluia leagăn existența sa etnică.

Conservarea de neam, după cum știm, este în prima linie conservarea limbei sau, cu alte cuvinte, limba este suncul conservării proprii a unui popor. Sașilor li s-a dat de către germani o limbă literară, limba introdusă prin reformațiune în biserică și școală, prin această limbă, sașilor li s-a dat și o trăinicie corespunzătoare. Pînă ce între ei nu exista unitate de limbă, nu putea fi vorba nici de o unitate culturală, dar nici chiar de unitate etnică și, prin urmare, nu puteau spera în un viitor mai lung pe aceste plaiuri. Octroarea limbei germane a fost ca și o nobilă altoire pentru conservarea imună a valorii lor de naționalitate în Ungaria.

Limba germană a devenit deci și limba lor, în biserică, în școală și comunicațiune, cu ea li se trezește și conștiința de popor german, prin ea li se creează o bază de cultură. Vorbînd deci despre o literatură a sașilor, înțelegem o literatură făcută în această limbă și nu în cea comună sășescă, ceea ce natural nici nu putem, căci nu există.

În limba sășescă primordială nu s-a scris. Cauza este lipsa unui dialect mai cizelat și mai prevalent, care să domineze aproape în toate cercurile din Transilvania locuite de sași. E cunoscută împrejurarea că diversitatea dialectelor sășesti și în special fluctuațiunea vocalelor (motăr, muotăr, matăr, mectăr etc.) este atît de imensă, încît bistrițeanul cu brașoveanul dacă nu nemțește apoi numai românește se știu înțelege. Un caz aproape analog avem aci în Ungaria, unde sîrbul și slovacul, veri de o

La malul galben al Oltului

Sedea o fată singurică

Ș-arunca roze-n apa lui,

Ș-arunca cite-o viorică.

limbă, se înțeleg în limba germană (ca să nu zic maghiară!). Și dacă totuși se scrie acum ceva săsește, aceasta se face mai mult în interesul filologiei germane comparative și în parte și pentru de a conserva obiceiuri, jocuri, expresiuni originale și altele. Începutul l-a făcut, după cum știu, fostul preot în Saieșul săsesc, Haltrich, care într-o colecțiune mărișoară de povești pretinse săsești, a întretesut și unele scrise în limba populară săsească, ceea ce a surprins plăcut pe scriitorii din Germania.¹ Poveștile lui Haltrich, între care foarte multe vor fi auzite de la români, au fost foarte bine primite în Germania, ele ajung aproape nivelul poveștilor fraților Grimm și ale măestrului Andersen și merită și din partea noastră atențiune din mai multe puncte de vedere.

Incerări în limba săsească s-au mai făcut cu diferite prilejuri, mai succese sunt cele publicate în jurnalul social-literar *Volksfreund*, în jurul căruia s-au grupat un număr de puteri tinere în timpul mai recent.

De tot puțină sau aproape nici o activitate nu se dezvoltă în privința culegerii și publicării eventualelor poezii populare, ceea ce tot din punct de vedere filologic, dar îndeosebi pentru de a cunoaște estetica poporului, nu ar fi fără interes. Ce e drept, limba aceasta lipsită fiind de eufonii și de accente mai subtile, pare a nu întruni deloc cerințele dezvoltării unei activități de terenul poeziei; apoi chiar și poporul cu temperamentul ce oscilează între flegmatic și apatic pare a nu fi născut de creator și cultivator al poeziei sau muzei rurale. Lipsa de sentimente este o parte săracă sufletească a lor — dacă o putem numi astfel.

Dintre puținele lor poezii citez aici un fragment, ce pare a fi o baladă mai mărișoară:

Um-Ölt, um Ölt, um gielen rin

Do sós ẽ médechën gonz ẽ llin.

Gor munchen foal, gor munchen ris

Det orëmhën ent woassër schmis.²

Strofa e drăguță și nu tocmai fără poezie într-însa. Iată-o pe românește:

¹ Haltrich, *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen*. Ed. IV, 1885.

² Auzită în Laslea-săsească. E tipărită și în un călindar mai vechi.

Aceste însă, cum am zis, sunt rare. Azi, călătorind prin satele săsești, întâlnești seara, ce-i drept, ca și la români, juni și june în porțiță, dar pe cînd ai noștri cîntă doinele strămoșești, acompaniate de fluier și se răsfață cu natura, pe atunci tinerimea lor cîntă monotone marșuri într-o limbă nepricepută de-ajuns, marșuri învățate de la „soler“ și de la adjuvanții¹ lor și cîntate aproape mecanic, fără un leac de sentiment. Ba nu arareori îi auzi cîntînd și românește și, îndeosebi, la jocurile lor de duminică îi auzi adoptînd obiceiurile românești de a țipa (chiui), firește în limba lor.²

Dar m-am abătut, voiam a scrie ceva despre literatura acestui popor și nu despre datinele lui.

O literatură săsească propriu-zisă, cum am accentuat mai sus, nu există, ci numai fragmente, pe cari nu le putem numi nici literare; există însă o activitate literară a sașilor în limba germană, modestă ce-i drept, dar destul de însemnată ca să ne ocupăm cu ea cituși de puțin. A scrie despre toate produsele lor literare nu este scopul nostru, ci numai a atrage atențiunea asupra cîtorva, și anume dintre cele mai nouă.

Așa ocupă un loc de frunte decedatul Michael Albert, fost profesor în Sighișoara, care a știut exploata momente înălțătoare din istoria trecutului lor. Graful Harteneck, care și el ocupă o frumoasă, dar tragică pagină din istoria sașilor, i-a servit lui Albert ca material la o dramă în cinci acte, ce poate rivaliza cu produsele celor mai destoinici literați germani actuali. Zace ceva deosebit în tragedia asta, ea este un moment din jalnicile scenării ivite pe arena luptelor din Ardeal, ea îți reamintește spiritul lui Mihai, care și el a căzut jertfă intrigilor, ca și graful Harteneck. Albert a mai intrupat încă momente

¹ Adjuvanții sunt sașii care formează un cor instrumental în sat.

² Atrag aici atențiunea asupra colecțiunii de basme scrise în limba săsească de preotul Ernst Tullnér din Bertan, intitulată *Ous der Rokestuf (Din șezătoare)*, tip. 1891. Dedicată scriitorului M. Albert.

din istorie în novelele sale edate într-un volum sub titlul *Altes und Neues*; scurt [timp] înainte de moarte, a mai scris încă : *Die Türken vor Schaessburg* și altele. Dintre poeziile lui amintesc în special una : *Die Repser Burg*. El a murit în anul 1892, deplîns de întreg poporul săsesc.

De o frumoasă valoare literară e apoi romanul istoric *Georg Hecht* de Traugott Ientsch din Sibiu, apărut în anul trecut. Acest roman este o oglindă fidelă a stărilor sociale în special din Sibiu, de pe timpul războaielor purtate de sași, ca națiune mai consolidată atunci în contra turcilor, în Transilvania.

Multă popularitate și-a cîștigat între sași apoi V. Kästner, prin colecțiunea sa de poezii, scrise în ton popular, autorul cunoscutului imn al sașilor : *Siebenbürgen, Land des Segens*.

Nu mă opresc la expunerea acestora, nici la o apreciere a altor scriitori mai puțin însemnați pe terenul beletristic, ci trec de-a dreptul la opul mai recent scris de un sas transilvănean și tipărit în Berlin. Acesta este *Neaga*, o poezie dramatică în 5 acte, de C. F. Armin.

E știut că sașii sunt pretutindenea împrejmuiți de români, că noi secolii de-a rîndul am împărțit soarta cu ei — deși în unele privințe foarte neegal — care împrejurare se testifică și în scrierile lor. Nu arareori ne întâlnim în acestea cu tipuri și caractere românești, cu descrierea relațiunii de reciprocitate și altele; așa găsim dese pasaje în romanul *Georg Hecht*, și, în sfîrșit, și la mai puțin însemnații Amlacher, Leonhardt, Schuster, Fr. Müller ș.a. Dar, dintre toți, mai mare atențiune i-a dat poporului nostru C. F. Armin (pseudonim), care ne prezintă în tragedia sa, scrisă în versuri, pe un prototip de femeie română, pe Neaga.

Iată conținutul acestei drame, ce se petrece într-un oraș săsesc, în ultima decadă a secolului al 19-lea și e adică în toate privințele actuală.

E pe timpul așternerei *Memorandului* de către români. În comitat e o mare neliniște. Conteii Tatári, comitele suprem, se află în oficiu și cetește mai multe scrisori, venite din provincie, care toate aduc vestea despre mișcarea nemulțumiților români. Ungur încarnat, cum e, poartă mare ură asupra românilor, ce se vede din cuvintele lui :

Es heulen laut wie Wölfe und Hyänen
Die ewig unzufriedenen Romänen
Mir klingt im Ohr ganz wie Vergil's Infandum
Ihr allerjüngstes, heit'res Memorandum.
Den Untergebnen werd ich schleunigst schreiben
Berichten soll'n sie mir das Thun und Treiben
Der Memorandum-Narren auf dem Lande;
Zersprengen will ich die Rebellen-Bande.

Deodată se oprește însă în mersul acestor idei, căci pe la fereastră vede trecînd o româncă frumoasă ca un boboc, gătită cu cătrînță și pachiol, un tip de mărgineancă. În inima lui haină se naște atunci dorul, pofta de a-și dobîndi pe această ființă. Cheamă deci pe secretarul Iltis, care îi comunică că aceea e Neaga, o tină ră văduvă de învățător român și promite că va încerca a o da pe mîna lui. Și se bucură rîvnitorul comite, căci, cu toate că e de 50 de ani, e încă burlac. Are, ce-i drept, o veche iubită, pe Adela de Blumenberg și cu ea și o fiică ilegitimă, Bertha, un suflet blind și nobil, care iubește din cale-afară pe ungurul Nemes, comisar de poliție — dar, cu toate acestea, casa comitelui e o aulă de prostituție și de destrăbălare.

Iltis, o fire neasămănat de perversă, care are toată încrederea lui Tatári, dar în ascuns lucră la subminarea lui împreună cu Adela de Blumenberg, cu demonul în chip de femeie, izbutește a-i trimite pe Neaga. Aceasta se înfățișează înaintea comitelui cerînd o mică pensie după bărbat. Și Tatári îi promite că o va ținea la el în casă, o va purta pe mîni ca pe o porumbiță, îi va da bani mulți, mulți... Prea mult pentru Neaga, prea a iubit ea mult pe soțul răposat; și înspăimîntată fuge afară frumoasa femeie.

Impresiunea ce a cauzat-o însă asupra lui Tatári a fost adîncă, el vrea cu tot prețul s-o aibă. Se încep deci intrigile în contra sărmaneii femei tare în virtute, intrigii meschine, săvîrșite de diavolul Iltis, care le plănuea cu Adela și cari voiau a exploata împrejurarea în favorul lor, vrînd a demasca pe Tatári. Atacurile în contra Neagăi însă nu succed. În zadar voiește Iltis s-o fanatizeze, zicînd că dacă se va arunca în brațele comitelui, acesta va ușura soarta asupriților români, căci :

Niemals wird ein Volk er hassen
Dem Neaga angehört...

În zadar apoi i se aprinde tot de către Iltis, șura, ca apoi, prin ajutorul în bani ce îi trimite contele după foc, să o deoblige, căci ea trimite indignată cei 3000 fl. contelui :

...Nein !
Bevor du frevelnd mich entweiht,
Stürzt Sonne, Mond und Himmel ein,
Versiegen Ströme, Seen und Meere
Es gibt noch eine Frauenehre !

Și a rezistat ispitelor ! A urmat însă cea mai grea lovitură îndreptată în contra ei, o scenă foarte actuală. Ca să o poată sili a recurge tot la comitele, i s-au pus în fereastră niște scrisori :

Ungarn feindlich, russenfest,
Frisch gedruckt in Bucarest...

Planul a fost de a-i face percheziție, a-i afla scrisorile agitatoare și a o deține, până ce nu va primi ajutorul și grația *räsplătită* a lui Tatári. Planul acesta s-a zădărnicit însă prin Bertha, care avea cunoștința de el și sosind la Neaga, pe care o iubea cu tot focul ei de fecioară, a nimic scrisorile. Bertha și-a propus a scuti pe această virtuoasă femeie de planurile mamei sale Adela de Blumenberg și a izbutit a trage pe partea ei și pe Nemes, comisarul de poliție, care era acum și logodnicul ei, și era trimis de a face percheziție domiciliară la Neaga.

Aici culminează intriga, de aici se începe cu actul al patrulea și deznodământul.

Noapte târzie ! În o stradă scundă ce duce la gară se află Iltis, tăciunarul Iltis, el voiește să fugă din oraș împreună cu Adela de Blumenberg. Trei maieri români, care îl păzesc, ca să se răzbune pentru că le-a dat foc, îl zăresc și... îl răpun cu ciomegele lor. Într-acea trece pe acolo, ducându-se către casă, Neaga și, zărind mortul, strigă după ajutor. Tatári, pasărea de noapte, era pe acolo și, plin de orgoliu, încearcă ultimul pas, o numește pe Neaga ucigătoare. La strigătele ei desperate însă, sosește și Biedermann, care stimează mult pe Neaga, deja de când cu focul și știe de toate cursele puse ei de comitele :

Verhaften Sie das Weib als Mörderin ?

fi strigă cel ce cugeta că nime nu-i mai poate scoate pe Neaga din ghearele-i viclene. Dar a scos-o Biedermann, a scos-o căci el stimează pe nobila Neaga și urăște pe mîrșavul său stăpîn, pe Tatári, și i-a spus-o acestuia verde în față.

Urmează acum, în actul ultim, scenele cele mai frumoase din întreaga dramă, scene petrecute la Neaga acasă, între ea și Biedermann. Căci ei, din momentul în care mai întii s-au întilnit, își nutresc ascuns în inimă o stimă reciprocă. Și acum, după ce a luat-o sub scutu-i păzitor față de acel tiran, i-o spune, îi spune că îi dragă, mai mult decît cerul, mai mult decît viața și îi spune că doarește să o ducă la altar, ca ea să pribegească de aci înainte de alătura cu el în calea vieții, el să o scutească... Neaga ? Simțeste focul sacru față de acest bărbat cu o inimă atît de bună și mare, dar nu, nu i-o poate spune, soție nu-i poate fi. Au nu jurase pînă la moarte credința răposatului ei soț ? În sufletul ei zbuciumat se încinge în acest moment o luptă... Ah, iată unica ei mîntuire ! Credința jurată nu o poate frînge, a-l iubi și lua de soț pe Biedermann ar fi o călcare a credinței, ce-i mai rămîne deci decît... moartea ? Și s-a hotărît să moară ! Înainte de această moarte însă, o binefacere față de acest bărbat, care s-a expus pentru ea și e amenințat a-și pierde postul și pînea.

Biedermann în urma vinului ce a băut, în care Neaga a amestecat și un prăfșor, adoarme. Neaga se gătește sărbătorește și pleacă la Tatári. Ah, cît a poftit-o, și iată acum se prezentează „porumbița“ de bunăvoie... cugetă acesta și e vesel de a-și vedea realizat planul. Înainte însă de a se apropia el de dînsa, îl roagă Neaga în schimb pentru o binefacere, și adică de a-l lăsa pe Biedermann în postul de șef al poliției. Tatári o face, îi subscrie îndată un decret, ce-l și trimite prin pandur lui Biedermann... Oh, ce n-ar fi făcut el în momentul acesta de extaz pentru Neaga. Orbit de pasiune o invită pe divan :

Sternenpracht und Mondenschein,
Laden uns zum Kosen ein !
Liebchen hold ! Wir sind allein,
Komm' zu mir und trink' vom Wein.
(Sc. XIV)

Și ea îi urmează, ridică paharul cu vin în care pe ascuns a turnat otravă și-l bea cu sete, îl bea pînă la fund... căci numai moartă avea să dispună uliul de corpul ei. Și a murit salvîndu-și virtutea, a murit din iubire, pentru iubire, ca o eroină. La sicriul ei vin toți oamenii de bine, vine iubitul ei Biedermann, vin scutitorii ei, Nemes și Bertha, vine chiar și Adela de Blumenberg, și aici, în fața martirei, se împacă cu Tatări, care stă și el plin de căință la o parte. Își ia și el răsplata, căci prin o telegramă de la ministru e declarat de depus din post.

*

Acesta este pe scurt conținutul dramei și, după cum s-a văzut, el este scos din stările sociale cele mai recente din Ardeal și, în special, dintr-un comitat locuit de cele trei naționalități. E cunoscut însă că nimic nu e mai greu la un autor decît a împreuna armonic adevărul istoric cu fantazia în o dramă, și cu atît mai mult atunci cînd adevărul acesta este relativ puțin îndepărtat de actualitate. Întru cît i-a succes aceasta autorului de față ați auzit; ați văzut pe un tiran de comite suprem trăind numai cu pasiunile și destrăbălările sale, o copie adevărată de pe natură, un dușman a tot ce-i cîstit, un dușman al românilor, pe cari îi persecută în felul cum zilnic o vedem. Ați văzut, pe de altă parte, pe o frumoasă mărghineancă purtînd sus stindardul onestității și murind pentru acesta.

Două sunt motivele ce-a voit autorul să ni le scoată în relief, dintre aceste cel mai marcant, care se toarce prin întreaga dramă ca un fir roșu, pe care apoi se grupează toate celelalte accidente, este *virtutea femeiască*. Această comoară sfîntă cîntată de sute de poeți secole de-a rîndul, acest ideal intrupat de autorul nostru atît de frumos în cuvintele :

Viel fester noch als Burg und Wehre,
Viel fester als der Fels im Meere
Steht auf der Welt die Frauenehre,
Ihr drohn nicht Herscher drohn nicht Heere...

el îl vede periclitat în epoca asta a intrigilor, îl vede rar, devenit de tot rar... însă îl găsește în o colibă românească, în ființa Neagăi. Și Neaga asta stă pe un nivel

nespus de înalt față de femeile noastre de azi, ea-i un înger de ființă, curățenia sufletului te încîntă, caracterul ei, în genere, te farmecă, și totuși nu suntem destul de mulțumiți cu ea. Ea e mare în decursul acțiunii, dar sfîrșitul ei, putem zice, nu stă în raport adevărat cu această mărime. Da, ea se luptă pentru libertatea morală și în sfîrșit cade jertfă patimei, sentimentului de iubire. Tocmai felul acesta de cădere însă nu mă poate îndestuli. După a mea părere, valoarea etică a dramei acesteia și, în special, caracterul Neagăi ar fi dobîndit mult, dacă autorul ar fi dezvoltat cu energie și acest moment ce explodează numai ici-colea, *iubirea de neam a Neagăi*. În consecință, atunci căderea ei ar fi trebuit să urmeze și din acest sentiment, și sfîrșitul, care altcum se prezentează ca și în romane, ar fi avut mai multă intensivitate dramatică... și astfel drama ar fi corespuns întru toate spiritului timpului. Numai creîndu-și o fecioară de la Orléans, făcînd adică pe Neaga în vreun chip *martiră* a națiunii, a putut autorul să-i atribuie muribundeii frumoasele cuvinte :

Romänen die Ihr schon so viel ertragen,
Doch niemals saht der Freiheit Morgenroth,
Auf, folgt mir nach! Zur Freiheit führt der Tod.

Altcum nu sunt justificate. O nouă Penelope, soția lui Ulise, o Desdemonă a lui Shakespeare sau o Julie în epoca acestui fel de realism, în vîrtejul acestor frămîntări sociale, nu mai sunt tipuri tocmai reale. Ne jignește mult, văzînd că autorul nu ne-a creat o mărime morală, cum a putut să o creeze corespunzînd și realității, corespunzînd întru toate spiritului vremii.

Dar să vedem, pe lîngă onoarea de femeie, care este al doilea moment ce ni-l scoate autorul la iveală ?

Arătîndu-ne caractere clătînoare, ba niște paraziți ai vieții actuale publice, pe graful Tatări și Iltis, cari administrează un comitat locuit de trei naționalități, lasă să transpire dorul acestor naționalități de a se scutura de acest jug și de a se împăca între sine. Adevărat că e foarte palid acest moment și i se dă expresiune numai la sfîrșitul dramei în secvența XVIII, act V, prin cuvintele lui Biedermann (care se vede a fi un sas „verde“ !):

Wir wollen keine Tyrannen,
Nur gleichberechtigt, frank und frei,
Geschwistern gleich für alle Zeiten
Vereint zu treuer Arbeit schreiten!

Poate fi ceva mai hotărît și mai lămuritor la situațiu-
nea naționalităților în ochii cetitorilor străini? Nu, nici-
decît!... Numai că felul cum momentul acesta e, cum am
zice, tras de păr, cum această concluzie o rostește în-
suși autorul, fără ca destul de vădit și marcant să o în-
trupeze în fapte, deși corespunde realității, jignește o
cerință cardinală a dramei, o frumusețe esențială dra-
matică, unitatea acțiunii. Raportul în care stă momentul
al doilea față de cel dintii nu e absolut armonic... și
aceasta încă e o urmare a premisei că autorul nu a dez-
voltat în Neaga, paralel cu sentimentul de iubire sexuală,
ca scut al onoarei sale, și sentimentul iubirei de neam.

Pentru de aduce sentință asupra unei drame trebuie
să o tractezi din punct de vedere dramatic, poetic și etic;
trebuie să cauți dacă voit-a autorul a prezenta numai
niște întâmplări, a dezvolta pasiuni sau a clădi caractere.
A vorbi despre aceste, în special, nu poate fi propusul
meu pentru îngustul cadru al acestei recenzii. Ci pe
baza celor expuse mai sus, fiecare s-a putut convinge că
valoarea adevărată a poeziei dramatice de C. F. Armin
culminează în frumosul caracter al eroinei sale Neaga
și, în contrast iarăși cu acesta, în patima oarbă a senzua-
lului Tatări, desemnat în conture foarte nimerite. Drama
însă suferă din punct de vedere etic.

Neaga, care, ni se pare, este drama virginală a auto-
rului, e o lectură foarte plăcută, cu părți frumoase, poe-
tice, și am cuvînt de a zice că autorul merită, pe lângă o
deosebită stimă, și sprijinul nostru.

Budapesta, aprilie 1895

CLASICISMUL ÎN ȘCOALELE MEDII

Studiu¹

Viața noastră socială este foarte mișcată. Cu toții sun-
tem mînați de vîrtejul unui curent firesc, născut din ra-
porturile false sociale, ce au existat în țară, în care trăim
și există încă; acest curent deocamdată ne preocupă, ne
alimentează spiritualicește. E foarte clar că o acțiune ce
vrea să ajungă la bun sfîrșit trebuie purtată cu „puteri
unite“, și fiind forțele de cari dispunem și astfel cam
puține, nu încapă îndoială că se nasc multe lacune în
viața noastră socială și, îndeosebi, în cea spirituală. Aceste
lacune firește că nu se simt numai la noi, căci bine știm
că, în un stat poliglot ca al nostru, deosebirea în viața
spirituală a diferitelor naționalități nu este neasemănat
de mare și, ce e mai mult, nu ar fi iertat să fie, avînd un
guvern a norma însuși această viață părintește și în mod
armonic pentru binele popoarelor, pe de o parte, iar pe
de alta, pentru a ține pas cu intensiva mișcare culturală
din alte țări.

Misiunea guvernului între acoperirea, respectiv, delă-
turarea acestor lacune este dublă. Întîia este cea directă,
adică sprijinul material de care în mod egal *ar trebui* să
se împărtășească toate popoarele; de aceasta se ține sus-
ținerea școalelor de orice categorie. A doua misiune e în-
grijirea guvernului pentru ca învățămîntul în aceste
școale să corespundă întru toate postulatelor pedagogice,
după cum aceasta se face în alte țări mai culte. Și fi-
indcă, natural, un guvern nu este compus exclusiv din
pricepători specialiști în această direcțiune, trebuie să-și

¹ Citit în prima ședință literară a societății de lectură
„Petru Maior“ din Budapesta, ținută în 2 noiembrie a.c.

crească atari specialiști și să-și aibă consiliul său pedagogic compus din aceștia.

Se va răspunde că toate acestea le avem, că guvernul nostru se oferă mărinimos a ne susține școale, că se îngrijește pentru un învățământ „bun“ în aceste. E trist însă că, de câte ori vedem guvernul ingerându-se în treburile noastre școlare, în loc să-l salutăm cu bucurie pentru binevoitarea ducere în deplinire a vreunui principiu salutar pedagogic, noi suntem siliți a-l condamna pentru niște chițibușuri sacrilegii. La noi guvernul, prin ingerința sa, pune restricțiuni înaintării libere a vieții noastre spirituale — o putem zice fără sfială. Nu-mi este intențiunea de a releva aici păcatele celor de la cîrmă în extinderea lor, căci aceasta ar însemna a face în parte politică, voiesc numai a arăta că aceștia, respectiv pedagogii povățuitori, ar trebui să-și îndrepteze atențiunea asupra mișcării spirituale în alte țări, conducătoare în cultură, și, urmînd aceloră, să aplice și în țara noastră tot ce e bun.

Dacă vom reprivi asupra învățămîntului din școalele medii, cari vecinic trebuie să fie obiectul interesării pedagogilor din centru, ușor ne vom convinge că vreo schimbare esențială în planul și organizațiunea acestuia de decenii încoace nu s-a contemplat. Ici-colea numai s-au mai schimbat manualele din fizică și matematică, cari tot mai sunt defectuoase de ajuns; în cadrul matematicii s-a mai întretesut la câte un gimnaziu și geometria analitică, s-a mai introdus pe la alt gimnaziu, ca studiu de un semestru, antropologia; încolo tot tocitul sistem, tot vechiul cîntec, vorba poetului. Ah, uitasem, limbile moderne s-au îmbogățit; azi în toate gimnaziile de la noi se poate auzi limba maghiară, care ocupă ca studiu obligat, primul rînd în planul de instrucțiune. Sarcina de căpetenie tot o mai poartă clasicii latini și greci, cari par a fi girboviți de atîta greutate și, ai putea zice, și de multele blestemuri ce le aruncă studenții chinuți pe capetele veteranilor. Stau neclintiți bătrînii osîndiți, ca Ahasver la veșnică viață și, ca moșnegii cari la vatră povestesc nepoților basmele străvechi, astfel ei vor să încălzească inimile băieților povestindu-le din lumi ce nu mai există. Și aici toate gimnaziile conglăsuiesc, pretutîndeni se „buchisează“, începînd de la mititelul Nepos, pînă sus, la guralivul și răsfățatul Orațiu. Numai bieții

elini au fost de curînd clătinați în clasică lor temelie și nu a lipsit mult ca să-și ieie cu desăvîrșire adio de la noi; numai deosebita reverință față de trecut și pot zice că și nițică duioșie i-a salvat pentru cine știe ce puțin timp. Cutezanță nefastă din partea realiștilor acestora să ceară și de la noi despărțirea de către cei ce atîta timp ne-au legănat și buiguit!...

Știm bine că, pe lîngă școalele medii gimnaziale, avem și școale medii reale sau, cu termeni pedagogici, pe lîngă gimnaziul umanist, avem și gimnaz realist. Limbile clasice menționate se propun numai în primul, și astfel toți bărbații de știință trebuie să treacă prin acesta, avînd a se împărțăși mai întii cu siful antic. În Germania, cea acum conducătoare în ale pedagogiei, s-a iscat o campanie în toată forma între aceste două gimnazii, respectiv între reprezentanții ambelor, o luptă ce a luat colorit serios de la anul 1890 încoace, cînd s-a ținut la Berlin prima anchetă în cestiunea școalelor unitare. *Între amîndouă taberele stă clasicismul, mărul de ceartă, murul chinez.* Hărțuiala vehementă pînă în ziua de azi rezultat nu a avut; pînă la crearea școalelor unitare și reducerea clasicismului la un spațiu convenabil și realiștilor va mai dura mult, căci conservatorii sunt în majoritate mare. Discuțiunile iau dimensiuni tot mai serioase și mai interesante, și unii și alții cearcă a-și validita principiile în organele lor de publicitate, conservatorii în *Humanistisches Gymnasium* al lui dr. Uhlig în Heidelberg, iar reformatorii în *Zeitschrift für die Reform der höheren Schulen* a dr. Fr. Lange. Mai mult contribuie la domerirea reciprocă și, în special a aceloră cari, nepreocupați, trebuie să se intereseze de cestiune, mulțimea de broșuri ce se scriu.

Pedagogii de la cîrmă, chemați a dirige învățămîntul în țara noastră, ar trebui să țină cont de aceste broșuri și să se intereseze viu de întreaga mișcare în această direcțiune. Vedem însă că nu dau semne deloc de vreo interesare, ci poate că așteaptă încheierea întregului proces de purificare, pentru adoptarea *de-a gata* a rezultatului pozitiv, ce va urma la timpul său. Rămîne deci ca noi, cei inferiori, de jos în sus, să dăm semne de o participare, fie și numai pasivă, la lupta culturală ce pe toți ne privește; și să o facem aceasta nu din dor de a imita pe cei din Germania, ci din purul motiv că cestia e actuală, că

cu toții dorim o reformă radicală în planul de învățămînt la școalele medii, cari sunt și la noi întocmai după cele din Germania organizate.

Nu ne privește din cale-afară afacerea cu școalele medii unitare de vreme ce, în special noi românii, nici nu prea avem ce să unim, ne importă însă faptul că în instrucțiune e evident un *şlendianism* înrădăcinat, este o povară ce împiedică efectuarea progresului dorit și impus de spiritul timpului. Toată onoarea conservatorilor; suntem de acord perfect cu dînșii că ce e bun și genuin trebuie conservat și din punct de vedere pedagogic; dar cînd vedem că conservatismul trece în mecanism; cînd suntem convinși că noi, de acum deja, putem prăvesti cu toată certitudinea gradul de cultură al nepoților noștri cînd vor absolvi gimnaziul, nefiind vreo osebite între cultura lor și a noastră, ca abiturienți numai de vreo cîțiva ani, trebuie să ne călcăm pe inimă și să cercăm a pși din circulus mechanic afară. Și nu e prematur timpul!

Mi-oi da silința a scoate mai la vale în relief unele puncte de divergență și convergență a celor două tabere hărțuitoare din Germania, provocîndu-mă cu deosebire la un filolog clasic care, sub anonimul *Alethagoras*¹ a scos de curînd în publicitate două broșuri de înaltă valoare științifică și practică², cari formează și azi încă obiect al discuțiunii generale în cercurile pedagogilor. Acest filolog e adică un irident, un filolog clasic trecut din convingere în ceata realiștilor. Foarte nimerit îi zice un critic patriot, numindu-l un Paul modern, devenit din Saulul clasic.

Cred că din opiniile acestui învățat pot rezulta consecințe și pentru noi!

Studiul limbilor clasice este considerat din partea multor pedagogi de o *dogmă* ce culminează cu miraculoasa înriurintă ce o are asupra tinerimei, fiind cel mai potrivit mijloc de a îmbogăți spiritul cu noțiuni etice și de a da minții întru toate o direcțiune ideală prin deprinderea cu antichitatea. Efectul direct însă constă în cultura formală și judecata logică ce o dobîndește sau, mai corect zis, ar trebui să o dobîndească tinerimea. Cu

¹ Alethagoras, *Unser Gymnasial-Unterricht, Bekenntnisse*.

² *Gymnasiale Bildung und sittliche Erziehung der Jugend*. Ambele în Braunschweig, 1894.

privire la cultura formală, firește că și argumentele filologilor slăbesc din zi în zi, putîndu-se dovedi, prin exemple exacte, rezultarea culturai formale din studiul științelor reale — și astfel mai rămîne ca armă puternică pentru apărătorii clasicismului numai partea primă, influența asupra spiritului și inimii, adică *cultura națională*.¹

Unii merg atît de departe încît susțin că oricine aspirează la conducerea unui popor în cele spirituale trebuie să-și caute cultura la gimnaz mai întîi, căci singur acesta e în stare a pune bază la cultura umanistă, adică superioară a omenimei, mijlocind el prin limbile clasice, cultură clasică (*Steinmeyer*). Cultura noastră întregă are de bază cultura clasică. Trebuie să susținem continuitatea aceleia, zic alții, numai scriitorii clasici latini și greci pot servi de lectură cultivătoare tinerimei; stările simple și firești de atunci și deșteptăciunea popoarelor antice au făcut scriitorilor posibil de a produce cu atîta claritate și desăvîrșire în formă, încît produsele spirituale ale acestora formează unicul aliment sănătos pentru spiritul tinerimei.

Primind în bloc cele atinse, precum în realitate — judecînd după valoarea atribuită la noi limbilor clasice — se și face să vedem ce urmează de aici. Urmează natural că cultura modernă este un rezultat al studiului limbilor clasice, că adică are de bază cultura grecilor și a romanilor.²

Și aici aflu de puternic argumentul lui Alethagoras, care spune că, de fapt, nime nu poate nega o legătură

¹ Sub cultură formală se înțelege cultura dobîndită prin cunoștințele elementare (bunăoară, prin cetire, scris și comput), cari contribuiesc la dezvoltarea minții. Cultura materială constă în armonica dezvoltare dintre inimă, minte și spirit (după L. Fuld, *Die mit der Ausbildung des Verstandes handgehende Bildung des Herzens und Gemütes*). Pe lîngă aceste două feluri de cultură există și așa-numita semicultură sau semidoctism, care, spre dauna însemnată a stărilor noastre publice și sociale, tare răs-pîndită este. „Semicultura e lipsit de sentimente ideale și religioase, el e certat cu credința și dogmele bisericeii, el e lipsit de tezaurul tuturor adevărurilor etice!“ (vezi L. Fuld, *Bildung und Veberchen*).

² În cazul acesta, scoaterea limbilor clasice din învățămîntul gimnazial nu ar fi decît o chestie de apreciere, avîndu-se numai a se constata că putea-ne-am măsura în ale culturai acum cu grecii și romanii.

între cultura omenimei de acum și între cea antică, elină și romană, dacă consideră continuitatea în dezvoltarea culturii. Acceptarea culturii lor însă de către popoarele culte moderne nu a fost decît o zală în lunga catenă a evenimentelor istorice, al căror product comun cultura modernă este. În sine, cultura modernă este rezultatul muncii noastre proprii, a multelor noastre lupte de tot felul și, ca atare, trebuie ea și considerată, precum și cultura clasică nu este altceva decît suma productelor proprii celor două popoare amintite. Și, precum nu se poate susține despre cultura clasică că ea s-ar baza exclusiv pe cultura carilor și a fenicilor, astfel nici cultura cea modernă că ar emana direct din cea clasică.

Acestea sunt clare și se explică de sine din evoluțiunea firească a culturii omenesti, și am fi clasiști de calibrul celor mai intransigenți dacă nu ne-am declara de acord.

Prea ne pare exagerată rezonarea clasiștilor că echilibrul cultural se ține numai prin studiul celor două limbi, că fără ele am merge mersul racului, și trebuie să fim de părerea celor ce zic că *ce a fost veritabil am absorbit de mult din cultura lor și că e timpul suprem de a-și căuta fiecare popor o autonomie în cele culturale.*

Acceptînd mai departe aserțiunile clasiștilor cu privire la influența etică-ideală a limbilor în cestiune, urmează ca tinerimea, care, în cea mai mare parte, are o cultură umanistă, să fie condusă de idealurile întrupate în eroii lui Omer și Virgil, ca la fiecare pas să ne întîlnim cu Grachi și cu Scipioni, cu d-alde Filip și Alexandru, cu Achile sau Patroclu. Căci doar trecutul zugrăvit atît de ideal de către vechii scriitori cu atîta vervă trebuie să ne fie izvor de înaltă și continuă însuflețire...

Frumos descrie acest trecut un poet român — pare-mi-se Vlahuță — numindu-l o comoară de fericire rămasă în drum, încît acum și durerea de odinioară o vede... plină de farmec. Frumoasele cuvinte ale poetului sunt și adevărate! Ele ne spun că tinerimea, prin studiul trecutului, cum ni-l descriu Omer și Virgil, vede într-adevăr o comoară, dar comoara aceea e *falsă*, descrisă în culori frumoase numai în aparință. Idealurile cari ar trebui deci să fie tinerimei izvor de însuflețire sunt idealuri numai în aparință. Ce sunt în fond vom vedea mai la vale.

Și oare cum stăm cu partea această ideală, e într-adevăr tinerimea în gradul acela pătrunsă de afecte nobile, încît justifică pe deplin credeul clasicist? Aici las să vorbească expertul Alethagoras. El arată că cine are ochi și urechi și nu este orbit de negura frazei nu poate ascunde că în viața intelectuală a tinerimei culte nu este tocmai totul în ordine, că cu deosebire suferă tot mai mult spiritul ideal. Din clasele inferioare începînd, se înrădăcinează tot mai mult cultul minciunii și al renitenței față de profesori, că o parte mare a elevilor e întroienită în mocirla celor mai josnice excese și lascivitate.

S-a constatat apoi, de către chiar ministrul de culte al Germaniei, Bosse, cum că, din cauza degenerării generale a vieții de corp a studenților universitari, care firește a fost pregătită și hrănită deja de gimnaziile clasice, cei ieșiți de la Universitate nu mai pot satisface întru toate chemării lor. Numărul sinuciderilor a celor de la gimnaziu și Universitate se dovedește prin date statistice din ce în ce mai mare, din an în an, un plastic argument ce vorbește despre lipsa totală de idealuri. Viața psihică a tinerimei mai are și alte părți umbroase, ce se manifestă în direcțiunea intelectuală ca un fel de atrofiere spirituală, iar în privința morală ca un fel de anemie; așa, în locul cugetării logice și abstracte, găsim superficialitate în simțire și cugetare, ca rezultat al studiului gimnazial îngreunat cu obiecte netrebnice; în locul unei imaginațiuni sănătoase, aflăm înclinațiuni puternice spre plăceri senzuale.¹

Trebuie să accentuez că registrul păcatelor înșirate de filologul german nu-l putem primi întru toate și de al nostru. Îndeosebi, nu putem numi viața de la universitățile noastre din patrie — unde acum tinerii noștri în cea mai mare parte studiază — degenerată în felul de mai sus. (Și nici nu vorbesc *pro domo*!) Degenerarea, cum acest filolog o timbrează, se explică din extremul liberalism în viața de corp de la universități. La noi însă sunt cu totul alte raporturi; la noi liberalismul permis între marginile sale și recomandat chiar și de pedagogie nu are nici o extindere, ba suntem căzuți, așa-zicînd, în

¹ Vezi și R. H. Greinz, *Das Gymnasium oder die systematische Verdummung der Jugend*. Leipzig, 1895.

celălalt extrem, *suntem lipsiți și de spiritul de corp*.¹ De aici se explică și debilul sprijin ce întâmpină și azi încă asocierile studențești de orice natură. Potu-se însă ambele aceste extreme explica ca urmare a studiului limbilor clasice? Nu! dar vedem și aceea că tinerețea noastră de la Universitate în anii din urmă s-a arătat pătrunsă de cel mai divin ideal: de idealul național. Întreb iarăși: avut-a mișcarea tinereții noastre vreun caracter „clasic“?

Ar fi ridicol să o susținem! Încolo însă nu suntem nici noi liberi de păcatele de mai sus, cari se manifestă în diferite chipuri. Așa, nu putem nega cum că cel mai extins și cel mai periculos morb social este *senzualismul*, o urmare a spiritului realist inerent ultimelor decenii din secolul nostru. Acest morb apoi este un monstru cu mai multe capete pustiitoare în diferite direcțiuni.

Aceste sunt efectele culturii umaniste dobândite la gimnaziu, ne zice filologul realist, deci tocmai conținutul ideal-etic al clasicismului este partea cea mai debilă a acestuia. Și ca să fie și mai înțeles, purcede la argumentarea specială.

Nepos, cu care se începe studiul limbei latine, după primele exerciții stilistice în prima și a doua gimnazială, e pentru a treia clasă o lectură prea grea, prin propozițiile întortocheate, încât nu poate servi de o îmbogățire a minții, îndeosebi fiind și de tot superficial.

Caesar ar fi pentru băiatul care abia a început a-și da seama de cele ce în limba sa maternă cetește — în caz de pricepere — o adevărată otravă, văzînd cum acesta tractează cu o teribilă perfidie prieten și inamic în Gallia.² Liviu este un flecar și frazeolog patriotic și lui îi este genuin emfaticul Cicero; ambii ocupă un loc destul de onorabil în istoria literaturii romane și sunt de valoare pentru istorici și filologi specialiști, dar nu sunt pentru tinerețea din gimnaziu. Tacitus suferă de o grandomanie, e un senator smintit și nicidecum nu este imparțialul, după cum îl prezintă filologii.

¹ Viața de corp, după organizațiunea corpurilor studențești germane (*Bund, Burschenschaft*), în Ungaria e necunoscută. Numai la gimnaziile există așa-numitele „coetus“, un fel de corp ce ar fi pregătitor pentru *Burschenschaft*-uri. Aceste *coetus* însă încă numai la gimnaziile săsești există. Actual sunt pretutindeni restricțiuni.

² Omorul celor 400 000 învinși (*Bellum Gallicum*, IV C, 3—15).

Ei, acum unde sunt idealurile ce tinerețea ar trebui să-și facă prin lectura îndelungată cu acești prozaști? Idealuri? Aș, întreaga lectură constă dintr-o exegetică amănunțită și torturătoare de minte, din care inima nu se poate încălzi și nu are timp să se încălzească. Mult, dacă cel mai talentat elev ajunge la gradul de conștiință de a fi convins de forma desăvârșită și admirabilă a limbei în care acești prozaști au scris și a-și vedea apoi, în consecință, mîncățile de formă în limba în care însuși cugetă și traduce. Acesta apoi ar fi și unicul avantaj al studiului limbei latine, urmat la gradul necesar de conștiință și de rele. Primul dintre aceste este *pessimismul*, ce trebuie necondiționat să se încuibă în inima elevului, și acest pesimism ar fi mai cras atunci cînd gimnazistul ar susținea numai că, *silit*, a tradus minciuni grosolane, că Salustiu cel moralizator a fost bărbatul cel mai imoral la timpul său, că, bunăoară, în luptele perșilor, numărul acestora nu s-a ridicat la milioane și bilioane, după cum voiește a constata Herodot, ci, cel mult, la 800 000 soldați, după cum au constatat istoricii mai noi, în care caz simpatia noastră trebuie să treacă de partea perșilor și să se descrească față de greci.¹

Ceva mai bine pare că stăm cu *poetii latini*. Numai cît că un abiturient duce foarte puțin cu sine din *Metamorfozele* lui Ovidiu și mai puțin din *Odele* lui Orațiu și încă vreo cîteva fragmente din *Eneida* lui Virgil. Atîta e tot; lucrul se explică ușor! Prozodia, ritmul, metrul și altele le răpesc timp mult; și cu toate acestea, greu ajung în poziția de a putea deosebi cu ușurință strofa asklepiadeică de cea sapphică în *Odele* lui Orațiu. Trebuie adăus însă cum că a gusta farmecele muzicalului Ovidiu, gimnazistul în vîrsta sa nu este în stare și nici nu-și prea sparge capul, ci se îndeletnicește a-și însuși cu ajutorul unei traduceri slabe conținutul fragmentaric altor 10—20 hexametri pe zi; din Virgil se pune din nenorocire cel mai mare pond pe *Eneida* și nu pe *Bucolica* sau *Georgica*, unde singur s-ar putea cunoaște talentul poetic, ce trebuie și poate fi admirat și acum; Orațiu iarăși se face cunoscut numai din partea cea mai inocentă și naivă, pe cînd ce-i mai bun și caracteristic, produsele

¹ Vezi Alethagoras, *op. cit.*, p. 10.

lascive ale muzei sale răsfățate se tăinuiesc — din punct de vedere pedagogic ! Trebuie remarcat și aceea că, ridicând profesorul deștept cu mină necruțătoare perdeaua de pre viața morală și raporturile acesteia, după cum ele se află latente în operele celor amintiți, nu ar prea îmbogăți sfera de noțiuni etice-ideale în mintea și inima gimnazistului.

Ei, de ce deci acest filologism superficial și unilateral, bazat pe cele mai debile excerpte, imposibile de a satisface exigențele pedagogice și menite mai mult de a răpi timpul atât de prețios pentru tinerime ? ! De ce să ne înmulțim eventual numărul filologilor semidocti, cari vecinic molestează societatea cu tocitele citațiuni ca : „dulce et decorum est pro patria mori“, „justum et tenacem viri propositum... impavidum ferient ruinae“ ; iar neoclasiciștii sînt în continuu pe buze cu : „Post multa saecula, pocula nulla“, „in vino veritas“, „Hungaria felix“... și altele de care bijbiie cu deosebire jurnalele noastre. Și oare chemarea instrucțiunii este de a secera astfel de fructe, de a servi cultului semidoctismului sau diletantismului, de a octroa generațiunilor în lungul răstimp de opt ani unele fraze din o limbă moartă ? Niciodată !

Analog stă cestia și cu clasicii elini !

Aceștia, ce-i drept, după părerea mai multora, sunt, atât cu privire la desăvîrșirea și elasticitatea formei, cît și la conținut, cu un cer întreg superiori celor latini, și trebuie să ne cuprindă mirarea văzînd cum au mai mulți dușmani decît latinii. Virgil este numai reflexul debil al lui Omer ; un tragic ca Sofocle, un filosof ca Platon romanii nu au produs. Cu Aristotele devine filosofia universală și-și pierde particularitatea elină ce o avea pînă aci ; el devine creatorul a mai multor discipline ; devine părintele logicei, al eticei, estetice, al științelor naturale și al dreptului natural, al psihologiei și al pedagogiei.¹ Răsfoindu-se în istoria literaturii latine nu s-a aflat o copie după Aristotele, căci sigur că azi ar avea gimnaziștii cu un autor latin mai mult pe masă. E de mirare că nu au vîrît la gimnaz pe vreun scolastic, bunăoară pe raționalizatorul dogmei, Etnselmus, cu al său „credo ut intelligam“.

¹ Dr. A. Schweigler, *Geschichte der Philosophie...*

Cu toate aceste, vedem că clasicii greci sunt numai ca fiauștri tratați față de cei latini ; numai patru ani are mai puțin studiul întreg și mai fragmentaric și mai mînc și, în consecință, efectul studiului și mai mic, poate, în cele mai multe cazuri, egal cu zero. Lucrul ni-l explică filologul realist corect, în modul următor : simburile, miezul scrierilor eline e mai dulce și mai nutritor, dar coaja în care acest miez este îmbrăcat e mai tare ca la cele latine.

Greutățile deci cauzate de formele limbistice sînt mai mari, și de aici se explică și faptul firesc ca averșiunea față de această limbă ia dimensiuni tot mai largi, că și specialiștii ei devin tot mai rari. E sigur cum că realiștii, în lupta lor pentru școalele unitare, mai puțină rezistență vor întîmpina la aderenții limbei eline !

*

Sunt multe deci neajunsurile de cari e urmat studiul limbilor clasice. Ce vom face noi ? Elimina-vom cu desăvîrșire limbile clasice din planul *nostru* de instrucțiune pentru școalele medii sau vom persevera și mai departe în vechea organizațiune ? Dacă vom face vreo inovațiune, cu ce cugetăm a umple golul de 75—90 ore la săptămînă, intrat în urma limbilor abandonate ? Iată întrebările cele mai esențiale ce ni se impun în prima linie, a căror răspunsuri firește că numai în broșuri se poate pe deplin examina. Voi încerca a răspunde între marginile posibile.

În orice cestiune e bine să ne dăm mai întii seama despre scopul final al acțiunii noastre subiective. Trebuie să ne întrebăm de cauza ce ne determină spre cutare acțiune și, îndată ce vom veni la conștiința că aceea cauză numai stă în raport adevărat cu aceea ce cheltuim noi în materie și spirit, să abținem de la acțiunea noastră mai departe, greșită și dăunoasă fiind. Scopul final al studiului clasic este, după cum am expus mai sus, însușirea culturii clasice depusă în scriitorii latini și greci, care cultură, după opinarea filologilor, este unica cultură adevărată.

Această reflexiune a filologilor îmi pare de tot naivă. Cultura este un ce compus din zeci de factori, ea este un fluviu larg, în a cărui albie se scurg sute de rîulețe, toate menite de a întări ; și apele acestora se amestecă și iau o culoare uniformă. În istoria culturală se încru-

cișează și se împreună cauze multe și diverse, ca să determine un rezultat, o direcțiune, un curent, o înaintare sau o înapoiare.

A zice deci că cultura clasică are să formeze singură cultura noastră națională este de tot fals. E adevărat însă că pe la mijlocul și finea secolului trecut, precum în Germania și în alte țări culte din Europa, așa și la noi, românii din Transilvania, a fost clasicismul cel mai puternic factor la deșteptarea culturii noastre naționale. E vorba de conștiința latinității neamului nostru, ce a început a se deștepta în acel timp, prin reprezentanții așa-numitei școale naționale, compusă din bărbații trimiși la studiu în Occident, îndeosebi la Roma. „Această școală a căzut mai târziu în greșeala exagerării latiniste, dar ea a produs scrieri monumentale asupra istoriei românilor, cum sunt *Cronica* lui Șincai, *Istoria* lui Petru Maior; ea a pus limba românească pe calea de a se dezvolta în spirit și direcțiune romanică. Lucrarea acestei școli este o auroră luminoasă și înviitoare în dezvoltarea culturală a românilor“.¹

Așa este !

Aceasta însă s-a întâmplat în secolul trecut și pe la începutul secolului de față, și istoria ne arată o atare reacțiune culturală din izvorul clasic la toate popoarele. Acum însă valurile aceluși rîu s-au contopit cu altele și au dispărut cu desăvîrșire în aceste, încît, pentru ultimele decenii, e, așa-zicînd, absurd a vorbi de un curent cultural din studiul limbilor clasice, ba de a le da peste tot vreo deosebită valoare cultivătoare.

Cu aceste am ajuns însă la călcîiul lui Achile, la punctul cel mai gîngăș ce s-ar putea naște în caz de controverse pentru susținerea sau eliminarea clasicismului. Latinitatea neamului nostru, vor zice mulți, ne împune a fi și mai departe vechii aderenți și cultivători ai limbei latine, căci la din contră profanăm trecutul glorios al protopărinților noștri, desconsiderăm „Cetatea Eternă“ și, în sfîrșit, chiar și pe cronicarii noștri ! Fi-rește că astfel motivînd, se prezintă lucrul cu totul în altă coloare. Dacă studiem limba latină numai din motivele atinse, o facem numai din *datorința morală*. Dacă

din această datorință o facem, să nu-i atribuim dar valoarea ce nu o are și, în consecvență, să nu exagerăm în *exces de zel*, din o simplă, fie și sintă, datorință ! E fapt că noi nu putem raționa întocmai ca germanii asupra acestei cestiuni, căci interesele noastre sunt de o altă natură față de limba latină, dar să nu uităm că aceste interese actualmente nu mai reclamă studiul limbei ca atare, ci încap mai bine, așa-zicînd exclusiv, în cadrul istoriei și al filologiei comparative.

Ei bine, dacă din datorință morală voim a ne mai ocupa cu studiul amintit, să o facem, dar să nu ne permitem lux pe contul progresului nostru cultural ! Nu e paradox de a jertfi, din stimă față de cronicari, pentru limba în care ei au studiat, mai mult decît în limba în care ei au scris ? Nu e argument de cea mai extremă infirmitate, de a se ocupa atît timp cu Tacit și cu Liviu și de a cunoaște numai cu numele pe Șincai, Maior sau Miron Logofătul ? Oare dacă de 2—3 decenii încoace ne-am finizuit a fi mai autonomi și a ne ocupa mai mult cu produsele noastre proprii, nu ar avea întreaga noastră mișcare culturală și socială de azi o altă noimă ? Sunt sigur că nu-mi vor răspunde mulți cu : nu !

Cu greaca ne umblă și mai rău. Greutățile ne sunt mai mari, interese nu ne obligă a o propune sau a oculta. Arareori te vei întîlni cu un abiturient care să cunoască literatura grecească clasică, zicem, bunăoară, numai pe Sofocle sau Euripide — și dacă știe ceva, nu s-a pricopsit din original.

Trebuie să căutăm deci mijloace de a îndrepta aceste rele, ce s-au încuibat în gimnaziile în mod inconștient și mecanic în organismul instrucțiunii. Aceasta am putea-o face noi, românii, nu din dorința de a ne crea deocamdată școale unitare, ci pentru a ne îngriji de progresarea *culturii naționale* : a) prin restrîngerea studiului limbilor clasice la un număr mai mic de ore și schimbarea totală a modului de predare ; b) prin extinderea celorlalte obiecte de valoare asupra orelor astfel economizate.

Să ne declarăm deci de adepți ai reformatoarelor germani ! Nu vom scoate ca dînșii cu desăvîrșire din mijlocul nostru pe „iubiții clasici“, avînd ca români încă nițică lipsă de ei, dar le vom da mai puțină atențiune. Vom învăța din limba lor numai lucrurile cele mai ele-

¹ I. Bian, *Despre cultura și literatura românească în sec. al XIX-lea*.

mentare și anume, numai cît se recere de la noi, ca oameni culti, pentru de a cunoaște natura limbei noastre materne, din ei înșiși, respectiv literatura lor și, în-deosebi, a elevilor — dacă e vorba să învățăm ceva la gimnaz — să ne îndeletnicim a o face cu ajutorul traducerilor bune, putem zice, exclusiv prin ele, fie aceste, în caz de lipsă, și din o limbă modernă cunoscută. Astăzi avem și noi cîte un bun traducător, iar germanii au în abundență! Aceasta trebuie să o facem din punct de vedere practic, cu toate că, pe cei mai mulți i-ar dura a-și închipui o altă stare a lucrurilor, dar trebuie să ne facem loc la gimnaziu pentru celelalte studii mai fructifere, cari ne vor feri de superficialitate.

Locul adevărat al clasicilor este în aulele universităților, unde singuri au să-și valideze valoarea lor și unde, neajunși, vor putea străluci și fertiliza și mai departe, servind ca izvoare bogate bărbatilor de știință, celor cu cultură deja formată!

Restrîngînd noi astfel studiul limbilor clasice, ce am făcut? L-am scos pe elev din aerul nebulos al vieții antice păgîne și i-am dat teren real, întorcînd în viața lumii moderne creștine; în loc de noțiuni compuse și nemărginit de îndepărtate, i-am dat noțiuni clare, mai apropiate și mai accesibile pentru mintea lui. Toate celelalte obiecte de învățămînt ne stau spre acest scop la dispoziție, cari, aplicate fiind rațional, vor aduce belșug de roade culturale, dintre cari unele cu privire la cultura formală, iar altele la partea etică ideală.

Nu-mi este intențiunea de a accentua influința fieștecărui obiect în special, căci prea aș merge departe în expunerile mele, voi însă a scoate unul la suprafață, studiul religiunii.

Acest studiu a devenit deja de multă vreme fatul cel mai negles, cenușotca gimnaziului și natural că multora le-a părut cam curios îmbrăcarea din nou a acestui făt cu o haină demnă, precum curioasă le-a fi părut și ideea despoierii clasicilor de atenția ce le-am dat-o. Dar așa e! Trebuie să facem *din nou* accesibil tinerimei izvorul de apă vie, de sublimă idealuri: creștinismul, cedîndu-i la gimnaz locul ce-i compete în o comunitate creștină modernă. Sfirșitul secolului nostru este timpul materializării, dar cu toate aceste vedem în lumea spirituală o

puternică reacțiune în contra acestei tendințe a timpului. „Inundați țara cu evanghelii!“ scria radicalul V. Hugo către prietenii săi. „La science a perdu son prestige et la religion a reconquis une partie du sien“, scria Ferdinand Brunetièr în *Revue des deux mondes*. Realistii germani numesc gimnaziul clasic cloacă de corupțiune și pretind timbrul creștinesc în științele matematice și naturale, arătînd că materialisti ca Newton, Kepler, Leibniz, Laplace și alții au fost înzestrați cu o natură profund religioasă. Nu demult am avut prilej a vedea în țara noastră manifestații generale împotriva tendințelor destructive, îndreptate în contra bazelor etice ale culturii noastre naționale.

În anul acesta și-a scris profesorul dr. Wilhelm Hacke din Jena cartea sa epocală *Die Schöpfung des Menschen und seiner Ideale. Ein Versuch zur Versöhnung zwischen Religion und Wissenschaft*. (O încercare de împăciuire între religie și știință!...) Vedem că și în literatură, apoi în artă, în general, se simte un curent religios, ici-colo cu o nuanță de misticism, mai puțin la noi, mai mult însă la germani și la englezi. Vedem că lumea științifică se nizuiește a dovedi că între religie și știință deosebire nu e, respectiv, nu ar trebui să fie și că aceasta (religia) trebuie ridicată la demnitatea ei nivel.

Toate aceste sunt dovezi că în contra materializării e în dezvoltare un alt curent, ce-și are sorgintea în religie. Și fiindcă acest curent are să pornească din gimnaziu, să zicem că e timpul suprem a ne ocupa la gimnaz mai mult cu Isus și credința creștină. Cît de mic ne va părea clasicismul în fața acestui studiu și cît de puțin îi vom simți lipsa la gimnaz! Natural că numai atunci cînd ne vom lăsa de a purcede și aici mecanic! Studiind în felul de pînă acum, ușor vom putea devia, provocînd și promovînd prin acest studiu — acum înmulțit — morburii sociale ca *semidoctismul*, *bigotismul*, *iezuismul* și altele. Nu vom mai memoriza deci *istoria biblică* și *bisericească*, *catehismul* și altele pentru de-a putea zice că am tratat la gimnaz religiunea, ci vom purcede rațional și liberal — între marginile permise. Dacă ne propunem *apriori* ca prin studiul religiunii să dovedim nevaloarea studiului limbilor clasice o putem ușor. Avem să arătăm tinerimei în locul sclaviei, al jugului apăsător și al dezolării sociale, pe de o parte, apoi în locul desfrînării și îmbuibării, pe de altă parte, demnitatea omenească ridi-

cată prin creștinism la nivelul ce-i compete. Dacă vom face astfel, dacă în locul lui Fedon și Kriton, pe cari în limba lui Platon nu-i înțelegem și nici în altă limbă nu tocmai, ne vom ocupa cu filosofia creștină, depusă în evanghelii; dacă în locul lui Themistocle, Pericle *et tutti quanti* vom face cunoscut elevilor pe martirii credinței — am satisfăcut chemării noastre de cultivători ai minții, cât și ai inimei prin religiuine și vom fi îndejuns recompensați pentru despărțirea de către vechii prieteni ai gimnaziului.

Cu aceste îmi închei puținele mele reflexiuni, cari cred că formează vocea a mai multora dintre noi. Sunt cuprinse în aceste idei nouă, de cari eu sunt perfect convins și de la a căroră punere în acțiune sigur aștept potențarea progresului nostru cultural. Firește că cele mai multe sunt numai fragmentaric îndigetate și au lipsă de lămuriri, cari reclamă spațiu și asupra căroră cred că va trebui să revin cu alt prilej. Știu că formarea planului de învățămînt în școalele medii atîrnă în partea esențială de la „pedagogii din centru“, dar am accentuat că mișcarea trebuie să se înceapă de jos în sus și că e timpul suprem să se facă. Știu mai departe că orice idee cu tendință reformatorică este foarte rece primită de cei ce nu au cunoscut-o și nu au studiat-o și că noi, românii, suntem foarte conservatori și scrupuloși îndeosebi în o cestiune atît de sublimă ca aceasta! Am crezut cu toții ca într-o dogmă în teza: „Si cadet Roma, cadet mundus“, și e firesc ca să ne supărăm chiar pe cel ce se încearcă a ne abate de la vechea credință.

Ei, fiecare cu credința sa — dar, pentru aceea, Roma veche tot va cădea de la gimnaziu fără ca lumea să piarză ceva, precum și Atena a capitulat, căci numărul acelor cari o împrejmuiesc pentru de a o lua cu asalt crește din zi în zi și murii ei îmbătrîniți și mohoriți au în curînd să cedeze instrumentelor create pentru invențiile moderne!

Fie-ne deci spre admoniere, să ne îngrijim de bun material ca la timpul său să avem cu ce clădi în sînul nostru o cetate nouă română, din care să se verse bogata cultură națională asupra poporului nostru!

O tendință îmbucurătoare se manifestă acum în cercurile tinerimii române, tendința de a lucra cu zel la susținerea și promovarea culturii noastre naționale. După atîta timp de descentralizare, după lungi și dureroși ani, în cari în cercurile universitarilor mai domneau și morburi ca separatismul și egoismul, vedem acum șirurile încheiate, vedem un corp bine cimentat unit în cugete, unit în fapte. Meritul principal la această împrejurare îl are curentul nostru național-politic, care atîtea nobile idealuri a stîrnit în piepturile tuturor. Acest curent re-generator a fost și este un apel firesc adresat tuturor, tineri sau bătrîni, popor sau inteligență. Și tinerimea noastră a înțeles acest apel și s-a pus pe lucru!

În prima linie ea și-a îndreptat atențiunea asupra societăților de lectură, cari, evident, mai multă putere coercitivă au. Însemnătatea unei societăți de lectură pentru tinerime este nespus de mare, îndeosebi acolo unde formează singura instituțiune culturală română. Nu ne este iertat să fim indiferenți față de existența și felul existenței acestor fel de societăți, pentru că ele, oferind favoruri tinerimii, ne oferă favoruri generale și fac astfel un factor integrant din viața noastră culturală.

Una din aceste societăți, societatea de lectură „Petru Maior“, a tinerimii universitare din Budapesta, cunoscută tuturor și din notițele ce din cînd în cînd am dat în coloanele noastre asupra ei — se adresează astăzi către lumea românească, cerîndu-i sprijinul pentru înlesnirea existenței sale. O tinerime întregă se adresează către poporul său, invitîndu-l de a întări legăturile de reciprocitate, ce între sine și tinerime trebuie să existe, o tinerime întregă își reclamă dreptul de a

exista într-un mod demn, ca să poată lucra pentru idealurile ce și-a pus. Iată apelul lansat de comitetul acestei societăți :

„Apei

Societatea de lectură «Petru Maior» din Budapesta a fost și este și astăzi pentru tinerimea română un puternic mijloc pentru cultivarea simțului de colegialitate și dobândirea de cunoștințe din literatura română. Treizeci și trei de ani neconținut a fost activă și și-a adus fructele sale această societate. Ea a fost însă totdeauna cu mari jertfe susținută, așa încît capitalul material, care asigură existența unei atari instituțiuni culturale, nici astăzi încă nu poate face posibil membrilor acestei societăți ca ei să satisfacă postulatelor ce, pe de o parte, înșiși, pe de altă parte, însă, lumea românească le impune.

Biblioteca societății este relativ săracă și necorespunzătoare, localul ei oferă membrilor puține favoruri, de tot puține comodități. Cunoscut este însă cu cită abnegațiune se susține tinerimea la universitate ea pe sine, așa încît ea tare puțin poate contribui la îmbunătățirea stării materiale a acestei societăți. Anul acesta însă, impetuos ca niciodată, reclamă o îmbunătățire materială, urcîndu-i-se societății considerabil exigențele în urma stărilor provocate de incidentul cunoscutului «Mileniu».

Subscriși deci, la însărcinarea societății, adresăm călduroasa rugare onoratului public român ca să binevoiască a-și îndrepta atențiunea asupra acestui focal cultural, care necondiționat trebuie menținut, și să contribuie cu un ajutor material după posibilitate, dobîndindu-și astfel iubirea și alipirea tinerimei, a unei generații întregi, iar pe de altă parte făcînd tinerimei posibil de a rezolva problemele ce întemeietorii societății noastre cu nobile intenții și-au prefipt.

Spre scopul acesta lansăm liste de colectare și ne permitem a ruga pe toți binevoitorii colectanți ca, retrimetîndu-ni-le, să binevoiască a le adresa societății de lectură «Petru Maior» în Budapesta, Zöldfa-utcza, nr. 43.

În speranța că glasului nostru rugător ascultare binevoitoare se va da, asigurăm poporul român de fiiasca noastră iubire.

Budapesta, din ședința comitetului societății de lectură «Petru Maior», ținută la 23 oct. 1895.

Președinte
Dr.-nd Flor. Muntean,
rigerosant în med.

Vicepreș.
Ilarie Chendi,
stud. phil.

Secretar :
Victor Branîște,
ștud. jur.“

Faptul că societatea de lectură „Petru Maior“ este atît de rău situată materialicește vorbește de sine și nu ar mai avea lipsă de nici un îndemn din partea noastră. Vor ști să-și împlinească datorița acei români cari țin la tinerime, cari țin la propriul progres cultural ; vor înțelege însemnătatea acestui apel aceia cari știu ce înseamnă a sprijini pe cineva la realizarea idealurilor frumoase. Avem o tinerime pătrunsă de spiritul bun al timpului, ce pe toate terenele își validitează conștiința trează și e firesc ca chiar și jerfe să aducem pentru încurajarea acestei tinerimi, că dacă materia omnipotentă, acest „sucus in sanguine“ îi lipsește, să ne grăbim a contribui cu ajutorul nostru !

Societatea de lectură „Petru Maior“ are, dintre toate societățile tinerimii, cea mai grea chemare. Ea are să unească multe elemente eterogene. Cunoscut este că în Budapesta studiază mai mulți tineri români ca la alte universități, dintre acești tineri mulți sunt de aceia cari limba lor mamă absolut nu și-o cunosc, sunt apoi alții, așa-numitele uscături, cari chiar și de neamul lor se leapădă, făcînd servicii dușmanului și jurnalelor jidane. Chemarea societății acesteia însă este de a uni aceste elemente, de a readuce pe toți cei rătăciți în sinul ei, de a le face cunoscută dulcea limbă românească ! Și aceasta trebuie să o facă față de toți fără excepțiune, căci chemarea noastră este să nu pierdem pe nime, ci să salvăm, dacă mai este de salvat !

Aprobăm deci întru toate pasul comitetului societății de lectură „Petru Maior“, care intenționează a pune pe noi și frumoase baze această societate, îi dorim succes întru realizarea acestui plan și suntem convinși că la aceasta sprijiniți vom fi de către toți românii de bine.

„LUPTA DE LIMBĂ ÎN TRANSILVANIA“

Aceasta este titlul unei broșuri a lui Ștefan Ludwig Roth, apărută de curînd în a doua ediție. Această broșură devenise tare rară și aproape necunoscută; din prima ediție, tipărită la anul 1842, nu se mai aflau decît vreo cîteva exemplare pe la biblioteci. Broșura își dobîndește o importanță pentru toate naționalitățile din Transilvania, întrucît ea tratează asupra primelor porniri de maghiarizare oficioasă în Transilvania, prin hotărîrile dieței de la Cluj privitoare la scoaterea limbii latine din uzul public și introducerea celei maghiare ca limbă oficioasă.

Ștefan Ludwig Roth — a se deosebi de contemporanul său dr. Daniil Roth, care și el a fost scriitor politic și s-a ocupat în scrierile sale cu predilecție de români — este acela care în revoluția de la 1848 a murit pentru poporul sășesc; el a fost deci la toată întîmplarea un bărbat mare și providențial al sașilor. Cuvintele lui trag, prin urmare, în cumpănă, cu atît mai mult cu cît ele pot fi considerate ca expresiunea sentimentului comun de care în vremea aceea era stăpînit poporul sășesc.

Roth se ocupă în broșura sa și de români, pe care îi consideră de slavi (*welche ursprünglich Slawen sind*). Tonul fundamental în care vorbește despre noi, abstracție făcînd de la unele accente de ironizare, este foarte binevoitor. El vede în valah pe poporul iobag, greu apăsător cu toate că formează majoritatea locuitorilor, și arată că maghiarii, în loc de a da acestui popor împilat ceea ce-i compete, ei vor să-l sugrume. Prima încercare de sugrumare au săvîrșit-o maghiarii prin dezbinarea românilor în cele religioase, neizbutind însă acum vor să le octroieze limba maghiară, răpindu-le limba maternă.

Între astfel de împrejurări — crede Roth — nu este mirare dacă valahul devine panslavist.

Reproducem la acest loc o parte din capitolul al VI-lea al broșurii, intitulat *Panslavismul sau valahii și nobilimea*, care parte este de tot actuală, întrucît persecuțiile și terorizările sunt și acum aceleași, ba în multe direcțiuni mai meschine, obraznice și mai ascuțite. Iată acele pasaje :

„Dacă este vorba ca valahul să fie scos din brațele panslavismului, pe lîngă dobîndirea fidelității sale pentru tron și a inimei sale pentru statul austriac, care este patria sa, trebuie să i se acorde delăturarea lipselor, stîmpana demnității sale de om, venerațiune față de creștinismul său, casă și masă, mijloace de educațiune și alte multe, cari se cuprind în cuvintele : *satisfacerea intereselor sale*. Interesele leagă și dezleagă.

Binevoiască guvernul din patrie și să sature pe acest popor flămînd și setos, ca să nu rămînă tot numai cu nădejdi în viitor. Valahii au lipsă de bucatele dreptății și de beutura tratamentului omenesc. Faceți-le patria atrăgătoare prin binefaceri : dați-le ceva ca să aibă ce pierde prin război și prin inversiuni. Dați-le tot ce se pretinde în numele dreptății și al echității, ca să nu mai aibă nimic de dorit cînd se vor ivi străinii. Străinul va promite și va da chiar ; dar acela tot de la voi are să ia ce le va da lor. Acum veți primi drept răsplată o mulțumită sinceră din partea cinstului, mai tîrziu însă veți fi răsplătiți cu ris și batjocură. Dacă însă le satisfaceți de acum interesele lor, ei se vor liniști și vor căuta pacea. Valahul nu se va mai ridica apoi pe virful degetelor, privind că mai este sau nu departe mîntuitorul ; el nu-și va mai încorda auzul pentru a da ascultare dacă nu vine cumva vreo puternică nădejde împreună cu limba străinului. De la voi atîrnă, nobili maghiari, a ameliora soarta iobagilor valahi, de o dobîndi dragostea prin dragoste și încrederea prin încredere. Apărați-i de abuzuri pentru viitor, acordîndu-le beneficii, îmblînziiți-i prin blîndețe, faceți-i proprii neamului prin proprietate.

Darul și concesiunea fie-vă fătul liberei voastre voînțe, fără ca să vă doară de ceea ce dați. Un astfel de dar face cinste dăruitorului, iar dăruitul se simte îndatorat a aștepta cu indulgență cele viitoare. Ceea ce cu

de-a sila se dă și cu mînă timidă, îndeamnă la alte noi pretențiuni și la încăpățînări.

Un lucru este înainte de toate necesar : *Urbariul*. Dar acesta are să fie un beneficiu, un adevăr fără ușițe, pline adevărată iar nu piatră, pește și nu năpîrcă.

Dacă țara aceasta are de gînd a-și face pe valah de fiu adevărat, ea trebuie să fie o mamă justă pentru uniți și neuniți, căci doar ambii sunt valahi. Deie și acestora, neuniților, citva pămînt, căci biserica lor se consideră de adevărata biserică valahă, deie și preoților neuniți porțiunea canonică. Astfel aceștia se socotesc de martiri ai valahismului (*Martyrer des dem Walachentume treugebliebenen Walachentums*), care suferă lucruri supraomenești, dar poate fi și *neomenesc* (?).

Astfel ocrotiți valahului *bănuitor* (?) credința necesară că beneficiul este merit valahului și nu confesiunii. Prin daruri de acestea îi faceți pe valahi inaccesibili pentru lingușirile seducătoare ale emisarilor. *Avînd ei odată ce le-a lipsit, avînd ceea ce au cerut, să nu mai aveți nici teamă dacă vor suna tobele rusești pe vîrful Carpaților, lăsați să sune, pînă ce vor sări de pe ele pieile de cîne.* Cu voi împreună se luptă atunci cel deobligat, cel fericit, cel mulțumit, se luptă pentru cel ce i-a acordat beneficiul, fericirea, pentru autorul mulțumirii sale, pentru țară, popor și pentru tron. Ei vor fi între noi și ai noștri, *precum noi deja mai înainte am fost ai lor.* (Neciar !) *Dați-le, dați-le, căci și vouă vi se va da ; cu măsură plină și abundanță vi se va mulțumi.*

Ce să mai zic despre limbă ? Nu prea multe și totuși nu prea puține ! Pofțiți și dați valahului literatura voastră maghiară în toată a ei extensiune, în legătură de lux, în placă de aur, sau fie din parte-mi scrisă și pe pielea măgarului lui Bileam — ea *nu-i* va îndestuli și *nu-i* va sătura în doririle și așteptările lor.

Speranța de a cîștiga pe valahi prin maghiarizare este bazată pe năsip. Cui stomacul îi cîntă de foame nu se satură prin un buchetaș de flori. Prin un ofert ca acesta vă bateți numai joc și ei vor rîde de voi și o să vă întorcă spatele. *Dacă în decursul alor zece ani, în care ați contemplat a intra cu forța chiar și în biserica lor, vă veți convinge că nu vă ajută nimic această procedură, vedeți și vă abateți și nu mai aruncați cărbuni aprinși în paie cu atîta fală păcătoasă.*

Voi semănați vînt și veți secera orcan !“

A trecut mai mult de o jumătate de veac de cînd a scris Roth acestea. Ceea ce a zis el atunci am repetat-o noi poate cu alte cuvinte de mii de ori, dar toate zisele au avut puțin efect real. Lupta de limbă este aproape în același stadiu în care a descris-o Roth. Tendințele de maghiarizare sunt și astăzi, numai că sunt mai *brutale*.

Sunt multe constatările ce le-am putea face pe baza broșurii lui Roth, dar nu ne-o permite spațiul. Ne împlinim însă la tot cazul datoria recomandînd această broșură atențiunii cititorilor noștri.

LENAU¹

1802—1850

Bitte

Weil' auf mir, du dunkles Auge,
Uebe deine ganze Macht,
Ernste, milde, träumerische
Unergründlich süsse Nacht.

*

Nimm mit deinem Zauberdunkel
Diese Welt von Sinnen mir
Dass du über meinem Leben
Einsam schwebest für und für...

(Lenau)

Pentru ce pun eu aceste rîndurile în fruntea puținelor mele reflexiuni asupra acestui poet? Numai pentru ca să arăt că ceea ce Lenau a cerut de la iubita sa, ca să poată fi înțeles de ea, aceasta se cere și de la orice alt cetitor care vrea să-l priceapă. Inimi reci și apatice, suflete de toate zilele nu se vor încălzi de plîngătoarele lui versuri, egoiștii și oamenii muncii mecanice vor rîde nebunatic de dulcea melancolie ce învăluiește toate produsele lui. Nu, Lenau nu este nutremînt pentru oameni de rînd. Însuși poetul își cere de cetitori ochi blînzi și vișători ca o noapte frumoasă, ochi care să privească la tot șirul, precum privește o copilă la iubitul resignat, ale

¹ Schiță din literatura germană, citită în ședința din 14 octombrie 1896, la societatea de lectură „Petru Maior“ din Budapesta.

cărui dureri și le face și de ale sale, cu care laolaltă plîng și se dezmiardă. Pentru ca să-l pricepi pe Lenau, trebuie să te împrietenești cu el. Dacă știi rîde și plînge de necazuri, dacă ai trecut prin un șirag de suferințe, trebuie să-i fii prieten, dar prieten bun și sincer, trebuie să crezi cu el :

Nicht mehr zum Lustschloss umgelogen,
Scheint mir die Erde was sie ist :
Ein schwankes Zelt, das wir bezogen
...auf kurze Frist.

(Unmuth)

Cine vrea să cunoască pe Lenau trebuie să citească poeziile lui, căci acestea i-au fost viața. „*Meine sämtlichen Schriften sind, da ich für Thaten keinen Raum finde mein sämtliches Leben*“ — a zis însuși poetul despre sine ; iar operele lui îi sunt ca și viața :

O lume-ntreagă de dureri secrete,
De amăgiri, de visuri ne-implinite.

(trad. I. N. Roman)

Ocupîndu-ne deci cu Lenau, nu suntem cetitorii și admiratorii muzei răsfățate, cari gustăm din un farmec plăcut al prezentului, ci suntem cetitori înduioșați de o fire nedreaptă, care iute înghite toate podoabele vieții, trăim resignați sub un cer puțin senin, cu puține speranțe, vedem mereu numai :

Welkes Laub und welches Hoffen...

Timpul în care trăim, este timpul materializării. Oare suntem și noi, românii, cuprinși de acest vîrtej al timpului ? Nu, noi cetim încă cu drag pe Eminescu al nostru și ne știm încă emoționa de versurile lui. Capabili suntem deci a-l înțelege și tălmăci și pe Lenau, care de ocrotitoare a avut aceeași muză ca și Eminescu. Să petrecem deci vreo cîteva momente cu acest poet să vedem mai de-aproape cine a fost Lenau ?

Biografie

Numele poetului este : Nicolaus Franz Niembsch Edler von Strehlenau, sau prescurtat : Nicolaus Lenau, cum s-a numit el totdeauna ca poet. S-a născut la anul 1802 (13 august) în Csatád, lângă Timișoara. Lenau însuși

vorbește despre etimologia locului său natal astfel : „csata însemnează în limba maghiară luptă, iar csatad lupta ta, adică lupta vieții tale : *die Schlacht die du zu durchkämpfen hast*.“ Pentru un fatalist deci ar fi fost și acesta inspirator de îngrijire și o prevestire rea, care putea să-l urmărească viața întregă.

Tatăl său, Franz, a fost ofițer în armata austriacă, iar făcând cunoștință cu Therese Maigraber, fiica unui fiscal din Pesta, din iubire față de aceasta și-a lăsat cariera și s-a căsătorit cu ea, ocupînd un post subaltern de oficiant de stat. Viața casnică dintre Theresa și Franz a fost foarte posomorită. Franz a fost un bărbat foarte ușuratec, iute și-a uitat de dragoste, și-a uitat de datorințele sale de tată al familiei, și în locul acestora era oaspetele regulat al birturilor și al cafenelelor, unde juca cărți și chefuia pînă în zori de zi. Astfel se știe cu pozitivitate că pe cînd soția sa și-a pierdut pe cea dintîi copilă și plîngea singură sfîșiată de durere la sicriul băiatei, intră deodată în casă doi bărbați de o înfățișare înfiorătoare, doi inși cari jucaseră toată noaptea cărți cu bărbatul ei. Aceștia îi aduceau o scrisoare, un fel de contract, prin care arătau că bărbatul ei, Franz, a pierdut la cărți 17 000 fl. și dacă dînsa nu se va învoi să îscălească contractul, ei vor demanda ca bărbatul să fie imediat închis ca un mizerabil. Și soția iubitoare și sfîrșită de dureri, și-a pus întreaga zestre amanet pentru datoria nemernicului soț.

Amintesc această nefericită viață conjugală pentru că din ea se explică durerea și întristarea mamei lui Lenau, durere ce s-a transplantat și asupra firei poetului. Soțul corupt cade curînd jertfă vieții sale desfrîinate și extravagante, iar micul Nichi — cum îl numea mama sa — rămase de a fi crescut numai de aceasta.

Arareori în istoria vieții culturale ne întîlnim cu mame cum a lui Lenau a fost. O femeie nobilă și generoasă la culme, o femeie cu o abnegație de neînchipuit, un fenomen de mamă, a cărei iubire pentru fiu e nervoasă, e o patimă fierbinte, aproape nebună. Ea era geloasă pe toți aceia cari cutezau a iubi și ei pe Nichi. V-aduceți poate aminte de romanul lui Francisc Coppée *Poveste tristă*, unde este descrisă o mamă de model, d-na Bernard, mama lui Armand. Aceasta cred că ar putea fi o copie debilă de pe portretul mamei lui Lenau.

Sub îngrijirea pasionată a mamei și-a primit Lenau creșterea. Limba în care a crescut și vorbit a fost cea germană. A cercetat diferite școale, în Budapesta și Tokai, și mamă-sa, cu toate că au rugat-o adesea bunicii avuți ai lui Nichi, nu și l-a lăsat de lîngă sine pînă ce a mai avut puțină avere. Ca amănunte din copilărie, fie amintit că micul Nichi avea o deosebită atragere față de muzică, iubea vioara, cîntecul în frunză și imitarea păsărilor.

În sfîrșit totuși a ajuns Nichi în mîna bunicilor, cari l-au lăsat să absolve liceul și apoi l-au trimis la universitate.

Lenau a fost în gînd și fapte foarte nestatornic și nedecis, o urmare și a creșterii sale. Astfel el nu are paciință pentru una sau altă branșă, pentru una sau altă facultate. S-a apucat de toate și nu a sfîrșit cu nici una. Din toate a avut cîte un studiu predilect, cu partea lui ideală atrăgătoare, se ocupa pînă la eshauriare, apoi îl lăsa și trecea pe alt teren. Astfel în scurt timp a fost înscris la drepturi, apoi la agronomie și pe urmă la medicină, unde singur a făcut două fundamentale (1830).

Într-aceea, două evenimente i-au influențat adînc viața și dispoziția. A făcut cunoștință în Viena cu o fată din popor, o băiată tare dragălașă cu numele Bertha, fata unei țitoare (*Haushälterin*¹). Această relație i-a dat mai întîi ansă la poezii mai profunde. Era el și pînă atunci cunoscut ca poet în cercul amicilor săi, sub numele de „Meister Niklas“. Prietenul său Fritz Kleyle vorbește astfel despre dragostea primă a lui Lenau : „Mi-a fost în primul moment un curios fenomen a vedea pe Niemsch al meu ca erou pe terenele amorului ; dar în sfîrșit am aflat-o de firesc ca fiul simțitor al Muzelor divine să fie atras, răpit de o ființă, în care adevărul, frumosul și bunătatea erau atît de armonic contopite !“

În curînd însă s-a tulburat amorul prim, Bertha a fost și ea numai o femeie ca cele multe din capitalele lumii, cari împrăștie farmec, vinează, zboară ca fluturașii de la floare la floare... îl lăsa pe Lenau și iarăși se reîntorcea cu inima la el, și acesta o iubea mereu cu patimă nebună, căci nu avea putere de a abzice de ea. Căsătoria ei cu un comerciant avut i-a dat lui Lenau o lovitură capitală, a început a plînge un șir de lacrimi, cari și le-a pre-

¹ Cu sensul de „menajeră“ (n. ed.).

făcut în versuri stîrnitoare de lacrimi și ele. În astfel de momente de zbuciumare sufletească a scris admirabilele poezii : *Das tote Glück, Unmuth, Sommerfäden, An die Wolke, Sehnsucht nach Vergessen* și *Die Wald-Kapelle*, în care, cu drept cuvînt, și-a zugrăvit poetul propriu său viitor în figura nebunului. În anul 1832 scrie Lenau unui prieten, între alte, următoarele : „*Mein Innerstes ist durch eine Geschichte, die du wohl kennst (Bertha) tief verletzt und scheint mir darin eine Sehne gerissen zu sein, die wohl nimmer mehr ganz wird*“ (Emil Barthel).

A doua lovitură pentru inima lui Lenau a fost moartea mamei sale, întîmplată în 24 oct. 1829. Ea a murit în brațele fiului iubit, iar acesta viața întreagă nu a uitat-o. Mulți ani după aceasta Lenau amintește în o scrisoare : „Încă tot mai visez adese despre mamă-mea, întinsă pe catafalc o văd mereu. Această scenă a intrat afund în inima mea. Depărtîndu-mă de la groapa ei a trebuit să-mi adun toate sfărîmăturile religiunii mele ...ca să mai cred în Dumnezeu.“ În aceste zile a scris el poeziile : *Der Traum, Der Seelenkranke* și altele, precum și unele scene din poema sa *Faust*, rămasă fragment.

Într-aceea îl apucase dorul pe nestatornicul poet de-a călători, de-a umbla pe munte și pe mare unde să trăiască singur pentru poezia sa. Și a plecat fără de aș fi terminat studiile, a plecat în Alpi unde era încîntat de farmecele munților. În o epistolă adresată unui prieten scrie : „Un minut ce l-am petrecut la marginea unui abis a fost cel mai fericit din viața mea. *Ah, ce bucurie ! De a privi crunt în înspăimîntătorul abis și a vedea moartea cum își înlînde mîinile să te prindă, de a privi în fața naturii înfiorător de sublime, pînă ce însăși se înseninează, pînă ce se bucură așa-zicînd de spiritul omenesc neclintit, pînă ce înfiorătorul se preface în frumos*“...

Din munți s-a coborît în Stuttgart, unde îl cunoșteau deja de poet, aci a petrecut zile plăcute în casa profesorului și poetului Gustav Schwab, unde a aflat totodată și o ființă ce i-a arătat foarte mari simpatii, pe Charlotte Gmelin. „*Bruder, ein herrliches Mädchen liebt mich*“, scrie Lenau către cumnatul său Schurtz. În mai 1832 s-a și nîmicit relația dintre ei doi. Iată ce a scris atunci cumnatul său : „*Von meiner Lotte bin ich getrennt. Das Mädchen hat die Sache sehr ernst genommen, und da ich keine Aussichten auf heiraten habe, und jetzt nach*

America gehe, ist die Mutter um die Gesundheit des sehr gefühlvollen Mädchens bekümmert und hält uns auseinander. Hilft aber nichts. Wir lieben uns doch und werden es immer thun.“ Din Heidelberg, unde s-a dus din Stuttgart, a scris cele patru *Schilflieder*, cari, dedicate fiind iubitei sale Lotte, se numeau de cătră cunoscuții poetului și *Schilflottchen*. De pe acest timp sunt și poeziile *Mein Stern, Waldgang, Scheideblick*.

1832—1833, a fost în America, cu care prilej a scris *Atlantica* și minunatele *Reiseblätter*.

1833—1844, a trăit în diferite cercuri ale scriitorilor, mai mult în Heidelberg și Stuttgart. În acești ani a fost mai productiv.

1845, s-a fidanțat cu o fată tînără din Frankfurt, Marie Behrends. „Peste întreaga mea viață a venit o pace binevoitoare, de care nu am mai crezut a avea parte pe pămînt“, scrie Lenau către o prietenă a sa.

Și totuși pacea asta nu a fost durabilă, căci peste 18 zile a căzut jertfă ruinatului sistem nervos, a ne-bunit.

Episoade din timpul morbului său sunt multe, dar sfîșietor de dureroase.

În 24 august 1850 a murit în Weidling lîngă Viena, iar în anul proxim i s-a ridicat acolo o piramidă de granit cu bust și inscripție : *Lenau*.

Mireasa lui iubitoare a îmbrăcat vestminte de călugăriță.¹

Lenau este, fără îndoială, unul dintre cei mai geniali lirici germani. Asupra lui s-au scris sute de broșuri și tratate, care toate îi dau loc de frunte în bogata literatură germană. Firește că durerea, decepția și disperarea — ce veșnic îl urmăresc și torturează și cărora în forme nemărginit de frumoase le dă expresie în fiecare poezie, în fiecare șir chiar — stîrnesc la cea mai mare parte a apreciatorilor resens, la unii mai puțin, la alții în măsură mare. Lenau găsește în lume puțin farmec pentru viață, lumea-i pentru el un burete de dureri, firea, înainte de toate, cea mai adîncă durere :

Die ganze Welt ist zum verzweifeln traurig.

Și cu acest timbru apoi prevede el aproape toate productele sale, începînd de la cele mai cuprinzătoare, de la

¹ Vezi Anastasius Grün, *Nicolaus Lenau*, și G. Emil Barthel, *Biographische Skizze*.

poemele *Faust*, *Savonarola*, *die Albingenser*, pînă la indescriptibilele cîntece asupra toamnei și a serilor de toamnă. Pe Lenau îl putem cunoaște ușor, ajunge cineva ca să-i citească ciclul de cinci poezii *die Schilflieder*, pentru ca să-l recunoască în celelalte.

Weinend muss mein Blick sich senken,
Durch die tiefste Seele geht
Mir ein süßes Deingedenken
Wie ein stilles Nachtgebet...

Sunt specimene din poezii lirice aceste cinci „cîntece de trestie“, nu numai în literatura germană, dar în literatura universală peste tot.

Chiar tonul acesta îndurerat, dar dulceag întotdeauna, a fost prin care Lenau și-a dobîndit un însemnat cerc de aderenți și de imitatori, deși nu tocmai în măsura aceea în care Goethe își dobîndise prin *Werthers Leiden* la timpul său. Cauza firească că operele lui Lenau n-au format curentul și n-au avut efectul ce *Werther* a avut, cu care altfel nici nu sunt a se asemăna întru toate, e a se căuta în faptul că Lenau a scris vreo cîteva decenii după apariția și deja după înmormîntarea lui *Werther*, într-un timp cînd și literatura germană se apropia tot mai mult de epoca realismului, a naturalismului.

După cum reiese deja din puținele date biografice ce le-am înșirat, Lenau a fost un naturel nestatornic și o inimă din cale-afară sensibilă. Nestatornicia vieții sale și sensibilitatea cea mare i-au fost izvoarele durerii lui, la care, firește, e a se mai adăuga și înclinarea lui spre morb de nervi, căreia pe urmă a și căzut jertfă. Poeziile lui sunt toate ieșite din această inimă sensibilă, sunt, cum am zice, trup din trupul lui, sînge din sîngele lui.

Lenau este unul dintre acei puțini fii ai muzei cari nu despart în poet pe om de cătră poet, la cari nu fantazia lucrează în prima linie, ci inima. Lessing, Goethe și alții mulți au imitat în tinerețe cu droaia pe anacreonticii Gleim, Götze, Uz și alții, cari scriau poezii de dragoste fără a ști ce e iubirea și erau la începutul vieții lor literare de principiul că poezia nu trebuie întocmai simțită cînd o scrii. Asemenea și Heine a scris multe în viața sa ce nici n-a pățit, nici n-a simțit vreodată. Nu se poate afirma însă aceasta despre Lenau, din ale cărui poezii respira cea mai vădită sinceritate, ale cărui produse se

pot numi o adevărată oglindă a inimii lui. Ba — dimpotrivă — i se poate chiar imputa că prea a fost subiectiv, prea și-a făcut inima sa de directivă și busolă în reflexiunile sale asupra naturei și a vieții omenești.

Lenau este un adevărat reprezentant al poeziei pesimiste și — dacă voim să credem celor mai destoinici aprețiatori ai lui — îl putem numi cel mai de frunte poet pesimist al germanilor. Cauza e a se căuta în cea din urmă însușire amintită, în radicalul subiectivism, trăind el într-un cerc îngust și făurindu-și idealele, cum firea cea bolnăvicioasă i-o dicta. Tonul pesimist din poeziile lui Lenau e, în general, de un farmec atrăgător pînă în unele scene din *Faust* și *Don Juan*, în care devine frivol și lasciv chiar.

Ceea ce mai mult îl caracterizează pe Lenau este originalitatea lui. Arareori găsim în literatură un scriitor atît de independent ca Lenau, care să steie afară de orice influență a scriitorilor vechi sau contemporani. Lenau a fost un fiu al firei, cu care el deja de copil s-a îndrăgostit. Deja ca copil îi plăcea să rătăcească prin codru și primăvara să asculte și imiteze cîntul filomelei, iar toamna să asculte ore întregi tristul zuruic al frunzelor muribunde. Era un mare admirator al naturei, inima lui era cuprinsă de evlavie față de ea și totuși a neîndreptățit-o în poeziile sale atît de des, privind-o prin o falsă prismă, alcătuită de un bolnav sistem al nervilor. Formele de pe natură însă, și astfel cum ni le prezintă el, sunt admirabile, și este ceva de tot relativ, atîrnă de la individualitatea ficăruia de a ne împăca sau nu cu ele.

Las să urmeze aci scurtele aprecieri a unor literați germani asupra-i :

Gustav Karpeles, în *Allgemeine Geschichte der Litteratur*, recunoaște în Lenau pe poetul, îi impută însă lipsa de obiectivitate și, în consecință, individualitatea proprie ce o îmbracă în vestmintele poetice. „Poezia adevărată — zice Karpeles — este nemuritoare, este atît de sublimă încît se ridică peste durerea și suferințele unei generațiuni trecătoare, la care unui poet nu-i este iertat a se opri, plîngînd și bocindu-se împreună, ci poetul trebuie să privească din înălțimea sa la toate, el nici de moarte nu trebuie să tremure, căci este prietinel zeilor.

Lenau însă și-a cîntat propria durere cuprins de cele mai profunde patimi ce au chinuit vreodată o inimă ome-

nească ; poeziile lui sunt lacrimi cristalizate în cele mai strălucitoare diamante și nu sunt operele artei, ale unui geniu sublim ce se ridică preste mizeria omenească. Lui îi lipsește imaculata obiectivitate a dispoziției sufletești ; la el totul prea e profund omenesc și prea puțin artistic.“

Cu toate aceste imputări însă, cari, firește, fiecare cetitor în parte le admite, dar le justifică prin faptul că sinceritatea ce respiră din tot versul îi toarnă mîngiere în sufletul trecut prin asemenea lovituri — cu toate acestea însă, Karpeles observă :

„Oricît de bolnavă ni s-ar părea poezia lui Lenau, nu se poate nega că poeziile acestea ne ating cu mult mai tare decît cele mai rotunjite opere ale artei. Sufărînta poetului pentru nesfîrșita durere din viața pămîntească ne atrage cu o putere magică în cercurile în care el a trăit. Lenau este o «harfă a lui Eol», ale cărei sunete jalnice ne cutremură inima și ne-o umple de mistere. *Furtuna morții* trece prin coardele acestei harfe și atingîndu-le produce acorduri miraculoase.“

Otto von Leixner scrie în *Geschichte des deutschen Schriftthums* :

„Tonul fundamental al poeziilor lui Lenau este durerea, de la subtilă înduioșare pînă la desperare pentru lumea aceasta a aparenței. Cele mai multe produse ale sale sunt *copiii suferinței*. În această direcție dispune de o mare avuție a dispozițiilor ; unde numai privește, fie în inima proprie, în viață sau în natură, vede apunînd lumina, presupune un vierme în orice floare, vede pe cerul azuriu noaptea apropiindu-se. Lenau a fost prea serios, prea gingaș și debil, ca prin ironie să se avînte peste suferință. El nu s-a putut lupta, nu a avut forța necesară de a ajunge la libertatea deplină de bărbat. Astfel, fantazia i se întunecă tot mai mult, pînă ce, la sfîrșit, se lasă o noapte posomorită pe lumea lui internă și externă.

Astfel se explică că multe din poeziile lui Lenau sunt sinistre (*Warnung im Traum, Waldkapelle, Anna*). Cu toate că *prea s-a dedicat suferinței, el totuși a rămas totdeauna poet ; cu toate că multe din poeziile sale te chinuiesc oarecum, te zdruncinează — totuși au toate timbrul unui propriu farmec.*

În Lenau încă este tendința lui Faust : ar îmbrățișa bucuros lumea, dar se simte încătușat de fierele realității ; ar voi bucuros să creadă, dar cînd ajunge la țintă, se găsește lipsit de putere, și cade jertfă îndoielii ; nimic nu poate de tot nega și nimic de tot aproba.

În felul acesta chipul lui Lenau rămîne umbrît și posomorît, dar lumea totuși pe veci va adora în dînsul pe unul dintre cei mai mari lirici germani.“

Vedem, atît din momentele vieții lui Lenau, cît și din puținele aprecieri făcute despre firea și poeziile lui, că avem de-a face cu un poet care întru toate este înrudit cu un poet de toți românii iubit și bine cunoscut, cu Eminescu. Este o absolută imposibilitate pentru noi a vorbi de Lenau fără a aminti și pe Eminescu, și viceversa. Eu am convingerea că procedura criticilor noștri de a aminti la un loc pe acești doi reprezentanți ai durerii din univers este de tot greșită și — fiind la mijloc și un grad mare de preocupățiune, întrucît se crede că s-ar detrage ceva din nimbul lui Eminescu — această procedură este chiar condamnabilă. Avem o literatură critică întregă asupra scrierilor lui Eminescu, dar ne lipsește cu desăvîrșire o amănunțată paralelă critică dintre Lenau și Eminescu ; criticii noștri tind a-i despărți pe unul de cătră altul și cu toții se feresc a vorbi cu oarecare conștiințiozitate despre *înriurirea* poetului german asupra celui român. Se pare, ca și cînd s-ar teme, că vor ajunge la concluziuni ce ar putea deveni dănuoase literaturii române.

Voi arăta la acest loc un exemplu de greșită procedură critică.

Ionescu Raicu-Rion¹, un critic tînăr talentat, a cetit în aula Universității din Iași un studiu intitulat *Eminescu și Lenau*. Tendința studiului se vede de la început a fi de a dovedi că *Lenau și Eminescu sunt două naturi poetice de diferit gen și că pesimismul lor nu provine din aceleași pricini* și că, prin urmare, între ei nu sunt alte puncte de asemănare decît acele ce există peste tot între acei fruntași ai omenirii cari sufăr, cum sunt și Byron, Leopardi etc.

¹ Născut la anul 1872, mort în aprilie 1895 ca profesor suplinitor la Tirgoviște. Vezi Ionescu Raicu-Rion : *Scrieri literare*, cu o prefață de Sofia Nădejde. Ediția Șaraga, nr. 57.

Punctele de mîncare ni le spune Ionescu Raicu-Rion în următoarele :

„Dacă apropierea între Eminescu și Lenau s-ar fi întemeiat numai pe această simplă și adevărată asemănare, nimeni n-ar avea nimic de zis. Dar cînd din ea se caută arme pentru a zdrobi gloria poetului nostru și a face din el un simplu neguțător, care a importat în țara românească sentimente străine coloniștilor lui Traian — atunci oricine trebuie să se indigneze.“

Iar într-alt loc zice :

„S-au găsit anonimi cari să susțină că influența pesimistă a lui Eminescu a fost mai primejdioasă dezvoltării noastre decît năvălirile barbare venite din Asia, începînd de la goți pînă la tătari, iar de la ei încoace pînă la fanarioți inclusiv. *Această curiozitate intelectuală a ieșit din mintea unui român din Blaj.*“

Avînd aceste puncte de mîncare — de a apăra pe un predilect poet în contra celor ce vor să-i „zdrobească gloria“ făcîndu-l contrabandistul unor idei și sentimente și de a combate o „curiozitate intelectuală“ — este ușor de explicat dacă criticul cade în preocupată argumentare și ajunge la concluzii false cu necesitate.

Raicu-Rion găsește forța argumentației sale în critica d-lui Gherea, care, cum se știe, susține că în fond Eminescu a fost optimist, dar numai mediul social l-a aruncat în brațele morbului acestui veac, în brațele pesimismului. „În scurt, iată adevărul adevărat, fondul prim al lui Eminescu e o doză mare și covârșitoare de idealism ; iar pesimismul, care ca filosofie și ca sentiment străbate toată creația poetului, dîndu-i de multe ori o culoare așa de întunecată, acest pesimism e rezultatul influenței mijlocului social“, zice criticul Gherea.¹

Purcezînd de la cele afirmate de Gherea, Ionescu Raicu-Rion numește pe Eminescu optimist, natură sănătoasă, iar pe Lenau pesimist-bolnăvicios, natură psihică bolnavă. „Eminescu n-avea nimic bolnav în sine însuși, Lenau însă era de un pesimism bolnăvicios organic.“

Aceste două afirmații puse lîngăolaltă, după cunoașterea amănuntelor din viața lui Eminescu, cum sunt comunicate prin scrisorile surorii sale Henrietta, publicate de curînd, sunt absolut false, chiar și cînd ar avea de

sprijinitor pe Gherea. Astăzi nimeni nu mai poate trage la îndoială că pesimismul lui Eminescu n-ar fi de natură organică, ca și la Lenau. Influența mediului social este în cazul acesta cu mult mai secundară, mai relativă și, la toată întîmplarea, și mai incidentală precum o prezintă critica lui Eminescu.

Dar nici chestia cu „fondul optimist“ al lui Gherea nu-și are tocmai baza reală. Deja primele poezii ale lui Eminescu trădează deosebita înclinare spre pesimism, deja primele încercări sunt învelite în haina melancoliei.¹ Și, în sfîrșit, la ce poet din literatura universală nu ai găsi o urmă de fond optimist și, ce-i mai mult, pe ce poet nu l-ai putea numi idealist în vreo direcție ? Iată întrebări ce arată că deosebirea ce o fac unii și alții între Lenau și Eminescu este greșită și că acești doi poeți *nu sunt naturi de diferit gen*. Dimpotrivă, se poate susține cu cea mai mare liniște, ca un fenomen rar în literatura universală, că în întregă această literatură aproape nu există o asemănare, o înrudire atît de intimă și de absolută ca între acești doi poeți.

Nu-mi este scopul a intra aici în argumentări speciale. Scopul meu este de a arăta că este greșită acea tendință a criticilor noștri de a depărta în felul arătat pe unul de altul din nebazatul motiv că această asemănare ar detrage ceva din nimbul lui Eminescu.

Și mai greșită este apoi încercarea, tot din acel motiv, de a scoate pe Eminescu cu desăvîrșire de sub influența lui Lenau. Chiar și Gherea susține următoarele : „În orice caz, ar fi foarte greu de hotărît care poet a avut mai mare înrîurire asupra lui Eminescu ; dar lucru sigur este că Lenau n-a avut nici una — e sigur că geniul lui Lenau e cu totul deosebit de al lui Eminescu.“ Oricît de profund critic este Gherea, totuși, pare că cu prea mare pozitivitate și cu prea mult risc susține această părere.

Eminescu a cunoscut la toată întîmplarea produsele poetice ale lui Lenau, le-a cunoscut perfect și s-a inspirat de ele, dovadă și faptul că a tradus din acele (*Foaia veștedă*). Și știut este că farmecul poeziilor lui

¹ I. Gherea, *Studii critice*, p. 122.

¹ Dr. Elie Cristea, *Eminescu elete és művei*.

Lenau atît este de intensiv, încît este cu neputință ca acela să nu lase urme profunde în inima și mintea cetitorilor, chiar și cînd aceștia nu sunt de felul lui Eminescu. Lenau a avut imitatori cu toptanul, mai buni și mai răi, ca și Eminescu.

Înrîurire a avut Lenau asupra lui Eminescu necondiționat, și anume acea înrîurire ce se explică ușor din atracțiunea reciprocă a două firi omogene. Între poeziile unuia și ale altuia găsești raportul de prietenie, simpatie și iubire, precum există el între doi prieteni, chinuți de aceleași doruri, conduși de aceleași sentimente. Și acest raport îl vede omul pînă la cele mai intime fibre, în toate versurile lor, în toate șirurile chiar.

Eminescu însă nici n-a imitat pe Lenau, nici n-a contrabandat idei și sentimente de ale lui, cum vor să scrie unii critici, cum este și „curiozitatea intelectuală din Blaj“. Prea a fost mare geniu Eminescu și prea a dispus de multă originalitate, încît să fie un simplu imitator, ale cărui poezii au numai limbă și formă proprie — cum vor să susțină puținii aderenți ai amintitului critic anonim. Exemple de înrîurire a unui poet sau geniu asupra altuia avem nenumărate în literatura universală. Să ne aducem aminte numai de Klopstock, care sub înrîurirea *Paradisului pierdut* al lui Milton și-a scris epocala *Mesiadă*. Și cine va contesta din acest motiv originalitatea seraficului poet Klopstock ?

Lenau, după a mea părere, a înrîurit asupra lui Eminescu în felul acela că a fost cel dintîi și cel mai puternic factor, care i-a alungat spuza de pe *jeraticul titan* ce-l numim pesimismul lui Eminescu.

Înrîurirea lui Lenau se vede îndeosebi în primele produse ale lui Eminescu. Lenau rămîne în toate produsele sale subiectiv și la aceeași mărime, el a fost unul dintre acei puțini bărbați mari ai literaturii ale căror puteri nu se dezvoltă, ci rămîn la nivelul de la care au plecat. Eminescu mai tîrziu este mai puțin subiectiv, el se avîntă în sfere mai înalte, mai ideale — firește tot numai pentru a afla la sfîrșit deceptiunea. Acest avînt al lui Eminescu devine apoi de obicei întunecat. El este ca și Lenau acolo mai admirabil unde a produs mai mult lirism și mai puțină filosofie mistică.

Nu mi-a fost scopul a face un amănunțit studiu comparativ între acești doi poeți, am voit să-mi spun părerea că pentru literatura noastră și pentru nimbul lui Eminescu nu este nici o „degradare“ de a vorbi de înrîurirea lui Lenau asupra lui Eminescu, ci, dimpotrivă, avem datoria a aminti întotdeauna la un loc pe acești doi reprezentanți ai durerii omenirii.

Budapesta, 1896

TEATRUL ROMÂN

Sibiu, în 12 iunie n. 1897

Mîne, în ziua de înaltă însemnătate a Rosaliilor, se încep serbările de la Orăștie. Sunt serbări naționale, ca și cele ale „Asociațiunei naționale“ de la Arad, ca și adunările generale ale „Asociațiunei“. Sunt momente de manifestare pe calea noastră de înaintare culturală. Sunt motive ce ne îndreptățesc a da friu liber nădăjduirilor noastre într-un viitor apropiat mai puțin posomorît, mai lipsit de norii zilelor grele. O, așa de rar se ivesc scînteile ce ne luminează acest viitor, iar privirile noastre a tuturorora atît de setoase se îndreaptă spre acele scînteii.

Înființarea unui teatru român — iată scopul muncirii societății ce se va întîlni mîne în Orăștie, al „Societății pentru fondul teatrului român.“

Vor fi mulți și de aceia cari vor zîmbi gîndind la ținta îndrăzneată și ideală ce o are această societate — vor fi, căci sceptici are orice națiune. Vor fi mulți care dubitează în triumful cauzei, la apărarea căreia s-au angajat în anii din urmă înțelepți și entuziasmați mergători înainte — vor fi, căci vorba fiind de dezlegarea chestiunilor mari, le place multora a se da îndărăt și a-și desconsidera puterile. Am auzit însumi pe mai mulți cărturari numind ținta acestei societăți o utopie.

Nu-mi este intenția a-i despuia pe acești domni de frumoasele convingeri, dimpotrivă, îi las să se ferească cu ele, le amintesc numai că, după calapodul acesta, le stă în voie a socoti întreaga noastră mișcare națională de utopie; utopii ar fi toate aspirațiunile noastre naționale, utopică ar fi lupta noastră înverșunată pentru apărarea școlilor noastre și pentru emanciparea noastră culturală preste tot.

Nu, domnilor căroră vă place a resigna mai bine decît a vă consuma în luptă puterile, scopul societății care va aprinde mîne în Orăștie o modestă făclie a culturii nu este o utopie.

Ideea înființării unui teatru român pe seama milioane-
lor de români din Ungaria, care izvorăște, așa-zicînd, din cele mai elementare exigențe culturale, este realizabilă și trebuie să se realizeze.

Acel factor civilizator care altor popoare, nu tocmai superioare nouă, de mult deja le este o prețioasă comoră — nu poate să ne mai lipsească timp îndelungat. Deci nobilă este munca acelora cari sapă cu rivnă în țelul, pentru a ajunge la acel izvor de binefacere, din care toți să se adape cu știință și sentimente. Lăudabil este zelul celor ce vor să înalțe palat muzei române, palat mîndru pe al cărui frontispiciu să strălucească literele eterne: *Teatrul român*.

E chestie de apreciere. Nu e vorba aici numai de ridicarea unui edificiu cu patru ziduri, cu loje și parchet și cu o societate de actori înjghebată din elemente culese cine știe de pe unde. Nu e vorba aici de un panaceu al desfătării naționale, pentru cei ce în teatrele și concerturile străine nu mai află destulă hrană pe seama nervilor mult poftitori. Nu, nu are să se explice menirea acestei societăți astfel: că ea se mărginește numai la înființarea unui... teatru, în sensul cel mai strict al cuvîntului. Singur acest scop nu ar justifica deocamdată activitatea societății și din acel punct de vedere că n-a sosit timpul potrivit pentru realizarea lui, iar de importanță și aducătoare de favoruri este calea ce pregătește realizarea aceluia scop.

Noul comitet pus în fruntea acestei societăți, după ațiția ani de stagnare a societății, a pornit o nouă și intensă activitate, a dovedit că-și înțelege perfect misiunea. Ne-a arătat că nu voiește să țină mort acel mare capital ce-i stă la dispoziție spre administrare, ci voiește să-l folosească pentru desfășurarea unei activități literare și culturale pregătitoare, care însă rămîne în cadrul programului societății. „Înființarea bibliotecii teatrale“, ținerea de prelegeri din domeniul literaturii și, în special, al dramaturgiei, cultivarea credințelor și a datinilor din popor — sunt tot atîtea terene de muncă pregătitoare și indispensabile.

Să ne oprim puțin la acest fel de muncă. S-a decis adică înființarea unei biblioteci dramatice, cu scop de a îmbogăți literatura română și de a avea la timpul său un necesar repertor pentru reprezentații românești. Nu este tocmai o idee proprie celor din fruntea societății pentru fondul de teatru, ea s-a ivit ca o necesitate. Să ne aducem numai aminte de eminentul dramaturg Lessing, care în atâtea rînduri a declarat că teatru fără literatură dramatică este un joc fals în viața unui popor — și el, împreună cu prietenii săi Mylius, Weisse și alții, scria și traducea pe întrecute la piese teatrale, luîndu-și drept model pe Shakespeare. Dar să nu mergem la alte popoare, să ne reamintim numai pe bărbații de un singe cu noi, pe fondatorii teatrului român din regat. Eliade Rădulescu a fondat la anul 1834 împreună cu neobositul Cîmpineanu „Societatea Filarmonică” în interesul propagării culturii și, în special, a literaturii dramatice. Sub direcția lui s-a înființat teatrul, s-au tradus o mulțime de piese, iar desființîndu-se societatea, a luat drapelul în mîină Costache Negruzzi, îmbogățind literatura cu o serie de traducțiuni și vreo cîteva piese originale. Tovarăș însuflețit i-a fost Alecsandri, autorul atîtor piese teatrale, scoase din viața poporului și date poporului. Iată deci dovezi pentru faptul că teatrului trebuie să i se pună bază prin o literatură dramatică. Și avîndu-se aceste în vedere, cu drag salutăm oricine acțiunea pornită de comitetul societății noastre în direcția asta, cu atît mai mult că literatura dramatică română, în genere, este foarte neglesă. Chiar și cînd în decurs de timp mai scurt nu s-ar dovedi alt rezultat decît vreo cîteva traduceri de valoare literară și artistică, încă ar fi ajuns un nobil scop.

Al doilea motor al acțiunii acestei societăți este — cum zisei — și trebuie să fie cultivarea credințelor și a datinilor în popor, precum și culegerea și studierea lor. Este aceasta în special datorită societății din chestiune din motiv că arta dramatică stă în strînsă legătură cu acestea și — ca dezvoltare firească — nu este decît o continuare a datinilor.

Drama își are sorgintea în primele manifestări ale cultului religios. Tranziția de la aceste primitive manifestări la forme mai desăvîrșite, cari tot mai mult se apropie de actuala formă a dramei, se poate observa îndeosebi la alte popoare, la germani, francezi și italieni.

E vorba de drama după epoca clasică elină și romană. Cele dintîi reprezentații se dădeau în biserică, chiar din partea clericilor lor, cu scop de a promova spiritul creștinesc și sentimentul religios. Subiectul întrebuintat era scos din Biblie, îndeosebi din Testamentul cel nou. Reprezentațiile liturgice, misteriiile (de la *mysterium* — act liturgic), jocurile pascale, dramele din viața sfinților și profeților, istoria lui Antichrist — erau tot atîtea începuturi primitive ale dramei și ale artei teatrale. Printre ele se vîră în curînd și elemente lumești, astfel că prelații bisericilor se văd necesitați a transpune scena din biserică în progadie. Din progadie ajunge drama deja către finele secolului al 11-lea în piață, unde se reprezenta cu mare pompă și alai, încît zilele în cari se dădeau pe scenă, jocurile amintite treceau de sărbători mari și naționale. Astfel înainta drama spre perfecționare.

La noi, românii, datinile cari le-am putea considera de începuturi dramatice nu au întocmai caracterul celor amintite, întrucît n-au ajuns la înflorire. Datinile noastre au rămas în stadiul prim, fără a aduce cu sine succesiv arta dramatică. În întreaga noastră literatură n-avem nici un semn ce ne-ar dovedi că și la noi, și în biserică noastră ortodoxă s-ar fi pus în scenă astfel de jocuri dramatice cu mai mari dimensiuni.

Avem însă începuturi și crîmpeie de începuturi, și acele sunt destul de importante din punct de vedere literar și istoric ca să fie culese și studiate.

Cine nu vede, bunăoară, în *Viteișmul* de la Crăciunul nostru un act dramatic în aceeași formă și de același cuprins cum se află dezvoltat și la alte popoare : cu cîntece despre persoane biblice, cu scena celor trei crai de la răsărit și Irod, cu cîntecele eshatologice despre iad, rai și Antichrist ! Dar *Plugușorul* și *paperudele* și alte obiceiuri aduse cu noi din țara străbună ?

Dar ceremonialul de la nuntă cu „chemătorii” și cu „vornicii”, dar *țurca*, *colindele* și *Moș Ajun* nu sunt și ele tot atîtea începuturi dramatice ? Și toate acestea dispar tot mai mult din sinul poporului, fără a lăsa urme scrise. Despre „vifleim”, bunăoară, n-avem aproape nici un text complet, nici studii aprofundate.

Iată deci un teren, (pe) care societatea pentru fondul de teatru român va ști să-l exploateze.

Și terene de acestea își va găsi încă multe dacă va căuta. Și trebuie să caute astfel de terene pentru ca să nu rămână *mort* capitalul material ce l-a concretizat națiunea spre administrare. Este aceasta un capital din care națiunea trebuie să tragă mari foloase.

Numai astfel vor putea fi împrăștiate și părerile scepticilor, că scopul acestei societăți ar fi o... utopie.

„AS-TRA“ — TRA-RA-RA-BUM !

„S-a șters“ !

Da, cu cuvântul „transilvană“ din titlul „Asociațiunei“ s-a șters o dată pentru totdeauna și „-tra“, predilecta silabă din strălucita poreclă „Astra“ !

Nu este român care să nu regrete pierderea cuvântului „transilvană“, care cu atîta volnicie ni s-a răpit. Sunt însă de compătimit așa-numiții „Astriști“, poreclitorii „Astrei“, căci durerea lor este dublă, ei au pierdut și pe „-tra“.

Soarta cuvîntului „Astra“ a fost deci colosal de mășteră și „nașii“ au tot dreptul de a deplînge pe fătul lor născut mort.

Forța legii, ce-i drept, nu-i constrînge a părăsi acest titlu, căci nevinovatul „tra“ nu lovește în dreptul public al Ungariei, nici în alte coduri ; întemeietorii drepturilor ungurești n-au prevăzut că se vor găsi oameni geniali care să-i tragă pe sfoară găsind un expedient de a conserva cuvîntul „transilvană“ în silaba „tra“. Dacă însă legea sau altceva nu îi va constrînge pe neconsolabili nași cel puțin rațiunea, ca să abzică acum de acest *nonsens* literal, care prin omiterea cuvîntului citat a devenit un nonsens la a doua potență. Și de atîta nonsens trebuie să se sfiască un om cu rațiune.

La timpul său s-a protestat în contra abuzului de a îmbogăți în felul acesta dicționarul limbei noastre și în contra introducerii pe furiș a acestui termen în ziarele noastre, pînă și în organul „Asociațiunei“. S-a arătat că, deși imitația este în multe privințe o nobilă însușire omească, totuși ar trebui să fim mai cu luare-aminte și mai cu gust la cele ce imităm. Nașii botezători ai „Astrei“ au pretextat că ei n-au fabricat titlul după modelul lui

„Emke“, ci după modele străine. Lucru, fără îndoială, greu de adevărit, însă este foarte indiferent după ce model formează cineva un nonsens.

Cînd imităm un lucru pentru a-l aplica la noi, o facem fiindcă simțim o necesitate. Și nașii cumiți au socotit că este necesar a prescurta pentru uzul de toate zilele titlul greoi al „Asociațiunii transilvane pentru literatură și cultura poporului român“, iar fiindcă și singurul cuvînt „Asociațiune“ prea li se părea lung, au format, într-un moment de rară inspirație și ajutați de o deosebită înclinare spre imitațiune, monstrul silabic „Astra“, contragînd inițialele celor dintii două cuvinte ale titlului complet.

Două momente au avut, îndeosebi, în vedere : ca prin această prescurtare să facă o înlesnire culegătorilor de litere și ca să-și facă ei loruși înlesnire — căci nașii prevedeau, poate, că vor avea lung prilej de a manipula în scris sau în grai viu cu titlul „Asociațiunii“...

Aceste două momente sunt, ce-i drept, mult ponderoase, dar totuși prea mi se par individuale și ne arată îndeajuns necesitatea fabricării acestui cuvînt. Prea e caraghios lucru ca în reformarea limbii, fie vorbă și de un singur cuvînt, să fim conduși numai de hatîrurile noastre și de ale... culegătorilor de litere.

Însă nașii mai știu invoca și al treilea moment.

Ce frumos, înălțător și cît adevăr cuprinde strămoșescul : „*Per aspera ad astra*“. Băieții din primele clase liceale cunoscînd acest principiu îndată vor ghici nexul causal dintre el și „astra“ ; vor vedea, că „Asociațiunea“ numai pe căi nebătute a devenit ceea ce este, luceafărul culturii noastre. Dar aceiași băieți, dedați a face și puțină filologie — ceea ce nașii n-au prevăzut — vor zice că „Asociațiunea“ este un singur luceafăr, iar *astra* în limba strămoșilor este pluralul, adică mai multe stele și singularul după știrea lor și a altora este *astrum*, românește *astru* : Și iacătă-i pe băieți ajunși într-o dilemă. Unii își explică „Astra“ în felul acela că „Asociațiunea“ este cel dintii luceafăr, iar despărțămintele sunt celelalte stelute ; a doua tabără, socotindu-se mai cu minte, rezonază că „Asociațiunea“ este, ce-i drept, cel dintii luceafăr, însă ceilalți „luceferăși“ (ași !) sunt înșiși genialii botezători ai „Astrei“. Vedeți nașilor în ce hal ați adus pe... naivii băieți ! E bine să fim umani și să-i dumerim.

Enigma se dezleagă ușor spunîndu-le că „Astra“ nu-i nici una, nici alta, ci un *nonsens* făurit de unii domni înzestrați cu patima de a se juca de-a botezul. Și acest *nonsens* devine *nonsens* ilustrat pe învelișul *Enciclopediei* !...

Ca să fiu just și să nu acuz prea tare, îmi iau voie a aminti două împrejurări cari, pare-mi-se, au fost trecute cu vederea de alții și care arată în o altă lumină alcătuirea cuvîntului „Astra“.

Zace în firea limbii noastre, ca și în general în firea aproape tuturor limbilor, de a prescurta cuvintele. Este știut cît de tocită și de puțin articulată este astăzi limba engleză. La noi în popor se prescurtează foarte mult. Călătorind prin țara țăpilor auzim adeseori : „Măi Ghio, n-ai văzut pe Ni ?“ Adică : Măi George, n-ai văzut pe Nicolae ? Ei, de ce să nu se poată face din „Asociațiunea transilvană“ *per analogiam* „Astra“. Domnii nași, deși nu vor fi tocmai țăpi, sunt totuși fii din poporul nostru și își pot permite o analogie, fie și în felul acesta. Una la mîină !

Este știut, pe de altă parte, că poporul nostru este așa-zicînd maniac, dar, pe lîngă aceasta, și genial de inventios — în a supranumi sau polecri. Nu este persoană pe la sate care să nu aibă și un al doilea nume. De ce să nu poată fi deci supranumită — tot *per analogiam* — și o instituțiune ? De ce să nu se zică : „Asociațiunea transilvană pentru literatură și cultura poporului român“, *alias* „Astra“ ? Așa-i că sunt perfect de geniali domnii nași ?

Însă de ce atîta vorbă „de lana caprina“ ? Toate motivele ce le-aș aduce în favorul... nonsensului ar fi acum un chepeneag după ploaie. E tîrziu ! „Astriștii“ sunt în doliu ; „tra“ s-a ascuns în stomacul nesățios al ministrului de interne. Au rămas cu „As“-ul în mîină.

Ce să-i faci ? Așa trec toate...

„Și stelele se sting“ — vorba lui Vlahuță.

„BIBLIOTECA NOASTRĂ“

Avem, în leagănul literaturii noastre, a românilor de dincoace, un nou copil, botezat „Biblioteca noastră“. Și fiindcă acest copil, deși încă în fășii, arată deja în anul prim al vieții sale bune porniri, cuvine-se să-i dăm de timpuriu atenția noastră.

Modestă de tot a pornit în vileag „Biblioteca noastră“, modestă întrucît nu s-a anunțat cu zgomot prin jurnale și nu și-a făcut reclamă la apariția sa. În multe părți ale românilor nici nu se va fi știind despre existența ei, iar unele jurnale nici nu-și dau zor a o face cunoscută. De, jurnalele noastre încă își au particularitățile și rezervele lor, și le place adeseori a nu încuraja întreprinderi culturale și numai din pricina că în fruntea acestor întreprinderi stau bărbați poate neagreați celor de la jurnale. Un defect acesta al presei noastre, ce-l putem remarca cu diferite ocaziuni, care dovedește că n-am ajuns încă la acel nivel al culturii încît să ne putem desface de personalități și de vederi banale măcar în afaceri de interes cultural.

Și chiar modestia „Bibliotecii noastre“, intrarea ei în viață fără mult zvon și fără pretenții prea mari, e ce ne-o face simpatice dintr-un început. Ea vrea să se recomande de sine.

Deja numirea ei ne încălzește. Biblioteca... noastră ! A noastră, a românilor din Ungaria, a acelor români despre cari frații de dincolo cred că suntem incapabili de a presta ceva statornic pe terenul literar din pricină că prea ne consumăm luptele noastre naționale. Iată, pornesc și oamenii noștri a „presta“, după putință, cîte „ceva“ și este poate o chestie a viitorului apropiat pentru ca să se răstoarne credința fraților de dincolo.

„Biblioteca noastră“ apare în Caransebeș, sub direcția d-lui profesor Enea Hodoș. Cine cunoaște pe d-l Hodoș și lucrările d-sale în materie literară, îndeosebi manualul d-sale de istoria literaturii române, poate fi convins că reușita morală a acestei întreprinderi literare este garantată prin însuși directorul ei.

Deja primii patru numeri ai publicației fac bună impresie și ca formă și ca conținut.

Nr. 1 : *Realități și visări. Novelete și schițe* de Septimiu Sever Secula. Conține șapte schițe scurte, ușoare și interesante la cetit, scrise într-o limbă bună românească, plină de umor potrivit. D-l Secula este un tînăr publicist — lucrările din broșura aceasta încă sunt scoase aproape toate din viața d-sale de student — îl cunoaștem însă din unele publicațiuni prin revistele literare și din unele studii istorice și suntem în drept a lega și mai bune speranțe de condeiul d-sale.

Nr. 2 : *Iancu de Huniad. Cercetare istorică* de Iosif Bălan. Autorul își împarte studiul în două părți : 1) — originea, numele și legea lui Iancu de Huniad ; 2) — rolul românilor în luptele lui Iancu.

Scopul la care tinde prin cercetarea sa ni-l spune însuși autorul, adică „a dovedi în mod critic, pe baza celor mai noi cercetări istorice, că *cel mai mare erou, cel mai genial beliduce al Ungariei a fost român*, că numele lui original a fost Iancu al lui Voicu (*filius quondam Voyk de Hunyad*), că în graiul poporului a fost numit Iancu Sibianul, adică Ardeleanul, iar în actele oficiale latine Iohannes de Hunyad, ungurește Hunyadi Iános.“

Despre legea (religia) lui Iancu de Huniad, autorul nu împărtășește vederile altor istorici, că ar fi fost botezat catolic, ci că familia întreagă aparținînd bisericii răsăritene — atunci împilată și numită eretică — Iancu (de Huniad) a trecut numai bătrîn la catolicism, constrîns numai de împrejurările ce domneau între nobilimea țării.

„Iancu, după părerea mea — scrie d-l Bălan — numai silit prin ideile timpului și nu de voie a trecut la catolicism, căci ce farmec putea să aibă asupra sentimentului său adînc religios biserica apuseană, a cărei decadență pe timpul acela e cunoscută ?“

În ceea ce privește locul românilor în luptele turcilor, autorul ne spune că „fără români, maghiarii în luptele cu turcii nu au fost prea norocoși“ și că „românii (cei

dincoaci și cei de dincolo de Carpați) formau floarea armatei lui Huniad; numai românii ce se puteau măsura cu ienicerii, ca și *curcanii* cu turcii lui Gazi Osman-pașa la Plevna“.

Și aserțiunile sale și le reazimă autorul pe istoricii cari n-au scris tocmai cu simpatii despre români, cum a fost, spre pildă, și Hunfalvy, și cari totuși au fost constrânși să facă mărturisiri prețioase pentru noi.

Dexteritatea cu care manuează aparatul istoric și-și trage deducțiunile îi fac cinste autorului. Mult ridică valoarea broșurei și claritatea stilului, care, ici-colo, e chiar avîntat, precum și însufletirea pentru materia de care se ocupă. Redăm aici un frumos pasagiu, în care se relevă unele însușiri ale ostașilor români:

„E adevărat că românul merge trist la bătaie. Se despart greu de soție, de copii și de părinți. Așa erau și străbunii noștri romani. Românul merge trist, el nu cîntă, nu e vesel, gîndește la moarte și se împrietenește cu ea, mai ales că în ocupațiunea lui zilnică se dedă a privi în fața morții. În luptă e perseverent și suportă foame, sete, frig și toate greutățile fără a se plînge. Greutățile îl oțolesc și — ceea ce pare paradox — cînd e mai mare primejdia, îl părăsește tristețea și din soarta sa face obiect de petrecere.

Alecsandri, românul adevărat, a eternizat această particularitate a neamului nostru în *Hora de la Plevna*. Perseverența și curajul deșteptat și oțelit în momentul de primejdie îi asigură victoria. E ușor a cînta cînd pleci sătul de-acasă. Cîntă cînd ești flămînd și cînd cîntecul ți-l acompaniază șuierul puțin melodios al gloanțelor, iar șrapnelele îți bat tactul. Românii au dovedit-o că ei o pot face!“

Cetitorii vor observa din aceste puține șire că „cercețarea istorică“ a d-lui Bălan merită să o avem între cărțile noastre.

N-rii 3 și 4: *Versuri și proză* de George Coșbuc.

Coșbuc e al nostru și, prin urmare, și-a împlinit o datorință față de noi, ocupînd loc în „Biblioteca noastră“. La noi și-a făcut școala literară, noi îl admirăm deja și gustăm cu mult înainte de românii de dincolo, de la noi a trecut în țară deja poet în puterea cuvîntului fiind.

Dacă „poetul poporului“, laureatul Academiei, persoana de predilecție a celor mai distinși critici, bărbatul

care cucerește tot mai mult și care în scurt timp a făcut epocă, a ajuns comet pe orizontul literaturii noastre, dacă acest bărbat, zic, nu-și uită de noi și ne trimite un volumaș pe seama „noastră“, n-avem decît să-i fim recunoscători.

Și recunoscători îi suntem cetindu-l.

Ne-a dat puțin în acest volum și acest puțin ne este aproape întreg cunoscut. Trei dintre poezii au apărut chiar în volumul *Fire de tort*, iar proza aproape toată am mai cetit-o prin *Vatra*. Cu toate acestea, nu este lucru de prisos a mai ceti acest puțin (dar mult în fond), căci Coșbuc este mai admirabil cînd îl cetești mai pe urmă. Mie, bunăoară, mi-a plăcut *Cîntecul fusului* de cîte ori l-am cetit, însă mai încîntat m-a lăsat cînd l-am cetit mai pe urmă... poate a suta oară.

Nu intru în critică asupra celor cuprinse în volum, căci — cum foarte bine a zis d-l Enea Hodoș în frumoasa sa introducere, în care scrie vreo cîteva notițe despre Coșbuc — „întîi și mai întîi nu mă țin harnic de-a construi asemenea dare de seamă“... Ajunge să citez tot cuvintele d-lui Hodoș: „«Biblioteca noastră» poate să se mîndrească că cel mai distins dintre poeții noștri contemporani a autorizat-o să publice acest volum de *netăgăduită valoare*“.

Făcînd astfel o scurtă și nepretențioasă privire asupra „Bibliotecii noastre“, eu găsesc publicațiunea pusă pe temei bun și *solid* și, dacă va păși în acest ogaș, ea va aduce frumoase roade pe seama noastră.

Atîrnă însă și de la noi cum o vom încuraja. Preoții și învățătorii noștri, cari se îngrijesc de cărțile pe seama bibliotecelor școlare sau populare, să țină deci totdeauna cont de existența „Bibliotecii noastre“.

„FEMEIA NECREDINCIOASĂ“

E veche povestea, însă zilnic ni se desfășură din nou înaintea privirilor noastre.

În vremile de demult trăia undeva o păreche de oameni în cea mai desăvârșită fericire. Iubirea, sfânta legătură a vieții, îi făcea să se simtă atât de norociți. Deodată însă nemiluita coasă a morții puse capăt fericirii. Bărbatul închise ochii, iar tinăra-i soție rămase deznădăjduită la extrem. La cripta soțului pierdut sta sărmana văduvă zi și noapte și se bocea și vărsa lacrimi pe coșciugul fericirii dărăpănate.

În același timp, fuseseră răstigniți în cimitir doi păcătoși de moarte. Iar un soldat ținea strajă zi și noapte ca nu cumva cadavrele făcătorilor de rele să fie furate de rudenii lor și să fie îngropate. Atras de lumina unui opaiț se apropie soldatul în noaptea primă de cripta unde se bocea văduva cea credincioasă. Aceasta îi căută în față și îl găsi frumos, tot mai frumos...

În timpul de dulci povestiri însă, rudenii furară cadavrul unui răstignit. Bietul soldat incredințat să țină strajă era în primejdie de-a umple ca mine locul cadavrului furat. Sărmana femeie era pe-aci să-și piardă din nou fericirea. Dar iată mîntuirea ! La sfatul ei, luată din criptă cadavrul bărbatului și-l pironiră pe cruce în locul celui furat. Și fericirea femeii deveni iarăși desăvârșită cu soțul ei cel nou, cu soldatul.

Legenda aceasta pare a fi o tragedie a femeii necredincioase, care s-a dat cîndva pe scena vieții unui popor. De atunci însă pînă acum ea a cutreierat scenele tuturor neamurilor ; cu toții o cunoaștem, oricărui strat social am aparține ; cu toții am asistat la vreun eveniment

dramatic ce ar putea purta titlul „necredința femeii.“ Forma se schimbă numai, fondul rămîne același.

Un scriitor german susține, de fapt, că legenda povestită ar trăi în graiul tuturor popoarelor. Grisebach o găsește de origine indică sau chineză. Tot Grisebach a tradus din chinezește o poveste a lui Kin-kuki-kuan, care se deosebește foarte puțin de cea de sus. Aici văduva învățatului Ciuang-söng își uită la 20 de zile jurămîntul făcut la patul de moarte al bărbatului iubit. Căci în ziua a douăzecea luă securea pentru ca să spargă tidva bărbatului și să-i scoată măduva creierilor, ca să o fiarbă în vin și să-și tămăduiască pe noul iubit, pe care și-l acuirase pe cînd se bocea mai tare. Un tip poate și mai plastic al necredinței femeiești ! Povestea aceasta o avem și noi în „Biblioteca literară“ a lui Samitca. Este tradusă de d-l Maiorescu după traducerea germană a lui Grisebach.

Legendele aceste două, după cît știu eu, nu sunt răspîndite *întocmai* în sinul poporului românesc, afară doar de singuratiche motive înrudite ce se găsesc în poveștile noastre.

Nici chiar în produsele literaturii noastre, în puținele drame sau romane ce le avem — pentru care sunt atât de potrivite obiecte — n-au prins rădăcini. În literaturile altor popoare însă ele formează un predilect obiect. Îndesebi, prima legendă există prelucrată în tragedii, romane și comedii. La romani, a scris mai întîi asupra ei Petronius. La germani s-a ocupat cu legenda aceasta Lessing iar Christian Felix Weisse a scris la inițiativa lui Lessing o comedie : *Matroana din Ephesus*, cu tendința de a ridiculiza femeile necredincioase.

Însă nu numai în aceste două legende este întrupată necredința femeii. O privire în literatura universală te face a te crede, într-adevăr, în o pinacotecă, în care cele mai multe și mai artistic zugrăvite tablouri sunt copii de pe femeii necredincioase. Și sunt multe între ele chiar figuri istorice, încît nu poți admite că ar fi imposibilități psihologice, cum ai putea eventual considera cele două povești.

Războiul troian l-a provocat o femeie necredincioasă ; pe Hercule l-a îmbrăcat în cămașă muiată în otravă o femeie ; pe triumfătorul Agamemnon l-a răpus Clitemnestra, pentru a se arunca în brațele lui Egist. De Me-

salina din Roma nici nu mai vorbim, ci trecem de-a dreptul la femeile lui Shakespeare.

Cîte aluziuni la legende de sus nu găsim aici! Un caz ne va părea tocmai atît de legendar. Îl scoatem din tragedia *Richard al III-lea*. Principesa Ana de Walles este văduvă. Bărbatul i-a fost ucis prin Richard Gloster, fiară în chip de om. Văduva însoțește tocmai la mormînt pe socrul său, pe regele Henric al VI-lea, lovit de aceeași mîină tirană a lui Richard. Iată că în cale îi iese pocitania de Richard, călăul bărbatului, al socrului ei și al unui șir întreg de rudenii. Ea-l întîmpină cu scîrbă, el îi jură acolo în cale dragoste și vrea să o aibă de soție. Ea-l respinge indignată, pe urmă însă nu mai rezistă, se întoarce de la sicriul socrului și... se căsătorește cu Richard, care o face regină. Ca în legendă!

Merită amintire și regina Maria Stuart, tragica eroină a lui Schiller, care și ea și-a ucis bărbatul pentru a trece răsfațată în brațele altuia. Și cîte zeci de pilde de aceste n-aș putea cita!

Femeia necredincioasă în literatură este o figură nepieritoare, o ființă vecinic pribeagă, care se oprește din cînd în cînd la toate neamurile și în toate veacurile. S-ar putea chiar afirma că figura aceasta este chiar indispensabilă pentru literatură. În veacul nostru însă, cu deosebire acum cătră sfîrșit, ea se ivește tot mai des, îmbrăcată însă în veșminte tot mai moderne, tot mai bizare, în formă tot mai grotească. Femeile din literatura veacurilor trecute totuși mai provoacă în noi oarecari porniri umane, pentru că patimile lor le putem vedea și judeca numai prin vîlul trecutului. Femeile necredincioase din literatura modernă însă, cum s-a dezvoltat ea în Europa occidentală, nu mai sunt alcătuiți cari ne-ar încălza sufletul prin vreo parte a lor, cari ne-ar încălzi inima prin vreo nobilă aptitudine a lor — afară doar că ne-ar aduce în clocot sîngele prin grațiile lor stîrnitoare de plăceri senzuale... Literatura naturalistă de acum îți prezintă femeile fără de cel mai modest paravan. Nana lui Zola și alte multe sunt mai presus de Messaline. Cetînd pe Zola, Ibsen, Sudermann și pe mai tinerii și mai puțin destoinicii lor imitatori, ajungi la concluzia că viața este o luptă grea, ce-i drept, dar luptă între femeie și bărbat, provocată exclusiv de necredința femeii.

Mirare firește nu-i, căci la ce alte concluzii poți ajunge în era aceasta a madamei Chimay!

Acum de curînd s-a dat pe mai multe scene ale Europei drama lui Henry Becque, *La Parisienne*, o dramă ce aparține noului *genre rosse*. Mă provoc la ea pentru că este poate cea mai caracteristică dintre produsele de acest gen ale literaturii moderne. *Pariziana este femeia cu amantul necunoscut*. Femeia aceasta nu înșeală numai pe unul, ci, rînd pe rînd, pe unul cîte unul. Cu unul se plictisește, pe al doilea îl jupoaie și-l calicește, la al treilea îi dă drumul pentru a-i face loc la al patrulea și tot așa înainte, cu o nestăvilită rîvnă, cu vecinic neînfrîinate pofte. Vedem înaintea noastră femeia cu cele mai josnice motive; onoarea, rușinea, caracterul îi sunt probleme obscure...

Astfel e femeia modernă din era realismului cras. Și publicul aplaudează frenetic și se aprinde văzînd aceste caricaturi golane ale civilizațiunei.

Pe noi, românii, firește, nu ne-a atins încă acest fel de unde ale civilizațiunei. Și, fără îndoială, e foarte bine așa.

COMEDIILE LUI I. L. CARAGIALE

*S-a cetit în ședința festivă de deschidere din
10 octombrie 1897 a societății „Petru Maior“*

Domnilor,

Am căutat să exploatez astăzi acea parte din micul dulap al literaturii noastre care e mai mică, ascunsă aproape într-un colț nevăzut și nebăgat în seamă.

Literatura senină sau veselă, a cărei baze sunt umorul și satira, glumele și anecdotele, acea literatură la care sufletele adeseori trebuie să-și ieie refugiu, pentru ca desfătare să afle și uitare grijilor apăsătoare — la noi, românii, se reduce la 2—3 autori și la vreo câteva produse ale lor.

Pe cât de curios, pe atât de caracteristic este acest fenomen în literatura noastră.

Izvorul puternic al literaturii este firea poporului, dispozițiile lui sufletești.

Este firea noastră veselă sau nu?

În preponderență nu.

Istoria poporului nostru, mai agitată și mai tristă ca la multe neamuri civilizate, ni se prezintă ca un cer vecinic înnourat și posomorit și brăzdat de fulgere ce se descărcău deasupra capetelor noastre. Iar sub acest cer veselia nu-și găsea lăcaș, ci o durere i-a robit inima și i-a învelit-o în vălul tristeții. Tristețea aceasta i-a înăbușit toate pornirile mai veselnice. În această dispoziție sufletească poporul nostru adeseori și-a dat friu liber durerii și a vărsat lacrimi — căci când durerea și se pune ghem la inimă, nu ai altă vindecare — și acele lacrimi de cristal sunt frumoasele și jalnicile noastre poezii populare, rupte din inima poporului, mărturii ale zilelor grele.

Da, poporul nostru este trist din fire. De jale cîntă la ospete, la cununii ca și la înmormintări, de jale cîntă fetița cînd își așteaptă în porțiță pe iubitul său, îi este „jale codrului de armele viteazului“, îi este jale frunzei cînd se apropie toamna de o sărută — o jalnică doină e viața românului :

...doină cînt, doină suspin,
Tot cu doina mă mai țin...

Iată un vers caracteristic, care nu ne sună numai unora, ci se potrivește la întreg neamul nostru :

Inima mea, vai de ea,
De-ar vedea-o cineva,
Ar sta-n loc și s-ar mira :
Cum mai pot călca iarba ?

Da, în această inimă a poporului clocotesc pasiuni și dureri, dureri învechite, încît să te miri că aceste dureri n-au spart păreții acestei inimi... Nu este aci pesimism exagerat, d-lor, ci un adevăr istoric, îmbrăcat în haină frumoasă poetică, așa cum firea românului știe turna în cîntătoare forme sentimentelor sale.

Că alătura cu această fire nu s-a putut dezvolta în mod armonios și umorul este explicabil — în zile de restriște nu-ți vine să rizi și să glumești.

Ar fi însă, fără îndoială, imposibil ca să nu găsești în firea noastră nici o notă inerentă umorului. Trăind în mijlocul poporului, nu putem să nu observăm imediat o însușire a lui : *sarcasmul*. Și acest fenomen se explică iarăși foarte ușor, dacă știm că sarcasmul este în cele mai multe cazuri un eflux al durerii. Durerea și sarcasmul sunt coerente. Un scriitor strein a susținut despre poporul nostru că este sarcastic, zeflemist și batjocuritor. Tăgădui nu putem această afirmațiune, ci trebuie să o recunoaștem, cunoscînd spiritul românului, care poreclește imediat pe orișicine, istețimea lui cu care aplică „apropo“-urile introduse prin „vorba ăluia“, vorbele înțepătoare cu care se îngină șăgalnicii tineri în decursul horei.

Umorele adevărat însă, în sensul strict al noțiunii, ușoara asociere de cuvinte și de idei în scopul înviorării dispozițiunii și pentru ghidilarea plăcută a nervilor, schinteia aceea care aprinde dintr-o dată masele dispu-

nîndu-le — acest umor nouă ne lipsește. Astfel se explică, bunăoară, împregiurarea că la noi nu se află nici o singură foaie umoristică care să atingă nivelul sutelor de foi umoristice ale altor popoare. Astfel se explică și fenomenul asupra căruia mi-am permis să atrag atenția la începutul șirelor mele — împregiurarea că în literatura noastră acea parte căreia i-am putea zice senină este atît de restrînsă.

Un fruntaș al acestei literaturi, precum și al literaturii noastre tinere peste tot, este simpaticul literat contemporan I. L. Caragiale (îci-colo este scris și Caragiali). Numele lui devine tot mai răspîndit, tot ce iese din măiastra-i peană atinge marginile perfecțiunii și ca artă, și ca limbă, și ca tendință — suntem deci datori și noi să-i dăm cuvenita atenție acestui eminent bărbat.

Dintre creațiunile lui literare — dintre cari unele au fost trecute în timpul din urmă în cea mai răspîndită bibliotecă populară germană, în biblioteca lui Reclam — vom scoate aici numai acele la iveală cari ne interesează. Și aceste sunt „comediile“ lui, 4 la număr, apărute sub titlul *Teatru*. I. L. Caragiale este primul și unicul care a știut să se avînte cu mult curagiu și izbîndă în înălțimea cotelor și să le manueze cu dexteritate, făcîndu-se prin comediile sale, stăpîn peste publicul României. Comediile lui sunt cunoscute și la noi; aproape cu toții le-am văzut predate de cîte o societate de diletanți. Și suntem veseli că avem și noi ceva de veselie, suntem înălțați în conștiința noastră că aceste admirabile produse sunt ale noastre, sunt românești. Este o mare biruință pentru noi și îi datorim recunoștință lui Caragiale că avem produse literare de genul acesta, ce ne pun în rînd cu alte popoare — cel puțin acum la sfîrșitul veacului al 19-lea... Cu adevărat, mare interval pentru descendenții Romei, de la strămoșii lor Plaut și Terențiu pînă la Caragiale!

Noi pînă la Caragiale (excepționînd farsele lui I. Ne-gruzzi și Alecsandri) n-am avut nici măcar traducțiuni din comediile vastei literaturi universale — dovadă că nu s-a pus pond pe acel gen, sau nu i s-a simțit necesitatea.

Iar din literatura universală putem lua cu berechetul, căci aici comediile și-au ajuns de mult epoca de înflorire. Piesele lui Molière s-au răspîndit asupra lumii întregi,

numai la noi n-au avut intrare; succesorii acestuia — François de Régnard († 1710), Pierre Marivaux († 1763), cel mai mare realist între scriitorii francezi de comedii și, în sfîrșit, marele moralizator Philippe Destouches, despre care se scrie că a vindecat sute de oameni de viciile lor — toți aceștia înaintea noastră sunt figuri streine, pe cînd, bunăoară, în literatura cea germană le găsești traduse chiar și pe cele mai neînsemnate lucrări. Și nime nu va putea susține că germanii ar fi fost chiar de tot avizați la scriitorii francezi.

După alungarea arlechinilor, așa-numitul Hanswurst din comedii, literatura germană a început, încă în partea primă a secolului al 18-lea, a se dezvolta cu pași colosali. Danezul Ludwig Holberg a dat Germaniei cinci tomuri de comedii, între cari mai cunoscută piesă este *Der politische Kannegiesser*. (Amintesc această piesă și din motiv că comediile lui Caragiale au vreo cîteva puncte comune — cel puțin în tendință — cu obiectul acesta.) Acest Holberg întrece pe Molière prin vivacitate, prin motive și trăsăturile grandioase ale caracterelor. Din acest timp, pe la mijlocul secolului al 18-lea, datează și comediile lui Chr. E. Weisse și încercările talentatului Mylius.

Gradul de clasicitate l-au ajuns piesele germane numai prin Lessing. Pînă la pășirea lui, aproape toate se învîrteau în jurul chestiunii dacă va lua Hans pe Greta. Hans și Greta se iubesc, părinții nu voiesc să admită căsătoria fiindcă sunt săraci, se ivește însă unchiul cel bogat... și cortina cade lăsînd publicul mulțumit. Lessing pune capăt acestei simplități, introduce intriga și acțiunea, producînd comedia model: *Minna von Barnhelm*. În sfîrșit, nu pot să nu amintesc de nefericitul de Kotzebue, care a umplut în scurt timp țara germană cu comedii de mare interes. Toate aceste s-au răspîndit peste întreaga Europă. La noi însă intrare n-au avut și nici chiar comediile clasice ale lui Shakespeare nu și-au găsit traducător.

În fața acestei sumedenii de autori și de comedii stă în literatura noastră singurul nostru Caragiale cu cele patru comedii ale lui, sau, mai strict luat, cu cele două principale.

Două dintre comediile lui Caragiale, *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută*, se pot aminti cu tot dreptul în șirul operelor autorilor mai sus citați. Aceste două

au fost numite din partea eminentului nostru critic Gherea capodopere, și trebuie să-i credem lui Gherea. Mai adăugăm însă că sunt capodopere *pro domo*.

Cum adicate ?

Caragiale mîneacă în lucrările sale din punctul de vedere al timpului în care a scris. El a aprofundat psihologiceste cu multă agerime viața poporului după dezrobirea lui. Este acesta timpul cînd cultura occidentală se varsă pe toate canalele posibile asupra României, cînd de la Paris se importă de toți chemații și nechematții reguli sociale și cite și mai cite elemente culturale .. Iar cum în viața unui popor salturi nu se întîmplă, iar trecerea momentană la cultura franțuzească nu era posibilă și nici nu era aceasta calea ducătoare la scop — urmările acestor stări au fost o spoială culturală ce a cuprins toate straturile, de la popor pînă la burghezime și chiar aristocrație. S-au introdus o mulțime de fraze franțuzești, s-a schimnosit limba cea străbună, iar răul acesta era promovat și prin jurnale, cari erau redactate într-o limbă plină de exorcisme, de o limbă caricaturizată. La aceste s-au mai adaus relele izvorîte din noua viață constituțională. Și Caragiale și-a îndreptat ochii săi pătrunzători și asupra acestora. Enorme abuzuri ce se fac la administrație, scandalurile electorale, bătaia de joc la adresa drepturilor individuale, nesocotirea drepturilor cetățenești — toate aceste Caragiale și le-a făcut obiecte de studiu. Cunoșcînd perfect stările aceste, a scris comediile sale, în cari le-a redat cu o măiastră fidelitate. Și s-a folosit de arme ascuțite pentru înfierarea acestei mulțimi de viții ; aceste arme i-au fost sarcasmul și persiflarea.

Și fiindcă stările zugrăvite de Caragiale se refer la viața poporului român, fiindcă chiar și modul de a zugrăvi (bunăoară, folosirea frazelor tipice) este ceva specific românesc și, în special, specific al lui Caragiale, pentru aceea, zic, comediile aceste sunt numai capodopere *pro domo*. Streinii n-au pricepere pentru ele. Caracterul universalității le lipsește. Și aceasta este ce-l deosebește de autorii aparținători altor literaturi.

Mai găsim însă o deosebire esențială între Caragiale și autorii streini. Am amintit la început că românul știe să fie satiric și sarcastic, însă umor, cum găsești la franzezi și germani, să nu cauți la român. Și în privința aceasta, Caragiale e român întreg — el îmi justifică per-

fect afirmațiunea. În comediile lui totul e satiră și sarcasm, satiră realistă și sarcasm dureros de tăietor. „Caragiale este un talent satiric“, scrie Gherea și despre acest adevăr ne convingem, văzîndu-i talentul cu care flagelează păcătoșeniile sociale și mizeriile ce dăinuiesc în administrația țării.

Pe lîngă toate însușirile locale însă ce le au comediile lui Caragiale, ele se impun prin admirabilele caractere, prin viua acțiune dramatică, prin multa psihologie ce iese la iveală în toată scena — lucru ce trădează pe autorul înzestrat cu bogate concepțiuni artistice și care ridică produsele lui la nivelul celor de frunte comedii din literatura universală.

Dar să le vedem mai de aproape.

O noapte furtunoasă e prima lui comedie. Acțiunea se desfășoară în casa jupînului Dumitrache, căpitan în garda civică. Acesta-i povestește cu indignație prietenului său, Nae Ipingescu, că în sara trecută, venind cu soția sa Veta și cu cumnata-i Zița acasă de la grădina „Iunion“, s-a luat tiptil după ei un „coate-goale“, „mațe-fripte“, „bagabont“, „moftangiu“, „cu sticlele-n ochi, cu giobenul în cap“. Acest „bagabont“ era Rică Venturiano, student în drept, poet tandru și publicist, căruia i se aprinseră călcîile după Zița, cumnata lui Dumitrache, pe cînd acesta bănuia că-i umblă după soția sa, Veta. Veta nu este însă nevinovată, căci se iubește și ea cu Chiriac, teijghetarul și omul de încredere al lui Dumitrache. Dumitrache, care se vedea atacat în „onoarea lui de familist“, caută să-l prindă pe Venturiano, iar acesta se înțelege prin scrisori lui Zița — care consimte, sau, cum zice ea, „compătimeste“ cu poetul — dîndu-și întîlnire în casa lui Dumitrache. E sara tîrziu. Dumitrache și Ipingescu sunt la vară. Chiriac însă s-a dus să se culce. Deodată intră în odaia Vetei amoretatul Venturiano și începe să declameze : „Angel radios...“ Veta observă în curînd ce vrea amoretatul, îi spune că a greșit adresa. Perplexitatea lui o exprimă autorul minunat în următoarele : „Madam, să am pardon ! scuzați ! Cucoană ! considerînd că... adică, vreau să zic respectul... pardon... sub pretext că și pe motivul... scuzați... pardon...“

Însă deodată se năpustesc în casă Dumitrache, Ipingescu, Chiriac, cari vor să prindă pe Venturiano ; acesta scapă pe o ferastră și se ascunde într-un butoi de ciment.

Dumitrache, pentru repararea onoarei lui de „familist“, Chiriac, cel maltratată de gelozie, pun casa cu fundul în sus, însă nu-l află. Iată însă, sosește și Zița. Enigma se dezleagă. Venturiano ia pe Zița. Dumitrache se învoiește — fiindcă „tinerii compătimesc împreună“.

Vreo tendință mai profundă în comedia aceasta nu găsim. Găsim însă niște persoane bine alcătuite, prezentate în cele mai intensive culori (îndeosebi, figura lui Rică Venturiano), cari toate trăiesc sub influința curentului modern și vorbesc o limbă stricată românească. Ridiculizarea acestor persoane cari suferă de străinisme a fost tendința imediată a autorului.

Este mare măestria cu care a știut autorul să urmărească acest proces de stricare a limbei prin cei tencuiți de cultură. Iată vreo câteva probe. Zița a fost trei ani *la pension*; s-a *desvorțat* de bărbat; mitocane, la *polițiune*; ai sărit tocmai la *apropont*; *bonsoar*, *alevoa*; *le-vorvel*; *să isplac* treaba; fată *romanțioasă*; eu sunt *apropitar* etc.

Sau iată un alt model de stil dintr-o scrisoare de dragoste a lui R. Venturiano, poet și publicist: „Angel rados! De când te-am văzut întâia dată pentru prima oară, mi-am pierdut uzul rațiunei.. te iubesc la nemurire. *Je vous aime et vous adore: que prétandez-vous encore?* Inima-mi palpită de amoare. Sunt într-o pozițiune pitorească și mizericordioasă și sufăr peste poate. O, da! Tu ești aurora sublimă care deschide bolta azurie într-o adorațiune poetică infinită de suspine misterioase, pline de reverie și inspirațiune, care m-a făcut pentru ca să-ți fac aci anexata poezie...“ etc.

Numai un talent poate crea caractere atit de lămurite ca pe acest ziarist giubenat și vînător de fraze franțuzești și latinești. Cetind comedia lui Caragiale, pare că vedem clar caraghioasa figură a lui Rică, poetul tandru, trecînd pe stradă pe sub fereastra Ziței și cîntînd poezii à la :

Trecînd pe sub fereastra ta
Aud melodia ta
Cum bate la urechea mea...

Sunt caraghioase aceste figuri, însă întrucît ele, de fapt, sunt figuri reale, ne ating neplăcut, simțim adînc ironia autorului.

Figuri de aceste găsim și la noi cu berechetul și nu trebuie să le căutăm numai în pătura exploatată de Caragiale. Numărul așa-numiților „semidocti“ este și la noi destul de mare, sunt oamenii cărora dorul după lucruri streine, după o limbă „mai cultă“, le e mai presus de toate. Și pe la noi auzi adeseori fraze ca: „mă doare *capacitatea*“, „vorbește din *invidiozitate*“; „*parofie*“ (la Caragiale găsești analogul „nifilist“); „impid ușa cu peia“; „Biță pleacă la Berla“, în loc de „Ghiță pleacă la Gherla“ etc., etc. Iată deci că și la noi se potrivesc foarte bine aluziile ironice ale lui Caragiale.

Intriga comediei acesteia altcum e destul de simplă și de ușoară de urmărit din partea ascultătorului. Din relația de dragoste a lui Chiriac cu Veta, care pare a fi incidentală și nu contribuie întru nimic la urcarea însemnătății comediei (căci gelozia lui Dumitrache era de ajuns pentru motivarea conflictului) nu putem trage vreo concluzie deosebită. Acestea ar fi de zis despre *O noapte furtunoasă* care îndeosebi pentru Venturiano a fost torturătoare.

Conul Leonida față cu reacțiunea este o farsă într-un act. Conul Leonida este o persoană de calibrul celorla din comedia precedentă, pe același pedestal al civilizațiunei, cu deosebirea că cetește mai des jurnale, face cu patimă politică împreună cu stimabila cucoană Efimița, și este republican din principiu, mă rog. Este aceasta un boboc de farsă, pe cît de mică, pe atit de condensată și dragă-laşă în cuprins. Leonida cu soția sa Efimița vorbesc înainte de culcare de revoluție și de „Galibaldi“ („Hehei! Unul e Galibaldi: om o dată și jumătate! (*Cu mindrie și siguranță.*) Ei, *gianta latină*, domnule, n-ai ce-i mai zice!“); vorbesc și de papa, care e „*iezuist, aminteri nu-i prost*“, vorbesc de reacțiune și pe urmă... adorm. Peste cale, într-o cîrciumă, își petrece o societate. Chef la culme. Țipete și trosnete de pistoale. Conul și coana se trezesc, „fandacia“ lucrează, ei cred că vine revoluția și reacțiunea, rostogolesc tot prin casă, pun dulapurile propetele la ușile zăvorîte, stîng lampa și-și așteaptă ca trăsniți pieirea... Vine, în sfîrșit, servitoarea și îi scoate din nedumerire.

Caragiale este genial în dezvelirea stărilor sufletești. În *Făclia de Paște* poate a ajuns culmea perfecțiunei. Aici încă avem un caz analog. Creșterea gradată a sentimen-

tului de frică pînă la cea mai înaltă potență este admirabil de viu și de practic desemnată. Scena aceasta în care se baricadează conul Leonida și coana Efimița, dacă e bine predată, trebuie să aibă un efect colosal pe scenă.

În conul Leonida autorul a voit să ne creeze un tip de cîrpaci politic, „*politischer Rannegiesser*“, i-ar zice neamțul, „*politikus csizmadia*“, l-ar numi ungurul. Iată vederile lui asupra republicei și a reacțiunii.

Efimița: ..Ce procopseală ar fi și cu republică?

Leonida (mînănat de o așa întrebare): Ei bravos! ș-asta-i bună! Cum, ce procopseală? vezi, asta-i vorba: cap ai, minte ce-ți mai trebuie? Apoi, închipuiește-ți dumneata numai un condei, stăi să-ți spui: mai întîi și-ntîi că dacă e republică, nu mai plătește nimenea bir...

Efimița: Zău?

Leonida: Zău... Al doilea că fieștecine cetățean ia cîte o leafă bună pe lună, toți într-o egalitate.

Efimița: Parol?

Leonida: Parol... Par egzamplu, eu...

Efimița: Pe lîngă pensie?

Leonida: Vezi bine, pensia e bașca, o am după legea veche, e dreptul meu; mai ales cînd e republică, dreptul e sînt: republica este garanțiunea tuturor drepturilor.

Efimița (cu toată aprobarea): Așa da!

Leonida: Și al treilea că se face și lege de murături.

Efimița: Cum lege de murături?

Leonida: Adicătelea că nimeni să nu mai aibă drept să-și plătească datoriile.

Efimița (crucindu-se de mirare): Maică Precistă, Doamne! Apoi dacă-i așa, de ce nu se face mai curînd republică, soro?

Leonida: Hei, te lasă reacționarii, domnule? Firește nu le vine la socoteală să nu plătească nimenea bir...

Iată ce-i republica și ce sunt reacționarii în ochii drăguțului de Leonida. Cu vederile lui însă și cu hatîrurile private, Leonida este o persoană inofensivă și-ți face impresia de vechi pensionist pentru care politica este o boală a bătrîneții, o curiozitate. La tot cazul însă vor fi existat prin România multe exemplare de aceste, dacă un scriitor ca și Caragiale a ținut necesar să modeleze pe un Leonida.

Nu tocmai inofensive, naive și hazlii ne par însă figurile din comedia ce urmează, din prestațiunea de forță a lui Caragiale: *O scrisoare pierdută*.

Semidocti, ignobili pînă la stupiditate, perversi și demoralizați sunt toți cîți ni-i prezintă autorul în comedia aceasta, pe care criticii au numit-o o *satiră politică-socială*. De la prefect pînă la cel din urmă cetățean aplaudă la prostii și cu toții se fac complici voluntari sau involuntari la cîte-o intrigă. Singur un cetățean — și acela „turmentat“ — pare a fi împăcat cu noțiunea virtuții, căci el nu mai primește nimic în schimb pentru aflarea scrisoarei pierdute; el vrea să știe numai rupt și ales că cu cine adică să voteze... Și dacă autorul a voit ca în acest cetățean să ne individualizeze întreaga masă a *poporului*, trebuie să ne bucurăm, căci în mijlocul unei decadente morale și spirituale atît de mari numai poporul mai rămîne mediul relativ intact la care privim de nădejde plini.

Caragiale a izbutit în această comedie mai mult ca în celelalte a fixa caracterele în mod *per eminentiam* deslușit. Acțiunea însăși mai că nu ne interesează atît de mult ca însăși dezvoltarea caracterelor. Nu ne interesează, bunăoară, dacă Cațavencu sau Farfuridi va ajunge la mandatul de deputat de care e vorba, ci vedem cum interesul nostru se grupează involuntar în jurul chestiunilor: cine sunt acești bărbați, cari sunt calitățile lor, cari sunt procesele psihologice ce-i agită, și în modul de dezlăgare al acestor chestiuni, în răspunsul ce ni-l putem chibzui, în consecvențele ce ni le putem trage cu înlesnire, culminează dibăcia, talentul, arta autorului.

De ce e vorba?

Colegiul prefectului Tipătescu este în preajma alegerii pentru cameră. Fierbere generală. Sunt două partide. Candidat oficial al guvernului încă nu este. Partidul lui Tipătescu are de frunțași pe Trahanache, prezident la diferite comitete și comiții, pe soția acestuia, Zoe, care de mulți ani deja este amanta prefectului Tipătescu, pe avocații Farfuridi și Brînzovenescu. Candidatul partidului deocamdată este Farfuridi. Partida contrară are de candidat pe avocatul Cațavencu, în jurul căruia e grupată toată dăscălimea, iar dascălii sunt totodată și gazetari la

Răcnetul Carpaților, organul de agitațiune. Și ce deosebire de vederi este între aceste două partide ?

Farfuridi își rostește magistralul discurs de program, un cap de operă de confuzie și contradicție, iar programul și-l exprimă în următoarele : „Iată dar opinia mea. Din două una, dați-mi voie : ori să se revizuiască, primesc ! dar să nu se schimbe nimica ; ori să nu se revizuiască, primesc ! dar atunci să se schimbe, pe ici, pe colo, și anume, în punctele esențiale... Din această dilemă nu puteți ieși... am zis ! (Aplauze în fund.)“

Contra-candidatul Cațavencu are program și mai destilat. Iată în ce culminează : „...Mai întâi și-ntii istoria ne învață anume că un popor care nu merge înainte stă pe loc (*publicul se concentrează*), ba chiar dă înapoi, că legea progresului este așa că cu cât mergi mai iute, cu atât ajungi mai departe (*grupul lui Cațavencu aprobă și admiră*)...“

Ei, și acum ghiciți, dacă puteți, culoarea politică a acestor candidați de cîrmuitori ai țării !

Lupta e însă mare și pătimașă. Cațavencu a pus mîna pe o scrisoare pierdută de *madame* Zoe Trahanache. Scrisoarea îi era ei adresată de către amantul Tipătescu. Scrisoarea aceasta a devenit obiect de presiune în mîna lui Cațavencu care amenință a o publica, dacă Tipătescu și partidul său nu-l va sprijini. Tipătescu cearcă să-l ademenească pe Cațavencu, promițîndu-i onoruri, posturi mari la administrație, în schimb pentru scrisoare. Și, curios, Cațavencu, acest om corupt, nu se învoiește, are „ambițul“ de a ajunge el deputat. E vorba acum de ascunderea relațiunii rușinoase a Zoei cu Tipătescu. Las' că Trahanache, bărbatul, nu credea nimic, căci el la toate are „nițică răbdare“, las' că el consideră scrisoarea de plastografie, căci avea nemărginită încredere în „sincerul său amic“, Tipătescu... însă ce va zice lumea cînd va vedea scrisoarea publicată, scandalul va erupe... Și Zoe se hotărăște pentru Cațavencu, îl va face *ea* deputat, trebuie să-l facă pentru salvarea onoarei ei... Cu greu însă se învoiește și amantul ei, prefectul. Aderenții lui observă lucrul acesta și sunt indignați de această trădare. „Trădare, fie, dacă o cer interesele partidului, dar cel puțin s-o știm și noi!“... exclamă bietul Farfuridi și, în justa lui indignațiune, se hotărăște cu amicul de principii Brîn-

zovenescu să denunțe trădarea la guvern prin o depeșă iscălită, însă anonimă („Trebuie să o iscălești — o dăm anonimă“).

Dar norocul se întoarce iar pe partea Tipăteștilor. Trahanache prinde niște cambii falsificate de Cațavencu. Situația se schimbă. Tipătescu nu-l mai sprijinește, căci nu mai are teamă. De la guvern sosește numele candidatului oficial : Agamiță Dandanache. Acesta e proclamat și pe urmă ales deputat. Cațavencu e zdrobit de forța majoră și, pe urmă, pentru a se reabilita, aranjează el însuși conductul de omagiu noului deputat sosit la fața locului, care e o persoană ramolită, un zăpăcit și jumătate, care și el prin presiune și-a dobîndit candidatura de la guvern.

Aceste sunt figurile din satira politică socială a lui Caragiale, corupte de sus, de la prefect pînă la cel din urmă servitor de administrație, intriganți și lipsiți de toate condițiile recerute în scopul susținerii și promovării binelui țării. Vedem dar ce-a voit să exprime autorul prin comedia sa : vai de țara care pe astfel de elemente își reazimă viitorul. „Fraților ! După lupte seculare care au durat aproape treizeci de ani, iată visul nostru realizat !... Iată avantajele progresului ! Iată binefacerile unui sistem constituțional !“ zbiară Cațavencu într-un discurs al său.

Iată aici toată puterea sarcasmului lui Caragiale, batjocura tristă la adresa stărilor reale ! „Ce lume, ce lume, ce lume !“ exclamăm și noi.

Aflăm în critica lui Maiorescu că mulți contimporani i-au imputat lui Caragiale că prin comedia prezentată a voit să persifleze partidul liberal și sistemul lui de guvernare. Nivelul lucrării însă, măiestria compozițiunii și adîncă analiză psihică resping de sine imputarea absurdă. Persoanele aceste nu fac nicidecît impresia că ar aparține vreunui partid ; principii și linie de conduită bine marcată nu găsești la nici unele. Însă chiar presupunînd că autorul s-ar fi folosit de păcatele numai ale unui partid pentru a-și crea opera sa, ajunsă odată această operă la gradul desăvîrșirii artistice, literatura nu are să se preocupe de chestiunea care anume e partidul cel păcătos și exploatat, îndeosebi cînd se știe că toate partidele își au la fel neajunsurile proprii și toate au reprezentanți de soiul lui Tipătescu, Cațavencu și Dandanache...

oameni cari merită și mai strașnice lecțiuni ca cele date de Caragiale în scopul îndreptării lor.

*

Ultima comedie, *D-ale carnavalului*, este o viaie dramatizare a vieții de mahala, în special dramatizarea conexiunilor de dragoste a mahalagioaicelor cu frizeri, spițeri. Se produc o mulțime de conflicte, persoanele par a fi certate cu realitatea, însă înainte de toate cu mintea și cu judecata. De vorbit vorbesc toți după calapodul persoanelor din comediile amintite. Se „prezantă“, „depand“, „subfirigul“ (chirurgul), „mă traduce, în loc de „mă trădează“ etc. Admirabilă este următoarea definiție a Catinatului, care și-a astâmpărat cu rom durerea de măsea :

„I-am dat de leac !... Vezi ce e cînd nu știe cineva ?... Era aproape de mintea omului ; durerea devine din măsea, măseaua devine din răceală, răceala devine din frig ; din cald devine că nu mai e frig ; dacă nu mai e frig, vasăzică că răceala se duce și vine căldura, a venit căldura, a trecut durerea... (*Chelnerul vine.*) Un rom și țal !“

Vreo însemnătate deosebită însă comedia aceasta n-are. Nu este nici comedie de caractere, nici de tendințe mai marcante, nici de moravuri, ci o ușoară și reușită persiflare a vieții destrăbălate de mahala.

Acestea sunt, domnilor, cele patru comedii cari împreună constituiesc volumul prețios al lui Caragiale intitulat *Teatru*. Făcînd o fugitivă privire asupra lor ne-am putut convinge că ele au o nepieritoare valoare literară, adevăr ce l-au comprobat critici ca Gherea și Maiorescu și ce-l comprobă, îndeosebi, masa cetitoare și publicul teatral, care totdeauna este un viu comentator al autorilor.

Cu cît mai amănunțit vom cerceta și aprofunda aceste giuvaierale ale literaturii noastre, cu atît mai frumoase părți găsim, cari singure pot forma *obiecte de studiu*. Scrupuloși fiind însă, nu putem să nu găsim și lucruri cu cari nu suntem împăcați și cari jignesc armonia întregului. Voi suleva unele părți de aceste.

Persoanele lui Caragiale aparțin diferitelor straturi sociale. Prefect, avocați, cetățeni „onorabili“, frizeri etc. Între aceștia trebuie să fie, chiar și în cele mai nefavorabile împrejurări, în urma deosebitei lor poziții sociale, oarecari deosebiri de vederi și de concepțiune. Caragiale însă n-a făcut deosebirea asta. Prefectul lui vorbește

aceeași limbă ca și frizerul, servitorul prefectului ai putea zice că are chiar atîtea cunoștințe ca și stăpînul său. Toți sunt deopotrivă spoțiți, pare că sunt tăiați din unul și același lut. Și aici zace, după părerea mea, o greșeală de formă ce, îndeosebi, cetitorului îi bate la ochi. Prea seamănă cu toții, prea par a fi ieșit din una și aceeași școală. Ei, și prefectii totuși nu au școala împreună, bunăoară, cu o cocotă ca Didina sau Pompon cel „tradus“...

Și nu înțeleg pentru ce a creat Caragiale toate persoanele lui cu cusururi. Toți sunt neciopliți și semidocti sau au alte neajunsuri și nu găsești în nici o piesă măcar pe unul care să steie peste sfera de judecată a celorlalți, nu găsești în însăși piesa teatrală o singură persoană care să ridă de cei păcătoși din juru-i, ca astfel contrastele psihologice să iasă drastic la iveală. Așa o lume fără excepțiuni te înstrăinează și las' că poate nu corespunde întocmai stării reale. Literații streini nu procedează astfel, ci indică în însăși piesă pornirea spre îndreptare, arată persoane care sunt stăpîni pe situație și o știu dejudeca, lăsînd publicul cetitor (sau ascultător) în credința că îndreptarea este garantată. La Caragiale rîsul și critica rămîn exclusiv în competența celorla afară de comedie, cetitorilor și ascultătorilor. Nu cred că e mai corect astfel.

Cadrul în care se mărginește Caragiale este la toată împlinirea îngust. Asta o vedem și din înrudirea prea mare a persoanelor din toate patru comediile. O vedem însă și din modul sau procedura lui de ridiculare.

Din punctele citate de mai sus s-a putut observa că forța lui Caragiale la producerea umorului este folosirea frazelor tipice, a acelor fraze schimonosite cari zilnic se rostogolesc prin gura poporului, devenind tot mai tocite. Acest metod îl folosește Caragiale, în toate comediile și-l folosește des, aproape în tot șirul. Astfel însă reiese prețutindeni aceeași tendință, același moral și — ce e mai jignitor — se constată lipsa de variație. Folosirea prea forțată a acelor fraze, fie acelea cît de ingenioase și potrivite la început, devin pe urmă vătămătoare ; frazele tipice, devenite stereotipe, șterg chiar buna impresie ce au la început. Și în comediile lui Caragiale nu e exclusă această posibilitate.

Aceste observări însă, domnilor, sunt mai mult chestiuni de formă și nu sunt în stare să clatine ceea ce a

creat talentul lui Caragiale, precum nici alte pene mai destoinice ca a mea n-au fost capabile de altceva, decît numai cuvinte de laudă meritată să scrie talentosului literat.

Verecunda mihi vita est
Musa jocosa...

a zis Horaț despre sine. Cu drept cuvînt își poate adopta Caragiale acest cîntec, căci minunatele comedii, zice-se, după tarabă au fost concepute. Caragiale, pare-mi-se, și asăzi mai este *hotelier*...

JULES VERNE : „CASTELUL DIN CARPAȚI“

Traducere de Victor Onișor. Cu o prefață de
dr. E. Daian
Sibiu, 1897
Recenziune

În literatura fiecărui popor, traducerile alcătuiesc o parte însemnată. Din toate literaturile, mai bogată în traduceri este cea germană, care posedă în sine produsele spirituale aproape ale tuturor popoarelor din univers, începînd de la genii de frunte ale omenimei, Homer și Shakespeare, pînă la cele din urmă romane de colportaj. Literatura engleză și cea franceză sunt numai cu puțin mai sărace în traduceri ca cea germană.

Două pot fi motivele mai principale cari au îndemnat și îndeamnă aceste popoare a-și îmbogăți în felul acesta literatura lor.

Înainte de toate se ține astfel cont de mișcarea spirituală la alte popoare, se înlesnește însăși cunoașterea popoarelor, cunoașterea firei, a moravurilor, limbei și a istoriei lor, se aprofundează chiar și modul de gîndire al lor.

Al doilea motiv este de natură practică : a trage folos, înțeleg folos spiritual, prin acceptarea și validitatea ideilor și a tendințelor cuprinse în opurile traduse.

Foloasele aceste, influențele binefăcătoare ale acestor fel de raporturi dintre popoare sunt de netăgăduit. Sunt cazuri că o singură traducere a produs curente în literatură și viața intelectuală a unui popor ; astfel traducerile din Ossian și Shakespeare la germani. Dintre singuraticii literați clasici au făcut epoce Horațiu și Homer, cari pînă acum au avut mii de traducători.

Astfel deci traducerile au ajuns a fi un factor indispensabil în înaintarea popoarelor, și nu greșesc cei ce și din numărul și calitatea traducerilor trag concluzii asupra gradului de cultură a singuraticelor popoare și a limbilor.

Partea „traduceri“ din literatura noastră este relativ foarte mică. Procesul de dezvoltare a limbii literare, pînă la cristalizarea ei în forma de astăzi, a preocupat astfel cercurile noastre literare, încît timp n-au mai avut să ieie act și de literatura popoarelor streine. În era strălucită Alecsandri-Eminescu toată lumea românească se ocupa numai de literatura proprie, găsind destulă hrană într-însa. E firesc acest curent, pentru că orice popor se inspiră mai bucuros de produsele proprii, orice mamă își iubește mai mult copiii săi decît pe cei mașteri și fiindcă limba în care scriau acești literați era limba dulce a poporului, idiomul care asigură trăinicia oricărei literaturi. Singur Negruzzi care, ocupîndu-se mult de ideea teatrului român și văzînd lipsa unei literaturi dramatice române, și-a adus aminte de mijlocul potrivit pentru delăturarea provizorică a acestei lipse — prin traduceri. Cît de puțin accesibil a fost publicul român pentru traduceri, în genere, se vede din împregiurarea că ce s-a tradus prin el și la inițiativa lui, nu s-a răspîndit.

Astfel se introdusese la noi un fel de egoism față de-ale noastre, un egoism care în definitiv era împotriva noastră, căci întîrzia apropierea noastră față de alte literaturi mai înaintate. Un astfel de egoism național în literatură era condamnat. Căzute odată piedicile, avînd noi deja o limbă literară, prin care se puteau face cunoscute poporului chiar și cele mai geniale produse literare streine, nu existau rezoane de a întîrzia cu acest lucru.

Vorbînd de traduceri, am avut în vedere numai de-acele produse cari se datoresc bărbaților frunțași ai literaturilor streine. Alte produse s-au tradus și în limba noastră cu nemiluita. În *marfă de piață* n-am fost săraci nici înainte, nici după Alecsandri. Ziarele din România au furnizat întotdeauna cu predilecție traduceri din literatură franceză — însă ce „literatură“! S-a tradus mult și în fericita eră cipariană, pînă și pe la noi s-au strecurat cărticelele lui Riureanu: *Quelle două surori*, *Quei doi frați* etc. În anii din urmă au monopolizat ovreii din România această muncă „literară“ și au inundat România cu romane franceze, spaniole și germane, făcînd un tîrg destul de „bun și ieftin“ cu broșurile lor ilustrate și cu mizilicuri à la Boccaccio.

Dacă faptul că nu se pune preț de-ajuns pe literaturile streine și nu se dau poporului nostru destule traduceri

este de condamnat, cu atît mai mult se poate reprobă acest geșeft literar ce s-a încuibat mai cu seamă în centrul României.

Și, într-adevăr, în anii din urmă s-au ivit unele indicii cari vor să pună sfișit acestor anomalii. Răsar amicii traducerilor în toate părțile românismului și individualitatea acestor amici pare a garanta și prezice un bun viitor. Coșbuc a cererat lauri și un premiu considerabil pentru o traducere. Ollănescu ne-a dat geniale traduceri din clasicii latini. *Convorbirile literare* publică traduceri foarte bune din dramele lui Ibsen și Sudermann (pînă și d-l Maiorescu și-a pus pana în serviciul traducerii lui Ibsen!), singuraticile „biblioteci“ imiteză pe Reclam din Lipsca și împrumută cîte ceva de pe la alte popoare. La noi în Transilvania se creează „Biblioteca teatrală“ cu speciala menire de-a publica drame traduse (?). Se pare deci că suntem pe cale de-a azbice de nefavorabilul egoism. În-cepăturile aceste o să-și găsească aderenți.

Însă e bine ca de timpuriu să ne marcăm anumite puncte de mîncare, dacă e ca să dezvoltăm o mai întinsă și mai rodnică activitate pe acest tărîm.

Vom căuta, în primul rînd, ca să traducem după o anumită ordine și cu sistem. Voind a face cunoscută literatura altui popor, nu vom traduce lucruri de-a doua sau de-a treia mînă, nici nu vom începe — cum se face astăzi — de-a dreptul cu produsele cele mai moderne, fără a lua în considerare fazele prin cari a trecut literatura pe care o exploatăm. Astfel socot că a greșit procedura de a da publicului nostru cetitor traduceri din Sudermann și Gerhardt Hauptmann (fiindcă astăzi dramele lor sunt mai mult apreciate în lumea germană), înainte de a traduce pe reprezentanții literaturii clasice germane. Nu este corect a tăbări asupra publicului cu „minciunile convenționale“ și cu alte produse ale filosofilor populari moderni, fără a fi făcut cunoscuți pe reprezentanții filosofiei elementare.

Cei ce au inițiat la noi „Biblioteca teatrală“ ar face bine să aibă în vedere această împrejurare și să porceadă sistematic, ca nu cumva biblioteca această să devină un magazin de „piese teatrale“ moderne, eventual fără valoare literară și fără ca traduceri să corespundă scopurilor mai înalte de a servi drept orientare în literatura universală, în cazul acesta în cea dramatică.

Pentru a corespunde acestor scopuri, traducătorii trebuie să întrunească mai multe condițiuni. Să cunoască perfect limba din care traduc, să înțeleagă cu desăvârșire, atît din punct de vedere estetic cît și al tendinței, *ceea ce traduc* și, ce e mai esențial, să-și cunoască cu temei limba proprie. Lessing, marele cugetător german, a stabilit o teorie, care însă nu se poate aplica întocmai: el pretinde de la traducător și *congenialitate*. Teoria aceasta s-a dovedit de riscată chiar și la germani. Se știe că Voss a scris geniale traduceri (Homer, Horațiu etc.) fără a fi tocmai congenial. Dacă traduce, bunăoară, Coșbuc pe Vergil... da, atunci are Lessing dreptate foarte mare.

Însă fără a întruni celelalte cerințe — de la congenialitate abstragem deocamdată — nu putem fi *fideli interpreți* ai originalului. Traducătorii noștri mai mare piedică întîmpină în greutatea cu care manuează limba proprie (exemplu clasic: dr. P. T.: *Preotul din Wackefeld*), dovadă multele germanisme, franțuzisme și ungurisme, ce în stil și topică se observă aproape în toate traducerile. A fi bun traducător și, îndeosebi, bun traducător român nu este lucru ușor.

Noi, românii de dincoaci, încă traducem mult și în cele originale ne restringem la un minim. Foiletoanele noastre sunt aproape tot traduceri și nu sunt de cele mai bune, nici ca limbă, nici ca material. Pe alegerea materialului nu se pune preț, asemenea se comite mult abuz cu indicarea originalului. Se indică adeseori de autori: Mantegaza, Guy de Maupassant, Camille Flammarion, Zola ș.a., pe cînd traducerea se efectuează după o altă traducere, bunăoară germană sau maghiară. E aceasta o chestie de conștiință, care la noi se desconsideră de-a binele. Prin traducerea pe cale *mijlocită* originalul suferă schimbări esențiale, încît cetitorilor nu li se dă decît o copie palidă de pe original.

Romanul *Castelul din Carpați* de Jules Verne — a cărui traducere recentă în limba română mi-a dat însă reflexiunile digresive de mai sus — a fost tradus după original, publicat în foisoara unui ziar de la noi și pe urmă retipărit în broșură. Traducătorul însuși, d-l Victor Onișor, ne spune că „e o traducere autorizată“.

Lăsînd observările la însăși traducerea d-lui Onișor mai la vale, voi privi mai de aproape romanul.

Jules Verne, bărbatul științelor empirice, romancierul cu vioiciune pariziană, răsfoind prin filele celebrului geo și etnograf Elisée Reclus, dă cu ochii de niște pagini pe cari cetește despre un popor de rasă latină care locuiește în Carpații cei romantici, trăind o viață primitivă, dar idilică, tulburată numai de dușmanii cari vor să-l răpună, luîndu-le drepturile... Fantazia romancierului productiv se aprinde, iute își găsește un sat (il botează Micești), îndată îl colonizează cu popor de-acesta, așează satul la picioarele Carpaților, inventează în apropiere și un castel faimos, spaima satului și — iată, e gata romanul, *roman din viața poporului român!* Iar pentru ca să fie scris în *milieu*-ul original, asemenea celorlalte romane ale sale, îi mai dă coloritul științific, arătînd ce minuni pot produce invențiile lui Edison...

Putem deci deosebi două părți în romanul lui Verne: una conținînd puțina acțiune din înguste cadre ale Miceștilor, iar a doua, cea cu minunile „științifice“, cari n-au absolut nimic de-a face cu viața „poporului român“.

În partea primă, autorul voiește să zugrăvească un sat românesc, să deie un tablou fidel geografic și cultural al poporului român, să-i prezinte modul lui de viață, moravurile și credințele lui. (După o excursie istorico-geografică, autorul ne prezintă pe un cioban român, „urmaș de generat al vechilor daci“ — traduce d-l Onișor. Acesta e păstorul primarului Colțu din Micești. Păstorul acesta are meritul de a nutri întreg satul cu... superstițiuni; el duce în sat toate poveștile și faimele despre strigoi, balauri și duhuri necurate.

Satul sau opinia publică a locuitorilor este vecinic preocupată de „Castelul din Carpați“, un castel părăsit de pe platoul Orgalului de la stînga pasului Vulcan. În acest castel, picior de miceștean n-a pătruns și nici un semn de viață nu s-a mai dat acolo de vreo cîțiva ani. Castelul — crede păstorul Bucur și cu el satul întreg, de la alfa pînă la omega — este vizuina zmeilor și a strigoilor, loc necurat și afurisit de D-zeu. Atît e de mare superstițiunea lor și groaza ce rezultă din această morbidă închipuire, atît de puternică, încît seara, pe uliță nu mai vedeai pe nime, ba o parte a locuitorilor voia, de frică, chiar să emigreze din Micești... „Cine s-ar fi apropiat și numai ca un pătrar de milă (de acest castel) și-ar fi primejduit sufletul atît pentru lumea aceasta, cît

și pentru cealaltă“ — zice Verne că era *credința* poporului. „De almintrelea — continuă Verne — cum se și putea ca în satul Micești să nu existe astfel de credințe în lucruri supranaturale ? Popa, care are să se îngrijească de starea sufletească a credincioșilor săi, și dascălul, care e primul factor în creșterea copiilor, propagă cu atît mai vîrtos aceste povești cu cît și ei le cred.“ Și mai la vale : „Lucruri de aceste se învățau și în școala dascălului Petrică“.

Astfel scrie Jules Verne despre un sat românesc în anul Domnului 1893, iar cazuri de aceste în romane și alte scrieri streine se iau întotdeauna ca *pars pro toto*. D-l Dăian (scriitorul prefeței) dă lui Verne atributul de „filoromân“. Să vedem mai departe cum se manifestă acest filoromânism.

„Civilizația e tocmai ca aerul și apa. Peste tot locul, unde numai își află cale sau măcar o mică deschizătură, străbate și schimbă moravurile existente. Însă trebuie să recunoaștem că, în această parte de miazăzi a Carpaților, nu s-a găsit nici o deschizătură pe unde să poată pătrunde. Cum se și poate astfel în acele locuri, unde oamenii se nasc, cresc și mor, fără a fi ieșit de pe hotarul satului“ (p. 38).

Asta e sat românesc în anul 1893, desenat de un „filoromân“. Seamănă mai mult a sat de botocuzi !

Trecînd peste contrazicerea că acest sat uitat de D-zeu totuși avea o casă „*parterre*“, cu „ușa de sticlă către stradă“ (birtul), ne oprim la o altă minune. Mai era în Micești și un doctor. Iată-l : „N-avea nici un fel de cunoștințe nici în medicină, nici în nimic... dar, se pare că și atîta era de-ajuns poporației nepretențioase. . această poporație fără cultură“ (pag. 46 și 48).

Aceste citate ajung pentru a ne face idee despre viața românească și stările românești, cum zugrăvește Verne în fondul romanului său. Ele nu sunt de felul acela încît să ne arate pe autor de filoromân. Abstrăgînd de la însemnătatea politică a acestui cuvînt, Jules Verne ar fi fost filoromân în cazul cînd ar fi pătruns mai adînc viața poporului nostru, cînd ar fi fost capabil a o aprecia cu temeinicie, cînd — cunoscînd prin autopsie sau prin studiu profund — adevăratele noastre datini și credințe, s-ar fi inspirat de ele ; cînd de poveștile noastre nu și-ar fi bătut joc, prezentîndu-le ca rezultante dintr-o bolnavă

fantazie, cu un cuvînt, cînd romanul său, voind să fie roman din viața poporului românesc, ar fi fost mai aproape de realitate. Putea fi, bunoară, un roman cultural-istoric ; putea să-și ieie de obiect legende și basmele noastre, însă nu o singură însușire, superstiția, care, deși există în poporul nostru, nu este atît de monstroasă cum o arată Jules Verne și care nu e ceva propriu românesc, ci e inerentă tuturor ginților și mai ales claselor de jos ale popoarelor din toată lumea.

O astfel de caricaturizare a vieții și moravurilor noastre suntem obicinuiți a ceti numai la nuveliștii patrioți Mikszáth Kálman și Jókay Mór, cari n-au pretenția de-a fi „filoromâni“.

Însă să nu ne pripim în a osîndi.

Am văzut că Verne n-a scris lucrurile aceste de la sine, ci mîncînd din cercetările lui Reclus asupra noastră. Verne nu cunoaște din intuițiune poporul românesc, căci altfel n-ar putea să ne prezinte, bunoară, o caricatură de cioban, credul și fricos. Ciobanii noștri, fiii naturei, cari dau piept cu elementele și cu fiarele sălbatice, n-au nimic comun cu ciobanul care se teme și de „umbra castelului“. Românul curajos, care de copil încă duce noaptea boii la cîmp, nu e deloc înrudit cu tremuricele din Micești.

Și apoi ce va să zică nonsensul cu emigrarea locuitorilor din satul lor, de frica duhurilor necurate ? Crezut-a „filoromânul“ nostru că pe la noi se află onorabili cetățeni din Abdera, cari să emigreze din cauza înmulțirii broaștelor ? Sau eventual și mai onorabili sași din orașul Schilda, cari să ieie lumea în cap de frica șoarecilor ? .. Voia Verne să creeze în Micești un al treilea centru al idiotiei ?... Nu. El și-a muiat penelul în culorile lui Reclus și, ajutorat de fantazie, a construit un tablou care însă e cel puțin bizar. E mare deosebire între a scrie sau a zugrăvi din proprie intuiție și convingere și între a-și împrumuta obiectul din izvoare, cari nici nu se apropie de desăvîrșire. Schiller a descris, ce-i drept, marea, fără a o fi văzut vreodată, a descris-o cu un admirabil succes în balada sa *Der Taucher* :

Und es wallet und seidet und brauset und zischt
Wie wenn Wasser mit Feuer sich mengt...

Tabloul e complet. Însă ce i-a succes lui Schiller nu i-a succes lui Verne, cu toată fantazia ce o are. Las' că a descrie un popor viu, cu o civilizație deja înaintată, e o problemă cu mult mai grea decât a zugrăvi o mare mișcată de orcan.

Această, fără îndoială, slabă parte a romanului — falsele culori în care e arătată viața poporului nostru — nu ne vom explica-o de provenită din anume tendințe și porniri nouă dușmănoase, ci din necunoștința stărilor faptice din partea autorului. „*Die Kunst ist schauen und empfinden.*“ Verne însă n-a văzut și n-a simțit decât numai prin mijlocirea unui mediu nedesăvârșit.

Castelul din Carpați însă n-a fost scris pe seama românilor, ci a francezilor. Și pentru ca să-i amuzeze pe aceștia, autorul nu și-a făcut chestie de conștiință cum ne prezintă pe noi. Cu cât mai creduli, mai naivi și mai superstițioși ne prezintă, cu cât mai mult ne îmbracă în hainele legendare orientale, cu atât mai mare efect își asigură romanului său.

Francezii și alți cetitori streini îl vor găsi foarte *interesant* și vor afla destulă distracție în aceste minuni ale veacului. Nici chiar noi nu ne putem emancipa de tot de sub puterea fantaziei lui Verne — ne distrage întrucitva romanul — deși pe socoteala noastră, căci este scris cu verva proprie francezilor. Ne interesează a vedea fantasmemele acele de toată categoria, ce se succed și se strecoară prin imaginația bieților miceșteni, haulirea aceea a duhurilor necurate, cîntecul acela înfiorător, care maltratează așa de fără milă claviatura nervilor celor adunați în birtul din Micești... P-aci, p-aci să zîmbim și noi de atîta naivitate. Ne abținem însă căci nu ne simțim nici cîtuși de puțin edificați. Cele ce cetim nu evocă în noi o mai înălțătoare emoție sufletească, un sentiment estetic deosebit. Nu, căci nu sunt nici adevărate, nici frumoase, nu întrunesc principalele cerințe ale artei.

În a doua parte a romanului, urmează motivațiunea superstiției, explicarea izvoarelor din cari se adapă fantazia locuitorilor din Micești. Acești poporeni, enervați de spaimă — cari asupra cetitorilor fac impresia că în paroxismul lor stau a-și pierde toate mințile — nu s-au apropiat niciodată de castel.

Niță Stan (finul lui Onișor), curajosul ginere al primarului Colța, și-a luat, ce-i drept, inima-n dinți și s-a dus. A urcat chiar zidul castelului, însă de o putere supranaturală a fost trîntit de pe zid și, întorcîndu-se-n sat fără a fi iscodit ceva, a întărit pe săteni în credințele lor de pînă acum.

Într-o zi însă sosește mîntuitorul. E un boier din România, d-l Telesco, care a voiajat mult și n-avea teamă de duhuri. Așa s-a hotărît să pătrundă în castel. Și i-a succes.

Prin Telesco aflăm ce-i cu minunile din castel. Adecă nici o minune. În castel locuia proprietarul castelului, baronul de Gorț, reîntors după mulți ani din Italia. Un om ursuz, caracter mistic. Baronul nu voia să vină cu nime în atingere, ci să trăiască singur cu o tristă aducere-aminte, legată de o cîntăreață italiană. Singurul ortac, care-l însoțise în toate călătoriile lui și trăia acum cu el în castel, era Orfanic, un meastru de fizică experimentală...

Pentru a fi scutit de contactul cu lumea externă și îndeosebi de cea cu miceștenii, baronul de Gorț are caprițul de a da hrană credinței că în castel locuiesc duhuri. Spre acest scop instală în castel, cu ajutorul lui Orfanic, „o mașinerie specială, destinată spre a înspăimînta împrejurimea, producînd fenomene cari nu puteau fi socotite decât lucrări diavolești...“ Reflectori, flăcări de salitră, mașini electrice și telefonul erau mijloacele cu ajutorul cărora produceau mirozeniile, pentru hatîrul privat, pentru a rămîne scutiți de vizita miceștenilor...

Situația aceasta chiar verosimilă să fie și încă e caraghioasă.

Însă vine Telesco. Așa știe ce-i electricitatea și n-are nici teamă. Autorul ne poartă prin ambiturile misterioase ale castelului, ne spune istoria tot atît de misterioasă cu cîntăreața italiană Stella — iubita repauzată a lui Gorț și fosta mireasă a lui Telesco — și în sfîrșit pune dinamită castelului și-l sfărîmă cu mașinării cu tot. Pentru ce? Baronul Gorț nu voia să fie descoperit! Motivarea e a se căuta în firea curioasă a lui Gorț.

Asta-i toată știința depusă în partea a doua a romanului. Cu ajutorul ei, cetitorii își explică minunile ce au întortocheat firele gîndirii normale a celor din Micești. Miceștenii înșiși însă nu vor să știe nimic nici de telefon,

nici de Edison. „Învățătorul Petrică n-a încetat nici după acestea a-și întemeia lecțiunile pe studiul legendelor ardelenesti“ (p. 225). „*Sie blieben so dumm wie zuvor*“ — vorba neamțului. Grei la cap acești români ai lui Jules Verne, însă, în fine, ce rezon avea baronul Gorț să-i amețească cu d-alde Edison !

Acest fel de roman (cum e partea a doua din *Castelul din Carpați* și cum sunt aproape toate romanele lui Jules Verne) se numește *roman științific*. Tractează știința în mod popular, are tendința de a fi instructiv. S-ar putea mai corect zice roman didactic.

Chestiunea dacă romanul și poezia în genere poate avea chemare didactică s-a rezolvat deja în secolul trecut. Lupta contra poeziei didactice reprezentată în Franța prin Boileau, în Engiltera prin Pope, iar în Germania prin Gottsched, s-a sfârșit prin triumful ideilor reformatorice ale lui Herder și Lessing, cari respingeau tendințele didactice și moralizatoare din chemarea poeziei. Aderenții lui Lucrețiu, ai poetului care în poezia sa *De natura rerum* cuprinsese întreaga filosofie a lui Epicur, au făcut loc aderenților lui Virgil. Poezia adevărată, prezentarea în mod artistic a vieții omenești și a stărilor sufletești a prins rădăcini. Reprezentanții poeziei didactice sunt astăzi îngropați și dacă ne întâlnim undeva cu încercări de a reîmprospăta acel curent, n-avem motiv de a crede că vor izbuti.

Pentru că nu ne convine ca astăzi, când toți ramii științei sunt pe o treaptă atât de înaintată, când educațiunea popoarelor este pusă pe baze științifice, când fiecare ram al științei își are cercul său de lucrare — nu ne convine că se fac încercări de a inocula poeziei tendințe proprii științei.

Vedem cum chiar în timpul mai nou se scriu romane al căror material este scos din domeniul metafizicei. Somnambulismul, spiritismul și diferite fenomene psihopatie sunt obiecte predilecte, cari se tractează în romane cu mult aparat științific. Un lucru însă s-a adevărit despre acest fel de produse ale artei (întru cât se pot numi astfel !), că ele n-au *trăinicie*, ci în timp scurt ajung puse la dosar. Precum romanele lui Walter Scott au fost date uitării din pricina tendinței prea sfortate de-a învăța și moraliza, astfel se uită și romanele mai nouă, numite „științifice“ sau didactice.

Romanele lui Jules Verne aparțin acestei categorii. În toate găsim înghebată o mare cantitate de știință. Deosebirea între el — care e, fără îndoială, un scriitor de mare talent — și între alți romancieri este că *formele* în cari își îmbracă materialul sunt *interesante*. Materialului sec îi dă viață organică, științei îi dă rol de a distra. Succesele ce Verne a secerat prin romanele sale sunt datorite exclusiv formei. Trăinicie însă nu și-au asigurat romanele sale. Deja astăzi ele au roluri secundare, care în literatură stau mult îndărătul acelor romane cari desfășură înalte probleme sociale și cari stau la nivelul artei.

Peste romanul *Castelul din Carpați* s-a trecut deja la ordinea zilei. Francezii cari vor să-și facă o idee despre românii din Transilvania sau despre invențiile lui Edison n-au trebuință să o cetească în acest roman. Cu invențiile s-au învechit și prescriși și romanul. Iar abstrăgînd de la aceste două părți ale romanului, rămîne superstiția exagerată și puțină acțiune în jurul celor două relații de dragoste, cari singure însă nu captivează. Dacă n-ar fi modul interesant de povestire, romanul acesta astăzi n-ar mai avea nimic ce l-ar ridica peste romanele de anticar.

Această interesantă expunere și faptul că se tractează despre români l-o fi îndemnat pe d-l Onișor ca să ne ferească cu traducerea romanului. E o chestie de gust a judeca dacă am avut trebuință de această traducere sau nu. Eu sunt de părerea că nu. Cauza — cele expuse mai sus. Însă după ce odată s-a tradus, mă voi exprima pe scurt și asupra traducerei.

D-l V. Onișor s-a achitat incontestabil cu multă dibăcie de sarcina ce a luat-o asupra-și. Întrunește unele condiții dintre cele ce am precizat la început : scrie o bună românească și interpretează fidel. Păcat că nu a fost mai cu gust la alegerea materialului. În ce privește limba, i s-ar putea observa că putea să folosească o limbă mai populară, fiindcă romanul pentru popor e scris. Trebuia, pe urmă, să se ferească de unele provincialisme.

Un lucru nu îl pot ierta d-lui traducător. D-sa s-a făcut naș și a rebotezat o mulțime de nume din roman — a *românizat fără nici un scrupul*. Nu cred că cel ce l-a autorizat să traducă romanul i-a dat autorizația să traducă, respectiv, să româneze și numele. Românizarea aceasta i-a impus romanului un colorit strein de original. Cetitorului i s-au sugerat impresii cari, cetind originalul,

nu i s-ar fi sugerat. O astfel de procedură însă nu este îngăduită. Voieste cineva a ne face cunoscut un product al literaturii streine, poftescă și ne deie o traducere *intocmai*, căci numai astfel ne știm face o justă judecată despre original. Așa numitele *localizări* trebuie condamnate cu toată hotărîrea.

Prin localizări (vezi *Werther* în ediția lui Stăncescu !) nu dobîndim nimic. Valoare literară n-au decît traducerile cari n-au suferit tocire. Aceasta fie zis și pentru cei ce cu atîta predilecție localizează drame pentru uzul diletanților noștri.

O altă imputare ce i-o fac d-lui Onișor este cu privire la prefața scrisă de d-l Daian. O prefață scrisă de un *al treilea* e un lucru puțin obișnuit. Se poate presupune despre un bun traducător că însuși va fi capabil să-și scrie cîteva cuvinte de recomandare și de explicare. Biografia și scrierile lui Jules Verne le găsea d-l Onișor în vreun lexicon universal sau în vreo literatură franceză, dacă nu cumva le cunoaște din lectură. Iar faptul că lași să-ți faci o prefață un director de tipografie admite presupunerea că traducerea și, îndeosebi, prefața recomandatoare este scrisă în prima linie în interesul tipografiei. Am avea deci încă un caz de natura multor altora : o *întreprindere mai mult materială decît literară*.

Numai astfel se pot explica unele lucruri din prefața d-lui Daian, că : „În privința politică (!!) Verne ni se arată ca un adevărat filoromân“. (Politică ? Cum a putut scoate domnul cu prefața o tendință sau „privință“ *politică* din puținele reflexiuni ca „dă moarte...“ cari n-au nimic de-a face cu fondul romanului ?) Numai astfel se poate explica greșala comisă poate într-adins de-a numi în prefață productul lui Verne „roman românesc“. (De cînd sunt identice noțiunile „roman românesc“ și „roman din viața poporului român“ ?)

Sunt sigur că d-l Onișor n-ar fi recomandat romanul cu atîta stăruință bătrînilor, copiilor etc., etc.

Cu un merit însă se poate „măguli“ d-l Daian : s-a îngrijit de un tipar perfect, cum la puține cărți se poate observa. Partea tehnică a lucrării merită toată lauda.

Însă atîta tot !

Budapesta

CIND S-A NĂSCUT HEINE ?

Henric Heine ne este și nouă, românilor, un poet destul de bine cunoscut. Revistele și ziarele noastre au comunicat în traducere adeseori poezii de-ale lui. Îndeosebi *Familia* se interesează viu de frumoasele lui creațiuni. În coloanele acestei reviste ne ofer acum tinerele puteri Aurel Ciato, Sextil Pușcariu și Maria Cunțan reușite traduceri, cari deșteaptă interes pentru Heine. Dintre diferiții traducători de dincolo de Carpați, se distinge Pencioiu, care ne-a dat o colecție întregă de traduceri. Proza lui Heine este mai puțin cunoscută cetitorilor revistelor noastre. Pricina zace în firea acestei proze — atît de originală și greu de tradus. Prin traducere proza lui Heine își pierde mult din farmec. Dovadă, bunăoară, *Cartea Le Grand*, tradusă în foiața *Tribunei*.

Oricît de fragmentar însă ar fi cunoscut Heine în cercurile noastre, admirația pentru el este destul de mare. Știm că este unul dintre cei dintîi poeți lirici ai literaturii universale. Dragostea, „povestea cea veche“, cu toanele ei, cu plăcerile indefinite și cu durerile strivitoare de inimă ; natura cu miile de taine ; lumea cea romantică, unde florile își șoptesc de iubire și fericire, stelele își grăiesc de dor, n-au fost de nime cîntate cu atîta gingășie și frumuseță măiastră ca de Heine. Nime dintre poeții germani nu ne știe grăi la inimă ca acesta. Pe cît de simple, pe atît de demonice și de captivatoare îi sunt șoaptele lui sentimentale. Ființele lui cu ochii negri ca puterea nopții, înaintea cărora virtutea cade în genunchi, ne urmăresc și în vis. *Loreley*, zîna Rinului, cu părul auriu, lăsat pradă adierii vîntului, e un tip cum rar găsești în alte literaturi. Resimțim și noi toate durerile și plăcerile poetului, dar ne simțim mici în fața patimei

lui gigantice, exprimată, bunăoară, în poezia *Declarațiune*, în care își manifestă dorul arzător de-a scoate din pădurile norvegiene bradul cel mai înalt pentru a-l aprinde în focul vulcanului Etna și a zugrăvi cu el, pe cerul azurii al nopții, literele de foc : *Agnes, te iubesc...*

Are însă Heine o însușire de căpetenie ce ni-l face atât de drag.

El vorbește în graiul și la inima poporului. Poeziile lui par că sunt poezii populare alese, creațiuni ale geniului universal. E cunoscut doar că astăzi multe din aceste poezii sunt atât de răspândite în păturile popoarelor germanice, au ajuns la acel grad de popularitate, încît nime nu mai întreabă de autor, ci le socot drept ieșite din popor. Acest singur fenomen dovedește destul de lămurit genialitatea lui Heine și ne îndeamnă și pe noi a ne interesa de el, de poporalul poet german.

Cei ce se numără între admiratorii lui Heine vor fi știind că, acum la sfîrșitul anului expirat, s-a făcut multă vorbă în lumea literară asupra lui — lucru ce m-a îndemnat și pe mine la scrierea acestor puține rînduri.

Heine, în genere, a fost o persoană mult discutată în publicitate deja de la primii lui pași pe cîmpul literaturii. Și-a avut întotdeauna amicii săi, cari îl iubeau, îl slăveau ca pe un semizeu ; pe de altă parte însă, a avut și dușmani mulți, dușmani de moarte, cari l-au urmărit nu numai în Germania, ci și pe timpul viețuirii sale în Paris. Astăzi numărul acestor din urmă se reduce, cu toate aceste însă părerile continuă a fi divergente asupra lui. Motivele sunt a se căuta în individualitatea lui, în ambiguitatea caracterului.

Este ușoară constatarea că Heine a fost un specimen de duplicitate. Admirabil ca poet, însă excepțional ca om moral — însușiri ce nu se exclud reciproc. Chiar și ca poet îl găsim mișcîndu-se între extreme, căzînd deodată din raiul celei mai frumoase poezii în cîmpul bătătorit al picanteriilor și al pornografiilor. În toate faptele sale îl vedem oscilînd în opinii, violent pînă la extrem, conciliant pînă la umilire. S-a încreștinat, nu însă din convingere, ci pentru ca să-și asigure intrare în societatea civilizată, creștinească. Nici ovreu, nici creștin convins însă n-a fost în viața sa, ci natura, „casa cea mare“ i-a fost D-zeirea. Dușmanii i-au tras și îi trag și în ziua de azi la îndoială și patriotismul german, îl acuză de trădare

de neam, îl numesc vîndut francezilor și nu îngăduie ca pe pămîntul Germaniei să i se ridice o statuă. Și la toate aceste, fatalitatea a mai adus una : chiar și anul nașterii lui Heine este o chestiune de controversă.

Chestiunea aceasta din urmă a format substratul multor discuții și explicări, întîmplate în luna decembrie a anului expirat.

O parte a biografilor lui Heine a luat adică inițiativa ca în 13 decembrie 1897 să serbeze aniversarea a 100 de ani a nașterii lui. Zic o parte numai a biografilor și a admiratorilor lui Heine, numai cei ce susțin ca timp al nașterii lui ziua de 13 decembrie 1797. Și astfel s-a întîmplat că în unele cercuri literare din Berlin, Viena și Paris s-a serbat fără mult alai memoria lui Heine. S-au scris o serie de foiletoane entuziaste despre muza lui. S-au luat chiar și hotărîrea de a i se ridica un bust pe pămînt german, după ce marele Bismarck a declarat că activitatea politică a lui Heine n-are să fie piedică pentru a venera pe poet.

Acești jubilanți formează însă numai o disparentă minoritate din cei ce-l adoră pe acest poet. Majoritatea n-a jubilat. Cauza e că majoritatea și-a rezervat o altă zi, care o crede de aleasă spre acest scop, anume ziua de 13 decembrie 1899, adică doi ani mai tîrziu.

Opinia asupra zilei și a anului nașterii lui Heine este deci împărțită în două părți. Nedumerirea a mai mărit-o însuși poetul, care a zis odată, în glumă, că s-a născut în presara anului 1800, este deci „unul dintre cei dintîi bărbați ai veacului al 19-lea“. Aserțiunea aceasta însă cade cu desăvîrșire din combinație și rămîn numai cele două tabere principale, cei ce susțin că s-a născut la 13 decembrie 1797 și cei ce asigură că s-a născut la 13 decembrie 1799.

Diversitatea aceasta de păreri provine din împrejurarea că, ajungînd Düsseldorf-ul, locul nașterii lui Heine, cu ocaziunea revoluțiunii lui Napoleon cel Mare, în mîinile francezilor, aceștia au dat foc arhivei în care erau păstrate și matricolele botezaților. La reconstruirea acestor matricole, făcută din partea preotului din Düsseldorf cu mulți ani mai tîrziu și pe temeiul informațiunilor luate de la rudenii, s-au strecurat o mulțime de date inexacte. Heine însuși a fost introdus în nouăle matricule cu un dat eronat și aceasta — zice-se — s-a intenționat, la

expresa dorință a familiei lui Heine, pentru ca tânărul Henric să scape de miliție. Tot din pricina aceasta s-a întâmplat că mumă-sa a indicat anul 1797 mai des ca anul 1799, de an al nașterii lui Henric. Curios e însă că mumă-sa s-a folosit de amândouă aceste termine.

Firul adevărului, documentul oficial și autentic este deci pierdut pentru totdeauna, și dacă voim să stabilim un termen de care să ne ținem, numai cu verosimilitatea putem opera — lucru destul de regretabil pentru un moment biografic atât de însemnat în viața unui individ de valoare.

Și verosimil este, după toate cîte s-au scris asupra lui, că s-a născut la 1799 și nu la 1797 (13 decembrie conșună). Iacă pentru ce.

Pe cînd pentru anul 1797 există puține indicii, vorbesc în favorul celuilalt o mulțime. Heine însuși, cu prilejul înscrierii sale la Universitatea din Bonn și la cea din Berlin, a numit anul 1799 ca an al nașterii sale. Același dat l-a comunicat prietenului său, René Taillandier, francezului erudit, care s-a ocupat mult de literatura germană și, în special, de scrierile lui Heine. Iar într-o scrisoare a sa către soră-sa Charlotte, se găsesc următoarele: „Cu privire la datul nașterii mele observ că m-am născut în 13 decembrie 1799 în Düsseldorf, lângă Rin — ceea ce îți este altcum cunoscut“. (E bine ca să ne notăm că Heine a făcut, cu privire la timpul nașterii sale, diferite enunțiațiuni, astfel că nici în afirmațiunea aceasta nu poți avea completă încredere.) Mult trage în cumpănă și faptul că soru-sa, Charlotte, măritată v. Embden, este născută în 1800, în octombrie și este numai cu 11 luni mai tînără ca Henric. Un critic german, profesor dr. Kaufmann, a dat publicității în luna trecută un document necunoscut pînă acum, care tot acest dat îl confirmă. Documentul din chestiune este un pașaport de călătorie pentru Italia, extrădat lui Heine la München în anul 1828. Din acest pașaport reiese cu evidență că Heine s-a născut la 1799.

Astfel deci majoritatea documentelor este pentru 13 decembrie 1799 și acest termen este astăzi acceptat de preponderenta parte a literaților germani și admiratorilor poetului.

Și dacă unele cercuri au serbat împlinirea primului centenariu în ziua de 13 decembrie 1799, s-au anunțat din

partea majorității pregătiri pentru serbări grandioase pe ziua de 13 decembrie 1799. Probabil că pînă atunci le va succede acestor cercuri a mai spulbera preocupățiunile germanilor față de Heine ca prozator politic, astfel ca, pe atunci, să se poată înălța la malul Rinului statua aceleia care a știut să eternizeze frumusețile fabuloase ale acestui rîu.

Ne vom putea atașa și noi românii acestei serbări ce se pregătește, dacă scriitorii noștri, înzestrați cu talent poetic, se vor nizuși ca, pînă atunci, să răspîndească prin traduceri bune, frumoasele creațiuni ale acestui mare poet german.

„TRILBY“

in traducere românească

„Onoratele redacțiuni sunt rugate a scrie câte o recenziune asupra acestui frumos roman. Binevoii a-mi trimite foaia în care a apărut.

Traducătorul
Afin de la Tuscia“

Facem ! Cît de cît, dar facem ! Și de ce n-am împlini o dorință atît de justă a d-lui Afin ? De ce nu ne-am rupe și noi vreo cîteva minute din timpul liber pentru a rebonifica pe traducător pentru o muncă de luni întregi, sau — ceea ce e foarte probabil — pentru a-i nimici visul frumos și nădejtile foarte mari ce a legat de acest făt literar al său ? Încît pentru trimiterea numărului din foaia noastră însă regretăm a nu putea lua garanță căci, durere, cunoștințele administrației noastre nu ajung pînă la Tuscia, locul romantic ce are fericirea de a sălășlui pe anonimul Afin, traducătorul.

„Acest frumos roman“... da, ai dreptate, d-le Afine, *Trilby* este un frumos roman ! Însă *Trilby* lui George Maurier, dar nu a lui Afin de la Tuscia : deosebirea e atît de mare ca între Madona lui Rafael și o babă rînjită din fotografiile à la minut. D-ta, d-le traducător, ești acest fotograf de bilci, care ai caricaturizat pe frumoasa *Trilby* a lui Maurier.

Limba este aici aparatul de fotografiere și acest aparat al d-tale atît de hodorogit, de primitiv și de fals, încît nu e de mirare dacă, în loc de a reda cu fidelitate originalul, ne-ai dat numai o parodie — în multe locuri

extrem de caraghioasă — despre acest original demn de o altă soartă. Vom vorbi aici numai despre parodia d-tale. Bunele d-tale intenții, firește, nu le putem trage la îndoială. Ai poate o inimă impresionabilă ce n-a putut rezista, o *Trilby* a miniei. Romanul lui Maurier este azi doar o lectură predilectă în toate țările europene. Pe scenele tuturor teatrelor din orașe mici și mari se dă *Trilby*, romanul dramatizat.

În toate vitrinele anticarelor zărești frumosul nume *Trilby*. Toate placatele anunță *Trilby*. Pînă și în atmosferă pare a pluti acest sonor cuvînt. Și vrăjit de-această muzică te-ai hotărît să ne ferecești și pe noi cu *Trilby*. „Ochi-mi văd, inima-mi cere“ — ai gîndit, dar ai uitat s-adaugi : „ce să fac de nu-i putere“. Uite, aici e greșeala d-tale : trebuia să judeci mai întîi dacă ești în stare să ne faci a simți și noi, cetindu-ți traducerea d-tale, ceea ce d-ta ai simțit cetind originalul, sau poate o bună traducere unguerească sau nemțească ce, a bună seamă, vei fi consultat. Și greșeala aceasta nu ți se poate ierta.

Începutul romanului e mai confuz tradus. Viața zgomotoasă a locuitorilor din „Cartierul latin“ al Parisului, a lumii de artiști începători și studenți, a acestei promiscuități de plăceri și dureri, cărora, în timpul mai nou, renumiții compozitori italieni Leoncavallo și Puccini le-au dat atît de artistică expresie — este și în romanul lui Maurier foarte bine și în culori destul de vii zugrăvită. Traducerea însă este atît de defectuoasă încît nu-i în stare a-ți face o imagine despre această viață a „boemilor“.

Frazele complicate devin neînțelese. Mai grozav este însă de a vedea cum figurile ideale ale romanului, *Trilby* și micul Billi, pe urmă Svengali și alții sunt ridiculizați în traducere prin fraze schimonosite. Mai binișor a succes traducerea în partea cătră sfîrșit, în care se descrie starea sufletească a *Trilby*-ei, pe cînd era stăpînită de puterea hipnotică a lui Svengali.

Ca să nu fim acuzați că osîndim fără dovezi, iată aici vreo cîteva, numai vreo cîteva.

Propoziția primă a traducerei lui Afin e următoarea : „Era o caprițioasă zi de april, *acuși* senină și caldă, *acuși* ploioasă“. Acest „*acuși*-*acuși*“ (ungurescul *neha-neha*) revine aproape la toată pagina și face o impresie hazlie

ca anecdota despre iapa sasului „chite odată alb, chite odată negru“.

Trecînd la descrierea figurilor, ni se prezintă deja pe pagina următoare „anglezul“ Taffy „cu ochi vineți și cu mușchi ce ca lanțurile se încordau pe brîncă“... Același a îndurat „nătingă scrîntitură de picior“.

Altă figură e Sandy, „cavalerul penei de cocoș“. „*Între dinți își ține luleaua* întoarsă cu capul în jos, *pantalonii*, cari arătau unele urme de arsuri, erau plini acoperiți de cenușă“. D-le Afine, cităm încă o dată: „*Între dinți își ținea luleaua (coma), pantalonii (coma)*...“ Bietul Sandy !

Al treilea englez era Billi. „Pe fața sa frumușică se vedea o trăsătură palidă, spălăcită, *indigitatoare* la străbunii evrei, chiar numai un strop din *ecel sînge* puternic (!) *indevingibil* (! !), nesterigibil (! !), care nu se poate prețui, în doză homeopatică amestecat cu alt sînge, e ca renumitul vin spaniol de Mantijo care, curat, e *indigestabil*, dar amestecat înțelepțește își mantine aroma și percurge o lume în starea lui intactă !“ ...Bravo, Afine ! Zicerea asta într-adevăr e „puternică“, „indevingibilă“, „nesterigibilă“ și, pare-mi-se, și „indigestabilă“ ! Nu ?

Peste Svengali, cel cu „coama încilcătă“, care fuma „lule“ și „pipe“ și umbla prin „cafană“ să bea cîte o „cafă“ și să mai șadă pe „canapă“ — trecem. Ne oprim la eroină, la „Trilby“, la „învățaceaua“ lui Svengali, cum îi zice d-l Afine.

Eroina d-lui Afine are „zimbet lat“, falcă puternică și pielea acoperită de pete (bureți)“. Trilby cu „bureți“ — asta ne-o spune traducătorul cel puțin de 50 de ori, natural fără de a determina mai de aproape soiul bureților : hibride, ciuperci, urechiușe, ori „atarete“, bureți francezi. Și mai are Trilby, afară de bureți, încă „un ton profund, *plin de sonie*, încît îți dă să deduci la o puternică voce de tenor“... Dar mai are Trilby ceva și mai „dihai“. Ea e femeie frumoasă și — „în dosul unui frumos exterior al femeii se ascunde și un suflet frumos“ — zice genialul traducător.

Ah, ce grandioasă invenție !... Glorie ți se cuvine, Afine, pentru că ai descoperit rezidența „sufletului frumos“, care este ascuns în „dosul unui exterior frumos al femeii“.

Vezi acum, Afine, ce-ai creat d-ta din seraful lui Maurier, din grizeta vrăjitoare, care deschidea cu farmecele ei „jilipurile inimei“ ? Ai creat o caricatură cu „bureți“, cu ton „plin de sonie“ și cu „suflet frumos în dosul exteriorului“. Ai batjocurit-o prin traducerea d-tale și pe față și pe dos !

Și pentru aceea nu ne putem însufleți de obositoare d-tale muncă și nu putem îndemna nici pe alții să se însuflețească de ea. *Cine vrea să cunoască romanul Trilby, e păcat să-l citească în traducerea d-tale.*

Și acum, la sfîrșit, îți cerem scuze, d-le traducător, că la dorința d-tale am spus aceste. Noi știm foarte bine că datorința presei este a sprijini întreprinderile și lucrările literare. Regretăm însă a nu putea sprijini traduceri de calibrul lui *Trilby*, *Parapleul Sfîntului Petru* ș.a. D-ta, d-le traducător, cunoști, desigur, traduceri românești din „Biblioteca romanelor celebre“. Poștește și cetește pe *Bel-Ami* al lui Maupassant în traducerea lui C. Vraja sau pe *Discipolul* lui Bourget în traducerea lui Marius și te vei convinge cît de slabă e traducerea d-tale față de aceste.

De la traducători nu cerem idei, nici fantazie, nici deosebită genialitate — *pretindem* însă o limbă frumoasă, sau cel puțin să scrie pe înțeles.

Aceasta „*pestrece* puterile mele“, vei zice d-ta, în limbajul d-tale din *Trilby* (p. 195).

Ei, dacă le „*pestrece*“, atunci lasă-te de această meserie literară.

D-L TIT MAIORESCU DESPRE NOI.
TINERII NOȘTRI POEȚI

Toți criticii de dincolo, începînd cu d-l Gherea-Dobrogeanu și cu d-l Tit Maiorescu, pun în afară de orice îndoială *sărăcia mișcării literare* contemporane la noi, români. Pricina acestei secete și-o explică în diferite chipuri, după cum le-o îngăduie și impune sistemul critic urmat de fiecare. Toți cad însă de acord asupra unei constatări: că n-avem talente mari, scriitori geniali, cari să înjghebeze curent, epocă. În schimb se lățește proletaria-tul literar; talente inferioare, condeie dirijate mai mult de o sinceră voință, decît de schinteia genialității posed terenul.

Faptul acesta, numit de d-l Gherea „pe cît de trist, pe atît de adevărat“, n-are să ne surprindă. Astfel de ere staționare se găsesc în istoria evoluției culturale a oricărui popor.

Ne surprinde însă împregiurarea că unul dintre savanții critici români, d-l Tit Maiorescu, ne scoate pe noi, români din Transilvania și Ungaria, dintre limitele acestei secete literare, reducînd-o numai la românii de dincolo de Carpați. În numărul 2 al *Convorbirilor* din anul acesta, d-l Maiorescu scrie următoarele:

„Tocmai în momentul cînd dincoace de Carpați (în România) par a se fi sleit puterile literare după producerea relativ mare din anii 1870—1890, *românii de dincolo primesc impulsivitatea dată de noi și continuă ei înșii mișcarea*“...

În înțelesul acestei afirmații, deci, noi, românii din Ardeal și Ungaria, la impulsivitatea primită de era Alexandri-Eminescu, am fi luat firul mișcării literare cam de la anul 1890 începînd. Ardealul și Ungaria ar fi devenit deodată arie prielnică literaturii.

Ne-am bucura să fie astfel. Durere însă că teamei n-avem să ne bucurăm. Eminentul nostru critic prea ne-a privit cu ochi simpatici modestele noastre începuturi, prezentîndu-le în lumina aceasta. Și chiar pildele pe care le citează îi sunt contrare afirmațiunii d-sale.

Se provoacă d-l Maiorescu la Slavici. Ei, dar activitatea literară a d-lui Slavici a căzut chiar în epoca lui Eminescu și e mai mult de un deceniu de cînd Slavici nu mai produce. Se provoacă la Lucreția Suciuc — o poetă a cărei muză de mult a încetat să cînte și să fie ascultată. D-l Coșbuc de asemenea nu mai este specific al nostru. Nouă ne scria înainte de 1890, și atunci ne era mai drag chiar ca acum; atunci ne scria baladele și idilele rupte din inimă de ardelean; muza lui de-atunci, copila naivă de țaran, începe însă acum a îmbrăca vestmînt de capitală... Regretatul Niță Popovici, pe care d-l Maiorescu l-a scos la iveală, a fost o steluță trecătoare. Rămîne d-l Onițiu cu ale cărui nuvele putem să ne mîndrim — d-l Maiorescu a binevoit a le clasifica numai drept „încercări novelistice“.

Unde e deci mișcarea noastră literară de la 1890 încoace, ce ne-o atribuie distinsul critic? Doar nu va susține că ea este reprezentată prin răposatul Victor Vlad-Delamarina?

Nu, nu... Să nu ne închipuim că avem aici o mișcare literară care ar putea fi socotită ca continuare a mișcării literare ce a existat în România înainte de anii 1890. D-l Maiorescu a privit desigur cu prea mult optimism în depărtare și, la tot cazul, cu prea mare pesimism în jurul său.

*

Am fi noi destul de mulțumiți cu noi dacă am fi în aceeași „decadență literară“ cu frații noștri din România liberă. De la anul 1890 încoace au scris acolo bărbați ca Zamfirescu, Caragiale, Ștăvri, Gheorghe din Moldova, I. N. Roman, Stăncescu, în timpul mai nou H. Lecca, R. D. Rosetti etc. O pleiadă de scriitori a căror valoare nicidecît nu poate fi nesocotită.

În fața acestora noi pe cine putem pune?

Bărbați de valoarea lor la nici un caz. Tot ce s-a produs la noi de un deceniu încoace sunt, cu puține excepții, începători ca fond, formă și îndeosebi ca limbă. Dacă

d-l Maiorescu numește și nuvelele lui Onițiu „încercări“, ce să putem zice despre celelalte produse, cari stau cu mult îndărătul acestor încercări ?

În timpul din urmă au apărut la noi, ce-i drept, în scurt interval, mai multe volume de poezii, încît, judecînd după mulțimea lor, ai mai putea vorbi de o „mișcare literară“. Autorii însă sunt toți tineri cari, abia trecuți peste pragul școlai, și-au adunat la un loc încercările de la liceu și le-au dat în vileag. Unii cu puțin talent în potrivirea rimelor, alții simpli înlănțuitori de cuvinte — cu toții însă au debutat deja prin foiletoanele ziarelor noastre cotidiene. Văzîndu-se o dată prin ziare, ei capătă poftă a brila cu volume coalea frumos tipărite. Lipsa de control și de spirit critic la gazetarii noștri stîrnește pe urmă speranțe, curaj și încredere la începători, cari nu întrunesc nici o garanță pentru vreo prestațiune literară de valoare. Astfel s-a întîmplat, bunăoară, că în zilele aceste un tînar din clasa VII liceală și-a tipărit o colecție de epigrame (epigrame !) avînd prea mare fiduție în împregiurarea că o foaie i-a publicat cîteva din aceste așa-numite epigrame.

Dintre poezii noștri începători, în rîndul întii trebuie amintit d-l Aurel Ciato, al cărui volum conține și unele versuri drăgălașe. Numai regreta se poate că autorul s-a grăbit atît de mult cu apariția sa în volum. Putea să mai aștepte vreo cîțiva ani ca să poată ține însuși o mai severă judecată asupra produselor sale. Poezia lui Ciato e dragostea cu capriciile din april : jale și seninătate.

O altă colecție de poezii e cea din *Juvenilia* d-lui Sextil Pușcariu. Pușcariu este unul dintre cei mai buni prozatori tineri ai noștri. Scrie — pentru împregiurările de aici — o surprinzător de bună românească și nuvelele d-sale se cetesc — cel puțin ca limbă — foarte bine. Are însă păcatul de a se fi inspirat prea fără nici un rost de literatura naturalistă atît de străină literaturii noastre și nu imitează pe gigantul naturalismului, ci pe obscurii revistelor germane. Poet original d-l Pușcariu nu este. Pe cît de slăbuțe îi sunt versurile proprii, pe atît de reușite îi sunt traduceri, cari, nu știu pentru ce, nu le-a luat în colecție. A traduce bine e un fenomen rar la noi și d-l Pușcariu ar face literaturii române un bun serviciu publicînd, azi-mîine, bunăoară, un volum de poezii din Heine în frumoasă traducere românească. Aceste ar trezi

atențiune și dragoste față de literatura germană, pe cînd imitațiile d-sale naturaliste n-au nici o noimă.

Cunoscute nume sunt și ale d-lor Emilian Sabo și Traian Mihai. Ambii au umplut foiletoanele ziarelor cu versuri. Ambii — autori de volume. Cel dintii scaldat în lacrimi, cel din urmă fără culoare. Un picur de talent au ambii. D-l Mihai se luptă încă cu greutatea limbei, iar d-l Sabo e osîndit de muză a se mișca într-un cerc de tot îngust, de reflexii subiective asupra dragostei amare...

Aceștia sunt dintre cei cu volume. Mai sunt apoi încă o droaie de „*dii minorum gentium*“.

Hotărit că așa cum sunt, avem motiv să ne bucurăm că-i avem. Dacă nu altceva, ei dovedesc voință de producere și o voință tare împreună cu zel și îngrijire duc la rezultate. Suntem însă departe de a-i putea compara cu scriitorii de peste munți, sau a ne închipui că prin o astfel de activitate literară a unor puteri de felul acesta am *adaus* ceva la literatura românească. Mai întii trebuie să ne ridicăm la sferile artei unde, durere, încă n-am ajuns, și numai atunci vom putea primi complimentul d-lui Maiorescu că acum stăm noi în fruntea mișcării literare.

„CINTECE BĂNAȚENE“ DE ENEA HODOȘ

Numerii 11 și 12 din „Biblioteca noastră“ cuprind o drăgălașă colecție de poezii populare din Bănat, aranjate de d-l Enea Hodoș, directorul acelei biblioteci. În loc de prefață, găsim în fruntea colecției un articol literar al d-lui Hodoș, scris ca răspuns profesorului dr. Weigand, care a publicat, în *Anuarul 3* al Seminarului român din Lipsca, studiul *Der banater Dialect*.

Articolul acesta al d-lui Hodoș e important din punct de vedere filologic, în linia a doua însă ne face posibil a privi mai de aproape activitatea superficială a filologului Weigand, față de care obștea românească pornește a fi cu tot mai multă neîncredere.

D-l Weigand a făcut mai anii trecuți o plimbare prin Banat și pe baza observațiilor fugitive a scris studiul asupra dialectului bănățean, studiu în care, afară că spune o mulțime de inexactități, mai face și unele observări neoneste la adresa d-lui Hodoș. D-l Hodoș cunoaște Banatul de ani mulți, s-a ocupat timp îndelungat cu poezia poporului român de acolo, i-a studiat cu temei particularitățile graiului și este, prin urmare, în materia aceasta o autoritate cum d-l Weigand, pe baza puținelor sale experiențe, nu poate fi, oricât de genial și de încrezut ar fi.

Din cele patru puncte în cari Weigand e combătut, punctul din urmă conține vreo câteva floricele din glosarul lui Weigand, hazlii în felul lor, dovedind cât de primitivă e priceperea profesorului german pentru limba pe care o tractează atât de autoritativ. Astfel la Weigand *dîrlog* e *vată* și nu *zdreanță*; *clacă* e *mîncare* (!) și nu *munca* ce o săvîrșește iobagul; *cătăramă* e la Weigand *cureluță* și nu *încheietoarea* de la *curea*; *obiata* e la ilus-

trul profesor *jambieră, cămașă* ! Și în felul acesta mai de parte. Ei, asta nu e filologie, nu e știință, și d-l Hodoș aduce un bun serviciu științei reducînd asemenea superficialități și rătăcirii la adevărata lor valoare.

La sfîrșitul articolului său, d-l Hodoș relevă chestiunea de ce anume scriitorii români nu publică lucrări de domeniul acesta, absolvind astfel pe străini de „streber“-ism.

Răspunsul îl găsește în împrejurarea că asemenea studii la noi sunt foarte puțin sprijinite — un rău spre delăturarea căruia autorul invoacă ajutorul societăților noastre literare și culturale, cari pînă acum, de fapt, prea puțin au făcut pentru filologia română. Și în punctul acesta d-l Hodoș are toată dreptatea. Lingviștii noștri, mulți-puțini și buni-răi, cum au fost și sunt — avem în timpul din urmă, cu deosebire, mulți și isteți folcloriști — n-au găsit nici cetitori, nici apreciatori. Sperăm că mișcarea noastră culturală va delătura în curînd această anomalie, și conștiința literară ce se deșteaptă pe toată linia va naște și interes mai din plin și pentru chestiuni de limbă.

Însăși colecția de *Cîntece bănățene* e o alegere pe sprînceană, o dibace cernere a vastului material. De pe frumosul cîmp al Banatului, d-l Hodoș a ales vreo cîteva frumoase floricele și le-a legat astfel într-un admirabil buchet, dovedind gust ales și cunoștințe estetice. Spațiul îngust nu ne permite a publica mărgăritarele aceste toate, îndrurăm însă pe cetitori la însăși colecția.

Ne vine în minte în acest loc o chestie enlevată deja altă dată. Nime nu va contesta că suntem bogați în colecții de cîntece populare. Așa cum sunt constelate, ele conțin un material brut, o întregă literatură, cum puține popoare europene au. Dacă din materialul acesta vast s-ar elimina toate părțile netrebnice, căci sunt și de acele multe și din cele mai alese poezii s-ar face o colecție, am avea un giuvaier literar de o rară însemnătate. La această lucrare, firește, numai un bărbat cu cunoștințe literare va ști să răsplătească o asemenea muncă.

Avînd o astfel de colecție i-am da și d-lui Weigand și altor „filoromâni“ de lucru. Le-am da prilej ca prin traduceri bune să ne facă cunoscut străinilor tezaurul literaturii noastre populare, lucru prin care s-ar dobîndi mai mari merite decît prin superficialele excursii filologice.

Poezia sîrbească, bunăoară, care din punct de vedere artistic stă cu mult îndărătul poeziei noastre, e bine cunoscută și admirată în lumea literară germană. Cauza simplă e că sîrbii au avut mai sinceri, mai devotați și mai puțin speculanți Weiganzi ca noi.

E bine să știm lucrul acesta !

ȘOVINISM ÎN LITERATURA MAGHIARĂ

Cu prilejul dezbaterii celui mai nou proiect de lege, menit a contribui la sugrumarea libertăților naționale în țara aceasta, prin subordonarea preoților potestății guvernului maghiar, s-a remarcat în Parlament vocea deputatului Werner Gyula, a sasului renegat. Vorbirea lui a fost un mozaic de incriminări și denunțuri la adresa naționalității române. Cuvintele lui au fost ură și otravă la adresa noastră. Aplauze prelungite i-au răsplătit cuvintele injurioase ; părinții țării i-au strins cu căldură mina pentru eroicele înjurături.

Aprecierea acestei vorbiri e făcută în cadrul altor rubrici. Aici mă importă numai centrul acestor triste și desjosoare manifestări, individul Werner Gyula. Nu de politicianul Werner voi să mă ocup, ci de *literatul*, de beletristul, căci, vedeți dumneavoastră, acest Werner încă face parte din acea mare tabără a proletarilor intelectuali cari fac și politică și literatură, deopotrivă.

Să nu credeți însă că am să vă arăt oarecari deosebiri între politicianul și beletristul Werner. E aceeași plămădeală, același erou înjurător, același denunciant fără muștrare de conștiință. Invectivele adresate nouă de pe tribuna Parlamentului unguresc ni le adresează și de pe tribuna literaturii lor. Și ici și colo îl conduce șovinismul cel specific maghiar.

O, și în direcția aceasta, după cum se știe, Werner nu stă singur. Maghiarii se pot lăuda cu multe personaje de aceste, cari din literatură au făcut o meserie politică. Literatura tendențioasă, de a prezenta în lumină falsă popoarele nemaghiare din patrie, a pîngări originea, datinele și caracterul acestor popoare alcătuiește un capitol deosebit de mare în literatura maghiară. Ura față de

rasele nemaghiare se trage ca un fir roșu în toată literatura lor, iar pe de altă parte, un egoism și o făloșie cum nu găsești la alte popoare. Hunfalvy, Moldován, Rhéty, Alexics, Iancsó falsifică și invertesc istoria și limba, Jókay, Mikszáth, Werner ș.a. batjocoresc caracterul și firea poporului nostru. În „tractate istorice“, în „studii“ critice literare, în romane, nuvele și în drame à la *Nunta din Văleni* ne găsim caricaturizați și persiflați. Iar ovreii, cari cu punga lor joacă mare rol în literatura maghiară, se îngrijesc ca acest fel de mărgăritare literare să se răspîndească în traduceri și ca popoarelor străine să le fim prezentați în asemenea oglinzi.

E imposibil a nu observa în această activitate literară, devenită sistem, reprezentat prin o droaie de condeie simbriașe, un *surogat* al politicii maghiare. E aceeași nefastă tendință de a lipsi aspirațiunile noastre de orice îndreptățire și a ne reduce cu orice preț însemnătatea noastră etnică, a ne prezenta ca un popor incult și incapabil.

Ian căutați de-a lungul literaturii universale și vedeți dacă mai găsiți undeva asemenea „artă cu tendință“ ca în literatura maghiară ? !

Idealurile naționale au fost totdeauna și la toate popoarele izvor neseecat de inspirație și de creațiuni literare, dar șovinismul, această degenerare a sentimentului național, e un izvor de creare propriu maghiarilor.

Mult s-a discutat (și la români) pe tema artei cu tendinți. În urma urmelor orice artă, orice scriere își are vreun scop, o mențiune, hai să-i zicem chiar o tendință. Cu acel principiu al esteticii și al criticii științifice, ca tendința să o scoatem cu desăvîrșire din arte, nu ajungem departe, căci prea ne pierdem în abstracțiuni și prea îndepărtăm artele de viața noastră internă și de manifestațiunile ei.

Nu, cu tendenționismul, îndeosebi în literatură, ne-am deprins de-a binele. Îl înțelegem perfect pe Zola când flagelează păcatele și anomaliile saloanelor franceze, în care Messalinele petrec alături de bărbații lor cornuți, sau când ilustrează atât de măiestros de cras mizeria straturilor muncitorilor.

Sunt aceste păcate și anomalii generale, internaționale, și îmbrăcate în haina poeziei prin pana unui scriitor de calibrul lui Zola, ele servesc de bază pentru a face psihologia vieții noastre sociale, pentru a privi într-o măiastră

oglinză, ca să ne cunoaștem. Și înțelegem tot atât de bine pe grandiosul Ibsen, ale cărui tendințe le găsim atât de justificate. Și, în sfârșit, chiar în literatura noastră, ce alta e întreaga activitate literară a lui Alecsandri decît nutrirea sentimentului național, ridicarea conștiinței naționale și punerea limbii pe temeiul național-poporal ? Ce este literatura dramatică a emientului Caragiale, dacă nu tendință, curată și nobilă tendință, încununată cu palpabile succese ?

Însă unde găsiți în toate aceste șovinismul bolnav și respingător cum se răsfrînge în produsele literare maghiare ? Unde găsiți vreun motiv de speculă și geșeft, de cari bijbii literatura maghiară ? Căutați în toate literaturile străine și spuneți dacă mai găsiți, bunăoară, vreun pasquil de natura calomniilor debitate la adresa falnicului nostru erou, Avram Iancu ?

Toți eroii noștri, toți martirii naționali, la cari inimile noastre se înalță cuvioase, la a căror amintire noi dedați suntem să cădem în genunchi, sunt zugrăviți în literatura maghiară ca niște călai, sunt stigmatizați ca răufăcători, sunt batjocuriți și palmuiți ca Christos de ovrei... Da, o astfel de „tendință“ poate fi *numai* idealul literaturii maghiare.

Dar să revin la Werner Gyula, la neicușorul care e pricina acestor reflexii. D-sa e om cu nume între prozatorii maghiari. E autorul mai multor romane, dintre cari unele au avut fericirea a fi traduse în limbi străine. Ultimul roman, care aici îndeosebi ne interesează, poartă titlul *Megvirrad még valaha* și, deși apărut de curînd, a fost tradus deja în limba polonă. Notez că romanele de aceste, cari conțin ilustrații false și atacuri împotriva nemaghiarilor, se traduc tot prin maghiari și se furnizează cu predilecție printre străini.

Romanul acesta tractează revoluția din 1848, cu o amănunță expunere a revoluției din Ardeal — și pe semne e scris cu anume tendință, ca acum, după împlinirea unui semiveac de la anii răzmeriței, să reîmprospăteze acele momente. Pe de-o parte, romanul e o încurajare a maghiarilor ca să lupte pentru idealul național (ideea de stat maghiar), căci : în curînd se vor ivi ziorile ; pe de altă parte însă, e un *pamflet* la adresa românilor din '48, un pamflet în sensul cel mai murdar al cuvîntului și conține totodată agitare în contra noastră.

Acțiunea pune în paralelă lupta pretinsă *nobilă* a maghiarilor kossuthiști, cu răscoala valahilor *sălbatici*, în frunte cu doi prefecți ai lor : Fabius Conctator și Iulius Cesar, nume sub cari autorul înțelege pe Iancu și Axente.

E descrisă cu amănuntul luarea Aiudului, iar descrierea e ilustrată cu cele mai oribile terori ale românilor, pe cari autorul îi înfățișează ca pe niște tăciunari și lotri. Iată, după Werner, Iancu și Axente ce alocuții ar fi ținut supușilor din tabăra română : „Acela are dreptate care rămîne în viață. Prin urmare, să tindem într-acolo, ca pe acest pămînt al strămoșilor noștri, nici miță să nu trăiască, dacă nu e valah.“

Și într-alt loc : „Conducătorii i-au îndemnat pe valahi să fure și să ucidă. Au împărțit între sine casele și moșiile, ba și pe *femeile* ungurilor.“

În felul acesta, pentru români, revoluția e o beție generală, curge rîu vinul din pivnițele ungurilor, amestecat cu sînge unguresc și românii beau și prind putere. Ciurzile de vite ale maghiarilor românii le măcelăresc și fac praznic etc., etc. Iar încît pentru însemnătatea politică a mișcării din '48, iată ce cuvinte îi pune în gura lui Axente : „Între neamul meu și cel unguresc este luptă pe moarte și viață deja de mulți secolii, însă acum trebuie să-i pun capăt cu o singură lovitură ; *am să omor pe toți ungurii, oare să nu fie asta cea mai temeinică rezolvire a problemei ?* Cine nu există nu ne poate fi apăsător. Nu e ingratiudine ceea ce facem noi, nu e hoție, nu eucidere, ci... *politică ! !*“

Pe coarda aceasta degradează renegatul Werner mișcarea noastră pentru dobîndirea libertății, punîndu-ne totodată în vedere că pentru toate acele cruzimi, maghiarii își vor ști răzbuna, căci de... *megvirrad mэг valaha*.

Nu-mi trece prin minte să fac recenziunea acestui „roman“, nici să mă ocup de chestia cu răzbunarea, căci, zău, nu știu la cine va fi mai degrabă „*virradás*“. Tot ce voi să constat este că maghiarii se folosesc în literatură de aceleași arme josnice ca și în politică, arme cu cari lovesc în noi și vor să falsifice opinia publică și să agite împotriva noastră.

Sărmană literatura unui popor care se întemeiază pe asemenea tendințe, vai de cultura ce emnează din o asemenea literatură, din produse literare ca ale lui Werner !

VICTIMELE MIZERIEI

Mizeriile cartierului latin din Paris sunt floare la ureche față de mizeriile studentimei noastre. Tinerimea din Paris trăiește o viață de o poetică mizerie. Poeții romantisti și naturaliști își găsesc acolo deopotrivă sujele. Scrierile lor despre nebunaticul și vecinicul *tingl-tangl*, despre armonicul amestec de plăceri și suferințe, ne face a vedea acea viață în colori trandafirii. Cetind pe Murger sau pe Maurier ne cuprinde o duioșie și invidie pentru viața acelor fericiți fii ai muzelor și ai științei.

Își are această invidie a noastră motivul său psihologic.

Viața lor e luptă cu elementele cele mai simple și mai firești, tocmai ca viața celui țaran, căruia grija zilei de miine îi este cea mai capitală grijă. Totul în viața acestor „boemi“, ca și a țaranului, se învîrte în jurul problemei : mîne ce mîncăm pentru ca să ne putem împlini rostul vieții ?

Și munca *cinstită* primește pe toți în brațele sale, asigură tuturor condiții de viață, iar de *sufletul* lor, ca de ceva sfînt, nime nu s-atinge în această muncă, nime nu-i ispitește, nime nu le cere vreo renegare a conștiinței. Libertatea voinței, conservarea intactă a caracterului moral și național le rămîn sfinte proprietăți. Este doar o țintă a civilizațiunei ca și celei din urmă ființe omenești să i se asigure un cerc cît mai larg pentru libera manifestare a voinței și pentru afirmarea eului.

În țara noastră însă nu-i ca aiurea. Concepțiile de drept, moral și civilizație sunt străine de concepțiile din alte țări. La noi aceste concepții sunt desfigurare și cu desăvîrșire despoiate de fondul lor demn și ideal. Și pentru aceea invidiem noi pe studenții țarilor străine. Mizeria noastră și lupta noastră pentru viață e cu totul diferită

de a lor. Ea noi mizeria e un jghiab uriaș în calea noastră de înaintare. Ea ne răpește, an de an, un număr considerabil de membri ai întregului nostru național. Ea ne dă, an de an, un contingent de indivizi înaintea cărora dependența și siguranța individuală sunt noțiuni necunoscute. Ea e de vină că multora dintre noi le lipsește curajul faptei. Servilismul, spionagiul, intriga și, în sfârșit, trădarea sunt tot manifestații și rezultate ale acestei mizerii, dezvoltate la noi sub presiunea dăinuitoarelor stări de drept, create de ocîrmuitorii țării noastre fără inimă și fără D-zeu.

Să ilustrăm puțin aceste afirmări.

Majoritatea tinerimei noastre studiază la școale străine. Germenul care întunecă demnitatea de om, independența individului și conștiința lui de apartinere unei națiuni specifice — aici prinde rădăcini. Studentul *sărman* e osîndit a trăi cu pîne de secară, iar fiul de preot cu prescură și noporoșnă mucegăită. Iar îndată ce dă vreun semn de capabilitate este înhățat de străin, de maghiarul vînător. Acesta mi-l ia și mi-l dresează, îi dîrliie mereu în ureche că a fi român e rușine, pe cînd maghiarizîndu-se va primi pîne bună, domnească. Astfel studentul e scos din mizerie, în schimb însă își dă tot ce are mai bun și mai nobil, sufletul și numele de român.

Această vînătoare făcută cu plan și sistem își are victime multe, căci copilul sărac e ca un tînăr vlăstar, căruia grădinarul isteț îi poate da forme după placul și chibzuința sa.

Astfel, mlădioși la fire și porniri, clătinați în caracter, străini și de neamul lor și de cel unguresc, trec mulți pragul liceului, ajungînd la largul vieții, la universitate.

Aici vînătoarea se pornește din nou, cu arme mai iscusite. Și cei ce se clatină cad și se pierd pentru totdeauna, spre rușinea lor și a neamului din care au ieșit. Acești căzuți umplu astăzi redacțiile ziarelor maghiare, fac servicii de polițai publici și secreți, ocupă funcții în magistratură și judecătoria, sunt de toate, de toate, numai români nu mai sunt. Iată, aceste sunt victimele mizeriei!

Ați auzit mai deunăzi amintindu-se numele unui Vasszi György, care pribegeste pretutindenea cu fruntașii ligei maghiare și bucină cu voce răgușită maghiarizarea între români? Vedeți acest individ de cea mai tristă icoană a

mizeriei noastre, cea mai plastică explicație a situației în care vînătorul nefast își împinge victima.

De acasă, sărac șoarece, a crescut în servilism, curățînd ghetele profesorului maghiar. Acesta i-a fost grădinarul care, drept răsplată, a dat vlăstarului direcția ce a voit. Astăzi tatăl acestui nenorocit se poartă tot cu țări și mă-sa tot cu cătrîntă, iar fiul giubenat s-a rătăcit printre dușmanii de moarte ai românilor, printre fiii lui Arpad și-ai lui Isail. Coaja pînii de secară a schimbat-o cu pînea dulce de renegat, pîne plămădită din blăstămul neamului nostru.

Iată ce ne tulbură viața noastră de student: această nebună vînătoare după sufletele și numele noastre și succesele acestei vînători prin mijlocirea mizeriei noastre. Ne doare că mizeria noastră trebuie să fie mai amară ca în alte țări. O, și grea va fi răspunderea stăpînitorilor pentru acest păcat de moarte!!

GIACOMO LEOPARDI

1798 — 1837

Miercuri, în 30 iunie, s-a serbat, în diferite orașe din Italia, memoria poetului Giacomo Leopardi, împlinindu-se în ziua aceea 100 de ani de la nașterea lui. Serbările au fost mai înălțătoare în Renati, orașul de naștere al poetului. Aici au alergat Italia cultă aproape întreagă, împodobind mormîntul cu cununi de lauri și argint și dovedind iubire nețărnută pentru poetul lacrimilor și al suspinelor.

Numele acestui genial poet italian le va fi poate cunoscut și cetitorilor noștri, cel puțin din legătura în care adeseori a fost adus cu Eminescu. Recenzenții și criticii lui Eminescu nu întrelasă prilej a nu constata afinitatea între acești doi mari poeți, reprezentanți ai durerii universale, deși e cît se poate de greșit a mai vorbi de *înru-dire*, cînd e vorba de plîns și durere.

Ținem să dăm și noi vreo cîteva amănunte despre Leopardi, acum, din incidentul aniversării nașterii lui.

Italia a avut mulți poeți pesimiști, atît clasici, cît și talente mai inferioare. Nicăieri dragostea cu fericirile sale fără margini și cu deznădejtile ucigătoare n-a avut atîția și asemenea cîntăreți ca în Italia. Ea e țara speranțelor, a visurilor frumoase și înșelătoare. Ea își deschide sînul farmecelor pentru toți, pentru a-i izgoni după scurt timp de la acest sîn — cine n-a auzit de țara Mediceilor? E mare seria acelor poeți, începînd cu Dante și Petrarca, pînă la Leopardi, cari au cîntat dezamăgirile vieții și mai ales ale dragostei. Chiar epoca din care Leopardi a ieșit se caracterizează prin duioșie și un spirit dulceag și pesimist. Ugo Foscolo cu *Jacopo Ortis* al său, cu *Werther*-ul cel italian, crease școală, curent, și în Italia întreagă era plîns și durere. Din acest mediu a ieșit Leopardi, însă s-a

ridicat cu mult peste predecesorii săi imediați : Manzoni, Foscolo, Silvio Pelico și Giovanni Nicolini.

Pătruns de spiritul lui Dante și al antichității, Leopardi a devenit poet clasic, a concentrat în sine dorințele, speranțele și visurile timpului, a dat acestora o expresie, pe cît de clasică, pe atît de simplă, și a devenit astfel întemietorul poeziei italiene moderne.

Leopardi este poetul îndoielii și al scepticismului. Pessimismul lui e rezultatul tristelor experiențe avute în viață, e suma impresiilor ce au făcut asupra lui împrejurările și propriile suferințe. Durerile fizice, certele familiare și tristele condiții de viață l-au aruncat de timpuriu în brațele acelor concepții filosofice cărora, mai tîrziu, în Germania, prin celebrul Schopenhauer, li s-a dat expresie. Insuși Schopenhauer, vorbind într-un loc de mizeria lumii, vorbește de poezia lui Leopardi astfel : „Nime n-a știut a tracta acest obiect (mizeria din univers) atît de temeinic ca Leopardi. El este cu desăvîrșire pătruns de durerea lumii, pretutindeni batjocura și jalea față de existență e tema lui, mizeria o găsești pe fiecare pagină a operelor lui, însă într-o variație de forme atît de mare, cu o atît de mare bogăție în imagini, încît nicicînd nu-ți va displice, ci în genere te va amuza și mișca.“

Leopardi a iubit de două ori și în amîndouă cazuri s-a înșelat. Renunțarea aceasta la iubire se simte în toate poeziile lui. Renunțînd la iubire, el renunță și la viață. E cunoscută aproape în toate limbile această grozavă a lui *Resignațiune* :

Acum vei odihni pentru vecie
Inima mea istovită ! Trecut-a cea din urmă
deșertăciune
Ce vecinică-mi părea. Trecut-a. Greu o simt.
Nu *nădejdea* numai într-o dulce amăgire,
ci și *dorința* mi-a adormit.
Deci odihnește pentru vecie ! O, inimă,
Destul ai zvîcnit. Prin a ta palpitate
Aici nimic nu dobîndești ; nici un suspin
Nu merită acest pămînt, numai durere,
Plictiseală e viața.

Lumea-i noroi !

În poeziile lui ne întâlnim adeseori cu acea dogmă a tuturor pesimiștilor, că fericirea cea mai mare e a nu fi născut, a nu cunoaște lumea. Din această dogmă, pentru spiritul scrutător, rezultă de sine tîndința a pătrunde în tainica problemă : Ce e viața și care e menirea ei ? Leopardi s-a ocupat și el de această problemă și a dezlegat-o în felul acela, că viața e chin și menirea ei e moartea : „Soarta un lucru numai ne-a dăruit și acesta e moartea“, cîntă poetul într-o admirabilă poezie.

La începutul activității sale, Leopardi era înflăcărat naționalist. În poeziile lui era întrupată o dragoste de neam și de patrie cum rar a mai fost cîntată. Și aici însă era mai mult inspirație față de trecut și o aspră critică a stărilor din prezent. E remarcabilă și de o genială frumusețe o *Odă* a lui dedicată Italiei, în care Italia modernă este asemănată cu o tristă fecioară care, părăsită, săracă și fără vâl pe față, șade pe pămînt, cu mînele ascunse în sîn și plînge :

Da, plîngi numai, Italie, ai de ce plînge ;
Ție ți-a căzut soarta să fii neîntrecută
În fericire ca și în mizerie !

Prin poeziile lui patriotice cheamă concetățenii la mormintele eroilor străbuni, îi invită a se însufleți de faptele și statuetele lor. În aspră și necruțătoare satiră biciuia pe contemporanii blazați și degenerați în cele naționale.

Mai tîrziu însă și-a pierdut toate iluziile și nădejtile într-o îmbunătățire a sorții patriei sale, într-un viitor fericit. Tot ce i-a rămas ca pozitiv și demn de a fi îmbrăcat în haina poeziei a fost *durerea*.

A murit tînăr, frînt fizicește, înconjurat de cele mai multe simpatii la cari poate ajunge o ființă ce toate le neagă și spiritul genial ne prăbușește toate visele omenirii, arătîndu-i nimicnicia vieții în toate culorile ei.

Renumele lui Leopardi e universal. Literatura universală îi dă o pagină de frunte.

„CÎNTECE CATĂNEȘTI“

Amicului Valer M.

Abia se topește neaua și se ivesc primele firicele de iarbă, cînd junii noștri de la sate își pun cușma sau pălăria pe-o ureche și-o împodobesc cu fire de mușcată sau saschiu, primite de la mîndre — și pleacă p-aci-ncolo la oraș, la „cotare“.

Șiruri-șiruri de flăcăi se strecoară pe drumul de țară ce duce la oraș — sunt voinici flăcăii, zvelți ca pătinașii și tari ca lemnul cornului. Pe unde trec, sate și cîmp răsună de cîntece, de doine, și de jale se umple văzduhul. Pretutindenii sunt întîmpinați de lume multă, copiii se zbunguie veseli în jurul lor, femeile și fetele ies la poartă și își șterg din colțul ochiului o lacrimă ivită pe ascuns, iar bărbații privesc zîmbind și cu încredere în noua generație...

Acest timp de „cotare“ provoacă o mișcare generală în poporul nostru, o emoție adîncă, doină și duiosie pretutindenii.

Peste o zi, sosesc șirurile din nou în sat. În pălărie poartă mulți „poșusul“ alb — semn că au fost asentați. Pe fața lor un amestec de jale și mîndrie, iar printre ei cite un nenorocit de șontorog sau cite un mic prichindel pleacă capul de necaz că n-au fost înrolați. Iar fetele, seara la poartă și duminica la horă, rîd și plîng de bucurie și de supărare.

Dar lunile trec, grîul se seceră — e ultimul seceriș cu cînt și chiot între iubit și iubită. Colea, la desfăcut de cucuruz, cînd rîndunelele pleacă în depărtări, pleacă și răgutele, lăsînd scâlțați în lacrimi părinți, rudenii, mîndră, cîmp și crîng. Și iarăși doinește flăcăul, din glas și fluier, se jelește, și jalea îi îneacă cîntul. În cîntecele lui de

acum își toarnă tot ce-i muncește sufletul, toată iubirea față de mamă, pe care o părăsește, tot cutremurul neînțeleș ce l-a simțit la sînul iubitei, pe care o lasă pe 3 ani, poate pentru totdeauna... căci de... și iubita lui e femeie și flăcăul cunoaște bine nestatornicia femeii! În aceste cîntări e tot ce are flăcăul mai gingaș, toate simțirile lui mai delicate.

Dar oricît de apăsată i-ar fi inima, el și-o ia, cum se zice, în dinți și pleacă „sub steagul neamțului“, pleacă pentru că i-a sosit :

Carte de la-mpărăție
Să se ducă-n cătănie...
Carte-neagră-mpărătească,
Să meargă să cătănească...

Și se întrebă adesea cărturarii noștri că de ce atîta jale cînd flăcăii noștri cei vîrstnici pleacă la oaste, acei flăcăi cari dau cel mai sănătos contingent la armată, cari în război dovedesc mai mult curaj și eroism? De ce cînd pleacă la oaste cîntă de dor și varsă lacrimi, pe cînd, bunăoară, sasul cel lung și fără traistă nu mai iese din *Juch ei Dideldumdei*? Doar acum nu mai e siluirea de demult, nu-i mai înhață cu funia, cu „verbung“, ci-și împlinesc o frumoasă datorie față de patrie...

Nu, iubii mei, să nu judecați greșit, nu e frica de armă și de viață amară, căci fiii poporului român nu cunosc ce-i frica. Cu totul alt temei își are jalea lor. Trebuie să vă coboriți la popor, să-i pătrundeți adînc viața lui, să vedeți condițiile între cari cresc fiii lui, să-i vedeți cum se dezvoltă în ei în mod extraordinar dragoste față de tot ce-i înconjoară : lan, pădure, flori și paseri, vecini și vecine, și pe urmă, față de crăiasa tuturor acestora, față de aleasa visurilor. Nime nu știe iubi ca românul, și nime, nime nu se desparte așa de greu de ce iubim, ca noi, cei crescuți la sate. E greu, pe urmă, să te împaci așa deodată cu o altă situație și să o rupi cu trecutul, intrînd cu totul în o nouă și necunoscută lume. Oroarea față de necunoscut, neîmpăcarea cu situația cea nouă și duioșia față de trecut, față de stările de la vatra unde de copil ai crescut și unde tot pîrlazul îți e iubit — iată temeiul psihologic al adînc simțitei jale ce tremură în cîntările cătănești.

*

D-l profesor Enea Hodoș, valorosul nostru bărbat, care prin neobosita-i activitate literară atrage tot mai multă atenție și simpatii asupra-și — și-a dat perfect seamă de rolul cîntecelor cătănești în viața poporului nostru și de valoarea lor poetică cînd s-a decis a ne îmbogăți literatura noastră cu o colecție de cîntece de acestea.

Colecția a apărut zilele aceste ca broșura a 13-a din „Biblioteca noastră“ de sub direcția d-lui Hodoș și este închinată generalului Traian Doda, exemplul de soldat român, „sufletul generos și cu durere pentru biet poporul român atît de muncit și asuprit“.

Această colecție pare a fi o parte întregitoare a *Cîntecelor bânățene*, publicate de d-l Hodoș în aceeași bibliotecă numai înainte de asta cu vreo trei săptămîni.

Este și aici aceeași îngrijire, același gust ales la alegerea și cernerea poeziilor, aceleași considerații critice în folosirea limbei și în menținerea idiomelor proprii limbei populare (vezi poeziile de sub 16, 20, 32, 48 etc.).

Cîntecele aceste sunt alese din același jur (al Caransebeșului) ca și *Cîntecele bânățene*. În ambele colecții d-l Hodoș a știut să observe strict acel principiu, lansat mai întii de cunoscuții folcloriști germani, frații Grimm, că numai cele colecții de povești, poezii și legende populare au valoare literară și pot servi de temei la scrutări științifice, cari conservă idiomele poporului întocmai.

Cu un cuvînt : cîntecele cătănești d-lui Hodoș îi fac onoare.

Mai sus am arătat motorul, izvoarele ce dau naștere acestor cîntece. Voi scoate vreo cîteva *motive* la iveală, după impresiile primite în urma acestor colecții.

Mama este cel dintii și cel mai nesecat izvor pentru acest fel de cîntece. Flăcăul român e puiul mamei. La sînul ei a crescut, de ea se desparte mai întii, pe ea a iubit-o mai mult decît pe oricine din lume. Dragostea față de mamă e cu mult mai intensivă decît față de tată. Pentru aceea mama își plînge feciorul mai mult. Iar feciorul cu jale își ia ziua-bună de la mamă-sa :

Mă duc, mamă, la cătane,
Tu rămii și-mi spală haine,
Le spală în lacrimile,
Le uscă pe gîrdurile,
Tot în dor și tot în jale...

Iar din depărtare își aduce cu dor aminte de chinuita
maică de acasă și cîntă astfel :

Amărită turturea
Să mă treci Italia
Să mă duc în țara mea,
Să mai văd pe maică-mea
Amărită, jeluită,
Lacrimile jos îi pică...

Mișcător e acel tablou unde fiul blestemă pe mamă-sa
că de ce l-a făcut „frumos / Neamțului de bun folos“,
mai bine să-l fi făcut fată, căci altfel n-ar fi cătănit nici-
odată.

Iubita. Cel mai puternic sentiment după dragostea față
de mamă e dragostea față de aleasa inimii. Durerea și
îndoiala că se desparte acum de aceea cu care atîtea zile
și nopți de fericire a petrecut în nevinovate desfătări,
și acum trei ani să nu o mai vadă. Iar :

Trei ani e vreme lungă,
Cine poate să-i ajungă ?

E grea bieților feciori mai ales despărțirea. Fetele mai
îndrăgostite se ofer chiar să le ducă și pe ele :

Fă, neicuță, ce-i putea
Și mă ia cu dumneata,

dar el cu durere vede imposibilul și-i răspunde :

Mîndro, unde mergem noi,
Nu e iarbă, nu e grîu,
Numai sînge pîn' la brîu.

Induieșătoare e următoarea despărțire :

— Tu te duci, neico, sărace,
Eu cu dorul tău ce-oi face ?
— Tu îi face, mîndro, bine,
Că inima mea îți rămîne,
Ia-o tu și-o pune bine
Și-o sădește în grădină,
În grădină la umbriță,
Și-i du apă în guriță,
De-i vedea c-o lăstări,
Să știi, mîndro, c-oi veni,
De-i vedea că vestejește,
Nu mai trage-a mea nădejde...

O, și cîte fete *nu* mai așteaptă ca să nu vestejească
acest simbol al dragostii, ci abia ce a plecat bietul soldat,
ea-și găsește altul.

Neamțul. Nu este aproape nici o poezie în care soldatul
să nu se plîngă împotriva „neamțului“, care l-a „scris
cătănă“. Neamțul e de vină la toate, el îi dă „vițelul în-
croșat“, el îl hrănește cu „prefunt uscaț / nici cu apă
nu-i muiaț / nici cu sare nu-i sărat, / numai cu lacrimi
udat“. E mare ura împotriva acestui neamț, care pare a
fi un năbădăios straja-meșter.

Împăratul. „Mă duc cătănă împăratului“. Numai de
împărat și nicicînd de crai e vorba în cîntecele noastre
cătănești. Soldatul vorbește cu respect de împăratul său
și poartă cu drag „pușca împăratului“. E evident că pe
împărat îl socoate de supremul său șef. Are credință și
alipire către acest șef. E remarcabil că dragostea de țară,
de patrie, dispare cu desăvîrșire față de dragostea către o
persoană, către Împărat !...

Centrele militare. În poeziile cătănești se face adeseori
aluzii la aceste centre, unde sunt staționate regimentele
românești : Sibiu, Arad, Lugoj, Bosnia și mai ales Italia,
țara Talianului. Vorbind de Italia, iată cum cîntă sol-
datul :

Și mă duc, maică, mă duc,
Unde-nfloare tămîia,
Nu mai vin pînă-i lumea.
Unde-nfloare și piperul,
Nu mai vin pîn' o fi cerul.

Amintind centrele militare, îmi vine în minte că am
auzit la Sibiu un astfel de cîntec, care ar putea fi boboc
în colecția d-lui Hodoș.

Iată-l :

De-ar da Dumnezeu un foc
Să ardă orașul tot,
Să rămînă numai parii,
Să se-nțepe ghinării,
Ghinării și maiorii,
Că ei cătănesc feciorii ;
Mai rămîie ulița
Unde-mi șade mîndruța...

Nostalgia pe urmă transpiră din toate cîntecile soldatului departe de casă și de ai săi.

Nu mă mai extind însă, căci prea multe specimene ar trebui să citez din excelenta colecție. O recomand însă tuturor cetitorilor acestei foi, ca o admirabilă lectură.

RENAȘTERE LITERARĂ ?

Răspuns d-lui Mihail Dragomirescu

I

În numărul 5 al *Convorbirilor literare* din anul acesta, d-l Mihail Dragomirescu, membru în direcțiunea acestei valoroase reviste, publică un articol : *Replîce, d-lui Chendi — asupra valorii literațiilor noștri* — răspuns la o „cronică literară“ a mea, apărută în coloanele *Familiei*.

Faptul că revista din București n-a trecut cu vederea un articolaș al meu, apărut într-o revistă de la noi — la care *Convorbirile*, chiar acum cînd nu-și trăiesc zilele cele mai de aur, poate cu nedreptul se uită așa de peste umăr ca la o sărmană cenușotcă — dovedește că d-l Maiorescu și harnicii săi elevi n-au încetat a urmări mișcarea literară română de pretutindeni. A fost doar dintr-un început o problemă principală a *Convorbirilor* ca să nu se mărginească la produsele literare ale României propriu-zise, ci să deschidă coloanele sale tuturor puterilor literare din toate ținuturile române, fie acele puteri și începătoare, numai să întrunească garanțiile unui viitor literar. S-au nizuit a-și atrage aceste puteri și a controla, a lua sub scalpелul critic mișcarea literară de pretutindeni, ca astfel să fie de măsură și directivă dătătoare în literatura română. Cum și-a rezolvit această problemă o știm. Știm că ardeleni destoinici au colaborat la *Convorbiri*, știm că d-l Slavici, cu nuvelele din popor, a fost unul din regeneratorii limbei noastre literare, știm că este meritul de frunte al *Convorbirilor* că s-a cunoscut de timpuriu rostul caraghios al latinismelor și importanța limbei grăite de popor.

Libere de greșeli însă n-au fost nici *Convorbirile* în mănoasa activitate și, mai ales, cînd vorba era de aprecierea acelor produse literare cari, sau că nu erau scoase la iveală de cei de la „Junimea“, sau că nu corespundeau

principiilor criticii literare profesate de d-l Maiorescu. Și judecătorii obiectivi vor socoti-o *Convorbirilor*, desigur, de mare greșeală că, în general, au fost cu prea multă preocupare și exclusivism față de ai săi și cu prea mare violență, ba cu oarecare despectare față de tot ce-i strein de cercul său... În sfârșit, așa se vede că e spiritul în România — ca și la noi — spirit sectar, de castă, stăpînește cercurile sociale, care, durere, se manifestă și în literatură și, mai ales, în reviste, cari (chiar și cele mai de frunte) discută între sine cu aceeași lipsă de condescendență ca și partidele politice între sine.

Cît de preocupate sunt *Convorbirile* special față de noi reiese și din împrejurarea că nu este ocazie unde, fie d-l Maiorescu, fie altul din giurul său, să nu amintească și încarce cu preamăriri produsele literare ale doamnei L. Suci. Înțeleg dacă ai găsit ceva bun în acele, sau dacă ai descoperit un talent în Popovici-Bănățeanul, s-o spui o dată și să te bucuri de acest eveniment literar; da' să-i porți tot pe buze ca pe niște genii de ordinea primă, să-i prezinți cu orice prilej ca stilpi ai literaturii, pare-mi-se tot e prea peste normal.

Las pe doamna Suci — dar în fragedul talent al lui Popovici nici noi nu ne îndoim. Ca să-l comparăm cu o figură din altă literatură, ne vine în minte poetul german Theodor Körner. A murit și acesta foarte tînăr, poate mai tînăr ca Popovici. A lăsat însă lucrări, fără îndoială, mai multe și de valoare literară mai însemnată ca *În lume și celelalte* ale lui Popovici. „*Frisch auf, mein Volk, die Flammenzeichen rauchen*“ — entuziasta deviză a tînărului poet german și astăzi încă trăiește în inima poporului. Și ce credeți, mai fac criticii germani atîta vorbă cu acest talent, care a murit prea de timpuriu? *Convorbirile* însă își țin de deosebită virtute să amintească de „cele două nuvele (ale lui Popovici), cari întunecă cu desăvîrșire mai toată producțiunea noastră literară de cîțiva ani încoace“!... Zace, cred eu, în această procedură o preocupare și o exagerare, care în critica obiectivă trebuie să lipsească.

Îndrăznesc însă a mai releva o greșală a *Convorbirilor*, și aceasta privește modul de apreciere a noastră, a „ardelenilor“. (Acceptez și eu acest termen, căci, vorba fiind de literatură, la frații de dincolo, toți cei de aici suntem ar-

deleni, deși Slavici, Popovici, L. Suci au ieșit din alte părți ale țării noastre.)

Modesta mea părere este că renumita revistă din Bucu-rești, sau, mai precis, diriguitorii ei nu cunosc temeinic pe ardeleni, nu cunosc viața lor internă care stă în legătură cu manifestațiile spirituale, cu produsele literare, nu cunosc îndeajuns raporturile de viață ale poporului. Din această necunoștință rezultă aprecierea eronată a noastră și a produselor literare de aci. Această necunoștință nu este proprie numai *Convorbirilor*, ci și altor reviste. Oare cunoșteți d-voastre pe Coșbuc, înainte de a vă da de-a gata volume de poezii, pe cînd la noi era iubit și adorat cu ani înainte? Și oare faptul că Academia Română, cel mai înalt for de judecare în materie literară, premiază o lucrare ca *Excursiile* d-lui Turcu, nu dovedește plastic cît de puțin e orientată lumea literară din București asupra noastră? Înțelegi, d-le Dragomirescu, l-au premiat pe d-l Turcu, pe cînd din d-l Stăncescu, ale cărui „basmе anoste“ d-ta le nesocotești așa de mult, ai putea croi zece literați. Turci de-ai noștri. Mai auzit-au cei de la Academie pînă acum de acest literat? Ei, nici noi nu știm nimic, cu toate că e deja bărbat în vîrstă, i-am cetit cu zîmbet *Excursiile* în foiața *Gazetei Transilvaniei*, am auzit că le-a produs și pe urmă ne-a conșternat știrea: Turcu laureat! Același lucru îl face d-l Dragomirescu cînd ne prezintă pe un anumit Lucă Drugă între eroii unei preținse renașteri literare. E aceasta o nostimă procedură de a impune cuiva literați.

Astfel fiind temeiul pe care se aduc verdicte în cele literare, nu e de mirat dacă ne trezim că critica din România vorbește de *renaștere literară* la ardeleni, de o mișcare literară suprapusă celeia din România. E adevărat că nici aici la noi capacitățile literare nu se măsoară cu rigoarea cuvenită. Bill-a-Zam a ajuns, bunăoară, eternizat în *Enciclopedia română* pentru cîteva foiletoane, despre cari d-l Dragomirescu cu greu va fi auzit ceva. De la critici de valoare d-lui Maiorescu și a savanților săi elevi putem pretinde chiar ceva mai mult ca de la „enciclopediștii“ noștri, putem pretinde ca să judece totdeauna în perfectă cunoștință de cauze și împrejurări și lipsiți de orice preocupării sau considerațiuni.

O să arăt mai la vale în ce consistă mai de-aproape greșala *Convorbirilor*, cînd e vorba de ardeleni.

Aceste toate am ținut să le amintesc, pentru că articolul-răspuns al d-lui Dragomirescu mi-a făcut impresia că a fost scris tocmai din pricina că în „cronica literară“ a mea din *Familia* indirect am atins și greșeala *Convorbirilor*, săvârșită de astă dată de chiar d-l Maiorescu.

II

Să luăm chestia de la început.

D-l Maiorescu a publicat în *Convorbiri* un articol critic *In memoria unui poet bănățean*, în care face câteva reflexii asupra mișcării literare actuale — reflexii cari, făcute fiind de d-l Maiorescu, nu puteau să rămână nebagate în seamă, și asta cu atât mai mult pentru că exprimau o nouă părere, pînă acum nesuleată.

În articolul său, d-l Maiorescu ne-a surprins adică cu afirmarea că, pe cînd productivitatea literară în România se află în stagnațiune, noi, cei dincoaci, la impulsivitatea primită de dincolo, continuăm mișcarea literară. Se jeluiește d-l M. că dincolo nu mai sunt scriitori de valoare. Limitează chiar timpul (!), că pretinsa mișcare literară la noi ar data de la 1890 încoaci. La noi s-ar fi ivit începuturile unei renașteri (!), „poezia li se trezește din somnul cel de moarte, în care o adânciseră cenușa etimologismului din Blaj și pătura groasă a germanismelor“.

A lăsa această afirmare fără vreo observare ar fi fost din partea noastră, a ardelenilor, o chiar prea mare lipsă de modestie. Și dacă eu, în câteva propoziții, în „Cronica literară“ a mea din *Familia*, am ținut a declina acest compliment de la noi, am făcut-o pentru ca să feresc pe cei mulți creduli ai noștri de eventualitatea de a lua asupra-și aceste afectuoase cuvinte ale marelui critic — un lucru foarte invitător pentru mulți. Căci cine poate garanta că, în urma celor susținute de d-l Maiorescu, nu s-ar fi insinuat reprezentanții renașterii ca ciupercile după ploaie și că, bunăoară, d-l Turcu nu s-ar fi bătut în piept, zicînd: Iată eroul epocii de renaștere?! Și în felul acesta d-l Maiorescu, cu autoritatea sa literară, poate să ne facă rău, să lucreze chiar în defavorul mișcării literare.

Noi bucurosi recunoaștem ce e cu puțință, cu atât mai mult cînd e spre lauda noastră — asta una însă prea ne-a făcut surprindere. Căci de, renaștere fie, domnilor —

„numai s-o cunoaștem și noi!“! Și necazul e că, cu toată bunăvoința, nu găsim această renaștere, deși, credem, nu e atît de mare lucru a o găsi și recunoaște — dacă există.

Eu special nu sunt mai luminat nici după răspunsul d-lui Dragomirescu, după *Replîcele* din *Convorbiri*. Nu, pentru că d-l Dragomirescu, cu toată dragostea și însuflețirea pentru „renașterea“ noastră (adică a d-lui Maiorescu), n-a putut să mă convingă despre existența ei. D-sa a spus încă o dată laudele d-lui M. la adresa lui N. Popovici și L. Suciș, a vorbit de-o epocă literară deja trecută și nu de cea de la 1890 încoace, pe care d-l Maiorescu a limitat-o atît de strict. Eroii renașterii pare că-i sunt d-lui Dragomirescu întocmai atît de necunoscuți ca și mie. Nici chiar pe d-l Onițiu nu voiește să mi-l lase, ci-l numește, ca și Maiorescu, „începător“. Ei, numinea-ză-mi, d-le Dragomirescu, pe eroii renașterii și îi voi accepta și eu, alătura cu forțata d-tale teorie despre mișcarea literară!

Îmi face însă impresia că nu eu, ci d-voastre greșiți, și pentru aceea mă simt dator să revin asupra chestiunii. Sper că, cu „toate înexperiențele mele în aprecieri“, cu toate că cuvintele mele vin de la „un tînăr critic ardelen — student încă pe băncile Universității“, vor contribui cît de cît la limpezirea lucrului.

Vina principală că d-voastră judecați greșit asupra noastră o poartă împregiurarea că sunteți deprinși a nu ne aprecia cu măsura cu care pe d-voastre și produsele d-voastre literare le judecați. Cu orice prilej țineți să aduceți în legătură situația noastră politică cu activitatea noastră literară. Îmi aduc aminte că deja Alecsandri, în scrisorile sale către Negruzzi, pe urmă d-l Maiorescu și chiar d-l Dragomirescu au pus în circa vieții noastre de apăsare politică vina că n-avem mișcare literară. Dacă nu mă înșel, am fost declarați chiar în *Convorbiri* de incapabili de desăvîrșire de a da literaturii talente superioare, mai ales poeți geniali. Se spunea că puterile noastre s-ar consuma în luptele de existență națională, că firea noastră și puterea noastră de producere ar fi întunecată prin diferite circumstanții. Chiar și în răspunsul d-lui Dragomirescu aflu cuvintele: „Românii din Ungaria sunt de la 1890 încoace cu deosebire încordați pentru susținerea luptei naționale în contra politicii de maghia-

rizare a guvernului ungar, tot intersul lor într-acolo e îndreptat“.

Toate aceste principii, d-alde „*inter arma silent Musae*“, pentru a-și explica stagnațiunea în mișcarea noastră literară, sunt absolut false și denotă necunoștință de împrejurări. Mă mir altcum că se mai invocă într-o critică obiectivă astfel de dovezi, dezmințite în mod atît de plastic de Coșbuc, care, har Domnului, a trăit în același timp de apăsare, a fost chiar colaborator la un ziar politic în decurs de mai mulți ani și totuși nu s-a pierdut, nu s-a „consumat în luptele naționale“.

Altfel, o teorie ca cea profesată în *Convorbiri*, că apăsarea unui popor e o piedică în mișcarea sa literară, a fost de zeci de ori dezmințită în istoria universală a literaturii. Cert e însă contrariul, că produsele literare de valoare frîng starea de apăsare, că un singur geniu zdrobește lanțurile unui popor, făcîndu-se expresia sentimentului public și fiind plămuierea idealurilor de cari un popor e frămîntat în inima sa.

Să ne reamintim numai stările europene absolutiste, ce dănuiau în cele două decenii înainte de 1848: reacțiunea, persecutarea presei, cenzura șuchiată și surghiunirea literaților. N-au produs acești factori negativi laolaltă și această eră de crasă apăsare mișcările din toate țările, n-au produs ele o „Germanie jună“, „Italia jună“, „Francie jună“, cari au devenit campionii celei mai răs-pîndite revoluții social-politice?! N-au lipsit atunci nici cetitori, nici scriitori, nici entuziasm, nici repulsiune — cari laolaltă condiționează mișcarea literară.

Iar încît pentru Ardeal, nu știu pentru ce ar fi mai puțin priincios literaturii și mai ales poeziei, nuvelei și dramei, despre a căror lipsă făceau amintire *Convorbirile*. Nici clima, nici natura, nici situația acestei țări nu sunt nefavorabile și cu atît mai puțin limba *poporului*, care în multe părți e așa încît mai frumoasă și mai bogată în nuanțe nu o găsim la nici un scriitor de dincolo. (Altcum lucrurile aceste le-a spus mai pe larg d-l Gherea, vorbind despre condițiile între cari s-a născut și dezvoltat talentul lui Coșbuc, al poetului țărănimei.)

La aceste mai adaug un lucru pe care d-nii de la *Convorbiri* iar nu-l cunosc. Nu e adevărat că bărbații noștri inteligenți, capabili de a contribui la dezvoltarea literaturii, ar fi angajați sau s-ar consuma chiar în luptele no-

stre naționale. Precum, bunăoară, prin zierele noastre se vorbește despre manifestațiunile tinerimei de la cutare universitate — pe cînd, în fapt, numai 2—3 sunt cari muncesc și prestează ceva în cele naționale — tot asemenea e și cu bărbații noștri luptători naționali. Grosul bărbaților noștri cu carte sunt departe de valorile politice, au deplină liniște sufletească și cerc larg de liberă dezvoltare a facultăților spirituale. Mai ales bărbaților noștri de școală, sumedeniei de profesori nu le stă nimic în cale, dar absolut nimic, de a deveni propășitorii literaturii române.

Iată însă pentru ce nu se întimplă acest lucru — asemenea necunoscut *Convorbirilor*. Profesorii noștri, susținuți de confesiune și remunerați relativ rău, își caută mijloace de subzistență. Interesele mai înalte, mai ideale, cum e și propagarea literaturii naționale, le subordinează intereselor egoiste. Căutînd mijloace de susținere, le găsesc în un fel de muncă literară *practică*, în scrierea cărților didactice pe seama școlii. Această „literatură didactică“, care ia dimensiuni tot mai mari, care însă în mare parte valoare literară nu are, căci cele mai multe cărți de aceste sunt „traduceri și compilații“ și sunt bizare din punct de vedere al limbei (vezi manualele de învățămînt în Blaj și Beiuș), consumă înzecit atîtea puteri ca viața noastră politică.

Și această literatură didactică a noastră, d-voastre, celora de dincolo, vă este cu desăvîrșire streină. De la aprecierea *Psihologiei* lui Ion Popescu încoace, *Convorbirile* în puține rînduri a făcut amintire de cărțile noastre. Astfel, bunăoară, mi s-a dat mai dăunăzi prilejul a auzi din gura unui scriitor de-al d-voastre că nu cunoaște nimic de profesorul dr. D. P. Barcianu din Sibiu, scriitor cu strălucit trecut în literatura pedagogică — pe cînd același scriitor al d-voastre cunoștea și admira pe V. Vlad-Delamarina, L. Suciuc, Lucă Drugă, pentru că d-nii Maiorescu și Dragomirescu i-au scos la lumina zilei...

Iată, domnilor, că vă lipsește puțința de-a judeca temeinic asupra valorii literaților noștri. Iată ce confuzii de concepții literare provocați prin distinsa d-voastră revistă.

Dar să mă extind mai departe. Vorbind de profesori, trebuie să vorbesc și de un alt cusur ce stă în calea progresului literar al nostru. Acești profesori, chemați în primul rînd a trezi dragoste față de literatura română

— cu puține excepțiuni — nu-și împlinesc și nu-și știu împlini această datorință. Ca student universitar și, mai ales, ca prezident în decurs de 3 ani și jumătate al secției literare a societății noastre din Budapesta, am venit în atingere cu sute de studenți români, ieșiți de la diferite institute române; dar e groaznic de mare dezorientarea lor în ale limbei și ale literaturii noastre. Sunt mulți cari nu știu să-ți înjghebeze o zicere corectă în limba românească. Cu atât mai puțin am putut afla vreo umbră de entuziasm pentru literatura română. Îi poți număra pe degete pe aceia cari cunosc vreo câțiva scriitori români. Într-acești din urmă se disting, firește, absolvenții școlilor din Brașov, unde literatura română în timpul din urmă se predă aproape pe baze academice.

Între astfel de împrejurări poftescă d-nii Maiorescu și Dragomirescu și vorbească de o „renaștere literară”, poftescă și ne pună pe noi în fruntea mișcării literare — noi nu îndrăznim a o face.

Părerea mea este că scriitorii noștri, fie chiar și cei invocați de *Convorbiri*, nu au în sine acele elemente, acea putere intensivă, cari să fie în stare a schimba această stare de lucruri și să provoace o faptică renaștere. Protejații fericiți ai *Convorbirilor*, eroii preținsei renașteri de la 1890 încoace, nu ne pot da hrana necesară, nu ne pot scutura din indiferentismul nostru, nu pot pune masele în mișcare — încît să putem justifica cuvintele d-lui Maiorescu: „De la 1890 încoace în Ardeal se deșteaptă poezia din somnul cel de moarte, se ivește renașterea“... E chiar un atestat de paupertate ce ne dă d-l Maiorescu creînd din o asemenea eră o eră de renaștere.

D-l Dragomirescu în răspunsul său accentuează ca fapt îmbucurător împrejurarea că noi am ieșit din pătura germanismelor și a latinismelor. Relevă că, cu diferite prilejuri, a cetit frumoși articoli de gazete, lucru ce-l socoate drept indiciu pentru renașterea literară.

Îmi permit și la aceasta cîteva reflexii. Adevărat e că cu ziaristica noastră de aici suntem mîndri față de cea din România. Seriozitatea în muncă, ținta la care tind și sfințenia cauzei ce fiecare după putință o apără, tonul relativ mai culant și entuziasmul nefătărit o ridică peste nivelul moral al foilor de dincolo. În ale limbei însă stăm uimitor de îndărăt față de acele — chiar abstracție făcînd de noianul de franțuzisme al lor.

Și dacă totuși se găsec și la noi articoli scriși în o limbă mai convenabilă, asta, desigur, nu se datorește reprezentanților renașterii literare, semnați de *Convorbiri*. Lucrul se explică astfel. Intemeietorul ziaristicii noastre *mai nouă* este d-l Slavici. Activitatea *Tribunei*, dirigeată odinioară de d-l Slavici, a fost pentru noi binefăcătoare și în răspîndirea limbei literare. Limba lui Slavici, care în articolii politici, ca și în nuvelele din popor, e ușoară și potrivită firei și modului nostru de gîndire, și-au însușit-o încîtva toți aceia din peana cărora se strecoară prin ziarele noastre articoli frumoși — încît atrag atenția și a criticilor de talia d-lui Dragomirescu.

Cel ce a avut însă fericirea de a fi membru al unei redacții de la noi și a ajunge conducător al rubricii „Correspondențe” știe cît de puține sunt acele corespondențe cari poartă pecetea limbei lui Slavici și care peste tot ca limbă pot fi publicate. Invit pe d-l Dragomirescu ca, trecînd cîndva prin Arad sau Sibiu, să învrednicească cu atenția sa redacțiile noastre și vrafurile de manuscrise cari n-au trecut încă prin procesul de cizelare, prin mîna ucigașă a redactorului de resort și pe urmă să mai vorbească de o renaștere a limbei, că noi cei de aici stăm în fruntea renașterii, că am început să înțelegem frumusețea limbei, că suntem în stare să ne îmbrăcăm sentimentele în forme curate etc., etc.

Iată, astfel stăm cu renașterea noastră, d-le Dragomirescu.

Eu cînd voiesc să vorbesc de renaștere literară, caut dovezi, le caut în păturile poporului și în manifestările lui, le caut în cercurile societății inteligente și mai ales în tinerime, căci ea trebuie să fie întotdeauna în fruntea renașterilor. Iar dacă asemenea dovezi nu întîlnesc; dacă nici în școală, nici în familie interes pentru literatură nu află; dacă pe întreg rotogolul românesc de dincoace, nici eu, nici d-l Dragomirescu nu găsim scriitori înzestrați cu talent destul de mare pentru a urni literatura din loc; dacă, în sfîrșit, încercările scriitorilor tineri, cum nici d-l Dragomirescu nu contestă, n-au ajuns încă la valoare artistică — cum se poate vorbi de o renaștere literară sau și numai de începuturile unei renașteri?

Rămîne — pentru mine cel puțin — enigmatic ce l-a putut îndemna pe d-l Maiorescu la această constatare. (Pentru ce a acceptat d-l Dragomirescu această vedere e

mai ușor de explicat!). Poate momentana însuflețire pentru V. Vlad-Delamarina, poate nemulțumirea sa pentru scriitorii de dincolo. Ei, criticii mari, sunt totdeauna nemulțumiți când, în lipsa scriitorilor mari, le lipsesc sujete congeniale și cad adeseori în păcatul de a se inspira, în lipsa altora, și de talente inferioare.

Mai enigmatic îmi este însă de ce d-l Maiorescu a ținut de trebuință să facă deodată deosebire între literați și literatură de dincoace și de dincolo, ridicând, cum am zice, bariere între noi și reducând mișcarea literară la cadre teritoriale. Nu înțeleg ce l-a îndemnat să facă această fină distincție acum, când cu toții tindem la unitate culturală, cu toții știm de o singură literatură română, când Eminescu și Coșbuc sunt în aceeași măsură ai noștri ca și ai celor de dincolo. Nu, nici chiar de dragul constatării unei renașteri, această distincție nu trebuie făcută. O limbă vorbim, o literatură avem, buni sau răi, mari sau mici, cu toții ei aparținem.

În urma acestora întreb: oare nu e mai corectă procedura a releva defectele de tot modestei noastre literaturi decât a scoate la iveală câteva apariții îmbucurătoare, cum fac *Convorbirile* și a face tărăboi în jurul lor, alcătuind astfel legenda renașterii literare? Nu e dăunoadă literaturii o legendă, când ea-și găsește chiar un cult oarecare în coloanele unei distinse reviste?

Eu așa cred. Și de o părere cu mine vor fi toți aceia cari n-au slăbiciunea de a crede în... legende.

EPIGONII CIPARIENI

E,-ne,-une,-ciune,
-aciune,-căciune,
-văcăciune.

Mai zilele trecute făcui cunoștința unui domn onorabil din X. Limbajul ce-l întrebuița era atît de strict ciparian, încît mă puse în uimire. Nu credeam că acum, când prinde rădăcini legenda unei renașteri literare la noi, să mai existe asemenea frînturi ale gloriosului nostru dialect literar. Numai deunăzi doar un domn critic din România ne spunea că am ieșit din cenușa etimologismului.

— Eu sunt N., jude *regiu emerit*, mi se prezentă stimabilul.

— Eu sunt C., reflectai eu.

— Ah, d-l C., noul *redaptore*? *Cognosc, cognosc* din *comunicacioanele diuarelor*, răspunse d-l „emerit“.

— Spune, d-le redaptore, unde ai *absolt stuzele*? se adresă tot către mine. Mă înholbai la dînsul, fără a-l pricepe, văzui însă la moment că stau în fața venerabilă a unui patentat ucenic al lui Cipariu.

„Unde ai trecut *limele stuzelor*?“ — mă întrebă din nou, vezi Doamne, mai precis. Neînțelegîndu-l nici acum, colegii mei de redacție, cari erau introduși în misterele cipariene ale d-lui „emerit“, mă deslușiră. Întrebarea adică era: unde am trecut limitele studiilor?...

Și în felul acesta decurse între noi și d-l N., jude emerit, o oară de conversație. Se înțelege că eu, pentru ca să pot urmări cu atenție conversația, am fost silit să iau din biblioteca redacției glosariul lui Laurian și Massim, și cu acesta în mîna să tilcuiesc spusele epigonului ciparian.

Cînd se depărtă, eram obosit formal și mă bucurai auzindu-l salutînd cu tipicele sale: *salutacioane, plecacioane!*

„Plecacioane bună, poftim!“ „La revedere, la Câr-
nacioane“ (Crăciun), reflectează răutăcioșii mei colegi.
Și figura prehistorică dispăru.

*

Credeam, de fapt, că acesta va fi ultimul mohican, cel
din urmă pumn de cenușă din vatra etimologismului.
Mi-a fost dat însă în curînd prilejul de a mă convinge de
contrariul. Scurt timp după această scenă ne-a sosit la
redacție o carte de vreo 300 pagini, octav mic, tipar petit.
Directorul, șeful meu, a binevoit a mi-o împărți mie pen-
tru a o anunța. Îmi fac acum datorița.

Spun de la început că am de lucru cu un fenice ce
s-a ridicat în falnic zbor din „cenușa etimologismului“.
Nu-i cunoașteți numele? Iată-l:

„*Filotea sau Introducerea la vietia pia* de Santulu
Franciscu de Sales, tradusă în limb'a romana de catra
Damianu Eli'a Domsî'a, ieromonacu blasialanu gr.-catu
al monastirei din Blasiu. Sibiiu, 1898“.

Deci nu e original acest fenice, ci o traducere. Numele
traducătorului e scris *Domsî'a*. Judecînd după semnul
elisiunei probabil că are să sune Domsî-aa. Nu știu. Mie
nu mi-e cunoscut.

D-l Domsî'a este poate un literat „emerit“ ca și ju-
dele meu regiu, care mă întreba de „*limele stuzelor*“. Însă
de... — *non quis sed quid*. „*Filoteea*“, iubiți cetitori, este
o carte de rugăciuni, meditați asupra condițiilor unui trai
evlavios, îndrumări la păstrarea virtuților și alungarea is-
pitelor. Toate aceste sunt sfaturi ce le dă „santulu autor“
unei creștine, numită *Filoteea*, care „aspira la pietate“.

Las în sarcina altora a se ocupa de partea dogmatică
și etică a cărții, pe mine mă importă numai traducerea,
numai partea literară.

Traducînd această carte, d-l Domșa în tot cazul a
voit să deie în mâinele credincioșilor bisericii sale un fel
de „îndreptar practic“ în ale religiunii, o carte de ru-
găciuni și de meditațiuni ușoare. Acești credincioși ai bi-
sericii însă în prima linie sunt cei din popor. Lor le
trebuia o carte românească. D-l traducător însă a făcut
ceea ce a făcut și d-l Vaida Voievod care, în broșura sa
despre post, voind a combate vederile sau, mai corect,
simțul religios al unei dame, i-au dezvoltat niște teorii
științifice din *medicină*, uitînd că dama din chestiune n-a

ascultat științele medicale. Astfel și cetitorii din popor ai
Filoteii cari nu știu manopera cu glosariul lui Laurian și
Massim vor fi cu greu accesibili pentru povețele „san-
tului autore“. Vor fi accesibili însă pentru scandală, căci
e imposibil ca, cetînd în *Filoteea*, să nu pufnești în ris, în
loc de a fi serios și cu evlavie. Limba e de vină, limba
d-lui Domsî'a. Această limbă e o armonică fuziune a lim-
bei lui Arune Pumnul cu a bătrînului Timoteiu. Cetînd în
ea suntem transpuși în fericita eră a „lepturarelor“, în
care era permisă silabisirea: -ăcăciune,- căciune, -văcă-
ciune.

Ca o curiozitate lingvistică, *Filoteea* e demnă de aten-
ție, și cine voiește să aibă o oară fericită, cu ris și glume,
să și-o procure. Să-mi fie permis a înșira cîteva speci-
mene alese din paginile la cari, din întîmplare, am
deschis:

- pag. 220 — „*In al doile, ânima, corpulu și sufletulu
cu totu ce se tiene de ele consecrasi-ti le
amorei și sierbitiului lui Domnedieu... cu
mediulocele cari ți erau la dispusețiune.*“
- pag. 290 — „*O căte consolatiuni dulci de ale gratiei
sale nu te iubiară să gusti în sacraminte,
în lecture și în rogatiuni. O, Filoteea, tu
dormiai și Domnedieu veghea peste tene
și-ti formula cugete de pace și de
charitate.*“
- pag. 224 — „*Primul efeptu al iubirei este unirea in-
disolubila.*“
- pag. 225 — „*Defepetele te oblega la o compatimire te-
nera si amabila.*“
- pag. 256 — „*A ne curatâ la funtana de tota macula.*“
- pag. 6 — „*Unirea amorosa cu Domnedieu.*“
- pag. 257 — „*Considera, ore anim'a aibi-ti-o sub potes-
tate, ori dora tulitu-ti-a din mîmuri pre
intru a se lua dupa neste afectiuni dis-
ordinale.*“
- pag. 301 — „*Te conjur pe intestinele misericordiei
sale, în cari speredzi...*“

Între toate aceste sunt presărate fraze drăgălașe cu
„veri-una-dată“, „niscare-va-ori“, „obiept“, „vertute“,
„liati formula de protestatiune“, „se vieze Isus“ și alte o
mie.

Cap de operă însă este cum știe traducătorul să citeze din cărțile apostolilor. Zice într-un loc :

„Barbatii asisderea impreuna locuindu cu muliurile sale cu cunoscentia, ca unui vasu mai slabu celui femeiescu dandu-le onore, ca si celora impreuna mostenitoare darului vietii“.

Și aceasta are pretenția să fie I, Petru, 3,7.

Iar tu, biet cap neciparist, care n-ai crescut în pustie, ci în sinul poporului, ian să te vedem, pricepi pe acest Petru ce vrea ?!

Aceasta este *Filoteea*. Aceasta este „funtana“ ce ne-o predă d-l Domsî'a, ca să ne curățim de „tota macula“.

D-le Domșa, „te conjur pe intestinele misericordiei sale în cari sperezi“, funtana d-tale e plină de nămol.

DIN BUCUREȘTI... CARAGIALE ȘI TEATRUL NAȚIONAL

D-l Caragiale, de un timp încoaci certat cu muza sa (a crede aceasta ne îndreptățește împrejurarea că nu mai produce nimic pe terenul literar), s-a luat la furcă și cu... Thalia română. Iacă pentru ce.

Piese d-sale teatrale alcătuiesc de mult o podoabă în repertoriul Teatrului Național. Prin teatru au fost popularizate, încît nu e bucureștean care să nu cunoască excelentele tipuri din „comediile lui Caragiale“. Actua-lul director al Teatrelor, d-l Petru Grădișteanu, încă le-a luat în repertoriul din stagiunea anului acestuia.

Ce să vezi însă ? Caragiale trimite o scrisoare directorului, prin care interzice să i se mai reprezinte piesele sale, și aceasta pe motivul că le consideră de „niște păcate ale tinereței“. Legea îi dă voie autorului de a proceda astfel, mai ales că d-l Caragiale n-are contract cu Teatrul Național, ba nu primea nici o retribuțiune pentru reprezentarea pieselor.

La acestea directorul Teatrelor răspunde că d-l Caragiale nu mai poate refuza reprezentarea lor, fiindcă acele piese ar fi proprietatea teatrului și s-au făcut o mulțime de cheltuieli de montare...

Caragiale însă ține strict la pretențiune și într-o scrisoare mai lungă, publicată în *Epoca*, spune, între altele, următoarele : „Am onoare să vă fac atent, d-le, la *soma-țiunea ce v-am înaintat prin portărei*, astăzi, 7 sept. 1898“. Care va să zică autorul a inacționat direcția teatrului !...

De !... Literatul este în drept a pretinde ca munca să-i fie plătită. Dacă autori inferiori iau retribuții grase de la Teatrul Național, de ce să nu fie Caragiale împărțit cu acest beneficiu. Vorba cu „păcatele tinereței“ se înțe-

A rămas ca cei de dincolo să facă un pas înainte. Și cartea despre care aici voim să luăm notiță, incontestabil, înseamnă un pas înainte în direcția aceasta.

Ne-a sosit la mână zilele aceste o carte de curînd ieșită de sub tipar la Iași. E *Cartea premiantului și a școlarului în vacanță*, scrisă de d-nii învățători Manoilescu, Zaharia și Munteanu. Această carte e menită a umple o lacună mult simțită, a fi în minile băieților de școală în decursul verii un mijloc de recreație și totodată instructiv, a da hrană ușoară și accesibilă rațiunii și fantaziei. Autorii au destinat-o anume de premiu pentru școlari — un fel de călăuză pentru ocupațiile de vară.

Tot ce poate distra și ocupa pe școlari cuprinde această carte. Găsim în ea o mulțime de jocuri de copii: jocul cu inelul, jocul de-a pasărea oarbă, de-a ursul, de-a ascunselea, cu mingea, de-a călare, jocul cu cerul, de-a pasărea zboară ș.a. Aproape toate cu ilustrații și amănunt descrise. Loc principal ocupă istorioarele morale și instructive, din viața privitoare la familie, sat și țară. Foarte potrivite probleme distractive din fizică, aritmetică. Bine sunt alese câteva poezii, rugăciuni, moravuri naționale. S-au îngrijit ca să nu lipsească nici probe de desen și câteva piese muzicale ușoare (*Buchetul și A trecut iarna geroasă*). Printre toate aceste sunt presărate ilustrații bune — observîndu-se astfel de către autori și modul de intuiție.

Tot în zilele aceste a apărut în Lipsca următoarea carte de Ferdinand Büniger: *Entwicklungsgeschichte des Volkslesebuches* — tractînd fazele de dezvoltare ale lecturilor populare germane. E o carte de mare valoare aceasta, despre care aici însă nu e locul a spune multe. Ne interesează numai faptul că autorul vorbește cu cea mai mare recunoștință de F. E. Rochow, autorul unui lecturar numit *Kinderfreund* — amic al copiilor, tipărit deja la 1776. Rochow a devenit prin această carte, menită a distra și deștepta copiii țăranilor, întemeietorul cărților populare de cetire. Asemenea, de mare importanță în dezvoltarea ramului acestuia de literatură pedagogică este A. F. Schnell, cu lecturarul său *centralizat*, apărut la 1860. (Se știe că centralizarea materialului de învățămînt a fost profesată în Germania de Herbart și Ziller, cari au avut în toate țările aderenți. Întocmitorii lecturilor

noastre în cea mai mare parte încă sunt herbart-zilleriani.)

Acest Schnell și-a intitulat cartea sa amintită astfel: *Bilder mit dazu passende Geschichten, Bibelsprüche, Gedichten und Liedern, Raethseln und Aufgaben als Grundlage zu den vereinigten Anschauungs-Gedächtnis-Sprech- und Schönschreibe, Lese-Sing- und Zeichnuebungen*.

O carte de felul aceleia a lui Schnell este și „premiatul“ învățătorilor din Iași. E prima și unica de felul acesta pînă acum în literatura noastră, și din acest motiv avem cuvînt să-i dăm importanța și atenția ce i se cuvine. Pe lîngă toate cele zise mai sus, opul acesta are favorul de a fi scris într-o limbă cum o vorbește poporul chiar și pe la noi, și nimic nu ne stă în cale de a-l introduce și lăți și la noi. Copiilor le vom procura plăcere — căci e foarte drăguță această carte, încît și om mare fiind nu-ți vine a o lăsa din mîni.

Evident că la o nouă ediție, autorii se vor nizuși a ne da un material mai bogat și ceva mai ales, și vor pune și mai mare preț pe partea folclorică, care în ediția primă nu iese îndeajuns la iveală.

Spre orientarea celor ce se vor interesa de această carte — și e de dorit să fie mulți de aceștia — spunem că „premiatul“ cuprinde vreo 220 pagini 8° și costă 2 lei.

*

De încheiere, o mică indiscreție, ce stă în legătură cu chestia atinsă.

Am cunoștință personală că o scriitoare *de la noi* posedă o colecție de drăgălașe istorioare morale pentru copii de ambele sexe. Manuscrisul îi stă de mai mulți ani în sertar și autoarea nu se poate decide a-l da în vileag sub cuvînt că nu se caută asemenea literatură. Cunoscînd talentul scriitoarei noastre — apreciat și recunoscut în diferite reviste literare — pot afirma că e în detrimentul literaturii, și în primul rînd al literaturii de genul amintit, că produse de aceste rămîn nepublicate.

Mi-ar părea bine ca la acest loc să pot reveni cît mai curînd asupra „istorioarelor“ d-șoarei ***!

TRAIAN DEMETRESCU

„*Freiheit ist nur in dem Reich der Träume
Und das Schöne blüht nur im Gesang.*“

(Schiller)

Presa din București a vorbit zilele aceste la coloana a cincea despre Traian Demetrescu. Drept îndemn i-a servit ideea ca să se înalțe o statuă modestă la părăsitul mormînt al melancolicului poet de la Craiova.

Cîțiva amatori ai răposatului, cîțiva prieteni și cunoscuți au sulevat această idee și acum incurg sumulițe neînsemnate la redacțiile diferitelor gazete în scopul întrupării nobilului propus. Putea-se-va realiza nobilul gînd, putea-vor să adune atîta ca să delătore bălăriile din jurul mormîntului și să înfigă o cruce demnă de un suflet rar — e greu de prevăzut, căci pungile pline sunt închise pentru asemenea scopuri. Ca amator al lui Demetrescu, îmi împlinesc însă datorința, făcîndu-l cunoscut cetitorilor acestui ziar și atrăgîndu-le totodată atenția asupra colecției ce se face în România pentru a i se aduce un semn de stimă.

Am pus în fruntea reflexiilor mele un dicton din Schiller al cărui sens e atît de potrivit pentru viața și produsele literare ale lui Traian Demetrescu. Viața lui, într-adevăr, a fost o luptă pentru *libertate*, care a găsit-o numai în imperiul visurilor — și o alergare după *frumos*, ce l-a găsit numai în domeniul poeziei, acolo unde exclusiv rezidă frumosul etern.

Libertatea e himeră pe care nime n-o ajunge, numai în iluzii. Poetul, suflet extraordinar, își croiește din aceste iluzii o lume proprie, în care el dispune, el e stăpîn mare și absolut. Îndată ce însă o forță brutală, fie mizeria vieții, fie calamități sufletești, îl împing din această lume și îl transpun pe terenul „tristei realități“ — visurile se spulberă, libertatea e pierdută, poetul e despoiat de far-

mecul vieții și traiul i se preface în chin, în plîns și suferință.

Traian Demetrescu a fost poet în puterea cuvîntului. Sufletul lui se aseamănă însă zorelelor, acelor flori de o feciorelnică gingășie, cari își deschid petalele numai în zori și se închid îndată ce raza caldă a soarelui le soarbe picurul de rouă. Ca aceste flori era alcătuit acest poet, menit să viseze numai — iar nu pentru lumea al cărei soare e lupta de interese. În această lume de toate zilele, în acest clocot de patimi firea de poet se ofilește.

În vîrsta fragedă, soarta l-a încredințat valurilor luptei pentru viață. În etate de 18 ani, Demetrescu a luat deja condeiul în mînă, ca cu acesta să-și dobîndească mijloacele necesari. A scris la reviste și ziare. E cert însă că cel ce este silit a trăi în urma condeiului e mai expus a ajunge în mizerie. Fiind, mai ales — ca Demetrescu — o inimă delicată și sensibilă, om just și cu idealuri, te duci de-a dreptul spre deznădăjduire. Visul se ciocnește brutal cu realitatea, și rezultatul cionirii e cel mai cras decepționism. Scrierile lui Demetrescu sunt toate pătrunse de acest pesimism. Este însă o durere firească în toate productele lui. Nu e nimic fals, nimic simulat sau mințit — cum o fac poezii de modă. Și aceasta este originalitate, îl ridică și ni-l face drag înaintea sumedeniei de maimuțari, cari, zi de zi, ne maltratează. Rar ni s-a dat să cetim sentimente și emoții dezvelite cu atîta sinceritate, expuse atît de delicat și de sugestiv. Este în literatura noastră unicul de acest gen.

Traian Demetrescu a scris între anii 1888 și 1896. În acest interval a publicat peste 10 volume de proză și poezie. Iată aceste lucrări în ordine cronologică: *Amurgul*, poezii, 1888; *Evoluția în literatură*, 1889; *Cartea unei inimi*, 1890; *Săracii*, versuri, 1890; *Profile literare*, 1891; *Intim*, nuvele, 1892; *Sensitive*, poezii, 1892; *Iubita*, roman, 1895; *Priveliști din viață*, 1896, o dramă tradusă după Francisc Coppée.

După moarte i s-au mai tipărit postumele *Nuvele*, romanul *Cum iubim* și poeziile *Acuarele*, la care poetul Steuermann a scris o scurtă schiță biografică. Fecundul scriitor a murit la 17/29 aprilie 1896, în vîrstă de 30 de ani.

Dintre amintitele produse mai puțină valoare au încercările lui de critică literară. El a fost un autodidact

zelos, a cetit mai mult, dar fără vreun sistem, încît să fie ajuns la o școală literară, ca să se valideze ca diriguitor estetic al literaturii de dincolo.

Terenul prielnic pentru el, potrivit cu talentul și înclinațiunile lui, a rămas poezia — în vers și proză. În șirul mare de volume găsim bucăți de proză și poezie de o frumuseță necunoscută pînă acum în literatura noastră. În *Intim*, în *Privești din viață*, găsim stări sufletești și peisaje din natură zugrăvite cu o măiestrie genială. Iar haina în care își îmbracă gândurile frumoase e atît de pitorească, încît rămii încîntat ca în fața unei frumoase lunci împodobite cu deliciile primăverii. Înțeleg sub acestea limba cea nespus de dulce, sau — cum ar zice Demetrescu — cea „dureros de dulce“, care în poezie și proză sună ca o melodie feerică. Vor fi mulți cari n-or găsi admisibil înfloritul stil al lui Demetrescu, eu însă îl țin de foarte poetic și drăgălaș. Tocmai stilul acesta e caracteristic pentru el, felul de a analiza sentimente și a diseca situații.

Iată, bunăoară, detaliurile prin cari ne dă un perfect tablou al unei fecioare adormite :

Doarme... ritmic îi tresaltă
Sinul ei rotund și moale,
Iar cămașa ridicată
Pîn' la briu, i-arată goale
Pulpele învăluite
În ciorapii lungi, subțiri ;
Sub pleoape liniștite
S-ascund dulcile-i priviri.
Părul resfirat îi cade
Peste umeri, peste spate ;
Fără nici un dor în pieptu-i
Inima-i tihnită bate.
Somnul îndrăgit de dînsa
Parc-ar sta un veac la pază
Și cu aripile-i calde
Voluptos o-mbrățișează...

Este în versurile aceste, ca și în ființa întreagă a lui Demetrescu, ceva din senzualismul lui Heine. (Poate și din felul vienezului Sacher Mazoch.) Găsim însă și focul mistuitor al dragostei, elanul în care amorul îl transpune pe poetul-geniu.

Dragostea și natura au fost motoarele de creațiune. Avea o adorațiune aproape bolnavă față de natură, iar dragostea l-a purtat prin toate peripețiile ei, prin păienjenșul plăcerilor, ca și prin lațul de intrigi și dureri.

Purtînd în sine germenul melancoliei (Demetrescu a murit de ftizie), el îndeosebi durerea o cînta. Subiectivist din cale-afară, în toate vedea firea trecătoare. Omul, ca și toate podoabele lumii, este creat ca să dispară. Fericite de cel ce poate lăsa o urmă pe acest pămînt.

Și Demetrescu a lăsat o urmă modestă, dar demnă de a fi băgată în seamă. În poezia noastră romantică, Traian Demetrescu și-a făcut loc pentru totdeauna.

CRITICĂ, REPLICĂ, DUPLICĂ...

Unui fost „măestru de conferințe“

S-a afirmat mai zilele trecute, dintr-o parte, că la noi, românii, se face în general prea multă critică față cu puținul ce se produce pe terenul artei și al literaturii. Eu cred că explicarea firească a acestui adevăr este dată în spiritul critic propriu românului. Se știe că românul nu este numai poet din naștere, ci și critic. Poporul nostru n-are numai talentul de a crea versuri de o frumuseță rară și de o extraordinară desăvârșire artistică, ci el mai are și însușirea de a supune toate manifestările sale unei continue și poate inconștiente aprecieri, unei continue cernerii. Acestui spirit de apreciere i se datorește, în primul rând, gustul cel rafinat pentru frumosul estetic, remarcat mai ales la întocmirea portului. Din această a lui însușire emanează vecinicile zeflemele și sarcasmul, de care vorba românului este însoțită.

Astfel, e foarte firesc dacă numărul criticilor noștri stă să întreaacă pe acela al producătorilor literari. Durere numai că prea mulți din acești critici trădează toate particularitățile *criticului-țăran*, și încă ale țăranului celui mai puțin binecuvîntat de la natură, care stă pe o treaptă egală cu hotentotul și cu botocudul.

*

Max Nordau, în studiul său *Von der Kritik und den Kritikern*, atacă strașnic numărul horend al recenzenților și cronicarilor literari, teatrali, muzicali etc., cari își exerciază această meserie chiar și fără a avea cea mai primitivă condiție — temperamentul.

Criticii noștri cel puțin de temperament dispun cu îmbelșugare — bineînțeles, temperament tot țărănesc. Voi cita un caz pentru a invedera acestea.

În luna trecută, sublocotenentul Sofronie Ivanovici din București dă în vileag un volum de poezii, numite originale, sub titlul: *Spre ideal*. Nu știu de ce greutate literară sunt, căci din cauze atât de economie, cât și igienice, nu poți să citești tot ce se scrie la noi în timpul din urmă. Am văzut însă volumul într-un galantar. Coperta e perfectă... O zină, nudă ca toate zinele, călare pe sece-re-a lunei — o parodie după frumosul tablou al lui Kaulbach — zboară spre sferele înalte, voind a înălța cu sine și versurile lui Ivanovici.

Dar iată că se apropie bălaurul, vrăjmaș al tuturor zînelor, și apucă zîna de picior ca să nu poată zbura. Acest bălaur e — criticul nemilos.

Dușmanul *Idealului* este un om, zice-se, din rasa cea mai puțin idealistă, d-l Ighel-Deleanu, care în revista sa, *Foaia populară*, acuză pe d-l Ivanovici a fi comis furt literar. Procedura lui Ighel însă de-a scoate la iveală plagiatul este aceea a unui „*Schnüffler*“ literar. D-sa adresează adică în revista sa o „interpeleție ministrului de război“, în care cere cercetare disciplinară în contra sublocotenentului-poet, pe motivul furtului... literar. Asta a fost critica.

Urmează contracritica. Un critic anonim ia apărarea lui Ivanovici și-și tipărește contracritica pe o foaie volantă, ce se răspîndește prin comisionari prin toate cafelele și alte localuri publice... În aceasta d-l Ighel este îngrămădit cu toate epitele puțin elogioase ce se cuvin unui denunțant tendențios, care din nefericire mai e și ovreu.

Replica n-a întârziat. Ighel scrie o nouă interpeleție ministrului de război, un afiș cu litere cît pumnul, dispunând lipirea afișului pe toate colțurile Bucureștilor, ca lumea să se inițieze gratuit în secretele critice. Duplica ghiciți ce-a fost? O strașnică încăierare a părților litigante, în decursul căreia fiecare argumenta cu drasticitatea ce-i permitea... forța brachială. Discuția s-a încheiat.

Iată aici un caz de critică brutală, în care temperamentul s-a validat atât de strălucit.

*

Trec la alt sistem de procedură critică.

„Poșta redacției“ este sigur cea mai nepretențioasă rubrică a unei reviste literare. Și, cu toate aceste, ea este

una dintre cele mai îngrijite și mai cetite. În special la revistele din București, „Poșta redacției“ se cultivă cu o colosală pasiune.

Tot ce au redactorii mai bun — logică, spirit, rafinare — se depune la această rubrică. Dacă ar avea știință, ar cheltui-o și pe aceasta tot la „Poșta redacției“. „Poșta redacției“ e un cimitir de iluzii nimicite de peana ucigașă a criticului. Victime multe dorm aci somnul cel vecinic, spre bucuria cioclilor, a criticilor asasini.

Și, rogu-vă, critica e suverană, deci fiecare redactor se crede în drept a aduce sentințe de moarte asupra bieților poeți și prozatori. Legea nu stabilește responsabilitatea pentru asemenea chestiuni. Poate conștiința? Aș, tocmai asta e chestia, că conștiința nu prea funcționează la acest soi de critici de la „Poșta redacției.“

Cum, cum nu, dar e cert că la „Poșta redacției“ ei fac școală. Aici se califică pentru a face pe urmă pe recenzenții literari-teatrali-muzicali. Și unii, cari sunt mai cu noroc, o duc și mai departe, ajung chiar „măestri de conferențe“...

O nouă tactică a acestor postilioni este de a te viri la „poștă“ chiar și fără a fi reflectat cândva la coloanele revistei lor. Te tirie înaintea acestei bare de judecată caraghioasă, pentru a te osindi cu două-trei cuvinte și a face ca și mulțimea să te osindească — înțeleg acea parte a mulțimei care și ea e compusă din naivi, răutăcioși și ignoranți ca și „postilionii“. Acest fel de operațiune este totdeauna cea mai eclatantă dovadă despre nivelul scăzut al revistei respective sau al acelor care o dirigează.

Cei ce au cetit numărul din urmă al *Convorbirilor literare* vor ghici ușor la cine se refer aceste reflexii.

De când cu cele relevate de mine în coloanele *Familiei* cu privire la legenda renașterii literare povestită de cei de la *Convorbiri* — nu este număr al acestei reviste în care, sau eu, sau *Familia* să nu fim incidental amintiți și gratificați cu aluziuni malițioase. Este doar în firea tuturor oamenilor „mari“ că nu pot uita greșeala ce au făcut și nu pot uita pe cei ce au îndrăznit a le arăta această greșală. Se știe că și Schiller s-a îmbătat odată și trezindu-se a zis către cei ce au râs de el : „*Dass ihr mich schwach gesehen, das kann ich nie verzeihen*“...

D-l M. Dragomirescu, directorul *Convorbirilor*, pesemne a căzut și dînsul în păcat cînd a scris elogiile sale literaturei din Transilvania — și s-a supărat pe mine că l-am surprins. Supărării sale își dă expresie cum poate, între altele și acolo unde este mai tare, la „Poșta redacției“. Căci, vedeți d-voastre, viața e un cerc vițios, pămîntul e rotund și omul se întoarce de unde a plecat. Criticul își conservă firea originală, se reîntoarce, dacă nu dispune de alte argumente, la mijloacele primitive ale școlii din care a ieșit, la „Poșta redacției“. Aici e stăpîn absolut.

Discuția între mine și d-sa, d-l Dragomirescu o încheie la... „poșta“ *Convorbirilor*. În numărul cel mai nou (din 15 octombrie 1898) îmi adresează la „Poșta redacției“ două rînduri, în cari îmi dă de știre că la cele ce i-am reflectat în *Familia* nu-mi mai răspunde, fiind „confuzii absolute“.

Nu mă îndoiesc că pentru d-l Dragomirescu vor fi fost confuzii, căci nu e nimic mai posibil ca ceea ce multora le pare foarte lămurit d-lui Dragomirescu să-i fie de neînțeles ; iar ceea ce d-sale îi pare curat ca lamura la noi să stîrnească rîs. Din întîmplare însă, sau poate chiar din fericire, nu toți cetitorii acestei reviste rezonază cu mintea luminată a criticului de la *Convorbiri*. Ar fi prea de tot trist. Ei, și eu nu ațita pentru d-l Dragomirescu, cît pentru publicul nostru am scris „răspunsul“ meu. Știam eu că pe d-sa n-am să-l pot capacita, tocmai fiindcă prea multe lucruri i se par confuze. Dar publicul trebuia admoniat, ca să nu prindă rădăcini o teorie atît de falsă.

Că n-am vorbit în pustiu am destule dovezi. Că părerea mea n-a fost o părere izolată servească de dovadă și darea de seamă despre mișcarea noastră literară făcută de secretarul „Asociațiunii transilvane“ în august 1898. În acest raport se face amintire de criticile celebre ale *Convorbirilor* în materia renașterii literare, precum și de polemia din *Familia* în această chestiune, și se spun următoarele :

„Nu încapă îndoială : ignorantă e la mijloc. Credem anume că observarea criticului de dincolo își are originea în absoluta necunoștință a stărilor asupra cărora se pronunță ; el nu cunoaște nici ceea ce mișcarea noastră literară, de fapt, produce, nici greutățile cu care are să

se lupte, și peste aceste nu țin cont de slăbiciunile proprii.“

Presupun că aceste le va înțelege și d-l Dragomirescu, căci sunt spuse pe șleau, și cel ce le spune este șeful enciclopedic al d-lui Dragomirescu. Adevărul e că eu am ținut să discut mai cu mânuși cu „criticul de dincolo“. Eu nu i-am pus în circă „ignoranță“, i-am dat însă să înțeleagă că pentru a judeca în materie literară, prima condiție este ca să cunoască materia în care se pronunță, căci dimpotrivă, se expune a se face ridicol. Eu am discutat obiectiv fiindcă aveam în vedere că discut cu *Convorbirile literare* și fiindcă pe vremea aceea nu știam încă nimic de existența criticilor de la „Poșta redacției“, față de care trebuie să fii foarte explicit, drastic de explicit, ca să te înțeleagă.

Poate voi avea prilej în viitor, deci la revedere.

DULCEA SINAMĂGIRE...

„In deinem Nichts hoff' ich das All zu finden.“

(Goethe, *Faust*, II)

Paradoxe mai sunt și fenomenele vieții noastre sufletești !

De la început pînă la sfîrșit această viață este un lanț de sinamăgiri în cea mai mare parte conștiente. Căutăm a ne îmbogăți fantazia, a ne amăgi nervii și simțurile, a ne seduce mersul logic al rațiunii, cu scop de a ne face mai suportabilă viața. Și în măsură ce înaintăm cu veacul și cu cultura, se înmulțesc și mijloacele de sinamăgire, devin tot mai rafinate.

Frageda noastră copilărie e un vis, petrecut între ființe serafice și îngeri aripați, despre cari părinții mereu ne vorbesc, mai ales în preajma Crăciunului. În închipuirea noastră trăim în imperiul basmelor ce ni se povestesc la vatra caldă de-acasă, și figurile din aceste basme : zînele albe, feții-frumoși și bălaurii, Moș Crăciun și ceilalți unchiași ne însoțesc pînă la o înaintată limită a vîrstei.

Și ce sunt poveștile ? Producte ale fantaziei, simbolizări și alegorii mistice, cari în conștiința copilului deșteaptă icoane, ce în fond nu sunt decît o caricaturizare adeseori bizară a realității.

Părinții însă, deși ei de mult nu mai cred în minunile Sfintei Vineri și în coborîrea îngerășului în noaptea de Crăciun, țin să alimenteze zilnic fantazia copilului cu aceste povești, iar pedagogii moderni își dau și dînsii sancțiunea la această primitivă lege a educațiunii sufletului.

Se pare deci că este o necesitate absolută, o lege fi-rească care pretinde ca, încă din copilăria noastră, să ne obicinuim a vedea lumea în alte culori de cum este ea în realitate, să ne imaginăm o lume mai misterioasă și mai

puțin rațională, în care a petrece cu gândul ne este cea mai mare fericire.

Tot în stadiul prim al dezvoltării noastre intelectuale facem deja cunoștință cu o serie nesfârșită de frumoase fabule, legende și minuni, menite a ne sădi în suflet un sistem de credință, religie. Observăm același fenomen ca mai sus.

Nașterea lui Isus cu întreg decorul cel măreț — corul de îngeri, păstori, magii de la răsărit — trece în domeniul fantasticului și al transcendentului. Și deși rațiunea ne-o spune că adevăruri nu pot fi dovedite prin accidente suprafirești, deși cu mintea noastră nu putem înțelege de ce Mîntuitorul a trebuit să învieze, a trebuit să se înalțe cu trupul la ceruri pentru ca să credem în sublimele lui învățături — o tainică lege ne îndeamnă a pune credința la adăpost de calculele reci, a lăsa zbor liber imaginațiunii noastre, a crede orbește.

A fost mare numărul celor răzvrățiți împotriva acestei legi! Dar bieții filosofi, cei aderenți ai rațiunii pure, cât și materialistii, au fost nevoiți a se pleca și ei în fața tainei necuprinse. Văd și ei că este o sinamăgire, dar faptul că omenirea niciodată și de nicăieri n-a fost fără religie, fără credință în misterii, dovedește că această sinamăgire e necesară sufletului, precum e necesară corpului hrana materială. Văd și ei că credința în o lume afară de cea reală este cea mai mare fericire. Max Müller, unul dintre cei mai profunzi cugetători actuali, dezvoltînd un asemenea fir de idei, a zis: „Asupra lui Pont și Pilat, asupra Mariei și a lui Iosif se pot naște îndoieli, dar e indisputabilă existența lumii celei din afară de marginile reale, căci este un adevăr matematiceste dovedit că în afară de orice lucru mărginit, mai există ceva“... Da, credem, și fără această credință viața noastră n-ar avea rost.

În deceniile din urmă curentul împotriva acestei sinamăgiri a devenit foarte puternic. Pozitivismul a cercat să biruiască pe toată linia, în științe, în religie, în artă. Credeau mulți că avîntul colosal ce-l iau științele exacte și, pe de altă parte, naturalismul în artă, vor reuși a alunga sau a împrăști sinamăgirea în cari omenirea se învățește ca într-o impenetrabilă, dar binefăcătoare, ceață.

Dar soarta tuturor cari au îmbrățișat problema această a fost soarta lui Faust, care, ajuns în culmea cercetărilor sale științifice și a scrutărilor sale după adevăr, a primit convingerea exprimată în cuvintele: „Știu că nu putem ști“... Și Faust a părăsit calea adevărului și s-a întors în lumea de amăgiri și misterii...

Se remarcă această soartă mai ales în literatură și artă. Aici reacțiunea împotriva tendințelor veriste chiar acum, în anii din urmă, e și mai regnantă. Aproape toți distinsii scriitori, odinioară naturalisti, au trecut de la acest fel de artă pe terenul simbolist. De la verismul abject și naturalismul sec, scriitorii celebri au revenit la formule literare cari acordă fantaziei locul de căpetenie. Francezii Balzac, Bourget, Maupassant și rușii Tolstoi și Dostoievski, pe urmă Strindberg și Ibsen, Sudermann și Gerhardt Hauptmann — tot ce au avut deceniile din urmă mai genial — s-au întors la un gen de poezie diame-tral opus naturalismului. Omenirea iarăși își vede idealele în artă, natura este iarăși plină de visuri și de iluzii.

Autori și opere nu mai sunt de recunoscut, în așa chip s-au schimbat. *Clopotul scufundat* și *Hannele* — penultimele drame ale lui Hauptmann — sunt scrise de aceeași pană ca și *Țesătorii*, dar cu toate astea aci nu găsim tendința de a zugrăvi extrem de reale mizeriile vieții și deosebiriile sociale — găsim însă îngerii și puterile invizibile cari diriguiesc soarta omenirii și o ocrotesc. Iar Sudermann, autorul dramei faimoase *Sfîrșitul Sodomei*, nu mai e același în grandioasa dramă din urmă, în care tratează tragedia lui Ioan Botezătorul. Ba se vorbește că obiectul proximei drame a acestui măiestru scriitor va fi: Isus Christos!

Și lumea aplaudează extaziată aceste nouă produse literare. Nime nu se poate sustrage de la puternica impresie ce i-o produce arta simbolistă, acest cel mai nou mijloc de amăgire a masei. Cum se explică deci această revănire de la real la ideal, din lumea adevărului la cea fantastică?

D-l Gherea, celebrul nostru critic, se scapă într-un scurt articol de această „problemă literară“, numind-o „stranie și la prima vedere puțin explicabilă“.

Este foarte firesc ca d-lui Gherea să-i pară straniu un asemenea curent, pentru că felul cum concepe d-sa arta este cu desăvîrșire contrar simbolismului. Vederile

d-sale militează pentru naturalism. Iată ce ne spune în același articol : că naturalismul e un copil *legitim* al epocii noastre, că e strâns legat de întreaga dezvoltare socială contemporană, că spiritul omenesc ajuns la maturitate în știință nu mai poate să se mulțumească în artă cu idealismurile, simbolismurile și fantaziile, că *formula naturalistă se impune...*

Dar chiar și numai constatarea existenței acestui nou curent (nou numai în formă) este o completă dezavuare a d-lui Gherea. Formula naturalistă, departe de a se impune, nu este altceva decît o fază de decadență a artei, iar noul curent e o revenire, o îmbrățișare pasionată a artei părăsitate. Sufletul artistului, după oboseala pribegire prin valea reală a plîngerii, a revenit în împărăția sa, a visurilor și a idealurilor. L-a readus în această împărăție aceeași lege tainică, aceeași necesitate sufletească ce se cheamă... sinamăgire.

D-l Gherea în concepțiile d-sale eludă rolul important ce-l are sinamăgirea în artă, și pentru aceea i se pare stranie noua problemă. Și, într-adevăr, întreaga ei explicație este dată în acest rol, numai în acesta.

Dintre multele tălmăciri ce se dau artei, mie mi se pare mai apropiată de adevăr cea dată de esteticianul german Lange în opera lui : *Sinamăgirea conștiință ca simbură al plăcerii artistice*, operă apărută acu trei ani în Leipzig.

„Arta — zice d-l Lange — este facultatea unui om de-a procura plăcere nelegată de interese practice și întemeiate pe o *sinamăgire conștientă*. Ea stă deasupra noțiunilor de bine sau rău, de urît sau frumos, căci creează valori generale, creează orișice ar putea să procure farmecul estetic al sinamăgirii conștiente...”

Iată aici o definițiune în care nu se admit principii burgheze sau socialiste, care însă scoate din cadrele sale cu desăvîrșire și naturalismul, fiindcă acela stă în brutală opoziție cu tot ce e sinamăgire. Pornind din această concepție vedem totodată de ce a trebuit să cadă naturalismul : fiindcă el este o formulă seacă literară și, ca atare, nu se poate avînta niciodată la sferele artei genuine. Adevărații artiști simțind acest adevăr, s-au salvat pe sine întorcîndu-se de la curentul naturalist, iar noua problemă ce au îmbrățișat înseamnă reabilitarea sinamă-

girei conștiente ca temei principal al artei și ca o necesitate psihică indispensabilă pentru artiști și mulțime.

Dar unde mai are dulcea iluzie un rol de căpetenie ? În tinerețea noastră ! Este un timp în viața noastră cînd nu basmele ne impresionează, nici lumea cu legendele sale, în care respirăm mai cu predilecție, ci o lume de desfătare puritană, lume de plăceri și vise înzecit mai frumoase, mai dragi și mai necuprinse. Este aceasta poate cea mai puternică sinamăgire, e amorul cu raiul său de plăceri și chinuri.

Conștiința ne este stăpinită de un singur chip slăvit, de un singur ideal. Pierdem pămîntul real de sub picioare și ne creăm o lume proprie, rătăcind în ea ca fluturașul ameuțit de parfumul florilor de primăvară. Și știm că totul nu e decît vis, iluzie, minciună — dar nu putem fugi de ea, căci ne este necesară sufletului această dulce, dulce sinamăgire...

Și acum, rogu-vă, despoiați pe copil de basmele cele dragi, luați-i omului credința, artistului iluziile și inimii tinere amorul înfocat ! Nu le-ați răpit tot reazimul moral, toiagul pe care se sprijinesc în viața lor ?

Zdrobiți-le cu mîna păgînă lumea de sinamăgiri în care trăiesc ! Nu le-ați redus oare astfel scopul vieții la înguste cadre ale eului material și trecător ?

O, nu, dacă iubiți omenirea, nu vă atingeți de aceste proprietăți ale ei ! Lăsați copilul să se încline înaintea copilului din iesle, lăsați tot omul să se mire și să creadă ca și cele trei mironosițe cărora li s-a vestit învierea. Nu conturbați pe artist în crearea lumii de dulci iluzii și *iubiți, iubiți, cari mai aveți inimă !*

București

„GERMANIA JUNĂ“

1830—1848

„Luft, Luft in den Massen!“..

(Gutzkow, Nero)

I

Anul expirat a fost o epocă a aniversărilor. S-a serbat pretutindeni și cu mult alai triumful libertăților de la 1848. S-a adus, acum, după 50 de ani de libertate, prinos de recunoștință factorilor cari au conlucrat la pasul uriaș de înaintare a civilizațiunei popoarelor. Și, cum această epocă nu este legată de un singur nume, sau numai de câteva figuri mărețe, ci de un complex întreg de evenimente, precum și de un număr nelimitat de urzitori de fapte — multe și variate au fost și aniversările amintirei lor.

Între numele amintite cu pietate și sărbătorite în anul acesta de amicii literaturii germane au fost și câțiva scriitori germani, cunoscuți sub marca „Das junge Deutschland“¹, scriitori cari, dacă n-au avut tocmai parte *hotărîtoare* în mișcările social-politice, cărora le-a urmat regenerarea Germaniei și consolidarea ei într-un stat unitar-național, totuși au contribuit foarte mult la realizarea idealurilor poporului german, conlucrând în mod eclatant la pregătirea terenului pentru acele.

Scriitorii aparținători „Germaniei june“ n-au fost spirite cari, prin schinteia geniului, să se fi ridicat la o înălțime imensă de cugetare peste semenii lor. Cu vreo două-trei excepții, ei nici n-au lăsat urme nepieritoare în vasta literatură germană. Ei aparțin acelei categorii de luptători pe cari atât de plastic îi caracterizează Gervinus în prefața la *Istoria veacului al 19-lea*. „La începutul acestui veac — zice Gervinus — numărul capacităților extraordinare decrește, dar se sporesc cei mediocri. Spiritul ce-

¹ Am păstrat în trad. rom. numirea uzitată „Germania jună“, deși poate „Tinăra Germanie“ ar fi mai exact.

lor singuratici încetează și se manifestă spiritul tuturor. Nu calitatea sau cultura singuraticilor indivizi determină gloria acestor vremi, ci cantitatea, lățimea culturai în *mulțime*. Mișcarea maselor face ca istoria acestui timp să nu consiste numai în biografii, ci în istoria *popoarelor*. Și aceasta este ce tocmai caracterizează istoria dinainte de '48“...¹

Însemnătatea acestor scriitori e dată și numai în faptul că, chiar fără a se ridica la un înalt diapazon al artei, au știut cuprinde duhul vremii, s-au făcut interpreți fideli ai dorințelor și luptelor interne de care poporul era agitat.

Pentru noi, românii din Ungaria, cari trăim sub niște raporturi atât de similare cu cele de la începutul acestui veac, cunoașterea activității acestei pleiade de bărbați nu poate fi fără de interes. Trăim doar într-un timp cînd asupra noastră reacțiunea e stăpîină, reeditîndu-și toate orgiile de pe la începutul pînă pe la mijlocul acestui veac. N-avem drept de întrunire și asociere, precum n-aveau popoarele pe vremea aceea. N-avem puțința de a ne da curs liber gîndirii și sentimentelor apăsătoare, făcînd uz de dreptul sacrosanct al presei libere. Toate drepturile sunt concentrate în minile unei rase, care le exercitează în detrimentul celorlalte. Parlamentarismul e o ficțiune — poporul, masele nu beneficiază de drepturile constituționale. Sistemul de spionaj funcționează ca și în acea eră de „*Demagogenreiche*“ la germani. Nimic, dar nimic nu ne deosebește starea noastră de aceea a germanilor de la începutul secolului acestuia.

Pentru acestea, zic, ne interesează mult să vedem *cine* și *cum* au conlucrat la cucerirea libertăților poporului german. Ne îndeamnă oarecum și curiozitatea de a vedea cum și oameni mai inferiori pot contribui la înlăturarea idealurilor.

*

În acest timp literatura germană încetase a fi un palat neprihănit al muzelor. Ea tindea anume a se contopi cu viața pozitivă. Literatorii țineau să fie, în primul rînd, luptători pentru binele obștesc, răzvrătitori în contra stă-

¹ Gervinus, *Vorwort zur Geschichte des 19-ten Jahrhunderts*, Leipzig, 1853.

rilor sociale în ființă, revoluționari pe toate terenele. Literatura era mai mult o mască pentru tendințele lor, arma cu care voiau să străbată spre țintă.

Esteticianii doctrinei au scos, ce-i drept, de multșor politica și tendințele de altă natură din artă, și critica privește cu dispreț suveran la acei mititei trubaduri ai patriotismului, care se învîrt în cadre atât de strîmte, fără a fi în stare să se avînte la înălțimile sublime ale artei. Goethe, geniul colosal, despecta cu desăvîrșire pe acești epigoni, care nu știau decît să dîrleie vecinic, ca niște flașnetari, că patria e în primejdie și că țăranul trebuie să-și reclame demnitatea sa individuală...

Oricît de mici din punctul de vedere al criticii strict științifice, oricît de puțin însemnați, priviți prin ochii aristocratului Goethe, acești tineri scriitori au loc de onoare în istoria și literatura acestui popor, loc eluat prin felul lor de-a munci.

Ca principii și metod acești scriitori sunt de aproape înrudiți cu ceata *enciclopediștilor* francezi ai veacului trecut, din care Diderot, Rousseau și Voltaire sunt cei mai des citați. Se știe că în toate scrierile acestor fruntași ai cugetării se ascundeau idei opoziționale. Dramele, nuvele sau scrieri filosofice aveau aceeași tendință ca și articolele politice de ziar. În special Rousseau fusese încarnațiunea revoluției. Din principiile sale croise un sistem propriu de filosofie de stat. În înțelesul acesteia vedea pericolul de căpetenie pentru un stat în *tirană perpetuă* și pretindea ca omenirea să fie ridicată pentru totdeauna din starea de sclavie la perfectă demnitate. Niciodată un popor să nu tolereze superioritatea altui popor asupra-și — zicea Rousseau. Fiecare popor e dator ca însuși să-și croiască soarta și legea, fiindcă poporul însuși constituie statul. Mai departe spunea că cea mai mare lașitate e a suferi deosebirea între indivizi *după naștere*, adică împărțirea în caste, ca puținii să stăpînească asupra multora. Toată rațiunea, firea întreagă îndrituiește o stăpînire a însuși poporului asupra-și... În felul acesta cerea Rousseau cele mai întinse libertăți posibile.

Direcția aceasta au luat-o și tinerii germani. Considerînd direcția lor, cu drept cuvînt pot fi numiți și ei de „*Stürmer und Dränger*“, dar cu totul în alt sens ca genialii din Weimar. Fruntașii literaturii adunați la Weimar pe la sfîrșitul veacului trecut erau revoluționari

aproape numai pe teren literar, reformatori mari în literatură, pe cînd „tinerii germani“ erau revoluționari politici și sociali. Schiller spusese odată că orice societate trebuie să aibă mai întii cultura și inteligența necesară pentru ca să i se acorde pe urmă libertăți, „Germanii tineri“ însă au întors teoria zicînd : trebuie să ai mai întii libertate desăvîrșită pentru a-ți putea crea o literatură demnă și, în consecință, trebuie să lupți pe toate căile posibile ca să ajungi la această libertate, să delături pe toți aceia cari o sugrumă, să te războiești energic cu toate acele sisteme nefaste care o împiedică în zborul ei... Este deci o deosebire radicală între aceste două tabere literare privitor la concepția libertății.

II

De la vîrsta lor cea tînără își derivă epitetul „Germania jună“. Era acest atribut atunci foarte des folosit. Se vorbea de o „Italia jună“, „Francie jună“ și „Polonie jună“. Diferiți scriitori aveau de gînd să pună la cale o alianță generală a acestor grupări pentru dezrobirea din toate statele Europei. O asemenea alianță s-a și încheiat, cu numele „Europa jună“, însă nu și-a ajuns scopul — care era mijlocirea unei revoluții europene — și s-a dizolvat în curînd.

Numele oficial l-a dat „Germaniei june“ profesorul universitar Ludolf Wienberg, care la anul 1834 și-a publicat într-un volum prelegerile sale literare, numite *Aesthetische Feldzüge*, zicînd în prefața sa următoarele :

„*Dir junges Deutschland widme ich dieses Buch nicht dem alten*“... Adică : „Tie, Germanie tînără, îți dedic această carte, nu celei bătrîne“...

De atunci această numire a rămas în uz.

Iar în anul următor, 1835, adunarea națională („*Der deutsche Bundestag*“) din Frankfort a hotărît suprimarea și urmărirea operelor următorilor 5 scriitori : Heinrich Heine, Heinrich Laube, Karl Gutzkow, Theodor Mundt și Ludolf Wienberg, fiind ele primejdioase statelor germane, întrucît autorii formează o castă deosebită cu tendințe de a răsturna toate întocmirile istorice... Iată această hotărîre, atît de caracteristică pentru raportul ce exista atunci între literatură și forța statului :

„Deoarece în Germania, în timpurile mai recente, iar acum în urmă și o școală literară s-a alcătuit sub nume de «Germania jună» sau «literatura cea nouă», ale cărei năzuințe tind într-acolo de a ataca, în scrieri beletristice, care pătrund în toate păturile de cititori, religia creștină, în modul cel mai obraznic, a defăima stările sociale existente și a distruge orice noțiune de moravuri și disciplină; față de toate acestea, adunarea federativă a luat în comună înțelegere următoarele deciziuni: I. Toate guvernele germane iau asupra-și datorința de a aplica cu toată a lor asprime legile penale și polițiale contra autorilor, editorilor, tipografilor, precum și răspînditorilor de scrieri ieșite din școala cunoscută sub porecla de «Germania jună», de care se țin *mai ales* scriitorii: H. Heine, K. Gutzkow, H. Laube, L. Wienbarg și T. Mundt; de a împiedica prin toate mijloacele ce le stau la îndemînă răspîndirea unor astfel de scrieri.“¹

Cînd s-a publicat această hotărîre, alți patru tineri scriitori, anume H. Markgraf, E. Willkomm, G. Kühne și Al. Jung, s-au declarat solidari cu ceilalți 5, aducînd la cunoștința adunării că și ei muncesc în aceeași direcție literară și politică. Curios este că Ludwig Börne, care ca talent și tendință era încarnațiunea acestui curent, nu se află nici între cei direct excomunicați, nici între cei voluntari. Cu toate acestea însă el rămîne socotit ca aparținînd „Germaniei jună“.

Acești zece inși dar formează în înțeles strict ceea ce se numește în literatura germană „*Das junge Deutschland*“ și epoca lor de activitatea cade între anii 1830 și 1848, fiindcă acestui răstimp ei îi dau culoarea. Fără îndoială că alături de ei au existat și scriitori reacționari, cari însă nu sunt obiectul preocupărilor noastre.²

¹ Iată o sentință care pare a fi adusă de o ungurească curte cu jurați.

² Renumitul critic danez Georg Brandes, în opera sa *Hauptströmungen der Literatur des 19-ten Jahrhunderts*, dedică un volum „*Germaniei jună*“. Acest volum a apărut în traducerea germană a lui A. v. d. Linden în ediția 4-a numai acum pe la sfîrșitul anului. Este una dintre cele mai bune cărți ce s-au scris asupra acestei epoci — însă prea încărcată cu amănunte ce nu se țin strict de obiect. Brandes socotește între tinerii germani și pe așa-numiții „lirici revoluționari“, ca Herwegh, Freiligrath, Hoffmann, Anastasius Grün și alții. Părerea noastră însă este că aceștia nu pot fi socotiți în una și aceeași categorie cu „Germa-

Pentru a putea caracteriza mai de aproape acest curent, este absolut necesar a cunoaște, fie și numai pe scurt, acel șir de evenimente ce i-au dat naștere. Ne vom mărgini numai la cele mai importante, cari au determinat felul de a scrie al acestei grupări, considerînd cu deosebire mișcările tinerimii.

Istoria mai nouă a Germaniei începe cu anul 1815, an în care colosul cel imens a fost răpus, în care luceafărul zorilor, Napoleon, s-a retras din arena istoriei. Revoluția acestuia fusese ca o mare care, în urma orcanului, a ieșit departe peste maluri, vîrsîndu-se peste continentul întreg. Retrăgîndu-se apele acestei mări, ele au dus cu sine sate și orașe și mii de oameni care au căzut jertfă valurilor furibunde. Și ce a rămas aproape nu mai era de cunoscut, atît se spălăcise. Statele erau scuturate din temelii. Tot ce fuscse vechi și rămășiță a veacului trecut părea a fi dispărut. În nămolul rămas în urma inundației acesteia părea că au rămas și multe mărgăritare, între care cel de căpetenie: libertatea popoarelor. În inimile acestor popoare încolțea simțul de libertate și conștiința națională. Masele porneau a înțelege că au drept să reclame o proprie cîrmuire a sorții.

Dar cită dezamăgire!

În Viena s-a întrunit congresul puterilor europene ca să delibereze asupra sorții popoarelor aruncate claie-grămadă de Napoleon. Privirile tuturor erau ațintite cu așteptări mari asupra acestui congres. Credeau că li se vor asigura postulatele principale: reprezentanța poporului, constituție liberă, presă liberă... Dar membrii congresului se ocupau de vînat și de seratele ce le aranja atotputernicul Metternich în onoarea lor, iar după mai multe luni de ospăț, la 9 iunie 1815, au iscălit acele faimoase puncte prin cari restabilesc stările din 1789, adică cele de înaintea izbucnirii Revoluției franceze. Au decretat un sistem politic necunoscut pînă atunci, principiul confederației generale sub tutela puterilor mari. Iar în 15 sept. 1815, s-a iscălit așa-zisa sfîntă alianță în contra revoluției, o

nia jună“, avînd tendințe mai concentrate și forme cu desăvîrșire deosebite de-ale celor căzuți sub interdictul congresului din Frankfurt. Acești poeți revoluționari pot fi socotiți mai mult ca urmași ai „Germaniei jună“. Ne mărginim deci a considera în această grupare numai pe cei 10 scriitori amintiți mai sus.

convenție între cei trei mari stăpînitori de atunci : țarul Nicolae, împăratul Frantz al Austriei și Friedrich Wilhelm al IV-lea al Prusiei. „Privită astfel, Europa avea aspectul unei familii unite sub auspiciile unui areopag de sine impus“ — zice cunoscutul istoriograf Flathe.¹

În Germania, în locul reprezentanței poporului, așteptată, s-a introdus activitatea „Bund“-ului, avînd ca principiu fundamental sistemul de congrese cu rezidența în Frankfort. Acest „Bund“ se compunea din 38 de state germane („Cerberus cu 38 de capete“, i-a zis Börne în memoriile sale), între cari Austria era conducătoare, exercitînd un fel de tutorat asupra celorlalte state. Iar Austria pe vremea aceea era... Clemens Metternich, reacțiunea personificată, o pată neagră în istoria internă a Austriei. De pe la 1813 acest bărbat stătea în fruntea diplomației europene, de care putere a abuzat pînă ce evenimentele din '48 l-au alungat cu rușine din capul afacerilor. Aristocrat trufaș, rob al vederilor feudale, Metternich ținea să înnădușe în germene orice mișcare liberală. Dușman al tuturor reformatorilor, dușman neîmpăcat al literaților pe care îi lua drept „iacobini“ răzvrătitori, persecuta și ura din inimă literatura. De la el au emanat cele mai negre și mai reacționare ordine de suprimare a popoarelor. El a ținut înlănțuite un sfert de veac drepturile nu numai ale germanilor, ci și ale celorlalte state, asupra cărora „Sfînta alianță“ avea înrîurire². Sprijinit a fost în tendințele sale reacționare de chiar împăratul Austriei, Francisc I, care încă pentru noțiunea „libertății“ era de perfect acord cu primul său ministru. Istoriograful Flathe și alți mulți constată că împăratul Frantz a mers cu aceste vederi pînă a dușmăni și învățămîntul liberal, pretinzînd ca și acesta să aibă caracter absolutist, pendent fiind de monarh. Faimoasă a ajuns vorbirea de deschidere a liceului din Leibach, în care împăratul Franz s-a exprimat : „Cine îmi servește mie trebuie să intru-izeze cum voi porunci eu ; iar cine nu poate să facă astfel, ci voiește să-mi introducă idei noi, acela poate pleca din slujbă, sau îl voi expedia eu“.

¹ Dr. Th. Flathe, *Das Zeitalter der Restauration und Revolution*, Berlin, 1883.

² R. Hillebrandt, *Metternich*, în *Deutsche Rundschau*, din 1880.

De astfel de principii vrăjmașe înaintării erau saturate atunci cercurile conducătoare. Astfel de stări dăinuiau de pe la anul 1815 prin Germania și Austria. Iar popoarele tăceau chitite și sufereau fără nici o împotrivire ; apatice și obosite de luptele cele multe cu Napoleon, nu mai erau în stare nici măcar să-și dea seama de jugul ce le apăsa.

III

Deodată acest întuneric se luminează prin o schinteie de speranță ivită în nordul Italiei. În Lombardia, cu toată severitatea cenzurei, literatura izbutise să urnească spiritele din loc, să le deștepte din letargie.

Genialul Vittorio Alfieri, mort la 1803, lăsase urmașilor săi un însufletitor testament politic, operele sale : drame, poezii și satire, care toate erau o izbucnire a entuziasmului pentru libertate și a urei contra tiranilor. Mai ales opera sa *Della tirannide* era un juvaier în miinile doritorilor de libertate. În aceasta se spunea limpede că Italia a tolerat prea mult jugul străinilor, că *unicul mod posibil de a se elibera este ca poporul, masa, să simțească și recunoască toată rușinea și umilirea acestui sclavaj. Pînă ce poporul întreg însă va veni la această conștiință este necesar ca acei puțini cari concentrează în sine idealurile poporului și au curajul de a-și jertfi chiar și viața pentru binele țării, să o facă fără pregetare.*

Principiile de luptă națională ale lui Alfieri le-au adoptat o pleiadă de scriitori geniali cari au format „Italia jună“ — scriitori ca Monti, Foscolo, Silvio Pellico, Nicolini și, în sfîrșit, cel mai activ dintre toți, Manzoni.

La Milano au fondat ziarul lor *Conciliatore*, care avea menirea să aprindă masele. Și focul odată aprins, el s-a lătit naturalmente peste întreaga peninsulă prin pâtimășa agitațiune a „Carbonarilor“, agitațiuni cari, pentru părțile sudice ale Italiei, au cucerit de timpuriu frumoase libertăți.

Toate aceste și-au avut efectul și în Germania învecinată. Tinerimea germană s-a însufletit de curentul din Italia și, din acest moment începînd, o vedem pîndind prilejuri spre a-și putea scoate de la inimă necazul ce o înnădușa.

Căci e cert că la orice popor faptele opresorilor de tinerime se izbesc mai întâi, inimile acestea fragede și încă nemihnite de lupta vieții simțesc mai degrabă adinca umilire ce li se face de către dușmanii libertăților. E nenorocind acel popor care nu știe să nască o tinerime gata oricând a urma crezul politic al lui Alfieri!

Tinerimea germană din această epocă a fost la culmea sa. Faptele i-au fost, ce-i drept, radicale, ba istoricii afirmă că acelea au fost adeseori neprecugetate și imature. Ele însă află justificare deplină în faptul că au emanat din inimi curate și din entuziasm pentru țară și neam. Iată vreo câteva pilde.

La sfatul profesorului Iahn, al cunoscutului părinte al gimnasticeii — om cu foarte mare popularitate în tinerime — s-a convocat la Wartburg o adunare generală a studenției pe ziua de 18 oct. 1817. Ziua aceea avea înțreită însemnătate: era ziua în care Napoleon fusese bătut la Leipzig (18 oct. 1813), ziua în care se proclamase reformațiunea luterană și, în sfârșit, tot în o zi de aceasta s-a ținut primul congres general al studenției germane tot la Wartburg.

La glasul profesorului Jahn mai multe sute de studenți și profesori tineri au alergat la locul destinat, serbind ziua aceasta cu cîntece naționale și cu înflăcărâte vorbiri politice, vorbiri din cari de prima dată se auzeau aluzii la unirea tuturor germanilor într-un mare stat național. Iar demonstrația cea mai mare a fost că au aprins focul mare „pe un cîmp pustiu, întins“, în care au aruncat trei insigne ale reacționarismului: o perucă de Hessa, un baston de caporal austriac și o jiletcă de gardist prusiac!... Afară de aceste au mai încredințat flăcărilor operele mai multor scriitori reacționari, între cari ale lui Kotzebue. Încît pentru viitor, congresul a luat hotărîrea de a organiza întreaga tinerime într-un singur corp „*Allgemeine deutsche Burschenschaft*“, a cărui activitate să tindă la unirea germanilor.

Adunarea aceasta însă a provocat resens enorm în sferele politicianilor. Metternich a timbrat-o de revoluție, cerînd cele mai severe măsuri disciplinare în contra profesorilor „cari nu s-au rușinat a se pune în fruntea mișcărilor atît de necuviincioase“. S-au pornit imediat investigații. S-a redus și mai mult libertatea presei, iar în

contra tinerimii s-a pornit o goană, dizolvîndu-le corporațiunile.

Interesant este a ști că un boier român a găsit în mișcarea aceasta a tinerimii germane o mare primejdie politică pentru Europa. În anul întrunirii de la Wartburg a apărut adică la Aachen o broșură (numai în 50 de exemplare) a lui Al. Sturdza, intitulată: *Memoire sur l'etat actuel de l'Allemagne*¹. Broșura aceasta, al cărei cuprins a fost reprodus întreg în ziarul englez *Times*, a avut de scop a atrage atenția țarului Alexandru asupra teutonismului zgomotos și a pangermanismului manifestat de tinerimea universitară. Această broșură a făcut colosală impresie, bună în sus, dar rea în tinerime, care a osîndit-o.

În felul acesta creștea fierberea în corpul tinerimii. Se plănuiau comploturi. Profesorii tineri adunau pe universitari la casa lor, ținîndu-le prelegeri de patriotism. Între acești profesori s-a distins un anumit Follen, care agita ideea proclamării republicii și profeta — ca și Alfieri — principiul uciderii tiranilor ca cea mai înaltă virtute patriotică.

Aceste teorii, absorbite de tinerime, au creat mulți fanatici. În mod brutal s-a manifestat acest fanatism în faptul uciderii lui Kotzebue în 23 martie 1819, la Mannheim, de către studentul în teologie Carol Ludwig Sand.

Acest Kotzebue fusese funcționar rusesc și, revenit în Germania, dezvoltă activitate literară. Multele lui comedii sunt cunoscute în toate literaturile. El făcea însă și politică în revista sa *Politisches Wochenblatt*, și încă politică reacționară, ridiculizînd în cel mai brusc mod toate tendințele reformatorice și aspirațiunile tinerimii. Opinia publică, mai ales profesorii și studenții, erau revoltăți de aceste vederi politice, cu atît mai mult că îl socotea de agent plătit al Rusiei.² Teologul Sand, figura ce marchează starea sufletească a tinerimii de atunci, a lovit pe Kotzebue cu un pumnal drept în inimă. La anul

¹ Flathe, *op. cit.*, pag. 60. Broșura aceasta nu se găsește în operele complete ale lui Al. Sturdza (fostul guvernator al Basarabiei), apărute la Paris, 1858 și 1859.

² Azi e constatat că Kotzebue n-a fost spion rusesc. Cele ce se spun în privința aceasta în broșura rusofugului pseudonim De la Scheiu: *Kotzebue și Hitrovo*, apărută în București, în anul 1890, sunt lucruri fără temei istoric.

1820, Sand și-a luat pedeapsa de moarte murind nu ca un ucigaș ordinar de calibrul anarhiștilor, ci ca un ideal al tinerimei naționaliste.

IV

Cîteva luni după aceasta, o nouă conjurațiune și un nou atentat s-a săvîrșit în contra prezidentului din Hessen-Nassau. De astă dată atentatul — hotărît altfel mai întîi contra lui Metternich — a fost zădărnicit și urzitorul lui, farmacistul Löhning, a murit în temniță.

Multe comploturi și marea fierbere din sinul tinerimei a umplut cu groază pe principii statelor. Ei credeau că sfîrșitul domniei lor se apropie, că tronul se clatină deja și că numai prin măsuri severe îl pot din nou augumenta.

Drept aceea au solicitat „Bund“-ul a păși energic în contra „răzvrătiților“. Și, în august 1819, s-au întîlnit la Karlsbad reprezentanții puterilor germane, iar Metternich a știut să poarte grija ca cele mai sfinte drepturi să fie profanate. Iată hotărîrile cele mai cardinale aduse de faimoasa adunare de la Karlsbad :

1. Cenzura cea mai strictă față de ziare și de cărțile tipărite în mărime de sub 20 de coale tipar.
 2. Instituirea unei comisii centrale în Mainz (*Central Untersuchungs-Kommission*) cu scop de a controla toate mișcările demagogice și a spiona studentimea pe la universități.
 3. Universitățile se pun sub inspecția specială a unui comisar.
 4. Toate reuniunile de gimnastică și Burschenschaft-urile se interzic.
 5. „Bundestag“-ului i se dă puterea a păși cu armata în contra turburătorilor liniștei.¹
- Cu aceste hotărîri reacțiunea și-a atins aproape culmea. Măsurile aceste au avut efectul că poporul german a recăzut în somn letargic, iar inima poporului, tinerimea,

¹ W. Binder, biograful lui Metternich, susține în cartea sa, *Fürst Metternich und sein Zeitalter*, apărută la 1836, că asupra acestor hotărîri, ca și asupra celorlalte aduse mai tîrziu la Aachen, broșura lui Al. Sturdza ar fi avut deosebită influență.

n-a mai putut să-și ridice vocea pînă ce două importante evenimente istorice iar au zguduit-o — și aceste evenimente au fost : luptele de eliberare ale elinilor de sub jugul otoman și revoluția franceză din iulie 1830.

Neavînd intenția de a intra în amănuntele istoriei, vom aminti numai pe scurt aceste evenimente, fiindcă își au importanța lor la chestiunea ce voim a trata.

Grecii, care aproape de 2000 de ani nu mai luaseră parte la mersul istoriei europene, inspirîndu-se de gloriosul lor trecut, și-au ridicat ca prin minune capul în sus, sfortîndu-se din răspuțeri a se emancipa de sub tirania otomană.

După succesele Heteriei și cîteva frumoase învingeri raportate asupra oastei turcești, au izbutit a proclama în 3 faur 1830 independența Greciei — lucru ce în sinul altor popoare subjugate a stîrnit enormă complăcere. În Germania entuziasmul pentru elini era mare, firește numai la tinerime. În literatură se remarcă un curent panhelenist... Evident că triumful unui popor mic și subjugat asupra secularului inamic al popoarelor creștine era motiv îmbelșugat de însuflețire !

De însemnătate și mai evidentă pentru dezvoltarea stărilor în Germania a fost revoluția din Franca.

În Franca, Carol al X-lea fusese un domnitor reacționar și ultramontan, care prin cunoscutele cinci „ordonanțe“ suspendase toate libertățile de care uza poporul. Aceste ordonanțe însă au produs indignație enormă, poporul s-a răscolat, a alungat pe Carol, proclamîndu-și de rege pe liberalul Philippe d'Orléans, care i-a acordat poporului tot ce a cerut : libertate desăvîrșită.

Cu ochi jaluzi și plini de amăriri priveau germanii la vecinii lor cei liberi. Vedeau cum aceia aveau drept și prilej de a-și valida voința și a fi suveran peste sine. Această conștiință le-a dat germanilor îndemn de a re-lua firul conjurațiunilor și a da semne de rezistență. S-a înființat o reuniune secretă a presei, cu scop de-a deștepta în popor necesitatea unei constituții democratice a țării. Această reuniune pornește agitațiunea febrilă în contra uzurpatorilor libertății, convoacă adunări de popor, răspîndește foi agitatorice. Toate aceste au provocat o mare adunare la Hambach, în 27 mai 1832, unde mii de oameni au proclamat unitatea Germaniei și au îndemnat cetățenii la înarmare generală. Firește că deținătorii pu-

terii n-au rămas inactivi, căci erau foarte intimidati prin ideile republicane care luau dimensiuni tot mai mari și periclitauc autocrația atitor mari suverani. Sfirșitul a fost că adunarea de la Frankfort a decis sub influența machiavelică a lui Metternich înăsprirea concluzelor de la Carlsbad, pornind o nouă și necruțătoare pârsecuție în contra tuturor „agenților provocatori“.

Aceste sunt stările pînă la anul în care, cum amintirăm la început, au fost puse sub interdict scrierile „Germaniei june“, în contra căreia în primul rînd se îndreptau săgețile reacționare, fiindcă aceste scrieri erau proprii de a răscula masele, de a promova curentul revoluționar. Opreliștea aceasta însă și-a avut efectul contrar, căci dacă pînă acum mulțimea nu s-a interesat atît de mult de operele excomunicate, de aici înainte a cetit tot ce a ieșit din penele celor înfierati de reacțiune.

V

E inomis necesar ca să vorbim și de predecesorii literari ai „Germaniei june“, fără cari activitatea acestora nu ne-am putea-o explica îndeajuns.

Deosebim mai ales două curente, cu principii bine stabilite, ba poate chiar mai pronunțate ca ale „Germaniei june“, asupra cărora stările politice asemenea au avut influență determinantă.

Toți aceia cari erau atinși de soarta patriei plecau din sfera de idei a lui Schiller, care, la timpul său, în cîteva drame și poezii, ridicase la ideal iubirea de patrie. Pe aceste urme o pleiadă de poeți naționaliști de la începutul veacului debutează cu poezii lirice pătrunse de un profund sentiment patriotic. Izvorul acestei însuflețiri zace în luptele date contra francezilor.

Tinărul Theodor Körner, mort la vîrsta de 21 de ani în lupta de la Lützen, contra lui Napoleon, a scris poezii cu patos și dragoste pentru neam, parcă le-a scris cu sînge din rănile sale. Sunt de o rară putere pentru germani aceste poezii, deși nu exprimă idei sau fond deosebit.

Ernst M. Arndt a devenit cel mai popular poet în decursul luptelor cu francezii. Poeziile lui naționale erau cîntate de miile de ostași. Mai expresivă e poezia lui : *Was*

ist des Deutschen Vaterland? (Ce e patria germană?)
Iată prima strofă a acestei poezii :

Was ist des Deutschen Vaterland?
Ist's Preussen, ist's Schwabenland?
Ist's wo am Rhein die Rebe blüth?
Ist's wo am Belt die Möve ziecht?
O nein, o nein,
Sein Vaterland muss grösser sein!

(Citez această poezie pentru a arăta că *Ce e patria română* a noastră e imitație după această poezie!) Arndt este și autorul cunoscutului imn național german : *Der Gott, der Eisen wachsen liess, der wollte keine Knechte* — imn ce se cîntă și astăzi de cîte ori elementul german se crede amenințat în existența sa.

Mai este de amintit din această direcție Max von Schenkendorf, poet mort ca și Körner în vîrstă tinăra, lăsînd o colecție de poezii scrise cu același foc patriotic.

Din punctul de vedere al artei și în comparație cu marele maestru de care se inspira, poezia aceasta nu are altă valoare decît că arată starea psihologică și elanul patriotic al autorilor.

Cu totul deosebită de acest curent a fost însă poezia *romantică*, care a făcut epocă tot în acest timp, avînd de diriguitori literari pe frații Schlegel și apropiindu-se în principii de bătrînul Goethe, acela care nu se preocupă de prezent, ci trăia în arta sa cu trecutul și se desfăta în frumusețile naturei.

Pe cînd Körner și ceilalți îndemneau pe tinerii universitari a părăsi băncile școlii pentru a schimba catedra cu armata (vezi *Leyer und Schwert* de Körner), scriitorii romantici se refugiau din prezent cu gîndul în timpuri și regiuni trecute, în imperiul visurilor și al evului mediu. Ei căutau cu dinadinsul trecutul pentru a uita durerile prin care trecea neamul și țara.

Să ne oprim puțin la această epocă numită a *romantismului fantastic*, care a dat literaturii germane mulți scriitori.

E foarte firesc ca, într-un timp cînd un popor trece prin atîtea înfrîngeri și dezamăgiri, mulți aleși ai săi să se dea la o parte obosiți, să piardă energia și înțelesul pentru rostul luptei, preferînd a medita asupra trecutului cu zilele cele glorioase.

Astfel de spirite sunt accesibile pentru tot ce este fantastic și mistic, trăiesc sub orizontul povestirilor și al minunilor, se încântă de tot ce-i transcendental, pierzând temeiul real de sub picioare. Lipsindu-le energia luptei active, nu le rămîne decît să plîngă și să aștepte mintuirea de la puteri invizibile. Acești oameni creează pe urmă poezia romantică cu trăsăturile principale : fantasticul, simbolismul și admirația trecutului.

Pînă a nu se pierde în exagerațiuni, poezia romantică, din punct de vedere estetic, este cea mai ideală și mai îndrăgită parte a poeziei. Îndată ce se pierde însă în lamentațiuni de ale lui Ossian, în emoții nedeslușite ca cele mai multe ale lui Werther sau Jacopo Ortis, sau ca fantasmagoriile din scrierile lui Tieck — e o debordare a fantaziei divine de-a dreptul abjectă, ca și realismul exagerat.

Și abject devenise și romantismul din acest timp. În frunte cu frații Schlegel, Tieck, Novalis, Ioachim v. Arnim, poeții romantici voiau să readucă întocmirile medievale și era cavalerilor cu toate fantasmagoriile orientale. Pentru a abate pe cetitori de la actualitate, ei desfășură tablouri și evocă iluzii prin spiritualizarea materiei și cu ajutorul frazelor bombastice. Lumea spiritelor, viața sinistră și ascetică e idealizată de acești poeți. Tieck creează în toată floarea un duel tainic și umple rîurile cu zîne și undine. Brentano plînge cu o rară melancolie la mormintele eroilor, dezvoltînd problemele apunerii și ale nimicniciei vieții omenești și îmbogățind astfel așa-numita poezie de cimitir („*Friedhof-Poesie*“).

Acest romantism nu se manifestă însă numai în poezia lirică, ci și în cea dramatică. Dragostea față de trecut a îndemnat pe autori a-și căuta cu predilecție cugetele în istoria mitică și în legende. Arminin și Thusnelda, Siegfried, Barbarossa și figurile mitologiei germane reînviază prin dramele romantice. Pe de altă parte, așa-numita tragedie a fatalității („*Schicksalstragoedie*“), în această epocă ajunge la înflorire, reprezentată fiind prin diferite imitații după Calderón, dar îndeosebi prin Zacharias Werner, a cărui tragedie, *Der 24-te Februar* e tipărită pentru cunoașterea „dramelor fatale“. ¹ Dintre toți

¹ O admirabilă persiflare a acestui gen de poezie a scris August Graf v. Platen în comedia sa : *Die verhängnisvolle Gabel*, apărută la Reclam, sub nr. 118.

dramaticii aceștia, singur Kleist a dat dramei sale o formă superioară estetică, încît a reușit a se menține pînă în ziua de azi pe scenă.

Curentul acesta, considerat din punct de vedere național, în definitiv nu era decît o reacție în contra spiritului revoluționar și a tendințelor democratice, și purta în sine pericolul a contribui la molesirea și la decepția poporului. Vom vedea mai la vale că cei dintii care au observat pericolul național inerent romantismului fantastic au fost scriitorii „Germaniei june“, ei au dat alarmă și au izbutit a împrăștia aceste neguri, făcînd ca arta, natura și viața să fie privite prin prisma culorilor sănătoase.

Fiind însă de mare importanță pentru literatura germană, nu putem lăsa neamintite și părțile cele bune ale acestui curent al romantismului.

Frații Schlegel și anume cel mai bătrîn, Wilhelm August Schlegel, în prelegerile sale universitare ținute în Berlin asupra artei și literaturii, iar cel tînăr, Friedrich Schlegel, în operele sale *Ideen* și *Europa*, au exprimat ideea fundamentală că adevărata poezie germană e a se căuta exclusiv în evul mediu și în lied-urile poporului, cum le-au cîntat Walter von der Vogelweide și ceilalți. Herder rupsese de primă dată vîlul de pe frumusețile poeziei populare, iar frații Schlegel au continuat a insista asupra acelei direcții.

Mai ales la îndemnul acestor învățați s-a alcătuit la Heidelberg un fel de tovarășie literară a scriitorilor romantici Brentano, Arnim și Joseph Görres, care și-au propus a munci în această direcție. Primul pas făcut a fost colecția de poezii populare germane, colecție tipărită între anii 1806—1808, intitulată *Des knaben Wunderhorn*, care e o adevărată comoară de motive poetice. Ea a servit de îndemn la o sumedenie de alte colecții și a avut o enormă influență asupra dezvoltării ulterioare a lirice. Fără această colecție, zice renumitul germanist contemporan Hermann Paul, întreaga poezie lirică a secolului al 19-lea nu se poate închipui. ¹

Tot acești tovarăși din Heidelberg tipăresc o mare colecție de proză din popor, *Die deutschen Volksbücher*, în care sunt cuprinse : romane din popor, medicină populară,

¹ Hermann Paul, *Geschichte der germanischen Philologie*, Strassburg, 1896, § 52, Deutschland.

pascalii, tălmăciri de visuri etc. Iar cu ajutorul mai multor scriitori de valoare din acest timp au scos ziarul *Zeitung für Einsiedler* (Ziarul pustnicilor), în care cultiva aproape exclusiv folclorul. Rezultatele pozitive ale acestei activități au fost: dezvoltarea folclorului, studieri temeinice asupra limbii și poeziei germane populare, scrutarea izvoarelor nordice ale mitologiei.

Cei ce pe acest tărîm s-au făcut mai renumiți sunt frații Grimm. Deși au muncit împreună cu romanticii amintiți, ei se deosebesc esențial de aceia. Sunt cu mult mai realiști și se conduc de principii științifice în scrutările lor și nu ca ceilalți, de dragul fantasticului. Ei țin să aprofundeze totul, combat superficialitatea și stabilesc de normă pentru culegerea folclorului: *fixarea lui întocmai, cu toate nuanțele și motivele istorice din popor.*¹ Prin colecțiile lor de povești și mituri, prin concepția istorică de care s-au condus la compunerea prețioaselor gramatici și dicționare, frații Iacob și Wilhelm Grimm au devenit hotărâtori în literatura lor, iar pentru literaturile străine izvoare și exemple.

VI

Amintind romantismul fantastic ca în esență fiind pericolos emancipării naționale, trebuie să mai amintim pe scurt un factor de altă ordine, care a avut o bună parte în crearea acestui romantism.

Hrană multă și-a găsit acest curent literar în sistemele filosofice, pe atunci stăpînitoare.

Mai ales Fichte și Schelling l-au determinat.

Sistemul filosofic al lui Fichte se considera drept puntea de trecere de la clasicism la romantism. Fundamentul pe care Fichte și-a clădit sistemul său idealist este principiul *eu-ului suveran*. În teoriile lui asupra dreptului și a religiei proclamă eul absolut de singură directivă admisibilă. El îndeamnă la reabilitarea spiritului religios decăzut. În „apelațiunea” sa către public se întrebă: ce este bine? ce este adevăr? „Răspunsurile la aceste între-

¹ Dr. Ernst Siecke, în broșura sa *Ueber die Bedeutung der Grimmschen Märchen*, apărută la 1896 în Hamburg, expune felul interesant cum culegeau frații Grimm poveștile din popor (pag. 8).

bări sunt scopul sistemului meu filosofic. Susțin înainte de toate că există ceva neextirpabil în noi și asta este o

„Există doar ceva neextirpabil în noi și asta este o voce, că avem o datorință de împlint. Prin această însușire a noastră ni se deschide o întreagă lume nouă, ni se dă o existență mai înaltă, care nu stă în nici un raport de dependență față de natură, ci își are baza numa în noi înșine. Acea absolută eliberare de sub dependență o numesc fericire.”

„Singurul neamăgitor mijloc ce duce la fericire ni-l arată conștiința în împlinirea datoriei.”

„Mi se impune deci tot mai mult credința că există o regulă și ordine fixă, după care necesarmente gîndirea pură și morală fericește. Este o esențială pretențiune a religiei ca omul să se reazime pe credință în această ordine a lumii morale. Nutrește numai în tine însuși simțul datoriei și vei cunoaște pe Dumnezeu, te vei simți deja ca trăind viața veșnică pe acest pămînt...”¹

Asemenea teorii de îndumnezeire a eului au dat armă binevenită în miinile romanticilor și au provocat curentul extrem de *subiectivist* în poezie.

Influența și mai multă asupra romantismului a avut Schelling (1775—1854). Contrar lui Fichte, care în sistemul său nu lăsase loc naturei, Schelling o restituie în cele mai întinse drepturi, creînd „filosofia naturei”, „filosofia transcendențială” și teoria spiritului universal prin operele lui *Ideen zu einer Philosophie der Natur* și *Die Weltseele*. Prin problema „natura e spiritul vizibil și spiritul natura invizibilă” el constată identitatea absolută a spiritului și a naturii și delătură barierele dintre real și ideal... Cui i-au fost mai binevenite aceste principii ca romanticilor, care își găseau obiectele în acest dulce amestec?

Pe lîngă aceștia doi, încă un filosof a fost decisiv pentru poezia fantastică — Friedrich Schleiermacher, prin contemplațiile lui etice. Principiile acestuia de etică erau un protest energic în contra tendințelor de emancipare de sub influența religiei, tendințe moștenite încă din secolul trecut, ce se manifestau mai cu deosebire în Berlin, capitala culturii germane. Schleiermacher prezice „reînvierea religiunii” și sub puterea cuvintelor lui în-

¹ Dr. A. Schwegler, *Geschichte der Philosophie*, pag. 356.

cepe a se dezvolta un nou curent, favorabil bisericii catolice. „Die Religion sollte wie eine leise, gefällige Melodie das menschliche Leben umschweben, wie eine unbestimmte, aber wohlthuernde Ahnung von einer Traumwelt, in der die Seele sich genügen könnte“...¹ este o teorie care pare de-a dreptul o codificare a tendințelor romantice.

Acești trei deci, Fichte prin crearea subiectivismului, Schelling prin cultul naturii, iar Schleiermacher prin producerea fanatismului religios, indică cele trei direcții principale pe care pășesc scriitorii romantici.

Mulți socoteau și pe hegeliani ca stînd în serviciul acestui curent literar. În favorul romantismului era comentată fraza faimoasă a lui Hegel : „Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist vernünftig“. Era des citată fraza aceasta de către reacționari, cari o foloseau ca deviză la procedările lor în contra reformatoilor. Börne l-a și numit pe Hegel „Der ungereimte Knecht“², iar Heine, vorbind în memoriile sale că și dînsul a fost hegelian în tinerete, exclamă : „Ich habe auch bei den Hegelianer die Schweine gehütet“... Adevărat este însă contrariul, că hegelianismul, deși la aparență o filozofie conservativă, a sprijinit mai mult tendințele revoluționare, cum au dovedit-o plastic Marx, Engels și alți elevi ai lui Hegel.

„Germania jună“ a luat, natural, poziție și în contra acestor sisteme filozofice.

VII

Aceste deci au fost împrejurările politice și literare, între cari „Germania jună“ s-a ivit ca un curent spontan, dar radical revoluționar — timbrat fiind de către stăpînire de primejdios ordinii publice și pus, prin urmare, la discreția puterii polițiale. Un curent însă ce-și are baze firești e ca rîul de munte ce rostogolește jgheabul, fie acela cît de puternic. „Germania jună“ a găsit căi și mijloace a-și depozita ideile și a le fertiliza, cu toată perse-

cuția existentă, cu tot spionajul, cenzura și celelalte și-cane cărora era expusă.

Trebuie constatat din capul locului că activitatea acestei grupări a fost exclusiv tendențioasă, întemeiată pe principiul amintit : mai întîi libertate și numai pe urmă literatură.

Pentru aceea se îndreptau cu toată vehemența în contra deținătorilor libertății și a celor ce, conștienți sau inconștienți, le dădeau ajutor — iar aceștia erau toți acei poeți și scriitori diferiți care preamăreau fantasticul și minciuna, abătînd lumea de la adevăr. Bărbații politici reacționari, deci și scriitorii romantici, erau ținta săgeților tinerilor germani.

Tendințele lor reformatrice se refereau la societate, stat, biserică și literatură — formau deci un fel de opoziție continuă pe teren literar, social și politic.

În toate aceste ei nu se inspirau (ca, bunăoară, poeții naționaliști înaintea lor și cei care au urmat la '48) de binele exclusiv al Germaniei, ci — mai ales Heine — considerau ideile liberale din punct de privire mai înalt. Aceasta a dat criticei germane prilej de a-i acuza de răs-pîndirea de idei cosmopolite — o acuză altfel cît se poate de absurdă, cert fiind că toți acești tineri germani tindeau la mărirea și unitatea germană. Tot astfel au fost acuzați de critica reacționară că ar fi agenți plătiți ai Franciei și huleau cele germane.¹ Adevărul e însă că ei se inspirau de stările franceze, fiindcă acelea erau cît se poate de înfloritoare sub domnia libertății intrată după revoluția din iulie 1830, și ce era mai natural decît ca ei să laude această libertate în vers și proză și să o arate germanului, lui „Michel“ celui somnoros, care dormea somnul inconștienței cu căciula trasă pe urechi ?! Vom vedea mai la vale chipul în care s-au manifestat pe teren național.

De importanță este forma în care au știut să-și îmbrace ideile pentru a trage pe sfoară statul și controla, căci acestea i se datorește succesul. Și această formă este... foiletonul. Foiletonul din punct de vedere al ar-

¹ Heinrich von Freitsche, în *Deutsche Literatur des 19-ten Jahrhunderts*, 1890, tom. 4, atacă cu o înverșunare colosală această grupare literară din acest motiv. Asemenea și Iulian Schmidt în : *Geschichte der Literatur des 19-ten Jahrhunderts*, 1853.

¹ Dr. G. Karpeles, *Heine's Biographie*, pag. 56 și 57.

² Börne, *Aus meinem Tagebuche*, pag. 776, „Goethe ist der gereimte Knecht, wie Hegel der ungereimte“.

tei e lipsit de formele artistice exterioare și e, prin urmare, mai potrivit ca tratând obiecte fie literare, fie de știință să le tratezi în mod liber și — eventual — să agi-tezi fără ca procurorul să te știe exact controla.

În felul acesta operele acestor scriitori nu se prezintă ca niște opere de artă rotunjite, ci mai mult ca niște foiletoane ocazionale, în care ating chestiunile menite a contribui la mișcarea multîmii. Atîrnă, firește, tot de mulțime ca să comenteze just și să aplice calea ce li se spunea. Scrierile prozaice ale lui Heine, bunăoară, nu sunt nici romane, nici critice, nici nuvele, sau alte forme de scrieri, ci niște foiletoane ce bijbiiau de zeci de tendințe reformatorice. *Reisebilder*, *Die romantische Schule*, *Salon* sau *Atta Troll* ale lui Heine, mai departe scrierile lui Börne, Gutzkow, scrierile și scrisorile lui, sau *Madonna* lui Mundt — toate aceste ascundeau în sine ger-menul revoluționar, îmbrăcat într-o haină pitorească, în care, cel puțin, pînă a se divulga, au știut amăgi ochii cenzurei și ai poliției. În descrierea de călătorii făceau politică, în critici teatrale naționalism revoluționar, în analize literare tot astfel, în memoriile lor tot politică. Era o mai ușoară cale decît aceasta a influența masele?

*

Înainte de a face o expunere mai amănunțită a acti-vității lor, trebuie să fac amintire de un nume ce stă în strînsă legătură cu tinerii germani, nume devenit atît de odios încît și astăzi încă criticii îl arată cu degetul, fiind tipul criticului denunțiant și egoist. E vorba de profeso-rul Wolfgang Menzel, om altfel foarte instruit și diri-guitor al literaturii germane pe timpul acela.

Acest învățat redacta o revistă *Literaturblatt* în care publica recenzii asupra tuturor scrierilor contimporane. Apărînd și un roman, *Wally die Zweiflerin*, al lui Gut-zkow, Menzel s-a folosit de prilej ca să lovească în „Ger-mania jună“. În acest roman este adică o scenă, altcum foarte frumoasă și delicată, în care o fată se arată aman-tului său într-un négligé perfect — lucru ce atît de mult a displăcut lui Menzel, încît a atras atenția Bun-destag-ului asupra cărții, denunțînd pe Gutzkow și pe amicii lui literari că sunt imorali și propagă senzualis-mul și ireligiozitatea, anarhismul și cîte alte idei des-structive. Iar peste cîtva timp, auzind că Gutzkow și ai

săi volesc a scoate ei înșiși o revistă, Menzel scrie în *Literaturblatt* că acești tineri nu sunt numai imorali, ci și antipatriotici și că revista ce vor să o înființeze tot astfel de tendințe va propaga. În urma acestei denun-țiațiuni revista contemplată a lui Gutzkow a fost supri-mată înainte de apariție.

Procedul acesta al lui Menzel i-a servit lui Heine de prilej la un boboc de pamflet *Ueber den Denuncianten*¹ de o ironie necruțătoare și de un sarcasm brutal cum nu s-a mai cetit pînă atunci în literatura germană. Revol-tarea lui Heine însă în contra lui Menzel e legitimă cînd socoți la ce s-a degradat un om instruit pentru a suprima curentul liberal.

Pentru a se vedea cu cîtă patimă era făcută denun-țarea lui Menzel, cităm, după Brandes, cîteva propoziții din pasquilele lui de prin *Literaturblatt*.

„Numai în cea mai groasă tină a demoralizării, nu-mai în bordel se pot naște asemenea tendințe“, scrie Menzel. „Dacă am voi să permitem lățirea în Germania a acestei școli de cea mai obraznică demoralizare și de o minciună rafinată, dacă nobilii națiunii nu vor grăbi a se exprima în contra lor ; dacă editorii germani nu se vor îngriji, ca să nu se expună astfel de otravă spre vîn-zare, vom avea în curînd prea frumoase fructe... Însă eu îmi voi pune piciorul în această mocirlă, deși știu că mă voi murdări. Voi călca pe capul șarpelui ce se încălzește la sînul senzualismului... Pînă ce voi trăi nu voi permite ca literatura să fie profanată prin infamii de acestea“...

Pe cum vedeți, este o izbucnire de cele mai pătimăse incriminări, încît n-avem să ne mirăm de apostrofările și mai dure și mai nimicitoare, dar pline de spirit, cu care Menzel a fost gratificat în numita polemică a lui Heine și în articolul critic al lui Börne, *Menzel der Franzosen-fresser*.

În memoriile sale, *Denkwürdigkeiten*, publicate la adînci bătrînețe, Menzel pare a regreta procedura sa ne-cinstită în contra „Germaniei june“, cu toate acestea însă el rămîne o figură tristă în literatura germană.

Scopul însă și l-a ajuns. Exclusiv în urma denuncia-țiunilor lui i s-a făcut proces lui Gutzkow pe motiv că ar agita în contra ordinii și a moralei publice, iar judecă-

¹ Heine's *Sämmtliche Werke*, an. XII, p. 27.

toria l-a osîndit la 10 săptămîni de temniță. Bătrînul denunțant Menzel a mai fost destul de hain a continua cu insinuațiunile și agitarea opiniei publice în contra lui și pe timpul cît a stat în temniță.¹

La 10 decembrie 1835 — după cum amintirăm — urmă ordinul de opreliște al preaițeleptului Bundestag din Frankfurt. Ordinul acesta a avut efect colosal. Multă lume germană „obișnuită a se supune necondiționat stăpînirii“, se întoarse cu groază de la scrierile celor înfierăți. Multe ziare la care colaboraseră acești „proscriși“ se fereau chiar a le mai tipări numele, căci ajungea ca un astfel de nume să ocupe în vreun articol, pentru ca ziarul să fie suprimat.

Tinerilor literatori li s-a creat o situație socială greu de suportat. Mai neînfrînți în fața tuturor persecuțiilor au rămas Heine, Börne, Gutzkow și Wienbarg, cei doi dintîi continuîndu-și activitatea în Paris, unde s-au refugiat, iar ceilalți rămînînd în Germania, însă fără a reflecta la vreun oficiu de stat, ci lucrînd în taină, în direcția lor. Restul însă — ceilalți șase — au fost caractere mai oscilante, nu se puteau împăca cu soarta de a fi boicotați de organele statului și au grăbit a se reabilita prin declarații publice, destul de umilitoare. Astfel Mundt și Laube, unii dintre cei mai fervenți propagatori ai ideilor revoluționare, s-au lepădat de „Germania jună“ prin niște enunțiațiuni *impotriva ei*. Toate aceste se explică ușor și nici nu se pot lua de justă direcție la aprecierea lor, fiindcă erau materialicește ruinați, iar oficiile erau legate de puterea absolută a statului. În fond, ei au rămas, pînă la moarte, credincioși principiilor „Germaniei june“.

VIII

Să privim acum mai de aproape cîteva direcții în care au muncit acești scriitori și, în primul rînd, considerările lor asupra *credinței*.

Este o notă comună tuturor revoluționarilor sociali, notă aproape inerentă principiului de libertate — combaterea *catolicismului*. Astfel a fost angajat în lupta con-

¹ Brandes, *op. cit.*, pag. 247.

tra bisericeii catolice Rousseau, astfel și Alfieri, care a declarat categoric că religia catolică este diametral opusă principiului de libertate politică și că popoarele din nordul Europei, prin desfacerea lor din sinul acestei biserice, și-au croit calea spre libertate.

Vederile „Germaniei june“ se sprijineau pe teoriile acestora. Condamnau (cu excepția lui Börne) pe toată linia catolicismul, care scoate cu desăvîrșire elementul laic din ocîrmuirea bisericească, dînd însă elementului clerical putere de ingerență în afaceri lumești, politice. Condamnau instituția papei ca fiind o instituție absolutistică și tiranică.

Condamnau temeiul fantastic al acestei religii, fiindcă nu oferă nici un reazim pozitiv sufletului creștin.

Din contră, socoteau acest temei drept reazim probat al despotismului, iar pe aderenții lui îi timbrau de servili și ipocriți și îi combăteau cu înverșunare. Iată, bunăoară, Heine cum prezintă pe filosoful Schelling, despre care am vorbit mai sus :

„Pe bietul Schelling îl găsim astăzi în lațurile propagandei catolice. — zice Heine în *Die romantische Schule* — îl găsim în München, cartierul de frunte al acestei propagande. D-l Schelling a trădat filosofia religiei catolice. D-sa este de părere că credința trebuie adusă în legătură cu știința. Fraza asta este inofensivă, însă un șarpe se ascunde în dosul ei. D-l Schelling trebuie adică să lucreze cu toate puterile spiritului său ca să justifice religia catolică și tot ce învață el acum sub titlul filosofic nu este decît o justificare a catolicismului. Prin minciuna iezuitică îmbrăcată în haina filosofiei tinde a seduce tinerimea. Și tinerimea cade în genunchi și primește inconștientă din mîna lui hostia otrăvită“...

*

În felul acesta erau atacați susținătorii catolicismului. Și într-alt loc continuă :

...Nu ne importă ce scop urmăresc acești filosofi, vîzîndu-i însă în tovarășia partidului clerical, al cărui *interes material este legat de susținerea catolicismului*, trebuie să-i numim iezuiți. Să nu-și închipuie însă că-i confundăm cu iezuiții cei vechi. Aceia au fost mari pe lîngă aceștia, căci dispuneau de înțelepciune și voință fermă. Dar aceștia sunt niște pitici, cari nu vor putea nicicînd

să învingă greutățile de cari și uriașii zadarnic s-au apropiat. Spiritul omenesc niciodată n-a născocit combinații mai mari ca acele prin cari iezuiții cei vechi credeau că vor putea susține catolicismul. Dar n-au izbutit, fiindcă ei erau însuflețiți numai de principiul *susținerii* acestei biserici și nu de *credința* însăși. Ba această credință nici nu le-a zăcut în interes și pentru aceea au profanat adeseori credința catolică, numai ca să o facă *stăpînitoare*. Ei s-au înțeles cu păgînii, s-au făcut negustori, ucigași, atești chiar — numai ca să biruiască. Au creat imnuri și biserici, dar din versurile lor *nu* respiră duh de libertate, ci suspină cutremurul de supunere înaintea mai-mare-lui peste iezuiți... Zadarnică a fost toată activitatea lor. Din minciună nu va răsări nicicînd viață și D-zeu nu poate fi salvat prin demon“...¹

Astfel de idei revoluționare pe terenul credinței și-au avut efectul lor. În curînd s-a ivit o ruptură în sînul bisericii catolice germane. Provocată a fost această ruptură prin faptul că arhiepiscopul din Trier a expus spre vedere publică o haină, despre care susține că este haina lui Isus Christos (*Der ungenährte Rock Christi*) și a invitat mulțimea, ca, privind la acest vestmînt, să se înțarească în credința catolică.

Cazul acesta a stîrnit mare resens, încît o însemnată parte a societății catolice, aparținătoare cercurilor mai inteligente a părăsit catolicismul, formînd o sectă aparte numită „catolicismul german“. Această sectă există și astăzi, ea nu recunoaște pe papa și absolutismul în biserică (*Gervinus, Der deutsche Catholicismus*).

Afară de motivul național, de care era inspirată lupta „Germaniei june“ în contra catolicismului, iese la iveală un motiv eminent literar-estetic.

Catolicismul, cu extraordinara pompă exterioară ce desfășoară în actele celebrării cultului său, cu fondul mistic și nedeslușit în dogmele sale, devine vatra unei literaturi din care lipsește cea mai palidă umbră de pozitivism și actualitate. Romantismul fantastic din Germania a fost produsul și al influenței catolicismului, iar combaterea acestui curent literar trebuia să-și îndrepte săgețile și asupra izvorului din care a emanat, asupra religiei catolice.

¹ H. Heine, *Die romantische Schule*, p. 185.

Lupta în contra romantismului a fost deci o altă campanie violentă a „Germaniei june“, asupra căreia trebuie să ne oprim.

IX

Toți acești literați erau de acord în a combate aberațiunile estetice ce prinseseră deja rădăcini afunde, și aceasta în paguba literaturii și a societății întregi.

Am arătat mai sus de ce natură era curentul romantic. El nu mai era o formulă literară sănătoasă, ci un curent care, cu stupiditățile lui de misticism și fanatism religios, era un pericol public. Nu era nimic original, nimic artistic în fantasmagoriile celor mai mulți romantici și, prin urmare, era necesar ca tinerii pătrunși de binele neamului să caute a face lumină și *seninătate*, pentru a alunga moleșeala din masele făcute inerte deja prin raporturile politice. Moleșeala mersese dar atît de departe, încît mulți își lepădau și viața. Esteticianul romantic Solger, de pe timpul acela, mărturisește și el însuși că teoriile acestor romantici culminează în ființa de nimic a vieții acesteia.

Unii dintre tinerii germani observă față de romantism o tactică de negațiune desăvîrșită — ca Börne, Gutzkow și ceilalți. Heine însă, pe care mulți îl socotesc de înfrîngător al romantismului (între alții și biograful Karpelles), are multe puncte comune cu dînsii. Vom analiza mai la vale atitudinea lui Heine față de romantism.

Forma în care combăteau acest curent literar nu era aceea a unei critice literare. Afară de Heine aproape toți au vorbit asupra chestiunii numai incidental. Astfel Wienbarg, în *Aesthetische Feldzüge*, e primul care demaschează defectele acestui curent.

Cu mai multă consecvență l-a combătut însă Gutzkow. Primele lui recenzii publicate prin *Literaturblatt* a lui Menzel, precum și prin suplimentele literare ale diferitelor ziare redactate de amici ai tendințelor „Germaniei june“ erau de o radicală asprime împotriva poezilor romantici. Asemenea toate operele sale, schițe nuvelistice, romane, drame (de care a scris o mulțime și între care *Uriel Acosta* ocupa loc de frunte, menținîndu-se timp lung pe scenă), toate cuprind tendințe antiromantice.

Pentru a vedea forma în care a scris Gutzkow despre romantism, cităm câteva șire din schița lui : *Was sich der Buchladen erzählt*.¹

E după Crăciun.

Într-o librărie cărțile încep a povesti noaptea între sine — adică mai corect vorbesc autorii lor. Între altele, cere cuvîntul și o dramă din provincie (care reprezintă vederile lui Gutzkow), și aceasta vorbește către celelalte cărți următoarele :

„În sărbătorile Crăciunului am stat la locul meu ascuns și am privit ce cărți cumpără mușterii.

Am văzut exaltațiunea reacționară cumpărînd peruca austriacă idealistă prin reminiscenții patriotice, alții cumpărau drăguțele noastre legende romantice, iar masa cumpăra ce era prost de tot. *Cu toții se fereau însă de ce le putea reaminti seriozitatea situației din prezent.*

O, voi romancieri, știți de ce vă cetesc aceștia romanele voastre ? Fiindcă li-e teamă de o concepție reală a lumii, fiindcă n-au curajul de a privi în ochii unui autor care *cugetă*... Săraci de voi, romantici de salon, care din o singură situație creați o nuvelă ce strălucește ca un caleidoscop în mii de colori, dar e o icoană linsă, ce nu exprimă nimic.

Cîtă poezie fără nici un preț ! Și nici critică nu mai avem. Criticul de azi e compactorul de cărți. Acesta critizează prin eleganța cu care compactează unele dintre cărți. Poezii mizerabile se prezintă deja la prima ediție cu mult lux... Lenau, Platen, Heine, scoateți afară de lîngă voi pe aceste prostituate literare.

O, această veșnică vinătoare după ideal ! Pădurea poaveștește, arborii șuieră misterios, păsările se înțeleg prin cripitul lor, ciripesc și flecăresc de toate — *dar de zece ani nici o idee nouă* în aceste cărți romantice...

Arabescul a învins asupra unui desemn *sănătos*, sentimentele vagi și confuze asupra clare simțiri, luna asupra soarelui, oftatele „ah“ și „oh“ asupra unei *cugetări* servesc, ce ar putea crea ceva nou și ar putea, prin urmare, *să supere pe contemporani*“ (*Die kleine Narrenwelt*, III, p. 102).

¹ Karl Gutzkow, *Die Kleine Narrenwelt*, II. Band, pag. 87.

Aceleași idei le exprimă Gutzkow în schița sa *Reichthümer der Fantasie*, ridiculizînd fatalismul din romanele lui Alexandru Dumas și Eugen Sue.

Singur Heine și-a precizat acuzele în contra romantismului într-un studiu complet — acesta e *Die romantische Schule*, apărut la 1836 în Paris. Acest studiu a fost scris mai mult pe seama francezilor, cari cunoșteau literatura germană numai din cartea doamnei Staël, intitulată *De l'Allemagne*, carte favorabilă romantismului german. Heine arată însă că ar fi greșit dacă francezii ar voi a-și face o judecată justă despre literatura germană după cartea doamnei de Staël, căci romantismul german nu este identic cu ce a observat la francezi și la englezi. „Romantismul german este o floare a *pasiunei* de origine mistică, a cărei înfățișare te înspăimîntă.“

În expunerea sa Heine arată ce rol important au fantomele în romantismul german — și cîtă deosebire în privința aceasta față de poezia francezilor. „În cuvîntul «fantom» este ceva specific german — zice Heine — căci exprimă ceva noros, taciturn. Dar a vorbi de fantome franceze e o contradicție, căci în Paris nici n-ar putea să existe fantome. Noaptea pe la miezul nopții, cînd prin Germania se pornește viața fantomelor, în Paris e vivacitate și zgomot. Aici s-ar plictisi aceste figuri diafane“ (p. 204).

În câteva trăsături face istoricul romantismului german, ce își are originea în miturile și credințele medievale ; arată falsitatea acestor produse literare ; numește aproape pe toți romanticii „spiritualiști degenerați“. Spune că întreaga activitate a romanticilor nu este spre binele uman, ci în interesul catolicismului. Căutînd, bunăoară, Schlegel și ceilalți să descrie poezia indică, ei „au regăsit nu numai misterele ei, ci și întreaga ierarhie catolică și luptele ei cu lumea laică“ (p. 161).

Cu privire la principiile lui Schlegel observă că, din „cărțile aceluia, se simte *mirosul de smirnă* și se observă *tonsura gîndurilor*“.

X

Că romanticii se îndreaptă către trecut Heine și-o explică prin constatarea că poezia trecutului se revelează

cu mult mai ușor și că talente absolut inferioare sunt capabile a o căuta.

Gravă e partea în care tractează despre Ludwig Tieck. Declară că activitatea literară a lui Tieck este cea mai potrivită pentru a suprima spiritul de libertate. Reaminteste un fapt găsit amintit în istoria lui Iustin, anume că Cyrus, după ce a înfrîntat pe revoltații din Lydia le-a impus să se ocupe de artele frumoase și de chestiuni vesele... o procedură prin care ar fi reușit să înăbușească conștiința libertății în masele celor oropsiți. Asemenea ar fi făcut și Tieck prin sumedenia de basme, nuvele, drame etc. de o extravagantă fantasmagorie.

Unul dintre meritele lui Tieck — continuă Heine — e traducerea lui *Don Quijote* a lui Miguel Cervantes. Dar această carte este tragedia nimicniciei germane, un persiflaj a tot ce e liberal, căci Tieck a voit a asemana pe toți luptătorii ideilor liberale cu figura caraghioasă a lui Don Quijote.

Mai fără de nici o considerație îi manuează pe Novalis și Hoffmann.

„Novalis — scrie Heine — vede în toate numai minuni, dulci minuni. El ascultă graiul plantelor, talmăcește tainele tinerei roze, se identifică cu întreaga natură și — când sosește toamna — moare. Hoffmann vede oriunde va privi numai fantome cari se rînjesc atît din carafele chineze, cît și din perucele celor din Berlin. El a fost un vrăjitor care a metamorfozat pe oameni în bestii și pe acestea chiar în consilieri de stat prusiaci. A știut să facă ca morții să reînvieze. Operele lui toate n-au fost decît un țipăt de deznădejde în 20 de tomuri“... (*Op. cit.*, pag. 187).

Astfel persiflează Heine pe toți romanticii mai nămintă literatura lor un mare *lazaret* și invocînd ajutorul medicilor spre tămăduirea acestei boli, numită poezie romantică-fantastică.

Majoritatea criticilor germani, în frunte cu Treitschke, sunt obișnuiți a vedea în individualitatea lui Heine o serie de antiteze, de contraziceri sufletești.

Și i-o socot ca mare contrazicere și această scriere de condamnare a romantismului față cu propriile produse poetice ale lui Heine, care sunt și ele romantice.

Este oare contrazicere sau nu ?

Dacă răsfoim poeziile lui Heine, începînd de la *Traumbilder* și *Junge Leiden* pînă la cele postume, evident că nu ne face impresia de a respira într-o lume străină de romantism. În primele poezii cîntă și el, despre cerul albastru și floarea albastră — simbolurile romantismului. În primele romane își deplînge dragostea nefericită (față de verișoară-sa Amalia Heine) și dorul de moarte (în *Sărmanul Petru*, *Die Weihe* etc.). Florile își șoptesc de dor și luna bălaie umple lumea de farmec și visuri.

Preamărește și el trecutul (deși nu evul mediu) față de prezent — cum e, bunăoară, în următoarea poezie cu nuanță satirică :

Das Herz ist mir bedrückt, und schlich,
Gedenke ich der alten Zeit,
Die Welt war damals noch so wöhnlich
Und ruhig lebten hin die Leut.

Doch jetzt ist alles wie verschoben
Das ist ein Drängen, eine Noth,
Gestorben ist der Herrgott oben
Und unten ist der Teufel tod,

Und alles schaut so grämlich trübe
So Krausverwirrt, so morsch und kalt,
Und wäre nicht das bischen Liebe
So gäb' es nirgends einen Halt.

Și cine a cîntat mai mult ca Heine despre pasărea atît de dragă poeților romantici, despre filomelă ? Cine a făcut mai mult ca dînsul, ca tot potirul de floare să fie luat drept lăcaș al zînișoarelor ? În *Harzreise*, ca și în celelalte fragmente nuvelistice, pe urmă în *Ratcliff* și *Almansor*, cele două fragmente dramatice, se găsesc chiar pasaje simboliste. Iar *Atta Troll*, în care flagelează atît pe poeții romantici, cît și pe așa-numiții lirici revoluționari, mai ales pe Freiligrath, Herwegh, Hoffmann etc. — nu conține și această parodie toate elementele romantice, cu vrăjitorii și metamorfozări ? Dar și mai pregnant iese în relief romantismul în ciclul de poezii nerimate, grupate sub titlul *Die Nordsee* — în aceste admirabile poezii care n-au pereche în literatura universală, în care totul e sublim și genial : dragostea dintre Poseidon și Amfitrita ; dezbinarea între soare și lună ; iubirea fără margini a

poetului scrisă cu foc pe azurul cerului („*Agnes, ich liebe dich*“...); luna, această uriașă portocală și orcanul cu miile de glasuri turbate...

Aceasta e poezia lui Heine. Și cu toate acestea nu e contrazicere între ea și teoriile lui asupra romantismului. De întreaga ceată a romanticilor, de care am vorbit, Heine e atît de îndepărtat ca geniul de un fantast com. Căci Heine a combătut nebulozitatea și a proclamat seninul de principiu conducător în artă. El a combătut manierismul, degenerarea romantismului și fantasticul haotic și absurd. Departe de a fi realist, Heine a rămas sincer, a apropiat idealul de adevăr, n-a mințit, n-a simulat în poezie, a „coborît cerul pe pămînt“, indicînd astfel calea pe care însă nu talente inferioare pot să înainteze.

Brandes aseamănă pe Heine cu pictorul Rembrandt, a cărui artă nu se distinge prin frumusețea coloraturii, ci prin lumina ce o aruncă asupra întunericului. Un astfel de „luminist“ este și Heine, care alungă fantasmalele ridicole ale romanticilor și creează epocă prin noile sale principii de estetică, împreunînd frumosul cu adevărul.

Activitatea aceasta a „Germaniei june“ în contra romantismului se semnalează în istoria literaturii germane ca un timp de tranziție de la romantismul fantastic la realismul pesimist. Ea a avut netăgăduită valoare, a contribuit la trezirea maselor din letargie — și, în definitiv, acesta era scopul urmărit.

XI

Spiritul revoluționar al „Germaniei june“ firește că s-a afirmat mai cu aplomb în direcție *națională*.

Decît că nici aici n-avem de remarcat fapte mărețe sau opere literare de o însemnătate deosebită. Nici în privința accasta n-au muncit cu sistem stabilit. Felul de procedură a fost același : jurnalismul și foiletonismul erau mijloacele prin care își strecurau în mulțime ideile revoluționare. Pretențiunile lor nu le îmbracă în vreun program fix.

Libertate absolută era unicul lor program politic.

Tonul în care se adresau masei era același ca și în criticile lor literare : sarcastic, zeflemist, adeseori brusc,

încît adeseori, judecînd după acest ton, ți se par dușmani ai cauzei ce voiau să o apere prin asemenea tactică. Iată cum motivează, sau chiar justifică Börne acest jargon de scriere a „Germaniei june“ :

„Condamnarea fără umor e foc fără lumină. Critica are nevoie deci de glumă. Ea este brațul pe care săracul îl încolăcește în jurul bogatului și prin care mititelul învinge pe cel mare. Gluma e un principiu democratic în împărăția spiritului.

Încît pentru germani, ei trebuie mereu condamnați și supărați, căci numai aceasta le mai poate ajuta. Dar să nu-i superi numai pe singuratici, asta ar fi o nedreptate, trebuie să-i necăjești în masă. Trebuie să stîrnești în dinșii mîhnire națională, cea dintîi va aduce cu sine aceasta din urmă.

Ziua-noaptea trebuie să le strigi : Voi nu sunteți națiune, voi nu meritați să formați o națiune.

Nu e permis să vorbești cu dinșii înțelepțește, ci cit se poate de pătimaș... Căci *un popor e ca un copil pe care trebuie să-l mustrî, trebuie să-l pedepsești pentru ca să se îndrepte. Dar să fii sever numai în aparență. Pe buze să ai mîine, dar în inimă dragoste desăvîrșită.*”¹

Și întreaga „Germanie jună“ astfel era „cu mînia pe buze, dar în inimă dragoste desăvîrșită“ față de poporul german.

Eliberarea elinilor de sub jugul musulman, revoluția polonă, mișcările din Italia și mai ales revoluția franceză, despre care am făcut amintire la început, erau izvoarele la care se adăpau acești scriitori cu scop de a semăna aceeași sămînță și pe pămîntul Germaniei, să ațîțe focul care să prefacă în cenușă baraca medievală sub care libertatea se ținea încătușată.

Prima dovadă despre puțina claritate în scopurile și principiile lor politice este entuziasmul lor pentru eleanism. Mai ales Wienbarg în des amintita scriere *Aesthetische Feldzüge* face mult zgomot în jurul modernizării spiritului elen, ca cel mai puternic pentru delăturarea stărilor reacționare. Cere, adică, ca statele germane să-și primenească constituția după forma liberală a constituției ateniene de pe timpul clasicismului, abandonînd toate

¹ Ludwig Börne, *Aus meinem Tagebuche*, Ed. Reclam, pag. 51—52.

bazele feudale. Aceste idei s-au și răspândit, încît tinerii de pe la diferite universități și-au formulat pe baza lor un crez politic, agitînd ideia panhelenismului. Din această școală a făcut parte și cunoscutul compozitor și estetic Richard Wagner, care proclamase principiul că „este o fericire ca pentru o oră de viață elenă să-ți dai viața întreagă“...

Amintim acest curent fiindcă el probează cît de însetată de libertate era o parte a bărbaților de știință și cum se agățau de orice principiu de la care puteau să aștepte răsturnarea stărilor de opresiune politică.

Luptători naționali *de pur sînge* au fost însă fruntașii acestei școli : Börne și Heine, asupra cărora vom spune aici și cîteva date biografice.

Permitem că ambii acești ideologi au fost de origină israelită, dar trecuți la creștinism. Considerînd însă că ambii au făcut istoriei și literaturii germane fală prin activitatea lor și că în această activitate n-au manifestat acea fire ovreiască comună altor scriitori din această rasă, care iau literatura drept meserie de speculă — este o colosală nedreptate din partea criticilor de a le imputa acestora proveniența lor de rasă și a le nesocoti meritele, cu desconsiderarea obiectivității.

Critica literară, condusă de ură și dispreț de rasă, cum o vedem zilnic și cum s-a încetățenit ea și la noi, săvîrșește un păcat față de principiul echității, care îți impune în știință și literatură, mai mult ca orișunde, ca să dai cezarului ce este al cezarului. Progresul cultural va șterge cu încetul aceste preocupățiuni și bariere medievale și va stabili desigur echilibrul demnității. În Germania de azi se și observă întoarcerea spre această cale. De un timp încoace se vorbește cu mai mult respect de acești scriitori.

Era și timpul suprem ca să recunoască importanța scriitorilor „Germaniei june“. Căci cine nu va suride de procedura falsă și ingrătă a criticilor germani care în revistele lor timbrează, bunăoară, pe Heine de trădător de patrie, îl insultă și nu îngăduie nici măcar să i se ridice un bust în locul natal¹, pe cînd în taină el este

¹ În privința aceasta germanii par a fi foarte scrupuloși. Astfel, în anul trecut, locuitorii din Stetin n-au îngăduit să se ridice un bust răposatului romancier Konrad Thelmann din motiv că ar fi fost ...ateu.

cel mai cetit și mai popular poet, care în zeci de ediții și în zeci de mii de exemplare se răspîndește an de an, ale cărui versuri în sute de melodii sunt cîntate în toate casele germane, în saloane ca și în colibele țărănești ! Ce ironie să nesocotești pe acest poet care, incontestabil, e cel mai original și cel mai mare geniu liric al veacului nostru !... Rămîne însă constatat că, deși popularitatea lui Heine în Germania crește zi de zi, cei mai frecvenți adoratori ai lui încă tot sunt streinii și în primul rînd francezii.

Heine și Börne, deși fac parte din unul și același curent literar, sunt foarte deosebiți ca temperamente și caracter, cît și ca bărbați politici.

Ludovic Börne s-a născut la 6 mai 1776 în Frankfort (lîngă Maina), în același oraș deci ca și Goethe. Numai că între ambii erau mari deosebiri de castă. Goethe, fiu de partician, a rămas în toată viața sa aristocrat și, în scrierile sale, fără a avea mare pricepere pentru binele obștesc al masei de jos, al poporului. Börne însă, născut și crescut într-o „mahala“ ovreiască, a văzut zilnicele mizerii și a prins de timpuriu îndemn de a se opune în contra apăsării și persecuției. În viața sa întreagă, a și rămas democrat radical și dușman neîmpăcat al lui Goethe. Adeseori a ridicat acuze în contra acestuia, că n-a intervenit nicicînd și nicăieri ca să cucerească favori pe seama poporului. Îl asemena cu Dante, cu Alfieri, Montesquieu, Rousseau și Byron, care, deși ajunși la mari înălțimi de spirit, totuși au adus jertfe pentru triumful dreptului și al libertății, pe cînd Goethe a manifestat un egoism odios. „Goethe ar fi putut fi un Hercule, ar fi putut să-și elibereze patria sa din colosala necurățenie, dar el s-a mulțumit a-și culege merele de aur ale Hesperidelor, ce și le-a ținut pentru sine“ — zice Börne în memoriile sale¹, arătînd astfel că dacă Goethe, cu toată influența sa, s-ar fi întrepus pentru libertate, aceea n-ar fi întîrziat în triumfare. „Börne — zice Brandes — atacă pe Goethe fiind de credința că, dacă acela ar fi intervenit la timp cu un protest energic, ar fi putut împiedica hotărîrile de la Carlsbad și ar fi asigurat astfel poporului german libertatea presei și alte proprietăți spirituale“... Între asemenea condiții, critica lui Börne asupra

¹ *Op. cit.*, pag. 58.

marelui maestru al literaturii germane își are baza în sentimentul național și în vederile sale democratice și sunt justificate astfel și cele mai necruțătoare expresiuni de condamnare.

XII

Deja în direcția aceasta Heine se deosebește esențial de Börne. Născut (probabil) în anul 1797 în Düsseldorf¹, Heine a fost de timpuriu răsfățat de societatea în mijlocul căreia s-au formulat principii aristocratice, dar ideale privitoare la libertatea socială și politică, aprobând perfect sistemul monarhic și manifestând totdeauna oroare față de vederile democratice sau comuniste chiar. La dezvoltarea lui în direcția aceasta a contribuit, desigur, foarte mult și cultul lui Napoleon, introdus în familia Heine. Poetul a și rămas în viața întregă mare admirator al lui Napoleon, lucru ce i se pune la răvaș din partea criticilor germani, care și acest entuziasm îl iau drept ură față de germani. Tot în acest cerc de idei își are temei admirația lui Heine pentru Goethe. Pe la 1821 Heine făcea parte din acel cerc de literați în Berlin cari se adunau în saloanele cunoscutului mecenat al literaturii și artei germane Varnhagen și al renumitei lui soții Rahel Levin și cari literați nu făceau altceva decât discutau cu admirarea supra operelor lui Goethe și făceau propagandă pentru menținerea popularității lui.

Deosebirea aceasta de principii între Heine și Börne s-a văzut mai ales după ce ambii s-au expatriat, pentru a se sustrage de la șicanele cărora erau expuși pentru activitatea lor liberală, stabilindu-se la Paris îndată după încetarea revoluției din iulie 1830, când deja ambii aveau mare reputație literară.

Scopul lor era același. Să se folosească de libertățile dănuitoare în Franța și să strecoare de aici ideile reformatorice pe pământul Germaniei.

Heine căuta să-și ajungă scopul bătând saloanele aristocraților și lămurind această lume asupra stărilor ger-

¹ Despre nașterea lui Heine există diverse păreri. Eu am scris în privința aceasta un articol de orientare, în *Familia* din 1898, pag. 21. [Ediția de față, p. 201.]

mane, pe când Börne își validă spiritul democratic. „Börne ura pe aristocrați — scrie Brandes — pe când lui Heine îi impuneau.“

„Börne se simțea fără patrie în aceste saloane, dar se simțea bine de tot în societatea democratică a meseriașilor compatrioți, în adunările germanilor emigrați, unde făureau cele mai temerare planuri și adunau parale în scopul diferitelor întreprinderi politice“... Văzând această activitate a lui Börne, ne putem explica fondul următoarei observațiuni din memoriile lui: „Străinătatea a devenit patria germanilor, căci numai acolo au drepturi civile, pe când în patrie trebuie să se supună legilor țării, trebuie să vadă, să audă și să — tacă („*Aus meinem Tagebuche*“, pag. 28).

De aici, din străinătate, au slujit ambii patria lor prin activitatea lor jurnalistică, împărțită în două: informând pe germani asupra stărilor din Franța și pe francezi asupra stărilor germane.

Opera de căpetenie a lui Börne a fost *Scrisorile din Paris*,¹ al căror conținut etic le-a făcut monumentale. Nu prin forma lor exterioară sau estetică, ci prin fondul bogat în idei, care toate prindeau rădăcină în masa poporului, având rezultatul scintei ce cade și aprinde. În aceste scrisori el spune poporului cum aproape Europa întregă s-a eliberat, arată mișcările polonilor, elinilor, spaniolilor și învingerile francezilor prin revoluția din 1830 — numai germanii stau cu mîinile în sîn „purtînd livree de servitori ai stăpînilor absolutiști...“ Le stigmatizează servilismul și îi îndeamnă să se trezească, să cuture totul, să aleagă între moarte și învingere, căci vor învinge. Suveranitatea poporului mai presus de toate — iată ținta la care poporul german trebuie să străbată.

Astăzi încă, cetînd acele scrisori, vedem spiritul lor revoluționar. Găsim că prin ele un cap deschis și o inimă mare glăsuiește către un popor oropsit. Firește însă că nu e jurisprudent profund autorul acestor scrisori, nu e bărbat de stat cu program și sistem, ci un predicator înfocat al inimii libertății, bărbat pătruns de mari iluzii și idealuri.

¹ Vezi Börne, *Gesammelte Schriften*, Ed. Reclam, Band III.

Iar Heine ?

Heine a fost incontestabil poet revoluționar, dar mai mult poet ca bărbat politic. Pe cînd Börne, prin fondul scrierilor sale, apăsa în cumpăna opiniei publice, Heine cucerea prin formă, atît prin poezia sa tendențioasă, dar captivantă, cît și prin proza cea admirabilă, prin stilul „sărat“, epigramatic.

În fața multor învinuiri de inconsecvență politică, Brandes dă o explicație foarte exactă a politicii lui Heine cînd zice : „Heine a fost mare propagator al libertății, dar totodată și aristocrat, căci principiul lui era ca geniul să fie recunoscut de conducător și stăpîn“..

În Paris Heine a scris afară de *Die romantische Schule* (1836) și *Atta Troll* (1842), despre care am vorbit mai sus, 4 tomuri proză, intitulate *Salon*, în cari tratează asupra stărilor culturale și, mai ales, religioase din Franța. Aceste se disting nu tocmai prin cele mai bune calități ale lui Heine, ci prin frivolitatea observată îndeosebi în chestii de religie. Aceleași calități în *Florentinische Nächte*. Într-un ton mai serios se prezintă studiul lui asupra religiei și filosofiei în Germania. Humorul și satira ies la iveală în fragmentul nuvelistic *Rabbi von Bacharach* și în memoriile sale : *Cartea Le Grand*. Amintim acestea numai pentru a se vedea neobosita activitate a lui Heine după expatriare.

În direcție politică a scris, între altele, *Deutschland, ein Wintermärchen*, o poezie în 27 capitole. În aceasta își descrie impresiile din călătoria făcută prin Germania după 13 ani de „exil“, impresii în care Heine, fără nici un scrupul, flagelează stările din Germania. În fiecare oraș găsește cîte un moment ridicol, moral fals, domnia ipocriziei, tendințe politice ridicole prin stăpînirea reacțiunii asupra poporului. Aceste neajunsuri poetul le povestește cu multă satiră lui Barbarosa, Dante și altor figuri istorice apuse, iar pentru a le scoate și mai drastic în relief le aseamănă cu stările din Franța, iar comparația iese, firește, în defavoarea Germaniei.

Această poezie, privită din punct de vedere șovinist german și nesocotind împrejurarea că sarcasmul era forța „Germaniei june“, conține destule motive antipatriotice, în fond însă ea nu este decît lupta opozițional-liberală în contra situației ce i s-a creat Germaniei prin politica

reacționară. În contra multor denunțări și calomnii, Heinrich Laube, tovarășul de muncă al lui Heine, care cunoștea iubirea pătimasă a acestuia față de tot ce era german, a scris o frumoasă apărare din incidentul morții lui Heine. Spunînd cu cîtă tenacitate și entuziasm reprezenta Heine chestiunea germană în societatea din Paris, Laube scrie : „Nicicînd interesele germane n-au fost mai voinicește apărate ca de Heine în discuțiile sale cu francezii. La asemenea ocazii, nicicînd nu-i lăsa în îndoială că are inimă perfect germană“...¹ La Heine mai mult ca la oricare dintre tinerii germani se potriveau cuvintele lui Börne : „mînia pe buze, iar în inimă iubire față de popor“. Este deci foarte îndreptățită cererea din urmă a lui Heine : „Să mi se pună o sabie pe sarcofag, căci am fost un brav soldat în lupta de eliberare a omenirii“.

După Börne și Heine, cel mai valoros luptător național a fost Karl Gutzkow. „Ein Mittelding zwischen einem zergliedernden Kritiker und einem Poeten“, îl numește Brandes, fiindcă și el, ca și ceilalți factori ai „Germaniei june“, s-a afirmat în diferite genuri literare : în critică, nuvelă, roman și dramă.

O scriere a lui, foarte caracteristică pentru felul cum acești scriitori își ascundeau tendințele revoluționare — scriere altcum, din punct de vedere artistic, neînsemnată — este tragedia *Nero*. Gutzkow descrie în aceasta timpurile de sub domnia faimoasă a împăratului roman cu acest nume ca fiind identice cu stările actuale din Germania. Face aluzii la nedemna deosebire între popor și stăpînitori, arată lingușirea conducătorilor politici (în dramă numiți senatori) față de stăpîn, dovedește că virtutea acestora este un fals pretext pentru săvîrșirea de cruzimi. În schimb, dă un program de idei și de luptă, „să urască tirania“, să disprețuiască „spiritul de gașcă“, în artă și viață, în stat, cît și în familie să restabilească adevărul. Iulius Vindex, o figură măreată din această dramă (figura ce reprezintă vederile autorului), redă aproape întreg programul „Germaniei june“ în următoarele :

¹ *Ein ungedruckter Aufsatz Laube's, Deutsche Revue*, din 1887, pag. 465. O schiță biografică foarte bună asupra lui Heine.

Der Einzelne ist nichts ; durch Geisteskraft
Wird diese böse Zeit nicht aufgerafft.
Wir müssen uns zusammenscharen
Was einem nicht gelingt, glückt
 ganzen Paaren.¹

Și într-alt loc, meditănd asupra greutății cu care eluță libertatea unui popor, asemănînd-o cu soarta lui Prometeu, zice :

O schwere, schwere Zeit,
O Räthselzeit, o Prometheus,
Bald stirbst du ohne Herz und Leber
An deiner innern Zweifel-Bande...

(pag. 42)

Se îndoia adică Gutzkow că o să ajungă a-și vedea liber poporul din care făcea parte, dar totuși a fost fericit a ajunge zilele de mărire ale națiunii sale. Pe cînd Heine și Börne au murit mai de timpuriu, cel dintîi la 1856, iar Börne deja la 1837, Gutzkow a trăit pînă la 1879, adică încă tirziu, după ce Bismarck și Wilhelm I au realizat idealurile „Germaniei june“.

Aceasta ar fi, în puține trăsături, activitatea „Germaniei june“ și precedentele ei asupra fiecăruia dintre cei 10 scriitori osîndiți de Bundestagul din Frankfort ar fi încă multe de scris, dar în fond toate cad sub punctele de apreciere ce am expus.

Nu putem însă sfîrși fără a aminti și cîteva greșeli atît tactice, cît și principiare în activitatea lor, greșeli cari altfel toate sunt efluxuri ale hiperzelului săvîrșit, cum am zice, în toiul luptei. Astfel ei propagau idei revoluționare, atacau cu deosebire sistemele politice, dar din cînd în cînd atacau și noima statului peste tot. Ei loveau în religia catolică, dar adeseori predicau și cele mai obscene eresuri. Heine, mai ales, care, strict luat, n-a aparținut cu convingerea nici uneia dintre confesiuni, a fost unul dintre cei mai adicți panteiști și propagatori ai st.-simonismului. Pledau pentru emanciparea femeii, dar combăteau ici-colo și rațiunea căsătoriei și a sfințeniei conjugale. Evident că scrierile în cari asemenea principii predomină sunt cele mai slabe și lipsite de orice efect. Explicația firească a acestor devieri este dată în

¹ K. Gutzkow, *Nero. Tragödie*, Stuttgart, 1837.

perfecta libertate de gîndire ce această grupare literară își luase drept punct de plecare.

Aceste devieri nici n-au să tragă în cumpănă la o justă apreciere a acestor bărbați cari prin activitatea lor literară și politică, prin vecinica lor negare și scepticism, prin sarcasmul cel necruțător, prin marele stoc de idei, au avut adincă și absolut binefăcătoare influență asupra poporului german. Acest adevăr — deși deocamdată contestat de o parte a criticei germane — face ca „Germania jună“ să fie una dintre cele mai interesante grupări literare și vrednică de atenția noastră.

București

GERMANII ÎN CONTRA LUI GOETHE

Apropo de episodul din Sesenheim

Zilele trecute s-a făcut propunerea în Reichstagul german ca să se voteze suma de 50 000 marce pentru ridicarea unui monument lui Goethe în orașul Strassburg. Asupra acestei propuneri s-a încins o vie discuțiune în presa germană și, curios, nu e tocmai neînsemnată acea parte a opiniei publice care protestează în contra nobilei intențiuni de a crea un nou semn de glorie titanului geniu. Motivele ce le invocă în contra lui sunt din domeniul moralei. Sunt iarăși faimoșii moralisti și moralizatori germani cari împroșcă venin asupra aceluia căruia ei n-ar fi vrednici nici să-i dezlege încălțămintele... dacă ar trăi.

Două ziare din Strassburg, mai ales, s-au distins prin un ton indecent în contra propunerii. Iată câteva dintre obiecțiunile lor :

„Fiica preotului din Sesenheim, Friederica Brion, a fost despoiată de virtute și onoare de cătră acest Goethe care, după ce a sedus-o și și-a satisfăcut pasiunea de animal, a părăsit-o în modul cel mai barbar... Toți citiștii la morală trebuie să condamne această respingătoare faptă a lui Goethe. Astfel acest erou al literaturii a fost un desăvârșit sălbatic, un imoral mișel, care a primejduit viața și fericirea multor femei cinstite și le-a călcat în picioare onoarea, pentru bestialele și josnicile sale instincte. Ca și moralitatea sa, i-a fost patriotismul. Căci pe când învingătorul corsican călca pe gîtul națiunea germane și când întreg poporul german se îndeletnicea cu lupta de eliberare, Goethe se amuza cu iubitele sale.“

În felul acesta e atacat Goethe ca om și ca patriot.

Noi știm că pentru geniu nici moralitatea, nici patriotismul nu sunt stele conducătoare. Biografiile tuturor poezilor celebri ne oferă detaiuri de viață privată cari sunt

în flagrant contrast cu principiile etice creștine. Dar cine are pretenții de-a judeca în chestiuni de artă va confunda pe om cu artistul? Cine va condamna falnicele mărgăritare ale unei literaturi pentru că autorii lor au... iubit fără rezoane, au înșelat inimi, au frînt chiar suflete?! O, germanii, cu pruderia lor, cu falsul lor moral, sunt în stare să o facă. Nu vor să îngăduie ca pe pămînt german să se ridice un bust modest lui Heine, nici romancierului Thellmann și acum aceeași procedură față de cel mai mare dintre ei, față de Goethe!

Să privim mai de aproape acel episod din viața lui Goethe, care i se exploatează în felul arătat.

Goethe a stat în Strassburg din 2 aprilie 1770 pînă în 24 august 1771, studiind drepturile și fiind promovat de... licențiat în dreptul francez, ceea ce atunci era identic cu titlul de *doctor juris*.

În lunile aceste făcu mai multe excursii prin Alsacia, cu scopul de-a face studii asupra culturii și literaturii populare, mai ales asupra poeziei populare pentru care atît de mult se interesa. În excursiile aceste ajunse și la Sesenheim, un sâșor de vreo 6 ore departe de Strassburg. Aici făcu cunoștința preotului Joseph Jacob Brion, în a cărui familie se introduse.

Preotul Brion avea trei fete, între cari a doua era Friederica, sau Rieckchen și Rica, cum îi ziceau în familie, Goethe, în celebra sa autobiografie, *Dichtung und Wahrheit*, dă în cartea a 10-a și a 11-a o fidelă icoană a vieții idilice urmată în această familie, pe care o asemăna cu aceea a preotului din Wackefield, cunoscutul roman al lui Goldsmith.

În familia aceasta Goethe a fost primit cu multă prevenire, ceea ce e ușor de explicat, știind că Goethe a fost de-o frumusețe rară, sănătos, comunicativ... poet. Între el și Friederica se stabili deja la prima întîlnire o relație de intimitate. „Cînd am văzut-o întîia oară, mi se păru că văd răsărintă o stea pe cerul de la țară“, zice Goethe în autobiografia sa (pag. 157). Tot acolo o descrie cum a întîlnit-o, în portul ei jumătate țărănesc, cu o pălărie de paie în mînă, cu pletele blonde fluturînd în aer, cu ochii ei cei albaștri, cari îndată l-au fermecat. Rica a fost, fără îndoială, o copilă foarte drăgălașă, o știm aceasta nu numai din spusele lui Goethe, ci și din alte notițe ale diferiților contemporani cari s-au ocupat de soarta ei.

La prima întâlnire deja inimile lor și-au manifestat simpatia reciprocă. La umbra unui fag, în a cărui coajă era tăiat numele ei, Goethe o întrebă dacă a iubit vreodată, iar ea îi șopti că el e primul idol al inimei ei și prin o sărutare și-au sigilat dragostea lor.

Din această zi, Goethe veni des la Sesenheim, unde casa preotului Brion îi oferea atâtea nevinovate plăceri. Îi plăcea să petreacă în sinul acestei familii, să sărute de-a rîndul pe naivele surori în jocurile lor sociale, să zdrîncănească împreună cu ele la hodorogitul pian provincial. Dar îi plăcea mai ales să ia de mîna pe draga lui de Rica și împreună să alerge, să zboare peste cîmpii din jurul satului sau să-și caute vreun locșor poetic, vreo filigorie prin grădină, unde să ciripească ca două îndrăgite păsărele. Iar cînd iubitul își cetea versurile sale, iubita rămînea extaziată, îl giugiulea și adora. Nu se poate închipui un amor mai idilic, mai ideal, ca amorul lui Goethe și Friederica.

Tatăl fetei tolera cu drag relația lor, dovadă că în aceea nu era nimic vinovat, nimic ce ar fi putut lovi în buna reputație și moralitatea familiei. Ba mai mult, bătrînul Brion a tolerat chiar ca Goethe să locuiască sub un acoperiș cu Friederica, ceea ce nu s-ar putea închipui, dacă Goethe, într-adevăr, ar fi fost mai mult ca un prieten iubitor și dezinteresat. Însuși Goethe mărturisește că în vremea aceea astfel de relații ideale între tineri și fete erau dese, erau obiceiuri convenționale.

Și cu toate acestea, cu toată dragostea înfocată, Goethe, părăsind Strassburgul, a părăsit și pe Rica. Iată ce i se impută în primul rînd. Că de ce n-a luat-o în căsătorie? Căci ea a rămas jalnică în urma lui și n-a voit să se mai mărite viața întregă!

De ce? De ce? Pare că orice amor trebuie să aibă de sfîrșit... alianța în fața altarului! Pare că iubim ca să ne cununăm și să ne înmulțim! Nu, Goethe a spus-o foarte des că el nu-și dă seama pentru ce iubește, cu toate astea însă, iubește mai departe, fără țel... O astfel de iubire a lui a fost și aceea față de Friederica și, fatal, ea a trebuit să înceteze, căci între ei doi erau numai inimile înrudite, dar erau mari distanțe de... educație și poziție socială și, mai ales, aceste împregiurări au pus capăt frumosului idil din Sesenheim.

Posibil este însă că preotul Brion să fi așteptat ca Goethe să-i ceară mîna fetei. Și în privința asta se poate admite învinuirea că Goethe a greșit lăsînd în nedumerire pe ospitalierul preot asupra intențiilor sale. Dar e acesta un păcat? Uită aceste ziare că acestei relații de dragoste puritană literatura germană îi datorește cele mai frumoase poezii? Uită mai ales principiul, atît de des invocat în literatură, ca și în istoria germană, că oamenii mari nimicesc oameni pentru ca să-și creeze operele lor — dar, în definitiv, Friederica n-a fost nimicită, ci i-a rămas suvenirul și fericirea de-a fi fost iubită de cel mai mare poet german, de un geniu de căpetenie al omenirii. Și oare nu este și aceasta o recompensă pentru tot dorul și amorul din viața ei stingheră?

În timpul din urmă critica germană s-a ocupat mult de acest episod din viața marelui poet. De motiv i-a servit o broșură a unui anumit Froitzheim, care a scris cele mai scandaloase insinuațiuni la adresa lui Goethe și Friederica, afirmînd că dragostea lor a avut și un rod, un copil ilegitim. Froitzheim, care n-a procedat *mala fide*, ci numai pentru a face senzație cu ceva nou, își întemeia afirmațiunile pe matriculele din Sesenheim. S-a constatat însă că nici un cuvînt din cele scrise de el nu corespunde adevărului și s-a alungat orice umbră de bănuială.

Cetească moralistii din Strassburg poeziile lui Goethe din acel timp, poezii ca *An Friederike*, *Mailied*, *Neue Liebe*, *neues Leben* — și spună dacă din aceste transpiră păcatul și amorul criminal de care ei acuză pe Goethe!? „Păcate“ de aceste ar suporta cu mîndrie orice literatură!

Altfel dau expresie poeziei dragostei lor senzuale. Lenau, bunăoară, care cade și el în categoria celor acuzați de-a fi fost imoral, și-a vărsat în fragmentul dramatic al lui *Don Juan* întreg amorul său sălbatic. Iată cîteva versuri din poezia lui Lenau :

Ich habe manches Weib mit starken Krallen
Auf's Lager des Verlangens hingerissen,
Und fühlte nie was von Gewissensbissen...
Denn reich vergalt ich ihr in einer Stunde
Was ich zerschlug wie Hagel das Getreide...

O Tropenland der heissen Liebeskraft!
O Zauberwildniss tiefer Leidenschaft!

Astfel, Lenau! Și ce este în comparație cu această imensă și sălbatică patimă nevinovatul amor al lui Goethe față de Rica, amorul cel din *Im wunderschönen Monat Mai*, inofensiv ca o floare de cireș, naiv și veșnic zîmbitor ca o floare albastră?!

Păcat săvîrșesc cei ce se ridică împotriva acestui amor!

HARALAMB G. LECCA : „CASTA-DIVA“

Piesă în 4 acte

Începutul anului 1899 pare a fi de bun augur pentru literatura română. Judecînd după cele mai recente produse literare, se poate chiar afirma că vom avea un an roditor în cele literare și foarte remarcabil față de anii din urmă. Se resimte clar o mișcare mai intensivă, care pare a fi o protestare în contra acuzei, adusă de la tribuna marilor sceptici, că noua generație n-ar avea forță vitală, ci toate creațiunile ei ar purta în sine germenul morții.

Genul literar, în care domină chiar o încordată emulație, este cel dramatic — fapt pe cît de rar la noi, pe atît de important și îmbucurător. Nu mai avem de-a face cu „paper-la-papul“ unor înlănțuitori de cuvinte, nici cu produse ieșite din „spitalul amorului“, ci cu lucrări în cari, fără îndoială, sunt depuse : gîndire serioasă, principii de artă și talent. Asemenea rezultate ale muncii intelectuale nu vor avea efectul efemer al focului de paie, ci își vor asigura o valoare durabilă în literatură.

Între mai multe drame care s-au transmis zilele aceste publicului bucureștean, parte prin tipar, parte prin reprezentarea pe scena Teatrului Național, i se cuvine un loc de frunte piesei lui H. G. Lecca, intitulată *Casta-Diva*.

D-l Lecca le este, desigur, drag cetitorilor *Familiei*, mai ales în urma cetirei admirabilelor versuri din *Mărioara* Carmen Sylvei, precum și din alte lucrări mai mici, publicate în aceste coloane¹. Sunt convins deci că le împlinesc o plăcere, făcîndu-le o dare de seamă asupra *Casta-Divei*.

¹ Din cari relevăm, îndeosebi, traducerea *Noaptei de octombrie* de Alfred de Musset, în *Familia*, 1898, nr. 36 (red.).

Piesa începe prin o scenă de dragoste între logodnicii Dinu Rinovideanu și Gina, o fată orfană, crescută de unchiul său, maiorul în pensiune State Zoescu. Întreg actul prim, în care autorul ne face cunoștință cu toate persoanele piesei, se petrece la casa maiorului (în Galați). Asistăm la o zgomotoasă viață familiară, în care cele două fete ale maiorului, Mărioara și Viorica, sunt un contrast lămurit față de Gina, cea orfană, care la prima înfățișare deja cucerește prin noblețea simțirei și o cum-pănită judecată.

Din familia aceasta face parte și sora maiorului, d-na Lelia, o văduvă tânără și cochetă, venită de la București, cu fiul său Fănică, „tipul secătorei de salon“. Tot în actul prim întâlnim pe un moșier, vecinul maiorului, pe d-l Epaminonda Chiropol, un grecotei respingător, care, cu toată vîrsta înaintată și diformitatea sa, reflectă la mîna Ginei, chiar și după ce aceasta se logodise cu Dinu.

Toate persoanele aceste le găsim deja în actul prim foarte bine zugrăvite, mai ales figurile principale, Gina și Lelia, aceste două izbitoare contraste de caractere femeiești, logodnica iubitoare și castă, față de femeia rafinată și senzuală. E minunat croit mai ales tipul lui Fănică, cu franțuzeasca lui și cu îndrăznețele-i maniere de salon modern.

Actul se sfîrșește prin plecarea la București a logodnicului Dinu, care trebuie să-și vadă de examene. Odată cu el pleacă și Lelia cu Fănică. Plecarea aceasta a lor împreună ne lasă o vădită anxietate pentru soarta Ginei, căci Lelia, senzuala Lelia, vrea cu orice preț să-i răpească logodnicul.

Actul al doilea se petrece după cîteva luni, la moșia lui State, a maiorului. Au sosit și bucureștenii, Lelia, Dinu și Fănică, dar în familie nu mai e aerul cel vesel, ci năduf și posomorîre. Se presimte izbucnirea unei furtuni. Dinu e trist și abătut, fiindcă a căzut la examenul de medicină. Dar căderea aceasta a fost o urmare a amorului său scelerat cu Lelia, care îl prinsese în mreșile sale. Și acest amor fără de lege este ce-l usucă, conștiința că a înșelat pe ingerul de Gina, revolta ce simțeste împotriva Leliei, a acestui demon ce l-a sedus.

Într-o convorbire cu Lelia, Dinu îi aruncă în obraji toată mîrșevia faptei și-i spune că va pleca la Paris, ca să se lepede de trecut și să înceapă o nouă viață. Ea însă,

haina, îl roagă să rămînă, cu dulci cuvinte zicînd : „Nu, nu, să nu pleci !... Nu voi mai sta în calea ta. Îmi va fi de-ajuns un colțisor departe de tine — dar în care să te văd, să te aud, să te iubesc... Mai bine aș muri decît să nu-ți aud glasul !

Dinu : Mai bine ai muri de rușine ! Căci ești de două ori vinovată : întii, față de-o copilă, de-o nenorocită care-și pusese credința în mine și de lîngă care m-ai furat, fără nici o muștrare de cuget ; al doilea, față de un băiat mare, sînge din sîngele d-tale, pe care îl lași singur ca să vii să te tîrăști la picioarele mele“...

Sfîrșitul acestei convorbiri este ascultat și de Gina, căreia, înțelegînd toate, i se preface în cenușă întreg idealul falnic, întreaga credință și amorul divin de care era pătunsă. Catastrofa e neînlăturabilă ; ea urmează în actul al treilea.

„*Gina* : Mă încredeam în tine și tu mințai ! Ți-ascultam cuvintele de dragoste și mințai !... Ai sădit în inima mea cel mai dulce și în același timp cel mai veninos simțămînt : iubirea ; m-ai îndemnat să fac din tine sprijinul meu ; m-ai lăsat să mă ridic pe aripile visurilor mele pînă la cele mai frumoase înălțimi ale nădejzii în viitor — de ce ? Ca să mă pierzi !... Nu știam ce e bănuiala : tu mi-ai arătat-o. Nu cunoșteam fătărnicia, în tine am văzut-o ! Dezgustul nu-l simțeam, îl simt acum prin tine. M-ai izbit de cea dintii deceptie a vieții și cel ce provoacă prima deceptie e criminal !“

Astfel vorbește copila cea castă, divă, a căreia dragoste a fost maculată, trasă în noroi de logodnicul său. E adînc rănită și nu voiește să-l ierte, zadarnic Dinu îi cere milă și îndurare. Rece și cu gest maiestos îl respinge. Între ei doi toate s-au sfîrșit.

Actul din urmă, după 8 ani, la București. Fănică, secătura de salon de odinioară, căsătorit cu Viorica, fiica maiorului State, avocat, țin casă luxoasă. Lelia e bunică, dar n-a lăsat încă din vechile obișnuințe. Iar îngrijitoare la copii e — Gina, sărmana Gina, tratată de acei oameni ca o servitoare. Ce s-a făcut ea în acești opt ani ? După plecarea lui Dinu la Paris, pe care ea n-a voit să-l ierte, s-a măritat după grecoteiul Epaminonda, față de care manifestase atîta oroare mai nainte. Femeia înșelată și umilită caută să-și răzbune, înșelînd și ea pe alții. Înșelîndu-și însă soțul, acesta o goni din casă, iar pentru ca să

se susțină, Gina deveni profesoară, damă de companie, telegrafistă, modistă și, în sfârșit, simplă lucrătoare cu mâna... Trecu toate treptele coborișului social, ajunse pe mâna lumii corupte, fără putere de rezistență... „pînă ce într-o iarnă, doborâtă de foame și frig, neavînd putere să-mi sugrum zilele și să sfîrșesc, am venit și am bătut la ușa fiului aceleia care-mi dase prima lovitură“...

Toate aceste le aflăm din o convorbire a Ginei cu Dinu, care e medic renumit la Paris și, venind la București să se intereseze de soarta ei, a găsit-o în acest hal. El îl spune că i-a rămas credincios, că voiește s-o ridice la înălțimea ei... dar zădarnic, ea e convinsă că fericirea nu se poate reface. Ea nu mai are nici o dorință, nici o iluzie, căci atîția ani de durereucid și mîndrie și tot... „Sunt un obiect“, exclamă Casta-Diva de odinioară, și în această exclamație zace tragicul acestui caracter. Zădarnic îi jură Dinu că o iubește, că a uitat tot, că numai pentru ea va trăi — ea îl roagă să o lase cu nepăsarea ei, care îi adoarme ființa.

„Mai bine rămîn aici umilită — zice Gina — călcată în picioare, decît să-ți iau și ultima iluzie pe care ai putea-o păstra despre mine. Vreau cînd vei mai rosti vreodată «Casta-Diva», să te gîndești la mine cu părere de rău. Iubirea nu-mi îngăduie să-ți fiu prietină; trecutul mă împiedică să-ți fiu soră; cele ce ți-am spus îmi iau dreptul de a-ți fi soție“...

Rămînem convinși de această imposibilitate și îndure-rați mai cetim ultimul lor schimb de cuvinte :

„Gina : Du-te !

Dinu : N-o să-ți fie dor de mine ?

Gina : Să nu-ți fie dor de mine !

Dinu : Și n-o să mă uiți ?

Gina : Uită-mă !

(Se privesc lung, ca-n clipa unei despărțiri de veci. Cortina cade.)“

Acesta e conținutul tragediei d-lui Lecca, căreia nu înțelegem de ce i-a dat numirea de „piesă“, dat fiind că soarta eroinei este, într-adevăr, tragică prin excelență. Copila înșelată în credința sa, inima aceasta castă căreia i se dă o lovitură atît de zguduitoare, e fatal osîndită să se prăbușească, după ce i s-a luat cel mai puternic sprijin. Imi vin în minte niște cuvinte ale eminentului poet ger-

man Geibel, foarte potrivite pentru a interpreta starea sufletească a Ginei, din tragedia d-lui Lecca. Iată aceste cuvinte :

Es brach schon manch ein starkes Herz
Da man sein Lieben ihm entriss,
Und manches, das sich blutend schloss
Schrie laut nach Luft in seiner Noth
Und warf sich in den Staub der Welt ;
Der schöne Gott in ihm war tod !

Cu iubirea s-a stins și demnitatea femeii și a devenit „obiect“. Și tragicul este că Gina nu este un tip izolat, ci e tipul femeii de astăzi, tipul femeii înșelate, precum Lelia reprezintă pe demonul rău, ce distruge fericirea și imprimă caracterul falsei vieți sociale.

Nu numai aceste două figuri, dar și celelalte sunt luate din viața noastră reală și sunt cit se poate de fidel redade, afară doar de Dinu, care putea fi marcat mai bine, cu mai multă pasiune. N-ar fi stricat poate dacă pe eroul Dinu nu-l făcea student, care să mai aibă daraveri cu examene de medicină, căci imberbi de-aceștia, cu caracterul numai în formațiune, nu sunt tocmai potriviți eroi de tragedii. N-ar fi stricat poate dacă Gina, umilita Gina, ar fi rămas mai consecventă și ar fi tratat la sfîrșit chiar cu dispreț pe asasinul iubirei sale. În cazul acesta întreg sfîrșitul s-ar fi făcut cu considerabil mai mare efect dramatic. Cum e însă acum sfîrșitul, pare a fi mai mult al unui roman decît tragedii.

Aceste puține obiecțiuni nu vor și nu pot detrage din meritul acestei lucrări, care, fără îndoială, e foarte mare. S-a văzut aceasta și la primele reprezentații ale *Casta-Divei* date în 26 și 28 ianuarie cu foarte mare succes pe scena Teatrului Național. Atît actorii, dar mai ales d-na Aristița Romanescu în Diva, cît și autorul au fost răsplătiți cu aplauze din belșug. Tînărul și deja laureatul nostru poet a fost chemat la rampă după fiecare act. Avem tot dreptul să ne bucurăm de asemenea succese ale forțelor de la care neamul poate să aștepte încă multe.

Vivat quarta !

TRADUCERILE D-LUI T. V. PĂCĂȚIANU

Stuart Mill: „*On Liberty*“.
Libertatea opiniei. Intoleranța socială.
Despotismul uzului. Caracter

Iată o muncă serioasă a unui publicist român !

Bărbat devotat intereselor neamului, d-l Teodor V. Păcățianu muncește deja de ani mulți, dar cu modestie și fără a se afișa, în ziarele noastre de dincoace. Prin tonul bărbătesc, prin gândirea aleasă cu care întotdeauna și-a expus părerile sale menite a contribui la înaintarea noastră culturală și politică, și-a asigurat simpatiile noastre. Felul cum muncește d-l Păcățianu ne dovedește că mai avem și ziarști cari își dau seama de importanța misiunii lor ca luminători *par excellence* ai poporului ; cari văd că nu prin superficialități dictate de impresia momentului, nici prin o simplă frazeologie sau beție de cuvinte se dirijează gazetele naționale, ci prin trudă mare, prin studii temeinice și sistematice.

Activitatea unui asemenea muncitor intelectual trebuie relevată, trebuie recunoscută, tocmai pentru a-l deosebi de acel cîrd de oameni răi și superficiali, cari nu vor și nu pot fi altcum precum sunt.

Cît de demnă de atențiunea noastră este activitatea d-lui Păcățianu o vedem și din cele trei magistrale traduceri ce ne-a dat în scurtul interval de cîteva luni. *Lupta pentru drept* și *Scopul în drept*, renumitele opere din domeniul filosofiei dreptului ale lui Rudolf Ihering, au apărut în traducere pe la sfîrșitul anului expirat, iar acum de curînd celebrul eseu al lui John Stuart Mill, *Libertatea* — toate trei în propria edițiune și cu cheltuielile traducătorului. Și sunt din cale-afară mari asemenea cheltuieli pentru bugetul modest al unui ziarist român ! În vederea scopului înalt însă, traducătorul n-a ezitat a aduce și jertfe materiale, în legitima așteptare ca publicul să-și arate recunoștința, interesîndu-se de aceste produse

spirituale ale marilor gînditori ai omenirii, de aceste precepte de importanță actuală pentru poporul nostru.

Și ce poate fi mai util pentru un popor în situația noastră decît a-i deștepta și întări conștiința de drept, a-i arăta principiile care îi asigură demnitatea și libertatea desăvirșită ? Ce poate fi mai necesar ca popularizarea acestor principii, cînd e vorba ca un popor să nu se conducă numai de instinct sau, ca să-i zicem altfel, de geniul ocrotitor, ci și de rațiune ?

Trebuie să mărturisim că spre acest scop d-l Păcățianu a știut cu multă iscusință să aleagă operele potrivite din vastul cîmp al literaturilor streine. Și trebuie să constatăm că a știut învinge dificultățile ce se ivesc la asemenea traduceri. Cu toate că ne lipsește o terminologie precisă pe terenul filosofiei și al jurisprudenței, traducătorul a știut să interpreteze cît se poate de exact chestiunile cele mai abstracte, silogismele cele mai complicate.

Văzînd zelul și conștiinciozitatea cu care d-l Păcățianu muncește în direcția aceasta, putem nădăjdui că nu se va opri la aceste trei traduceri. Ar fi consult ca d-sa, asigurîndu-și poate încă cîteva pene ajutătoare, să întemeieze o publicație periodică, dînd obștei române, și mai ales cauzei românismului, din răstimp în răstimp, cîte o traducere de felul celor trei de pînă acum. Îi dorim din inimă succes și credem că nici publicul nostru nu va întîrzia a-i da sprijinul meritat.

Cea din urmă traducere a d-lui Păcățianu este — cum amintirăm mai sus — *On Liberty*, opera aceluia dintre principii cugetării omenești căruia în primul rînd i se cuvine epitetul de *Altesse Serenissime*, cum îl numește un critic german.

În această monumentală lucrare, John Stuart Mill stabilește raporturile între individ și societate, fixînd marginile drepturilor societății asupra individului și dînd acestuia cea mai completă libertate de gîndire, de exprimarea opiniei și de acțiune.

Opera aceasta însă a văzut lumina zilei deja la anul 1859 și de atunci încoace ideile cuprinse într-însa au devenit în mare parte proprietate comună, în unele țări mai civilizate realizîndu-se pe de-a-ntregul, iar în altele fiind chiar insuficiente pentru cerințele actuale.

Deja la 1879, adică numai 20 de ani după apariția *Libertății* lui Mill, într-o cuvîntare ținută în Birmingham,

Max Müller se exprimă asupra acelor idei în modul următor :

„Mă îndoiesc mult că s-ar mai găsi astăzi filosofi liberali sau politicieni conservativi cari să combată principiile susținute cu atita căldură în *Libertatea* lui Stuart Mill. Ceea ce cere Mill este prea puțin și prea modest pentru urechile noastre. În general, tot ce spune Mill se rezumă în ideea că individul nu este responsabil societății pentru faptele sale întru cît acele nu păgubesc interesele altuia. Mai există cineva care să reducă libertatea individuală la o măsură mai mică ?“

Astfel opina Müller deja acum 20 de ani, iar de-atunci încoace principiul de libertate s-a lărgit considerabil. Exigențele au crescut în măsura conștiinței individuale și a progresului general. Libertatea presei a făcut în multe părți ca opinia să fie adeseori mai liberă precum o cerea Mill. Iar libertatea națională — chestiune de care Mill nu face amintire nici cu o iotă — e un ideal mai măreț și mai puternic decît cel apărut de Stuart Mill. Acțiunile mari ale unui popor astăzi nu se pot determina numai prin principii de libertate individuală. Ele pot fi însă baza elementară la asemenea acțiuni.

Cu toate aceste, teoriile lui Mill pentru noi sunt încă actuale. Căci noi, din nefericire, în cele sociale, trăim cel puțin cu 50 de ani îndărătul altor popoare, iar în cele ale libertății individuale cu vreo 200 de ani îndărătul lui Mill, cam pe timpul lui Hobbes, care și el admitea libertatea opiniei, numai să nu-i dai expresie... E știut că nici pe timpul inchizițiunii nu era oprit să ai opinii proprii, numai să nu le dai rost prin tipar sau grai viu.

Astfel putem în dragă voie să cetim teoriile lui Mill, ba nu ne-ar strica dacă ne-am forma chiar un mic catehis din acele.

Ceea ce în primul rînd trebuie să ne preocupe sunt teoriile privitoare la libertatea opiniei.

Facultatea judecării s-a dat omului ca să se folosească de ea, zice Mill. Trebuie deci ca fiecare să-și exprime liber ideile și convingerile. Vederile noastre să ni le considerăm de adevărate, pentru că ele sunt conducătorul propriei noastre acțiuni. E o lașitate a nu te conduce după vederile tale și a-ți fi teamă să le comunici și lumii. Numai prin opinii proprii se nasc mărimile individuale...

În același timp Mill ne dovedește necesitatea liberei discuțiuni asupra tuturor opiniilor. Fără a fi discutate, opiniile noastre sunt o dogmă moartă. Fără a stîrni cu ele interes, fără ca prietenii să se însuflețească de ele, iar dușmanii să sară ca mușcați de șarpe, opiniile noastre n-au valoare, o critică deci se impune. În critica aceasta însă să urmăm totdeauna fermele noastre convingeri. Să nu ne conducem de considerații utilitariste, nici personale sau de rudenii — un principiu monstruos, ce s-a admis la noi acum de curînd. Aberațiunile fiecăruia se vor vedea mai lămurit din o continuă ciocnire de idei.

Un dușman încarnat al opiniei libere este societatea, care exerciază o meschină tiranie asupra individului, voind a-i înăbuși convingerile. Societatea își arogă dreptul de control asupra convingerilor individuale. Mill însă arată că „dacă întreaga omenire minus unul ar fi de aceeași opinie, iar acest unul de părere contrară, întreaga omenire n-ar fi îndreptățită a reduce pe acest unul la tăcere“... Intoleranța societății de astăzi însă silește pe oameni să-și ascundă convingerile și să renunțe la străduința de a le răspîndi. Astfel se cultivă demoralizarea și se zădărnicește dezvoltarea caracterului. Principiul libertății însă pretinde ca semenii noștri să nu ne împiedice în a ne exprima afecțiunea sau aversiunea noastră în orice chestiune, fie părerile noastre oricît de nedrepte și de false din punctul de vedere al societății. Cu cît mai interesați sunt semenii noștri, cu atît mai mult își trădează lipsa lor de judecată și o reință a inimei.

Adevărat e că, dacă am sta să judecăm cultura societății noastre după gradul ei de toleranță, am ajunge la întristătoare deducțiuni.

Într-o altă parte a scrierii sale, Mill relevă o chestiune pentru noi tot atît de importantă ca cele arătate. Tot ceea ce propagă individualitatea este despotism, zice Mill. Un astfel de drept este și uzul. Libertatea individuală suferă greu sub povara acestuia.

Uzul prefacă viața omului într-un mecanism care îi suprimă dezvoltarea oricărei afecțiuni și impuls. Uzul sau regulele fixe de viață, cari a le accepta ești silit de către societate, sunt dușmanul talentului, al spiritului de progres și de reformă. Uzului se supun toți aceia cărora le lipsește conștiința valorii proprii și sunt absolut incapabili a fi originali.

La noi firește că e mare majoritatea acestor oameni-mașină. Domnia mediocrității la noi — căci toți cei de sub sclăvia uzului sunt mediocri — e incontestabilă. Sub o asemenea domnie nu e de mirare că n-avem firi originale. „Oamenii mediocri — continuă Mill — nu numai că au o inteligență mărginită, ci au și înclinațiuni mărginite. Dorințele lor nu sunt destul de tari, pentru a-i face să se încline spre ceva extraordinar și de aceea ei nici nu pot înțelege cum de cineva are poftă de așa ceva. În consecință consideră pe toți aceștia (adică firile originale) de neînfrânați și îndărătnici, la cari ei sunt obișnuți să privească cu dispreț“...

În firul acestor idei, vorbind despre lipsa de originalitate și de judecată proprie, Mill constată și lipsa de caracter.

După Stuart Mill, caracter are acel om care își are dorințele și impulsurile sale proprii. Cel ce nu poate zice că dorințele și impulsurile sale sunt cu adevărat ale sale proprii n-are caracter, așa cum n-are nici mașina de aburi.

Dacă aceste impulsuri — zice Mill — nu numai că sunt ale sale proprii, ci mai stau și sub stăpânirea unei voințe tari, se zice că omul are un caracter energic.

În înțelesul acestora, n-are caracter societatea roabă uzului; n-are caracter iezuitul multicolor; n-are caracter nici un individ ce nu-și știe afirma libertatea și independența sa. O, e incomensurabil numărul „mașinilor de aburi“ de cari vorbește Mill.

Și în felul acesta am putea continua cu expunerea ideilor lui Stuart Mill, cum am amintit, pentru noi atât de actuale. Sperăm însă că ajunge, pentru a deștepta interesul cititorilor, de a-și procura înșiși cartea (în traducerea d-lui Păcățianu) și a o ceti cu cea mai mare atențiune.

SĂRMANA DOINĂ

Reflexii la un articol din „Enciclopedia”

„Nu am fost lipsiți din partea criticii nici de bunăvoință, nici de rea-voință; am fost însă lipsiți aproape cu totul de învățăturile ei“... Astfel scrie directorul *Enciclopediei române* în prefața volumului prim, punînd, precum se vede, încrederea în sine mai presus de orice critică.

Cei ce vor arunca însă o ochire în publicație, care se bucură de auspiciile „Asociației“, se vor convinge prea curînd că d-l director n-are tocmai motive de a fi atît de refractar pentru observațiile ce i se fac și n-are de ce fi tocmai atît de puțin accesibil pentru „învățăturile“ criticii. Este doar prea cunoscut că numai o individualitate literară formată și recunoscută poate să renunțe la asemenea învățături, fie ele cît de puține și venite din orice parte. Cum însă d-sa nu are pretenția a fi o astfel de individualitate, era a priori dată necesitatea de a lua în socotînță toate observațiile ce se fac.

Este foarte adevărat că asupra *Enciclopediei* s-a scris puțin, fie bine, fie rău. Aceasta însă, pot afirma, nu din alt motiv, ci din pură condescendență și din un fel de respect pentru mișcările culturale pornite de „Asociațiunea“ noastră, care a impus multor condeie o rezervă firească. Faptul că ziarele noastre publică sumarele singuraticelor broșuri, ce își fac apariția neajungătoare de pe nele criticelor, și le publică însoțite cu cuvintele de recomandare venite din biroul direcțiunii *Enciclopediei*, nu înseamnă însă nicidecît o aprobare generală, cum poate socotește d-l director. Tăcerea și rezerva criticelor mai poate fi socotită și ca indiferentism, sau ca ignorare, sau ca luare în neserios... dar nicidecît nu se poate interpreta în felul că „învățăturile“ ar fi de prisos.

Fiindcă, precum vedem, tăcerea e atât de greșit tălmăcită, ar fi bine să se vorbească de aici înainte cât se poate de pe șleau, să se insiste fără rezervă asupra greșelilor ce se comit cu duimul în publicațiunea aceasta.

Fatalul însă este că, oricâte erori ai releva, observațiile tale deocamdată nu folosesc nimic lucrării, fiindcă pînă la ediția a doua, cînd d-l director s-ar îndura eventual a ține cont de ele, mai este răgaz mulțșor. Cenzura strictă trebuie deci să se facă acolo unde nu se face — în biroul redacțional al *Enciclopediei*, înainte de a ieși de sub tipar.

Tot ce se poate face ulterior este constatarea simplă a erorilor și trecerea cu regret la ordinea zilei peste ele, cu concluziile ce fiecare își poate trage asupra valorii intrinsece a lucrării. Și ar fi de dorit ca aceste constatări să se facă privitor la chestiunile noastre, la istorie și literatură și, mai ales, la lucrări actuale. Traducerile n-au lipsă de control — micul *Mayer* a fost destul de bine forfecat și tradus !...

Dar cînd voiești să scrii asupra *Enciclopediei* mai e un inconvenient. Nu știi exact pe cine apostrofezi, cu cine îți faci seamă, cu directorul, cu un comitet redacțional, sau cu autorul articolului, de obicei neiscălit.

Natura publicației aduce cu sine ca să faci responsabil pe cel ce o conduce. Dar bine, în cazul acesta ai face directorului o colosală nedreptate, căci d-sa este un iscusit financiar, un bun organizator și agitator al părții tehnice, dar în materia cea vastă, în chestiuni de litigiu, fie cum sunt cele istorice-confesionale sau în cele literar-estetice, nu poate avea pretenția de a-și pune părerea în cumpănă și de-a atribui acelei păreri vreo greutate oarecare... Și lucru hazliu este că direcțiunea nici nu se solidarizează cu redactorii diferiților articoli, cum am văzut din discuția asupra continuității românilor, iscată din pricina articolului d-lui Weigand asupra *românilor*, precum și din discuția confesională dintre d-nii Voilean și Bunea.

Între asemenea împrejurări numai un motiv de altă ordine te poate îndemna a te ocupa de *Enciclopedie* și anume, motivul ca să dumirești publicul, arătîndu-i felul, fără îndoială superficial, cum se muncește la acea lucrare, în jurul căreia s-a făcut atîta zgomot și reclamă.

Publicul nostru, în mare parte, s-a bucurat cînd s-a anunțat această operă, căci spera că i se va da un lucru bun și original și un mic *Mayer*, amplificat cu părțile referitoare la români. Eu, de pildă, cînd citeam prin diferitele apeluri și „invitări la prenumerațiuni“ publicate prin 1895 și 1896, cum se accentuează caracterul popular al lucrării, credeam că e vorba de a face un pas înainte în literatură ; credeam că se va face dacă nu ceea ce au făcut frații Grimm pentru germani, cel puțin ceea ce fac acum d-nii Scheiner, Schullerus, Fr. Teutsch, Wittstok și alții pentru sașii din Transilvania. Este știut că sașii chiar acum lucrează și ei la o *Enciclopedie*. Ceea ce fac însă dînșii este o mare operă națională, la a cărei efectuare s-au angajat toți preoții și învățătorii sași și care are să fie o iconă a istoriei și limbei lor, a credințelor și datinilor, tot ce le exprimă caracterul și individualitatea lor etnică în trecut și prezent. Va fi aceasta o lucrare de enorm folos pentru știință și pentru interesele specifice ale elementului german. Cu o astfel de lucrare publicul poate fi perfect mulțumit. Dar noi cu întreprinderea aceasta mai mult comercială decît literară ?!...

Dar scopul meu n-a fost a vorbi despre *Enciclopedie* pe de-a-ntregul, nici a face un expozeu al furnicarului de proceduri greșite — îmi rezerv a face cu altă ocazie — ci a arăta numai un specimen care caracteriză îndeajuns superficialitatea cu care *Enciclopedia* în mare parte este înjghebată.

În broșura din urmă (XIII), la pag. 196, se publică definiția *Doinei* după cum urmează :

„Doină sau daină, cum se numește în unele părți ale Ardealului, este poezia lirică a poporului român. În ea își dă la iveală românul sentimentele sale de bucurie sau de întristare, pasiunile și aspirațiunile sale, cu un cuvînt tot ce mișcă sufletul său. D. este însoțită de o *melodie caracteristică, aci simplă și monotonă, aci formată de acorduri capricioase și ciudate*. Ea se cîntă la diferite ocazii de persoane diferite : de tineri și bătrîni, de bărbați și femei, în cîmp și pădure... După cuprins doinele se pot împărți în *erotice* (de dragoste și dor), *soziale* (haiducești, cătănești), *domestice* (care cîntă starea de flăcău, de fată, de mireasă), *zoologice* și *botanice* (care se adresează animalelor și plantelor iubite de omul din popor)“...

Urmează indigetarea de izvoare și colecții.

Această definiție nu este altceva decât un extras din manualul de istorie a literaturii române a d-lui Adamescu (vezi ed. II, București, 1896, pag. 80 și 81). D-l Adamescu este incontestabil unul dintre cei mai capabili și mai productivi profesori de literatură română — cu toate astea însă, fie-mi permis a afirma că ceea ce scrie d-sa despre doină și, mai ales, ceea ce se redă în *Enciclopedia*, fără control și fără critică, ba chiar fără a indigeta numele autorului, nu este tocmai genial.

Lasă că lipsa de precizie în definiția aceasta e mare, lasă că între doină și celelalte poezii populare nu se face deosebire în această definiție, nici nu se spune dacă sub doină se înțelege numai poezia sau numai melodia, sau ambele la un loc — dar, în genere, întreaga definiție, e foarte... șoadă, cum se zice pe la noi.

În sensul acestei definiții, „doina este însoțită de-o melodie caracteristică, aci simplă și monotonă, aci formată de acorduri capricioase și ciudate“... Îmi pare că cine

dă o asemenea definiție n-a auzit doina românească sau, cel puțin, n-a simțit-o. Cum adică, e „capricios și ciudat“ fondul doinei române, aceste armonii de o frumusețe fără margini, aceste acorduri moi și vibratoare, care captivează urechea și sensurile artistului? Nu este tocmai doina — melodie care exprimă pregnant trecutul nostru național, plin de amar, sentimentalismul și jalea noastră? Nu este tocmai melodia ce înalță farmecul poeziei populare? într-adevăr să nu simțеști nimic auzind această melodie decât că e „ciudată și capricioasă“?

Sărmană doină!

Ceea ce pe mine însă mă revoltă este nenorocita „împărțire după cuprins“ a doinei. Ar fi existînd, mă rog, doină „socială“, „domestică“ (de ce nu și sălbatică?), „zoologică“ și „botanică“... Zi înainte, nemilos enciclopedist, zi, poate mai găsești și doine „fizice“, „mineralogice“, „compuse sau enciclopedice“.

Nu trebuie să fi cetit poeticile din lume, începînd de la Aristotel pînă la... Manliu, pentru ca să zîmbești de o calificare a poeziilor în felul acesta, să nu simțеști că astfel de termeni tehnici, potriviți poate pentru un *muzeu*, aici nu sunt admisibili.

De ce adică ar fi o doină botanică? Răspuns: fiindcă „se adresează“ plantelor. Dar iată că mai toate poeziile

noastre din popor se adresează frunzelor. Bunăoară, în colecția lui Canian (Iași, 1888), din 333 de poezii, 286 încep exclusiv cu „frunzî verzi“, cîteva cu „foaie verde“ și numai vreo 30 sunt *nebotanice*. Iată, bunăoară, o doină de pe la noi:

Frunză verde de sulcină
Străină-s, Doamne, străină
Ca și-o floare din grădină:
Neplivită, ne-ngrădită,
De nime nestăpinită;
N-are frați să o-ngrădească,
Nici surori să o plivească.

Doina aceasta, în sensul *Enciclopediei* și al d-lui Adamescu ar fi una dintre cele mai... botanice, căci e vorba în ea de frunză, de floare, de grădină, de plivit... În realitate, ea însă exprimă *înstrăinarea* de la vatra părintească, singurătatea sufletului ce se aseamănă cu floarea părăsită...

În aceeași categorie, a înstrăinării, a durerii omului părăsit de ai săi și izgonit din lumea ce i-a fost dragă, trebuie socotită și următoarea doină mult cîntată pe la noi:

Tuturor lumea li-i lume,
Numai mie mi-i *cărbune*;
Tuturor lumea li-i dragă,
Mie mi-e *cerneală* neagră...

Ce credeți însă, cum i-ar zice enciclopediștii noștri acestei doine? E vorba de *cărbune* și de *cerneală*; ar fi, desigur, o doină mineralogico-chimică!

Sau doina săliștenească:

De te-aș prinde pe la noi
Nu te-aș da pe zece boi...

Iată, aici se vorbește de boi; boii sunt animale domestice, prin urmare doina de felul ei este zoologico-domestică... Dar bine, sunt zece boi, prin urmare are loc și atributul de „matematică“...

Sărmană doină!

Sunt însă doine (aici sub „doine“ înțelegem tot textul poeziilor) pentru care cu greu ai putea găsi un termen

adecvat în nomenclatura *Enciclopediei*. Astfel se găsește într-o colecție doina aceasta :

Foaie verde de mușcată,
Mîndra mea e sprincenată,
Dar la buze cam umflată.

Stringeți, leleo, buzele
Că le pișcă muștele.
Stringeți lipitoarele
Că se văd fasolele.

Doina aceasta evident că „se adresează” mîndrei și, prin urmare, ar trebui să fie „erotică”. Nu ?

Iată deci că împărțirea doinei din *Enciclopedie*, pe lângă că e ridicolă, nu este nici chiar în mîna lor o cheie potrivită pentru toate doinele.

Dacă era tocmai nevoie de o împărțire, de ce a trebuit să se facă alta cînd avem una destul de corectă, aceea a d-lor Jarnik-Bârsan, urmată de colecțiile Hodoș, Canianu, Sevastos, Bibicescu și alții ? Adevărat că toate acestea nu sunt colecții numai de doine, ci de poezii populare peste tot — dar, în sfîrșit, nici definiția din *Enciclopedie* nu se referă la stricta noțiune a doinei. În cazul că scriitorul articolului enciclopedist nu s-ar fi „adresat” la Adamescu, ci la izvoare mai competente în materie de apreciere estetică a poeziei noastre populare, găsea la Alecsandri deslușirile necesare. Iată ce scrie Alecsandri despre doină :

„Doinile sunt cîntice de iubire, de jale și de dor ; plîngeri duloase ale inimei românului în toate împrejurările vieții sale” (*Poezii pop.*, pag. 223). Și Alecsandri, care a admirat atît de mult și sincer doinele noastre, care colecției d-lui Bârsan i-a făcut elogii atît de mari în ședințele Academiei, n-are cunoștință de doine zoologice și botanice *et tutti frutti*.

Sărmană doină ! Ciclopul te văd numai cu un ochi !

FOLCLOR

În celelalte țări europene interesul pentru folclor era deja mare și dăduse rezultate științifice uimitoare cînd, în urma poeziilor populare culese de Alecsandri, s-a deșteptat și la noi oarecare dragoste și însuflețire pentru tezaurul latent al poporului nostru.

Au urmat mai multe colecții de versuri și basme, culese din diferite provincii române. Revistele literare au consacrat din cînd în cînd coloanele lor literaturii noastre populare. Mai tîrziu s-a înființat chiar și o revistă specială, *Șezătoarea* d-lui Artur Gorovei, care, între anii 1892 și 1896, a adunat la un loc material folclorist : poezii, povești, tradiții, ghicitori, știință populară, doftorii băbești și alte de aceste, cari împreună constituiesc folclorul.

Însă atît e tot. Aici ne-am oprit brusc, și interesul de folclor descrește încît astăzi abia mai cetești cîte o poezie populară și foarte rar cîte un basm.

A încetat însuflețirea pentru folclor înainte de-a fi ajuns la o cultivare sistematică și metodologică a lui. Progresul realizat în orice direcție, fie în prelucrarea materialului adunat pentru scopuri filologice și etnologice, fie în aprecierea lui estetică, se mărginește la un număr mic de studii dintre cari cele mai demne de amintit sunt ale d-lor Hasdeu și S. Fl. Marian, ale răposaților Odorescu și Manguica și, în sfîrșit, ale ovreilor Gaster și Șăineanu.

Bărbații de știință ai neamurilor străine încă n-au fost puși în măsură de a cunoaște valoarea inerentă literaturii noastre populare. În privința aceasta, chiar și vecinii noștri sîrbi ne sunt cu mult înainte, al căror nemuritor bărbat Vuk Karadžić a reușit a populariza poe-

ziile și basmele sîrbești mai întii în Germania, unde a stîrnit enorm entuziasm, și pe urmă la alte popoare. Noi însă n-am fost norocoși de-a avea atît de buni traducători ca sîrbii. Kotzebue, Schuller, Franken, Rudow ș.a. cari au tradus poezii și basme populare românești n-au cunoscut material de ajuns încît să facă o bună selecțiune, nici n-au reușit a traduce astfel ca să redea o fidelă icoană a originalului românesc.

Dar chiar și pe terenul simplei adunări de material am făcut relativ puțin, iar ceea ce s-a făcut este în mare parte superficial, pentru că mulți dintre culegători, necunoscînd scopul și însemnătatea folclorului, și-au permis adăogiri și îndreptări în text și formă, știrbind astfel originalitatea care, singură, poate servi de temei la cercetările științei.

În privința aceasta, în alte țări există anumite societăți cari conduc culegerea materialului folcloristic și, prin așa-numitele coale-chestionare, dau necesarele îndrumări și lămuriri. „Societatea antropologică“ din Viena, organizată de eminentul folclorist dr. Friedrich Strauss sau „Folk-Lore Society“ din Londra, al cărei membru fondator a fost și Gladstone, au adus limbei și literaturii lor cele mai reale foloase.

Fiind astfel terenul de muncă în materie de folclor încă înaintea noastră — un teren vast și frumos, care așteaptă muncitori devotați și pricepuți — o societate de felul celor amintite ar fi de dorit și în mijlocul nostru, care să redeştepte interesul pentru literatura poporală și să o ridice la nivelul ce-i compte după importanța sa. Altfel suntem în pericol de a pierde pentru totdeauna cele mai prețioase creațiuni ale spiritului și geniului poporului nostru, mărgăritare cari, ca și Barbu Lăutaru,

...se duc, se prăpădesc,
ca un cîntec bătrînesc.

O societate de folclor este reclamată mai ales în împrejurările actuale, cînd tendințe cosmopolite, influențe literare străine și pătimașa politică de zi ne îndepărtează tot mai mult de popor, ne înstrăinează de limba și literatura lui, care, în definitiv, e cea mai scumpă comoară națională a noastră. Prin o zeloasă activitate folcloristică ne-am întări în conștiința noastră națională, ne-am bizui mai mult pe noi înșine, am învăța a ne cunoaște și

iubi în grad mai înalt poporul cu toate gîndurile și simțirile lui.

Dar pînă a se organiza o societate cu o asemenea menire, incumbă fiecărei reviste literare române datorita de a îmbrățișa cu toată căldura acest ram al literaturii.

Independenți de „teoriile“ unui fost colaborator al nostru, care căutînd în literatura populară valoare artistică (!) și dezolat că n-a aflat-o, s-a exprimat asupra acestei literaturi într-un mod puțin socotit, ținem a deschide coloanele revistei noastre pentru cultivarea folclorului și promovarea interesului pentru acela. Vom publica cu plăcere ce ni se va trimite în materia aceasta de către colaboratorii noștri, făcînd firește selecțiunea necesară, pentru că spațiul nu ne îngăduie a-i da o extensiune prea mare. Și dată fiind valoarea etică și națională a folclorului, credem a face un bun serviciu cetitorilor noștri.

MAGHIARII ȘI FOLCLORUL ROMÂN

În urma încordatelor raporturi politice dintre maghiari și frații noștri de peste munți, e natural ca ura de rasă să se resimță și pe teren literar. Și nu românii sunt cei ce cultivă această ură — căci ei, dimpotrivă, învață în școalele lor limba și literatura maghiară și știu prețui valoarea acelei literaturi — ei tot maghiarii alimentează curentul dușmănos, transportind lupta chiar și pe acest teren.

Se vor mira cetitorii noștri când le spunem că maghiarii au făcut chiar și din literatura lor beletristică o armă de luptă politică împotriva neamului nostru, că cei mai buni prozatori contemporani, scriitorii ca Jókay, Mikszáth sau Werner, în scrierile lor beletristice, duc o campanie formală în contra românilor. Astfel a stîrnit resens în presa de dincolo o recentă serie de romane, datorită romancierului Werner Gyula, deputat maghiar de origine germană, în cari românii ardeleni, cu toate credințele și datinele lor tradiționale, sunt caricaturizați, iar luptele lor de independență sunt descrise ca niște excursii nocturne și fapte odioase de tăciunari și lotri...

Același curent stăpînește și în conferințele lor publice. În conferințele Ateneului din Budapesta suntem adeseori obiectul preocupărilor literaților maghiari și de pe tribuna conferențiarilor răsună cuvinte puțin măgulitoare la adresa noastră. Mai ales folclorul român e o temă predilectă a conferențiarilor acestora, între cari se distinge o persoană, dr. Alexics, sîrb renegat cu pretenții de literat român.

Acest domn a ținut în timpul din urmă o conferință asupra baladelor române — publicată în revista „Societății geografice și etnologice” din Budapesta — în care

debitează teoriile cele mai caraghioase asupra baladelor noastre populare, oprindu-se mai ales la *Meșterul Manole* și la *Miul Copilul și Ianoș Ungurul*.

Pornirile aceste împotriva folclorului român însă nu sunt tocmai vechi. Ele datează din timpul cînd politicianul Tisza a inaugurat era de zdrobire a naționalității române. Înainte de aceea, ura împotriva românilor nu era la acest nivel al paroxismului, iar literații maghiari vorbeau cu destulă condescendență, uneori chiar cu entuziasm, despre literatura noastră populară.

Zilele aceste ne-a căzut în mîini o broșură din 1858, care cuprinde „flori din cîmpul literaturii populare române”, traduse în limba maghiară de publicistul Ács Károly. Sunt balade și versuri populare traduse mai ales după colecția lui Alecsandri, iar prefața traducătorului dovedește însuflețirea lui caldă pentru versurile noastre.

Iată această prefață :

„Cetitorii primesc aici produsele literare ale urmașilor Romei, ale poporului român. De milioanele acestui popor ne leagă suvenirii istorice de o mie de ani. Cu milioanele acestui popor trăim așa-zicînd sub același acoperiș. Și cu toate aceste, nu-i cunoaștem pînă acum viața morală și cea spirituală și atît de puțin l-am apreciat.

Am convingerea că fac un lucru bun și folositor, adunînd în traducere maghiară vechile cîntece populare române și făcîndu-le cunoscute în cercurile largi ale poporului maghiar. Sunt legende, balade și cîntece străvechi cari, coborîndu-se din veac în veac, trăiesc și astăzi în gura poporului. Autorul lor nu e cunoscut. Le-a creat poporul însuși, care însă nu-și putea descrie pe hîrtie simțirile, fiindcă nu știa nici ceti, nici scrie. Dar acest popor merită ca să-i dăm dreptate lui Vasile Alecsandri cînd afirmă că «Românul este născut poet».

Înzestrat de natură cu o fantazie bogată și o inimă simțitoare, poporul român își varsă toate tainele ascunse ale sufletului în versuri improvizate și drăgălașe. Dacă îl muncește dorul sau inima îi e părtașe la vreo bucurie, el își cîntă durerea și mulțumirea în cîntece de aceste. Dacă se însuflețește de faptele eroilor săi, el le cîntă aceste fapte patriotice în versuri. Astfel sufletul lui e izvor nesecat de cea mai dulce poezie.

Nu există nimic mai interesant decît a studia caracterul poporului român din cîntecele lui, căci în acele se

oglesc toate razele geniului, toată firea și înclinarea acestui popor.

Poezia populară română e o comoară de simțiri gin-gașe, de idei sublime, de cunoștințe istorice, de credințe și datini vechi, o comoară de frumusețe originală și e vrednică a fi cunoscută de lumea întreagă, ca titlu de *vecinică glorie pentru poporul român.*“

Astfel scria acum 40 de ani un publicist maghiar asupra valorii literaturii noastre populare, iar astăzi el este dezmințit de scriitori a căror pană e dirijată de șovinism și ură de rasă.

DAIAN

Prin diferite părți ale Ardealului, dar mai ales în jurul Sibiului, e foarte răspândită o baladă despre un anu-mit Daian, hoț de codru. Balada aceasta se cântă pe un glas trăgănat, de jale, ca toate melodiile din aceste părți. Se cântă deopotrivă de junii de Ia horă, ca și de cerșe-torii din capul podurilor.

Iată cuprinsul acestei cântări :

D-auzit-am de Daian,
De hoțu de săliștean,
Că umblă din stână-n stână,
Să-nguste brinza de bună.
Bacile îi fac de cină
Bolmoșelu cu smântină.
Și stăpînii cînd aud
Își iau drumul și se duc.
Vai, săracii ciobănașii
Că s-ascund ca grăurașii.

Pe din jos de Dealu-Mare
Merea Dăianu călare,
Ocolitu-i de pistoale,
Patru-s pline și trei goale,
Strălucesc ca sfintu soare.
Sé ducea la lăsători
Să cîștige gălbiori
Ușurei la purtare,
Dar spornici la numărare.

Și s-o oprit la crișmă-n deal,
Să mai beie cu Vălean,

Bea vin roșu cu vadra
Și rachiu cu ocaua.
Crișmărița le zicea :
„Bea, Vălene, nu prea bea,
Că poterea e coala”.
„Tu Aniță, crișmăriță,
Fată de călugăriță,
N-avea tu de mine frică.”

El nici vorba n-o sfinșit,
Poterea că o venit.
Dăian din grai c-o grăit :
„Trage poterea-ndărăpt,
Să nu-i trag un glonț în piept,
Că nu-s muiere-nvelită,
De potere să-mi fie frică !
Că-s voinic cu comănac,
Verde ca frunza de fag,
Cu șapte poteri mă-mpac !
Și-s voinic fecior de-acasă
De șapte poteri nu-mi pasă...”

Luptat-a Dăian luptat,
De potere-o scăpat.

„Hoțul de Dăian“ e o figură reală și și-a avut epoca sa printre anii 1870—1880, fiind vestit în Ardealul întreg ca celebru hoț de cai. A stat în diferite rînduri în temnițele statului, de unde a scăpat prin fugă. Faptul că a știut frînge lanțurile și a știut înșela pe geandarmi în diferite chipuri a făcut ca poporul să-l și admire, pe lângă frica ce i-o ducea. O sumedenie de legende despre faptele vitejești ale lui Daian sunt povestite și astăzi prin Ardeal. Mai ales dispariția lui miraculoasă din codrii Ardealului a lăsat mult material de povestit. Se crede că la o ciocnire dintre un pluton de geandarmi și ostașii lui Daian, toți ceilalți hoți au fost uciși, numai Daian a reușit a fugi prin muntele de la Piatra Albă, pe unde s-a refugiat în România și s-a stabilit pe urmă în Dobrogea.

În gura poporului, Daian cel dispărut ca prin minune trece drept un aventurier temerar, un haiduc viteaz și binevoitor celor săraci. Brigandul a devenit figură romantică asupra căreia vor vorbi și generațiile

viitoare. Dezbrăcat de caracterul ordinar al unui brigand, Daian a ajuns tip popular sărbătorit prin cîntece. Daian avea iubită pe Anița, crișmărița. Daian avea prietene pe „bacile“ de la stîne. Daian avea în sat gazde bune care îl ocroteau în timp de iarnă, cînd codrul nu-i mai putea da sălaș, cînd nu era timp de-a trage chiorș la punga sasului, ci de-a sta în jurul vetrii prin șezătoare și a săgui cu zăblăicuțele frumoase...

Era „voinic fecior de-acasă“ Daian al nostru și-l plăceau fetișcanele... Cu un cuvînt, Daian a ajuns o figură ca și Bujor, ca și Jianu sau ca Ghiță, „popă vechi, cu potcapu pe urechi“. Fantazia poporului i-a așezat pe cap cunună de erou, ca și bulgarii haiducilor lor, sau ca grecii clefiților sau corsarilor — căci deși Daian n-a fost erou național ca să lupte contra ciocoilor, el totuși „fura calul sasului chiar din fundul grajdului“, și bravură era și aceasta în ochii poporului.

În tot cazul, Daian a fost cel din urmă brigand cu care poporul a simpatizat, căci timpul și civilizația impun și poporului alte noțiuni de drept privat și public. Și — vorba renumitului folclorist din Gratz, G. Meyer — „epoca briganzilor patriotici a trecut și cu ea și balada haiducească într-un stat modern nu mai are viață“. Copiii actualei generații vor mai cînta aceste balade, le vor varia ; dar alte noi nu vor mai născoci.

Încît pentru balada de sus, care fixează un moment din viața acestui brigand, se pare că nu este altceva decît o variantă la alte balade haiducești, cu anume potrivire la numele lui Daian. Nu numai scena însăși cu lupta dintre un haiduc cu poterea, întîmplată la „crișma din deal“, dar chiar și cele mai mici detalii, fraze și rime sunt același ca și în alte cîntece populare haiducești.

Astfel începutul acestui cîntec îl găsim și în cîntecul lui Jianu :

N-ați auzit de Jian,
De-un Jian, de un oltean,
De un hoț de căpitan...

(la Alecsandri).

Sau același început în *Cîntecul lui Mihai Viteazu* :

Auzit-am de-un oltean,
De-un oltean, de-un craiovean...

Scena cu „Anița crijmărița“ asemenea o găsim în o serie de cîntece haiducești, mai ales în cele despre Iovan Iorgovan și despre Gruia lui Novac. În cîntecul lui Bujor se zice tocmai ca aici :

Acolo-i Bujor culcat,
La Anița, văduvița,
Ce-i dă vin tot cu vădrița...

Mai înrudit mi se pare cîntecul lui Daian cu acela al lui Bujor, tocmai din motivul că figurează în amîndouă aceeași Anița-crijmăriță. Iată în cîntecul lui Bujor ce zice Anița :

Ștefăniță Bujoraș,
Florica da-ți-o-aș,
Dar de băut nu mai bea,
Că potera e colea...
— Las' să vie că nu-mi pasă,
Cînd mi-e paloșu pe masă.

Sărutatul n-a sfișit,
Potera a și sosit.
Luptat-a Bujor luptat,
De poteră n-a scăpat...

(Alecsandri, XXXIX)

Cu cîteva excepții, exact același sfișit ca în cîntecul lui Daian. Asemenea mai găsim în balada lui Jianu alte două șiruri identice :

Trage podul îndărăpt
Pin' nu-ți trag un glonț în piept.

Și tot privitor la Anița, găsim un vers identic în cîntecul lui Vilcean :

Ian fii bună dumneata,
De nu-mi da cu ocaua ;
Cară vinu cu vadra,
Pelinul cu donița“...

(Colect. de G. Dem. Teodorescu)

Astfel deci cîntecul lui Daian, cel puțin acesta (căci mai sunt și altele), e lipsit cu desăvîrșire de originalitate

și nu este decît o localizare a altor cîntece haiducești, importate de aici în Ardeal, probabil prin ciobanii ardeleni.

Notă : Despre „iele“ a apărut de curînd un important studiu în publicațiunea periodică din Viena *Die Donauländer*, de sub direcțiunea d-lui Adolf Strauss, bărbat bine reputat în societățile de etnologie și geografie din Viena și Budapesta. Studiul acesta este datorit d-lui L. Șăineanu și e intitulat : *Die Iele oder bösen Geisterim romanischen Volksglauben*. E o complectare a studiului din „folcloricele“ d-lui Șăineanu, publicat în limba românească.

„FLOARE ALBASTRĂ“

De câte ori apare o nouă revistă literară la București, noi, cei de dincoaci de Carpați, ne înscriem între cei dinții abonați și cetitori. Fără ca să ni se facă reclam, fără ca să fim alarmați prin afișe prealabile, noi reflectăm la revistele literare, fiindcă așa am învățat, poate de la conlocuitorii noștri germani, să nu ne lăsăm fără o revistă în casă. Așa suntem noi obișnuiți ca duminica, când ne întorcem de la biserică, să găsim pe masă o revistă literară, din care să ne împrumutăm obiect de întreținere, instructiv și recreativ pentru astăzi.

Natural că în familiile noastre nu se caută decît literatură ușoară, literatură beletristică, pe care atît gimnazistul, cît și părintele pensionar o înțeleg și o gustă deopotrivă. Astfel se face că zadarnic vei întreba pe la noi prin Transilvania de reviste ca *Tinerimea română* a d-lui Tocilescu, *Arhiva* d-lui Xenopol, *Literatură și artă* a d-lui Petrașcu, *Convorbiri literare* a d-lui Dragomirescu... căci n-ai să le dai de urmă. Afară doar că acum *Convorbirile* să-și fi dobîndit cîțiva aderenți, ca modestă dar meritată recunoștință pentru înțeleapta ocrotire cu care d-l Dragomirescu ne onorează „avîntul“ literar din Transilvania...

În schimb se vor găsi pe la noi reviste cu mai puține pretenții, venite tot din București. Pînă ce existau *Viața* și *Vatra*, mai ales *Vatra*, găseau o entuziastă primire în rîndurile noastre. Ba nici chiar *Foaia pentru toți* a d-lui Stăncescu n-a rămas necunoscută. Iar acum, de vreo cîteva luni, am deschis cu drag porțile mult-promițătoarei *Floare albastră*.

Rog să nu fiu înțeles de-așa că din literatura periodică ce alcătuiește lectura noastră familiară ar fi dispărut *Gar-*

tenlaube și celelalte reviste streine și locul lor le-ar fi ocupat ale noastre. Nu, pînă a ieși din păcatul vechi, de a da preferință literaturilor streine, ne mai trebuie răgaz. Dar rămîne constatat, cu toate astea, că printre cele multe streine, *Familia* noastră și dragălașa *Floare albastră* străbat, cucerindu-și teren și deșteptînd dragoste pentru literatura românească.

Familia n-a fost niciodată geloasă de succesele altor reviste românești, ci, dimpotrivă, și-a manifestat bucuria căci suntem un popor de atîtea milioane, care nu cu două sau trei, dar nici cu treizeci de reviste literare n-ar trebui să aibă de-ajuns. În lungul șir de ani ai existenței sale, *Familia* a văzut multe reviste venind și trecînd, cu iuțea unor năluciri, unele chiar fără a lăsa urme în popor. Și de cîte ori apare o nouă stea pe orizontul literar, *Familia* se bucură, căci știe că poporul nostru e însetat de razele astor fel de stele, că dorește lumină, ori din care centru al românismului ar veni.

Astfel e prea firesc ca să salutăm fără nici o rezervație, fără nici o gelozie, *Floare albastră*, care vine să ne ajute a doborî de pe vetrele familiilor române literatura streină, parazitul ce de atîta vreme s-a încuibat în mijlocul nostru; e prea firesc să ne bucurăm că dintre atîtea reviste din București, cel puțin una, *Floare albastră*, și-a știut face drum pînă la noi.

Ținem să facem o dare de seamă despre activitatea de pînă acum a acestei reviste și credem că nu vom fi greșit înțelegi dacă, cu toată deferența față de tînăra noastră conluptătoare, recunoscîndu-i meritele ce le are, îi vom scoate în evidență și cîteva proceduri greșite.

Cei ce conduc această revistă sunt tineri încălziți de dorul de-a adăuga ceva la literatura noastră. Și prin aceasta se deosebesc esențial de alte reviste, al căror temei îl formează interese aparte.

Dorul de-a îmbunătăți și de-a clădi însă trebuie să stea totdeauna în raport armonic cu puterea productivă, dacă e să aibă rezultate pozitive. Și mărturisim că, excepționînd doar pe un colaborator, în aproape tot ce s-a scris în *Floare albastră* găsim voința la același nivel cu puterea individuală. Sunt în cea mai mare parte pene conștiente de sine și de valoarea lor, sunt pene probate, cari promit a-și eluipa locuri fruntașe în literatura românească. Și

afirmînd aceasta, nu exagerez deloc. N-are cineva decît să ia colecția *Florii albastre* în mînă și să se oprească la nume ca St. O. Iosif și D. Nanu sau la S. Voinea, I. Adam și Bassarabescu, pentru a se convinge că stă în fața unor scriitori trecuți deja prin gradațiunile de formațiune. Ba îndrăznesc a afirma mai mult. Azi, cînd ce avem mai de valoare pare a fi trecut la pensie, cînd Coșbuc și Vlahuță scriu geografie și istoria independenței, cînd Slavici face pedagogie practică și Delavrancea, maestrul Delavrancea face politică de stradă, astăzi, zic, tot ce se scrie la noi mai frumos iese din penele amintite, grupate în jurul acestei reviste.

Felul simpatic cum a fost însă primită *Floare albastră* credem că e a se datori și tendințelor ei alese, putem zice fondului de idei, date pe față dintr-un început. Nu știu dacă redactorii ei anume și-au cristalizat un program de activitate literară — ceea ce le-ar servi spre laudă deosebită. Constat însă că un program există. Durere numai că nu-l urmează cu toată rigoarea și că, mai ales d-l Antemireanu, care a luat asupra-și desfacerea drapelului, în loc de-a lămuri precis direcțiunea dată în acest program, a produs o confuzie de principii care, continuată și dusă la extrem, ar fi zăpăcit cu desăvîrșire pe cetitori și ar fi înstrăinat revistei pe mulți cari, poate, se animau sincer de tendințele cu cari *Floare albastră* a ieșit în vileag.

Programul revistei este, cred eu, dat prin însuși titlul ei. Floarea albastră, precum se știe, este simbolul unei anumite direcțiuni estetice în literatură, e simbolul romantismului. În orice parte a dominat vreodată curentul romantist, floarea albastră și-a avut rolul ei însemnat în poezie, a fost cea mai îndrăgită dintre flori. Romaniștii germani de la începutul acestui veac adorau „*die blaue Blume*“, fiindcă era expresia singurătății și a sentimentalismului, iar frumoasa ei culoare avea în sine ceva fascinator, vag și, mai ales, multă poezie.

Noțiunea romantismului, firește, nu este perfect exprimată prin acest simbol. Floarea albastră e numai o parte, am putea zice, partea estetică sau exterioară a poeziei romantice. Se referă mai mult la tonul acela dulceag sau, ca să mă folosesc de-o figură poetică, la parfumul poeziei romantice.

Fondul romantismului însă este o firească reacțiune în poezie și artă împotriva spiritului revoluționar și a tendințelor materialiste ale societății. El e întronarea eului suveran în artă, e domnia desăvîrșită a subiectivismului, cu o predilecție pasionată de tot ce e fantastic și transcendent și nota lui distinctivă și cea mai înaltă este dragostea ideală față de popor.

Mai ales idealismul și istorismul retrospectiv sunt determinantele direcțiunei romantiste. Sub istorism retrospectiv se înțelege entuziasmul față de trecut, asemănarea stărilor actuale de nemulțumire sufletească cu vremile ideale apuse. Acest istorism duce la scrutarea trecutului, la dezgroparea comoarei spirituale a poporului, la îndelnetnicirea cu limba și poezia poporului.

Pînă a nu se pierde în exagerațiuni, romantismul este unica direcție literară care, din punct de vedere estetic, sintetizează arta genuină. Iar încît pentru valoarea lui practică, aceasta devine, tocmai prin istorism, enorm de mare și eminentamente națională. E cunoscut doar că interesarea romantiștilor germani față de trecutul neamului și al limbei lor a dat ființă unor nouă discipline în domeniul științei : filologiei comparate și folcloristici.

Fac aceste puțin reflexii asupra romantismului pentru a arăta care voia să fie și trebuia chiar să fie programul revistei din București, program pe temeiul căruia putea să conteze la părtinire caldă și avea teren vast de muncă, dat fiindcă ideile falsului democratism, hrănite prin influința literaturii franceze, se întind ca niște pestilențiale bălării peste frumosul cîmp al României și o reacțiune împotriva lor este absolut necesară.

Acest program a fost atins în *Floare albastră* prin și-rul de poezii din care, într-adevăr, respiră cel mai veritabil romantism. Amintesc între aceste : *Cîntec haiducesc* și *Aida* ale lui D. Nanu ; *Pandurul* lui C. Sandu ; *O rază de Sîn-Petrescu* ; *Iacinta* lui Stans și, în sfîrșit, și-rul de poezii pline de farmec visător ale celui mai talentat dintre toți tinerii noștri poeți, ale lui Ștefan O. Iosif. Astfel *Priveagul* cu „...dorul de altă viață, de liniște patriarhală“, *Basmul neisprăvit* și *Îndurare* sunt dintre cele mai admirabile versuri ale literaturii noastre. Iată una dintre aceste :

Indurare

Doamne, cătră tine-ndrept
Astăzi ruga mea umilă :
Vezi-mi chinul meu nedrept,
De la tronul tău aştept
Cel din urmă semn de milă !

În războiul vieţii-nvins,
Cad zdrobit de suferinţă,
În genunchi, cu graiul stins,
Şi cu sufletul cuprins
De obidă şi căinţă.

Dornic către tine-ntind,
Doamne, braţele-obosite,
Valurile mă cuprind...
Inima mi-o simt murind
De durerile cumplite !

Şi pe tine te mai chem
Să-mi ajuţi în desperare
Să mă mîntui de blestem...
Cătră tine plîng şi gem :
Indurare !

Fireşte că printre poeziile aceste frumoase se mai publică adeseori o proză frumoasă ca limbă, dar care cu romantismul n-are nimic d-a face, ci, din contră, e diametral opusă principiilor înscrise în drapelul revistei. Astfel, bunăoară, sunt şi schiţele d-lui I. Adam — schiţe cari altfel fac multă cinste autorului înzestrat cu frumos talent, cari însă toate au inconvenientul d-a fi inspirate de jargonul zolaist şi încă de cea mai pronunţată culoare.

Ceea ce însă trebuia evitat de la început este o serie de echivocităţi şi de tentative de teorii ce s-au strecurat printre celelalte articole de forţă ale d-lui Antemireanu.

D-l Antemireanu a scris foarte mult la *Floare albastră* şi tot chestiuni cu pretenţii : *Cătră lumină*, *Frumosul idel*, *Adevărata artă*, *Falimentul naturalismului* etc., etc. Chestiuni importante, cari pe alţi muritori îi costă studiu de luni de zile, d-l Antemireanu le scutură din mîneacă cu uşurătatea unui teoretician politic de la „Dacia“. Şi în

toate articolele aceste à la minute e vervă, e avînt şi voinţă — dar voinţa eroului din cunoscuta poezie a lui Şerbănescu :

În durerea mea păgînă
De-aş avea putere eu,
Aş lua pămîntu-n mînă... etc.

Dar din o astfel de vervă era imposibil să nu rezulte şi sminteli, era imposibil ca scriind atît de mult despre „vagul“ şi „transcendentalul în artă“ să nu devie însuşi „vag“ şi „necoprins“ şi să nu-şi contrazică pas de pas, cum o face de cîte ori vorbeşte despre romantism. Astfel o dată pare a apoteoză subiectivismul, cînd scrie despre „arta şi poezia adevărată“ care nu se găseşte decît în „cînturile poeţilor, subt inspirarea cerului de toamnă şi a amurgului melancolic al lui octombrie!“... De altă dată combate tot d-sa pe „bieţii subiectivişti, cari plîng pentru că n-au parole şi şoşoni... n-au violenţă şi concepţii puternice“ etc. ...

Iar cît de certat este d-l Antemireanu cu concepţia romantismului se vede mai pregnant din articolul d-sale *Literatura noastră populară*, articolul care aici, la noi şi, credem, şi în alte părţi, a stricat mult reputaţiei autorului şi revistei în care a apărut... (Dar asupra chestiunii tratate în acest articol vom mai reveni).

Credem deci că mai multă gîndire serioasă şi mai puţine teorii nu vor strica articolilor viitori ai d-lor Ant., fiindcă atunci îl vom citi cu aceeaşi dragoste cu care citim produsele literare ale foştilor d-sale colegi de la *Floare albastră*, cari au tradus în realitate ceea ce d-sa nu ştia să ne expună lămurit în teorie : romantismul în literatura noastră românească.

SCRIEȚI AMINTIRI !

E fatal pentru literatura noastră că despre viața intimă a scriitorilor noștri, mai ales a poeților, nu se scrie aproape nimic. Cîteva date biografice și cîteva evenimente mai marcante sunt tot ce se înșiră cînd se apreciază activitatea frunțașilor literaturii noastre. Și știut este că, chiar micile detalii, în aparență oricît de neînsemnate, își au importanța lor deosebită, pentru a putea pronunța o opinie exactă și întemeiată asupra artistului și a operei lui. Lipsind aceste detalii, ne lipsește cheia ce ne deschide camera cu bogățiile și ne duce la cunoașterea izvorului psihic din care sunt scoase pietrele nestimate.

La străini nu este astfel. Viața scriitorilor altor popoare culte este o carte deschisă. Toate fazele vieții lor, atît partea cea luminoasă, cît și cea opacă, sunt expuse pînă la cele mai mici amănunte. Memorii, biografiile, colecții de scrisori către rudeni și amici oferă material bogat criticului literar ca și psihologului.

Criticii lui Goethe, de pildă, operează cu date aproape matematice. Ei au la îndemînă înainte de toate celebra autobiografie *Wahrheit und Dichtung*¹ care, chiar și ca lucrare de artă, întrece orice memoriu. (Bineînțeles, memoriile cari nu mai sunt scrise în genul confesiunilor Sf. Augustin sau al aceluia lui Rousseau). Pe lîngă acest memoriu, criticii și cititorii dispun de sute de biografii, dintre care amintim cele mai importante datorite scriitorilor Jung-Stilling, H. Grimm, Lewes, Düntzer și, în sfîrșit, Richard Meyer, cari au elucidat toate paginile vieții lui Goethe. În aceste biografii vom găsi însemnată ca într-un

¹ Titlul exact: *Dichtung und Wahrheit* (Poezie și adevăr) (n. ed.).

calendar aproape fiecare zi din viața marelui poet german. Cu aceste detalii în mînă, scrutătorul științific comentează pe Faust, iar între cetitorul laic și autor s-a stabilit o înțimitate desăvîrșită, căci nimic nu mai e necunoscut înaintea lui, nimic neexplicabil.

Între noi și poeții noștri există însă un cîmp necunoscut. Cetim produsele lor fără a cunoaște cauzalitatea dintre ele și autor. Suntem osîndiți a reduce totul la fantazia și puterea de concepțiune a poetului. Le preamărim talentul poetic fără a mai întreba de acele mărunte peripecții cari i-au determinat felul de a viețui și de a scrie, dezvoltîndu-i talentul într-o anumită direcție.

Maestrul criticii noastre s-au apucat de-a dreptul a trata operele poeților noștri din înălțimea teoriilor științifice, lăsînd în desconsiderare aproape complectă substratul psihologic, amănuntele din viața poeților.

Ca pildă eclatantă amintim pe Eminescu. Asupra iubitului nostru poet s-au scris cele mai copioase critici, fără însă a se fi scris o singură biografie mai mare, îmbibată cu amănunte din viața lui, cea atît de bogată în materie demnă de amintit. Nu știm aproape nimic despre anii de studii petrecuți la Cernăuți, Blaj și Viena; nimic despre relațiunile lui familiare; despre viața lui intimă și deprinderile particulare acasă și în societatea amicilor. „Scrisorile“ publicate în ediția Șaraga, departe de a umple un gol atît de simțit în literatura noastră, sunt publicate de mîni nepricepute și fără nici o chibzuință, încît deocamdată ar fi putut rămîne în manuscris.

Sunt zeci de alte detalii a căror dezvelire o așteptăm. Eminescu a avut la Viena amic pe d-l Slavici. Oare d. Slavici să nu aibă nimic de spus despre amicul său, lucruri ce ar fi de interes deosebit pentru literatură? La Cernăuți, pe d. T. V. Ștefanelli, care este în poziție a dezveli un tezaur de amintiri. La București și la Iași, Eminescu a avut un șir de amici literari, între cari pe congenialul Caragiale. Oare nici d-l Caragiale nu are cunoștință de detalii de interes public din viața celui mai nobil tovarăș ce l-a avut?

Și a avut Eminescu ucenici o droaie și un mare număr de admiratori cari îl cunoșteau personal. Oare d. Vlahuță, distinsul urmaș al lui Eminescu, să nu aibă nici o amintire demnă de descoperit?

Și câți alții nu mai sunt cari ar putea contribui la reconstituirea biografiei celui mai genial poet al națiunii române !

[...] ¹ Eminescu împreună petrecea cu cei amintiți încă recent. Cei zece ani, împliniți astăzi, nu vor fi șters mult din memoria lor. Toate vorbele și îndeletnicirile, toate dorințele și visurile lui Eminescu le-au fost cunoscute. Toate aceste împreună alcătuiesc un tezaur, pe care dacă nu ni-l descoperiți și nouă, generațiunii mai tinere, ne despoiați de o lume întreagă de cunoștințe.

Astăzi, când sărbătorim memoria marelui nostru poet, avem dreptul a ne adresa vouă, tuturor, cari fericiți ați fost a-l avea în mijlocul vostru, arătându-vă datoria ce o aveți față de Eminescu, față de literatura română și față de noi.

Scrieți amintiri și dați-ne icoana completă și adevărată a lui Eminescu !...

LA CINE SUNT MANUSCRISELE LUI EMINESCU ?

Doamna L., domiciliată în strada Știrbei-Vodă din București, la care Eminescu stătuse în locuință înainte de a cădea pentru a doua oară bolnav, are cunoștință pozitivă că poetul a lăsat în urma sa mai multe manuscrise, proză și versuri. Aceste manuscrise numita doamnă le-a adunat în teancuri și le-a pachetat într-un geamantan. După moartea lui Eminescu, neștiind cui să se adreseze, fiindcă nu cunoștea rudele lui, doamna L. a ținut la sine încă vreo trei luni mica avere a poetului, pînă ce, într-o zi, au venit trei domni și, dîndu-se prieteni ai răposatului, au cerut să li se predea cărțile și manuscrisele lui. Doamna L. le-a predat tot, fără a-și reține nici o slovă și fără a mai cerceta dacă acești „prieteni“ erau erezi legali autorizați sau nu. Ba, buna-credință a acestei femei a fost atît de mare, încît nici de numele „prietenilor“ n-a mai întrebat.

Chestiunea e foarte misterioasă.

După cîte știm, pînă acum nu se cunosc acei prieteni, posesori ai manuscriselor lui Eminescu. Încă nimeni n-a spus în public unde se găsesc lucrările inedite ale lui Eminescu, despre care doamna L. cu siguranță știe că există. În public a transpirat numai atît, că un fruntaș literat și bun cunoscător al lui Eminescu posedă vreo 15 poezii inedite de-ale poetului pe cari are de gînd a le scoate la iveală mai tîrziu.

În fața acestor stări de lucruri, ne credem în drept a întreba :

1. Cine sunt acei „prieteni“, acei fericiți și egoiști posesori ai unor hirtii de valoare atît de mare pentru literatură ?

¹ Cîteva cuvinte sînt indistincte în exemplarul revistei aflat la Biblioteca Academiei (n. ed.).

2. Este oare vorba de un egoism rău înțeles, de vanitatea de a avea în arhivul privat scrieri inedite de-ale genialului nostru poet, sau misterioșii „prieteni“ rețin acele hîrtii în scopul meschin de-a le utiliza și preface în bani, îndată după ce intră prescripția dreptului de autor.

Somăm pe cei ce știu da, în privința aceasta, lămuririle necesare, să o facă fără nici o rezervă și considerație la persoane, căci vor aduce astfel un mare serviciu literaturei și memoriei aceluia pe care astăzi cu slavă îl amintim.

PETŐFI

Numai anul trecut i-au ridicat monument pe malul Tîrnavei deasupra unui rozor din cîmpul întins al Ferihazului, cel de tristă aducere-aminte pentru poporul maghiar. Cu acel prilej au ținut la Sighișoara un șir de serbări zgomotoase.

Și după un an, iat-o iarăși pe întreaga maghiarime, unită ca la o horă mare, în jurul mormîntului lui Petőfi, pentru a relua firul acelor serbări, dar acum în dimensiuni mai mari, în mod și mai strălucit.

Indemnul ?

În ziua de 31 iulie n., se împlinește o jumătate de veac de cînd poetul Petőfi, pe atunci căpitan de husari și adjutant al generalului Bem, a fost văzut pentru cea din urmă dată. Și se dă ca pozitiv că în această zi, Petőfi și-a găsit moartea împreună cu sutele de tovarăși zdrobiți de baionetele muscalilor lui Skariatin. Legenda, povestită și mai anii trecuți, că Petőfi ar mai fi trăind în Siberia, unde ar fi fost deportat de către ruși, nu o mai crede nimeni. Martorii oculari au stabilit cu toată certitudinea căderea lui Petőfi în lupta de la Ferihaz, întimplată în ziua de 31 iulie 1849.

Pentru această zi se pregătește deci o mare aniversare. Guvernul va fi reprezentat oficial la Sighișoara — locul unde se vor ține iarăși praznicele. Parlamentul și Casa magnaților vor fi acolo probabil pe jumătate. Academia maghiară, societățile literare „Petőfi“, „Kisfaludy“ și altele vor ține ședințe festive. Toate societățile maghiare din țară vor aranja pelerinaje la mormîntul poetului-erou. Mii de perechi de pîteni vor zornăi de-a lungul Tîrnavei. Săbiile strîmbe ungurești vor sălta în teacă reamintindu-și vremile de acum 50 de ani. Se vor cînta și declama

versuri și ode revoluționare. Duhul de răzvrătire va plana peste toate. Și la sfârșitul târâboiului se va încinge un extrem de îmbelșugat aldămaș cu vin... Căci vinul nu poate lipsi când se prăznuiește numele aceleia care a pronunțat tipicul :

Cine nu are amantă
vin să bea

Și că fetele-l adoră
va jura.

Vin să bea și cel ce n-are
nici un ban,

Și-o să-și pară cel mai mare
bogătan.

Vin să bea și cel ce este
întristat,

Și-ntr-o clipă tot necazul
l-ă uitat.¹

Ei... dar cheful, alaiul acesta și nețărmuritul entuziasm, ce se vor dezvolta în jurul acestei aniversări, nu sunt jignitoare pentru reputațiunea maghiarilor. Dimpotrivă, firea lor năvalnică și făcută parcă anume ca să-și iubească și slăvească pînă la nebunie pe aleșii neamului, îi ridică în ochii multora.

Și cum Petőfi, deși de origine străină², în versurile sale a fost cea mai tipică încarnațiune a firii maghiare, cu dragoste față de vin, fată, pipă și pustă, e natural și just ca să fie astfel sărbătorit. E o necesitate psihologică ca manifestațiunile concetățenilor noștri să fie violente.

Și, într-adevăr, am privi cu oarecare deferență la serbările lor dacă ei ar preamări numai pe Petőfi, autorul *Apostolului*, al *Nebunului* și al unui mare număr de versuri lirice, care au străbătut prin farmecul lor chiar în literatura universală. Ba ne-am asocia chiar la aceste serbări — natural, numai în felul în care ne-am asocia, bunăoară, și unei serbări în amintirea lui Béranger al fran-

¹ Traducerea d-lui St. O. Iosif.

² Petőfi a fost de origine sîrb, va să zică străin, ca mulți alți frunțași ai literaturii și culturai maghiare. El a vorbit și românește, ceea ce se poate vedea din un document ce-l posedă Academia Română. Documentul acesta a fost publicat de curind de d-l O. Lugoșianu, în broșura sa *Din pribegia ungarilor*.

cezilor, lui Pușkin al rușilor, sau lui Heine și Herwegh ai germanilor — păstrînd caracterul curat literar și artistic. Căci e departe de noi a nu recunoaște puterea cuceritoare din versurile celui mai original poet liric ce-a scris vreodată în limba maghiară.

Dar vorba este că maghiarii nu serbează pe craiul poeziei lor, ci memoria lui Rouget de Lisle al lor, pe autorul lui *Talpra magyar!* — al acelei poezii care, în 1848, a căzut ca o făclie aprinsă într-un magazin de iarbă de pușcă. Și din acea făclie s-a aprins țara întregă, și cu ea în mîna poporul maghiar s-a răzvrătit împotriva constituției și a dinastiei și prăpăd și nefericire multă s-a adus în țară în urma ei.

Ei preamăresc pe șovinistul cel cu formula „ha a föld isten kalapja, hazánk bokréta rajta“. Ei înalță pe revoluționarul. Și manifestația lor e o surescitare de sentimente potrivnice nouă, totodată o agitație împotriva noastră și o sfidare îndrăzneată.

De ce ?

Pentru că jubilanții nu se îndestulează a-și perora odele și vorbirile agitatorice în familie, ci se coboară de-a dreptul pe șesul Tîrnavei, în mijlocul naționalităților nemaghiare, care acum 50 de ani au luptat în contra oastei rebele, din care poetul făcea parte. Ei vin din Budapesta și își ridică șandramaua sărbătoririi numai la cîțiva kilometri departe de „Cîmpul libertății“. Nu e aceasta o agitație pe față, o provocare directă ?

Dar noi îi vom lăsa în pace și nu le vom strica bucuria. Mai ales, nu vom face ceea ce au făcut ei cu noi, cînd voiam să serbăm memoria lui Iancu. Atunci ei ne-au calomniat cu gură de păcătoși, deși noi n-am voit să jubilăm în părțile maghiare, ci la noi acasă.

Noi însă nu-l vom calomnia pe Petőfi, nu vom spune că a fost un tăciunar, cum au zis ei despre Iancu al nostru. Avem însă dreptul ca, în interesul liniștii publice, să pretindem de la tumultoșii noștri concetățeni să se mai astîmpere și să ne mai cruțe cu vuietul lor pe teritor nemaghiar, căci dimpotrivă se deschid din nou ranele cele vechi, provocate de sumețul „talpra!“ al lor.

Cît de nepreocupate sunt vederile noastre despre Petőfi — ca poet liric, iar nu ca agitator transfug — dove-

dește și împrejurarea că versurile lui au fost traduse și cu plăcere cetite în limba noastră.

D-l Ștefan O. Iosif, una dintre cele mai binecuvîntate forțe poetice de care dispunem astăzi, ne-a dat în două volumașe tot ce poetul Petőfi are mai bun și mai demn de a fi transmis în limbile străine. Versurile lui Petőfi, de un lirism admirabil, cu bogăția de tablouri rustice, dar frumoase prin naivitate și simplitate, au plăcut mult cercurilor literare românești. Patima înfocată pînă la beție și la debordarea sentimentului, precum și temeritatea în concepții ies curat la iveală în traducerile frumoase ale d-lui Iosif, încît chiar și necunoscătorii limbii maghiare sunt în măsură de-a recunoaște că Petőfi a fost un poet de netăgăduită valoare.

Iată traducera a două dintre cele mai cunoscute poezii ale lui Petőfi :

In tindă am intrat
(Be fordultam a konyhára...)

In tindă am intrat o clipă
Să iau cărbune pentru pipă.
Aș fi luat eu, sigur, focul,
Dar ea ardea, bat-o norocul !

Ardea ea, pipa, de minune...
La ce intrai atuncea ? Spune !
Intrai, căci am zărit în casă
O fată... și era frumoasă !

Sufla în foc ca să-l aprindă
Și flacăra bătea în tindă,
Dar mai cu seamă ochii ei !
Ce flăcără juca în ei !

Ea mă privi așa ciudat
Incît simțeam că-s fermecat ;
Și iată pipa... mi s-a stins,
Iar inima mi s-a aprins.

II

Clopotele trist vibrează

Clopotele trist vibrează
Dar pe cine-nmormintează ?
Cine-o fi : il fericesc
Nu mai e rob pămîntesc !

Chiar mi-l aduc pe sub fereastră,
Plîng copiii, plînge nevestă...
Cum nu zac eu în sicriu !
Nimeni nu m-ar plînge, știu...

Dar oricum ar fi, serbările de care e vorba pentru noi sunt instructive din punct de vedere special.

Luna trecută s-au împlinit zece ani de cînd noi am pierdut pe cel mai genial poet al nostru, pe Mihail Eminescu. Și dacă nu erau cîțiva tineri la București, cu interes și dragoste față de literatura românească, care într-un ziar comemorativ și-au adus aminte de regretatul Eminescu, era să treacă de toți uitată ziua morții lui.

Același caz l-am văzut zilele trecute, cu ocazia dezvelirii bustului lui Ienăchiță Văcărescu, în grădina Ateneului. O completă dezinteresare din partea publicului și a presei din București.

Savanții noștri literați nu se dedau la lucruri „sentimentale“. Nu vor să se coboare din regiunile lor înalte la zgomotoase serbări de stradă, din care poporul să învețe a-și cunoaște și iubi pe aleșii săi. Acești savanți privesc ca niște stocii patentati la manifestații de aceste. Ei ies pe stradă cel mult pentru a se pune în fruntea mulțimii, ce pretinde răstignirea unui guvern. În chestiuni politice, aducătoare de foloase reale „savanților“, toți știu ține discursiuni măiastre...

Cît de superiori ne sunt maghiarii ! Înaintea lor momentele de preamărie a bărbaților mari sunt momente sfinte. Dezbrăcați de interesele mici ale politice de zi, ei știu la timpul său avînta în sfere ideale. Cu mic și mare aleargă la mormintele eroilor și ca dintr-un glas le cîntă și le preamăresc faptele.

Astfel se întărește un popor, conștient de menirea sa !

Dr. D. P. BARCIANU : „VASILE AARON“ (1770—1822)

O scriere încă necunoscută a lui.
În „Programa institutului pedagogico-teol.
din Sibiu“

Sibiu, 1899

Dintre programele noastre școlare, ce ne-au sosit vara aceasta la redacție, ni se prezintă ca valoare deosebită aceea a seminarului teologic din Sibiu, și anume pentru partea sa literară. Aici distinsul profesor sibian, d-l dr. D. P. Barcianu, după o lungă tăcere, iarăși ia condeiul său măiestru și priceput, pentru a se ocupa de viața și scrierile lui Vasile Aaron (1770—1822).

Am uitat aproape de când profesorii noștri nu mai dau atenție serioasă trecutului nostru literar și istoric: Val-virtejul vieții noastre politice a atras tot ce-a fost de seamă între dascălii noștri, încît, într-un lung timp, forțele cele mai bune ne-au fost absorbite de politica de zi. Acum, că am ajuns la capătul unei epoci, cînd fie din oboseală, fie din cauze a căror talmăcire nu încap aici, am intrat în ape mai liniștite și mai senine, cu bucurie se poate constata revenirea unor bărbați la îndeletnicirea exclusivă cu bunurile noastre spirituale. Stagnînd viața noastră politică, se dă o extindere cu atît mai mare mișcării noastre culturale. Și pe acest teren se muncește aproape cu aceeași însuflețire cum se muncea anii trecuți pe terenul politic. Trecem, se vede, prin o eră politică staționară, dar favorabilă culturii noastre naționale. Trecem prin o eră de recreație, în care ne-am pus pe adunarea de forțe noi.

Și de la această muncă regeneratoare, d-l Barcianu își are partea sa frumoasă. În scurtul interval, de la ieșirea sa din catacombele păgîne ale Vațului pînă acum, d-l Barcianu ne-a dat trei lucrări: *Gramatica germană*, o prelucrare radicală a gramaticii scrise de eruditul său părinte Sava P. Barcianu; *Vorbirea comemorativă* de la

aniversarea morții lui Șaguna și studiul acesta despre V. Aaron.

Încît pentru vorbirea ținută în sala cea mare din Sibiu — vorbire publicată în iunie, anul trecut, și de noi — ea rămîne un giuvaier în literatura noastră, un document de logică și judecată istorică, un model de oratorie română. Cel ce în viitor va voi să cunoască faptele marelui Șaguna și să judece importanța lor după însuflețirea generației de astăzi va trebui să recurgă la vorbirea-studiu a d-lui Barcianu, unde va găsi exprimate sentimentele noastre în mod real, în iconă fidelă și desăvîrșită.

Din același sentiment de venerație a bărbaților noștri cu merite neșterse pentru neam a pornit d-l Barcianu, desigur, și în scrierea sa mai nouă asupra lui Vasile Aaron.

Autorul a văzut că generația de astăzi prea puțin își bate capul cu întemeietorii culturii noastre, cu acei bărbați, de la începutul acestui veac și de la sfîrșitul celui trecut, care prin activitatea lor ne-au păstrat dulcea noastră limbă românească, unica noastră pavază națională. Și dintre aceștia mai ales unul, autorul mult lățitei vorbiri a lui „Leonat din Langobarda, care se hrănea cu barda“... o fi dat cu totul uitării. Și cu adevărat, bun și mare serviciu ne face harnicul profesor din Sibiu, ducîndu-ne atențiunea către părinții limbei noastre.

Dl. Barcianu își începe scrierea sa prin arătarea curentului din pătrariul din urmă al secolului trecut, pornit de providențialii apostoli ai românismului: Clain, Șincai și Petru Maior. „Acest nou curent — spune d-sa — avînd ca notă caracteristică românismul și naționalismul, în curînd a făcut o transmisiune a influenței sale de pe terenul literar-științific mai înalt și de pe cel al manifestărilor vieții politice și sociale, pe acela al literaturii populare“... Meritul literaturii populare este că deschide ochii românilor asupra limbei lor, „că deschide ochii mulțimii pentru a o face accesibilă găzduirii și îngrijirii elementelor culturii“... Iar „muncitorii modești“ în acest ogor sunt Vasile Aaron, Ioan Barac, unul la Sibiu și altul la Brașov — iar al treilea e Anton Pann la București.

După acestea, autorul face biografia fiului Glogovățului și fișcului din Sibiu, Vasile Aaron, făcînd, între

alte, două importante constatări : 1) că originea *din popor* a lui Aaron l-a îndemnat la scrierea unor lucrări potrivite cu viața și felul de gândire a poporului ; 2) că ideea *romanismului* nu e incidentală la Aaron, cum este, de pildă, la Barac, ci se pronunță în toate ale lui lucrări și, mai ales, în predilecția de-a vulgariza traduceri după Ovid și Virgil, pe motiv că aceștia au voit „ridicarea neamului rîmlenesc, a căruia mlădiță noi, sădiții în Dacia română ne aflăm“... cum însuși Aaron spune în prefața *Eneidei*.

După ce face o expunere a scrierilor lui Aaron, d-l Barcianu arată că a găsit în biblioteca răposatului său părinte din Rășinari un manuscris inedit al lui Aaron. Manuscrisul acesta conține opt bucăți bine conservate și foarte legibil scrise, dintre cari șase sunt traduceri sau prefaceri din *Metamorfozele* lui Ovid, iar două originale. Aceste două din urmă sunt : *Către Ovidie Naso* și *Vers jalnic la îngropăciunea d[omnului] Teod[or] Miheși*.

Toate acestea d-l Barcianu le apreciază din trei puncte de vedere, anume : al istoriei limbii române, al gramaticii și al regulilor de poetică. În sfîrșit, publică o parte a manuscrisului, promițînd continuarea în programa proximalului an școlar.

Precum vedem, ceea ce ne-a dat d-l Barcianu e o lucrare serioasă, obiectivă și de importanță literară remarcabilă. Noi ne bucurăm că avem prilejul să înregistrăm asemenea produse la noi și tot ce-am dori este ca să vedem cît mai dese lucrări din condeiul unic al d-lui Barcianu.

Noi socotim că, în materie de literatură română, precum și pe terene înrudite cu aceasta, d-l Barcianu este astăzi cel mai competent bărbat dincoace de Carpați. Și socotim mai departe că, dacă acest iscusit bărbat ar dezvolta o mai intensă activitate literară, ar reuși să grupeze în jurul său tot ce avem capabil și în curînd s-ar forma în părțile acestea ale româniei un curent puternic, o renaștere literară care ne-ar face să uităm mizeriile politice. Elemente bune sunt, ele trebuiesc numai căutate, grupate și îndemnate la muncă serioasă.

Și e timpul suprem, căci e de mult de cînd nu mai contribuim cu nimic de valoare la istoria limbii și literaturii noastre. Căci negustoria literară botezată *Enciclopedie română* nu e literatură ; tarifele vamale, poreclite și „ra-

port general despre activitatea noastră literară“, sunt o rușine ; iar halucinațiuni istorice ca „memoriile lui '48“ ale unui nemeș român, *nu* sînt istorice. Pasul de la Bariț pînă la acești „fușeri“ înseamnă o decadență colosală. E timpul să ne emancipăm și să muncim serios, ceea ce numai atunci se poate, dacă înfrîmăm poftele celor ce fac speculă din literatură și acordăm teren și sprijin bărbaților competenți, de cari din fericire mai dispunem.

Sunt convins că dacă cei buni și pricepuți se vor strînge pentru energică împreună lucrare și încordare a capacității lor de muncă literară, în curînd ei vor fi aclamați pe toată linia și vor vedea — vorba lui Aaron — „cu cîtă rîvnă și poftă primește neamul nostru cele ce din meșteșugul lor purced“.

TESTAMENTUL LUI GOJDU

D-l asesor Matei Voileanu a împlinit un fapt vrednic a fi remarcat, tipărind din proprie inițiativă testamentul marelui mecenat român, Emanuil Gojdu, cu scop de a-l face cunoscut, mai ales, în cercurile tinereții, care azi se bucură din belșug de razele binefăcătoare ale acestui testament.¹ Nu putem decât să îndemnăm tinerețea a-și procura această broșurică, din care poate cunoaște exact literile fundamentale ale celei mai mari fundațiuni naționale de cari dispunem.

Mărturisim însă că prin simpla publicare a testamentului s-au satisfăcut prea puțin trebuințelor noastre sufletești. Sufletului tinăr nu-i impun cifrele goale. Adevărat că e necesar să se știe și felul cum și de cine au să se adminstreze sumele cele mari dăruite națiunii române de confesiune ortodoxă — dar alta e partea etică a chestiunii, care în primul rînd trebuie atinsă, dacă vorba este ca să ne arătăm vrednici și recunoscători față de fericitul Emanuil Gojdu.

Această parte a „literelor fundamentale“ nu o găsim. Aici vorbește numai faptul în sine care, oricît ar fi de grandios, nu e suficient ca să înalțe în măsură echivalentă inima tinereții. Tinerețea trebuie să mai cunoască și motivele cari au îndemnat pe fondator la acest act, trebuie să-i cunoască faptele din viață și întreaga lui personalitate, pentru că acestea întodeauna vor îndemna tinerețea la reflecții, îi vor ușura pătrunderea în psihicul testatorului și aduc cu sine necesarmente venerația adîncă pentru el. La cifre putem privi cu stupefacție, dar

¹ Vezi *Testamentul lui Emanuil Gojdu* de Matei Voileanu, Sibiu, 1899, Tipogr. Arhidiecezană.

coarda sentimentelor nu ni se pune în vibrație pînă ce între noi și fondator nu se stabilește necesarul raport psihologic.

Altundeva deci trebuie căutat testamentul lui Gojdu, care trebuie transmis tinereții. Și reprezentanta administrativă a fundațiunii acesteia ar fi trebuit să-și dea de mult seama despre acest alt testament, pe care ea însăși trebuia să-l fixeze. Adevăratul testament e depus în faptele, în vorbirile și în puținele publicații ale lui Gojdu, în multe scrisori de prin arhivele oficiale și particulare. În toate acestea este îngropată o mare comoară, care aproape întrece sumele de monetă sunătoare; în toate acestea e însăși figura sufletească a marelui mecenat, care îndeamnă înmîit mai mult la admirație decît o simplă citire a unui clișeu de testament oficial.

Și, într-adevăr, e trist că încă nu suntem puși în posesia acestui adevărat testament. E trist că reprezentanța Fundațiunii Gojdu n-a însărcinat încă pe nime cu alcătuirea lui, cu adunarea întregului material referitor la Gojdu, pentru ca din acela să putem vedea o adevărată figură de bronz, care să ne încălzească pentru toate timpurile.

Subscrisul am deschis zilele acestea o revistă și în ea am găsit o parte din adevărata comoară a lui Gojdu, un bulz de aur strălucitor ca sfîntul soare. E o scrisoare a lui Gojdu, publicată în *Biblioteca românească* a lui Caracalechi la anul 1830 — adică pe cînd era de abia 28 de ani.¹ Scrisoarea aceasta este o rugăciune a lui adresată „strălucitorilor boieri ai Moldovei și Țării Românești“ prin care îi „provoacă pe domnii boieri“ a-și iubi națiunea și limba românească.

Cei ce vor să cunoască adevăratul testament al lui Gojdu și temeiul pe care se reazimă să binevoiască a ceti cu toată luarea-aminte următorul fragment din acea scrisoare prea puțin cunoscută :

„Și numai acesta e cel mai de căpetenie al meu scop, iubită nație — se adresează Gojdu către români — a ațîța în voi, vrednicilor stănepoți ai vestiților romani — carii pre țiiitoarele în multe sute de ani ticăloase necazuri iroicește le-ați învins, a deștepta, zic, o îmboldire de bine aducătoare și un foc sfînt patrioticesc cătră limba noastră cea mumească... O, dulce nădejde! Acesta este numai

¹ Vezi *Biblioteca românească*, partea III-a, Buda, 1830, p. 31.

unul meu scop de căpetenie! — Rabdă-mă dar a vieții cu măreața acea laudă și cu fericita acea mingiere, ca să pot ajunge cu drept măritul scop național.

În toate părțile geme sufletul neamului nostru într-un întunec înfiorător; tristă dormitare sau somn a cutropit naltele românești talente; s-a mai strins oare, când de lume adoratul neam roman, și când toți ceilalți credincioși fii ai lui, francezii, italienii și spanii floresc, numai noi, numai noi românii, pe cari Roma în cel mai călduros al său sin ne-a purtat, carii cei mai de-aproape a mamei noastre Roma următori suntem, *numai noi, zic, să gemem în desele mărăcini ale întunericului?*

Ci numai acum, acum începe groaznica noapte a se deștepta — înflorata a oarbești înțință întunecime a se risipi, și ca zburătoare săgeți se arată printră raze lucitoare *săpatul mormint al neamului* — dacă acum când se poate, nu se va înconjura lenevirea.

Încă mai o nădejde, mai o încredințare revarsă subțirile sale raze; sub scînteia cea mai din urmă a aceleia zace înfricoșătoare și supărătoare moarte a neamului. Marile noastre suflete, măriților și spre multe puternicilor boieri, voi vestiților următori ai marilor strămoși romani, nobilele voastre cătră nație inimi, de mii de ori arătată și spre facerea de bine aplecata voastră firească simțire și națională deosebită iubire — aceasta, aceasta una încă e nădejdea scăpării neamului de piere. *De nu te vei îndura, iubită nație, spre tine singură, te îngropi însuși prin neascultătoarea ta de rugăciune inimă.*

Cu pierderea limbei unui neam îi piere și numele, piere și singur numele, ca să-i fie moartea deplină, despre care mii de exemple avem. Voi dreptelor stîlpări românești, voi adevăraților strănepoți a mult vestiților romani, ați înfrînt pe vrăjmașii cari vă amărunga de-a pururea, ați învins pe popoarele cele mai varvare, ați surpat pe de multe veacuri apăsătoarele primejdii, ați păstrat averile voastre în proprietatea nemărginită; totdeauna ați ținut în vioroasă floare pe vrednica de dulce pismuire libertate a persoanelor voastre; aveți țări, aveți două principaturi binecuvîntate de Dumnezeu; aveți din însuși sînul nației voastre două căpetenii stăpînitoare; aveți patrii fericite; aveți o limbă națională dulce și prea plăcută, carea e cea mai credincioasă și cea mai de-aproape fiică a vechiei limbi romane; deci cu înăs-

cuta voastră generozitate veți învinge și pe acele greutăți care sunt înzelate cu cultivarea limbei voastre, *numai să o iubiți pe dînsa, că cu lapte de amazon roman ați supt-o*, și toată picătura de sînge ce bate în vinele voastre se trage din marele acel neam al căruia și cel mai mic cetățean cu învăpăiată inimă și-au jertfit viața și toate averile pentru binele patriei și lauda neamului său.

Nu cugetareți, generoaselor suflete, că aceste greutăți vor fi ne-învinse, nu! și numai de veți vrea, credeți că nici un neam au putut face aceasta așa lesne ca dulcele neam românesc, *pe a căruia polire sau cultivare ușoara țesătură a limbei, asemănarea acesteia cu limba latină, sonoritatea ei cu limbile altor neamuri cultivate, foarte ușoară o fac*; ci numai se cere ca voi, vrednicilor patrioți boieri, de după credincioasa cătră dînsa fiiască iubire, să faceți o micuță jertfă, carea dulcei voastre mame, adecă nației din marile averi a da puteți; încă și aceea cu dreptul se poștețe ca, arătîndu-vă fii mulțumitori naționalei voastre limbi, cu care toată lumea vă laudă și vă mărește, *să ajutați scrierea și tipărirea cărților în limba patrioticească*, să le citiți cu bucurie și să le faceți cunoscute dulcei voastre nație; pe învățații neamului să-i patronați și favorizîndu-i să-i scutiți întinzîndu-le mîna de ajutor și dîndu-le privilegiu ca plăcutele a sudorilor sale fructuri să le dea spre folositoarea gustare a neamului său.

Așa va înflori nația noastră, așa își va cîștiga loc între celelalte neamuri floritoare sau cultivate. Și acum e timpul cel mai îndemnat, când s-au dat mîngioasa pace neamului nostru, sigurătatea legilor sau a privilegiilor, a persoanelor și a averilor: deci nu treceți aceasta cu vederea, nu negrijireți acea bună ocazie, care spre binele de obște cu totul îndemnată și ca *umezitul cu sudorile neamului pom mai curînd să înflorească*, pașiți mai nainte cu inima dreaptă și veți ajunge la pasul afară spre dobîndire scop, adecă la întreağa norocire.

Aceasta este cea mai învăpăiată a mea națională dorire, aceasta cea mai înaltă și mai apăsătoare a vieții noastre simțire și a tuturor cugetare; și de voi putea ajunge aceasta în cit de mică parte, sau încai în atîta cit prin descoperirea cugetelor mele acestora să pot în unii patrioți, mai virtos în aceia de la care nu mai puțin atîrnă viața și înflorirea limbei naționale, cit de mică îmboldire și învăpăiare ațița și a le deștepta inima spre por-

nirea cătră fericirea de obște, norocos mă voi ținea, iară mîngîierea mea în lume păreche nu va avea. *Pentru că nu este mai mare mîngîiere, mai adevărată îndestulire, decît simțirea fericirii și a măririi neamului.*

A căreia împlinire puneți în faptă voi, străluciților boieri, cari precum cu persoana, așa și cu puterea sufletului, a trupului și de după ocazie, mai mult de bine puteți face spre cîștigarea ei ; și fiți cu totul incredințați că răsplătirea ostenelelor și măritelor voastre fapte va fi nemărginită a neamului cătră voi iubire, fîiasca cînstire, reverință, aplecăciune, prețuirea din afară de cătră alte neamuri streine și dulcea îndestularea voastră cu voi înșivă.“

Iată deci adevăratul testament al lui Gojdu, pe care l-a scris deja în vîrstă de 28 ani, cînd petrecea în societatea învățatului Damaschin Bojincă și a iscusitului Carcalechi, cu cari împreună muncea pentru „cultivarea limbei patrioticești“. „Simțirea fericirii și a măririi neamului“ este temelul pe care își clădește marele său monument. Dar acestea tinerimea nu le poate ști din cifrele „literelor fundamentale“.

Apelez deci la înalta înțelepciune a bărbaților din reprezentanța fundațiunii Gojdu ca să mijlocească cît mai în grabă elaborarea și publicarea *adevărului* și complexului testament al lui Gojdu, să însărcineze pe un bărbat competent, cum este, bunăoară, și d-l Voileanu a aduna toate scrierile, vorbirile și alte documente ale lui Gojdu, a le coordona, studia și comenta temeinic, pentru ca să ne dea pe Gojdu întreg, așa mare și strălucit precum a fost.

WERTHER

Din incidentul aniversării nașterii lui Goethe, poate aduc un mic serviciu și împlinesc o dorință a cititorilor *Familiei*, punîndu-i în mai de-aproape cunoștință cu una dintre cele mai gustate opere ale lui, cu *Suferințele tînărului Werther*. Romanul, tradus fiind și în românește, voi insista mai mult asupra părții lui istorice, asupra genezei lui, despre care prea puțin s-a scris în limba noastră, însă foarte mult la germani și la alte popoare.

În anul 1772, tînărul Goethe, atunci practicant în drept, se afla la Wetzlar, un orașel pe malul rîului Lahn. Aici exista încă din timpurile împăratului Maximilian al Germaniei un for superior de judecătorie, numit „*Reichs-Kammergericht*“, la care tinerii juriști făceau practică. Goethe a stat la acest tribunal din mai pînă în septembrie 1772, deci numai cîteva luni, însă bogate în impresiuni, căci rezultatul lor a fost opera ce ne interesează.

Die Leiden des jungen Werthers, un roman care, fiind o parte din autobiografia autorului, mulți îl numesc și roman istoric, stă în legătură atît de strînsă cu timpul petrecut de Goethe la Wetzlar, încît, fără incidentele din viața lui de-aci, nu l-am putea înțelege exact. Mulțumită personalității lui gigantice, viața lui Goethe este o carte deschisă, încît activitatea lui poate fi urmărită într-însa aproape zi de zi, cu o rară precizie și siguranță. Și cunoscîndu-i atît de bine viața, avem în mină unica cheie potrivită de-a ne tîlmăci operele lui.

Wilhelm Herbst, scriitor cu merite pentru literatura germană, a scris la 1881 un prea frumos studiu asupra acestui interval din viața lui Goethe, sub titlul *Goethe in Wetzlar*. Această carte, precum și autobiografia lui

Goethe, *Aus meinem Leben* (p. 97—107), ne lămuresc pe deplin asupra istoricului lui *Werther*.

Cei ce cunosc acest roman vor ști că eroul lui este un tânăr din cale-afară sensibil, retras din zgomotul orașului în singurătatea firei de la țară. Aici tânărul *Werther* cunoaște pe frumoasa *Lotte*, sora unei droaie de copilași, și se aprinde de dor și iubire pentru dînsa. Dar *Lotte* e deja mireasa altuia, a lui *Albert*, mireasă iubitoare și credincioasă și oricît de simpatic i-ar fi *Werther*, ea nu răspunde la amorul lui pasionat, ci se mărită după *Albert*. *Werther* ajunge la deznădejde; amicul *Lottei* nu mai poate fi; firea lui sentimentală nu-i îngăduie a se face stăpîn peste durerile sale și a reveni la calmitate. Cu un glonț își curmă chinurile sufletului său zbuciumat.

Romanul *Werther*, conceput sub formă de scrisori — cum pe atunci se cunoșteau deja romanele lui *Richardson* și *Noua Eloisă* a lui *Rousseau* — este atît de subiectiv, încît e imposibil să nu-ți faci din capul locului impresia că acest *Werther* este însuși autorul și numai dînsul. Și totuși nu este tocmai astfel. Afară de Goethe care, din motive ce le vom cunoaște mai jos, și-a zugrăvit starea sa sufletească însăși, i-a servit ca completare a figurei eroului o altă persoană, tot reală, care, de fapt, a și avut soarta lui *Werther*, descrisă în roman. Și acest al doilea ipostaz din *Werther* este un anumit *Karl Wilhelm Jerusalem*, un cunoscut al lui Goethe.

Jerusalem a fost fiul preotului din *Wolfenbüttel* (oraș renumit prin activitatea literară ce-a dezvoltat acolo *Lessing*) și a studiat drepturile în *Leipzig* deodată cu Goethe. Mai pe urmă a fost secretar de legațiune, în care calitate a fost detașat ca practicant în *Wetzlar*, unde iarăși întîlni pe Goethe. Iar în 20 noiembrie 1772, *Jerusalem* se împușcă din cauza unei iubiri fără prospecte de fericire, ce simțea pentru o femeie măritată.

Cazul de sinucidere al lui *Jerusalem* a stîrnit enormă senzație în țara întreagă, căci tatăl său, preotul *Jerusalem*, era o persoană marcantă și cunoscută chiar ca scriitor teologic. Afară de aceea, sinuciderile erau pe atunci cazuri foarte rare și nu erau considerate ca astăzi, cînd nu este zi în care ziarele să n-aibă registre întregi de sinucideri și știri despre drame de amor. Lumea pe atunci, deși se socotea că trăiește în epoca de lumină, în așa-zisul *Zeitalter der Aufklärung*, privea cu dispreț la oa-

menii ce se lipseau de viață și biserica le refuza ultimele rugăciuni creștinești. Biserica doar numai în zilele noastre și-a schimbat opinia și atitudinea în asemenea cazuri, după ce medicina și în special fiziologia și psihiatrii au redus cauzele sinuciderii la întunecarea rațiunii.

Jerusalem, într-adevăr, pare a fi avut și el, pe lîngă o sensibilitate bolnăvicioasă, și o anume predispoziție pentru sinucidere. Este constatat că el se ocupa cu tot felul de probleme filosofice și metafizice, ba că a scris chiar un studiu cu scop de a căuta un răspuns la întrebarea dacă omul este în drept sau nu a-și lua viața. *Lessing* a și adunat toate articolele filosofice ale lui *Jerusalem* și le-a publicat în anii cînd se comenta în presă cazul acestei sinucideri, adus în legătură cu *Werther* al lui Goethe. Prin publicarea lor, *Lessing* voi să dovedească cum acest *Jerusalem* n-a fost sentimentalul îndrăgostit, care să se împuște din cauza amorului său nefericit. Prin dovada aceasta, cam trasă de păr, *Lessing* mai voia să combată sentimentalismul ce se dezlănțuise în urma apariției lui *Werther* și se infiltrasse ca o dulce otravă în întreaga societate.

O parte din figura lui *Werther* este deci acest *Jerusalem*, a cărui soarte seamănă perfect cu aceea a eroului din romanul lui Goethe. Partea de căpetenie însă este însuși Goethe; el este sufletul, pe cînd *Jerusalem* este numai forma, sau poate chiar numai pretextul. Căci întreg romanul se petrecuse deja în realitate în viața lui Goethe, se petrecuse la *Wetzlar*, încă înainte de-a afla știrea despre moartea lui *Jerusalem*. Cazul de sinucidere a lui *Jerusalem* adevărat că-l impresionă adînc, dar se pare că din întreaga istorie a lui *Jerusalem*, în romanul său, Goethe n-a luat decît finalul, moartea tragică a aceluia. Iată cum însuși Goethe ne deslușește în acest punct:

„Moartea lui *Jerusalem*, pricinuită de înclinarea lui nenorocită către soția unui amic al său — scrie Goethe în *Wahrheit und Dichtung* — m-a scuturat din vis și fiindcă nu mai vedeam intuitiv ceea ce mi se întîmplase, ci mai și eram adînc emoționat pentru moment, nu m-am putut reține a nu inspira producțiunii de care mă apucau acel duh care face imposibilă orice deosebire între partea poetică și cea reală.“

Și anume ce i se întâmplase lui Goethe, încît soartea lui era identică cu aceea a lui Jerusalem ?

În Wetzlar Goethe cunoscuse pe Charlotte Buff, fata funcționarului de-acolo Heinrich Adam Buff, tată a 16 copii. Cînd o cunoscuse Lotte era de 19 ani și era deja de patru ani fidațata lui Johann Christian Kestner, a unui amic al lui Goethe. Situația, precum vedem, e exact aceeași ca în romanul *Werther*, numai cît Goethe în roman se numește Werther ; Kestner, mirele Lottei, se numește Albert ; numele eroinei, al Lottei, Goethe nu l-a mai schimbat. Așadar, nu sunt niște figuri imaginare persoanele din roman, ci atît persoanele cît și situațiile corespund realității.

Lui Goethe îi plăcu de Lotte din clipa în care o văzu la un bal. El află numai ulterior că e mireasa lui Kestner, dar nu putu renunța. Intră în cercul familiei lor și cum Goethe era frumos, plăcut, cu spirit cuceritor, iar, pe de altă parte, mirele Kestner, serios și posac și cu vreo opt ani mai vîrstnic decît dînsul, era imposibil ca Goethe să nu cadă drag Lottei. Dar, deși Lotte în mai multe rînduri era hotărîtă a înapoia lui Kestner inelul de logodnă, ea n-a făcut-o, căci pe lîngă dragostea ce-o simțea față de Goethe, se simțea moralmente legată de mirele său Kestner, căruia îi jurase credință, încît niciodată marginile bunei-cuviințe și a demnității personale nu le-au trecut, cu atît mai mult că relațiunea lor se desfășura aproape sub ochii mirelui. Nu se poate tăgădui că Lotte era și calmă și prudentă, era probabil conștie că Goethe cel bogat, căruia îi sta deschisă o carieră strălucită, nu o va lua de soție.

Iar Goethe o iubea cu pasiune nețărmurită și este incontestabil că, văzînd imposibilitatea dragostei sale, îl preocupau adeseori chiar gînduri de sinucidere. Tot ce putea face în asemenea împrejurări era să fugă din Wetzlar, căci altcum suferințele ce-i impuneau resignare la idealul său i-ar fi consumat toată energia. La cîtva timp după plecarea lui, se și săvîrși căsătoria Lottei Buff cu Kestner.

Din acest timp, petrecut de Goethe în Wetzlar, mai datează însă încă un important moment biografic, care și el a avut o influență asupra romanului *Werther*.

Din Wetzlar Goethe făcuse excursiuni la orașelul Ehrenbreitstein, unde vizita pe doamna Sofie la Roche — o femeie cunoscută în literatura germană și făcuse cunoștință fiicei acesteia, Maximiliane, cu care legă o prietenie intimă, prietenie care avea să-i devie destul de fatală.

Doamna La Roche mărită pe fiica-sa, Maximiliane, după comerciantul Brentano din Francfort în anul 1773. Căsătoria aceasta era absolut nepotrivită ; între noii soți erau disproporții de etate și de caracter ; iar cînd vechii prieteni, Goethe și Maximiliane se întîlniră în Francfort, ei își continuară prietenia lor din Ehrenbreitstein, „o legătură frățească, care nu avea în sine nici o umbră de patimă și cu toate astea deveni imposibilă“, zice Goethe în biografia sa.

Imposibilitatea asta e firească, pentru că negustorul Brentano, un om incult și gelos, care știa că Maximiliane nu l-a luat din iubire, provocă o mulțime de scene vehemente în familie și rezultatul a fost că Goethe, deși împăcat în conștiința sa de-a nu fi vinovat, a trebuit să rupă prietenia sa cu Maximiliane... În treacăt amintim că din căsătoria aceasta s-a născut poetul german romantic Clemens Brentano, autorul celei mai dîntii *Loreley*.

Este evident că din relațiunea cu familia aceasta au trecut motive asupra romanului. În Lotte din *Werther* sunt și trăsături întregi din caracterul Maximiliane. „Goethe a luat pină și ochii cei negri ai Maximiliane și i-a împrumutat Lottei, care în realitate îi avea albaștri“, zice Leixner. Iar Goethe declară în *Wahrheit und Dichtung* : „În lucrarea mea nu-mi era necunoscut cît de avantajos este pentru artist a studia pe o Venere din mai multe frumuseți deodată“.

Dar nu numai Maximiliane, ci și Brentano a servit lui Goethe de model, ba se poate chiar afirma că în figura lui Albert din roman se găsesc mai multe motive din ființa comerciantului ursuz Brentano, decît din blîndul Kestner, pe care Goethe totdeauna l-a stimat.

Aceste sunt pe scurt toate momentele din viața lui Goethe și persoanele cari i-au servit ca substrat real la scrierea lui *Werther*.

Goethe începu scrierea acestui roman în februarie 1774, adică după ce se reculesese de-a binele din suferințele dragostei, iar în patru săptămîni îl și dădu gata. El scrisese

deci după criza sa sufletească, în deplină seninătate, după ce un timp oarecare meditase asupra celor petrecute și-și concepuse în formă artistică romanul său. Este important a cunoaște acest fapt, căci numai așa ne putem explica cum, cu toată năvala de impresii, cu toată pasiunea dragostei deznădăjduite, Goethe a știut să rămână stăpîn peste materia sa, a știut să-i dea forma artistică și să observe unitatea acțiunii și a descrierii.

Cînd a apărut *Werther*, în noiembrie 1774, a fost primit cum nu se primise pînă atunci nici o carte în literatură. S-au tipărit o mulțime de ediții. S-au scris imitațiuni, romane și nuvele de un sentimentalism înfiorător, între cari merită amintire *Siegwart*, un roman scris de un anu-mit Müller, care s-a răspîndit în măsură aproape mai mare decît *Werther*, deși stă la un nivel artistic cu mult inferior. Afară de imitațiuni și de-alte produse de acest soi, s-au răspîndit o mulțime de traduceri; *Werther* în curînd a fost tradus în toate limbile culte.

Obștea s-a divizat în două: o parte era extaziată de *Werther* și se folosea de toate mijloacele pentru a-și exprima participarea sufletească la cele ce se petrec în roman, recurgînd chiar la ridicolul mijloc de-a imita îm-brăcămînta persoanelor descrise acolo. Mulți nu se sfiau a glorifica sinuciderea și iarăși mulți, luîndu-și de model și de ideal persoanele simpatice din roman, recurgeau la desperatul mijloc al lui *Werther* de-a se lipsi de viață. Au fost nenumărate cazuri de sinucidere din amor în acel timp, și Goethe primea adeseori știri zdrobitoare pen-tru dînsul, cum cutare tînăr sau fată s-a sinucis, iar în sîn i s-a găsit cărticica despre „suferințele lui *Werther*“... Furtuna din viața lui Goethe provocase o furtună gene-rală, o criză morală.

O altă parte a obștei însă a luat poziție împotriva ace-s-tui curent. Se încercau mulți a scrie parodii, a ridiculiza pe *Werther*, pentru a tempera efectul. Așa, un scriitor altcum de bună reputație, un om perfect de cinstit ca Nicolai a scris *Die Freuden des jungen Werthers*, adică *Bucuriile tînărului Werther*... Și aici *Werther* voiește să se impuște, dar... „revolverul naibii e umplut cu sînge de găină și n-a pricinuit nici o durere, împrejurare ce a făcut pe *Werther* a se răzgîndi și a se întoarce la o viață pașnică spre mulțumirea și veselia tuturor“, o glumă deci, pentru

care Nicolai a fost pedepsit din partea lui Goethe cu o minunată epigramă.

Precum am văzut, romanul a fost greșit înțeles și chiar intenționat răstălmăcit, iar în general efectul lui a fost dezastruos pentru mulțime.

Pricina? Ne-o spune Goethe în următoarele șire din autobiografia sa: „Efectul cărții a fost colosal, și anume din motivul simplu că venise la timpul potrivit. Căci, precum nu e nevoie decît de o mică schinteie pentru a aprinde o mină încărcată, astfel și explozia întîmplată în urma apariției cărții mele în publicul cetitor a fost puternică, fiindcă lumea era subminată, avîndu-și fiecare pretenții exagerate și suferinți imaginare... Nu mi s-a considerat decît subiectul, materia, precum am experiat chiar în sînul prietenilor mei, și la această împrejurare s-a adus vechiul prejudețiu, care presupune că orice carte are tendințe didactice. Uitau că acela care narează nu aprobă, ci dezvoltă numai succesiunea faptelor și a sentimentelor și prin aceasta luminează, iar cititorul trebuie el însuși să cugete și să judece.“

Acel efect dezastruos deci, după mărturisirile lui Goethe, este a se reduce la spiritul timpului și la prejudețiile de-atunci în chestiuni literare, la felul greșit de-a aprecia produsele literare. Spiritul timpului predispunea lumea la sentimentalism, căci lectura predilectă a publi-cului o formau încă în mare parte romanele lui Richard-son, odele eterice și extrem de sentimentale ale lui Klopstock, *Noua Eloisă* și alte de-aceste, cari, la rîndul lor, conțin izvoare întregi de rîuri de lacrimi. *Werther* a venit ca o desăvîrșire a lor, a fost primit de public ca o confirmare a Nirvanei. Și dat fiind acest spirit al timpului, era firesc prejudețiu ca publicul să socotească pe *Werther* ca întruparea apologiei sinuciderii, iar, pe de altă parte, iezuitii timpii să-l acuze de imoral.

Goethe însă n-a voit să creeze un ideal în *Werther*. Însuși *Werther* recunoaște doar în scrisorile sale din urmă că numai din pricină că nu poate fi stăpîn pe sentimen-tele sale n-are drept la viață reală. Așa pusă problema, ce e mai logic decît a deduce că un om, ajuns la marginea imposibilității pe pămînt, un om incapabil a-și menține echilibrul sufletesc, nu poate fi socotit ca ideal și ca exemplu vrednic de imitat. Iar încît pentru moralitate, dacă peste tot mai e nevoie să o discutăm în acest caz,

apoi Werther, în primul rînd, s-ar putea numi chiar moral, căci e neîndoios nobilă trăsătură de caracter cînd nu voiește să nimicească sfințenia legăturii familiare dintre Albert și Lotte, ci resignează, așa cum îi îngăduie puterea mică sufletească, la ideal. Dar, în sfîrșit, cine va mai discuta astăzi produsele artei din punct de vedere bigot-moral ?

Dar nici alte tendințe, cum este preamărirea Nirvanei, a „Weltschmerz“-ului, ce i se impută, Goethe n-a urmărit. El a voit simplu ca, degajîndu-se de impresiile abundente ce-i procuraseră scenele din viața sa proprie, să deie acestora o formă artistică și unitară, grupîndu-le în jurul unui erou al cărui sfîrșit trebuia să fie tragic, date fiind premisele : firea și felul lui de-a gîndi, tocmai așa precum tragic trebuie să fie, bunăoară, sfîrșitul lui Romeo, lui Othello sau altui erou dramatic, deși în alte situațiuni. Este așa-zisa lege a dreptății poetice, care la asemenea opere de artă e aplicată de autori, după cum necesitatea psihologică o impune. Și-apoi nici că ne putem închipui pe Werther altfel sfîrșind decît în lumina lui Goethe, căci dimpotrivă am avea înaintea noastră o figură șubredă, un Werther tînjind și officîndu-se pe picioare, fără a avea putere să renunțe la dragostea lui și fără curajul de-a-și pune capăt suferințelor sale, deci un Werther nesimpatic, deplorabil chiar.

Astfel judecăm cel puțin astăzi, după cinci pătrare de veac de la apariția lui *Werther*, cînd tot îl mai citim cu căldură, iar lectura lui ne nobilitează, fără să ne îndemne a ne gîndi îndată la revolver, chiar și cînd ni se întimplă că suntem „trădați“ de sexul slab, chiar cînd vedem cu ochii imposibilitatea și nimicnicia dragostei noastre...

*

Nu pot sfîrși fără a aminti ceva despre traduceri românești ale lui *Werther*, de cari, după știrea mea, avem patru.

1. *Suferințele junelui Werther*. Din Goethe. București, 1842. E tipărită cu cirile, 182 pagini 8°. Numele traducătorului nu e indicat, dar se știe că acela este Gavriil Munteanu, vechiul dascăl ardelean care, atît dincoace, cît și dincolo de Carpați, și-a dobîndit înalte merite pe terenul instrucțiunii și al literaturii. Gavriil Munteanu a posedat

în așa măsură limba germană cît și pe cea română, încît traducerea lui, dintre cele patru, și astăzi încă este cea mai bună și unica vrednică a fi citită.

2. Goethe : *Patimele junelui Werther*, traducție din limba germană de V. B. Vermont, cu o introducere de Grigore H. Granda. București, 1875, p. 204, 8°. În o mai lungă prefață, Granda, răposatul publicist talentat, face o reprivire istorică asupra literaturii germane, scoțîndu-i la iveală superioritatea ei față de alte literaturi. În aprecierea lui *Werther*, Granda se nizuiește a-l arăta ca un roman moralizator prin excelență, fiindcă în acest roman s-ar face apoteoza amorului conjugal. „Azi, mai mult ca orișicînd — zice Granda — *Werther* este moral, el este fierul roș în foc și aplicat pe cangrena socială. Literatura lupanarelor din Paris a revărsat în toată lumea un venin care roade cele mai sfinte legăminte, acele care fac tăria familiei“... Traducerea lui Vermont însă e mai prejos de-a lui Munteanu și se pare a nici nu fi traducere proprie, ci o simplă refacere a celei dintii, întorcînd, pe ici, pe colo, fraze și modernizînd cuvinte. Vermont zice „amic“ unde Munteanu zice „prietin“; „biata Leonora“, unde Munteanu zice „săraca Leonora“; „delectat“, unde Munteanu e pentru „desfătat“ etc., etc. În schimb însă se găsesc la Vermont construcții și pagini întregi luate din Munteanu, încît e incontestabil că stăm în fața unei copieri, unei reeditări puțin succesă a primei traduceri.

3. W. v. Goethe : *Suferințele tinărului Werther*. Cu douăzeci de ilustrațiuni în text și portretul autorului. Traducere din limba germană și o prefață de J. Husar. A apărut mai anii trecuți în biblioteca de popularizare a lui Samitca din Craiova. Prefața e scurtă și confuză, iar traducerea nu atinge exactitatea celorlalte, dacă mai considerăm și progresul și dezvoltarea limbei noastre și ușurătatea de-a traduce de la ultima traducere, făcută în 1875, pînă acum.

4. A patra și ultima traducere este și cea mai slabă. Titlul ei e simplu : Goethe : *Werther*. Cu 12 ilustrații în text. A apărut în „Biblioteca pentru toți“ a lui Müller. Prefața e o înșirare de cuvinte, făcută în necunoștința stărilor în cari s-a scris romanul, iar traducerea făcută tot de scriitorul prefeței, un anumit A. S. (turza ?), este o ciocîrteală deplorabilă a textului original, cu omitere de părți întregi și încă dintre cele mai caracteristice — o

ediție absolut necorespunzătoare, care ar trebui scoasă din piața cărților.

Aceste sunt traduceri noastre. Precum vedem, o ediție bună ne lipsește. Și pînă a o avea, ar fi de dorit, atît din interes literar-lingvistic, cît și pentru a înlesni cunoașterea relativ exactă a lui *Werther*, să se reediteze traducerea lui Gavriil Munteanu, a meșterului dascăl ardelean.

BERNI DETRE
SAU
CUM SE PLAGIAZĂ „ENCICLOPEDIA ROMÂNĂ“

Berni Detre, Berni Detre !...

Cine-i Berni Detre ? Vreun hoț celebru din China ? Nu !... Vreun anarhist italian și confrate de-al lui Rava-chol ? Vorbă să fie !... Atunci vreun căpitan din statul-major al lui Attila, precum pare a indica accentul hunic al cuvîntului ?... Asta da, aici ne-am mai apropiat. Cel puțin așa ne învață *Enciclopedia română*, „valoroasa publicațiune“ din Sibiu, că Berni Detre este un erou de pe timpurile hunilor și ale goșilor, e un „centru al eposului eroic german“... Vă întreb pe toți acei muritori cari ați auzit în viața voastră că mai există și o literatură germană pe acest pămînt, dacă ați avut vreo cunoștință de acest fenomenal erou Berni Detre, pînă nu vi-a descoperit un genial și totodată mărinimos redactor al *Enciclopediei*... poate chiar d-l director ?

Eu unul, să mă bată D-zeu de-am știut, dar de bucurat m-am bucurat cînd am cetit despre el, pentru că nu e lucru de toate zilele a ceti despre eroi atît de mari și cu toate astea necunoscuți, ca Berni Detre !

Și cum mie îmi plac mult figurile legendare germane, voiam să aflu amănunte despre acest nobil erou și m-am adresat îndată la toate izvoarele unde puteam crede că voi găsi ceva asupra lui. Am consultat pe Grimm (*Deutsche Heldensage*, Göttingen, 1829), și... nimic ! Am căutat în Scherer și Muhlenhof, iarăși bărbați competenți în materia aceasta, dar iar... nimic ! Am răsfoit scrierile lui Eugen Mogk, Massmann Symon și alți germaniști, a căror preocupare de căpetenie este îndeletnicirea cu miturile germane și hunice. Dar în zadar, firtate, Berni Detre, ca-n palmă ! Atunci, în deznădejdea mea, am lăsat pe nemți și, mai mult în glumă decît serios, m-am adresat unui iz-

vor *unguresc*, despre care știam că din el se îndulcește cu multă dragoste și „valoroasa publicație“ *Enciclopedia română*. Și am zis acestui izvor, precum zice flămîndul din poveste: „masă, întinde-te!“, am zis „*Pallas*, deschide-te!“ Și, o, minune! Mi s-a deschis lexiconul unguresc milenar *Pallas*, tomul XIII, pagina 29, și acolo iată pe eroul mult căutat, iată pe Berni Detre al nostru. Scumpul nostru Berni Detre!

Chestia fiind de oarecare interes literar și totodată instructivă, pentru că ne arată cum se... creează eroii legendari, n-o pot ține pentru mine, ci o pun aici spre vedere publică. Fiindcă aș dori ca să arăt totodată și cum se scrie *Enciclopedia română*, pun două texturi alăturate, în cari se vorbește nu numai despre Berni Detre, ci, în genere, despre o parte din literatura germană. Iată acele texte:

Pallas, nagy lexicon, XIII, *Enciclopedia română*, XVI, p. 29: p. 533:

1. Pogányóskor, Nagy 1. Epoca păgînismului, Károly trónra léptéig k.u. pînă la urcarea pe tron a lui Carol cel Mare. [...] ¹ 768. [...].

Ei, acum ați dezlegat rebusul? V-ați lămurit că Berni Detre este un erou german?... Dar bine, cum se face că nici un manual de literatură germană, nici o carte specială nu cunoaște numele lui? Foarte simplu. Acest Berni Detre nu se cheamă astfel; numele lui este *Dietrich von Bern*, iar maghiarii cari, cum știți, le maghiarizează pe toate, cari din Friedrich Schiller fac Siller Frigyes și din Wolfgang Goethe fac Göte Farkas, au tradus în același chip pe Dietrich von Bern și l-au făcut Berni Detre, cum ar face, bunăoară, și din Ilie Daiian de la Micești, dacă ar fi el centrul unui epos mai eroic precum este, Kisfaludi Dajna Illés. Așa stăm cu Detre.

Dar cine poate pretinde de la un director al unei *Enciclopedii*, care, pe deasupra, mai e și „*deutsch erzogen*“, ba mai e chiar și „*berühmter Schriftsteller und Gelehrter*“, ca să știe că în miturile (nu „epos“, cum a binevoit

¹ Citatele care urmează în limba maghiară și limba română se află incluse și în studiul *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*. În volumul de față, p. 79—80 (n. ed.).

a traduce) germane n-a existat nicicînd un individ cu numele Berni Detre, ci un anumit Dietrich von Bern, învingătorul lui Odoaker, eroul pe care legenda, confundîndu-l cu tată-său Theodemir, îl face căpitan în garda lui Attila; în fine, eroul despre care ultimul gimnazist din o școală germană multe i-ar fi putut povesti domnului director al *Enciclopediei*...

Dar pricina nu zace numai aici. Ceea ce s-ar fi putut pretinde de la direcția *Enciclopediei* este ca să nu plagieze așa de fără nici o considerație la faptul că *Enciclopedia* este o publicațiune patronată de „Asociațiunea transilvană“ și că prin asemenea procedură, umbra se aruncă și asupra „Asociației“. Și notați bine că n-a fost plagiată numai partea citată de mine, ci întreg articolul *Literatura germană* — un articol de cinci coloane, scos din articolul *Német irodalom* al lui *Pallas*, fără ca să indice izvorul, fără a adăuga de la sine măcar o iotă, dar prescurtînd în așa chip puțin inteligent izvorul maghiar, că părțile cele mai importante se omit, spunîndu-se, bunăoară, despre Schiller și Goethe — a căror importanță trebuia fixată și în cadrul expunerii generale a literaturii germane — mai puțin decît despre „cizmariul“ Hans Sachs sau altul de teapa acestuia. Și cîți alți articoli mai sunt scoși din *Pallas* și din *Mayer*!

Și acum să vedem ce dovedește plagiatul arătat? Iată ce:

1) Că cei ce conduc publicația din Sibiu, în ale literaturii germane sunt absolut... *bîtă*, pentru că n-au știut să producă un articol original în românește asupra acestei materii, nici n-au știut la ce izvoare competente să se adreseze, ci au recurs la un izvor în limba maghiară. A voi însă să popularizezi literatura *germană în românește* din o scriere enciclopedică *maghiară* este o... absurditate.

2) Că cei ce dirijează *Enciclopedia* nici traduceri nu le știu efectui, ci cu o extremă superficialitate traduc pe Grammaticus cu „Germanicus“, „hösmonda“ cu „epos“, iar ceea ce trebuiau să traducă, pe Berni Detre, nu-l traduc deloc, ci-l lasă neschimbat, făcîndu-se astfel de ris nu numai în ochii noștri, dar mai ales înaintea străinilor, a germanilor cari, eventual, își vor lua osteneala să controleze ce spun românii despre literatura lor. (Dacă tocmai nu voi ați să scrieți „Dietrich von Bern“, de ce nu

I-ați românizat și, după pilda ungurilor, să-l faceți Detrea Bernescu ?)

3) Că d-l director al *Enciclopediei* nu ține cont cel puțin de reputația colaboratorilor săi, între cari tot mai sunt și de aceia cari nu vor îngădui ca și în numelor lor să se plagieze și să se scrie caraghioslîcuri.

4) Că, în fine, „Asociația“ face foarte rău că mai patronează asemenea publicațiune, care este un blam vădit și pentru ea. S-a spus de mult că *Enciclopedia*, așa cum se face, este o întreprindere negustorească și nu literară. Dar, dacă „Asociația“ vrea să facă negustorie și-și dă nejenată firma la acest lucru, să imputernicească mai bine pe primul său secretar a face o achiziție de boi, de rîmători și de alte dobitoace, cu cari va putea face, desigur, o rentabilă afacere. Literatura însă să o lase în pace!

Sic non itur ad „Astra“ — iubite Berni Detre. La revedere !

PLAGIATUL „ENCICLOPEDIIEI“

I

Răspund cu plăcere la întîmpinarea d-lui dr. C. Diaconovich, publicată în n-rul 204 al *Tribunei* din Sibiu¹, ca răspuns la articolul meu *Berni Detre sau Cum se plagiază „Enciclopedia română“*, și mă folosesc de ocazie a insista mai cu dinadinsul asupra diferitelor chestiuni privitoare la această „valorooasă publicațiune“. Fac acest sacrificiu de timp mai ales în vederea faptului că este primul caz cînd d-l Diaconovich iese la teren ca să-și apere însuși marfa ce poartă firma sa și a „Asociațiunei“, trimetînd el pînă acum numai pioni de diferite colori la lupta de condei. Nu că doar d-l Diaconovich s-ar fi avîntat acum deja pînă la acel grad de moral și de bărbăție ca să ia totală răspundere pentru păcatele literare legitimate și codificate sub direcția d-sale — căci și acum s-a găsit pionul — dar cel puțin a glăsuțit o dată. Cum îi este glasul, ce aparat de argumentațiune literară posedă, cît de delicat și de nobil este în chestiuni personale, i-ați văzut toți cîți i-ați cetit întîmpinarea și veți vedea poate și mai deslușit după cetirea acestor reflexiuni ale mele.

Întîmpinarea d-lui Diaconovich are o parte defensivă și alta ofensivă.

Cea dintîi, foarte hazlie, se referă la *meritul* chestiunei atinse de mine în articolul împricinat. Ea este totodată prea instructivă, căci ne lămurește de-a binelea concepțiunea superficială ce însuși d-l director o are asupra publicațiunii sale. Așa, d-l Diaconovich are aerul a

¹ Ni s-a trimis și nouă această „întîmpinare“; din cauza îmbulzelii de alt material însă, am fost siliți să amînăm publicarea ei cu cîteva numere, astfel că i-a rămas *Tribunei* această onoare nepizmuită.

socoti și califica un plagiat atât de incontestabil, un plagiat de mai multe coloane tipar petit... numai drept „o greșeală de tipar sau de traducere“ care s-a „furișat“ în *Enciclopedia* pe când d-sa era „absent din Sibiu... din întâmplare“...

Asemenea faimoasă figură, monumentul *aere perennius* al *Enciclopediei*, eroul *Benri Detre*, nu este o creațiune a ignoranței crase a unui agramat enciclopedist, cum am opinat eu, ci „o greșală de traducere rămasă din nefericire (sic!) neobservată“ — cum afirmă d-l Diaconovich. Apărarea și argumentațiunea d-lui Diaconovich devine mai apodictică când, după vechiul obicei, declinând de la sine responsabilitatea, anunță solemn pe d-l Aurel Trif, „un membru al biroului“, ca fericit autor al articolului *Literatura germană* din *Enciclopedia*. Deci nu d-l Diaconovich, ci d-l Trif e nașul lui *Berni Detre*. D-l Trif a dat articolul spre publicare în absența d-lui Diaconovich. Sărmanul d-l Trif! D-le Diaconovich, ești șiret, m-ai combătut strașnic... respectele mele!

În partea a doua a întâmpinării, crezând că totuși nu s-a apărat suficient cu d-l Trif, d-l Diaconovich ține să mă facă un „trefăr“ și recurge la acea armă care o minuie numai negustorii dezbrăcați de demnitate când sunt în preajma falimentului, la insinuarea și calomniarea adversarului. Văzîndu-și zdruncinat *creditul* moral și material prin denunțarea plagiatului și a seriei de greșeli și absurdități ce se înregistrează în *Enciclopedia*, onorabilul director, în fața adevărurilor irefutabile constatate de mine, ia refugiu la o armă păcătoasă, mă atacă *personal*, denunțînd la adresa mea sfruntate neadevăruri. E duhul de negustoraș însetat de cîștig și lipsit de nobleță care vorbește în partea aceasta a întâmpinării, apărîndu-și nu *Enciclopedia*, ci izvorul său de venit.

Voi răspunde la toate; hazului cu haz, lucrurilor serioase cu logică și seriozitate.

În reflexiunile ce cu alte ocazii am făcut *Enciclopediei*, n-am fost nicicînd călăuzit de considerații personale, ci de întemeiata convingere că publicațiunea aceasta nu răspunde încrederei ce o mare parte a obștei române a avut într-însa. Pricina am găsit-o eu în absoluta incapacitate literară a aceluia ce a primit să o dirijeze. Acest domn, care nu are la activul său literar în limba română decît faimoasele *tarife* numite *Rapoarte generale despre*

mișcarea noastră literară, deși nu poseda limba română în mod suficient, a primit de la „Asociațiune“ prea dificila sarcină de a conduce o *Enciclopedia română* și aceasta întemeiat pe foarfeci și pe forțele externe. Astfel fiind, era foarte natural ca să socot *Enciclopedia* ca o întreprindere, din literară cum fusese contemplată și afișată, degenerată acum în o întreprindere negustorească, ca, de pildă, tipărirea și colportarea de romane criminale în o traducere proastă românească.

Părerile aceste ale mele le voi dezvolta totdeauna neșupărat și neterorizat de armele nedemne ce-mi opune... *Berni Detre*, acest tip, această incarnațiune a *Handler*-ilor literari.

II

„D-l director nu-i acasă“...

Iată o afirmație care e adevărată și care are două înțelesuri. Întîi — când d-l director al *Enciclopediei* de fapt nu-i acasă.

Cu ghiozdanul subsuoară, îl vezi azi în București, prin palatul ministerului de culte sau la mesele marmoree ale cafelei de elită Capșa. Mine e deja la Iași sau în alt centru al României, iar poimîine în Cernăuți, unde ziarul *Patria* îl anunță cu litere cursive și-l recomandă cu insistență cetitorilor. Și așa mai departe, prin toate orașele românești, modernul Ahasver, elegant și spilcuit ca un agent voiajor, apare, își face trebușoarele și pleacă.

Iar pînă ce d-l director e dus de acasă, în biroul *Enciclopediei* se muncește, măreața operă — condusă de subdirectorul *Ilie Moga* sau de alți *Trifi*, cari au căzut în literatură ca *Pilat* în „credeu“ — dă înainte. Se operează cu foarfeca, se măcelărește *Mayer* cel mic, se asasinează *Pallas*, se traduce, se plagiază, se serbează botezul lui *Berni Detre* etc., etc. Și cînd broșura, la care numai culegătorii tipografii au făcut controlul intelectual, apare de sub teacă, iată, sosește și d-l director, își umple ghiozdanul cu broșura și-și reia din nou voiajul în jurul pămîntului.

Da, da — d-l director nu-i acasă!

Știți unde este? *La țîrg*, unde își desface marfa, ca și d-l *Dragoș*, decanul pantofarilor din Sibiu, sau ca orice

alt meseriaș de sub meștera oblăduire a d-lui Tordoșanu. Deosebirea este numai că, pe cînd onorabilul pantofar vinde marfă bună și marfă proprie, pe propriul său „felelat“, d-l director vinde marfă proastă, marfă foarte improprie și sub firma „Asociațiunei“. Amîndoi însă fac negustorie și, în raport cu caracterul marfei, cîștigă acela mai mult care are mai multă dibăcie la tîrg. Și în privința asta, las' pe d-l director ! D-sa scoate și ediții anume de comerț, tipărește extraarticolul *București*, unde despre hoteluri și despre fabrici și berării vorbește mai pe larg ca despre instituțiunile culturale. Astfel trece marfa, astfel se face literatură !

Dar să trecem la cazul al doilea, cînd d-l Diaconovich numai în aparență lipsește de acasă.

De fapt, d-sa este adeseori acasă trupește, dar bari-cadat ca și Guérin, în fortăreața sa Chabrol, se teme de critici (ca de creditor) și pretextînd, ca damele cele gin-gașe, deranj și dezordine în casă, nu primește vizitele criticilor.

Astfel, întîmplîndu-se ca în *Enciclopedia română* să se combată continuitatea românilor (vezi art. *Arămânii*), și criticul se prezintă să stea de vorbă cu d-l director, i se răspunde din partea „unui membru din birou“ : „D-l director nu-i acasă !...“

Publicîndu-se în *Enciclopedia* laude și neadevăruri la adresa însuși a d-lui director (vezi articolul *Dreptatea*) și se relevă undeva acele neadevăruri, d-l director se face niznai... „nu-i acasă“...

Se laudă scriitorii maghiari kossuthiști și alte celebri-tăți maghiare necunoscute, cari n-au rost într-o *Enciclo-pedia română* și i se atrage atențiunea în *Revista Orăștiei* — d-l director tace... „nu-i acasă !“

Se scriu lucruri greșite asupra stărilor din Bucovina, cu biografii elogioase la adresa persoanelor puțin impor-tante și cu desconsiderarea oamenilor importanți (vezi discuțiile din *Patria*, nr. 298, 299 ș.a.)... d-l director e străin de toate, nu ia notiță.

Se tratează chestiuni literare și estetice ca aparținînd domeniului istoriei naturale (vezi art. *Doina*) și cineva arată cu degetul minunea... d-l director e plecat de acasă.

Se omit articoli de importanță națională, biografii de bărbați cunoscuți în literatură și istorie și, în schimb, se introduc figuri contimporane cari, poate, n-au altă cali-

tate decît a putea sprijini „întreprinderea“ d-lui Diaconovich. Între alte cazuri, voi cita aici numele lui Emilian (Șt.), care a fost omis din *Enciclopedia*. Acest dascăl ar-delean, chemat de Laurian în Moldova, a fost profesor la Academia Mihăileană, a fost profesor la Universitatea din Iași, cu o activitate de 32 de ani în țară, autor al mai multor cărți didactice pe atunci de valoare... nu e cunos-cut onorabililor de la *Enciclopedia*, căci a trebuit să ce-deze locul lui Bondár Zsigmond sau altei nulități ma-ghiare sau române. De, ce să-i faci, dacă d-l director e absent din Sibiu !...

Și iacă așa, d-l director nicicînd nu-i acasă, nu primește a sta de vorbă cu critica, nu primește vizite, căci se ferește a fi surprins în deranj și dezordine... intelectuală. Mult, dacă e spăriat de drasticitatea unui plagiat, de loviturile ce se aplică fortăreței în care s-a închis, se îndură a-și esmite un tovarăș să discute el cu tine. Tovarășul din antișambră iese și, bine instruit de stăpînul său, zice : „D-l director nu-i acasă ; dar iau eu răspunde-rea pentru d-sa ; eu am scris articolul cu musca“.

Brava *Enciclopedia* ! Halal de un așa director absent și deranjant !

Numai un lucru nu înțeleg, cum un asemenea director îndrăznește a scrie în prefața primului său monstru : „Nu am fost lipsiți din partea criticii nici de bunăvoință, nici de rea-voință, am fost însă lipsiți aproape cu totul de învățăturile ei“...

Pe lîngă că e absent, d-l director mai știe să fie și re-fractar pentru învățături și arogant, cum a fost și în „raportul“ său cel executat la Deva !

„Așa e românul — și calic și fudul“... ar zice d-l ca-valer de Pușcariu !

III

Un martir !

Fericită generațiune, noi, tinerimea de astăzi ! Am avut prilejul de a vedea în scurte intervaluri diferite ca-tegorii de martiri ieșiți din sărman poporul nostru. Am văzut martiri *naționali*, suferind temniță cu eroism și pe urmă... unii ploconindu-se lui Bánffy cu același eroism. Am văzut martiri *ai presei*, suferind cu „rară“ abnegație

din necesitate de ordine superioară. Și acum facem cunoștință unui nou soi : sunt martirii *literari*, cari, cu stoicism și cu suverană nepăsare, primesc responsabilitatea pentru păcatele *Enciclopediei române...* Și să mă zică cineva că nu e potintă și nu e cu viitor de aur acel popor care e în stare să nască atîția martiri, atîția eroi cari, nouă, fericitei tinerimi, ne pot fi de modele demne de imitat?! „Trăiască martirii noștri!“

D-l Aurel Trif este și el un martir. Aparține chiar duor din categoriile înșirate ; e un martir colectiv, deci un adevărat enciclopedist. Departe de-a ataca nobila-i pornire, constatarea aceasta nu vrea să fie decît o expresiune a admirației mele față de acest bărbat, înzestrat cu atîta altruism, care, ca un adevărat român, nu se încovoie sub povara dulcelui martiriu.

Martiri se numesc toți cei ce sufăr pe nedreptul. D-l A. Trif sufere, într-adevăr, pe nedreptul în chestia plagiatului din *Enciclopedie*. Pentru că :

1) Articolul cu pricina nu este iscălit de d-l A. Trif, și pentru toți articolii neiscăliți de d-l A. Trif, revine atît gloria cît și demeritul, adică întreaga răspundere, d-lui director dr. C. Diaconovich.

2) Dacă plagiatul n-ar fi fost scos la iveală, d-l director beneficia de rodul muncii d-lui Trif, indiferent dacă e muncă bună sau rea, traducere sau plagiat.

3) D-l Trif n-a publicat articolul cu de la sine autorizație, ci a primit ordin expres de la d-l director să traducă acel articol din *Pallas* ; care va să zică, d-sa s-a făcut executorul voinței d-lui director și numai acesta e păcatul d-sale — un păcat de complicitate cel mult.

Este deci cert că autorul moral și intelectual al delictului codificat în *Enciclopedie* este exclusiv d-l director, iar d-l Trif o victimă nevinovată. Acesta rămîne bine stabilit în interesul reputației ambilor.

Cu toate acestea țin să mă înțeleg cu d-l Trif asupra câtorva lucruri atingătoare de chestiunea în care — regret etern — a picat și d-sa.

D-ta, d-le Trif, nu împărtășești vederile d-lui Diaconovich că articolul în chestiune, lungul articol de peste cinci coloane, nu ar fi un plagiat. Pentru că ce se înțelege sub „plagiat“ ?

În general, noțiunea plagiatului e foarte amplă. Așa cînd zicem : „Cultura românească este un plagiat“ sau

„d-l Trif este un plagiat... poate după chipul și asemănarea lui D-zeu“ — am vorbit despre plagiat în general. Însă, cînd rezonăm cu d-l Lazăr Șăineanu și susținem : „Plagiator se cheamă cel ce ia din operele altuia și le publică ca ale sale“ — am vorbit despre plagiat în special. Și, crede-mă, cazul *Enciclopediei* e foarte special. S-a luat din *Pallas* opera altuia și s-a tipărit în *Enciclopedie* ca a... d-lui Diaconovich. Deci un plagiat materialicește dovedit.

Mai zice d-l Diaconovich că e „traducere“. Perfect — un plagiat prin traducere. Uite, d-le Trif, eu socot că prea ușor luați d-voastră, iubiți conducători ai *Enciclopediei*, chestia cu acest fel de „traduceri“. De pildă, numai la litera G. (unde se găsește și articolul împricinat), am găsit tot din *Pallas*, articolii : *Gaal George (Pallas, p. 751)* ; *Gabella, Gabelsberger* (vezi și *Mayer* !) ; *Gajari, Gajzágó, Geiger* (vezi *Mayer* !) ; *Garay* și alții plus vreo 20 articoli din *Mayer*. Numai la litera G (începutul), d-le Trif. Și sub nici unul din aceștia nu este arătat nici izvorul, nici numele autorului din original, nici onorabilul nume al plagiatorului sau... „traducătorului“, ci toate poartă și ștampila „dr. C. Diaconovich“ și „Astra“. S-a redat deci din izvoarele citate de mine avere străină sub firmele acestea. Și vei ști poate, d-le Trif, că parcurgînd întreaga *Enciclopedie*, putem găsi sute de articole „traduse“ (și adică „tradus“ în sensul comediilor lui Caragiale !), încît stabilind proveniența lor, am avea înaintea noastră un prea interesant mozaic, o carte al cărei titlu ar fi : *Enciclopedia română, tradusă din ungurește și nemțește, cu oarecari adăugiri superficiale. Director : C. Diaconovich.*

Nu susțin că nu ar trebui să se traducă, dat fiind că asupra diferitelor chestiuni și informații autorii și conducătorii *Enciclopediei* nu pot scrie lucruri originale. Dar e evident că d-niile lor prea cu predilecție se ascund în haina filosofiei lui Mephisto : „*Wer kann was Dummes, wer was Kluges denken was nicht die Vorwelt schon gedacht !* ?“ Nu era îngăduit să se copieze articoli mari, fie istorici, fie literari, asupra cărora trebuia să se spună că să se cunoască și părerile și cunoștințele noastre. Iar cînd nu se indică izvorul, înseamnă direct a face negoț cu marfa altuia. Ideea invocată de susținătorii *Enciclopediei* că o publicațiune de natura aceasta nu are să pună pond

pe articoli originali, pentru că scopul ei este *popularizarea* științelor și culturii... chiar când s-ar admite, nu justifică într-un fel lanțul de plagiate din *Enciclopedie*.

Și-apoi acest fel de traduceri mai are un inconvenient. Domnii diriguitori fac de obicei rezumate. Pentru a face un rezumat inteligent însă se cere o absolută orientare în materia ce se rezumă. Ei bine, domnii diriguitori sunt „din întâmplare“, lipsiți de această orientare, precum am dovedit.

Tot pentru acest fel de traducere și se pretinde cunoașterea exactă a limbii din care traduci și a celeia în care traduci. E de prisos să o spun că și aceste calități lipsesc din biroul *Enciclopediei*. Probă : drăguțul de Berni Detre, despre care am vorbit în articolul meu cel... su-părător.

Apropo de articolul meu ! D-le Trif, țin foarte mult ca să fii orientat asupra motivului principal ce m-a îndemnat la scrierea aceluia articol — acesta pentru ca să nu-mi atribui cumva intenția străină de mine că așa fi voit să te scot pe d-ta de martir, de unde nici nu știam că voiai literatură și încă în școala magistratului Diaconovich.

Crede-mă că cetind eu cele publicate în *Enciclopedie* asupra literaturii germane m-am revoltat foarte. De ce ? Pentru că chiar atunci apăruse într-un ziar francez din București unul din seria de articole critice ale d-lui profesor universitar N. Iorga, articole în care, cu multă perspicacitate, se apreciază starea culturală și literară a românilor și care și astăzi încă sunt obiect de preocupare în cercurile literare și politice din România. În unul din aceste articole, d-l Iorga afirma superioritatea culturală a românilor *ardeleni*, față de păturile sociale franțozite din România și atribuia această împrejurare influenței culturale germane asupra noastră...

Auzi, d-le Trif, și rămii dacă poți cu gura închisă : d-ta și cu ceilalți directori ai *Enciclopediei*, căci plagiati cultura germană după un lexicon de conversație *unguresc*, d-niile voastre sunteți vestiți ca avind cultură germană !! ... Nobilul Berni Detre și cultura germană !...

Nu, nu e germană cultura asta ! Sărmana... e un conglomerat amorf, româno-maghiaro-german, o spoială incoloră deocamdată fără prospecte de-a se îmbunătăți. Căci, dacă din cele câteva sute de cărțurari români nu se găsește nici un cunoscător al literaturii germane, dacă pen-

tru un articol al unei publicațiuni române, directorul a trebuit să recurgă la un străin, la Rudow, care — vorba d-lui Diaconovich — a decedat *pe neașteptate(!)*, înainte de a-și scrie articolul ; dacă un bărbat, a cărui unică calitate este arta de a trăi, a știut îmbăta lumea cu apă rece și a știut a acredita, pînă și între străini, ideea că este un „prealuminaț scriitor și învățat“, pe cînd chiar și în literatura germană este un ignorant ; dacă pentru un articol asupra literaturii germane a trebuit să se recurgă la un plagiat... e clar și dovedit, ca și plagiatul *Enciclopediei*, că nu avem cultură germană, ci suntem cu desăvîrșire străini de ea.

Iată, d-le Trif, cite de toate cuprinde plagiatul *Enciclopediei*. El nu ilustrează numai pe întreprinzătorii ei, ci și un trist document pentru cultura „de pe la noi“. Acestea deci, d-le Trif, și nu martiragiul d-tale, nici vreo rea pornire pentru *Enciclopedie* m-au îndemnat să scriu.

Încît pentru „Berni Detre“ era, într-adevăr, o boro-boată prea boacăna decît s-o fi trecut cu vederea. Trebuia să o spun că d-voastră, directorii „valorosoasei publicațiuni“, prea sunteți *buni patrioți*, prea trăiți sub influența legilor politice-bisericești, *cînd introduceți pe toți fiii ilegali pe ungarie în matricolele Enciclopediei*.

IV

Și acum — *cine face negustorie ?*

Iată tema care îl scoate din țîțni pe d-l Diaconovich. Pe cînd partea literară a întreprinderii nu-l sinchisește ; pe cînd în fața tuturor observațiilor ce i se aduc în materie literară rămîne indiferent : n-aude, n-avede, n-a greul pămîntului — sare ca electricizat cînd îi spui că d-sa face negoț și nu literatură. Și aici discută și d-sa, aici se pricepe.

Dar cum ? Nu apărîndu-se, ci devenind agresiv, susținînd că nu d-sa ci *eu* sunt acela care am făcut negustorie din *Enciclopedie*, pentru că m-aș fi „remunerat însumi, și încă foarte splendid din banii ce mi-a încredințat pentru trebuințele biroului“...

Iniuria aceasta inventată la adresa mea cu anume scop de-a îndruma discuția pe teren personal și a abate atenția cititorilor de la absurditățile *Enciclopediei* este o

bună apucătură negustorească, căreia însă îi voi da răspunsul meritat.

Țin mai întâi să constat că eu nici n-am ofensat, nici n-am calomniat pe d-l Diaconovich pe tema negustoriei. Eu am arătat numai că d-l Diaconovich, care muncește literaricește la *Enciclopedia*, care voiajează continuu ca să vîndă marfa ; care nu e capabil să exercieze controlul asupra cuprinsului publicațiunii, nu face altceva decît conduce o negustorie și m-am exprimat că o negustorie — dacă e vorba să se facă mai cu spor — ar putea-o face eventual cu altă marfă, unde ar fi mai competent și unde n-ar expune reputația maturului corp al „Asociațiunei“.

În meritul operațiunilor d-lui Diaconovich însă eu n-am pierdut nici o vorbă. Nu l-am provocat să-și publice socotelile, nici să le aștearnă spre cenzurare „Asociațiunei“. Nu l-am provocat să arate subvențiile, abonamentale, cheltuielile de drum și de luculică consumație. N-am exprimat nici o bănuială că socotelile *Enciclopediei* (nu ale lui Krafft, ci ale d-lui director) ar avea vreo necesitate de corectură, de ceruză roșie. Nu, despre aceste nici o vorbă n-am spus... și cu toate astea, d-l Diaconovich mă atacă parcă le-aș fi scris.

D-l Diaconovich însă face rău că mă atacă pentru lucruri cari nici prin minte nu mi-au trecut să le scriu în articolul meu și cari, exclusiv, d-sa și le-a închipuit ca scrise deja.

Adică eu am făcut negustorie ?...

Da, este adevărat că am muncit și eu în biroul *Enciclopediei*, și anume, în vara anului 1895, ca student de anul I la filosofie. Am muncit o vară întreagă, conducînd singur afacerile de birou.

Fiind atunci lucrarea la început, munca mea se referea la purtarea corespondenței, la angajarea de colaboratori și la culegerea de titluri pentru articolele viitoare. Tot ce era de muncit săvîrșeam eu pînă tîrziu, căci d-l director și pe atunci avea mania voiajului. Și a venit toamna și dînsul nu venise și eu trebuia să-mi fac înscrierea la Universitate.

Iar remunerația ? O, d-le Diaconovich, nu te jenezi d-ta ? D-ta, care mă plăteai crăițărește ca pe un zilier ; d-ta, care îmi scoteai ochii cu cîte ceva, încît abia mă puteam susține în Sibiu ; care ești renumit de rău plat-

nic... d-ta nu te jenezi să-mi spui că m-ai remunerat splendid ? Ba mai mult, ca să-ți aperi marfa în contra aprecierii mele, ieși refugiu la o temerară insinuațiune și declari că m-am remunerat eu pe mine ! Din ce ? Din banii pentru hîrtie și pentru penițe ?... Nu te jenezi, d-l meu, a recurge la *neadevăruri* de acestea ? Acum, după 4 ani, chiar acum, după critica mea, numai acum îți aduci aminte ? Dacă ai un grăunte de logică, răspunde-mi, stimabile : aș fi îndrăznit eu cîndva să-ți descopăr păcatele enciclopedice dacă ar fi adevărată afirmația d-tale ? Nu mi-ar fi impus, dimpotrivă, o asemenea îndatorire față de d-ta o tăcere absolută ?

Însă, te rog, încoardă-ți memoria și caută-ți printre hîrțile din 1895 și vei vedea că nu numai o dată, ci chiar de două ori ți-am dat seamă despre spesele de birou : o dată cînd am plecat din Sibiu, lăsîndu-ți socoteala pe masa de birou — căci erai absent — iar a doua oară, prin scrisoarea din Pesta, pe care d-ta ai primit-o în 18 octombrie 1895.

Dacă nu le vei găsi, uite, mai am și eu un prețios document de care mă voi folosi poate și altfel împotriva d-tale. Este o *scrisoare a d-tale*, pe care mi-ai trimis-o în 28 octombrie 1895, adică 10 zile după primirea scrisorii mele. Ei, în scrisoarea aceasta îmi ești, dimpotrivă, foarte prietenos, mă primești „cu plăcere“ să-ți „stau într-ajutor“ și mai departe, îmi dai oarecari însărcinări pentru *Pallas* (ce coincidență ?) și pe urmă îmi rămîi „cu salutări cordiale“, al meu „devotat Diaconovich“.

Ei, ce mai zici, scumpul meu „devotat Diaconovich“, ți-ai uitat scrisoarea d-tale din 28 octombrie 1895 ? Așa se scria unui om care „s-a remunerat pe sine“ și „nu ți-a dat socola“ ? O, nu, așa se scria unui om care ți-a muncit o vară întreagă și pe care nu numai că îl țineai demn de o mai departe colaborare cu d-ta, ci și bun de exploatat ca putere de muncă !

Ei, dar dacă d-ta ai uitat afectele d-tale de atunci, eu le-am păstrat din întîmplare mărturia, scrisoarea aceasta care sfarmă cu desăvîrșire calomnia d-tale că eu am făcut negustorie din *Enciclopedia*.

Și poate nu răspundeam la insinuarea d-tale, mai ales cînd se aduce în *Tribuna*, cu ale cărei invective sunt mai obicinuit decît cu sărăcia. Dar mi-e necaz că d-ta, care ocupai în același timp postul de secretar la *Albina* în Sibiu

și de director al *Dreptății* în Timișoara, două posturi cu rente grase, fără a munci la nici unul din ele ; d-ta, care ești, în același timp, secretar al „Asociației“ și agent al unei societăți de asigurare ; d-ta, care de 4 ani tot faci la colete pentru „valoaroasa publicațiune“... chiar d-ta, onorabile, să mă ataci pentru că am muncit muncă cinstită ca să-mi dobîndesc o vară mijloacele abia suficiente de întreținere ? !...

Nu înțelegi ironia, d-le Diaconovich ? Adică de, d-ta, care n-ai înțeles că e o ironie să primești a fi director al unei *Enciclopedii române*, cum să înțelegi vreo ironie „peste tot“ ?

Așa stăm cu negustoria ! Dar n-o să fac tirade în jurul ei ; după ce am lămurit și am dovedit netrebnicia armei cu care vor să mă combată d-l director și *admiratorii* lui literari de la *Tribuna* — pe mine mă privesc exclusiv „manierele literare“ ale celor de la *Enciclopedie* și asupra acestora îmi mai permit câteva cuvinte de *incheiere*.

Publicarea unei *Enciclopedii* este o lucrare grea și serioasă. „Zwar ist es leicht, doch ist das Leichte schwer. Es liegt schon da, doch um es zu erlangen, das ist die Kunst“, ar zice Goethe. Ei, și acest „Kunst“ lipsește cu desăvîrșire diriguitorilor *Enciclopediei*. A fi „Gigerl von Wien“ încă e o calitate, dar ea nu califică pe nime de potrivit director al unei *Enciclopedii*.

Este stabilit că d-l director nu ia responsabilitatea pentru nimic ce se scrie în *Enciclopedie*, și asta din două motive : întâi, pentru că este „din întâmplare“ dus de acasă ; al doilea, pentru că d-sa nu are a face decît cu partea administrativă, *recte* negustorească, a întreprinderii.

Plagiatul relevat de mine este recunoscut indirect și de d-l dr. Diaconovich, care îl numește „greșeală supărătoare“, și de *Tribuna*, care îi zice „maleur“ (avînd „malheur“-ul a uita pe h din cuvîntul franțuzesc... din eroare de tipar ? !).

După recunoașterea acestui plagiat, urma : sau să se închidă prăvălia sau să se facă rînduială în birou ; iar cetitorii *Enciclopediei* să fie vestiți că sunt îndopați cu plagiate. D-l director însă a preferat să mă atace personal, ca să se dovedească și prin aceasta de negustor de cea mai odioasă specie.

În asemenea împrejurări, repet :

1. „Asociațiunea“ nu mai poate patrona o publicațiune cu un nivel atît de scăzut ;

2. Bună-credința acelorora cari n-au pregetat a contribui la alcătuirea *Enciclopediei* și s-au inspirat la început de *ideea* unei publicațiuni de natura aceasta în limba noastră, au fost amăgiți ;

3. O asemenea publicație, cu tendința de a populariza absurdități ca „Detre Berni“ și a falsifica cultura noastră națională, nu merită sprijinul obștei ;

4. Negustorii după tarabă, iar nu în fruntea publicațiilor și instituțiilor noastre culturale !

Atît deocamdată. Sper că n-am spus prea puțin, dar am fost destul de lămurit și destul de „serios“ ca să mă înțeleagă pînă și savanții din strada Poplăcii.

LITERATURĂ ȘI ARTA

I

În fiecare toamnă literatura noastră se îmbogățește considerabil. Numărul cărților crește și îmbucurător este că crește numărul cărților celor bune. Și de ce tocmai toamna? Fiindcă „toamna se culeg bobocii“? Aș! Fiindcă toamna este termenul în care se trimit cărțile la concursuri pentru premiile Academiei. Constituie un mare stimulent aceste premii!

În toamna aceasta au apărut scrieri datorite celor mai bune condeie de cari dispunem. Vlahuță, Lecca, Nanu, Rosetti, toți au ieșit cu câte un volum în piața literară. Și ce e mai caracteristic: azi le-a părăsit cartea teascul și mine era prezentată la premii. Și să nu credeți că rîvna după gloria de a se numi „laureați“ îi îndeamnă pe scriitorii noștri a vina după premii. Nu, este o urmare a felului cum munca lor e răsplătită de public. Publicul român de pretutindeni încă e foarte indiferent față de operele scriitorilor noștri. Publicul nu cumpără aceste cărți, ci tot mai aleargă după literatură străină. Ce să facă deci poetul? Cu laudele ce-i aduce critica darnică, poetul nu se satură. Și astfel alergarea lui după acele câteva premii ale Academiei se explică. Sunt frumoase idealurile ce-l inspiră, dar cel mai mare ideal tot pare a-i fi... o sumuliță de vreo șase mii de lei, ca să-și mai stîmper dorințele și să-și mai încălzească vîna poetică... Oameni sunt și poeții!...

Între cei amintiți, cel mai necunoscut la noi este D. Nanu. Despre el voi să scriu astăzi câteva șire. Poetul Nanu (o, e poet în puterea cuvîntului!) e un tînăr de vreo 25 de ani, cu plete lungi și negre, cum sunt în modă la București, și cu o față palidă, din care doi ochi negri și frumoși trădează pe poetul visător. Deși atît de tînăr,

e cunoscut și iubit pretutindeni în capitală. Un lung șir de versuri au apărut deja din pana lui prin toate revistele noastre literare, iar criticii noștri leagă cele mai frumoase nădejdi de acest talent.

Întîiul volum a apărut zilele acestea și este intitulat *Nocturne*, cuprinzînd aproape o sută de poezii.¹ Apariția acestui volum pentru toți cîți se interesează de literatura noastră a fost o surprindere plăcută din cale-afară. Și anume, iată pentru ce. Se știa că din droaia de poeți tineri — sunt foarte mulți! — Nanu scrie aproape cele mai frumoase versuri. Dar că Nanu ar fi, într-adevăr, un poet original, un scriitor format și cu individualitate proprie, nu se observase. Ei bine, acum, că versurile lui sunt așternute lîngăolaltă, ele făcînd o impresie unitară, ni-l prezintă ca atare. Nu mai e îndoială, autorul *Nocturnelor* este un talent original, neinfluențat nici de Eminescu, nici de Coșbuc, a căror marcă se cunoaște de obicei în versurile celorlalți tineri poeți ai noștri. Și acest fapt e, desigur, vrednic de atențiune și îmbucurător, căci ne-am cam plictisit de atîta maimuțarie ce ni-e dat să găsim în revistele noastre pline de încercări poetice.

Versurile lui Nanu, înainte de toate, au un fond, o gîndire aleasă, care la cîrduț de imitatori lipsește. Este un fond filosofic speculativ, cum îl găsim, de pildă, la poeții moderni germani. Contemplează legile firei, scrutează tainele soartei și ale timpului ce fuge ca fericirea. Păcat numai că, în urmărirea fericirii, fantazia poetului rătăcește adeseori prin cite un labirint de teorii, din care nu mai găsește firul Ariadnei.

Acest fond distins, ce culminează în rătăcirea rîvni-toare după un ideal mare și necuprins, Nanu l-a îmbrăcat într-o formă admirabilă. O limbă dulce, de un lirism rar, bogată în comparații și imagini, ce te silesc să citești cu drag strofă de strofă.

Vecinic în neant, cu privirea cătră îndepărtatele zări al cerului albastru, tînărul poet te poartă și pe tine, cetitorule, prin sfere eterice, prin o lume romantică, plină de flori și de zîmbet de lună, lume frumoasă, dar efemeră.

E frumoasă lumea aceasta nemărginită a... lui Nanu, dar firește, ție, cetitorule, ție-ar fi și mai dragă, dacă ai

¹ În revistă: „versuri“ (n. ed.).

vedea mai multă viață, mai multă sevă și musculatură, în lumea aceasta prea de tot abstractă a poetului. Și poate ai dreptate...

Regret că spațiul îngust al unei „noutăți“, pentru care d-l redactor mi-a făcut loc, nu-mi îngăduie a arăta podoa-bele speciale, precum și părțile mai puțin reușite (de cari se găseșc și aici) ale acestui volum. Îndemn însă pe cetitor a-și procura acest nou product al literaturii noastre și a-și face însuși analiza. Eu sper că Nanu, în curînd, va fi foarte cunoscut la noi.

II

În palatul Ateneului din București s-a deschis *Expoziția operelor artiștilor în viață*. În două salonașe se gă-sesc expuse toate acele opere de *pictură* ale artiștilor români cari sunt destinate pentru pavilionul României la expoziția universală de la Paris. E mic numărul lor (sunt numai vreo 170, iar cu acuarele cu tot, vreo 225) și vor da o foarte modestă icoană a artei române; dar, în sfir-șit, o icoană fidelă, căci nu putem expune ceea ce nu avem. În realitate, toți pictorii noștri în viață (cu excep-țiunea lui Grigorescu) au contribuit cu ce au avut mai de valoare la alcătuirea acestei expozițiuni.

Față cu productele popoarelor străine, pictura noas-tră la expoziția din Paris va fi, fără îndoială, o cenușotcă puțin luată în seamă. Un lucru însă se poate prevedea, că străinii, cari pînă de curînd n-au avut nici o cunoș-tință de existența unei picturi române, cari prin călă-toriile lor în România nu găseau nici muzeu, nici pina-cotecă, ci, cel mult, cîte o icoană veche a unui hram sau a vreunui boier, datorită vreunui dibaci călugăr de la mănăstiri — astăzi, văzînd cele expuse, vor trebui să ia notiță despre colosalul progres realizat de România și pe calea artelor.

Adevărat că o anumită școală, o direcție distinctă nu avem încă. N-avem nici măcar talente extraordinare. Ni-căieri în expozițiunea noastră nu vei găsi concepțiuni uriașe, vreun product înaintea căruia să cazi în genunchi și să ți se oprească respirația, ca atunci cînd stai în fața operei sublime a unui geniu. *Nu, sufletul geniului lip-sește din toate operele noastre*. Dar sunt unele pe lîngă

cari orice rafinat critic, orice măestru artist, oricît ar fi umblat el prin țările artelor, nu va putea trece fără a-și opri îndelung privirile asupra lor, gustînd cîteva clipe de plăcere estetică deosebită.

Între acestea, înaintea tuturor socotesc tabloul *Peneș Curcanul* al d-lui Nicolae Bran.

Peneș Curcanul, această glorioasă figură a războiului de independență imortalizată în vers de Alecsandri și în proză de Coșbuc, încît, din generație în generație, simbol va rămîne al eroismului român, este acum înfă-țișat și de penelul d-lui Bran. Și anume, iată cum. În-a-întea noastră vedem interiorul unei case de la țară(pe o pînză prea mică în raport cu cuprinsul ei), e o casă țără-nească, pe pereți avînd icoane cu sfinți, în cuier obicinui-tele cante și farfurii. Casa e plină cu lume din sat, căci Peneș Curcanul, voinicul sergent, s-a întors de la război. Peneș șade la masă, avînd la dreapta pe preotul satului, iar în față pe bătrînul său părinte, care, dintr-o cupă, umple două păhărele cu bătură, de bună-venire. În jurul lui Peneș stau îndesușiți bărbați tineri și femei cu furca-n brîu. Iar lîngă cămin, un ideal de româncă (poate soția lui Peneș), cu doi ochi negri ca miezul nopții și la sîn cu un copilaș. Peneș povestește cu mîna ridicată. Toți as-cultă atenți. Uimire și îngrijorare pe fețele tuturor. Iar soția lui — aceasta e cea mai superbă ființă din întreaga expoziție — privește cu mîndrie la viteazul său bărbat.

Întreaga istorie a anilor de vitejie și de virtute mili-tară a României tinere îți trece prin fantazie, privind acest tablou, căruia numai detaierea delicată îi lipsește pentru a fi la culmea artei. Te simți răpit sufletește și plin de mîndrie națională în fața acestui product al unei gîndiri, fără îndoială, alese.

D-l Bran, prin *Peneș Curcanul*, s-a făcut în mare mă-sură vrednic de admirația noastră și dacă va continua a fixa asemenea motive istorice, d-sa va deveni odată Munkácsy al românilor.

Imediat după *Peneș Curcanul*, trebuie să amintim *În codrul Herței și Nădejdea omenirii* de G. A. Verona. Cea dintîi reprezintă o ceată de țărani cari, înnoptînd în codru, stau roată în jurul focului, asupra căruia, într-un ceaun, clocotește apa de mămăligă. O fată frumoasă face de cină. Un bătrîn povestește îngîndurat, pe cînd alătu-rea, un cîne ține strajă. E un idil în stil mai mare și bine

conceput. A doua. *Nădejdea omenirii* e o femeie frumoasă (probabil o zeie), în vâl verzui. Ea se înalță către sfere superioare, pe când zeci de oameni privesc cu nesăț în urma ei — și sintetizează astfel nădejdea amăgitoare...

Între pânzele cele mai de valoare socotesc *O țărancă din Transilvania* de cunoscutul pictor Sava Henția, originar din Sibiușel din Transilvania. E o femeie cu o expresie clasică a feței, purtând o salbă la grumazi, peste rochie un șorț cu fluturi, o cămașă albă cu mîneci largi și brodată cu alțițe și cu găurele. După ciupagul cel negru judecînd, cît și, mai ales, după pieptărelul cel frumos, care strînge trupul zvelt, lăsînd deschiate părțile superioare ale sînului, țărancă d-lui Henția pare a fi din părțile Orăștiei sau de la poalele Munților Apuseni.

Ce păcat că asemenea tipuri din popor, cari la o expoziție străină ar fi mult admirate, lipsesc dintre operele artiștilor noștri. Și, slavă Domnului, avem o mare comoară din care artiștii români și-ar putea împrumuta subiectele lor. Dacă ei nu găsesc momente de inspirație prin populația bulgaro-greacă din părțile de jos ale României, să poștească a le căuta acolo unde tipul românesc s-a conservat mai intact, unde portul național e de o frumusețe pitorească rară, să le caute, bunăoară, în Transilvania, în acel rai din care artiștii străini, an de an, răpesc cîte un odor... Da, străinii! Mi-aduc aminte a fi văzut în pinacoteca din Budapesta niște tipuri de români ardeleni. Așa este acolo un grup de țărani din Hunedoara: călare pe un murg, o fată vrea să treacă riul de munte. Un flăcău i-a ajutat să urce în șa, iar un bătrîn frumos îi ține calul de frîu. Ei bine, niște tipuri atît de caracteristice românești ca acestea nu găsesc în întreaga expoziție a pictorilor *români*. Pînă cînd străinii să ne cunoască mai bine decît noi înșine?...

Un pictor care nu are nici o pînză cu motive naționale între cele expuse la Ateneu, dar cu toate astea pare a fi mai talentat dintre toți, e macedoneanul Kimon Loghi. Prestațiunea lui de culme este *Ifigenia în Tauris*, reprezentînd pe Ifigenia șezînd pe o stîncă și privind pe mare în așteptarea lui Orest, pe cînd, după palmieri, răsar luna. Capetele de expresie ale d-lui Loghi sunt cele mai bune din expoziție. *Trufia patriciană*, o femeie de-o înfățișare particulară, e *unica pînză secesionistă în expoziția noastră* — un lucru, de altfel, destul de îmbucu-

rător, căci oricît ar fi la modă în străinătate această justă punere stridentă a culorilor intensive, ce se cheamă *secesiune*, în tînăra artă română n-are loc și poate fi un pericol în calea ei de dezvoltare normală. O pînză de genul tot *romantic* (dovadă că d-l Loghi n-are să alunece pe poteca picturii decadente) este *Trece lebăda pe apă...*, intruparea ultimei strofe din cunoscuta poezie a lui Eminescu.

Din restul operelor se disting, prin o vie coloratură, *Melucina* și capetele de studiu ale d-lui P. Capidan, apoi drăgălașul *Intermezzo* al d-șoarei Irena Deșliu, al cărui subiect e scos din o poezie a lui Heine, reprezentînd un tînăr muribund, la căpătîiul căruia veghează iubita sa. Curate sunt pânzele d-lor Aricescu și Artachino, iar încolo tot mediocrități și mai puțin de atît, încercări și pânze spălăcite, cari n-au rost aici, decît, cel mult, în atelierul privat al amatorilor.

III

O nouă carte românească ce-și scoate capul printre sumedenia de cărți franțuzești din vitrinele librăriilor din București este *Teatrul de familie* de Const. A. Grigoriu. Merită și acest volum să fie remarcat, nu atît ca o scriere de importanță literară deosebită, ci pentru că răspunde unei necesități simțite.

Autorul este artist la Teatrul Național, unde și-a început de curînd cariera de tenorist, promițînd mult. O dată cu cariera de artist, a început și aceea de scriitor dramatic, și încă cu frumos succes. În stagiunea de anul trecut, întîia sa piesă teatrală, *Don Vagmistrul*, o comedie în patru acte, scoasă din viața militară, atît de bogată în materie de ilaritate, a fost una din cele mai aplaudate comedii.

Teatrul de familie, volumul apărut de curînd, nu cuprinde însă piese mai mari, rotunzite din punct de vedere dramatic și menite pentru scenele teatrelor. Precum indică deja titlul, avem de-a face cu bucăți mai mici, potrivite a fi jucate în familie, la anumite ocaziuni, cum e *Seara de Crăciun* și *Anul Nou*. Cele mai multe s-au jucat deja în școlăle de fete (pensioane) din București, pentru cari volumul d-lui Grigoriu e un excelent manual de declamațiuni.

Se vede că autorul a avut în vedere un scop educativ ; ca prin lecturi și declamațiuni să contribuie la creșterea tinerimei în sentimente etice și naționale. Mai ales motivul național e scos la iveală în cele vreo zece bucăți teatrale din acest volum. Așa în *Visul României* se arată — prin intermediul unor simboluri — viitorul de aur al neamului românesc, într-un chip foarte bine gândit. Piesa *În luncă* e dintre toate mai drăgălașă — firește asta e mai puțin pentru fete de pension, ci mai mult pentru copilele deja mărișoare, cari aspiră la câte-un „bădica Vlad“. E însă un mic juvaier această scenă din luncă, ce zugrăvește frumos un idil de la țară.

În felul acesta asupra cărții d-lui Grigoriu se pot spune multe cuvinte frumoase. Pentru noi, cari suntem foarte săraci în asemenea lectură, e o bucurie să luăm notițe de ea și s-o recomandăm călduros. Sper că directorii școalelor noastre și părinții de familie nu vor întârzia a-și îmbogăți biblioteca cu *Teatrul de familie*.

Să nu uit : la sfârșitul cărții sunt și câteva compoziții melodioase — adaos la text.

IV

Un condei începător este și acela al d-lui Ioan Adam, cu care însă e bine să facem cunoștință de timpuriu, fiindcă puțini avem ca dînsul cari să scrie o proză românească atît de frumoasă și care, prin urmare, să promită a ne da în viitor atît de mult și de valoare.

Ioan Adam e un tînăr moldovean, fost învățător la sat și student în Bruxelles. Face literatură numai de vreo trei ani. A scris schițe și povești prin diferite reviste, mai ales în *Floare albastră*, de unde câteva au fost reproduse și la noi.

Frumusețea acestor schițe e depusă în măiestria cu care tînărul autor expune sufletele cele mai simple. Așa, o luptă între doi cocoși sau doi curcani ; contemplarea unui stejar bătrîn ; jocul a doi nevinovați copii — sunt pentru dînsul momente destul de potrivite pentru a fi fixate. E perfect zugrav și păcatul lui e că zugrăvește întocmai după natură și că, cu o predilecție aproape forțată, caută să zugrăvească *sîngele*. Îi plac atît de mult scenele sîngeroase, încît — după spusa lui proprie — nu

i se pare potrivită nici o schiță din care lipsește o picătură de sînge.

Și asta nu e de mirat. Adam citește de mult pe Zola și pe toată nemotenia naturalistă.

De genul acesta este și întîia lucrare mai măricică a lui Adam, care a apărut zilele acestea în broșură. Este un poem dramatic în proză și e intitulat *Leagănul viselor*. În acest poem se dramatizează (în două acte) soarta unei copile persecutată de mamă-sa mașteră. E vechiul obiect ce-l găsim atît de des în poveștile populare, ca și în viața de toate zilele, dușmănia dintre mașteră și fiastre.

Mama vrea să răpună pe fata a cărei societate îi e nesuferită. Soarta însă ocrotește pe nevinovată și la sfârșit urmează răsplata meritată pentru mama denaturată. În poemul lui Adam, răsplata nimerește trei persoane, cari plătesc cu moartea uneltirea împotriva copilei Anghelina... Trei morți într-un poem de două acte !

Și cu toată această predilecție pentru omoruri (cari ar avea loc mai potrivit în roman !), poemul merită să fie cetit ca opera unui începător de talent, a cărui putere se afirmă destul de elocvent.

Firește că schițele lui plac mai mult, și între cele publicate de Adam în *Floare albastră* și acest poem e o distanță...

Apropo de *Floare albastră* !

Această sănătoasă revistă a dispărut și ea ca multe alte bune începuturi în direcția ei. Cauzele ? În primul rînd indiferentismul publicului, apoi criza financiară care se resimte și în literatură și, în sfârșit, fapul că un redactor de căpetenie al revistei a plecat din București. Înțeleg pe compatriotul nostru Stefan O. Iosif, sufletul *Floarei albastre*, care a plecat la Paris pentru completarea studiilor sale.

SCRISOARE LITERARĂ

„Ovreiul”, roman de dr. V. Crăsescu

Chestiunile sociale de actualitate se indică tot mai mult și în literatura noastră. Influența continuă a spiritului literaturii franceze moderne, pe de altă parte însă chiar stările noastre sociale și morale împing pe puținii scriitori fatalmente în sfera preocupărilor sociale și ne pun astfel în valoare o dezvoltare a literaturii în direcția aceasta.

Și poate nici nu mai era nevoie de o influență streină pentru ca literatura noastră să se îndrume către această cale. Într-o țară ca România, unde există marea chestiune agrară și mult molestătoarea chestiune evreiască; unde moravurile politice prin nestabilitatea lor produc surprize; unde viața socială împreună virtuțile și viciile Orientului cu cele ale Parisului — aici, unde atâtea probleme mari și mici frământă zilnic opinia publică, era cu neputință ca literatura să nu devie și ea o oglindă a acestor probleme.

Îmi pare deci nedreaptă și puțin chibzuită acuza de „tendenționism” ce se aduce puținilor noștri scriitori cari, văzînd și judecînd ceea ce se petrec în jurul lor, se fac involuntar și în mod firesc interpreți mai mult sau mai puțin dibaci ai acelor.

O asemenea acuză s-a ridicat în unele ziare din București și împotriva celei mai nouă scrieri a cunoscutului povestitor și nuvelist dr. V. Crăsescu (Șt. Băsărăbean), care scriere poartă omniuosul titlu *Ovreiul*¹. Cică autorul s-ar fi făcut vinovat a fi tratat în acest roman chestiunea

¹ Dr. V. Crăsescu (Șt. Băsărăbean), *Ovreiul*. Roman, București, 1899, Tip. Joseph Göbl.

evreiască, pătîrînd pe evrei și emițînd în mod tendențios idei de toleranță socială.

Adică cum?

D-l V. Crăsescu este medic la țară. Trăiește deci în mijlocul țărănimii; îi vede zilnic moravurile, raporturile ei cu preoții și învățătorii, cu arendașii și proprietarii de pămînt; îi studiază intimitățile sufletești, caracterul, precum și ideile ce le are despre omenire... Ce este mai firesc decît ca în scrierile d-lui Crăsescu să găsim un rezultat al reflexiunilor sale? Ce este mai normal decît ca toate acele stări să fie descrise așa cum le-a văzut dînsul și nu cum ar trebui să fie ca să ne placă și nouă?

Dar iată însăși acțiunea romanului.

Ea se petrece în sătșorul Gropeni de la poalele munților din Țară. Stările morale din acest sat nu sunt dintre cele mai frumoase. Preotul își uită de misiunea sa sfîntă; dascălul caută vecinic pricină la preotul; ovreiul e domn și jupoaie țărănimea. În o singură căscioară din capul satului s-a sălășluit cinstea, și acolo stă Moș Boboc, olarul sărac ca napu, cu unica sa copilă Casandra.

Frumoasa Casandra intră servitoare la preotul satului, dar acela, căzînd în slăbiciune, se aprinde de dorul de-a o posedea și devine astfel preot-scandală. Din mîinile lui poftitoare numai Gheorghe Mocanu, un flăcău ungurean, care o iubește, o scapă.

Casandra iase din slujbă. Gheorghe o cere de soție, dar ea-l respinge, fiindcă nu-l iubește, și în loc de-a se mărita, intră la lucrul de cîmp, în serviciul ovreiului Liebermann.

Familia israelită Liebermann are în satul Gropeni proprietate de pămînt, care o conduce fiul lui Liebermann, Isac, un tînăr pe care autorul îl prezintă cu cîteva calități deosebite de calitățile obștești ale evreilor, spunînd despre el că „era unul din rarele tipuri ce se găsesc doar pe la țară“...

Casandra vede pe Isac și în scurt timp ei se cunosc bine, se au dragi și petrec împreună nopți de plăceri. Ea nu ascultă pe credinciosul Gheorghe Mocanu, care o desmîntă de la o dragoste atît de nepotrîvită, și nu cunoaște nici ură de rasă, nici deosebire de religie în brațele iubitelui...

Dar Isac tot evreu rămîne, firea lui strămoșească nu și-o tăgăduiește, ci după ce bagă copila în păcat, o părăsește. Ea rămîne cu rodul dragostei sale în sîn, e expusă batjocurei satului; își mărturisește păsul bătrînului său părinte, care moare sub povara mărturisirilor ei. Acum Casandra, nenorocita, rămîne singură și, văzînd că iubitul ei nu mai vine, comite un păcat mai mult, își sugrumă copilul, chează ia iubirii cu ovreiu...

Acesta e romanul.

De o chestiune evreiască nu poate fi nici vorbă în acțiunea însăși — dacă nu cumva s-ar socoti de atare cîteva reflexiuni de morală și toleranță, intercalate de autor incidental. Ovreiu Isac Liebermann, de la care romanul își împrumută titlul, în ultimă analiză e și el un evreu de cea mai rea specie, căci înșeală un suflet de țărancă creștină. O anumită tendință filosemită romanul ar fi avut numai în cazul dacă d-l Crășescu ne crea un tip mai nobil de evreu — dacă acțiunea avea drept soluție, bunăoară, căsătoria lui Isac cu Casandra. Dar altundeva este a se căuta tendința romanului — dacă, în genere, e nevoie de-a căuta o tendință. Autorul a voit să denunțe niște moravuri sociale din treapta de jos a populației rurale — rele, cari, după cum se afirmă, ar exista de fapt și cari cer impetuos o remediare: lipsa de conducători morali ai țărânimei, insuficiența reprezentanților școlii și ai bisericii. Ei, și în contra acestei tendințe sincere și de bună-credință, critica n-ar trebui să fie atît de reacționară și să ceară „carantina“ în loc de-a deplora stările aceste întru cît ele corespund realității.

La noi în Transilvania, firește, un asemenea roman ar fi imposibil, pentru că tipuri ca preotul Ieremia, dascălul Păpuc și un israelit agricultor — ne lipsesc din fericire. Nici pentru veleități de umanitarism și de toleranță profesională, ca cele atinse de d-l Crășescu, nu avem pricepere. Dar cunoscînd curente sociale din Țară, ni le putem explica și, în consecință, nu găsim nimic nefiresc în apariția unui asemenea product literar în care aceste curente iau trup.

Oricum însă — tendenționist sau nu, filosemit sau anti-semit — un pericol mare nu constituie acest roman, dar nici un câștig deosebit pentru literatură nu este. Ca roman,

înainte de toate e prea neînsemnat, pentru ca să poată produce un curent în o direcție oarecare. Acțiunea e simplă și anemică. Părțile de frumusețe estetică lipsesc cu totul. Persoanele sunt caractere mici. Povestirea adevseori trivială. Cu un cuvînt, nu e operă de artă. Merită însă a fi cetit, pentru a cunoaște direcția către care fatal se îndrumă literatura noastră.

„INTRIGĂ ȘI AMOR“, TRAGEDIE ÎN CINCI ACTE DE
FR. SCHILLER, REPREZENTATĂ PE SCENA
TEATRULUI NAȚIONAL, CU CONCURSUL D-ȘOAREI
AGATHA BĂRSESCU

În iulie 1783, Schiller prezenta baronului Dalberg, directorul teatrului din Mannheim, tragedia *Luise Millerin*, la care lucrase timpul petrecut în liniștea satului Bauernbach, la moșia protectoarei sale, a doamnei de Worllogen. Noua sa tragedie apăru mai întâi în tipar, la începutul anului 1784, însă cu titlul *Kabale und Liebe*, schimbat în acest chip la insistența amicului său, Iffland, fecundul dramaturg din Mannheim. Iar în aprilie aceluiași an se juca pe scena aceluiași teatru cu un succes epocal, cum nu-l avuseseră nici *Hoții*, nici *Fiesco*, tragediile anterioare ale lui Schiller. Din Mannheim, jalnica poveste a Luisei Miller trecu repede peste toate celelalte scene germane, pretutindeni primită fiind cu însuflețire. Numai în Stuttgart, orașul în care Schiller era mai bine cunoscut, ea fu oprită după întâia reprezentare, din cauza aluziilor ce conținea la adresa casei domnitoare, a aristocrației și moravurilor aceleia.

Iată căror motive se pot atribui entuziasmul mulțimei și manifestația ostilă din Stuttgart.

În primul rînd, noua tragedie, pe lângă înaltele calități dramatice, prin cari a întrecut deodată toate produsele literare germane de acest gen, era o piesă de tendență; trata o problemă scoasă din raporturile sociale de atunci și purta în sine germenul revoluției sociale. În *Hoții*, Schiller atacase falșa întocmire a statului. În *Fiesco* trăsese spada împotriva domniei tiranilor. Iar în *Intrigă și amor* încorda o strună analoagă, flagelînd deosebirea de clasă. Toate aceste trei drame sunt deci revoluționare și constituie nota principală a epocii numită în literatura germană „*Sturm und Drang*“. Ca drame de tendență le-

gitimează perfect atât însuflețirea mulțimei, cât și averșiunea claselor privilegiate.

Deosebiri de clasă!

Ce straniu ni se pare astăzi, în acest timp al exageratelor pretenții de egalitate socială, cînd mai auzim accentuîndu-se deosebirile aceste. Astăzi numai cite o căsătorie morganică, ca cea proiectată la Viena, sau cite-o romantică, ca cea de la Paris, ne mai amintesc, cu un accent de ironie, subțirele paravan dintre om și om și ne probează astfel colosala evoluție în concepția conveniențelor. Ne-am înnoit și au dispărut de mult bizarele prejudeții, aceste moșteniri medievale. Și literatura a avut aici un rol de căpetenie.

Pe la începutul veacului al XVIII-lea literatura se socotea încă drept un privilegiu al claselor superioare. Poeți și esteticieni deopotrivă profesau ca postulat principal al dramei și al romanului acel principiu că orice erou trebuie să fie descendentul unei familii domnitoare sau cel puțin nobile. Cu tradiția aceasta a rupt-o mai întâi englezul Richardson, ale cărui romane, cu subiecte din popor, au avut o influență determinantă asupra literaturii universale. Cele dintîi drame din popor le-a scris un alt englez, George Lillo. Sub influența acestora, literatura „clasei inferioare“, s-a dezvoltat treptat la francezi și la germani. În Franța, Diderot, cu *Fiul natural*, în Germania, Lessing, cu *Miss Sarah Sampson* și *Emilia Galotti*, cât și H. Leopold Wagner, cu *Reue nach der That*, au spulberat prejudețiile de estetică literară și au creat așa-numita tragedie socială (*Bürgerliches Trauerspiel*), care în Germania a luat un avînt puternic prin Schiller și a ajuns la înălțimea de astăzi prin Anzengruber.

O astfel de tragedie socială este și *Intrigă și amor*. Ea ne reamintește înainte de toate *Noua Eloisă*, romanul lui Rousseau, cea mai tipică expresie a deosebirii de clasă din veacul trecut. Julia și Saint-Preux, din romanul lui Rousseau, reprezintă cele două clase, între cari, ca o fantomă, s-a pus sofisteria veacului, pe care autorul caută a o delătura, făcîndu-se apostolul amorului nestăvilit și al căsătoriei libere. „Nu este oare căsătoria cea mai liberă și cea mai sfîntă alianță?“, zice Rousseau prin rostul lui Saint-Preux. În ochii mei, toate legile cari vor s-o împiedice sunt nedrepte, iar părinții cari umblă să pună obstacole sunt tirani. Aceasta este doar virginala alianță a na-

turei și numai D-zeu dispune asupra inimilor... Și dacă mi se va face imputarea că în acest chip se distruge ordinea socială, eu voi răspunde că dușmanul acestei ordine este numai tirania părinților. Adevărata ordine socială pretinde ca rangul să se măsoare după merit, iar alianța inimilor să se întemeieze exclusiv pe proprie alegere. Aceia cari pretind că aici nașterea și averea să fie hotărâtoare, să fie ei înșiși socotiți drept turburători ai ordinei“...

Astfel, Rousseau în romanul său, cel cu nedreptul uitat de generația noastră !... Și cel ce a citit drama lui Schiller sau a văzut-o pe scenă va fi observat numaidecît că fondul ei este alcătuit din aceste principii ale lui Rousseau.

În fața fetei din popor, Luisa Miller, stă baronul Ferdinand de Walter, fiul prezidentului țării. Inimile lor sunt legate prin pornirile puternice ale firei, dar ca o prăpastie adîncă și de nenorociri prevestitoare stă între dînsii deosebirea de naștere. Amorul lor e mare și conștient de prăpastie, peste care își propune a trece, înfruntînd toate nefastele prejudicii. Se pornește lupta glasului inimei și a umanității împotriva conveniențelor și a corupțiunii. Dușmanul este ocrotit și de scutul diabolic al intrigei. Domnitorul, prezidentul, metresa prințului și întreaga camarilă a Curții își dau mîna și izbutesc în sfîrșit a sfărîma altarul sfînt al acestei părechi. Steagul alb al iubirei nevinovate cade terfelit de intrigă și se prăvale în prăpastia dintre cele două clase sociale. Soartea a două ființe destinate de natură a trăi împreună devine astfel extrem de tragică...

Astăzi, firește, deosebirea socială, motivul principal din tragedia lui Schiller, este un anacronism. Nu mai puțin suferă tragedia din punctul de vedere al esteticei moderne, care exclude motive ca scrisoarea Luisei către mareșalul Kalb (sau batista din *Othello*), aceste surogate — artificiale ale intrigei pentru determinarea tragicului și pretinde dezvoltarea acțiunii și a caracterelor numai pe baza necesității psihologice.

Dar cu toate aceste evidente conflicte cu vederile moderne, tragedia *Intrigă și amor* continuă a fi jucată și a deștepta încă simpatii mari și a se menține pe scenele teatrelor tuturor popoarelor civilizate. Este acțiunea viuă ce înlănțuiește atențiunea, contrastul sufletesc al figurilor, ideile umanitare exprimate și puterea poetică ine-

rentă întregii compozițiuni cari i-au asigurat efectul teatral. Iar — cum constată criticul contemporan Kuno Fischer în cartea sa *Schiller als komischer Dichter* — „valoarea acestei drame continuă a se afirma în mod extraordinar prin juxtapunerea elementelor comice cu cele tragice“...

Repețita reprezentare pe scena Teatrului nostru Național cu d-șoara Agatha Bărsescu în rolul Luisei și mulțumirea generală cu care a fost primită sunt o puternică probă de excepționalele calități ale tragediei lui Schiller. Ziarele de aici au vorbit pe larg despre succesul d-șoarei Bărsescu și al bravilor artiști care i-au dat posibilul lor concurs. Eu voi face o singură observație, și anume tot de natură literară.

În decursul reprezentațiunii am putut remarca diferite schimbări de text, făcute de traducător, de regizor sau poate chiar de către artiști. Așa, de pildă, în actul întâi, Miller (d-l Petrescu) zice că n-ar voi ca fiica sa Luisa să pătească ca Gretchen a lui Faust... Ei bine, acesta este, într-adevăr, un adaus mic, pe care în original nu-l vom găsi, din simplul motiv că *Faust* al lui Goethe a văzut lumina zilei cu vreo cîțiva ani după tragedia lui Schiller, iar figura Margaretei a devenit numai atunci populară. O oarecare orientare în istoria literaturii se recomandă totdeauna domnilor cari traduc și adaptează piesele pentru programul Teatrului Național.

RĂSPUNS LA COMPLIMENTE

Cei ce se interesează de cele ce se scriu despre noi în ziarele și revistele din București vor fi observat că există acolo doi domni, unul redactor la o veche și odinioară de mare reputație revistă literară și altul la o gazetă politică, cari ne omoară formal cu dragostea lor. Ei urmăresc cu vădită pasiune modestele rezultate ale activității noastre literare și își manifestă binevoitoarea lor atențiune prin elogiase aprecieri critice la adresa noastră, a „fraților de peste munți“.

De se întâmplă, bunăoară, ca cineva dintre noi, într-un moment mai fericit, să scrie câteva versuri mai la înțeles, cei doi domni vestesc numai decît în lumea largă, că la noi a răsărit un mîndru luceafăr al poeziei române... (Mersi !).

Apare un volumaș de proză la Sibiu, sau în blagoslovitul Reteag — mărinimoșii noștri protectori din București umplu coloanele lor cu tirade entuziaste asupra „admirabilelor romanele din Transilvania“... (Iarăși „mersi !“)

Și în chipul acesta mai departe. Tot ce apare la noi e bun, e mare, e superior. *Enciclopedia* cea de tristă origine ei o prezintă la nivelul operei lui Larousse. . Pînă și o cartă poștală ilustrată, altfel absolut inofensivă și ca executare tehnică mai jos de cea din urmă cartă a cincizecintei, a fost preamărită de cătră unul dintre acești înflăcărați transilvanofili cu o însuflețire cum nu se putea mai mare nici scriind despre un tablou al lui Menzel, de pildă. (De trei ori „mersi !!!“).

Iar un ziar de la noi, care are urîtul păcat de-a se umfla în pene străine, reproduce sistematic aceste gîdituri și divulgă astfel faima că noi, românii de aici, avem actualmente o poezie prima; avem o proză și mai și;

avem o știință, artă, de toate, numai, vezi Doamne, de îndărătnici ce suntem, nu voim să ne dăm seama de înaltele noastre calități. Firește că noi nu suntem atît de modești ca să refuzăm complimentele lor, ci le ascultăm cu complăcerea fecioarei care se lasă pradă șoaptelor dulci ale tînărului... tendențios.

*

Zilele acestea s-a dat o strălucită probă că, într-adevăr, merităm elogiile celor doi „Schwerenöther“ din București. „Asociațiunea transilvană“ publicase concurs pentru lucrări de cuprins moral pentru popor. Lucrările acestea, cari aveau să alcătuiască începutul unei biblioteci populare moralizatoare, aveau să fie chiar remunerate. Și ce credeți, cîți autori s-au prezentat la premiu? Trei! Și cîți inși au dobîndit premiu? *Nici unul!* Nici una din lucrările incurse nu întrunea în măsură suficientă condițiile unor scrieri demne a fi cetite de popor! ????

Așa-i că merităm laudele protectorilor capitalului nostru intelectual? „Proză admirabilă“! „Știință la culme“! „Activitate serioasă și cu competență“... Mersi!

Și să nu uităm că în scurtul interval de doi ani stăm în fața unui al doilea caz de natura aceasta. Întîiul caz a fost cu *Familia*. D-l Iosif Vulcan puse de la sine, din modestul buget al vechei sale reviste, un premiu considerabil pentru cea mai bună novelă ce va incurge. Dar premiu a rămas tot la buget, fiindcă din 3 milioane și atîția români, nime, nime n-a fost demn de dînsul...

Scriem bine, domnii mei! Bine de tot!

*

Cică în timpul din urmă am scrie într-o limbă românească desăvîrșită, afirmă unul dintre îndulcitorii noștri critici bucureșteni.

Nici că se poate altfel, îi răspund eu. Noi scriem așa cum învățăm la școalele noastre. Și să auziți și pe scumpii noștri dascăli, sau să vedeți manualele noastre de învățămînt, sunt convins că nu v-ați mira defel că scriem o limbă atît de desăvîrșită.

O pildă.

Înainte mea am o carte de cetire din Blaj. E un manual pentru învățarea limbii române în școalele populare începătoare. Manualul e aprobat de forul bisericesc și,

prin urmare, răspîndit în toată arhidieceza Blajului. E ediția cea mai nouă, a XII-a, apărută în anul 1898. Autorul este d-l Georgiu Munteanu. Sute sau chiar mii de copii învață an de an a vorbi și scrie limba românească așa cum o găsesc în cartea aceasta.

Deschid la pag. 36 și citesc în piesa de lectură *Capul omului* :

„Eu *sum* prunc. Omul *stă* din corp sau trup ; corpul omului *stă* din cap, trunchi, mini și picioare. Părul e subțire și are culoare *diversă*. De trunchi sunt *legate* minile și picioarele“...

Astfel începem a citi noi limba românească în școală. Iată cum continuăm. Pag. 38, *Pruncul bun* :

„Pompeiu merse la un țăran și-l roagă să-l primească de *șerbitoriu*... Te primesc, răspunse țăranul, dacă vei fi *diligent*... Voi fi *diligent*, zise Pompeiu... dară te rog să-mi *solvești competența*“ (Elevul care citește e de 7—10 ani !).

Sau iată un specimen unic, de pe pag. 61 :

„*Șoarecul*. Oamenii *conced* miței să locuiască în casă. Șoarecul străbate în *dînsa* (?) fără de-a fi *invitat*. (Ne-complimentul !) El ar *cauza* pruncilor o plăcere, dacă nu s-ar întinde la unt, *lard*, grîu și la pine, *ma* adeseori cade chiar și în oala cu lapte și butea de curechi. Pruncii și *fetele* se tem de el ca de un lup (!). El însă nu face nimenui nimic, fiind fricos ca un iepure. (Șoarece-lup-iepure !). Un sunet cit de mic îl *astrînge* să fugă în gaură“. Și în jargonul acesta mai departe.

Pag. 50 : „*Campanele* sunau a foc. Toate *supraedificatele* se prefăcură în cenușă“...

Pag. 54 : „*Beserica*“ și „*cemeteriu*“...

Pag. 59 : „*Șoarecii sparg supraedificatele*“, „*boul trage aratrul*“...

Pag. 14 : „Nu e bine *sudui*“...

Pag. 48 : „*Vara păstrăm* carnea în celariu, ca să nu se *corumpă*“...

Și în chipul acesta onorabilul domn de manuale didactice continuă a „*corumpe*“ dulcea limbă românească cu „*șerbitoriu*“, „*rogațiune*“, „*ma*“ și cu altele, încît îmi vine să-l „*sudui*“. Iar sutele de școlari învață ca niște papagali toate aceste meșteșuguri străine de firea limbei vorbite de părinții noștri și demne de pedagogi de tagma lui Chi-coș din schițele lui Caragiale.

În jumătate din școalele populare din Transilvania se învață sus laudata limbă. Și asta va să zică am ajuns la desăvîrșire ? Foarte „*mersi*“ !

*

Și acum mă întreb : ce-om fi greșit noi acestor domni, încît se emoționează atît de cumplit de dragostea față de noi și de scrisese noastre ?

Să fie *zeflemele* aceste laude ale lor, să fie intima lor *convingere*, sau să fie un *îndemn* pentru frații lor oprimați, ca să *muncească* înainte, căci munca lor are răsunet ? *Zeflemele* nu cred să fie, pentru că prea sunt serioase. Intima lor *convingere* nu poate fi de vreme ce nicicînd acești critici nu s-au coborît în mijlocul nostru, ca din intuiție să ne cunoască stările culturale și astfel cele scrise de dînșii nu pot fi decît o falsă imaginație a lor proprie. Iar încît pentru îndemn, criticii serioși, ce se respectă, nu îndeamnă cu riscul adevărului. Critica n-are aceeași chemare ca arta, să preconizeze sinamăgirea ca dogmă, ci, dimpotrivă, rupe vâlul de pe tot ce acopere adevărul.

„*Schädliche Wahrheit, ich ziehe dich vor dem nützlichen Irrthum*“ e un principiu cardinal al criticei.

Ei, atunci ?...

Voi spune eu ce vor laudatorii noștri cu dragostea lor suspectă. Nimic altceva decît *popularitatea* ! Scriu despre noi așa de alandala, ne laudă, ne îndumnezeiesc și mai nu știu ce — fiindcă socot că laudele prind și în acest chip vor găsi *la noi* popularitatea pe care *nu o au* acasă.

Încă o dată „*mersi*“ ! Sunteți prea gentili, domnii mei !

Presa literară și societatea germană au serbat zilele trecute centenarul nașterii lui Heine. Sugestivul poet liric al germanilor, autorul frumoasei *Loreley* și al unui lung șir de mărgăritare, unice în frumusețea lor în întreaga literatură universală, a avut și la noi un nesfârșit număr de traducători și continuă a preocupa atențiunea poezilor noștri, chemați și nechemăți, din generația mai tânără. Cîteva șiruri de amintire vor fi deci la locul lor și din partea noastră. Spre acest scop însă nu vom putea face o biografie a lui, cu atît mai puțin o analiză a tuturor operelor, dată fiind îngustimea spațiului unei foite, ci ne vom mărgini la producțiunile lui poetice, unde, de altfel, găsim măsura completă a valorii lui literare.

Care este fondul estetic în poezia lui Heine ?

Adversarii lui, de care avea o mulțime, au găsit că și el aparține școlii romantice germane și i-au adus în consecință acuzațiuni pentru faptul că el s-a lepădat de această școală și a atacat-o chiar în opera lui critică-literară *Din romantische Schule* — operă publicată la Paris în 1837, ca răspuns la cartea doamnei de Staël, *L'Allemagne*. Ar fi deci un contrast între principiile estetice ce le profesa în scrierile sale critice, pe de o parte, și între felul cum însuși le validă, pe de alta.

Și, într-adevăr, răsfoind versurile lui, începînd cu *Vedeniile* și sfîrșind cu cîntecele *Lazarus*, ni se va părea că respirăm în o lume mai mult fermecată decît reală, în o lume cum mai romantică nu ne putem imagina. Cerul albastru și floarea albastră, aceste două simboluri ale romanticilor, au un rol de căpetenie în versurile lui. Dorul de moarte, nostalgia de lumi eterice îl stăpînesc adesea. Florile-i șoptesc de dor și razele lunii îl înlănțuiesc cu

vrajă. El premărește trecutul ca fiind superior prezentului celui încărcat cu mii de vițiuni. Și cine a cîntat mai mult despre privighetoare, această pasăre a nopții atît de dragă poezilor romantici ? În cele două tragedii ale lui, în *Ratcliff* și *Almansor*, găsim chiar urme simboliste. Iar imnurile de preamărire a mării în *Ostseebilder* sunt de cel mai tipic romantism, tratînd dragostea dintre Poseidon și Amfitrita, despărțirea Soarelui de Lună ; iubirea nemărginită scrisă cu foc pe bolta cerului ; Luna — „uriașă portocală“, orcanul cu miile de glasuri furioase...

Da, Heine posedă și el toate particularitățile curentului romantic din literatura germană de la începutul veacului nostru. Dar să distingem ! De întreaga ceată a aderenților școlii schlegeliane, care reprezenta romantismul dogmatic, Heine este atît de îndepărtat ca geniul de un fantast comun, ca omul cu mintea sănătoasă de o stafie. În amintita filipică la adresa romanticilor, Heine a înfierat nebulozitatea și a proclamat *seninul* ca principiul estetic al artei. El a combătut manierismul lui Tieck și Novalis și degenerarea romantismului în haos fantastic pînă la absurditate. Fără a proclama însă realismul cras drept platformă, Heine a căutat o cale mijlocie între frumos și adevăr, cerul și pămîntul i-au fost dragi deopotrivă și a voit să le împreune, să coboare cerul pe pămînt...

Brandes aseamănă pe Heine, în ce privește direcțiunea lui estetică, cu Rembrandt, a cărui pictură nu se distinge atîta prin frumusețea coloraturei, ci prin lumina ce o aruncă asupra întunericului. Un asemenea *luminist* ar fi și Heine, care, alungînd fantasmеle romanticilor, deschide calea spre dezvoltarea liberă a artei senine.

Bleibtreu, un critic și poet impresionist contemporan, în cartea sa *Revolution der Literatur* (p. 89), numește acest mod cum Heine concepe arta : „subiectivitate în obiectivitate“, adică tendința de a uni infinitul cu absolut efemera pasiune individuală.

Iată deci că între poezia lui Heine și aceea a romanticilor există o deosebire radicală. Realismul și intuițiunea lipseau cu desăvîrșire din versurile anemice ale acestora, pe cînd Heine nicidecum, nici un vers, nici un șir măcar n-a scris fără să-l fi simțit întocmai, cu alternarea aceea de suferințe și plăceri, cu întruparea principiului goethean : „*Himmelhoch jauchzend zu Tode betrübt*“... Și în contopirea această armonică a lumii externe cu lumea

internă, adică cu individualitatea poetului, găsim întreg farmecul, toată puterea de sugestiune a poeziei lui Heine, prin care a cucerit lumea ce astăzi îl adoră.

Căutând acum mijloacele de artă de care s-a folosit Heine, le vom găsi în primul rând în *poezia populară*. De la Herder încocoare se lucraser mult pe terenul studiului limbii și literaturii populare a germanilor, mai ales la inițiativa romanticilor în frunte cu Görres. În timpul lui Heine apăruse întâia colecție de versuri din popor, *Des Knaben Wunderhorn*, și Heine le studie, le îndrăgi și le imită cu multă măiestrie, imprimând însă și acestora nota individualității sale. *Loreley* (imitată după Brentano), *Du bist wie eine Blume*, *Im wunderschönen Monat Mai* și altele sunt atât de apropiate de firea poeziei populare, încât dacă nu le-am cunoaște autorul, le-am atribui de-a dreptul poporului. Reproduc aici, ca model, celebrul *Cîntec de primăvară* în traducerea celui mai bun cunoscător român al lui Heine, a d-lui St. O. Iosif :

Glas de primăvară blind,
Tainic mă-nfioară.
Zboară-n depărtări curînd,
Dulce cîntec, zboară !

La căsuța unde-n șir
Rîd flori răsfățate,
De-i zări un trandafir,
Spune-i sănătate !

Reiese și de aici că Heine tot din poezia populară a împrumutat ușurătatea frazei, limba aceea atât de simplă în aparență și totuși atât de poetică, care și ea are un merit de frunte în popularizarea versurilor lui.

La acestea se adaugă *forma*. În ceea ce privește forma, Heine a fost epocal în literatura germană. Pînă la dînsul cunoaștem două direcțiuni în forma versului german. Întîia se reduce la Martin Opitz, care stabilește aceleași reguli ca și în poezia clasică latină, adică principiul silabelor accentuate și neaccentuate — cum este, de pildă, în balada *Der Taucher*. Heine a insistat pentru forma germană proclamată de Schiller, dîndu-i însă o libertate și mai întinsă, și a reușit a asigura forma aceasta pentru totdeauna în poezia germană.

O altă însușire a unei părți însemnate din versurile lui este *umorul*. Umorele și ironia însă, cari împreună dau acestor versuri o originalitate particulară, i-au stricat mult, între altele și din motivul că fac imposibilă o impresie unitară armonică.

Este, desigur, curios și jignitor a găsi, alături de poezii lirice de o sfîntă cucernicie, frivolități pînă la cel mai înalt grad de pornografie și a vedea cum o poezie care începe cu aerul sărbătorec al celui mai ideal amor, sfîrșește, de pildă, prin a face apologia... pulpelor rotunde !

Să căutăm însă și explicația acestor aberațiuni estetice. Elster, unul dintre cei mai buni biografi ai lui Heine, l-a asemănat cu un cavaler din evul mediu. Cavalerii aceștia aveau, pe cum se știe, cîte o adorată din clasa privilegiată, cîte o înaltă damă de onoare căreia îi închinău inima și cîntecele lor. Pe lîngă aceasta, ei își mai țineau și cîte o frumoasă iubită din sat, la sînul căreia aflau dragoste reală. „*Hohe Minne*“ și „*Niedere Minne*“ se numeau în liedurile medievale aceste două categorii de amor, ceea ce s-ar putea traduce în limbajul nostru prin amor platonice și amor practic.

O asemenea înaltă damă de onoare a fost pentru Heine vară-sa Amalia Heine, singura femeie pe care a iubit-o în mod ideal și profund. Poeziile în care cîntă despre amor (*Junge Lieder*, *Lyrisches Intermezzo* și o parte din *Buch der Lieder*) sunt, fără îndoială, creațiuni sublime ale poeziei lirice germane. Dar „*Niedere Minne*“ a lui, și unul de versuri adresate dulcineelor de-a doua mînă : Kitty, Clarisse, Yolante și Marie, în brațele căroră căuta a regăsi idealul pierdut, sunt cinice și senzualiste. Un lucru este însă evident, că și în aceste versuri Heine a spus adevărul, s-a descoperit întreg, cu toate înaltele însușiri și cu toate defectele. Și nota aceasta a versurilor ne explică și scuză chiar aberațiunile arătate. Dar ironia și umorul, cari străbat ca un fir roșu întreaga lui activitate literară, în poezie și în proză, au ridicat împotriva-i un mare număr de adversari. Două sunt acuzațiunile principale ce i se aduc : lipsa de convingeri religioase și de patriotism.

Cît despre credința lui, Heine, într-adevăr, oscila între diferite religii. El trecu de la mozaism la creștinism, însă nu din convingere, ci pentru a-și putea asigura drepturile cetățenești. În versurile sale face adesea apoteoza

creștinismului (ca în *Wahlfahrt nach Kevlaar*) și e mai abundent în dispoziții religioase decât un poet bigot. Dar în același timp preamărea și legea puritană a lui Moise sau repudia toate sistemele de credință. Astfel nu se poate stabili cum concepea el d-zeirea în forma celor trei ipostazuri creștinești, sau în aceea a monoteismului. Stăm și aici în fața mult discutatei probleme a raportului dintre religie și artă. Care este adevărata religie a artistului? Admite arta deosebiri de credință?

Faptul că Heine insistă în scrierile sale prozaice cu atîta predilecție asupra Naturei-D-zeu a lui Spinoza, ne face a crede că unica lui religie a fost natura. Ea era templul în care i se confiau spiritele tainice. Natura privită *sub specie aeterni* este, în sfîrșit, și ea o d-zeire. Și cine a iubit-o ca Heine și a preamărit-o cu toate podoabele ei efemere și totuși procreatoare, cu toate armoniile și dezacordurile ei — prea este aproape de divinitate ca să fie socotit ateu.

Recriminările împotriva patriotismului lui Heine, ridicate mai întîi de Wolfgang Menzel, iar în timpurile noastre de Treitschke, V. Hehn și Kirchbach, se întemeiază pe critica severă ce a făcut-o Heine stărilor politice și sociale, epocii de reacțiune politică germană din întîia jumătate a acestui veac. Din contra, criticii nepreocupați și majoritatea opiniei publice de astăzi găsesc în procedeul lui Heine o iubire nemărginită pentru poporul german, iubire care o cultiva, ca și generația „Germaniei june“ și care se manifesta în lupta împotriva sistemelor de opresiune și a degenerării în Germania.

Dar, în sfîrșit, socot că cea mai categorică dezavuare a detractorilor și cel mai plastic criteriu al *germanismului* său este faptul că astăzi, după 43 de ani de la moartea sa, întîmplată la Paris, în 17 februarie 1856, cel mai popular poet, după cei doi clasici din Weimar, este Heine. Versurile lui sunt răspîndite în nenumărate ediții și au pătruns pînă în păturile cele mai de jos ale poporului. Numărul compozițiilor muzicale cu versurile lui se ridică la 300 (cîntece-melodii !). De la palat pînă la cea din urmă colibă se cîntă versuri. Astfel că de sine se impune întrebarea : este posibil ca sufletul unui poet care în același chip încîntă un popor întreg să fi fost cîndva ocrotitorul urei și al disprețului față de acel popor?... O imposibilitate psihologică !...

Astfel, Heine, cu toate contrastele cele multe în individualitatea sa, cu toată enorma deosebire dintre om și artist în ființa sa, e o figură măreață în literatura germană. Faptele și caracterul nu sunt ireproșabile, deși se pot explica pînă la evidență. Dar, în sfîrșit, omul dispare tot mai mult și nu rămîne decât artistul senin — unul dintre cei mai mari poeți lirici ai secolului ce apune.

DIN PRAG

„Eheu, fugaces labuntur anni!“...

Încă un veac s-a rostogolit în urma celorlalte nenumărate.

Încă o brazdă în ogorul fără margini. Și omenirea trece granița, fără a asista la mari cataclisme sociale — pașnică cel puțin pe la noi, de parcă nu e vorba decât de o simplă schimbare de sentinele.

Nu e acesta un moment istoric, căci asemenea momente se înseamnă prin fapte. Și totuși, când în noaptea lui 31 decembrie arcanul orologiului se va opri la cifra XII, anunțând marea întorsătură în calea vremii, vom fi cuprinși de simțăminte extraordinare, ca, bunăoară, în momentele solemne ale comencării.

Este o comencare și aceasta, o înnoire, o renaștere. Și ea va fi precedată de o spovedanie generală.

Mulți își vor face acum bilanțul, ca totdeauna după încheierea unei anumite perioade. Mulți își vor rezuma faptele bune și rele precum rezumi cuprinsul unei cărți la sfârșitul fiecărui volum. Ce-am avut și ce-am pierdut? Sunt chestiunile despre cari acum mulți își vor da seamă.

Văd pe negustori de toate speciile cum își numără câștigul, lacomi ca niște contrabandiști cari reușesc a-și trece marfa dintr-o țară în cealaltă. Văd pe oamenii puterii, cîrmuitori ai popoarelor, cum își înșiră succesele, lanțul prin care au gătit idealurile celor ocîrmuiți un veac întreg. Bărbații de știință cîntăresc ideile ce au frămîntat gîndirea omenească în veacul acesta. Istoricii măsură adîncimea rîurilor de sînge ce au îngrășat această planetă nesățioasă. Gîrboviți, bătrîni își vor rechema în amintire faptele glorioase... Și în chipul acesta mai departe : un fel de socoteală instinctivă, impusă de importanța momentului.

Două sunt curențele gîndirii omenești în aceste momente. Unul e înveselitor, dominînd șirul acelor fericiți, cari salută cu extaz aurora noului veac și altul depresiv, al acelor cari se despart cu inima ca plumbul de veacul trecut. E vechea poveste cu cei doi ochi : unul plînge, altul rîde...

Dau să-mi închei și eu bilanțul ca toți creștinii. Și sufletul mi se întunecă și pleoapele mi se îngreunează. Privesc îndărăt peste cărarea ce am făcut și... oroare ! Nu văd decât morminte la dreapta și la stînga. Un cimetir îndărātu-mi și înainte, beznă !...

Pe un giulgiu, lîngă o bisericuță mohorîtă, văd mormîntul *părinților* mei. La cîpătîiul lor plînge o salcie din crengile încovoiate. Încolo tufe de bălării... căci pe mormintele părinților nu cresc flori decât în urma lacrimilor copiilor, iar eu, copilul lor, stropesc pămînt străin cu lacrimile mele.

În apropiere zăresc un alt mormînt. Acolo doarme o parte din mine. *E tinerețea mea*. Spinii și urzicile se îmbrățișează deasupra ei — sunt simbolurile tinereții mele. La cîpătîi o cruce cu inscripția cunoscută :

Floare fui,
Floare trecui,
Dragostea nu o știiu...

A, da, *dragostea*. Aici doarme și acest monstru chinuitor al vieții mele. Și, Doamne, ce s-a ales din frumoasa ființă cu ochi de demon ! Un schelet hidos și imposibil. Fruntea ei senină de-odinioară : o hîrcă brăzdată de fibre. Brațele ei moi, ce se încolăceau în jurul meu de mă înnebuneau : niște fuse de os. Și buzele dulci, și sînul ei, și părul cel negru — pămînt, negru pămînt !

Dar inima ? Ah, inimă pare că nici n-a avut ! Ce credeți, nu toate femeile cari iubesc au inimă !... Dragul meu ideal, cît am suferit din pricina ta și iată-mă că totuși plîng de mila ta văzîndu-te așa de deșirat și descompus !...

Iar acolo lîngă mormîntul dragostei mele, un alt dimbușor. E nostim de tot. E ca un castel ce zboară în aerul de smarald, în înșelătoarea *Fata morgana*. Ca un curcubeu se țes în jurul lui un lanț de flori. Sunt mai ales zorele senzitive, de acelea ce-și deschid numai dimineața frumusețea corolei și apoi se închid pentru vecie, de-acelea ce trăiesc numai o clipită și apoi mor în azurul razei de

soare. Aici, iubiții mei, îmi dorm *iluziile*, speranțele toate. Așa sunt iluziile, flori de o clipită... Sărăcuții mei îngerași, prea v-ați apropiat, în avântul vostru temerar, de căldura soarelui și v-ați pîrjolit aripioarele. Și mulți sunteți, dragii mei, un regiment întreg, doborîți de gloanțele *dum-dum* ale vieții reale ! Somnul dulce. *Pax vobiscum* !

De toate acum mă despart. Și așa îmi e de greu și un dor nebun mă prinde de-a mă culca și eu între aceste morminte. Ce bine ar fi, Doamne, să zac acolo, între părinți și iubire, între iluzii și flori, în veacul ce asfințește !

Dar, în zadar ! Ceasul aleargă. Cade perdeaua între veac și veac. Timpul mă gonește înainte, ca vîntul o peană ușoară. Vă las deci, morminte sfinte și dulci. Din prag îmi întorc privirile spre voi. În loc de tămîie vă jertfesc inima și simțirea mea toată. De acestea acum nu mai simt nevoie. Acum, orice-ar veni, sunt pribeag ușor ce n-are ce pierde, un pribeag ce nu crede în legenda fenicelui.

Ave mors !

NOTE ȘI COMENTARII

ÎNCEPUTURILE ZIARISTICEI NOASTRE

1789—1795

A apărut mai întâi în ziarul *Tribuna poporului*, nr. 219, 220, 221, 223, 224, 225 și 226, între 29 noiembrie și 7 decembrie 1899, la rubrica de subsol „Foița *Tribunei poporului*”. Textul este semnat în fiecare număr *Il. Chendi*. Studiul a fost apoi tipărit și într-o broșură de 35 de pagini intitulată : *Inceputurile ziaristiceii noastre (1789—1795)* de Ilarie Chendi. Orăștie, Minerva, Institut tipografic, Societate pe acții, 1900. Pe verso paginii de titlu găsim însemnarea : „Reproducere din *Tribuna poporului*”, ceea ce nu este întru totul exact, textul din broșură prezentînd numeroase schimbări și îmbunătățiri, mai ales în partea finală. În ediția de față se reproduce, pentru prima dată, textul ultim, cel din broșura apărută la Orăștie, în 1900.

Studiului *Inceputurile ziaristiceii noastre* i se făcea în revista *Familia*, nr. 21, din 21 mai 1900, următoarea prezentare anonimă : „Literatura noastră în timpul din urmă produce foarte puține lucrări. Unii zic că n-avem încă public cetitor destul de mare care să se jertfească ; alții susțin că n-avem scriitori, căci de am avea, cu toată indolența obștei, ai vedea răsărind de ici de colea cîte o lucrare de valoare. Cari vor fi avînd dreptatea nu discutăm, ba admitem și aceea că ambele părți au motive pentru a-și susține opiniunea. Faptul e că astăzi aproape toată productivitatea noastră se rezumă la ziaristică. Slabă privește, căci și ziaristica noastră se luptă cu mari greutate și lasă mult de dorit. Lupta aceasta își are și ea istoricul. E interesant a ceti cum înaintașii noștri și-au dat silința să fondeze un ziar românesc. Cu subiectul acesta se ocupă d-l Ilarie Chendi în o broșură intitulată *Inceputurile ziaristiceii noastre*, apărută de curînd la Orăștie, în tipografia Minerva. D-sa arată că urmele întîielor încercări de a întemeia ziare românești datează din 1789, în Transilvania, cînd o societate de literați au voit să înființeze un ziar românesc la Sibiu, pentru poporul agricultor, scoțîndu-l o dată pe săptămînă. S-a dat și concesiunea cerută. Ziarul însă n-a putut să apară,

căci societatea n-a obținut și scutirea de taxă postală. D-l Chendi se ocupă apoi de chestiunea că din cine s-a compus acea societate. D-sa crede că acea societate a fost o societate organizată și încă exclusiv de români, ci presupune că era așa-zisa societate francmasonă, compusă din învățații tuturor naționalităților din Transilvania, printre cari se găsea și Ioan Molnar. Crede dar a nu greși atribuind încercarea de-a întemeia gazeta românească societății francmasonice în general și lui Molnar în special. La doi ani, Molnar, atunci profesor de oculistică la Cluj, ceru din nou concesiunea pentru a scoate un ziar românesc, dar Cancelaria transilvană i-a restituit cererea făcându-l atent a-și vedea mai bine de împlinirea funcțiunii sale de profesor. Molnar atuncia (9 aprilie 1794) a recurs la împăratul, promițându-i că dacă i se va permite să scoată ziarul va contribui 1000 de fl. pentru acoperirea cheltuielilor avute cu războiul francez, iar din folosul ziarului va da anual 208 fl. în fondul școalelor. Însă Cancelaria i-a înapoiat petiția, cu nota că nu este obiceiul a se trimite Majestății sale petițiuni de-ale singuraticilor indivizi. Atunci Molnar a voit să scoată ziarul cu Paul Iorgovici la Viena; însă au fost opriți și ziarul n-a apărut. A treia încercare d-a fonda un ziar care să apară de două ori pe săptămână «s-a făcut în 1795» de «Societatea filosoficească» din mare principatul Ardealului, însă nici asta n-a izbutit.

O scurtă notă anonimă despre *Inceputurile ziaristiceii noastre* găsim și în revista *Foaia pedagogică* din Sibiu, avînd ca redactor responsabil pe fostul profesor al lui Chendi, dr. Daniil P. Barcianu: „Această scriere e, ce e drept, o reproducere din *Tribuna poporului*, conținutul ei însă justifică pe deplin retipărirea, căci altcum cercetările istorice ale d-lui Il. Chendi prea ușor ar fi putut să se deie uitării. Merită atenție această broșură, fiindcă ea ne arată începuturile ziaristiceii noastre, ne înșiră multele greutăți cu cari oameni devotați poporului nostru au avut să lupte. O recomandăm cu plăcere fiecărui ca o lectură nu numai instructivă, ci și plăcută“ (*Foaia pedagogică*, an. IV, 1900, p. 34—349).

Faptul că acest studiu al lui Chendi s-a bucurat de un anumit ecou și dincoace de Carpați, în România, îl confirmă și recenzarea lui anonimă în *Noua revistă română*, nr. 13, 1 iulie 1900:

„Ardelenii — se afirmă în recenzia respectivă — în anii din urmă dau puțină atenție istoriei, deși istoria lor cere încă o muncă îndelungată. Cu stingerea bătrînilor istorici și filologi a încetat și zelul adunării actelor și documentelor istorice împrăștiate prin arhivele statului și cele particulare. Astfel vedem scriitorii maghiari descoperind documente de cea mai mare valoare

pentru istoria românilor ardeleni, fără ca faptul acesta să îndemne pe scriitorii de peste munți să reînceapă firul cercetărilor istorice. De tot rar întîlnim cite o monografie, dar și aceea convocată mai mult de scriitorii maghiari.

Astfel și lucrarea d-lui Chendi, în care tratează începuturile, sau, mai bine zis, primele încercări ale ziaristiceii române. În monografia aceasta nu întîlnim documente noi; ni se arată mai mult cercetările publicistului maghiar Jakab Elek cari cercetări d-l Chendi le întregeste și le explică.

Prima încercare de a înființa un jurnal român s-a făcut la anul 1789. Încercarea aceasta se datorește unei societăți din Sibiu, ai cărei membri voiau să scoată un jurnal cu următorul program[...]

Din programul acesta lipsește cu totul nota națională, ceea ce dovedește că Șincai, Clain, Maior și ceilalți naționaliști ai vremii erau străini de această încercare. D-l Chendi, considerînd pe de o parte ideile acestui program, iar pe de altă parte, viața culturală și socială de pe atunci din Sibiu, conchide că prima încercare de a înființa un ziar român se datorește lui Ioan Molnar-Morariu și societății francmasonice din Sibiu. Ziarul, din lipsa mijloacelor nu apărură, căci societatea francmasonă nu avea parale, iar pe de altă parte, în curînd a fost și ea desființată. Învățatul Ioan Molnar a încercat să înființeze un jurnal și la anul 1793, dar acum guvernul transilvănean îi respinge cererea și oprește apariția ziarului.

Nota națională o întîlnim abia la a treia încercare, făcută la 1794, prin așa-numita «Societate filosoficească din mare principatul Ardealului». Dar năzuința fruntașilor ardeleni a căzut și de data aceasta, ca toate încercările prea ideale și necerute de spiritul poporului. Sunt așa de puține manifestațiile noastre culturale și o bună parte din ele necunoscute, învăluite în întuneric.

Bune, rele, cum au fost, încercările bătrînilor idealisti, entuziasmați pentru cultura poporului român, trebuie studiate și scoase după putință de prin arhivele prăfuite, ca astfel, lanțul evoluării noastre culturale să fie complet. Broșura d-lui Chendi trebuie să intereseze pe toți cei ce se ocupă cu istoria literaturii române“ (*Noua revistă română*, vol. II, 1900, p. 39—40).

În monografia sa despre Ilarie Chendi, după ce analizează pe larg studiul despre *Inceputurile ziaristiceii noastre*, Mircea Popa conchide: „Neposedînd mai multe date la acea oră, Chendi își încheie lucrarea cu concluzia că încercările pe care le-a urmărit constituie «întîia deșteptare a poporului nostru la conștiința importanței culturale și naționale a presei», ceea ce, evident, re-

prezintă o concluzie valoroasă. Cu toate lacunele și limitele interpretative, lucrarea lui Chendi rămîne pînă astăzi demnă de interes pentru toți aceia care se ocupă de începuturile presei românești sau de istoria presei noastre în general, ea fiind punctul de plecare al unor bogate și valoroase contribuții ulterioare“ (Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, Editura Minerva, 1973, p. 167—168).

Informațiile și interpretările cuprinse în această lucrare a lui Chendi au fost utilizate de Nicolae Iorga în *Istoria presei românești* din 1922 (p. 26—33), citîndu-se de două ori, la subsol, izvorul de proveniență; de I. Lupaș în *Contribuțiuni la istoria ziaristicăi românești ardelenne* (Sibiu, 1926, p. 7); de Constantin Antip în *Istoria presei române*, București, 1979 (p. 57—59), de Mircea Popa și Valentin Tașcu în *Istoria presei literare românești din Transilvania de la începuturi pînă în 1918* (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 19). Chendi se dovedește și pe această linie, ca în multe altele, un remarcabil deschizător de drumuri.

ZECE ANI DE MIȘCARE LITERARĂ ÎN TRANSILVANIA

1890—1900

Material critic

A apărut mai întîi în revista *Familia* din Oradea, nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 și 8, între 7 ianuarie și 25 februarie 1901. Studiul a fost republicat apoi într-un volum, format mic, de 76 de pagini, avînd pe copertă următoarele: *Zece ani de mișcare literară în Transilvania. 1890 — 1900. Material critic* de Il. Chendi. Oradea Mare, Tipografia Iosif Lang, 1901. Pe contrapagina de titlu găsim indicat: „Reproducere din revista *Familia*“. Textul în ambele publicații este identic. S-au păstrat, în rămășițele arhivei lui Iosif Vulcan, existentă acum la Biblioteca Astra din Sibiu (M — XVII / 5 / 4 / Inv. 3096), 42 pagini de manuscris din acest studiu, de la pagina 21 la pagina 76, cuprinzînd analiza pe care o face Chendi poeziei noastre populare culese în Transilvania, creației poetice originale, curentului național în literatură, prozei, teatrului, traducerilor. Lipsesc partea de început și finalul studiului. Este o parte din manuscrisul după care s-au realizat ambele reproduceri, cea din revistă și cea din broșură. Textul manuscris este de o deosebită îngrijire, pe coale de format mic, cu litere citețe, scrise frumos, în tuș negru.

În cuprinsul ediției de față am reprodus, pentru prima dată într-o ediție a scrierilor lui Chendi, textul din broșura de la 1901.

Dacă ținem seama de faptul că în numărul său din 25 martie 1901, revista *Familia* consemna primele ecouri la studiul lui Chendi apărut în volum, înseamnă că acesta s-a tipărit concomitent cu textul din revistă.

„O dare de seamă despre lucrarea
d-lui Chendi

D-l Brănișteanu publică în *Adevărul* de la București o dare de seamă despre lucrarea d-lui Il. Chendi, *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, publicată în revista noastră și reprodusă apoi în broșură. «Fiecare — scrie d-l Brănișteanu — va ceti cu interes și folos această broșură. Se vede dintr-însa că românii de peste munți n-au încetat nici un moment de a-și cultiva limba și sufletul; se vede influența reciprocă pe care o exercită românii din regatul independent asupra celor din alte țări; se vede cum pesimismul și scepticismul sunt dușmane orișicărui avînt ideal și cum optimismul este condițiunea *sine qua non* pentru ca tendințe mai înalte să-și poată găsi expresia în vorbe și în fapte.» (*Familia*, nr. 12 din 25 martie 1901, p. 144.)

Foarte pompt în a consemna lucrarea lui Chendi este ziarul *Tribuna poporului* din Arad, care, în numărul său din 17 aprilie 1901, publică sub pseudonimul *Mefisto* (Ion Russu-Șirianu?):

„O critică:

«Zece ani de mișcare literară în Transilvania».¹
1890 — 1900. Material critic de Il. Chendi,
Oradea Mare, 1901, 76 p.

Studiul ce anunțăm, apărut întîi în revista *Familia*, s-a retipărit în broșură. Devenind în această formă mai accesibil pentru marele public român, ținem să atragem atențiunea asupra lui; și aceasta cu atît mai virtos cu cît îl socotim de o lucrare prețioasă.

În anul 1898 s-a urmat o polemică între *Convorbirile literare* din București și *Familia* din Oradea Mare; sau, altfel zis, s-a născut o polemică în giurul părerii emise de d-l T. Maiorescu, că la noi ar fi în ființă o «renaștere literară». Teza lansată de maestrul critic român a continuat a o susține cu puțin succes d-l Mihail Dragomirescu, pe atunci redactor al *Convorbirilor*, combătut fiind în coloanele *Familiei* de d-l Ilarie Chendi.

¹ A se lua în sensul: la românii de dincoace de Carpați (nota revistei).

În interesul adevărului și întemeierii lui, asupra pretinsei «Renașteri», publicarea «materialului critic» al mișcării literare de dincoace de munți, în cei din urmă zece ani, este un argument final hotărâtor.

În același timp, studiul d-lui Chendi este o prețioasă contribuție la istoria literaturii și culturii noastre.

D-l Chendi, bine pregătit pentru astfel de lucrări, avînd pătrunderea cerută unui serios critic, a știut să ne prezinte o icooană cît se poate de fidelă a mișcării literare de la noi, în baza publicațiilor ce s-au făcut în ultimul deceniu. Stilul curgător și limba aleasă fac din lucrarea sa o plăcută bucată literară. Întîiul capitol al studiului său este consacrat *folclorului*.

Din popor adunate și iarăși poporului date — este caracterul și rolul publicațiilor de această natură. La noi, la românii de dincoace de munți, acest ram de literatură a fost mai mult și mai bine cultivat; și această constatare ne place a o face cu atît mai ales, cu cît în celelalte direcțiuni nu prea sunt multe constatări de asemenea natură.

Ocupîndu-se apoi de literatura dialectală, insistă îndeosebi asupra lui «Delamarina» (Victor Vlad Rădulescu), talentul mult promițător, care ne-a părăsit înainte de a-și fi putut da măsura forței sale artistice.

În șirul poezilor i se dă locul de onoare lui Niță Popovici (Bănățeanul). Originar din același oraș cu Vlad (Lugoju), Popovici de asemenea a murit tînăr, dar a lăsat din scurta lui viață perle de gîndire și de sentiment — pagini de îndrăgit.

Notăm însă aici că amîndoi aceștia, atît Vlad, cît și Popovici, au trăit și în România și fondul bun de-acasă s-a cizelat mult acolo.

Același lucru se poate spune și despre d-șoara Maria Cunțan, cea mai bună poetă a noastră astăzi.

În proza artistică în acești din urmă zece ani, nu găsim talente care să se apropie de Slavici, precum nici un poet al «Renașterii» care să se poată compara cu Coșbuc nu există.

Amintim dintre cei înșirați de d-l Chendi pe d-l V. Oniț, nuvelist, care însă și mai mult s-a distins pe terenul literaturii didactice.

D-l Chendi în lucrarea sa nu pregete de a ne înșira însă pe toți cei care au scăpat din condei măcar o idee, fie scriind în versuri, fie în proză, pentru a ne prezenta tot materialul «demn» de reflexiuni critice din mișcarea noastră literară în cei zece ani din urmă.

Acest material apoi îl cîntărește și prețuiește. Rolului «Asociațiunii» în mișcarea noastră i se rezervă un capitol, arătîndu-se deplasarea silințelor și neseriozitatea activității ei. Era necesar să se vorbească într-o asemenea lucrare și de «Asociațiune», căci «Asociațiunea» joacă un rol în viața neamului nostru de dincoace de munți, și rău condusă, face multe... rele!

*

Nu se vorbește în broșura d-lui Chendi de «era Dăianu»; și acest lucru mi se pare un defect al lucrării. Ne explicăm însă cum s-a neglijat: despre nulități nu se vorbește în serios! Dar oricît ar fi de just acest raționament, credem că trebuia să se spună într-un studiu critic asupra mișcării literare din Transilvania în ultimul deceniu că: erei noastre de mîndrie și de înălțare, în care condeiul lui Slavici și al lui Coșbuc ridicaseră și o școală literară, i-a urmat «era Dăianu și... Traian Mihai»...

Asta-i «Renașterea» lui... Dragomirescu!

Dar... învinuiri pe Chendi degeaba, căci el ne-a dat «material critic» numai.

În «Renaștere» nu mai crede — credem — nici eminența sa, arhimandritul Pușcariu!

(*Tribuna poporului*, nr. 57, din 17 aprilie 1901.)

De un anumit răsunset s-a bucurat la apariție scrierea aceasta a lui Chendi și dincoace de munți. Probă în acest sens e recenzia anonimă din *Noua revistă română*:

„Zece ani de mișcare literară în
Transilvania» (1890—1900)
Material critic de Il. Chendi

D-l Maiorescu, care la timpul său întreprinsese cu mult succes cruciatele de exterminare împotriva literațiilor ardeleni, a fost întîiul care s-a încercat să reabiliteze noua mișcare literară de peste munți. După d-sa, a început un șir întreg de studii favorabile mișcării literare de peste munți, mișcării ce mai că nu mai există, căci adevărata mișcare a existat pînă la 1891 sau cel mult pînă la 1895.

S-a scris și după '90, respectiv după '95, se scrie și azi, dar nu se poate admite că există o mișcare literară; există însă o mișcare culturală.

Se scrie dînd povește poporului și sub forma unor bucăți literare, dar nu se prea face artă. Lucrează o ceată întregă de

scriitori pe cari d-l Chendi încearcă să-i facă cunoscuți celor interesați din țară, prin lucrarea sa : *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*. În această lucrare, d-l Chendi — un adevărat cunoscător al literaturii de peste munți — trece în revistă pe toți scriitorii ardeleni mai de seamă. Este de o deosebită importanță insistența autorului asupra unor referințe locale, precum și cea asupra timpului și locului unde unii scriitori și-au început activitatea lor literară.

Lucrarea d-lui Chendi va face un bun serviciu celor interesați din țară de a cunoaște literatura de peste munți, dar îi va fi mic folosul practic pentru scriitorii ardeleni. Acest folos practic se ajungea dacă se insista mai mult asupra scriitorilor de după anul 1895, dacă insista mai mult asupra scriitorilor de azi, a începătorilor pe cari d-l Chendi îi amintește numai la sumar. Este adevărat că mulți dintre acești începători scriu numai pentru că «se respectă ca tînăr ce trebuie să facă politică» și «literatură», dar sunt între ei unii cari promit, în scrierile cărora chiar se observă cîte o notă originală. Pentru acești începători n-ar fi stricat cîteva sfaturi înțelepte, cîteva îndemnuri spre bine.

(*Noua revistă română*, nr. 34, 15 mai 1901, vol. III, p. 432.)

Mult timp neluat în seamă de către critica și istoria noastră literară, acest studiu al lui Chendi revine în atenția cercetătorilor contemporani. Cu privire la el, Vasile Netea remarcă : „Subintitulat «material critic», studiul lui Chendi era destinat să pună capăt aprecierilor exagerate care au produs «o adevărată anomalie în mersul normal al vieții intelectuale» transilvănene, a «reducere lucrurile la starea lor reală și în special a servi material suficient celor interesați a cunoaște viața noastră literară din ultimul deceniu». Fără a se îndepărta prea mult de poziția stabilită în articolele anterioare, deși asupra lui Victor Vlad-Delamarina se revenea în mod vizibil, noul studiu întreprindea o meticuloasă cercetare asupra literaturii române transilvănene din această perioadă, deosebi asupra celei legate de folclor, păstrîndu-și și astăzi, cu toată vetustitatea sa critică, o incontestabilă importanță documentară” (*Ilarie Chendi, Pagini de critică literară*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și bibliografie de Vasile Netea. Editura pentru literatură, 1969 ; *Introducere*, p. XLII).

Cu privire la acest studiu, Mircea Popa remarcă :

„Studiul lui Chendi este o adevărată «panoramă» a literaturii moderne ardeleni, unde găsești alături : date, biografii, texte, interpretări critice, lămuriri de pseudonime, informații bibliografice etc., căci studiul înglobează și probleme de folclor, muzică populară, limbă, adică tot ce se produsesese pe teren spiritual în

acest ultim deceniu. Evident, baza o constituie literatura «artistică», dar pentru cel care vrea să cerceteze diferite aspecte ale acestei literaturi, lucrarea lui Chendi e foarte utilă. Ea cuprinde o imensă bogăție de material, adunat cu multă migală din tipări-turi și periodice, din care nu lipsesc nume obscure, astăzi fără rezonanță, dar care au însemnat ceva în mișcarea literară a momentului. Față de toți aceștia, Il. Chendi ia poziție critică, judecîndu-i prin prisma aportului pe care l-au adus la întreaga dezvoltare a literaturii noastre, prin raportări adecvate la marii scriitori ai epocii, prin analiza valorii estetice a acestor opere” (*Mircea Popa, Ilarie Chendi*, ed. cit., p. 169—170).

Ceea ce nu s-a remarcat nici în aceste ultime texte critice este aspectul polemic al studiului lui Chendi despre cei *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, unitatea lui de substanță cu întreaga sa activitate critică anterioară, răspîndită prin ziarele și revistele vremii. Încă de la început, criticul își fixează acest cadrul polemic cu „scriitorii reputați, cit și publiciști mai tineri” care „au căutat să ne cîntărească producțiunile literare mai recente”, dovedind o „bunăvoință excepțională” sau „multă lipsă de orientare”.

Primul dintre aceștia, la subsolul primei pagini a studiului, este citat „T. Maiorescu”, cu care Chendi deschisese, cu patru ani în urmă, seria polemicilor sale pe problemele literaturii transilvănene a momentului, prin articolul *D-l Tit Maiorescu despre noi. Tinerii noștri poeți* (în *Familia*, nr. 18, din 3/15 mai 1898 — a se vedea în acest volum p. 210—213 și notele de la p. 451—456).

Este citat apoi, ca adversar de opinie, M. Dragomirescu, cu care Chendi de asemenea polemizase în articolul *Renăștere literară ?* (în *Familia*, nr. 27, din 5/17 iulie 1898 — vezi în acest volum p. 233—242 și notele de la p. 460—465).

În continuare sînt citați polemic D. Munteanu-Rîmnic și H. Sanielevici. Mai ales acesta din urmă, cu amplul său studiu *Literatura de peste munți*, publicat în *Noua revistă română*, dezvoltă aspecte noi, necunoscute, ale polemicii pe problemele literaturii transilvănene. Aflăm astfel că în această polemică era implicat și C. Dobrogeanu-Gherea, că de fapt de la el pornise întreaga discuție. Redăm în continuare unele fragmente mai semnificative din studiul lui H. Sanielevici :

„Literatura românilor de peste Carpați e puțin cunoscută la noi și încă mai puțin apreciată. Acum trei ani, d. C. Dobrogeanu-Gherea, în admirabilul d-sale studiu critic asupra d-lui Coșbuc, în volumul al III-lea de *Studii critice*, comentînd faptul că marele nostru poet a fost atîta timp ignorat, spunea : «Coșbuc cu

drept cuvînt se plînge de această ignorare, dar în cazul de față avem și noi justificarea noastră, el a scris și tipărit poeziile sale în Transilvania. Pînă la el însă și chiar după el, Transilvania nu ne-a dat mai nici un scriitor de talent, literatura originală de peste munți e aproape nulă și deci avem și noi dreptul s-o ignorăm». Și cu toate astea — ca să cităm pe cei ce ne sunt cunoscuți — Ion Pop-Reteganul, Slavici și V. R. Buticescu aveau deja un trecut literar de zeci de ani și scriseseră deja cele mai bune din nuvelele lor. Ion Popovici-Bănățeanul își publicase și el nuvelele sale. De curînd au mai apărut *De pe la noi* de D. V. Păcățianu și *Chip și grai din Bucovina* de Grigorovitză.

E vădit că d. Dobrogeanu-Gherea a fost nedrept față de literatura de peste munți. Scriitorii de peste munți pe care i-am citat vor fi de unii mai mult, de alții mai puțin prețuiți. Nouă povestirile lui Reteganul, Slavici, Buticescu, Păcățianu, Grigorovitză, Bănățeanul ne-au inspirat un adevărat entuziasm. Vor fi mai severi în judecata lor acei cari țin mai mult la tehnica pur artistică. Dar că acești scriitori sunt talente remarcabile este în afară de discuție.

De altfel, istoria literaturii ne învață că un scriitor mare nu apare niciodată izolat, ci este expresiunea cea mai înaltă a unei școli, a unui curent literar. Taine ne-a învățat că genialul Shakespeare, care nouă ne pare un meteor, a fost înconjurat de o pleiadă de dramaturgi nu cu mult inferiori lui. Așa fiind, nici d. Coșbuc nu putea fi unicul scriitor de talent al ardelenilor. E cu neputință să nu simți aceeași atmosferă, același mod de a vedea lumea în *Nunta Zamfirei* de d. Coșbuc și *nunta* din *nuvela Vecinii* de Slavici.

Dacă a existat vreodată vreun grup de scriitori de aproape înrudiți între ei, apoi desigur este grupul scriitorilor de peste Carpați, socotind și pe d. Coșbuc. Un studiu critic cum l-a făcut d. Dobrogeanu-Gherea asupra d-lui Coșbuc ar fi de dorit și asupra literaturii transcarpatine, în general. Aceasta ar fi poate mai important chiar decît critica d-lui Coșbuc, din pricină că toți ceilalți scriitori de peste munți sunt prozatori; și pe cînd poezia se referă numai la unele momente mari din viața omenească, proza se preocupă mai mult de problemele vieții practice de toate zilele — cel puțin aceasta se poate spune de proza scriitorilor de cari vorbim. Ținînd apoi seamă de înalta moralitate care respiră din operele acestor scriitori, nu vedem ce rol ar fi mai mare și mai frumos pentru un critic literar decît acela de a-i face iubiți și admirați de publicul cititor din regat — în locul poeziilor de iluzii pierdute, a căror influență dezastruoasă e vădită... Nu mai

vorbesc de țărănime pentru care povestirile lui Ioan Pop-Reteganul ar trebui să fie o evanghelie.

Însă nu noi avem pretențiunea de a ne lua această însărcinare. E poate mai presus de puterile noastre, și apoi ar cere o cunoștință completă de literatura de peste munți. Dorim numai să contribuim cu puțin, așternînd pe hîrtie impresiile și observațiunile noastre.

*

Unul din caracterele distinctive ale literaturii de peste munți este originalitatea. Vădit este că această literatură prezintă mai multe caractere românești decît cea din România. [...] O literatură va fi cu atît mai originală, mai națională, cu cît va fi mai populară — și de tot populară, țărănească, este literatura de peste Carpați.

D. Dobrogeanu-Gherea a arătat cu desăvîrșită claritate cum d. Coșbuc este la antipodul celorlalți scriitori ai noștri; din pricină că este produsul și reprezentantul altei clase, al clasei țărănești. După cele arătate de noi însă, problema se schimbă puțin. Nu un singur scriitor, în mod excepțional, este ieșit din țărănime și prezintă deci caractere țărănești în opera lui, ci o întreagă școală. Deși literatura de peste munți numără și scriitori eminescieni — multe din nuvelele d-nei Margareta Moldovan în volumul *Din tainele vieții* sunt tipic eminesciene — dar ținînd seama de faptul că aceștia sunt excepțiuni și, că în orice caz, sunt mai puțin talentați, se poate afirma fără a greși că ceea ce caracterizează pe d-l Coșbuc caracterizează deopotrivă toată literatura transcarpatină în general: d-l Coșbuc este reprezentantul cel mai de frunte al acestei literaturi.

După ce enunță mai multe considerații asupra țărânimii ardelenice, citînd biografia lui Ion Pop-Reteganul ca fiind reprezentativă pentru această țărănime, H. Sanielevici subliniază „imensa superioritate morală a literaturii transcarpatine“. Cît privește limba, exprimarea, stilul, el conchide: „Literatura pe care o cercetăm se mulțumește cu un stil de tot simplu: viața și sufletul țăranului sunt simple, și apoi mintea lui e așa cuprinsă de lucrurile în mijlocul cărora trăiește, încît i-e de ajuns să povestească așa cum gîndește, în mod firesc, pentru ca să evoce viața cu fiecare cuvînt. Îndeosebi povestirile lui Reteganul sunt un model de stil simplu, clasic, așa cum îl găsim, de pildă, în *Manon Lescaut* sau *Paul et Virginie*“ (*Noua revistă română*, I, nr. 10, 15 mai 1900, p. 463—468).

După cum vedem, Sanielevici exagerează și el într-un fel propriu valoarea literaturii transilvănene a momentului, polemizând cu Dobrogeanu-Gherea, acela care, de fapt, a declanșat întreaga dispută. Chendi l-a amintit într-un mod subtil și pe Gherea, încă în primul său articol polemic pe problemele aprecierii literaturii transilvănene, cel din 1898, cu privire la opinia lui Titu Maiorescu. Deși acum, în studiul panoramic despre cei *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, el lărgeste mult cadrul discuției, rămâne totuși consecvent ideilor inițiale, apropiate de exigențele lui Gherea. Literatura transilvăneană a momentului nu era la înălțimea posibilităților sale datorită unor opreliști de ordin subiectiv, care puteau și trebuiau depășite. De unde atacul principal al polemicilor lui Chendi împotriva lipsei de inițiativă a societății „Astra”, împotriva cheltuirii energiilor în direcții minore de activitate.

După cum dovedește cu prisosință această ediție, studiul *Zece ani de mișcare literară în Transilvania* reprezintă sinteza întregii activități critice anterioare a lui Chendi, precum și o largă deschidere de perspectivă pentru viitor. Întreaga generație tină de scriitori transilvăneni îl va urma. Pe drumul exigențelor deschis de el vor veni Goga, Agârbiceanu, Rebreanu, Blaga.

DIN PERIODICE

(1893—1899)

CEVA DESPRE IDEALISM ȘI NATURALISM ÎN ARTA POETICĂ

Formă dialogică

A apărut în *Muza*, „Foaie beletristică-științifică manuscrisă a elevilor institutului teologic Andrei Șaguna” din Sibiu, anul XXII, 1893, numerele 3, 4 și 5. Se tipărește pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Muza* (existent la Biblioteca Institutului teologic din Sibiu).

Sub titlul studiului găsim indicat: „Disertațiune cetită la ședința festivă a societății de lectură «Andrei Șaguna» înspre seara Sf. Andrei, de Ilarie Chendi, cleric curs II”. Peste textul manuscris, cu cerneală neagră, al studiului, o mână străină a făcut, din loc în loc, unele însemnări sau sublinieri în creion chimic,

dublate de semne de întrebare sau exclamare. În numărul 4 al revistei găsim și o „cronică” din care aflăm că: „Societatea de lectură «Andrei Șaguna» a ținut și în anul acesta școlar o ședință festivă în preseara Sf. Andrei, în memoria întemeietorului ei, a mitropolitului Andrei baron Șaguna. Ședința a fost deschisă de președintele societății, dr. D. P. Barcian prin o vorbire plină de însuflețire, apoi a urmat executarea următorului program...” în care „disertațiunea în formă dialogică” a lui Ilarie Chendi figurează la punctul nr. 4. Ea a fost „cetită de autor și de Iacob Șteflea, cleric curs II”. În cadrul aceluiași program, Ilarie Chendi mai figurează și la punctul 6: „Actul II, Tabloul II, Scena I și II din *Despot-Vodă*, legendă istorică de V. Alecsandri, predată de Claudiu C. Suciu (Ciubăr-Vodă), cleric curs III și Ilarie Chendi (Despot-Vodă), cleric curs II”.

La sfârșitul citării programului format din 7 numere, găsim notat: „Întreg programul a fost executat cu cel mai deplin succes, încît preacuvioșia-sa, părintele arhimandrit și vicar arhipesc dr. Il. Pușcariu, s-a văzut îndemnat a lua cuvîntul și a-și exprima mulțămirea pentru sporul și dexteritatea ce au arătat elevii în executarea programului, zicînd: «Într-adevăr, prin acestea au dovedit elevii că institutul nu numai poartă titlul de academie, ci și este». Numerosul public s-a depărtat de tot satisfăcut” (*Muza*, nr. 4, 1983, p. 79—80).

Studiul *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică* nu-l găsim semnalat în *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcătuită de Vasile Netea și publicată în volumul Ilarie Chendi, *Pagini de critică*, Editura pentru literatură, 1969. În schimb, Mircea Popa observă că este vorba de „debutul în critică” al lui Chendi. „Lucrarea are toate lipsurile începuturilor și nu e concludentă decît în sensul citat de noi: al ilustrării afinității romantice a criticului” (Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, ed. cit., p. 99—100).

În altă parte, același critic constată: „Articolul de debut al criticului, *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică*, publicat în 1895 (?) în revista manuscrisă *Muza*, a societății de lectură de la Seminarul teologic din Sibiu, consemnează o bună familiarizare a tînărului cu literatura universală, spațiul larg în care se mișcă gîndirea sa teoretică, chiar dacă noțiunile cu care operează nu-i sînt destul de limpezi” (*op. cit.*, p. 194).

În afara familiarizării tînărului Chendi cu literatura universală, merită să fie remarcată la el o bună cunoaștere a fenomenului literar românesc în cele mai noi manifestări ale sale,

dezbateră problemelor vii, la zi, ale acestuia, spiritul polemic, combativ, care-l va caracteriza apoi în toată cariera sa de critic, gustul deosebit în alegerea citatelor semnificative. „Anonimul de la Blaj“ respins cu „indignațiune“ de tânărul critic, în finalul studiului, nu este altul decât Alexandru Grama (1850—1896), unul dintre detractorii lui Eminescu. Interesant este de observat că textul pe care îl citează Chendi din „studiul critic“ al lui Grama despre Eminescu, pentru a-i pune în lumină absurditatea enormă a afirmațiilor, este identic cu cel pe care-l dă și G. Călinescu în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (București, 1941, p. 480), ceea ce dovedește la tânărul începător în ale criticii un remarcabil spirit de observație.

DARE DE SEAMĂ ASUPRA BROȘURII DE NOVELE
A D-LUI I. RUSSU-ȘIRIANU, APĂRUTĂ ÎN SIBIU, 1894

A apărut la rubrica „Foița“, în *Telegraful român*, nr. 27 din 9/21 martie și nr. 28 din 11/23 martie 1895, de unde reproducem textul.

Această scriere a lui Chendi a fost luată în considerație abia în ultimul timp de către cercetarea literară. În legătură cu ea, Vasile Netea observă: „Din anul 1895, fără a renunța la proza lirică, Chendi, descoperindu-și vocația, se dedică însă din ce în ce mai mult criticii și istoriei literare, în domeniul cărora se va re-leva un talent dinamic și fecund. Întîia sa manifestație critică a fost ampla recenzie asupra volumului de nuvele al ziaristului Ion Russu-Șirianu, apărut la Sibiu în 1894. Mai mult decât prin opiniile asupra nuvelor lui Russu, puțin interesante prin ele însele, manifestația e semnificativă și caracteristică pentru poziția critică principală a lui Chendi, pentru orientarea estetică și pentru metoda de cercetare a operei literare, întîia sa recenzie fiind, în același timp, și o ocazie pentru expunerea unei concepții și a unei atitudini“ (*Prefață la Ilarie Chendi, Pagini de critică*, ed. cit., p. XXXVI—XXXVII).

Fără să fie „întîia sa manifestație critică“, după cum dovedește această ediție, „darea de seamă“ asupra volumului de nuvele al lui Russu-Șirianu este prima cronică literară a lui Chendi. Ea prezintă o importanță deosebită tocmai pentru faptul că deschide activitatea de cronicar literar de aproape două decenii a primului foiletonist aplicat din istoria literaturii române. Prin Chendi viața cărților intră pentru prima dată sub controlul riguros, permanent, al criticii. „Cronica literară a devenit începînd cu Chendi expresia de bază a oricărei critici“ (Mircea Popa, *op. cit.*, p. 135).

„PROCANONUL“ LUI PETRU MAIOR

După manuscriptul autograf existent în
Academia Română. Transcris și publicat
de prof. C. Erbiceanu

București, 1894

A apărut în *Telegraful român*, nr. 49 din 2/14 mai și nr. 50 din 4/16 mai 1895. Se retipărește pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Telegraful român*.

Ilarie Chendi are meritul de a fi subliniat, printre primii noștri critici literari, meritele deosebite ale acestei scrieri fundamentale a lui Petru Maior, descoperită tîrziu și publicată cu puțin înainte (1894) de profesorul C. Erbiceanu. Concluziile la care a ajuns istoria noastră literară contemporană merg în sensul celor subliniate cu aproape 100 de ani în urmă de către Chendi: „Opera de peste cîțiva ani a lui Petru Maior — *Procanonul* (1783) — precum și lecturile lui din această vreme, care converg spre aceste tîrîmuri ale gândirii secolului impregnate de spiritul lui Erasmus, Pascal, Hugo Grotius, ne indică profilul unui intelectual dominat de ideea unei *renovatio* a religiei, de natură renașcentistă“ (*Istoria literaturii române*, vol. II, Editura Academiei R. S. R., București, 1968, p. 59).

„Maior scrie cea mai reprezentativă carte a iluminismului românesc, *Procanonul* (1783), neterminată și rămasă în manuscris pînă în 1894. Desfășurîndu-și talentul polemic și critic, Maior delimitează sfera de acțiune a bisericii, socotind necesitatea îndepărtării ei din viața socială, contestînd pretențiile dominante ale papei și demascînd abuzurile clerului catolic. Mai mult, el abordează într-un spirit modern, raționalist, problemele teologice, fără prejudecăți în interpretarea textelor și faptelor. Prin această lucrare Maior își definește orientarea fundamentală iluministă, integrîndu-se în largul curent european al epocii sale“ (*Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Editura Academiei R. S. R., București, 1979, p. 536).

Interesant este de observat că, prin intermediul atitudinii raționaliste, anticatolice, a lui Petru Maior, Ilarie Chendi pledează în același sens în cadrul luptelor religioase ale epocii sale. Cronica la *Procanonul* este reprezentativă pentru propria sa orientare critică raționalistă.

„*Neaga oder Frauenherz und Frauenehre*“,
dramatisches Gedicht in fünf Akten von

C. F. Armin

Berlin, 1894

A apărut în *Telegraful român*, numerele 87, 88 și 89, între 17 și 24 august 1895, la rubrica de subsol a ziarului, intitulată „Foița“. Se reproduce pentru prima dată într-o ediție a scrierilor lui Chendi, după textul din *Telegraful român*.

Interesul lui Chendi pentru problematica sașilor transilvăneni și apropierea lor de politica și cultura românească pot fi urmărite ca o constantă în scrierile sale. Semnalăm, în acest sens, observațiile din studiul despre *Inceputurile ziaristiceii noastre*, din articolul *Lupta de limbă în Transilvania*, precum și o notiță anonimă de pe prima pagină a jurnalului bucureștean *România jună*, jurnal alimentat de pana lui Chendi.

Transcriem în continuare această notă, pentru a se observa asemănarea ei ca atitudine și orientare cu celelalte articole ale lui Chendi despre sașii transilvăneni :

„Românii și sașii

Sașii constituiesc în Transilvania o enclavă germană de vreo 200 000 de suflete, risipite printre cele trei milioane de români. Popor mititel dar cu veche și trainică cultură, sașii luptau mereu contra maghiarilor, dar se temeau grozav de români. Această a lor temere îi făcuse să stea rezervați când românii căutau să formeze o strînsă coaliție a naționalităților.

În timpul din urmă sașii tineri, mai ales de pe la Brașov, izbutiseră a se convinge că românismul nu-i amenință cu desființarea națională. Sașii bătrîni însă, cei ce duc politica națională, continuă a sta la o parte de români.

Se pare însă că acum și aceștia tind a se apropia de frații noștri. Organul lor principal *Siebenbürger Deutsches Tageblatt* aduse deunăzi un foarte remarcabil articol în care se arată ce neîntemeiată era frica sașilor de români. Acest articol a produs firește o bună impresie în cercurile politice românești de peste munți și este comentat ca un semn vădit al ralierii sașilor la politica solidară a românilor și celorlalte naționalități asuprite“.

(*România jună*, nr. 42 din 20 ian. 1900.).

Studiu

A apărut la rubrica „Foița“ din *Telegraful român*, numerele 120, 121, 122 și 123, între 12 și 19 noiembrie 1895.

Semnătura autorului, *Ilarie Chendi*, apare numai la sfîrșitul ultimului număr. Această scriere, care dezvăluie larga concepție inovatoare a lui Chendi despre cultură și învățămînt, a rămas necunoscută. Ea se retipărește acum pentru prima dată în cadrul unei ediții a scrierilor autorului, după textul din *Telegraful român*.

Semnalăm faptul că în partea finală a studiului se strecoară și unele idei greșite cu privire la așa-zisa „nevoie“ de a „ne ocupa la gimnaz mai mult cu Isus și credința creștină“. Evident, asemenea idei sînt eronate. Ele sînt destul de rare în scrisul lui Chendi și își găsesc explicația, pe de o parte, prin studiile sale teologice, pe care abia le părăsise, pe de altă parte, prin ofensiva idealistă destul de pronunțată în gîndirea europeană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Observația aceasta a fost făcută de Lenin (*Materialism și empiriocriticism*). Chendi, în acest studiu al său, dă amănunte deosebit de interesante asupra acestei mișcări idealiste „ce-și are sorgintea în religiune“. De altfel, se observă și aici tendința tînărului critic de a tempera zelul „mistic“ și „mecanicist“ al acestor tendințe care „ușor pot devia — ne spune el — în morburile sociale ca semidoctismul, bigotismul, iezuitismul și altele“.

SOCIETATEA DE LECTURĂ „PETRU MAIOR“

A apărut în *Tribuna*, Sibiu, nr. 243, din 31 oct./12 noiembrie 1895, cu semnătura *Ch.* la sfîrșit. Se reproduce pentru prima dată într-o ediție a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna*.

Acest articol prezintă o importanță biografică deosebită, fiindcă ne dezvăluie ceva din activitatea laborioasă pe care a desfășurat-o Chendi în cadrul cunoscutei societăți de lectură „Petru Maior“, a studenților români din Budapesta, în toată perioada cît a stat în acest oraș, ca student al Facultății de Filosofie, din toamna anului 1894 pînă la sfîrșitul lui mai 1898. Încă de cînd sosea aici, Chendi se remarcă drept un spirit deosebit de activ, reușind să mărească numărul societărilor de la 20, cîți fuseseră în anul precedent, la 75. Ca urmare, la ședința generală

de alegeri, din 14 octombrie 1894, el era ales, cu unanimitate de voturi, președinte al comisiei literare a societății, avind ca sprijinitori apropiați în acțiunile sale pe tinerii literați : Aurel Ciato, Valeriu Moldovan și Victor Braniște. În cadrul ședințelor secției literare a societății, cea mai activă dintre toate, Chendi a îndeplinit rolul de îndrumător literar, autoritatea sa de critic începând să se impună din ce în ce mai mult. De altfel, debutul său în critica literară se face aici, cu recenzia la volumul de nuvele al lui I. Russu-Șirianu, citită în cadrul unei ședințe a societății, cea din 18 februarie 1895. Tot pentru învigorarea acestor ședințe, a elaborat Chendi amplele studii : *Momente din literatura mai nouă a sașilor transilvăneni*, citit în ședința din 10 aprilie 1895, *Clasicismul în școlile medii*, prezentat în ședința din 28 octombrie 1895, *Lenau*, citit în ședința din 14 octombrie 1896, și *Comediile lui I. L. Caragiale*, expus în ședința festivă din 10 octombrie 1897.

Chendi s-a ocupat în cadrul societății „Petru Maior“ și cu organizarea de serate literar-muzicale, cu participarea unor invitați din rîndul studenților slovaci, sîrbi și sași, „urmărindu-se și pe această cale formarea unui front al naționalităților asuprite din imperiu“ (Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, ed. cit., p. 27).

O activitate deosebit de bogată a depus Chendi și în organizarea bibliotecii societății, în procurarea de cărți și reviste pentru ea, și în întreținerea unor legături de colaborare cu societăți similare. Astfel s-a ajuns ca, în septembrie 1897, biblioteca să dispună de 1643 de titluri, cu 2109 volume, de 36 de abonamente la reviste și ziare și 13 legături de colaborare cu societăți similare.

Spiritul activ al lui Chendi s-a imprimat societății „Petru Maior“ și în cazul organizării unor acțiuni cu substrat politic, cum au fost cele prilejuite de moartea lui Alexandru Roman. El s-a aflat în fruntea acțiunii de boicotare a succesorului lui Al. Roman la catedra de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, care voia să-și deschidă cursurile la acest obiect printr-o alocuțiune în limba maghiară.

Cuvîntarea rostită de Chendi cu prilejul comemorării morții lui Emanuil Gojdu a fost reproducă de către o seamă de ziare românești din Transilvania, iar amploarea acțiunilor organizate cu acest prilej a constituit un cap de acuzare împotriva societății „Petru Maior“, căreia i s-au cenzurat, de către poliție, biblioteca și procesele-verbale, iar arhiva i-a fost confiscată cu prilejul perchezitiilor din ianuarie și februarie 1896, remițîndu-i-se abia la 9 iulie, în urma protestelor lui Chendi și a demonstrațiilor

sale pe lângă autorități că societatea desfășura numai o activitate culturală.

Eforturi deosebite a făcut Ilarie Chendi în vederea întăririi bazei materiale a societății „Petru Maior“, pentru ca aceasta să-și poată atinge în condiții mai bune țelurile. În afară de obținerea unor donații de la bănci românești, ca „Mureșana“ din Reghin, „Orădeana“, „Victoria“ etc., se inițiază o acțiune de propagandă în ziare și reviste, însoțită de apeluri adresate publicului pentru a sprijini și material activitatea societății. Din rîndul acestora face parte și acest articol publicat de Chendi în ziarul *Tribuna*. Apelul adresat publicului, expus în cuprinsul articolului, fusese redactat și prezentat de Chendi în ședința comitetului societății din 23 octombrie 1895. O variantă puțin modificată a acestuia publică și Mircea Popa după *Registrul protocol al societății* (vezi *op. cit.*, p. 28, subsol).

Ziarul *Tribuna* mai prezintă însă și alte acțiuni publicitare ale lui Chendi, cum este „anunțul literar“ privind scoaterea unui almanah al societății, care să-i încununeze activitatea culturală. Iată textul acestui anunț, cu valoare biografică deosebită :

„Societatea de lectură «Petru Maior» a tinerimii universitare române din Budapesta, votînd în anul trecut școlar un nou regulament intern, a introdus în acesta, între alte hotărîri, și edarea unui *Almanah* din 5 în 5 ani, în care să se tipărească cele mai valoroase lucrări cetite și dezbătute în ședințele societății din acest interval.

În ședința sa din 27 februarie a.c., societatea, la propunerea comisiei literare și a comitetului administrativ, a votat în unanimitate și cu însuflețire executarea dispozițiunii regulamentare pentru aceasta și a însărcinat comisiunea literară cu redactarea *Almanahului*.

Comisiunea literară își ține de datorință a aduce această hotărîre a societății încă acum spre știrea și aprecierea obștei românești.

Acest almanah va cuprinde în sine o culegere de operate cetite în societate de la înființarea ei pînă astăzi, precum și acele lucrări pe cari P.O. membri onorari și fondatori ai societății noastre vor binevoi a ni le trimite, drept răspuns la invitațiile ce le vom distribui în zilele aceste.

Ideea tipăririi unui almanah din partea societății noastre nu e nouă. Deja acum zece ani, cînd societatea contemplantă o ser-

bare din incidentul intrării în anul al 25-lea al existenței sale, fusese sulevată această idee, ba încă încurseră chiar mai multe lucrări de la literați eminenți, de la mai mulți membri ai Academiei Române și de la alții. Dar ideea n-a putut fi întrupată atunci din cauze financiare, din lipsa totală de sprijin material din afară.

Aceste cauze ne inspiră și acum îngrijorare. De zece ani încoace însă opinia publică s-a schimbat, cărturarii noștri au dovedit tot mai mult interes și bunăvoință față de singurul palaradiu al tinerimii universitare române din Ungaria, și această împrejurare ne face a porni cu zel și curagiu lucrarea noastră și a fi cu încredere și nădăjduire în sprijinul românilor de bine.

Prin *Almanahul* nostru vom înaintea de toate a ne achita de o datorință ce ne-o impune sentimentul de grațitudine față de cei ce sprijinesc de ani de zile și cu drept cuvânt așteaptă fapte de la tinerime.

Prin *Almanah* dorim a ridica nimbul societății noastre; vom a adauge o pietricică la casa literaturii noastre.

Atîrnă de la bunăvoința obștei române cum va izbuti cu toate aceste și cum vom fi încurajați pentru alte investigațiuni în viitor.

Deocamdată aceste. Vom ține publicul român la curent cu decurgerea lucrării noastre, iar la timpul său vom lansa listele de abonament, cînd va fi timpul ca fiecare român să-și manifesteze iubirea sa către societatea «Petru Maior».

Budapesta, din ședința comisiei literare, ținută la 2 martie 1897.

Il. Chendi,
președinte.

R. Rudean,
referent.

(*Tribuna*, nr. 43, 23 febr. 1897, p. 30.)

Inițiativa publicării unui almanah al societății „Petru Maior” fusese luată, la propunerea lui Chendi, încă în ședința comitetului din 17 februarie 1897. Comisiei literare pe care o conducea i-a revenit sarcina de a aduna și selecta materialul depus de membrii societății și de a-și asigura, în același timp, colaboratori de prestigiu din afară. La 8 mai se primiseră pentru almanah câteva articole, printre care *Despre educația națională* de I. Slavici, *Zmeii în poveștile noastre populare* de At. Marienescu. Din păcate, almanahul n-a putut apărea din lipsă de colaborări de prestigiu mai întinse și de fonduri materiale. Ilarie Chendi părăsea Budapesta în mai 1898, rămînînd ca inițiativa sa să se realizeze abia în 1901, de către continuatori.

A apărut în *Telegraful român*, nr. 96 din 27 august/8 sept. 1896, cu semnătura *Il. Ch.*, de unde se reproduce pentru prima dată, în cadrul acestei ediții.

În *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcătuită de Vasile Netea, articolul acesta e semnalat greșit, ca apărut în ziarul *Tribuna* (vezi Ilarie Chendi, *Pagini de critică*, ed. cit., p. 593). În titlul articolului său, Ilarie Chendi reia, în traducere proprie, titlul cărții lui Stephan Ludwig Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürger* (*Lupta pentru întietatea limbii de stat în Transilvania*), apărută la Brașov, în 1842, în timp ce dieta din Cluj se pregătea să ia în discuție un proiect de lege în vederea legiferării limbii maghiare ca limbă de stat în Transilvania. Împotriva acestei hotăriri antidemocratice, s-a ridicat un val de proteste din partea intelectualității românești, căreia i s-au alăturat, între alții, episcopul Ioan Lemeni și profesorul sas, de mare suprafață intelectuală, Stephan Ludwig Roth (1796—1849), care a plătit cu viața atitudinea sa consecvent revoluționară, alături de poporul român asuprit. În pledoaria sa, scrisă cu multă vervă, Roth avea curajul să-și spună cuvîntul hotărît și limpede, revendicînd folosirea nestingerită, atît în viața particulară, cît și în fața organelor de stat, a oricăreia dintre limbile vorbite în Transilvania. Din teza egalității limbilor — preluată de Roth de la marele pedagog elvețian, Pestalozzi, al cărui elev a fost — rezulta, în mod firesc, ideea de egalitate a naționalităților, ceea ce avea să însemne, în clocotul evenimentelor revoluționare care se precipitau tot mai mult, recunoașterea drepturilor legitime ale românilor din Transilvania și pe planul folosirii limbii materne. Atitudinea lui Roth s-a bucurat de o largă simpatie în rîndul intelectualității românești a timpului. *Gazeta de Transilvania* recomanda cititorilor săi „această carte pentru adevăr la vreme ieșită și neapărat interesătoare, încît noi încă nu vom lipsi a scoate cite ceva dintr-însa în românește”. Conform promisiunilor, *Gazeta de Transilvania* publica în traducere fragmente din broșura lui Roth, apreciate drept „pretutindeni nimicitoare” pentru oponenți (Carol Göllner, *Stephan Ludwig Roth*, Editura militară, p. 56—60).

În continuarea acestei înalte tradiții se înscrie și articolul lui Chendi dedicat evocării cărții de mare răsunset al lui Stephan Ludwig Roth. Această evocare își avea rostul ei militant, activ, în condițiile accentuării, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, a jugului asupririi naționale, a tendințelor de deznaționalizare întreprinse de reacțiunea maghiară în Transilvania.

A apărut mai întâi în *Telegraful român*, nr. 130 — 135, între 19 și 30 noiembrie 1896, la o rubrică intitulată „Partea științifică și literară“.

În *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcătuită de Vasile Netea semnalarea acestui studiu se face greșit, ca apărut în *Tribuna*, Sibiu, 1896, nr. 131 — 135 (vezi *op. cit.*, p. 593).

Un studiu despre Lenau, avînd același titlu și semnătura *Il. Chendi* la sfîrșit, a apărut, într-o redactare puțin diferită, cu prescurtări, și în revista *Familia*, nr. 42 din 15/28 octombrie 1900, cu prilejul aniversării a 50 de ani de la moartea poetului. Despre Lenau întîlnim un studiu și în *Tribuna poporului* din Arad, nr. 197 și 198, din 22 și, respectiv, 24 octombrie 1900, la sfîrșit cu semnătura *Il. Chendi*, și în dreapta, în paranteză, cu indicația *Familia*. Confruntarea textelor ne arată că e vorba de reproducerea exactă a studiului din *Familia*. Același studiu, într-o formă prescurtată, fără citate în limba germană și fără trimiteri bibliografice la subsol, a mai apărut și în *Sămănătorul*, nr. 35 din 24 noiembrie 1902, cu prilejul aniversării centenarului nașterii marelui poet german.

În cuprinsul acestei ediții reproducem textul prim, cel publicat în *Telegraful român*, ca fiind cel mai amplu, mai bogat în citate și comentarii, precum și în trimiteri bibliografice. Spre deosebire de toate celelalte texte despre Lenau, acesta prezintă, într-o formă amplificată polemic, și o problemă mult controversată în epocă, și anume, a relației dintre poezia lui Lenau și a lui Eminescu.

„Anonimul din Blaj“ (Alexandru Grama), care făcea din Eminescu un simplu imitator al lui Lenau, este pus în opoziție cu opiniile despre poezia lui Eminescu ale lui Raicu Ionescu-Rion și C. Dobrogeanu-Gherea, care respingeau orice analogie a poeziei lui Eminescu cu cea a lui Lenau. Spre deosebire de toți aceștia, Chendi lansează ideea existenței unei identități de temperament între Eminescu și Lenau, care a dus la „atracțiunea reciprocă a două firi omogene“. Faptul că Ilarie Chendi era interesat de analogia dintre marele nostru poet și romanticul german îl dovedește și notița *Lenau și Eminescu*, reprezentînd prima sa colaborare la prestigioasa revistă *Convorbiri literare*. Redăm în continuare textul acesteia, pentru a fi integrat în dosarul problemei :

Tînărul critic german, d. Georg Adam, cunoscut mai ales din revista *Das literarische Echo*, în coloanele căreia în mai multe rînduri s-a ocupat de mișcarea noastră literară, publică în numărul din decembrie a.tr. al revistei literare *Der Türmer* din Stuttgart, un articol intitulat *Der rumänische Lenau*.

Ca îndemn i-a servit faptul împlinirii a 10 ani de la moartea poetului nostru Eminescu, «eveniment ce trebuia remarcat și de străini», căci — zice d. Adam — «Eminescu nu este numai o strălucită apariție și de o importanță deosebită în literatura română, ci chiar ca poet în genere și ca om, el este o figură dintre cele mai interesante și mai atrăgătoare».

Șchițînd apoi viața lui Eminescu, pe care în mare parte o cunoaște din *In Nirvana* d-lui Caragiale, amintiri cuprinse și în traducerile lui Rudolf Klein din «Universalbibliothek», d. Adam arată în cîteva propoziții analogia dintre Eminescu și Lenau. Analogia aceasta ar exista nu numai în soarta lor, în viața lor deosebit de bogată în dezamăgiri, ci și în creațiile lor poetice, care sunt pătrunse de «aceeași melancolie și de același dor de moarte».

Drept dovadă citează poeziile *Singurătate* și *Melancolie* în traducerile germane ale doamnei Mite Kremnitz și analizează pe larg *Luceafărul*, care «este cea mai caracteristică pentru poezia eminesciană, și anume, prin lirismul avîntat și delicat, prin adîncimea filosofică a gîndirii și prin farmecul ce i-l dă limba cea dulce și armonioasă.»

Nepretențios cum este, articolul d-lui Adam e o exactă și bună informare pentru publicul german care s-ar interesa de literatura noastră. Dar firește, întru cît Eminescu se poate numi «*Der rumänische Lenau*» rămîne încă o chestiune deschisă.

Ch.“

(*Convorbiri literare*, nr. 3 din 15 martie 1900, p. 256.)

TEATRUL ROMÂN

A apărut în *Telegraful român*, nr. 60 din 31 mai/12 iunie 1897, la rubrica de subsol „Foița“ și cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată în această ediție, după textul din *Telegraful român*. În *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcă-

tuită de Vasile Netea, articolul e semnalat greșit, ca apărut în *Tribuna* (op. cit., p. 593).

„Societatea pentru fondul teatrului român“, despre care e vorba aici, luase naștere în 1870, din inițiativa lui Iosif Vulcan, și desfășura o activitate bogată pe linia formării unei mișcări teatrale românești în Transilvania. Ea reușise să creeze un curent de masă în favoarea acestei idei, organizând așa-numitele „adunări generale“ ținute în fiecare an în diferite părți locuite de români. Acestea au ajuns cu timpul adevărate sărbători naționale, cu jocuri populare și reprezentații teatrale susținute de numeroase echipe de amatori. Prin contribuție publică, s-a ajuns la realizarea unui fond pecuniar de peste 130 de mii de florini dedicat mișcării teatrale. În ultimii ani ai secolului trecut această mișcare teatrală și-a lărgit mult sfera de activitate în domeniul editării de piese — originale și traduceri — pentru uzul echipelor teatrale de amatori, precum și a unui anuar în care să se reflecte activitatea societății, dezvoltarea mișcării teatrale.

Chendi, după cum se vede și din acest articol, a fost unul dintre cei mai fervenți susținători ai activizării mișcării teatrale românești în Transilvania, participând el însuși, ca elev și student, în cadrul echipelor teatrale de amatori, făcând traduceri, publicând articole de analiză a activității desfășurate. În continuarea articolului *Teatrul român* se află și amplul capitol dedicat mișcării teatrale în cadrul studiului monografic *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*.

„AS-TRA“ — TRA-RA-RA-BUM !

A apărut în *Telegraful român*, nr. 89 din 14/26 august 1897, la rubrica de subsol „Foița“, semnat *Fidelio*, cunoscutul pseudonim al lui Chendi.

Se reproduce pentru prima dată în această ediție, după textul din *Telegraful român*. În *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcătuită de Vasile Netea, articolul e semnalat greșit ca apărut în *Tribuna* (vezi op. cit., p. 593). Ironiile de aici ale lui Ilarie Chendi vizează, pe de o parte, măsurile stupide ale autorităților maghiare de a interzice cea de-a doua silabă din numele cunoscutei Asociațiuni transilvane pentru literatura română și cultura poporului român, iar pe de altă parte, exprimă starea de nemulțumire a tineretului intelectual față de slaba activitate pe care o desfășura pe atunci „Astra“.

„BIBLIOTECA NOASTRĂ“

A apărut în *Telegraful român*, nr. 94 din 28 august/9 septembrie 1897, la rubrica de subsol intitulată „Foița“, avînd la sfîrșit semnătura *I. Ch.* Se reproduce pentru prima dată în cuprinsul acestei ediții, după textul din *Telegraful român*. Și această scriere apare semnalată greșit în *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* (vezi op. cit., p. 593).

„FEMEIA NECREDINCIOASĂ“

A apărut în revista *Familia*, nr. 41, 42 și 43, între 24 octombrie la rubrica de subsol „Foița“ și cu semnătura *Il. Ch.* Se reproduce pentru prima dată în cuprinsul acestei ediții, după textul din *Telegraful român*. Articolul nu apare semnalat în *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* alcătuită de Vasile Netea.

COMEDIILE LUI I. L. CARAGIALE

S-a cetit în ședința festivă de deschidere din 10 octombrie 1897 a societății „Petru Maior“

A apărut în revista *Familia*, nr. 41, 42 și 43, între 24 octombrie și 7 noiembrie 1897, după care reproducem textul.

Amplul studiu al lui Chendi despre *Comediile lui I. L. Caragiale* a rămas necunoscut criticii și istoriei noastre literare, îngropat, ca și alte contribuții ale sale, în paginile ziarelor și revistelor vremii. Abia Vasile Netea reproduce acest studiu în volumul *Ilarie Chendi, Pagini de critică* (ed. cit., p. 541—554), iar în prefață se precizează: „Deși rămas necunoscut istoricilor literari, studiul lui Chendi despre marele dramaturg, ținînd seama de locul unde a apărut, reprezintă o contribuție remarcabilă în critica de debut a noului comentator“ (op. cit., *Introducere*, p. LV).

Studiul despre *Comediile lui I. L. Caragiale* reprezintă prima colaborare mai amplă, sub semnătură, a lui Chendi în paginile *Familiei*. Prezența penei sale în paginile publicației lui Iosif Vulcan se simte însă cu mult timp înainte. Încă în primul număr al revistei pe 1897, el publica, sub cunoscutul său pseudonim *Fidelio*, o „corespondență din Budapesta“ despre tinăra muziciană, moartă de timpuriu, Alma Dunca-Schiau, „cea mai ideală ființă

feminină ce am văzut și cunoscut vreodată". Tînărul comentator apelează apoi la elemente de mediu biografic, ceea ce aruncă o lumină interesantă, puțin cunoscută, asupra anilor săi de formație spirituală, în contact cu viața de pe marile scene ale Budapestei, ceea ce explică și interesul pentru capodoperele celui mai mare dramaturg român.

„Eu am cunoscut-o mai întii la un concert filarmonic din Budapesta. Eram dornic a vedea și asculta pe româncă mult și cu drag apreciată în foile de aici. Și n-am văzut un mai incântător tablou viu ca cu acest prilej: pe d-șoara Alma la forte pian — o palidă și fără de margini frumoasă vedenie. Era o ființă ideală cum îmi inchipuiam eu pe Iulia lui Shakespeare sau pe mădonele artiștilor italieni, o ființă cum numai în abstracțiune cunoaștem. Avea o talie de regină, corp zvelt, un cap de un îngeresc tip oriental, cu păr negru, buclat, cu ochi ce împrăstiau vrajă și încondeiați de frumoase sprîncene. În veșmîntul ei cel alb și cu pufurile ridicate semăna mult cu un seraf aripat... La acest concert m-am convins de forța așa-zicînd demonică de care dispune artistul față de public“...

Iată, din același articol, și unele aspecte valoroase pentru cunoașterea atmosferei de însuflețire patriotică în rîndurile tinerilor studenți români din Budapesta:

„Noi tinerii români am fost întotdeauna cu multă prevenire primiți de tînăra artistă. Îi plăcea mult să povestească cu noi despre neamul nostru, pe care îl iubea cu o patimă rară și a cărui muzică o cultiva cu predilecție. Simpatia față de noi a dovedit-o îndeosebi astă-iarnă, cînd a primit cu multă dragoste a coopera la serata literar-muzicală aranjată de societatea «Petru Maior» în seara de 1 decembrie. Înaintea întregului public român din Budapesta a cîntat atunci cinci piese, între cari și o compoziție proprie, *Fantazia românească*.

La banchetul care a urmat seratei, și-a dat expresie în cuvinte dulci iubirei sale față de neamul românesc din care cu mîndrie face parte și față de limba și muzica acestuia“ (*Familia*, nr. 1/1897).

În continuarea acestei prezentări, în multe numere ale ei, revista *Familia* publica o bogată corespondență a Almei Dunca-Schiau cu părinții pînă la moartea ei fulgerătoare. Este de presupus că de procurarea și aranjarea ei în paginile revistei să se fi ocupat tînărul Chendi. În orice caz, prin studiile și articolele publicate de el, începînd cu *Comediile lui I. L. Caragiale*, cît și prin condeiul lui Sextil Pușcariu, prezent și el în această perioadă la *Familia* cu ample studii despre dramele lui Ibsen, rubrica de

critică literară a revistei lui Iosif Vulcan cunoaște o veritabilă întinerire. Cu privire la această situație, Mircea Popa observă:

„Deși prima revistă literară serioasă a românilor ardeleni, *Familia* n-a avut multă vreme un oficiu critic permanent. Ceea ce s-a întreprins ani în șir de către I. Vulcan, Aron Densusianu și alți colaboratori mai mărunți și mai neînsemnați, în notițe și dări de seamă sporadice, nu se ridică cu mult dincolo de critica de înregistrare.

Abia în anii 1897—1898, prin pana agresivă și tincturată polemic a lui Il. Chendi, revista dobîndește un critic de formație. Il. Chendi a fost întiiul critic autorizat al revistei, care a reușit pentru o bună bucată de timp să ridice prestigiul literar al publicației. Lungile sale dări de seamă, comentariile avizate asupra literaturii române și străine, notele și foiletoanele sale de la rubrica «Salon» au fost urmărite cu interes de lumea literară a Ardealului, iar pseudonimul său «*Fidelio*» devenise familiar cititorilor foii“ (*Ilarie Chendi*, ed. cit., p. 37).

Conferința lui Chendi despre *Comediile lui I. L. Caragiale* mai prezintă și o altă semnificație. Publicarea ei în paginile *Familiei* este precedată de apariția, în numerele 39 și 40 pe același an, a reportajului *O vizită la Castelul „Iulia Hasdeu“*. Este singura semnătură pe anul respectiv a lui Caragiale în paginile *Familiei*. Apariția studiului lui Chendi și această semnătură nu pot să nu fie puse într-o semnificativă legătură, cît și faptul că lucrări de-ale lui I. L. Caragiale vor fi reluate în paginile revistei apoi din ce în ce mai des.

Penetrația lui I. L. Caragiale în Transilvania, avînd în centru studiul lui Chendi despre comediile sale, ar putea să formeze un capitol interesant de istorie literară. Spiritul acid, mușcător, al lui Caragiale la adresa realităților românești ale vremii era mai dificil de receptat de intelectualitatea transilvăneană cu o educație mai pragmatică, interesată mai ales de sublinierea aspectelor pozitive ale realităților din țara liberă. Nu întîmplător, însuși Chendi e nevoit să facă în introducerea la acest studiu o seamă de preparative în vederea pregătirii spiritelor pentru recunoașterea valorii comediilor lui I. L. Caragiale, iar în final să le aducă o seamă de obiecții, care se înscriu cu toate în cadrul acelorași dificultăți de receptare și recunoaștere. Pe aceeași linie este semnificativă și știrea „Caragiale localizat și respins la Lugoj“, care apărea în același timp cu studiul lui Chendi în paginile *Familiei*:

„Multe piese — aflăm din această știre — s-au localizat din limbi străine în limba română; nu s-a pomenit însă să se fi

localizat în românește o piesă românească. Acum s-a întâmplat și aceasta. Doi tineri au localizat în dialect lugojenesc piesa *O noapte furtunoasă* de Caragiale. Pentru ce? Desigur pentru ca publicul d-acolo s-o înțeleagă mai bine. O societate de mese-riși a și pus-o în studiu, voind s-o reprezinte. Dar atunci s-a constatat că fondul nu se potrivește; deci, precum aflăm din *Dreptatea*, inteligența română din Lugoj, întrunindu-se într-o conferință, a hotărât să nu sprijine întreprinderea cu piesa *O noapte furtunoasă*, «fiindcă piesa nu e acomodată pentru dile-tanți și prin cuprinsul ei nu poate promova nici cultura, nici morala». În urma acestei hotărâri, reprezentăția nici nu s-a ținut. Relatînd aceste, corespondentul adaugă: «A avut dreptate inteli-gența din Lugoj a veghea ca în numele românismului să nu se păcătuiască în contra moralei publice, și așa ar trebui să se procedă în toate locurile» (*Familia*, nr. 43, 7 noiembrie 1897).

Față de un asemenea mediu ostil creației lui I. L. Caragiale, atitudinea lui Ilarie Chendi reprezintă în mod evident un mare pas înainte. Este primul studiu transilvănean despre comediile lui I. L. Caragiale, iar după luările de atitudine ale lui Maiorescu și Gherea, cea de-a treia analiză pozitivă amplă a valorii ace-s-tora, cu unghiuri de vedere noi, cu o încadrare proprie, extrem de curajoasă a lor în context general românesc și universal.

Studiul despre comediile lui I. L. Caragiale mai prezintă și un alt aspect, ca și necunoscut în biografia spirituală a lui Chendi. El relevă un moment gherist în anii săi de formație. Chendi nu numai că preia opinia „eminentului nostru critic Gherea” cu privire la valoarea comediilor, ci îi aplică și metoda de analiză amplă, detaliată, a conținutului operelor supuse observației. De altfel, Gherea trece mereu în fruntea criticilor români, în multe din articolele lui Chendi din respectiva perioadă fiind citat înain-tea lui Maiorescu. Este semnificativ și faptul că Gherea apare prezent mereu în paginile revistei *Familia* din această vreme. Este de observat în acest sens un articol intitulat *Tranziție lite-rară*, semnat *Dima* (un pseudonim?), care debutează în același sens:

„De-o vreme încoace un curent nou literar și-a luat mersul la noi. Acest curent literar — bun, de altfel — fi datorit unui critic de mare preț, d-l Dobrogeanu-Gherea. D-sa în câteva arti-cole prin *Lumea nouă* a înfățișat scriitorilor noștri însemnătatea traducerii, în felul cum trebuie să se înțeleagă de toți“... (*Tran-ziție literară*, în *Familia*, nr. 12, 28 martie 1897).

Aceiași sînt termenii-cu care Chendi evoca activitatea lui Gherea și în 1906: „O parte mult folositoare a acestei activități, urmărită cu atenție de întreaga generație, cu toată opoziția ce se făcea în tabăra adversă, era însă nefîcșurată discuție asupra problemelor estetice sociale ce se agitau în acel timp în presa literară din Occident. Se făcu, cu acel prilej, pomenire și cititorii începuseră a se interesa de nume de autori, cunoscuți în alte țări, dar ignorați la noi. Și sub această înrîturire pornise o mișcare literară, al cărei rezultat a fost o serie de traduceri de romane, drame și studii străine“ (*Să nu ne îngrădim!*, în *Viața literară*, an. I, 1906, nr. 21, 21 mai, p. 1).

JULES VERNE: „CASTELUL DIN CARPAȚI“

Traducere de Victor Onișor. Cu o prefață de dr. E. Daian

Sibiu, 1897

Recenziune

A apărut în *Familia*, nr. 46 și 47 din 16 și 23 noiembrie 1897, semnată *Il. Chendi*. Se reeditează pentru prima dată în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Familia*.

Traducerea romanului *Castelul din Carpați* de Jules Verne în limba română era anunțată cu câteva numere înainte în paginile revistei (*Jules Verne în românește*, în *Familia*, nr. 42, 19 octombrie 1897).

Semnalăm faptul că opiniile despre traduceri din partea de început a articolului își au o corespondență interesantă într-un articol publicat anterior: *Tranziția literară*, semnat *Dima* (un pseudonim?), în *Familia*, nr. 12, 28 martie 1897, din care cităm:

„Se cer și traducerilor niște condiții pe cari trebuie să le îndeplinească: traducătorul să pătrundă în spiritul cărții și să o dea într-o bună limbă românească. În chipul acesta lucrările aduse vor prinde rădăcini în gustul public, se vor adopta ca un curent nou și trebuitor și în curînd vor revoluționa literatura foarte simțitor... Trecerea ce se face de la seceta de azi la un belșug de scrieri de valoare prin ajutorul traducerilor pare să fie un balsam neapărat peste ranele literaturii noastre și neapărat că ne găsim într-o vreme de tranziție foarte ciudată, deoarece tre-

buia ca evoluția literaturii originale să fie de la sine, nu prin introducerea unui element străin.

Și cu toate că chestiunea de față are și alte părți de care nu putem vorbi astăzi, totuși credem că îmboldirea făcută de d-l Gherea era la timp și necesară.

După cum vedem, autorul avea intenția să mai revină asupra problemei traducerilor, ceea ce se întâmplă în ampla recenzie la *Castelul din Carpați* de Jules Verne. „Îmboldirea făcută de d-l Gherea” se resimte și în activitatea de traducător a lui Chendi, foarte febrilă și diversă în această perioadă (*Sora Beatrice*, dramă în trei acte de M. Maeterlinck, *Ziua Învierii*, epilog dramatic în trei acte de H. Ibsen, *Ioan Botezătorul*, tragedie în cinci acte de H. Sudermann, toate traduse împreună cu C. Sandu și apărute mai întâi în *Familia*, în cursul anului 1900).

CÎND S-A NĂSCUT HEINE ?

A apărut în revista *Familia*, nr. 2 din 11/23 ianuarie 1898, la rubrica „Salon” și cu semnătura *Il. Chendi*.

Din acest studiu s-au păstrat două pagini de manuscris (p. 1 și 4), pe verso din manuscrisul unui text al lui Iosif Vulcan intitulat *La popor* (Biblioteca „Astra”, Sibiu, C. XII/8/inv. 2495). Pe prima pagină a textului lui Chendi este indicată cu litere roșii „Salon”, rubrica din *Familia* unde s-a publicat articolul. Se reeditează pentru prima dată, în cuprinsul acestei ediții, după textul din *Familia*.

Studiul *Cînd s-a născut Heine ?* este primul din ampla serie de studii și articole dedicate de Chendi lui Heine. El denotă, printre altele, o cunoaștere amănunțită și la zi a controverselor criticii germane cu privire la viața și activitatea acestui scriitor.

„TRILBY”

în traducere românească

A apărut în *Telegraful român*, nr. 31 din 17/29 martie 1898, la rubrica „Literatură” și e semnat *Il. Ch.* Se reproduce pentru prima dată, în cuprinsul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Telegraful român*.

D-L TIT MAIORESCU DESPRE NOI. TINERII NOȘTRI POEȚI

A apărut în *Familia*, nr. 18 din 3/15 mai 1898, la rubrica „Salon”, cu supratitlul *Cronică literară* și semnat la sfârșit *Il. Chendi*. Din acest articol s-au păstrat trei pagini de manuscris, pe contrapaginile unui manuscris al lui Iosif Vulcan, intitulat *Prin Dobrogea* (p. 4, 5, 11). Din articolul lui Chendi figurează aici pagina 1 (de început), pagina a 4-a și a 5-a (de sfârșit), cu semnătura lui Chendi și cu însemnarea „post-scriptum” :

„Te rog, d-le Vulcan, dacă-ți convin, dă-i drumul în numărul de sîmbătă.

Cu stimă, *I. Chendi*
Sibiu”

(Biblioteca „Astra”, Sibiu,
C. XLI/13/inv. 2360).

Paginile manuscris ale acestui articol al lui Chendi poartă pecetea unei elaborări febrile, literele sunt apăsate, contorsionate, cu numeroase ștersături.

În această ediție se reproduce, pentru prima dată, textul articolului apărut în revista *Familia*.

Articolul *D-l Tit Maiorescu despre noi. Tinerii noștri poeți* prezintă o importanță, am putea spune, capitală în evoluția criticii lui Ilarie Chendi. El orientează pentru mult timp această critică într-o direcție unitară, îi dă nerv, o obligă să fie consecventă cu sine în diversele ei forme de manifestare. Acest fapt poate fi urmărit în detalii pînă la marea împlinire a acestei perioade, și anume, amplul studiu monografic *Zece ani de mișcare literară în Transilvania (1901)*.

Într-un plan mai restrîns, articolul are o valoare deosebită fiindcă este primul din seria de polemici pe care Chendi o angajează cu revista *Convorbiri literare*. Ceea ce declanșează scînteietoarea vervă polemică a lui Chendi, necunoscută pînă atunci într-un plan mai larg, este articolul lui Titu Maiorescu, *În memoria unui poet bănățean : Victor Vlad (Delamarina)*, publicat în *Convorbiri literare*, nr. 2 din 15 februarie 1898. În introducerea la acest articol, Maiorescu expunea o seamă de considerații critice cu privire la evoluția literaturii române din ultimul timp. Fragmentul care declanșează polemica este mult mai amplu decît acela pe care îl citează Chendi. Îl reproducem aici în întregime pentru a se observa unele nuanțe ale disputei :

„De cînd s-au dus Creangă, Eminescu și Alecsandri, literatura lîncezește la noi. Ce e drept, cercetări istorice, filologice și din

științele fizice se fac acum mai cu temei, dar poezia, novela, comediile dispar. Caragiale, Delavrancea, I. Negruzzi nu mai scriu decât articole de ziare, Naum a îmbătrînit în Academie, Vlahuță de-abia s-a descurcat din *Vieța*, talentul lui Brătescu-Voinicști a amorțit, singur neobositul Duiliu Zamfirescu repercutează în romane și poezii impresiile din țara frumoaselor arte unde trăiește.

În curiosul ritm de urcare și coborîre prin care se manifestă la popoare mișcarea artistică, ca și cea religioasă, societatea românească, cu micul ei interes literar, a ajuns astăzi mai jos de nivelul mijlociu, e *in cadente domo*, cum se zice în astrologia medievală.

Dacă neamul românesc ar fi mărginit la cifra de 5 sau 6 milioane, precum e cel unguresc, o asemenea stare ne-ar apăsa ca o fatalitate, fără speranța îndreptării în prezent. Din norocire, noi suntem mult mai numeroși, și în această diferență cantitativă, câteva alte milioane de români sunt, prin vicisitudinile istorice, într-o situație destul de heterogenă pentru a permite oarecare varietate a vieții noastre culturale chiar în ceea ce privește ritmul relevat mai sus.

Tocmai în momentul cînd dincoace de Carpați par a fi sleit puterile literare după producerea relativ mare din anii 1870—1890, românii de dincolo primesc impulsivitatea dată de noi și continuă ei înșiși mișcarea. Poezia li se trezește «din somnul cel de moarte» în care o adînciseră cenușa etimologismului de la Blaj și pătura groasă a germanismelor, amîndouă dușmanele limbei populare. Deșteptată poate prin direcția critică a *Convorbirilor literare* și, în urma ei, prin discuțiile aprinse în societatea universitară «România jună» din Viena, solicitată apoi prin propaganda literară a *Tribunei* de la Sibiu (un merit al d-lui Slavici, care va îmblînzii întrucîtva judecata oamenilor nepărtinitori asupra agitării sale politice din Transilvania), întărită prin puternica influență a poeziilor lui Eminescu, tinerimea română de peste Carpați se înfățișează deodată cu deplina aptitudine de a simți și a intrupa frumosul în formele literare, deocamdată în poezia lirică, în balade și în romane.

Cea dintîi surprindere în această privință ne-au adus-o poeziile d-rei Lucreția Suci (mai pe urmă d-na Rudow), publicate într-o broșură de la 1889. E atîta adevăr al simțirilor în unele din ele și pe alocurea atîta naturalism senin, pînă aproape de libertatea antică, încît mica broșură de la 1889, cu toate defectele ei, merită să fie considerată ca primul simptom al renașterii de care vorbim.

Vin apoi, pe o scară mai întinsă, poeziile și romanele lui Ioan Popovici, *Din viața meseriașilor bănățeni*, simple povestiri de împliniri obișnuite, dar din mijlocul cărora se înalță încetul cu încetul o frumusețe sfioasă, cu atît mai încîntătoare cu cît e mai discretă. Moartea prematură a tăiat aici firul unei dezvoltări de o excepțională valoare.

Nu pot fi trecute sub tăcere nici alte încercări novelistice, d.e., cele din urmă ale d-lui Virgil Onițiu din Brașov.

Dar mai presus de toți stă incontestabil marele talent al poetului Coșbuc. Că s-a putut forma un asemenea poet în Transilvania (și relativ format precum apare astăzi ne-a venit el în 1890 de la Sibiu) este dovada cea mai sigură despre transmiterea și reînvierea mișcării literare în cealaltă parte a românimii.

«Relativ format», zicem noi. Căci la deplina formare, la acea înălțime a manifestării artistice la care urcase Eminescu nu a ajuns Coșbuc și nu credem că va ajunge vreodată. Coșbuc are prea puțină cultură generală, nu cunoaște destul nici istoria veche, nici societatea modernă, și cetirea pe apucate a traducerilor germane din limbi asiatice nu-i poate împlini lacuna. De aceea, cu toată magistrala stăpînire a limbei și cu toată minunata notă distinctivă a veseliei, d.e. în *Nunta Zamferei*, adeseori diformități, lungimi și repetiții, chiar în mult prețuita *Moartea lui Fulger*; de aceea și pericolul «clîșeului». Se vede că-i lipsește varietatea cunoștințelor și acea neobosită și nemiloasă cizelare care transfigurează pe cei pătrunși de sfințenia formei, precum a transfigurat pe Eminescu în epoca sa de maturitate.

Pe o treaptă mult mai jos, dar totuși pe una din treptele care duc la înălțimile artei, încolțise printre românii din Banat talentul unui alt tînăr, mort și el cu zile ca Popovici, de-abia ieșit din copilărie, neavînd timp să se formeze, rămas aproape necunoscut, dar meritînd să fie cunoscut, căci în felurile și dezordonatele încercări spre care l-a împins goana febrilă după ale artei este una care — deși prea puțin dezvoltată, de-abia indicată de el — introduce un element nou în mișcarea noastră literară: poezia dialectală.

Tînărul de care vorbim este Victor Vlad, ascuns în foiletoanele cîtorva ziare de peste Carpați sub pseudonimul Delamirina... (Titu Maiorescu, *Critice*, II, Editura pentru literatură, ediție de Domnica Filimon-Stoicescu, 1967, p. 381—383).

În fragmentul citat mai sus din Maiorescu se află nu numai ideea polemicii lui Chendi, ci și argumentele pe care le combate el punct cu punct. Interesant este de observat cum reușește să izoleze tînărul critic, dintr-un ansamblu unitar și coerent, ceea

ce la prima vedere pare de necombătut. Chendi aduce discuția pe terenul strict al deceniului ce se sfârșea, unde o fixase la un moment dat Maiorescu însuși („după producerea relativ mare din anii 1870—1890...“), dar o părăsise în favoarea unei viziuni mai largi a mișcării noastre literare, în care, evident, avea dreptate. Dovadă îmbogățirea continuă, cu noi argumente, în cadrul edițiilor de *Critice* a ideii enunțate aici.

Observând fisura între aprecierea literaturii transilvănene a momentului și posibilitățile virtuale ale dezvoltării sale, Chendi introduce, în locul privirii prea îngăduitoare a lui Maiorescu și a altora, atitudinea critică fermă în plan estetic („Mai întâi trebuie să ne ridicăm la sferele artei unde, durere, încă n-am ajuns“), ca singura poziție constructivă eficientă. Dacă luăm în considerație întreaga campanie polemică a lui Chendi desfășurată pe această linie în cadrul literaturii transilvănene dintre 1898 și 1901, de la acest articol până la studiul de sinteză *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, ni se impune analogia cu ceea ce făcuse Maiorescu însuși între 1867 și 1870. Chendi ne apare astfel, în ciuda atitudinii sale polemice față de marele dascăl, ca principalul continuator al spiritului acestuia în jurul lui 1900. De altfel, articolul acesta, care declanșează marile sale polemici ce vor urma, Chendi îl scrie pe un ton ponderat, cu elogii la adresa personalității lui Maiorescu, „unul dintre savanții noștri critici“, „eminentul nostru critic“, deși e foarte tranșant în diferențierea de opinii.

Ceea ce va fi supărat foarte mult la *Convorbiri*, provocând reacția polemică a lui M. Dragomirescu, va fi fost nu numai această diferențiere de opinii — care rămîne, cum s-ar spune, pivotul discuției — ci și o chestiune mai de adîncime umană, și anume, citarea lui Gherea în fruntea criticilor români, înaintea lui Maiorescu, prezentarea ideilor lui despre epoca literară a momentului, fără opoziție critică. Unele expresii precum „proletariatul literar“ sînt preluate în limbajul lui Chendi direct din studiul lui Gherea *Asupra mișcării literare și științifice*, apărut mai întâi în revista *Literatură și știință* (1893) și apoi în *Studii critice*, vol. III (1897), de unde tînărul critic și citează. Gherea este implicat în discuție și cu studiul despre Coșbuc, *Poetul țărănimii*, apărut în același volum III de *Studii critice* (1897) și unde se formulează opinii dure cu privire la lipsa de valoare a literaturii românești din Transilvania: „Pînă la apariția volumului *Balade și idile*, Coșbuc parcă nici n-ar fi existat, deși avea un trecut literar de zece ani și scrisese cele mai frumoase din minunatele sale poezii. Coșbuc, cu drept cuvînt, se plînge de

această ignorare, dar în cazul de față avem și noi justificarea noastră; el a scris și tipărit poeziile sale în Transilvania. Pînă la el însă și chiar după el, Transilvania nu ne-a dat mai nici un scriitor de talent, literatura originală de peste munți e aproape nulă și deci avem și noi dreptul să o ignorăm“ (C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice*, vol. II, E.S.P.L.A., 1957, p. 187).

Ideile lui Titu Maiorescu din articolul citat mai sus, formulate în 1898, au în subtext un aspect polemic față de ideile lui Gherea exprimate anterior, atît în ce privește cadrul general al dezvoltării literaturii noastre, cît și în aprecierea operei lui Coșbuc. Chendi înclină, deocamdată, după cum vedem, de partea lui Gherea, ale cărui idei pare a le și justifica prin analiza pe care-o face. De altfel, Gherea este citat elogios de Chendi și în studiul despre comediile lui Caragiale, precum și în cel despre traduceri. În paginile *Familiei*, unde se duce polemica, se mai poate remarca faptul că Maiorescu și direcția junimistă erau amplu comentate negativ prin vorbele lui Hasdeu, în reportajul lui I. L. Caragiale, *O vizită la Castelul „Julia Hasdeu“* (*Familia*, nr. 39 și 40/1897).

Prin intermediul aceleiași pene a lui Caragiale era scos în evidență Gherea, în trei numere consecutive din *Familia*. Începînd cu numărul 12 al revistei, din 22 martie 1898, se publica pe prima pagină ampla povestire a lui Caragiale *Două loturi*, sub titlul inițial *Două bilete pierdute*, cu dedicația „Lui Gherea“, dedicație reluată în fiecare număr, ceea ce e, evident, avea un efect propagandistic foarte mare. Faptul nu putea să nu energizeze la *Convorbiri*, în noua formație redacțională, diriguată de la distanță de Maiorescu.

În paginile *Familiei* (nr. 39 din 27 sept. 1898), chiar în perioada cînd se desfășura polemica lui Chendi cu Mihail Dragomirescu, se publica și amplul raport academic pe care l-a făcut Grigore Tocilescu volumului al III-lea din *Studii critice* de Gherea. Deși volumul era respins de la premiile Academiei Române, pe motive pe care și le va însuși chiar Chendi mai tîrziu, prezentarea volumului era în linii generale foarte elogioasă.

Toate acestea explică aerul de superioritate pe care și-l arogă în polemică *Convorbirile* față de *Familia*, socotită o „revistă veche, ce e drept, dar care n-a strălucit niciodată prin însemnătate literară“ (*Conv. lit.*, 1898, p. 479). În răspunsul său, Chendi va acuza spiritul arrogant, care depășea obiectul polemicii. *Familia* trecea în ochii celor de la *Convorbiri* drept o „sărmană cenușotcă“. Astfel ne apar evidente cauzele pentru care puținele observații critice pertinente ce le-a făcut Chendi au constituit doar

o scinteie lângă un butoi de pulbere, care a stîrnit la *Convorbiri* furtuna polemică susținută de Mihail Dragomirescu, tînărul adversar de principii al lui Gherea (a se vedea, pentru continuarea acestei polemici, articolul *Renaștere literară ?...*, în această ediție, p. 233—242 și nota aferentă, p. 460—465).

„CINTECE BĂNĂȚENE“ DE ENEA HODOȘ

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 101 din 30 mai 1898, la rubrica „Notițe critice“ și cu semnătura *ich*. Se reproduce pentru prima dată în cadrul unei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna poporului*. Articolul acesta, pe lângă valoarea lui polemică în sine, prezintă și o importanță biografică deosebită, deoarece deschide seria de ample colaborări ale lui Chendi la ziarul arădan, la care o scurtă perioadă (între sfîrșitul lui mai, cînd se întoarce de la studiile din Budapesta, pînă la sfîrșitul lui august 1898, cînd pleacă la București) Chendi a fost și redactor. Echipa redacțională era tînără, curajoasă, gata să se sacrifice în lupta pentru apărarea idealurilor naționale. Din ea făceau parte Gustav Augustini, „slovacul“, care l-a familiarizat pe Chendi cu munca redacțională, I. Russu-Șirianu, redactorul responsabil, care semna și *Leandru*, Sever Bocu, N. Oncu, V. Mangra, R. Ciorogariu. Orientarea ziarului o dădea I. Slavici, care colabora în paginile lui cu articole politice. Încurajat de firea prietenoasă a „solvacului“ și a celorlalți colegi de redacție, Chendi s-a acomodat repede. El a început să abordeze în paginile ziarului probleme de politică, limbă, literatură. „Pe lângă articolele semnate, multe dintre articolele de fond nesemnate îi aparțin cu siguranță, în ele făcîndu-se vizibilă orientarea spre activism, spre lupta deschisă pentru dobîndirea drepturilor social-politice“ (M. Popa, *op. cit.*, p. 36).

Și după plecarea lui la București (august 1898), Chendi rămîne unul dintre cei mai statornici și atașați colaboratori ai *Tribunei poporului* din Arad. Cu privire la colaborările lui Chendi la ziarul arădan, Mircea Popa, monograful lui Chendi, observă :

„Multe din articolele și portretele sale adunate în volume n-au savoarea, sinceritatea, spontaneitatea și forța unora din foiletoanele rămase pînă astăzi în paginile *Tribunei* din Arad, unde ideile se încrucișează și scapără de tensiunea înaltă la care au fost rostite, unde judecățile, caracterizările dense și sugestive au un farmec al lor aparte. Pentru a-l găsi pe Chendi trebuie să-l căutăm în aceste pagini de bătălie zilnică, de înfloritură

a gîndului de peste noapte, de efortare continuă de a imprima o direcție, un mod de a gusta literatura și o metodă de-a o face cunoscută publicului“... (*idem*, p. 135—136).

ȘOVINISM ÎN LITERATURA MAGHIARĂ

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 103 din 2/14 iunie 1898, semnat *ich*, de unde reproducem textul.

Cercetările din ultimul timp scot în evidență faptul că, în dezvoltarea criticii literare românești, Ilarie Chendi este printre primii care au acordat fenomenului literar maghiar o importanță deosebită, fiind un foarte bun cunoscător al acestui fenomen, prezentîndu-l cu obiectivitate și înțelegere publicului român. „Urmărind cu asiduitate tot ce apărea nou în știința și literatura maghiară — precizează în acest sens Mircea Popa în monografia sa (*op. cit.*, p. 201—202) — el remarcă interesul de care se bucură studiul etnografiei printre cercetătorii maghiari, cînd în acest sens lucrările lui Szendrei János despre *Portul unguresc în dezvoltarea sa istorică și Malonyai Dezső despre Arta poporului unguresc în comuna Calota și în Săcuime*. Cu ocazia unui turneu făcut la București în 1905 de către celebra trupă maghiară Fedák, Chendi are cuvinte de încurajare și apreciere pentru spectacolul *János Vitéz*, iar în 1910 apreciază tot cu astfel de ocazie piesa *Diavolul* de Molnár Ferencz. Laudă de asemenea inițiativa lui Goga de a traduce pe Madách, Ady sau Petöfi, denunțînd rătăcirea în care se aflau unii comentatori de a-l socoti, pentru această nobilă întreprindere, ca trădător. Punctul său de vedere în privința raporturilor literare româno-maghiare și l-a expus, de altfel, cu multă obiectivitate și simț de răspundere, încă din 1905, cu ocazia comentariului pe care-l făcea traducerii în ungurește a unor poezii de G. Coșbuc, făcută de publicistul maghiar Carol Révai. Il. Chendi atrăgea cu această ocazie atenția asupra greșelii care a persistat multă vreme în acest domeniu, de ambele părți, deoarece literatura nu trebuie confundată cu politica și nici nu trebuie să urmeze drumul acesteia, căci : «Prin nimic nu se poate contribui mai sigur la înlăturarea prăpăstiilor sufletești dintre două popoare ca prin literatură. Și e, hotărît, un semn bun al vremii că oamenii serioși de condei ridică chestiunea și o filmăcesc în acest mod».

Ignorarea cu bună știință a progresului literar al celor două popoare nu poate să ducă nicăieri. Prin eliminarea șovinismului

și naționalismului din domeniul culturii, cele două popoare trebuie să intre într-o nouă etapă a relațiilor lor, care să le permită o mai bună cunoaștere reciprocă și o colaborare pe calea progresului și a prosperității comune. Învățămintele trase drept concluzie de Chendi sînt edificatoare în acest sens: «Cîtă vreme există scriitori maghiari, cari în cadrul literaturii universale își au importanța lor, nu ne va împiedica nici o rezervă națională exagerată de a-i ceti și gusta, dacă operele lor sunt lipsite de tendințe periculoase nouă. Aceeași măsură și numai aceeași dorim să o vedem aplicată și de ei față de scriitorii noștri.» Aceasta ar da posibilitatea — după Chendi — să se demonstreze Apusului «că suntem două popoare accesibile pentru ideile de artă și progres; că fiecare își are cugetătorii săi, că fiecare posedă o limbă în care orice simțire și orice idee poate să ia întrupare».

Pe acest temei, Chendi a apreciat și cu alte ocazii opere și scriitori care erau purtători ai unor idei avansate, precum opera politică a lui Eötvös, ideile critice ale lui Ludovic Hatvany, cele ale publicistului Francisc Herczeg sau ale folcloristului maghiar Ács Károly. N-a putut însă să accepte tendințele naționaliste și răuvoitoare din opera unor scriitori maghiari (cazul operei lui Werner Gyula, intitulată *Mégyirrad még valaha*) (*Cînd zorii vor să vină*), pe care le-a supus unor critici nimicitoare și perfect legitime. Schimbul de idei și opinii, așa cum l-a înțeles Chendi, era menit să faciliteze un contact mai apropiat între cele două popoare, să faciliteze prietenia, înțelegerea și nu atitudinea dușmănoasă, injurioasă și jignitoare. (Vezi pentru această problemă și Mircea Popa, *Ilarie Chendi és a magyar irodalom* (*Ilarie Chendi și literatura maghiară*) — în *Nyelv — es Irodalomtudományi Közlemények*, XII, 1968, nr. 1, p. 91—98).

În legătură cu articolul *Șovinism în literatura maghiară*, Vasile Netea notează: „Devenit colaborator al *Tribunei poporului* de la Arad, [Chendi] publică și un vehement articol împotriva șovinismului constatat la unii scriitori maghiari, îndeosebi la romancierul Werner Gyula, care prin romanul *Mégyirrad még valaha* (*Va mai răsări odată soarele*) denaturase caracterul eroic al lui Avram Iancu și al revoluției românești de la 1848... Critica romanului lui Werner îi oferă totodată prilejul de a sublinia importanța literaturii de natură patriotică, afirmînd că «idealurile naționale au fost totdeauna și la toate popoarele un izvor nesecat de inspirație și creațiuni literare, în timp ce șovinismul reprezintă o degenerare a sentimentului național» (Ilarie Chendi, *Pagini de critică, Introducere*, ed. cit., p. XXI).

VICTIMELE MIZERIEI

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 104 din 3/15 iunie 1898, semnat Ch. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna poporului*.

În legătură cu acest articol, Vasile Netea notează: „Chendi se simțea îndreptățit să publice în 1898 un vibrant protest studentesc, intitulat *Victimele mizeriei*, dezvăluind neajunsurile și mizeriile îndurate de studenții români“ (*op. cit.*, p. XXI).

GIACOMO LEOPARDI

1798 — 1837

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 117 din 21 iunie/3 iulie 1898, semnat *ich*, de unde reproducem pentru prima dată textul într-o ediție a scrierilor lui Chendi.

Scriș cu ocazia aniversării centenarului nașterii lui Leopardi, acest articol este reprezentativ pentru modul cum înțelegea Chendi să cultive și să promoveze în cultura română marile valori ale romantismului. După cum subliniază cercetările din ultimul timp, romantismul italian, și o dată cu el Leopardi, se reflectă oarecum tîrziu în literatura română. Abia generația eminesciană repercutează traduceri și ecouri mai însemnate din creația lui Leopardi iar în domeniul criticii literare, aceste ecouri sînt posteminesciene și legate strîns de numele marelui nostru poet.

În studiul *Eminescu și poeziile lui* (1889), Titu Maiorescu face o comparație între cei doi poeți pe linia concepției despre «prototipul» femeii iubite, iar N. Petrașcu, în studiul *M. Eminescu* (1892), stabilește deosebirea între cei doi romantici, mai ales în privința atitudinii față de natură. Gherea îl alătură pe Leopardi filosofului german Schopenhauer în articolul *Decepționismul în literatură*.

Articolul lui Chendi despre Leopardi face parte dintre primele articole dedicate în întregime marelui poet italian. În el se reflectă deopotrivă ideea mai veche a criticii noastre literare privind asemănarea între Leopardi și Eminescu, precum și aceea a repercutării lui Leopardi de către Schopenhauer, idee de notorietate europeană, pusă în circulație de marele critic ita-

lian Francesco De Sanctis, prin studiul *Schopenhauer e Leopardi* (1858).

„CÎNTECE CĂTANEȘTI“

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 118 din 23 iunie/5 iulie 1898, cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Tribuna poporului*. Semnalăm faptul că o parte din ideile și citatele din acest articol se găsesc asimilate în amplul studiu *Zece ani de mișcare literară în Transilvania* (1901).

RENAȘTERE LITERARĂ ?

Răspuns d-lui Mihail Dragomirescu

A apărut în *Familia*, nr. 27 din 5/17 iulie 1898 și nr. 28 din 12/24 iulie 1898, cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Familia*.

Acest articol al lui Chendi este o ripostă polemică la articolul lui Mihail Dragomirescu: *Replike. D-lui Il. Chendi, asupra valorii literaților noștri actuali* (în *Convorbiri literare*, nr. 5 din 15 mai 1898), ca răspuns la articolul lui Chendi, *D-l Tit Maiorescu despre noi. Tinerii noștri poeți* (*Familia*, nr. 12 din 3 mai 1898). În lungul său articol scris, după cum se vede, foarte prompt, Mihail Dragomirescu îl tratează pe Chendi de sus: „Un tînăr critic ardelean — zicem tînăr pentru că dovedește oarecare neexperiență în aprecieri și pentru că, în același timp, scrie într-o limbă românească foarte deosebită de a bătrînilor scriitori ardeleni — relevează în *Familia* de la 3/15 mai a.c. articolul d-lui T. Maiorescu, în memoria unui poet bănățean și găsește că aserțiunile din acel articol în privința mișcării noastre literare actuale n-ar corespunde adevărului“...

După ce citează din ambele articole polemice elementele care intră în dezbateră — deosebirea de vederi între Maiorescu și Chendi în ceea ce privește aprecierea epocii literare, cu argumentele pro și contra — M. Dragomirescu intră într-o amplă discuție despre înțelesul noțiunii de mișcare literară: „Am vrea să stabilim, împreună cu d-l Chendi, ce se înțelege prin *mișcare literară*. Este evident, cred, și pentru noi toți, și pentru d-l Chendi, că nici mulțimea revistelor, nici a scriitorilor, nici a producțiilor de mîna a doua nu indică existența unei adevărate mișcări

literare. O asemenea mișcare numai atunci se produce cînd într-un centru oarecare și la un timp dat încep să apară lucrări care, prin fondul și forma lor, sunt în stare să deștepte entuziasmul cel puțin al iubitorilor și cunoscătorilor de literatură. Acest entuziasm al unei părți din public este adeseori însoțit de repulsiunea unei alte părți care, refractară la inovațiuni, ia o poziție vrăjmașă față de noii autori și de noile producțiuni. De aici se naște o luptă mai mare sau mai mică, între deosebiți admiratori și detractori ai noilor opere, pînă cîștigă chiar interesul unei părți din public care, de ordinar, este indiferentă la acest fel de chestiuni.“

M. Dragomirescu stabilește în continuare, prin deducții foarte alambicate, două feluri de mișcări literare: unele de mare intensitate și altele de mică intensitate. „O asemenea mișcare literară adevărată, dar de o mică intensitate, este mișcarea literară de care vorbește d-l Maiorescu la românii din Ungaria. Și s-ar putea lesne găsi cauzele pentru care această mișcare nu a avut pînă acum o mai mare intensitate. Românii din Ungaria sunt de la 1890 încoace cu deosebire încordați pentru susținerea luptei naționale în contra politicei de maghiarizare a guvernului ungar, tot interesul lor într-acolo e îndreptat; decît o poezie, o novelă, o dramă, care se poate inspira prea puțin sau chiar deloc dintr-o asemenea luptă, mult mai bine interesează un articol de gazetă sau o corespondență plină de sentimentele românești de care ne vorbește d-l Onițiu în *Epistola ad Corobetium*. Se mai adaugă apoi faptul că unii dintre producătorii meniți să alimenteze mișcarea au murit așa de tineri, iar alții și-au înstrăinat muza, înstrăinîndu-se de sfaturile la care admirabilii lor antecesorii se supuseseră. Și așa mai departe. Dar toate aceste cauze cari zădărnicesc intensitatea mișcării nu influențează decît puțin asupra calității ei. Ea e o mișcare adevărată. Și lăsînd la o parte pe Slavici, la care d-l Il. Chendi pe nedrept spune că «se provoacă» d-l Maiorescu (il rugăm să mai citească o dată articolul pe care-l critică) — toți ceilalți, și Lucreția Suci, și Ioan Popovici, și Onițiu, și Coșbuc, și Delamarina sunt reprezentanții unei adevărate renașteri literare, în niște provincii în care aproape timp de un secol nu scînteiasă aproape nici o simțire care să-și fi găsit formă literară.“

M. Dragomirescu intră apoi într-o discuție mai amănunțită asupra fiecărui scriitor citat de Maiorescu în articolul său. Primul dintre aceștia era Lucreția Suci. Noii convorbiriști, alarmați probabil de faptul că Lucreția Suci era o necunoscută pentru publicul cititor, iar „primul simptom al renașterii“ de care vorbea

Maioreescu se dovedea extrem de fragil, în numărul 3 din 15 martie 1898 al *Convorbirilor literare* publicau cinci „poesii de Lucreția Suciucă“, cu următoarea precizare: „În numărul trecut al *Convorbirilor literare*, d. Titu Maioreescu a pomenit în articolul său și despre poeta Lucreția Suciucă, foarte cunoscută scriitoare la români de peste munți. La noi însă, fiind prea puțin cunoscută, credem că facem un serviciu cititorilor noștri publicând aici câteva poezii din volumul său de versuri.“

Referința lui Chendi la Lucreția Suciucă era clar negativă: „o poetă a cărei muză de mult a încetat să cînte și să fie ascultată“.

În *Replikele* sale, Mihail Dragomirescu revine asupra acestui argument în termeni, deși amplificați, totuși extrem de labili și imprecizi: „E posibil ca d-na Lucreția Suciucă să nu mai scrie sau, dacă scrie, să nu mai fie ascultată. Cazul *Foaiei* sale literare e știut. Se poate ca d-ei însăși să fie de vină de aceasta, ca una ce, în loc să-și păstreze simplitatea de la început, a căutat să redea nebulozitatea complexă a unei simțiri, care n-are a face cu literatura. Acest lucru nu prejudecă nimic asupra faptului indubitabil că Lucreția Suciucă a scris câteva poezii foarte frumoase, poezii în care se vede altă simțire și altă cugetare decît cea banalizată de atîți poetaștri de la noi.“

Replica lui Chendi e zdrobitoare. El ridică problema la principiul greșit după care *Convorbirile* se arată prea mult preocupate pentru a scoate în evidență meritele celor ce se află în cercul lor: „nu este ocazie unde fie d-l Maioreescu, fie altul din jurul său să nu amintească și încerce a preamări produsele literare ale doamnei L. Suciucă. Înțeleg dacă ai găsit ceva bun în acele, sau dacă ai descoperit un talent în Popovici-Bănăteanul s-o spui o dată și să te bucuri de acest eveniment literar, dar să-i porți tot pe buze ca pe niște genii de ordine primă, să-i prezinți cu orice prilej ca stâlpi ai literaturii, pare-mi-se tot e prea peste normal.“

Singurul nume nou pe care îl aduce M. Dragomirescu pentru a susține ideea lui Maioreescu despre „renașterea literară“ transilvăneană, este Lucă Drugă, „care mai anii trecuți scria la *Dreptatea* din Timișoara“. După care continuă: „E o simțire originală la acești autori, este o limbă, este o formă — o formă de sine stătătoare și o simțire care nu seamănă nici cu a literaților noștri de aici, nici cu a scriitorilor ardeleni mai vechi. E ceva nou, care — în mijlocul celorlalte producțiuni amintite — tot așa de noi în felul lor, deși cu altă putere și cu altă comprehensiune, ne fac impresia unor noi vlăstare, care cresc din rădăcina arsă

de seceta înțepită a altor griji, din sufletul românesc. Unele din aceste vlăstare n-au avut destulă putere, s-au uscat înainte de a se împodobi cu frunze și flori bogate. Dar această încolțire, această vegetație sporadică arată clar că în curînd altele vor urma și că, desigur, acestea fiind mai bine pregătite, vor avea mai multă putere să-și respire sub cer, pentru admirația și pentru mărirea încrederii noastre în viitor, viața puternică ce se ascunde în nepătrunsul sufletului românesc“...

Deosebiri de vederi față de Chendi stabilește M. Dragomirescu și în ceea ce privește aprecierea scriitorilor din „regat“. Pe cînd aici Chendi vedea o „mișcare literară“ mult mai puternică și de un nivel mult mai înalt decît în Transilvania, M. Dragomirescu, dimpotrivă. „Caragiale — spune Dragomirescu într-un mod simptomatic pentru antipatiile de grup, pe care Chendi le dezvoltă cu precizie în răspunsul său — și-a avut apogeul, acum e în «cadente domo» și nu de la dînsul vor aștepta să reinvieze o nouă mișcare literară... Scrierile de azi ale lui Caragiale sunt departe de a fi nervul unei mișcări literare.“ Duiliu Zamfirescu este socotit încă „la începutul frumoasei sale cariere literare. Duiliu Zamfirescu n-a produs încă opera care să determine o nouă mișcare literară... Și dacă scoatem pe Caragiale și pe Duiliu Zamfirescu, cu ce mai rămînem? Cu Stavri? Cu Gheorghe din Moldova? Cu Stăncescu? Cu R. D. Rosetti? sau cu cei ce se cuprind în etcaeteri d-lui Chendi?... Nu, d-le Chendi! Nici cei citați de d-ta, nici cei uitați de mine în mișcarea literară nu contează! Toți, cu toții sunt *dii minorum gentium*. Au unii o umbră de calitate, alții alta... Chiar faptul că nu pot fi clasificați cu înlesnire ne arată îndestul că nu avem de la dînsii ceea ce nu pot da — elementele unei adevărate mișcări literare.“

În încheierea lungului său discurs critic, M. Dragomirescu atacă problema și la un mod direct, personal, arborînd aerul conferențiarului „*ex cathedra*“ pe care-l surprinde Chendi în răspunsul său: „D-nul Chendi — dacă d-sa este același cu vicepreședintele secțiunii literare a societății «Petru Maior» — trebuie să fie foarte tînăr, student încă pe băncile Universității din Pesta. Articolul d-sale apoi mai dă pe față, în ce privește aprecierea deosebiților noștri scriitori, o inexperiență de începător — și astfel n-ar fi meritat nici un răspuns, cu atît mai mult cu cît e publicat în *Familia*, o revistă veche, ce e drept, dar care n-a strălucit niciodată prin însemnătate literară. L-am fi trecut cu vederea, cum trecem atîtea altele și cum l-am trecut și pe acela

al unui tînăr scriitor — tot student — care-și ia aere de critic în coloanele unui ziar politic foarte răspîndit la noi. Nu l-am trecut cu vederea și i-am răspuns pentru că d-l Ilarie Chendi scrie bine, ușor, are oarecare agerime critică și se poate ca în viitor să devină un foarte bun critic, și în «lipsa de control» și de «spirit critic» a publiciștilor ardeleni, de care pe drept se plînge d-nul Chendi, cuvîntul d-sale bine cugetat și avînd forma distinsă pe care o are de pe acum poate cu timpul deveni un arbitru în mișcarea literară a românilor din Ungaria. În acest caz ar fi prudent, și pentru rolul d-sale și pentru succesul mișcării, ca d-sa să se pătrunză din vreme de spiritul literaturii în genere și de spiritul literaturii noastre în special, pentru ca judecata sa să nu aibă nevoie de corective ca acelea indicate prin acest articol. Acum cînd scriitorii ardeleni au început să înțeleagă frumusețea limbii poporului, cînd au lăsat germanismele și latinismele și sunt în stare să-și îmbrace sentimentele în forme așa de curate cum sunt acelea în care mulți și-au îmbrăcat cuvîntările ținute sau articolele scrise cu ocazia sărbătorii de 3 mai; cînd potrivirea dintre fond și formă a izbutit să se facă — un critic venit să serve de regulator al producțiunii literare de acolo trebuie să aibă mai multă încredere în valoarea sentimentelor noi ce ies la iveală în acea parte a poporului român, decît banalitatea sentimentală a mediocrităților de aici; și-i trebuie multă circumspecțiune în judecarea și alegerea modelelor. Iar acest articol a fost scris tocmai cu gîndul de a da o impulsivă nouă și salutară simțului de orientare a tînărului critic. Numai de nu ne-ar interpreta rău intențiunea !"

Am prezentat pe larg articolul lui M. Dragomirescu pentru a se vedea mai clar obiectul polemicii dintre el și Chendi, deosebiri de opinii ale acestuia din urmă față de cele profesate la *Convorbiri literare*. Într-adevăr, Chendi venea cu o viziune nouă asupra literaturii în general și a literaturii române în special. El opune — după cum vedem — un spirit viguros, înnoitor, față de cel ce domnea în perioada respectivă la *Convorbiri literare*. În locul îngăduinței de grup, el opune rigoarea valorii. Apare evident că noul critic pornea de la exigențe asemănătoare cu acelea cu care, la începutul activității sale, Maiorescu însuși își croise drum în cîmpul literaturii române. Aceste principii erau ale realismului și rigorii față de produsele literaturii, și nu ale automulțumirii pe care o va identifica foarte precis în sînul „Astrei”: „Oare nu e mai corectă procedura a releva defectele de tot modestei noastre literaturi decît a scoate la iveală cîteva apa-

riții îmbucurătoare, cum fac *Convorbirile*, și a face tărăboi în jurul lor, alcătuiind astfel legenda renașterii literare ?"

Apare iarăși evident că în aplicarea acestor idei ale exigenței și ale privirii critice lucide, Chendi avea motivații cu totul diferite față de acelea ale noilor convorbiriști. De la discutarea și rediscutarea fiecărui scriitor relevat de Maiorescu și M. Dragomirescu, Chendi ajunge repede la deosebiri de principiu față de critica de la *Convorbiri literare*. Ele vizează o problemă fundamentală, cum e relația literaturii cu politica și mediul social în care se manifestă. În această direcție el se arată a-și însuși principiile lui Gherea, pe care, de altfel, îl și citează în cuprinsul polemicii, chiar la acest paragraf. O astfel de precizare îl aruncă pe Chendi în mod evident în tabăra adversarilor declarați ai orientării junimiste. Este motivul pentru care, după ce, în finalul „replivelor“ sale, M. Dragomirescu i se adresase lui Chendi într-un mod extrem de măgulitor, recunoscîndu-i calitățile de critic, posibilitatea de a deveni arbitru în aprecierea literaturii ardeleni, găsește de cuviință să i se adreseze din nou, plin de aroganță și dispreț, doar la poșta redacției.

În finalul polemicii sale, Chendi atinge și o chestiune delicată atunci cînd se întreabă ce l-a putut determina pe Maiorescu să supraliciteze calitățile literaturii transilvănene de la sfîrșitul secolului trecut. Cauza fiind de ordin psihologic, tînărul critic o descopere ca un medic prin palparea în treacăt a locului dureros: „poate nemulțumirea sa pentru scriitorii de dincolo“. Polemica Gherea-Maiorescu avusese un asemenea efect, al polarizării cu precădere a scriitorilor la opiniile contrare maiorescianismului. Ea se prelungea acum, după cum vedem, în forme noi și cu efecte neașteptate pe teritoriul transilvănean.

EPIGONII CIPARIENI

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 152 din 12/24 august 1898, semnat *Il. Ch.* Se reproduce pentru prima dată în această ediție, după textul din *Tribuna poporului*. Acest articol se înscrie cu vervă scînteietoare în cadrul polemicii lui Chendi cu Maiorescu și urmașii lui de la *Convorbiri literare*, demonstrîndu-le elocvent prezența încă a etimologismului în viața culturală a Transilvaniei.

CARAGIALE ȘI TEATRUL NAȚIONAL

A apărut împreună cu două recenzii (*uDin lumea de azi*, *nuvele de P. Macri, Revista literară „Actualitatea”*) în *Tribuna poporului*, nr. 175 din 17/29 septembrie 1898, semnat *ich*. Se reproduce pentru prima dată în această ediție, după textul din *Tribuna poporului*.

Acest articol prezintă o importanță de ordin biografic. Este prima corespondență de critic literar a lui Chendi abia sosit în capitala României. La sfârșitul lui august avusese loc trecerea lui peste Carpați, „prin vama cucului”, după cum relatează el însuși (*Tribuna poporului*, nr. 177, din 20 sept./2. oct. 1898). La 15 septembrie se realizase angajarea lui la Biblioteca Academiei Române, cu sprijinul lui Ion Bianu, directorul marii biblioteci.

După cum se vede din acest articol, Chendi se afla în perioada tatonării atmosferei culturale bucureștene. Cele trei știri pe care le comentează el aici sînt luate, nu întimplător, din trei domenii diferite, avînd însă un punct de vedere unitar, și anume, noutatea informativă, cu caracter ziaristic. Chendi se dovedește un ziarist remarcabil, cu intuiția precisă a interesului prioritar al cititorilor ardeleni pentru viața culturală (chiar de cancan) din capitala României.

ÎN ATENȚIUNEA ÎNVĂȚĂTORILOR

„Cartea premiantului și a școlarului în vacanță” de C. Manoilescu, C. Zaharia și Victor Munteanu

Iași, 1898

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 191 din 10/22 octombrie 1898, cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Tribuna poporului*.

Acest articol face parte, după cum se vede, dintre materialele rămase în redacția ziarului înainte de plecarea lui Chendi la București. În paginile aceluiași ziar găsim multe texte anonime dedicate cărților școlare, importanței pe care o prezintă acestea în dezvoltarea învățămîntului și culturii naționale, în cultivarea limbii române. Spre a ilustra această situație extragem un articol publicat anonim numai cu cîteva luni înainte. El aparține, credem,

tot lui Chendi. Atît structura de idei, cît și stilul pledează în acest sens. Motivul ne semnării este explicat într-un fel prin interdichia obiectului la care se referă. Textul însuși, pe care îl reproducem în continuare, reprezintă un document de epocă și are o incontestabilă valoare :

„Limba română”

Am primit zilele aceste la redacție patru voluminoase cărți de școală de la același autor, luat altminteri la țintă de turcii noștri. Toate patru se refer la studiul *limbei române* în școlile primare și cele secundare. Despre felul cum sunt întocmite aceste cărți ne dispensăm să stăruim anume. Pentru că un bărbat de școală ca d-l Ioan Manliu — căci despre cărțile d-sale e vorba — după o muncă de aproape treizeci de ani, depusă îndeosebi întru cultivarea în școli a limbei române, nu are nevoie nici să fie lăudat, nici ca într-o recenziune ziaristică să fie recomandat. D. Manliu este premiat al Academiei Române. Cei cari se ocupă mai dinadins cu studiul limbei române l-au recomandat ca autoritate care-și are locul său bine fixat în istoria culturală română, iar cărțile d-sale sunt poate cele mai răspîndite în școlile din România. Cît pentru Ardeal și Ungaria, cea mai deplină recunoștință i s-a adus chiar de unguri, cari *i-au oprit* aici cărțile, pentru cuvînt că *prea exală din ele sentimentul național*...

Tocmai pentru aceasta însă noi atragem îndeosebi luarea-aminte a tuturor amicilor școlii române să-și procure aceste cărți (e *mod*, cu toate că debitul poștal li s-a detras din partea guvernului unguresc).

Povățuitorul studiului limbei române (București, Editura Socec et C.), un volum de 710 pagini (costă trei lei), pentru învățătorii noștri ar fi de un preț nespus. Iar cît despre *cărțile de cetire* (pentru toate clasele liceale), ele sunt o lectură plăcută și folositoare nu numai pentru elevi, dar aici, în țara noastră, unde avem nenorocirea să fim chinuiți cu limba ungurească, unde atît de puțin avem norocul să putem învăța în licee românești, ele ar fi cu adevărat *mintuitoare*. Ar fi destul — și-ar fi un mare cîștig — cînd tinerii români crescuți prin licee maghiare ar ceti toți aceste cărți, după cum s-ar face un mare salt înainte cînd ele s-ar introduce și în familiile române, mai ales în sînul acelor cari, în loc de a ceti românește, cultivă literatura maghiară.

Iată de ce.

D. Manliu ne înfățișează în cărțile d-sale de cetire piese alese din toți autorii români, dintre cari, la noi, mulți nici din nume nu sunt cunoscuți. Cronicarii, despre cari Eminescu cîntă cu atîta însuflețire, vitejii cari formează epoca de mărire a neamului românesc, toți, toți ne trec pe dinainte. Strein să fii, și cetînd file atît de frumoase, prinzi dragoste pentru poporul atît de bogat în viața sa națională. Ni se dau apoi piese alese privitoare la solul pe care trăim, descrieri de moravuri, în sfîrșit, tot ce în istoria literaturii noastre trece drept cap d'operă și oglindează întreaga noastră viață națională.

Cu alte cuvinte, d-l Manliu caută prin cărțile sale nu numai să dea *instrucțiune*, dar mai presus de toate urmărește un scop înalt, să dea *educațiune*, și anume, *educațiune națională*!

Pentru cei ce vor să cunoască apoi fazele interesante prin cari a trecut studiul limbii române chiar în România, să cunoască stadiul actual precum și tendințele privitoare la viitor, va fi apoi o lectură dintre cele mai edificatoare *prefața* (de 26 pagini) de la *Povățuitor*...

Intr-însa d-l Manliu nu numai combată mai multe scăderi ce a observat în cariera sa de profesor, dar și arată calea pe care urmînd se va putea da un impuls mai puternic nu numai studiului limbii române, dar, mai presus de toate, *educațiunii naționale*, care trebuie să fie *preocuparea continuă și cea mai de căpetenie a tuturor școalelor române*.

Înțelege deci orișicine și valoarea și importanța acestor opere cari, dacă în România sunt apreciate, la noi cîștigă cu atît mai mult în valoare cu cît dintre profesorii noștri, chiar dacă se găsesc bărbați iscusiți de școală, pentru anume motive *nu pot* să dea în cărțile lor file scumpe și de un colorit național atît de intensiv cum cu atîta îmbelșugare o face aceasta d-l Manliu în cărțile d-sale, asupra cărora vom mai reveni" (*Tribuna poporului*, nr. 121 din 27 iunie/9 iulie 1898).

TRAIAN DEMETRESCU

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 198 din 20 oct./1 noiembrie 1898, cu semnătura *ich*. Scris la doi ani de la moartea autorului și la puțin timp de la sosirea lui în București, articolul reflectă, pe de o parte, simpatia lui Chendi pentru cercurile socialiste în care și-a desfășurat activitatea în ultimii ani de viață Traian Demetrescu, pe de altă parte, față de vocația înnoitoare a poeziei acestuia, de orientare presimbolistică, orientare pe

care Chendi o apăra, în aceeași vreme, împotriva lui Gherea (vezi articolul *Dulcea sinamăgire*).

Interesant este și faptul că Traian Demetrescu rămîne o simpatia stabilă a lui Chendi. Asupra poeziei lui criticul va reveni, cu texte diferite și cu judecăți schimbate negativ, în volumul *Impresii* din 1908 (p. 202—205) și în *Schițe de critică literară*, pregătit în timpul vieții și publicat — postum — în 1924 (p. 62—63). În acest volum reproducem textul din *Tribuna poporului* (1898), dînd posibilitatea să se observe mai bine modul cum s-a conturat profilul critic al lui Ilarie Chendi în anii săi de formație literară.

CRITICĂ, REPLICĂ, DUPLICĂ...

A apărut în *Familia*, nr. 49 din 6/18 decembrie 1898. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții, după textul din *Familia*. Reprezintă o continuare a polemicii anterioare din *Renaștere literară*? cu M. Dragomirescu, care-i răspunsese anonim și în mod jignitor la „Poșta redacției“ din *Convorbiri literare* (nr. 10 din 15 octombrie 1898): „I. Chendi, Oradea Mare. — La toate se poate răspunde — chiar și la necuviințe — numai la absolutele confuzii, nu“.

„Absolutele confuzii“ pe care le deplînge, anonim, M. Dragomirescu privește apropierea concepției despre literatură a lui Ilarie Chendi de programul critic al lui C. Dobrogeanu-Gherea. A fi intrat în polemică deschisă pentru astfel de probleme ar fi însemnat dezvoltarea unui aderent tînăr al criticului de orientare socialistă. Altfel, afirmația anonimă a lui M. Dragomirescu de la poșta redacției pare absurdă și nejustificată. Chendi o exploatează din plin în răspunsul său, dezvoltîndu-se la tînărul critic ardelean un adevărat demon polemic.

Cu privire la cele două articole polemice cu M. Dragomirescu, Vasile Netea observă: „Gustul polemicii, care-l va domina de aici înainte cu o adevărată voluptate, îl îndeamnă pe Chendi să continue discuția prin alte două articole — *Renaștere literară*? *Răspuns d-lui Dragomirescu și Critică, replică, duplică*, care, dacă îi vor atrage aprecieri mai puțin favorabile din partea *Convorbirilor*, vor fi însă revelatorii pentru orientarea sa socială și națională“ (*op. cit.*, p. XLI).

Faptul că polemica dusă de Chendi cu *Convorbirile literare* — implicîndu-l și pe C. Dobrogeanu-Gherea — în jurul problemelor literaturii române din Transilvania s-a bucurat de un ecou deosebit în rîndul intelectualității ardelenice îl dovedește, între al-

tele — după cum sublinia Chendi însuși — seria de discuții purtate în sînul „Astrei“. La adunarea generală a „Asociațiunii din acel an, care a avut loc la Beiuș, între 27 și 28 august 1898, toate rapoartele prezentate anterior în presă s-au votat prin ridicare de mînă, numai raportul despre „producțiunea noastră literară“ a necesitat discuții speciale, la cererea vicepreședintelui Ilarion Pușcariu, după cum aflăm din reportajul *Tribunei* din 29 august 1898. Deși aceste „discuțiuni“ nu le găsim publicate în presa vremii, este grăitor, pentru polemica dezlănțuită de Chendi, însuși așa-numitul *Raport al secretarului I (Corneliu Diaconovich) despre producțiunea literară română din patrie în timpul de la 1 iulie 1897 la 1 iulie 1898*, prezentat Adunării generale de la Beiuș din 27—28 august 1898.

Din acest lung raport, publicat, sub titlul prescurtat *Producțiunea noastră literară*, în paginile ziarului *Tribuna*, nr. 173, 174, 175 și 176, între 23 și 26 august 1898, cităm în continuare o seamă de fragmente edificatoare pentru modul cum a fost receptată polemica respectivă :

„În general — ne spune C. Diaconovich — producțiunea literară română dincoace de Carpați, în timpul de la 1 iulie 1897 pînă la 1 iulie 1898, arată un progres relativ destul de îmbucurător. În comparație cu anii premergători, această producțiune, atît cu privire la numărul, extensiunea și tirajul, cît și cu considerare la valoarea internă a operelor publicate, este în continuă creștere și dezvoltare.

Constatînd acest fapt, nici pe departe nu am voit să afirmăm că mișcarea noastră literară s-ar afla în stare de înflorire. Din contră, pentru un popor trecut peste începuturile culturai sale și înzestrat cu calitățile intelectuale și puterea numerică a elementului român din această patrie, o producțiune literară ca a noastră între împrejurări normale ar trebui taxată, atît după cantitate, cît și după calitate, ca o stare de secetă și stagnațiune. Progresul îmbucurător remarcat de noi însemnează deci numai atît : că am început a ne redestepta din letargia literară în care căzuserăm în deceniile din urmă și că înaintăm cu pași tot mai mari și mai siguri spre o stare mai corespunzătoare trebuințelor și aspirațiilor noastre, ca element de cultură.

Cifrele și datele ce le vom înșira mai jos despre producțiunea literară a anului trecut credem că ne îndreptățesc la această aserțiune, care ni se va prezenta îndestul justificată, dacă vom ține cont de piedicile mari și multe ce se opun dezvoltării literaturii noastre și dacă vom compara rezultatele realizate de noi cu cele obținute de alte elemente mai favorizate de soarte, și

îndeosebi și de frații noștri de dincolo, cari în statul lor național se bucură în abundență de cele mai principale condițiuni pentru dezvoltarea culturai și literaturii lor naționale.

Ne îndeamnă la această observare mai ales împrejurarea că mai deunăzi un celebru critic transcarpatin, apreciînd talentul și lucrările unui poet român de origine din Transilvania, s-a văzut îndemnat a susține : că frații noștri de dincolo adevărat că au ignorat literatura română de dincoace, dar au fost în drept a o ignora, pentru că la noi de fapt nici nu există mișcare literară. Nu încape îndoială : ignoranță e la mijloc. Credem anume că observarea criticului de dincolo își are originea în absoluta necunoștință a stărilor asupra cărora se pronunță ; el nu cunoaște nici ceea ce mișcarea noastră literară de fapt produce, nici greutățile cu care are să se lupte, și peste aceste, nu ține cont de slăbiciunile proprii.

Ne putem însă dispensa de la combaterea acestui mod de apreciere a lucrării noastre literare, pentru că nu prezentă decît numai o părere izolată. Vedem anume că producțiunea literară a românilor de dincoace este apreciată de frații noștri de dincolo, și mai ales de cercurile cari cunosc și știu ține cont de stările noastre, cu multă simpatie și bunăvoință, ba uneori este taxată cu mult mai sus decît o taxăm noi. Știăm cum în timp recent, o revistă de la noi, cu o modestie în cazul concret pe deplin justificată, a declinat de la sine onorul ce ni s-a făcut de la un loc, fără îndoială competent, întru aprecierea lucrării noastre literare, și știm cît de mult ne-au surprins verdicturile Academiei Române, prin cari au fost premiate în anii din urmă scrieri de origine ciscarpatină.

Dar aprecierile noastre se bazează pe considerațiuni mai reale și nu pe simple manifestațiuni de simpatie. Știm cît de multe și mari sunt greutățile cu cari se luptă mișcarea noastră literară. Un element în sine mic, de abia 3 milioane de suflete, popor sărac agricultor, în mare parte analfabet și lipsit aproape cu totul de clasa de mijloc, care pretutindenea este cel mai puternic sprijin al literaturii, nu avem instituțiuni mari și bogate, cu menirea de a înainta lucrarea noastră culturală, nu ne bucurăm pe acest teren de sprijinul statului, ci din contră avem să luptăm cu un curent de-a dreptul inamic literaturii noastre. Tinerimea noastră, în cea mai mare parte, este crescută la institute străine și de la băncile școalelor elementare pînă la terminarea studiilor academice — cu puține excepțiuni — nici nu se mai întilnește cu cartea românească, ci trebuie să-și petreacă

timpul cu învățarea limbilor străine, în care este necesitat a-și face toate studiile.

Din un asemenea mediu se recrutează la noi contingentul autorilor și spriginitorilor literaturii române. Și cu toate acestea, noi analfabeții și săracii, noi cei maltratați și lipsiți de școală românească, cari formăm numai un mic fragment din marea familie a națiunii române, avem un bilanț negativ în comerțul de cărți românești, încât dăm mai mult sprijin decît primim literaturii române din afară, și îndeosebi celei din regatul român, care, deși dă liberă intrare chiar și celor mai infecte produse ale literaturii străine, s-a îngrădit de dragul unor interese particulare și cu totul secundare, cu vamă grea în contra scrierilor românești de la noi — dăm românilor de dincolo, de un lung sir de ani neîntrerupt, un contingent destul de însemnat de puteri talentate și viguroase pentru toate ramurile lucrării lor literare și științifice și, pe lângă toate acestea, mai dispunem, chiar și acum, în timp de secetă și stagnațiune, de forțe suficiente pentru a susține o mișcare literară, care, în termen mediu, produce tot la trei zile o nouă carte românească. [...]

Literatura frumoasă, după cum am amintit mai sus, a luat în anul din urmă avîntul cel mai îmbucurător. Producțiunea acestui ram, care de un timp încoace decăzuse în modul cel mai îngrijorător și abia mai număra cîteva scrieri mici populare și traduceri de valoare îndoielnică, arată de astă dată un spor surprinzător.

Deși nici în anul trecut nu au apărut scrieri de însemnătate superioară și de valoare mai durabilă, cari ar semnala o epocă de renaștere, totuși re-nvierea interesului autorilor și publicului pentru acest ram eminent național al literaturii noastre pare a îndreptăți la concluziunea că publicul nostru începe a se reculege cu încetul din acea stare de depresiune care a fost în timpul din urmă o notă regretabilă, dar caracteristică, și pînă la un grad explicabilă, a vieții noastre publice.

După seceta îndelungată și desăvîrșită ce a trebuit să constatăm în anii trecuți aceste presemne ale re-nvierii beletristicii române nu pot fi decît multumitoare“... (*Tribuna*, nr. 173, 11/23 aug. și nr. 175, 13/25 aug. 1898).

După cum se poate vedea din fragmentul citat, raportul lui C. Diaconovich pentru adunarea generală a „Astrei“, din 27—28 august 1898, de la Beiuș, este destul de ambiguu și confuz în ceea ce privește aprecierea literaturii transilvănene a momentului. El se arată atent la aprecierile măgulitoare ale „fraților de dincolo“, care o taxează „cu mult mai sus decît o taxăm

noi“, dar nu poate să nu fie de acord nici cu „modestia... pe deplin justificată“ a unei reviste „de la noi“ (recte *Familia*).

Să nu-și fi dat seama Chendi că totuși citatul pe care-l extrăgea el din raportul lui Diaconovich cu criticul de peste Carpați lovit de ignoranță se referea nu la Mihail Dragomirescu, ci la Gherea, care în studiul despre Coșbuc făcea afirmațiile incriminate în text? Nu credem. Mai curînd e vorba de o extrapolare potrivită pe ideea de ignoranță, menită să lovească deopotrivă în M. Dragomirescu și-n „șeful său enciclopedic“, C. Diaconovich, cu care Chendi va intra în curînd într-o polemică violentă (vezi articolul *Plagiatul „Enciclopediei“*, în acest volum, p. 377—389, precum și notele de la p. 493—499).

De altfel, polemica aceasta pune într-o legătură subtilă cele două direcții principale ale atacului chendist pentru activism cultural: pe de o parte, lenea și automulțumirea internă, dominante încă mai ales în conducerea „Astrei“ și exagerările din afară, izvorîte din bună-credință sau ignoranță și care serveau de minune tendințelor oficiale. Spargerea acestui zid al inerției, întărit din două laturi, va constitui direcția de atac polemic a lui Chendi timp de cîteva ani de zile, pînă la studiul de sinteză din 1901, dedicat celor *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*. Rezultatele acestei munci uriașe s-au asimilat dezvoltării culturii române, dar au rămas din păcate ignorate în sursa lor de pornire.

DULCEA SINAMĂGIRE...

A apărut în *Familia*, nr. 51 din 22 decembrie 1898, cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată, în cadrul acestei ediții, după textul din *Familia*.

Articolul prezintă însemnătate deosebită în conturarea profilului teoretic al criticii lui Ilarie Chendi, aspect încă neglijat în cadrul cercetării noastre literare. Nu-l găsim nici măcar amintit într-un studiu ce-și propune să reflecte *Implicațiile estetice în opera critică a lui Ilarie Chendi*, cum este cel semnat de Vasile Morar în *Revista de filosofie* (nr. 1 din ian.-febr. 1984, p. 32—36), deși articolul e indicat în *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi* realizată de Vasile Netea (1969), iar Mircea Popa îl discută în legătură cu unele idei ale lui Gherea (*op. cit.*, p. 101).

Problema pe care o dezbate Chendi aici este aceea a raportului între real și ideal în opera de artă. Se cuvine a fi subliniată consecvența de cadru teoretic în care se dezvoltă gândirea

sa critică. Aceeași este problema pe care o ridicase el încă în studiul de debut: *Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică* (1893). Cadru inițial apare acum însă îmbogățit cu o substanță nouă, gândirea e maturizată, criticul mînuiește cu siguranță ideile abstracte, stilul dezbaterii acestora e remarcabil. Chendi polemizează aici cu „d-l Gherea, celebrul nostru critic“ care, după opinia lui, expediază prea ușor „problema“ evoluției artistice de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Gherea luase în discuție această chestiune în articolul *O problemă literară*, apărut mai întîi în suplimentul literar al revistei *Lumea nouă* (martie 1895) și reproduș apoi în *Studii critice*, volumul III (1897).

Cităm în continuare, din articolul lui Gherea, fragmentul care intră în polemică :

„Opinia publică și critica literară din țările civilizate e preocupată acum de o problemă literară stranie și la prima vedere puțin explicabilă — aceasta e reînvierea, renașterea unor stări sufletești și a unor formule literare de mult trecute, pe cari ne-am învățat și să le credem moarte ca toți morții, fără puțință de reînviere. E iarăși vorbă, iar discuție, din zi în zi mai pasionată asupra misticismului, simbolismului, exotismului, fantasticului în literatură, ca în timpul crîncenei lupte între romantism și naturalism. E de ce să te miri, să te uimești.

E doar așa de puțină vreme de atunci — numai cîțiva ani — de cînd naturalismul a învins hotărît și definitiv romantismul; sunt cîțiva ani de cînd domnia naturalismului biruitor nu numai că n-a fost pusă de nimenea la-ndoială, dar era greu de prevăzut sfîrșitul acestei domnii. Se înțelege, oamenii culti știau foarte bine că un curent literar, oricît de puternic ar fi, nu poate să dureze veșnic, după cum nimica nu durează veșnic pe lumea aceasta, și în schimbarea și evoluția vieții sociale trebuie să se schimbe și curențele literare, cari sunt numai una din multiplele manifestațiuni ale acestei vieți. Dar aceasta se știe a priori, încolo însă nimenea nu putea să prevadă nici caracterul acelu curent literar care va disputa domnia naturalismului și, cu atît mai puțin, se putea prevedea o manifestare atît de apropiată a acestui curent nou.

Și era greu, foarte greu, de prevăzut ceva. Naturalismul era și e și acum așezat pe niște baze foarte puternice, de neclintit. Critica literară a dovedit cu atîta claritate și cu o bogăție atît de mare de argumente că naturalismul e un copil legitim al epocii noastre, că e strîns legat de întreaga dezvoltare socială contemporană, că spiritul omenesc, ajuns la maturitate în știință, nu mai poate să se mulțumească nici în artă cu idealismurile,

simbolismurile și fantaziile romantice; alături cu enorma dezvoltare a științelor exacte, formula naturalistă în artă se impunea. Omenirea civilizată, care a biruit forțele oarbe ale naturii și a pus în serviciul omului aburi și electricitate, necesar trebuia să ajungă la o literatură care tinde să pătrundă sufletul omului, viața socială a oamenilor, prin zugrăvirea adevărată a acestei vieți și-a acestui suflet.

Iată, în cîteva cuvinte, acele puternice temelii teoretice pe cari critica literară le așternea naturalismului.“

După aceea Gherea face o prezentare a curentului naturalist, înțelegînd prin el mai mult marea literatură realistă a secolului al XIX-lea, căci integrează aici, alături de Zola, pe Balzac, Tolstoi, Dostoievski, George Eliot, Paul Bourget, Maupassant etc. Criticul observă că mulți dintre reprezentanții de seamă ai acestui curent numit naturalist începeau să se orienteze pe alte drumuri decît cele indicate de pozitivismul scientist. Unii dintre ei, precum Tolstoi, Dostoievski, George Eliot, căzuseră pradă misticismului. Marile talente care se afirmau acum, precum Verlaine, Dante Gabriel Rosetti, Swinburne, Morris, Strindberg, Ibsen, Friedrich Nietzsche, se orientau pe drumuri antinaturaliste.

„Naturalismul — conchidea Gherea — cere artistului să creeze operele sale din elemente reale ale vieții înconjurătoare, curentul nou dimpotrivă, își plămăduiește operele sale din adîncimele fantaziei neînfrîinate; naturalismul cere artistului să descrie viața pe care o cunoaște, pe care a trăit-o, curentul nou își ia tema cu predilecție din epoci depărtate, de la popoare puțin cunoscute sau imaginate; artistul naturalist creează oameni vii, caractere reale, artistul din școala nouă creează simboluri menite să înfățișeze și să personifice conflicte morale sau idei abstracte.

Cum vedem, curentul nou nu e altceva decît romantismul reînviat și încă romantismul în partea lui cea mai exagerată, cea mai contestabilă, cea care a fost mai cu succes combătută și mai sigur învinsă de naturalism.

Acest curent nou sau curențe noi au fost întimpinate de la început cu cel mai profund dispreț, și din partea artiștilor naturaliști, și din partea criticeii, și din partea publicului cetitor“ (*Studii critice*, I, E.S.P.L.A., p. 345—351).

Constatănd că această atitudine nu era suficientă, nici explicațiile date de Lemaître prin ideea de modă nu erau potrivite, sau ale lui Max Nordau prin teoriile degenerării lombrosiene, Gherea își propunea să revină cu demonstrații de natură sociologică, trimițînd în încheierea articolului său la studiile lui

anterioare : *Cauzele pesimismului în literatură și artă și Artiștii proletari intelectuali*.

Criticul n-a mai revenit însă asupra acestor probleme, iar pledoaria lui — după cum bine observă Chendi — se manifestă de pe pozițiile vechiului curent, ale naturalismului. Noul critic observa cu o perspicacitate deosebită insuficiența explicațiilor veriste în domeniul literaturii și artei. Pledoaria lui merge în direcția manifestării libere a fanteziei creatoare în artă, a exaltării idealului, a iluzionării conștiente sau, cum spune el, a „sinamăgirii“. Oamenii individuali și popoarele au nevoie de o asemenea proiecție psihică. El o constată în basmele populare, în jocurile copiilor, în marile mituri ale omenirii. În sprijinul ideilor sale, Chendi citează în traducere proprie din lucrarea esteticianului german contemporan Konrad Lange : *Die bewusste Selbsttäuschung als Kern der Kunstelerischen Genusses* (1895). Concepția lui de psihologie a artei K. Lange a dezvoltat-o din teoria jocului a lui Herbert Spencer. Jocul, aflat în însuși miezul artei și fiind adevărata sursă a plăcerii estetice, e autoamăgire deliberată și conștientă sau, mai precis, o pendulare între pornirea de a întreține iluzia și tendința opusă, vizind deziluzionarea (apud K. E. Gilbert, H. Kuhn, *Istoria esteticii*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 463).

După Chendi, Konrad Lange va fi comentat la noi și de Tudor Vianu, ca fiind caracteristic tendințelor de autonomizare a esteticii la începutul secolului XX. Vianu discută în același sens lucrarea lui Lange *Das Wesen der Kunst*, din 1901. Pentru Lange „arta se completa din conjugarea a două serii de factori, dintre care una stârnește iluzia și cealaltă o răspîndește, prilejuind astfel în spiritul contemplatorului o stare de pendulare, o autoiluzionare conștientă“ (Tudor Vianu, *Opere*, vol. 7, 1978, p. 353).

După cum vedem, termenul *Selbsttäuschung* (autoiluzionare), Chendi îl traduce printr-o creație lingvistică proprie îndrăzneată : „sinamăgire“ (amăgire de sine), care cu siguranță ar fi putut prinde rădăcini în limbă, dacă scrierea aceasta a lui s-ar fi bucurat de atenția pe care o merita. Observăm că Ilarie Chendi folosește ideea esteticianului german despre iluzionarea conștientă pentru a construi o concepție proprie despre evoluția artei, mult mai largă decât aceea pe care o avea Gherea. Acesta din urmă corela arta mult prea strins de evoluția științifică, în cadrul unui determinism îngust, mecanicist, incapabil să explice mișcarea artistică în perspective largi. Este o problemă pe care critica de orientare marxistă abia în ultima vreme a înțeles-o mai

aproape de logica internă a evoluției artistice. Fără să eludeze legătura artei cu dezvoltarea societății, Chendi accentuează factorul ideal, care explică dezvoltarea artistică paralel cu cea științifică și într-un grad mult mai înalt de independență : „În măsură ce înaintăm cu veacul și cu cultura — ne spune el — se înmulțesc și mijloacele de sinamăgire, devin tot mai rafinate“.

Ideea de „sinamăgire“ (autoiluzionare) este folosită de Chendi și ca suport pentru explicarea propensiunii spre mitologic a artei. În cadrul textului acesta el face trimiteri într-un mod exagerat, unilateral, la mitologia creștină, amestecînd adesea evoluția artistică și cea religioasă. Dar, să nu uităm, criticul are în vedere „o serie nesfîrșită de frumoase fabule, legende și minuni“... toate văzute ca proiecții psihologice, ca „sinamăgiri în cari omenirea se învălește ca într-o impenetrabilă, dar binefăcătoare ceață“.

În acest articol, Chendi condamnă într-un mod exagerat „verismul abject și naturalismul sec“, dar el o face din necesități polemice evidente, pentru că sînt multe alte texte critice ale sale în care se arată deschis formulei artistice a realismului și naturalismului. Aici el pledează împotriva naturalismului de pe pozițiile noi ale artei simboliste. Termenii de simbolism și artă simbolistă revin de mai multe ori în cuprinsul textului. Contrar celor afirmate pînă în prezent de istoricii și criticii noștri literari, Chendi ne apare nu ca un adversar al simbolismului, ci ca unul dintre primii săi teoreticieni.

„GERMANIA JUNĂ“

1830—1848

A apărut în *Tribuna poporului* din Arad, numerele : 2—4, 7—10, 12—15 și 17, între 3 și 24 ianuarie 1899. La fiecare număr se reia titlul general al studiului, cu numerotarea în cifre latine, de la I la XII, de asemenea cu semnătura la sfîrșit *Il. Chendi*. În ultimul număr, alături de semnătură, în stînga, apare însemnarea „București“, indicînd locul unde s-a elaborat studiul. Se reproduce pentru prima dată în această ediție a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna poporului*.

Dintre numeroasele studii dedicate de Chendi literaturii germane, acesta este cel mai întins și mai încărcat de rezonanțe în biografia spirituală a autorului. Trătînd în mod monografic epoca dintre 1830—1848 a vieții politice și literare germane, Chendi caută învățăminte pentru propria noastră dezvoltare. Este epoca în care s-a realizat nu numai pregătirea spirituală a revoluției

de la 1848, ci și a marii unități germane de mai târziu. O pregătire asemănătoare dorea Chendi și pentru unitatea națională a poporului român. Sosirea lui la București avea în vedere și un astfel de militantism. „Germania jună“ oferea un model și Chendi îl scoate cu putere în evidență. Indicarea la sfârșit a locului unde a realizat studiul nu este întâmplătoare. Dacă luăm în considerație sosirea autorului în capitala României la sfârșitul lui august 1898 și instalarea lui la Biblioteca Academiei la 15 septembrie, înseamnă că elaborarea studiului despre „Germania jună“ s-a desfășurat febril în toamna anului 1898, în așa fel încît la începutul anului 1899 se putea deja începe publicarea.

Această perioadă este pentru Chendi una de căutări și clarificări interioare în vederea drumului pe care-l avea de urmat în capitala României. El se mulțumea acum numai cu colaborările la *Tribuna poporului* și la *Familia*. Prezența sa în publicistica bucureșteană se lasă încă așteptată. Ea se semnalează anonim abia în mai 1899, în paginile revistei *Floare albastră*, și sub semnătură în ziarul *România jună* din 14 decembrie 1899, cu un articol despre Heine. Prezența anonimă a lui Chendi în paginile ziarului respectiv se dovedește însă mult mai mare (vezi infra, p. 500—503). Se pare că însăși concepția care a stat la temelia jurnalului cît și titlul lui au fost sugerate de Chendi.

Acest titlu se află într-o corespondență evidentă cu titlul studiului său despre „Germania jună“. Programul jurnalului se află și el într-o paralelă sugestivă cu o seamă de idei cuprinse în acest studiu al lui Chendi pe linia luptei depuse de militanții „Germaniei june“ în direcția realizării idealului unității germane.

„Organ național în înțelesul larg al cuvîntului — se spune în acest program — *România jună* va avea în vedere mai presus de toate interesele patriei și ale neamului românesc pe toate tărîmurile dezvoltării lor și va lupta astfel pentru păstrarea individualității rasei noastre în toate instituțiunile și în întreaga viață publică...

În chestiunea națională propriu-zisă, nefiind vorba numai de platonice simpatii și de reflexe umanitare, ci de însăși existența întreg neamului românesc, vom discuta această chestiune din toate punctele ei de vedere și vom da întreg concursul nostru oricărei mișcări înțelepte menite a veni în ajutorul celor ce luptă sub stăpîniri dușmane naționalității noastre“ (*Menirea „României june“*, în *România jună*, nr. 1, 2 decembrie 1899).

După aproape un an de apariție zbuciumată, în care colaborarea lui Chendi la realizarea ziarului se dovedește marcantă,

România jună își înceta existența. Tînărul luptător revenea sub semnătura cu trei asteriscuri în formă de piramidă (vezi M. Popa, *op. cit.*, p. 36) în paginile *Tribunei poporului* din Arad, pentru a fixa o seamă de aspecte privind concepția sa despre publicația respectivă și despre condițiile în care și-a desfășurat activitatea :

„Ziarul bucureștean *România jună*, despre care la acest loc în mai multe rînduri am vorbit, a încetat să mai apară, după o activitate de abia zece luni. Acest fapt a fost comentat în mod neobișnuit de viu de către ziarele din regat și de un organ al guvernului maghiar din Budapesta. Fiindcă aceste comentarii se referă și la noi, românii din regatul ungar, ținem să insistăm asupra lor. [...]

Intr-adevăr, nu se poate închipui o luptă mai puțin leală decît aceea pe care ziarele bucureștene au dus-o împotriva *României june*. Pe noi acest adevăr nu ne-ar interesa deloc dacă lupta aceea s-ar fi dat pe motive de politică internă. [...] Confratria din presa bucureșteană revoltată împotriva *României june* făceau o operă destructivă, lovindu-ne pe noi și semănînd astfel discordie între frați. Dar opera lor mai era și ridicolă și trasă de păr, întrucît *România jună* nu era un organ al nostru, ci era scris aproape întreg de ziarîști din București, de profesori din București. Dar chiar presupunînd că redactorii acestei foi ar fi fost transilvăneni — cine are dreptul să conteste unui român calitatea și îndreptățirea de-a se pronunța în chestiuni privitoare la românism ?

Dar că n-au fost transilvăneni o probează atitudinea acestui ziar în chestiuni referitoare la noi, preocupîndu-se îndeosebi de nevoile din regatul român, desigur mari și acelea și potrivite de-a atrage mintea și inima oricărui român.

Și cu toate astea, animozitățile și împunsăturile la adresa elementului ardelean s-au continuat și nu ne mai scoteau din calificative fără gust.

Reflexiile, făcute din incidentul încetării *României june*, și-au atins apoi culmea în direcția aceasta. Iată cîteva spicuiuri.

Epoca din 10 octombrie scrie:

„*România jună* a încetat ieri din viață, atît de jună și de tuberculoasă. Îi punem creștineasca cruce. Serviciul pe care l-a adus *R.j.* bunului-simț public dispărînd răscumpără toate păcatele sale. N-ar trebui să facem glume în fața mormîntului abia închis, dar totuși nu ne putem împiedica de-a ne gîndi la ironicul capriciu al soartei, care condamnă pe *Rom. jună*, această *maculatură tricoloră* (!!), să servească de protecție levantinelor masline...

Și acum să vie cotiga serviciului municipal de gunoaie și să ridice cadavrul răposatei! Iar lamentabilu-i sfârșit slujească de lecție tuturor celor cari se vor mai încerca să pună monopol pe naționalism»...

Ziarul *Adevărul* e mai puțin cinic într-un articol al său, intitulat *Fără regrete*, în care acuză *România jună* că a făcut din naționalism o «tarabă dizgustătoare».

Caracteristic însă este că ziarul *Apărarea națională*, care se pretinde a fi național prin excelență, profită de ocazie a scrie niște zeflemele la adresa noastră. Iată în numărul său din 22 octombrie ce scrie acest organ «național»:

«*România jună* fu organul tinerilor ardeleni rivnitori să întemeieze un centru cultural politic cu îndrăznețe vederi în perspectiva unei directive nouă. Regatul român avea, pare-se, numaidecât nevoie de altă orientare, de idei mai proaspete întru propășirea lui. Românii din regat își pierdeau, pasămite, vremea prețioasă certându-se pe cerga lui Nastratin Hogeia, păgubind și viitorul țării lor și, mai cu seamă, interesele fraților de peste munți. Titlul ziarului era însuși o programă: întinerirea României...

(Aici apoi spune niște fraze de zeflema fără gust la adresa d-lui A. Popovici. *Nota red.*)

Și cu toate acestea *Rom. jună* a jucat fără noroc la jocul acesta de noroc. Nu i-au lipsit nici redactorii vrednici, nici bună primire din partea publicului cetitor, mai ales din partea numeroasei colonii de români transcarpatini așezați în țară și bucurându-se mai toți de situațiuni bănoase.»

Sfârșește prin a atribui cauza căderii *României june* incapacității direcțiunii și cochetării cu partidul junimist.

La acestea mai apoi adăugăm comentariile trimise lui *Pester Loyd* din partea corespondentului său din București, cu data de 28 octombrie, comentarii cari — lucru curios — seamănă foarte mult în fond cu cele din *Apărarea națională*. Autorul lor este d-l Hans Krauss, omul de încredere al actualului șef de cabinet P. P. Carp. Iată anume ce conține:

«*România jună*, abia un an de la înființarea ei, și-a încetat apariția din lipsă desăvârșită de cetitori. Adevărat că ivirea și dispariția de gazete în România, ca și în diferite alte țări, se întâmplă foarte des, fără ca în publicitate să se facă mare caz. Dar dispariția *României june* are o importanță deosebită pentru că o dată cu ea au fost îngropate pentru vecii-vecilor, toate tendințele emigraților români ungureni de-a dobîndi o influență permanentă asupra vieții publice din România. Sub conducerea cunoscutului fugar politic Popovici Aurel și întemeiată cu concursul

celor mai marcanti membri ai ligii, *România jună* a cheltuit, în timp de 1 an, 100 000 lei, fără a putea realiza măcar o parte minimală din nădejdiile ce la început s-au pus într-însa. Și ce e mai mult, motivul nesuccesului nu se poate căuta în insuficiența jurnalistică a întreprinderii. Dimpotrivă, *România jună* atît ca format, cît și ca stil, a fost unul dintre cele mai de frunte ziare din București... Dar, din fericire, au trecut acele timpuri în România cînd români emigrați aici din Transilvania și din Banat se bucurau de favoruri excepționale.» [...]

Dacă ar fi să răspundem nesperios acestui puhoi de atacuri, de minciuni și de tendințe meschine, n-am avea decît să arătăm că ele provin de la neromâni, că sunt scrise de greci, evrei, țigani și de un simbrîș al condeiului, cum e faimosul Hans Krauss. Evident că un român cu mintea întreagă și cu inima la loc nu poate păcătuî împotriva celor mai elementare noțiuni de românism, cum păcătuiesc cei ce au scris rîndurile ce cităm mai sus.

Dar chestia e cu mult mai gravă. Ea dovedește că toate elementele inamice românismului și-au dat mîna ca să submineze buna-înțelegere între frați, conștiința unității noastre naționale.

E la rîndul nostru să opunem rezistență. Să nu ne tulbure înainte de toate intrigile lor. Să ne strîngem rîndurile elementelor curate naționale. Să cultivăm iubirea de neam și conștiința străbună că suntem din aceeași tulpină și mergem spre aceleași idealuri. Și — slavă Domnului — suntem un popor destul de mare, noi românii de pretutindeni, ca singuri să ne realizăm idealurile noastre, fără ajutorul acelor lepădături, cari se vîră în corpul nostru național“ (*România jună*, în *Tribuna poporului*, nr. 203 din 31 oct./13 nov. 1900, p. 1).

GERMANII ÎN CONTRA LUI GOETHE

Aproape de episodul din Sesenheim

A apărut în revista *Familia*, nr. 6 din 7/19 februarie 1899, semnat *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată, în cadrul acestei editii a scrierilor lui Chendi, după textul din *Familia*. Goethe rămîne unul din autorii de referință cei mai importanți în cadrul criticii literare a lui Ilarie Chendi. Polemica lui împotriva acelor care interpretau greșit „episodul de la Sesenheim“ dovedește nu numai atașament față de personalitatea titanului de la Weimar, ci și o cunoaștere reală, profundă a vieții și operei acestuia.

A apărut în *Familia*, nr. 6 din 7/19 februarie 1899, cu semnătura *Il. Ch.*, de unde îl reproducem în această ediție.

Haralamb G. Lecca era un tânăr scriitor foarte apreciat în epocă. Revista *Familia* îi publica în cursul anului respectiv un număr apreciabil de poezii originale și traduceri, iar în primul număr pe 1900 i se dădea o mare fotografie pe prima pagină și pe pagina a 8-a i se făcea următoarea prezentare anonimă, de unde aflăm voga de care se bucura acest scriitor aproape complet uitat după aceea :

„Între tinerii noștri scriitori cu talent, bine cunoscut și în coloanele revistei noastre, d-l Haralamb G. Lecca ocupă un loc de frunte. Credem dar a face o plăcere publicului nostru cetitor, reprezentându-i portretul pe pagina de frunte a numărului prezent. Drept apretiere a activității sale literare, lăsăm să urmeze aici următoarele schițe :

S-a născut în 1873, în Caracâl. E fiul unui maior de cavalerie, care-l îndeamnă să-și ia o carieră sigură. Pornind de la acest indemn, pleacă la Paris să studieze medicina. Începe bine, trece două examene cu note splendide, lucrează în serviciul doctorilor Champonnière și Robin și după o vacanție de răzgîndire, renunță la medicină.

Rămas în țară, se îndrumă pe calea literelor. Prima publicație e o poezie apărută în *Revista nouă*, de sub direcția d-lui Hasdeu. În 1895 tipărește întiiul volum de versuri, intitulat *Prima*. Doi ani în urmă, după ce tipărise în „Biblioteca pentru toți“ o traducere în versuri și cinci poeme originale, dă la lumină *Secunda*, lucrare răsplătită cu Premiul Adamachi al Academiei Române.

Ca autor dramatic, debutează în 1896 cu o poezie dramatică în 3 cînturi, *Bianca*. În 1897, prezintă publicului bucureștean o comedie, *Stilpii statului*, jucată cu neîntrecut succes, și anul trecut cu *Casta-Diva* capătă loc printre cei dintîi scriitori români. Succesele îi dau avînt la muncă și cu rîvna de-a merge mai departe scrie *Jucătorii de cărți*, lucrare prezentată anul acesta Academiei, reprezentată în fața celui mai ales și entuziast public, ale cărui aplauze atrag atenția d-lui ministru de instrucție, prin recomandăția căruia regele Carol îl decernează cu «Benemerenti», cl. I.

Lucrează acum la o nouă comedie de moravuri : *Suprema forță* și e secretar literar al d-lui director general al teatrelor din București.

Aceste schițe și succesele sale de pînă acum ne arată că principalul său teren de activitate este literatura dramatică. Aici publicul așteaptă de la talentul său multe și valoroase lucrări, menite a ridica dramaturgia română.

Dorim din inimă ca speranțele aceste să se realizeze“ (*Familia*, nr. 1, 2 ian. 1900, p. 8—9).

Interesant este de observat că, față de aceste succese de epocă, *Il. Chendi* rămîne mult mai ponderat, iar în finalul cronicii sale face chiar unele observații negative. Mai tîrziu, opiniile lui *Chendi* despre acest autor devin, după cum vom vedea, din ce în ce mai negative.

TRADUCERILE D-LUI T. V. PĂCĂȚIANU

Stuart Mill: „*On Liberty*“. *Libertatea opiniei. Intoleranța socială. Despotismul uzului. Caracter*

A apărut în *Familia*, nr. 7 din 14/26 februarie 1899, cu semnătura *Il. Ch.*, la rubrica intitulată „Cronică literară“, de unde se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții.

Că ziaristul T. V. Păcățianu se afla în atenția revistei *Familia* o dovedește și cronică semnată *Mefisto* la volumul de „nuvelete“ *De pe la noi* (*Familia*, nr. 17 din 25 aprilie 1899). Din lucrarea lui Horia Stanca : *Teodor V. Păcățianu* (1852—1941), publicată în volumul *Repere sibiene. Studii și referate*, Sibiu, 1980 (p. 155—167), aflăm date extrem de interesante despre viața zbuciumată, dăruită luptei pentru libertate și unitate națională, a ziaristului *Teodor V. Păcățianu*, elogiat de *Chendi*.

Născut în localitatea Usasău (îngă Lipova), la 28 noiembrie 1852, T. V. Păcățianu a urmat liceul german din Lugoj, apoi liceul confesional din Arad, renunțînd din lipsă de sprijin material la studiile universitare. A funcționat timp de șapte ani ca notar în comuna Judani (jud. Timiș), colaborînd cu articole la *Amicul familiei*, *Aurora*, *Foaia literară*, *Luminătorul*, *Mesagerul român*, *Tribuna*. În 1882 îi apărea un volum de poezii, *Flori de toamnă*. Demonul gazetăriei îl determină să înființeze o gazetă proprie, săptămînală, *Timișoara*, căreia peste un an îi schimbă titlul în *Gazeta poporului*. Devine redactor responsabil al *Tribunei* în 1896, într-o perioadă grea din viața ziarului. Aici traduce el și publică, înainte de a apărea în volum, faimoasa carte a lui *John Stuart Mill*, *Libertatea*, elogiată de *Chendi*. În același spirit,

al ridicării culturale a poporului său, Păcățianu a făcut și multe alte traduceri, adaptări și comentarii de economie politică, drept, teatru etc. În 1897 era chemat ca director al *Gazetei Bucovinei*, apoi al *Telegrafului român* (din 1900), pe care-l conduce timp de șaptesprezece ani. T. V. Păcățianu este autorul vastei culegeri *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, în opt volume de câte 800—900 de pagini, rămasă pînă azi izvor principal de documentare pentru istorici, iar în vremea publicării ei (1904—1915), îndemn la acțiunile de eliberare națională.

T. V. Păcățianu a suferit multe procese de presă și condamnări pentru o seamă de articole din *Tribuna* și *Telegraful român*. La apariția primului volum al *Cărții de aur*, guvernul maghiar a ordonat confiscarea cărții, iar autorul a fost condamnat la șase luni închisoare și 500 coroane amendă, sancțiunii juridice adăugîndu-i-se 6 000 coroane deficit la vînzarea cărții. *Lucrarea*, în mai multe volume, a fost numai parțial premiată de Academia Română.

După Unirea din 1918, T. V. Păcățianu și-a continuat cercetările de istorie, finalizate în unele studii publicate în revistele dintre războaie (*Tribuna*, *România nouă*, *Gazeta ilustrată*, *Renașterea*, *Revista economică*, *Patria*, *Societatea de mîine*, *Calendarele „Astrei“*, *Amicul poporului*, *Dacia Traiană* ș.a.). În Clujul cedat după odiosul Dictat de la Viena, în vîrstă de 89 de ani, a colaborat la *Tribuna Ardealului*, singurul ziar românesc existent acolo. S-a stins în aceste vremuri de grea cumpănă (1941), lăsînd numeroase lucrări în manuscris.

După cum se vede, comentariul elogios al lui Chendi este pe deplin justificat, T. V. Păcățianu a fost unul dintre marii luptători ai unității noastre naționale.

SĂRMANA DOINĂ

Reflexii la un articol din „Enciclopedie“

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 51 din 14/26 martie 1899, la rubrica „Foiața Tribunei poporului“, cu semnătura *Il. Chendi*, de unde reproducem pentru prima dată textul în cadrul acestei

Scris cu vervă polemică, acest articol deschide ampla serie de critici ale lui Chendi la adresa *Enciclopediei române* (1898—1904), apărută sub auspiciile „Astrei“ și al cărei „director“ era Corneliu Diaconovich. Este cea de-a doua linie de atac în cadrul

planului de activizare culturală a românilor din Transilvania, desfășurat de Chendi. Răsunetul acestei polemici se va regăsi pînă în studiul de sinteză din 1901, *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*.

FOLCLOR

A apărut în revista *Floare albastră*, nr. 31 din 9 mai 1899, de unde reproducem pentru prima dată textul în cadrul acestei ediții.

La sfîrșitul articolului apar, în loc de numele autorului, trei asteriscuri, cunoscute ca asteronim al lui Chendi (vezi Mircea Popa, *op. cit.*, p. 36, nota 1 și p. 49, nota 1).

„Teoriile“ greșite despre folclor pe care le combate Chendi

la sfîrșitul articolului sînt ale lui Al. Antemireanu, citat în acest sens în articolul *Floare albastră*, publicat de Chendi în *Familia* (nr. 20 din 16/28 mai 1899). Pe aceeași linie și Mircea Popa precizează: „În urma unor disensiuni, Al. Antemireanu pleacă și redacția revistei revine în întregime lui Iosif și Chendi. Chendi începe în paginile ei o campanie de revalorificare a folclorului, își dă contribuția la întocmirea unui număr omagial *Mihai Eminescu*, dar, din păcate, revista este silită să-și înceteze apariția la începutul lunii iunie“ (*op. cit.*, p. 45).

MAGHIARII ȘI FOLCLORUL ROMÂN

A apărut în *Floare albastră*, nr. 32 din 16 mai 1899, la rubrica „Folclor“, inițiată de Chendi în numărul anterior al revistei. Semnătura e cu aceleași trei asteriscuri. Partea de început a articolului este aproape identică cu introducerea la articolul *Șovinism în literatura maghiară*, publicat de Chendi sub semnătură în *Tribuna poporului* (nr. 103 din 2/14 iunie 1898), iar în continuare textul se constituie ca o adevărată pledoarie pentru colaborarea culturală româno-maghiară.

DAIAN

A apărut în *Floare albastră*, nr. 33 din 23 mai 1899, la rubrica „Folclor“. În loc de semnătură, aceleași trei asteriscuri. Despre culegerea unui fragment de baladă despre Daian în timpul pere-

grinărilor sale prin munții din jurul Sibiului, există mărturii, ale lui Chendi (Mircea Popa, *op. cit.*, p. 35). De asemenea, în *Telegraful român* (nr. 91 din 21 august 1897) apărea la rubrica „Foița“ : *Poezii populare (din Gura-riului)*, culese de *Fidelio*, dintre care prima face parte din complexul de motive inspirate de figura lui Daian, cel discutat aici :

„Pe colnița dealului / Stă muma Dăianului / Tot plîngînd și
suspinînd / Și de Dăian întrebînd / — Dăine, sufletul meu, /
Lasă-mi-te de furat / Că vei muri împușcat. / — De furat nu
m-oi lăsa / Pînă capul sus mi-a sta ! / — Dăiene, sufletul meu, /
Lasă-mi-te de hoții / C-ăi muri în pușcării. / — Mumă, eu nu
m-oi lăsa / Pînă capul sus mi-o sta !“

„FLOARE ALBASTRĂ“

A apărut în revista *Familia*, nr. 20 din 16/28 mai 1899, cu semnătura *II. Chendi*. Se reproduce pentru prima dată, în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Familia*.

Articolul acesta prezintă o importanță deosebită în conturarea biografiei spirituale a lui Chendi, după sosirea sa în capitala României. Se dovedește atașamentul profund al criticului pentru revista literară *Floare albastră*, apărută săptămînal la București, între 11 octombrie 1898 și 23 mai 1899. La 15 iunie 1899, la 10 ani de la moartea lui Eminescu, se tipărea un ultim număr omagial al revistei, subintitulat *Mihail Eminescu. 1889 — 1899*, după care *Floare albastră* își înceta apariția. Articolul lui Chendi, prin conținutul său, se arată redactat într-o epocă anterioară sfîrșitului revistei, dezvăluind vii dispute în sinul redacției, pe probleme de conținut și de orientare ideologică. Chendi relevă lipsa de consecvență și de pregătire critică a lui Al. Antemireanu, care se considera ideologul revistei. În același timp el subliniază atașarea la romantism a publicației, chiar prin titlu și prin menirea pe care i-o atribuiau tinerii ei redactori. Faptul corespunde pe deplin ideologiei literare a lui Chendi, care se conturase deja în epoca respectivă (articolul *Dulcea sinamăgîre*). Deși Chendi nu figurează printre numele din colegiul redacțional, iar colaborarea sa în paginile revistei este doar anonimă, e de presupus că el a adus o contribuție importantă în coagularea acestei publicații, în denumirea și orientarea ei. Articolul demonstrează această idee. De altfel, rolul anonim al lui în ultima parte a apariției revistei *Floare albastră* e pe deplin elucidat de istoria literară (vezi Mircea Popa, *op. cit.*, p. 45).

Revista *Floare albastră* și ziarul *România jună* se dovedesc două părți componente complementare în cadrul programului de acțiune gîndit de Chendi, după venirea sa în capitala României. Propaganda pe care le-o face el celor două publicații în ziarele din Transilvania nu este deloc întîmplătoare.

SCRIEȚI AMINTIRI !

A apărut în revista *Floare albastră* din 15 iunie 1899, număr omagial închinat lui Mihai Eminescu, cu ocazia împlinirii a 10 ani de la moartea marelui poet. Articolul e nesemnlat, dar el aparține în mod sigur lui Chendi. Aria de referințe la Goethe, chiar și unele formulări sînt identice cu acelea din articolele lui Chendi despre scriitorii germani. Referințe la acest articol ca și la întregul număr al revistei există în alte scrieri ale lui Chendi (finalul articolului despre Petöfi, din *Tribuna poporului*, 13/25 iulie 1899, cel despre manuscrisele lui Eminescu, din *Tribuna poporului*, 2/15 februarie 1902). După cum observă Mircea Popa, Chendi a adus o contribuție esențială în redactarea numărului omagial închinat lui Eminescu (*op. cit.*, p. 45).

Că spiritul critic al lui Chendi și-a pus amprenta asupra acestui număr al revistei o dovedește și organizarea sumarului care cuprinde în ordinea următoare: un editorial *Lui Mihai Eminescu*, din partea redacției ; *In Nirvana* de Caragiale, *Lui Eminescu* de Al. Vlahuță, *Eminescu* de Hasdeu, *Lui* de Veronica Micle, *Peste groapă* de Ion Popescu, reprodus din *Fîntina Blanduziei*, de unde se mai preiau și : *Mort* de Al. Hodoș, *Foi risipite*, semnat H., *Memoriu asupra lui Eminescu*, *Din viața lui Eminescu*. Ultima pagină cuprinde contribuții critice anonime, dezvăluind amprentele stilului lui Chendi și ale orizontului său de viață și de cultură : *Scrieți amintiri !*, *Eminescu în nemțește*, *Eminescu în ungurește*, *La cine sunt manuscrisele lui Eminescu ?*, precum și o bogată rubrică de *Note*, scrise în același spirit. Se impune atenției faptul că din acest sumar lipsesc complet junimiștii, în frunte cu Maiorescu. Numele acestuia din urmă este ocolit și în articolul *Scrieți amintiri !*, iar în articolul *La cine sunt manuscrisele lui Eminescu ?* criticul junimist e sugerat polemic prin referirea la „un fruntaș literat și bun cunoscător al lui Eminescu“, somat să ofere publicului manuscrisele eminesciene pe care le posedă. După cum vedem, polemica lui Chendi cu junimiștii continuă și sub această formă, relativă la memoria marelui poet.

În cadrul numărului omagial dedicat lui Eminescu, articolul *Scrieți amintiri!* prezintă o importanță deosebită. El poate fi socotit pe drept cuvânt o piatră de temelie în deschiderea marelui domeniu al eminescologiei. El exprimă conștiința necesității imperioase de a acționa pe linia constituirii aceluiași fond de documente primare atât de necesare, cu privire la viața și activitatea marelui poet.

LA CINE SUNT MANUSCRISELE LUI EMINESCU ?

A apărut în revista *Floare albastră* din 15 iunie 1899, număr omagial, închinat împlinirii a 10 ani de la moartea lui Mihai Eminescu. Articolul e nesemnlat, dar el aparține în mod cert lui Ilarie Chendi. Partea de început a acestui articol este reluată la modul autobiografic de Chendi în *Cronica mea din Tribuna poporului*, nr. 22 din 2/15 februarie 1902. Din această cronică aflăm că Ilarie Chendi chiar a locuit o vreme, după venirea sa în București, pe strada Știrbei-Vodă, la nr. 72, „într-o curte cu tufișuri de liliac și de viță sălbatică”, în aceeași odaie „îngustă și întunecoasă”, în care Eminescu și-a petrecut ultimul an de viață. Chendi stătea de multe ori de vorbă cu gazdele sale despre fostul lor chirieș și despre soarta manuscriselor sale. Toate acestea denotă marea pasiune și conștiință critică a lui Chendi față de zestrea eminesciană, conștiință ce stă și la temelia acestui articol.

Articolul *La cine sunt manuscrisele lui Eminescu?* este semnalat și citat parțial de Perpessicius în *M. Eminescu, Opere*, vol. IV, p. XX—XXI. În această ediție reproducem în întregime textul din *Floare albastră*.

PETŐFI

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 134 din 13/25 iulie 1899, la rubrica „Foița Tribunei poporului”, cu semnătura *Il. Chendi*.

Deși referințe la Petőfi s-au mai făcut și înainte în critica literară românească, articolul lui Chendi este printre primele dedicate în întregime marelui poet de către un cunosător competent al literaturii maghiare. Cercetătoarea Dorothea Sasu-Zimmermann, în studiul *Petőfi în literatura română (1849—1973)*. *Bibliografie critică* (București, Kriterion, 1980), observă: „Ca o

dovadă a pătrunderii operei lui Petőfi în conștiința românească ne stau mărturie în această perioadă cele câteva articole și studii critice consacrate poetului maghiar. Ne referim la articolele comemorative apărute la împlinirea a 50 de ani de la moartea sa (ele sînt semnate în *Tribuna poporului* de Ilarie Chendi, în *Poporul de Popa Coresi* (Gheorghe Alexiu), în *Adevărul* de B. Brănișteanu” (*op. cit.*, p. 19).

După spusele aceleiași autoare, Chendi vorbește în articolul său „despre sărbătoarea împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Petőfi, ce va avea loc la Sighișoara. Articolul apreciază valoarea lirică a poeziilor lui Petőfi. Conține și o bună analiză a traducerilor lui St. O. Iosif din Petőfi, dintre care citează trei poezii” (*idem*, p. 284—285).

Cele două volume de poezii de Petőfi, traduse de St. O. Iosif și apreciate în mod deosebit de Chendi — apreciere valabilă și astăzi — sînt: „*Apostolul*” și *alte poezii*. Traduceri libere de St. O. Iosif (București, Carol Măler, „Biblioteca pentru toți”, 99, 1896) și *Poezii alese*. Traduceri libere de St. O. Iosif. Cu o prefață și portretul autorului. Craiova, Ralian și Ignat Samitca, 1897.

Chendi vede în Petőfi nu numai reprezentantul prin excelență al literaturii maghiare, ci și pe unul dintre marii reprezentanți ai literaturii universale. Criticul face o distincție riguroasă între creația petőfiană, plină de frăgezime și vigoare, și tendința oficialităților de la Budapesta și a magnaților maghiari din Transilvania de a da o tentă naționalist-șovină serbărilor legate de numele lui Petőfi. În finalul articolului său, Chendi își exprimă admirația față de poporul maghiar pentru prețuirea deosebită pe care o acordă personalităților sale reprezentative.

DR. D. P. BARCIANU: „VASILE AARON” (1770—1822)

O scriere încă necunoscută a lui

în „Programa institutului pedagogico-teol.

din Sibiu”

Sibiu, 1899

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 158 din 17/29 august 1899, la rubrica „Cronică literară”. Articolul prezintă o importanță deosebită în biografia spirituală a lui Chendi, dezvoltându-se înalta prețuire pe care a păstrat-o criticul lui Daniil Po-

povici Barcianu (1847—1903), profesorul său de la Institutul teologic din Sibiu, acela care i-a îndrumat pașii spre cultură în anii grei de după moartea tatălui său. D. P. Barcianu făcuse studii universitare în Germania, specializându-se în pedagogie și științele naturii. În domeniul acestora din urmă, s-a ilustrat ca profesor și autor al unei cărți foarte prețuite în domeniul popularizării științei, și anume, *Elemente de istoria naturală* (Sibiu, 1881—1883).

D. P. Barcianu a fost autor de manuale didactice, precum și redactor principal al remarcabilei reviste *Foia pedagogică* (1897—1901). Ca secretar al „Astrei” și membru în Comitetul Național, a participat la elaborarea *Memorandului*, pentru care, la vestitul proces din 1894, a fost condamnat la doi ani și jumătate de închisoare, executată la Vaș. După eliberarea din închisoare a desfășurat o muncă științifică și culturală intensă, îndreptându-se spre speranțele lui Chendi din finalul articolului său, cu privire la revitalizarea forțelor intelectuale românești din Transilvania în jurul ilustrei figuri a profesorului Barcianu, strângerea lor în cadrul unui program de activitate literară exigent și de înaltă calitate. Din păcate, D. P. Barcianu nu și-a propus un asemenea program. Din ce în ce mai obosit și bolnav, se stingea încă în puterea vârstei, la numai 56 de ani, în 1903.

TESTAMENTUL LUI GOJDU

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 164 din 25 august/6 septembrie și nr. 165 din 26 august/7septembrie 1899, la rubrica de subsol „Foița Tribunei poporului”, purtând semnătura *Il. Chendi*.

Emanuil Gojdu reprezintă una din figurile de seamă ale mișcării naționale românești din Transilvania secolului al XIX-lea. Născut la Oradea în 1802, a făcut studii universitare în drept la Bratislava și Budapesta, unde se stabilește practicînd avocatura și ajungînd „notar cambial”. Mîndru de originea sa, a fost multă vreme, înainte de 1848 și după aceea, președinte al deputăției românești pe lângă Parlamentul din Budapesta, unde a susținut, cu multă energie și perseverență, votarea unui proiect de lege pentru egala îndreptățire a tuturor naționalităților. Casa lui Gojdu era recunoscută drept casă românească, unde toți conaționalii erau bine primiți și ajutați în nevoile lor. Cu puțin înainte de moarte (1870), Emanuil Gojdu și-a donat prin testament intr-oaga sa avere „acelei părți a națiunii române din Un-

garia și Transilvania care aparține la confesiune orientală și ortodoxă” pentru burse studenților și ajutorarea preoților (apud Lucian Predescu, *Enciclopedia „Cugetarea”,* p. 366).

„Fundațiunea Emanuil Gojdu”, întemeiată pentru administrarea și orientarea bunurilor prevăzute prin testament, s-a bucurat de un mare răsunset în presa românească din Transilvania și, mai ales, în rîndul tineretului studios. Chendi însuși a participat activ, în timpul studenției sale de la Budapesta, la comemorarea a 25 de ani de la moartea lui Emanuil Gojdu, organizînd, prin intermediul societății de lectură „Petru Maior”, un pelerinaj la mormîntul comemoratului și țînînd cu acest prilej o cuvîntare, fapt ce a determinat represalii din partea poliției maghiare.

Prin articolul de față, Chendi atrage atenția asupra unor aspecte necunoscute din activitatea lui Emanuil Gojdu, și anume, munca lui pe tărîmul propășirii limbii și culturii române, atestată la începuturile presei românești.

WERTHER

A apărut în *Familia*, nr. 36 din 5/17 septembrie 1899, cu semnătura *Il. Chendi*. Se reproduce pentru prima oară în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Familia*.

Intregul număr al revistei este închinat aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Goethe. În sumarul acestui număr, dat la sfîrșit, articolul despre Werther este trecut al treilea, cu următoarele cuvinte: „Un studiu original al distinsului nostru colaborator, d-l Ilarie Chendi, despre romanul *Werther* de Goethe”.

Avem motive să credem că acest număr omagial a fost alcătuit în întregime cu concursul lui Chendi, deoarece majoritatea colaboratorilor sînt bucureșteni: St. O. Iosif cu traducerea poeziei *Izbăvire*, *Noaptea Valpurgiei* din *Faust* în traducerea lui V. Pogor și Schelitti, iar fragmentul din *Werther* este ales, în spiritul studiului lui Chendi, „în excelenta traducere a lui G. Munteanu pentru ca să dovedim cum bătrînul Munteanu știa să scrie românește”...

Lui Chendi îi aparține, credem, și articolul introductiv, *Aniversarea nașterii lui Goethe*, articol nesemnăat, dar care poartă toate amprentele stilului său.

BERNI DETRE

SAU

CUM SE PLAGIAZĂ „ENCICLOPEDIA ROMÂNĂ“

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 174 din 8/20 septembrie 1899, la rubrica „Partea literară“, cu semnătura *IL. Chendi*. Articolul nu-l găsim semnalat în *Bibliografia scrierilor lui Ilarie Chendi*, alcătuită de Vasile Netea. Se reproduce pentru prima dată, după textul din *Tribuna poporului*.

Articolul acesta prezintă o importanță deosebită în cadrul polemicii pe care a dus-o Chendi cu redactorii *Enciclopediei române* de sub conducerea lui Corneliu Diaconovich, secretar al „Astrei“. Din eroul „Berni Detre“, rod al ignoranței și superficialității, Chendi face axul atacurilor sale la adresa modului necorespunzător în care se redacta *Enciclopedia română*, pusă sub înaltele auspicii ale Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român.

Dezvăluind cu o vervă îndrăcită rădăcinile acestei erori de neiertat, articolul lui Chendi a stîrnit, după cum mărturisește însuși Diaconovich în răspunsul său, un haz enorm în rîndul cercurilor intelectuale din Sibiu și din alte orașe ale Transilvaniei. Deși, după cum aflăm din desfășurarea acestei polemici, Chendi și alții atrăseseră în numeroase rînduri atenția asupra unor erori grave strecurate în *Enciclopedia*, directorul acesteia făcuse pe nepăsătorul. De data aceasta însă scandalul era prea mare. Există riscul de a se compromite cu totul publicația pe care o conducea și din care, după cum reiese din spusele lui Chendi, trăgea numeroase foloase materiale. Este ceea ce-l determină pe C. Diaconovich să răspundă la polemică prin articolul *Critica zeflema*, publicat la rubrica „Tribuna literară“ din ziarul *Tribuna*, nr. 204 din 17/29 sept. 1899. Secretarul „Astrei“ încearcă, pe de o parte, să atenueze acuzația de plagiat, numind-o greșeală „incidentală“, strecurată „dintr-un complex de inconveniente neașteptate, [...] criticul nostru din țînțar făcînd armăsar“. Pe de altă parte, Diaconovich caută să-l discrediteze pe Chendi în fața publicului, ca pe un critic neserios, capabil numai de zeflema și, pe deasupra, lipsit de caracter și de scrupule, pentru că și-ar fi însușit banii *Enciclopediei*, pe cînd lucra în „biroul“ ei. Toate aceste acuzații nedrepte au înveninat polemica dîndu-i proporții deosebite. Iată, în continuare, textul întreg al răspunsului pe care l-a dat Corneliu Diaconovich la articolul lui Chendi despre *Berni Detre*:

Zilele trecute s-a făcut mult haz în cercurile din Sibiu — poate și în alte locuri — pe tema *Berni Detre* sau a d-ului Ilarie Chendi.

D-l Chendi, un tip de vagant literar, a ajuns, grație «amicilor» săi, într-un post bun, la Biblioteca Academiei Române din București. N-are aproape nici un alt lucru decît să cetească, să studieze și să scrie. D-l Chendi ar putea foarte bine să se instruiască, să-și îmbogățească cunoștințele și prin scrutările și studiile ce le-ar face să fie folositor binelui de obște. Da, dacă d-l Chendi ar fi un om serios.

Cum își folosește d-l Chendi timpul? Ne-o arată el însuși. Mai face cîte o intrigă politică, mai scrie cîte-un articol la *Rev. Orăștiei*, mai cîte-un «telefon» ori vreo zeflema la *Tribuna poporului* și cîte ceva literar în *Familia*. Dar foarte puțin din ce scrie e vreun lucru mai de treabă, ori cel puțin serios. Între alte ocupațiuni predilecte, s-a ocupat acum să «studieze» *Enciclopedia română*. Noi, ceștialați mulți, mai deschidem *Enciclopedia* cînd suntem avizați să căutăm ceva. D-l Chendi o cetește întregă, din doscă în doscă, să-i găsească greșelile. Nu în zadar e critic d-l Ch. A și găsit d-l Ch. erori în *Enciclopedia* și ar fi mare minune să nu găsească, căutînd cu atîta zel, că doar și *Enciclopedia* e un lucru omenesc, imperfect și cu greșeli.

Și din cînd în cînd, «criticul» nostru de la «Academie» surprinde lumea cu cîte o descoperire a sa, cu cîte un mare rezultat al muncii sale, arătînd cîte o greșeală mai mică ori mai mare a *Enciclopediei*.

Ultima descoperire a d-lui Ch. a fost cea mai interesantă pînă acum. (Desigur, vor mai urma — dacă d-l Chendi nu va veni cumva la Arad, ca secretar al episcopului Goldiș, cum e vorba.) A descoperit adecă cum *Enciclopedia română*, la partea despre vechea literatură germană, a tradus un pasaj din lexiconul cel nou, unguresc, *Pallas*, și traducătorul, neinițiat în literatură germană, a menținut numele maghiarizat: *Berni Detre* al lui Dietrich von Bern.

Greșeala e fără-ndoială mare și boacăină, dar incidentală. Ea s-a strecurat — cum se va vedea — din întîmplare, printr-un complex de inconveniențe neașteptate.

Ei, dar să vezi ce mai articol de «critică literară» sloboade d-l Chendi pe această temă, în două lungi coloane ale foii de la Arad! Ce de haz deplasat, ce de glume necălite, ce de insi-

nuări și generalizări, ce mai zeflema malițioasă! Cu un cuvânt, criticul nostru «dintr-un țințar face un armăsar».

Ei bine, asta e prea mult; asta-i dizgustător. D-l Ch. ar putea să învețe odată a se purta cinstit în chestiunile literare și a nu-și mai întina condeiul.

Mai ales acum, când poate vedea cât de generos s-a dovedit acel suflet blînd, pe care în viață a încercat să-l amărăscă cu veninul condeiului său închiriat în slujba unor mici suflete pătimăse.

Cît pentru greșala *Enciclopediei*, ea este mare, neplăcută. Ea este însă un maleur¹, ce se întîmplă și la alte publicațiuni.

Critica-zeflema a d-lui Chendi însă e o maliție căreia rar îi poți găsi păreche.

Enciclopedia are multe scăderi, nu-i vorbă. Cei ce au vreme să se ocupe de ea trebuie să-i deie sfaturi, ori faptic ajutor, nu însă să o batjocurească și discrediteze.

*

În afacerea aceasta a lui *Kendi Detre*, biuroul *Enciclopediei* a fost trimis de mult o scrisoare de explicare la redacția *Tri-bunei poporului*, firește în zădar.

Iată scrisoarea din vorbă:

Onorată redacțiune!

În nr. 174 al ziarului d-voastre, d-l Il. Chendi se ocupă într-un ton cu totul neobicinuit în critica serioasă — cu cîte o greșeală de traducere și de tipar din articolul *Enciclopediei române* despre literatura germană.

Nu deneg nimănui dreptul de a critica scăderile publicațiilor redigiate de mine și recunosc și eu că greșelile remarcate de d-l Chendi în adevăr sunt foarte supărătoare. Cu toate acestea cred însă că acuzele ce se aduc din acest incident în organul d-voastre conducerii *Enciclopediei române* sunt nedrepte, deoarece asemenea publicațiuni mari nu pot fi apretețate după cîte o greșeală de traducere sau de tipar, cari, chiar și pe lîngă cea mai mare atențiune nu se pot evita și s-au furișat și în alte enciclopedii mari, lucrate cu un aparat mult mai perfect decît al nostru.

¹ Greșeală de ortografie pe care Chendi o va exploata în răspunsul său polemic.

În cazul de sub întrebare m-am îngrit de timpuriu ca articolul despre limba și literatura germană să se lucreze de un autor specialist. Articolul s-a împărțit d-lui Rudow, cari însă, după cum știți, a decedat pe neașteptate. Din această cauză, m-am adresat cătră d-l profesor dr. H. Tiktin, care a și lucrat articolul *Limba germană* și mi l-a trimis cu observarea: «Urma-rea — literatura germană — peste cîteva zile». Lăsîndu-mă pe această promisiune, nu am mai luat alte dispozițiuni. Articolul promis de d-l dr. Tiktin însă nu mi-a sosit și, trebuind să tipărim coala respectivă, biroul nostru a fost necesitat să se îngrijească în momentul din urmă de suplinirea lui. Astfel s-a întîmplat că un membru al biroului a făcut, cam în grabă, un extras din *Lexiconul «Pallas»* și, în traducerea sa, a luat numele lui Dietrich von Bern în forma maghiară. Fiind eu atunci din întîmplare absent din Sibiu, n-am putut face reviziunea articolului, și lipsind timpul pentru a-l mai trimite spre revizuire — după cum se face în genere cu articolele *Enciclopediei* — unui om de specialitate, greșeala de traducere, din nefericire, a rămas neobservată.

Este de regretat aceasta, dar la o publicațiune care cuprinde peste 40 000 articole, asemenea erori nu pot fi evitate cu de-săvîrșire. Numărul lor este foarte mare și în *Larousse*, *Brockhaus*, *Mayer*, *Pallas* și alte mari enciclopedii, cu toate că acestea dispun de puteri suficiente pentru a da publicațiunilor lor o redacțiune cît mai perfectă. Numai că critica străină ține cont de greutățile cu cari au să lupte asemenea publicațiuni și, de parte de a face capital din cîte o greșeală de tipar sau de traducere, le apretează după momente mai esențiale.

Ce privește acuza «plagierii», cred că orice om care știe ce sunt și cum se lucrează dicționarele enciclopedice va înțelege că multe mii din articolele acestora nu pot fi alta decît simple traduceri sau extrase. A cere, d.e., originalitate la un articol care cuprinde cîteva date biografice sau scurte informațiuni despre vreo localitate geografică nu dovedește decît lipsă de pricepere ori de bună-credință. Un dicționar enciclopedic «original» este o imposibilitate.

Invectivele personale ce mi le adresează d-l Chendi cred că le pot ignora. D-sa, cu toată asprimea lecțiunilor ce le-a primit, se pare a fi incurabil în manierele sale «literare». Numai la o singură insinuare vreau să reflectez deoarece de astă dată a fost făcută la adresa «Asociațiunei». S-a vorbit anume de mai multe ori în ziarul d-voastre despre *Enciclopedia română* ca despre o „întreprindere negustorească“. În această privință tre-

buie să-l clarific pe d-l Chendi că de cînd d-sa a părăsit biroul *Enciclopediei*, împrejurările s-au schimbat foarte mult și preste tot d-sa a fost singurul care a făcut «negustorie» din activitatea sa pentru *Enciclopedie*, remunerîndu-se însuși și încă foarte splendid din banii ce i-am încrezut pentru trebuințele biroului, cu toate că, în serviciile sale peste măsură modeste, s-a distins numai prin o extremă neglijență, încît a dispărut din Sibiu fără a-mi da seama de cele ce a făcut. Cred deci că numai d-l Chendi nu poate fi îndreptățit a-și permite necuviințe, ca cele din ultima sa «critică» și din foița despre articolul *Doina* al d-lui prof. Bârseanu, față cu cei ce cu cea mai mare abnegațiune conlucrează la realizarea *Enciclopediei*.

După acestea, mulțumindu-vă înainte pentru publicarea acestor șiruri vă rog, d-le redactor, să primiți expresiunea deosebitei mele considerațiuni.

Dr. C. Diaconovich

Sibiu, 19 septembrie 1899“

(Tribuna, nr. 204, din 17/29 sept. 1899.)

Acuzațiile că și-ar fi însușit „banii“ *Enciclopediei*, precum și aluziile destul de obscure la aspecte din viața personală („asprimea lecțiilor ce le-a primit“, „sufletul blind“ care s-a dovedit „generos“, deși criticul „a încercat să-l amărăscă cu condeiul său“) îl vor determina pe Chendi să revină polemic într-un lung articol, *Palagiatul „Enciclopediei“*, și să urmărească apoi problema cu ironie și vervă satirică, în multe alte articole — semnate și anonime — pînă tîrziu, în 1901, cînd, în *Zece ani de mișcare literară în Transilvania*, el va trage concluziile definitive ale acestei lungi dispute literare.

PLAGIATUL „ENCICLOPEDIET“

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 182, 183, 185 și 186, între 4 și 10 octombrie 1899, purtînd semnătura *Il. Chendi*. În fiecare număr, alături de titlul general al articolului, apare și numerotarea în cifre latine, de la I la IV. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna poporului*.

Este un răspuns amplu, detaliat, scris cu vervă și forță expresivă deosebită, la articolul *Critica zeflema* de C. Diaconovich, din *Tribuna*, nr. 204 din 17/29 sept. 1899. Chendi subliniază faptul că nu era singurul care scrisese despre deficiențele *Enciclopediei*, citînd în acest sens ziarele *Dreptatea*, *Patria*,

Revista Orăștiei, el însuși căutînd să păstreze o atitudine critică obiectivă, dezinteresată în judecarea problemelor. Va fi linia de conduită pe care o va păstra și în articolele polemice următoare pe aceeași temă, citînd și alte exemple de atitudine critică: ziarul *Unirea* din Blaj, revista *Convorbiri literare*. Nici unul dintre articolele critice publicate pe această temă nu are puterea de argumentare și vivacitatea spirituală a celor scrise de Chendi. Este ceea ce le-a dat acestora din urmă faimă, le-a creat o popularitate puțin obișnuită. Nu numai Corneliu Diaconovich a fost nevoit să ia act de existența lor, ci și „Comitetul Central“ al „Astrei“, care în ședința din 5 iulie 1900 asculta un raport prezentat de dr. Ilarion Pușcariu, „viceprezidentul «Asociațiunii»“ însărcinat cu „controlul mersului lucrărilor la *Enciclopedia română*“. Acesta trăgea „concluzul“ că lucrarea ar sta „pe un nivel literar mulțumitor“, toate organele de presă prezentînd-o elogios, „cu o singură, dar neimportantă excepțiune“. Această „excepțiune“, se înțelege, era *Tribuna poporului*, unde scria Chendi.

Comitetul „Astrei“, format din oameni fără personalitate, confirmă cele spuse de „preacuviosul Ilarion“. Prilej pentru Chendi de a-și extinde critica, de a ataca „monștrii sacri“ ai „Asociațiunii“, de a pune verdicte negative asupra întregii orientări pe care o dădeau aceștia mișcării culturale românești din Transilvania (*Trif și dr. Ilarion Pușcariu*, în *Tribuna poporului*, nr. 153 din 17/30 august 1900; *Cum se face literatură enciclopedistă*?, în *Tribuna poporului*, nr. 160 din 27 august/9 sept. 1900). Polemica în jurul *Enciclopediei române* devine astfel o problemă de orientare culturală. Chendi întreține o rubrică anonimă în *Tribuna poporului*, prelungită în foarte multe numere: „De la *Enciclopedia română* cetire — una pe zi“, satirizînd mai ales erorile de limbă.

O consecință pozitivă imediată a polemicii dezlănțuite de Chendi a fost reculegerea broșurii din *Enciclopedie* care conținea articolul despre literatura germană, înlocuit acum cu un articol original, scris de M. Străjan. *Tribuna poporului*, în nr. 105 din 6 iunie 1900, consemna cu ironie și satisfacție acest fapt, publicînd o însemnare a lui Chendi, cu titlul în chenar negru *Berni Detre*, avînd motto: „Berni Detre, Berni Detre / Unde-ai dispărut, cumetre?“ (Semnat *Nicu Potrivel*) și următorul text:

„Pătrunși de adîncă jale, aducem la cunoștința cetitorilor noștri moartea ireparabilă a lui Berni Detre, a eroului măreț din *Enciclopedia română*. Suntem cu atît mai nemîngiați, că el n-a murit moarte de erou, ci a fost asasinat pe furiș de o

mîna păgînă, de mîna aceluiași director care nu se mulțumește a ne asasina numai pe noi cu abracadabranțele lui definiții despre «femeiușa armăsarului» și despre sărutările «bucale», dar ne mai sugrumă și pe eroii noștri populari.

Cunoașteți chestiunea.

În fascicula a XVI a *Enciclopediei*, la pagina 533 a tomului II, i se ridicase lui Berni Detre un falnic monument. Dar ian căutați-l și-l vedeți dacă-l mai puteți găsi. Nu, el a fost dărîmat, fascicula din chestiune a fost nimicită și retipărită în o a doua ediție, în care plagiatul după *Lexiconul «Pallas»* este înlocuit prin un articol de d-l M. Străjan, iar scumpul nostru Berni Detre omis cu desăvîrșire. Nu, nu e vis, ci crudă realitate, nobilul vlăstar al ignoranței enciclopedice, coeficientul culturalei celor ce dirigează monumentală publicațiune: Berni Detre lipsește acum din *Enciclopedie*.

Dar închipuiți-vă, șiretul de Diaconovich nu spune nimic despre fapta sa vitejească. Nici în prefață, nici în coadă nu amintește nici măcar un cuvînt că în prima redactare articolul *Literatura germană* fusese plagiat într-un mod stupid, iar acum a fost făcut să dispară din pricina că un domn a aflat de cuviință să denunțe plagiatul...

I-o fi fost rușine d-lui director, credem și noi — dar acum îl iertăm, că și-a mărturisit păcatul, fie și în acest mod.

Însă o întrebare: cum rămîne chestia cu aceia cari posed fascicula cu articolul, cel cu Berni?

Și încă ceva: cum rămîne cu calomniile d-lui Diaconovich? De ce, dacă greșelile arătate de noi le adoptă, le rectifică, încă cu jertfe mari materiale, retipărind coale întregi — fie și ascuns — de ce anul trecut și-a luat nasul la purtare și, în loc de a face *mea culpa*, s-a purtat atît de necalificabil și pervers?

Acum, firește, incidentul se încheie o dată cu groapa de deasupra eroului. Mărturisim însă că fără Berni Detre, *Enciclopedia* nu mai are haz. E ca o nuntă fără lăutar, ca o promenadă din care a fost înstrăinată ultima statuie. Din coroana de glorie de pe capul d-lui Diaconovich lipsește acum emblema.

Deplîngem această pierdere. Sărmane Berni Detre, cît de scurtă ți-a fost viața, dar mîngîie-te că ai lucit ca un meteor.

Fie-ți țărîna ușoară și memoria eternă!

CH."

După cum se vede, acțiunea de purificare a atmosferei culturale transilvănene inițiată de Chendi începea să dea primele sale roade.

Că polemica deschisă de Chendi nu-și găsisese încă o rezolvare definitivă, iar problemele *Enciclopediei române*, condusă de C. Diaconovich, continuau să agite spiritele ne-o arată și un articol anonim publicat în *Tribuna poporului* mult mai tîrziu, către sfîrșitul anului 1901. El este un comentariu la un alt articol de protest împotriva conducătorului *Enciclopediei*, publicat de data aceasta de ziarul *Tribuna* din Sibiu, care la început luase apărarea lui Diaconovich. Dominat de aceeași vervă satirică, articolul anonim din *Tribuna poporului* (nr. 224 din 1/14 decembrie 1901) pare a fi tot de Chendi, dar el poate aparține și lui I. Russu-Șirianu sau altui membru al redacției, format la școala pamfletului chendian, cîtă vreme se referă la „colaboratorul nostru care l-a prins pe d-sa (Diaconovich) în flagrant delict de incapacitate“.

LITERATURĂ ȘI ARTĂ

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 215 din 10/22 noiembrie, nr. 216 din 11/23 noiembrie și nr. 218 din 14/26 noiembrie 1899, la rubrica „Foița *Tribunei poporului*“. În primele două numere, articolul este semnat *Fidelio*, cunoscutul pseudonim al lui Chendi, iar în ultimul, numai *F-o*. La fiecare din numere se reia titlul general, dat de noi unitar pentru toate cele patru părți ale acestei corespondențe din București a lui Chendi. Asemenea inițiative pe teme diverse, mozaicate și continuate de critic în mai multe numere ale ziarului *Tribuna poporului*, vom înflni și mai departe.

SCRISOARE LITERARĂ „Ovreiul“ — roman de dr. V. Crășescu

A apărut în *Familia*, nr. 48 din 28 noiembrie 1899, semnat *Ch*. După cum aflăm din *Familia* (nr. 39 din 24 sept. 1900), romanul *Ovreiul* a fost prezentat de autor Academiei Române, în vederea acordării Premiului Năsturel. Pentru el întocmea un raport de prezentare Iacob Negruzzi. Concluziile raportului erau negative: „...defectele romanului sunt așa de numeroase, încît nu pot să recomand scrierea d-lui Crășescu pentru Premiul Năsturel, la care a fost prezentată“ (p. 465).

Chendi, cu un an mai înainte, sublinia și el lipsa de valoare literară a romanului respectiv, dar îl discuta din punctul de vedere al tendinței sociale în artă și literatură, pe care el o consideră ca punct de orientare obiectiv al dezvoltării literaturii noastre din acel moment. În aceasta stă valoarea articolului lui Chendi. De altfel, Victor Crăescu (Șt. Basarabeanu, 1850—1917) aducea în proza românească de atunci (mai mult în nuvele și povestiri și mai puțin în romane) o tematică inedită, din mediile sociale abrutizate ale pescarilor, porturilor, târgurilor de provincie, prefigurându-i pe Jean Bart și Mihail Sadoveanu. Chendi avea deci dreptate să lege de numele lui, încă la 1899, oarecare înnoiri în dezvoltarea prozei literare românești.

„INTRIGĂ ȘI AMOR”,
TRAGEDIE ÎN CINCI ACTE DE FR. SCHILLER,
REPREZENTATĂ PE SCENA TEATRULUI NAȚIONAL,
CU CONCURSUL D-ȘOAREI AGATHA BĂRSESCU

A apărut în revista *Familia*, nr. 49 din 5/17 decembrie 1899, cu semnătura *H. Ch.*, în cadrul unei rubrici intitulată „Cronică teatrală bucareșteană”, de unde reproducem pentru prima dată textul în cadrul acestei ediții.

RĂSPUNS LA COMPLIMENTE

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 234 din 7/19 decembrie 1899, la rubrica „Foița Tribunei poporului”, cu semnătura *Fidelio*, de unde reproducem textul. Este o continuare, cu argumente noi, a polemicii deschise cu *Convorbirile literare* pe problemele aprecierii mișcării literare transilvănene.

HEINE

A apărut în ziarul *România jună*, nr. 12 din 14 decembrie 1899, la rubrica de subsol dedicată foiletonului. Articolul este semnat la sfârșit *H. Chendi*, singura semnătură a lui Chendi în paginile acestui jurnal, la care însă colaborarea sa este mult mai bogată. Astfel, în numărul 17 din 19 decembrie 1899 al *Românei june* găsim, la rubrica „Notițe literare și artistice”, însemnarea anonimă *Ziua nașterii unui poet*, care are informații

și chiar pasaje identice cu cele din studiul *Heine. Aniversarea nașterii lui*, publicat de Chendi în *Familia*, nr. 3 din 16/28 ianuarie 1900. Iată acest text anonim din *România jună*, care aparține cu siguranță lui Chendi:

„Ziua de 13 decembrie a fost o zi de sărbătoare pentru cercurile literare germane, implinindu-se atunci o sută de ani de la nașterea lui Heine. Această zi a fost fixată mai mult în mod convențional, de către majoritatea biografilor popularului poet, căci în realitate nu există urme exacte cu privire la data nașterii lui. Biografiile principali: Strodtmann, Elster, Karpeles, Pröhls, Keiter, Rösche și alții arată date diferite. În genere, ei se divid în două tabere. Unii sunt pentru ziua de 13 decembrie 1797, alții pentru 13 decembrie 1799.

Părerile celor dintâi se întemeiază pe întâia biografie a lui Heine, scrisă de Friedrich Steinmann, pe cum și pe diferite almanahuri de prin anii 1825—1830, unde s-a găsit data 13 decembrie 1797, relativă la nașterea lui Heine. În timpul din urmă au opinat în acest sens mai ales Hermann Küffer în *Deutsche Rundschau* (XII și XXIV), cunoscutul critic danez Brandes în *Hauptströmungen...* și acum, mai zilele trecute, publicistul Karl Em. Franzos în broșura sa *Heine's Geburtstag*, apărută la Berlin.

Părerile taberei adverse, care a aranjat festivitățile din anul acesta, par a fi mai probabile. Iată pentru ce:

Cu prilejul înscrierii sale la facultatea din Bonn, Heine a numit anul 1799 ca an al nașterii sale. Aceeași dată a comunicat într-o scrisoare din 1851, adresată amicului său Saint-René Taillandier. Iar în o altă scrisoare, trimisă surorii sale Charlotte Eurden (+ 1899), scrie: «Vei ști că m-am născut în 13 decembrie 1799, în Düsseldorf». O altă probă mai departe este un document găsit de curînd de profesorul dr. D. Kaufmann și dat publicității în 1897 (în adaosul literar al lui *Pester Lloyd*). Documentul acesta este un pașaport pentru Italia, eliberat pe numele lui Heine la München în anul 1828, conținînd observațiuni din cari iarăși se poate deduce cu evidență asupra lui 1799 ca dată a nașterii poetului.

Dibuirea aceasta nesigură în căutarea unei date atât de importante în biografia unui bărbat de valoare se explică prin faptul că documentele oficiale din arhiva orașului Düsseldorf, între cari și matricolele celor născuți, au fost distruse prin incendiu în timpul revoluțiunii franceze. La reconstituirea matricolelor însă s-au fixat o mulțime de date greșite. Heine încă a fost introdus greșit și — după cum însuși mărturisește — cu anume scop, de a fi scutit de obligămîntul militar.

Documentul oficial deci pierdut fiind, discuția în jurul acestui punct rămîne de *lană caprina* și ca unica orientare pozitivă ne servește constatarea făcută de Heine în amintita scrioare către amicul său Taillandier: «*La chose la plus importante c'est que je suis né*» (*România jună*, nr. 17 din 19 dec. 1799).

Prin această identificare de text nesemnat, preluat dintr-un studiu al lui Chendi, se aruncă o lumină destul de clară asupra autorului anonim care a întreținut rubrica atît de variată de „Notițe literare și artistice“, prezentă aproape în fiecare număr al ziarului *România jună*. Această rubrică cuprinde o amplă gamă de informații la zi despre viața și activitatea marilor scriitori și artiști de atunci ai Europei și ai lumii, scrise toate în același stil aplicat, vioi, incitant.

DIN PRAG

A apărut în *Tribuna poporului*, nr. 243 din 21 decembrie 1899, la rubrica „Foița *Tribunei poporului*“, sub semnătura *Fidelio*, cunoscutul pseudonim al lui Ilarie Chendi. Se reproduce pentru prima dată în cadrul acestei ediții a scrierilor lui Chendi, după textul din *Tribuna poporului*. Cu o valoare biografică deosebită, articolul acesta are și meritul de a încheia o epocă și a anunța alta în evoluția scrisului chendian.

INDICE DE AUTORI

- Aaron, Vasile : XXIII, 4, 5,
22, 354—357, 489
Ács Károly : 331, 458
Adam, Georg : 443
Adam, Ioan : XIX, XL, 340,
396, 397
Adamescu, Gh. : 35, 324, 326
Adamovici, Gherasim : 5, 15,
17, 21, 22, 23
Ady Endre : 457
Agârbiceanu, Ion : XIV,
XXXIII, XL
Albert, Michael : 113
Albini, Septimiu (pseud. Mu-
gur) : 25, 26, 71
Alecsandri, Vasile : VII, VIII,
XXIV, XLI, XLII, 64, 66,
67, 160, 168, 178, 190, 210,
219, 237, 326, 327, 331, 335,
393, 433, 451
Alethagoras : 124, 125, 127
Alexandrescu, Gr. M. : XXIII
Alexics, Gh. : 38, 218, 330
Alfieri, Vittorio : 273, 274, 289,
299
Andersen, Hans Christian :
212, 249
Anghel, Dimitrie : XVI, XLIII,
XLV, XLVI
Antemireanu, Al. : XL, 342,
343, 485
Antip, Constantin : 424
Anzergruber, Ludwig : 403
Arghezi, Tudor : XIV, XVII,
XVIII, XIX, XXXIV,
XXXV, XXXVII, XLVI,
XLVII
Aristotel : 130, 324
Armin, C.F. : 110, 114, 120
Arndt, Ernst M. : 278, 279
Arnim, Achim v. : 280, 281
Asachi, Gh. : XLV, 1
Augustin, Sfintul : 344
Augustini, Gustav : XXXIX
Bacovia, G. : XL
Baiulescu, Maria : 66, 71
Balzac, Honoré de : 263, 475
Barac, Ioan : 32, 355
Barcianu, Daniil P. : XXIII,
XXXVIII, 5, 26, 76, 239,
354—357, 422, 433, 489,
490
Barițiu, Gh. : 1, 2, 3, 6, 12,
14, 327
Barthel, Emil : 148, 149
Bassarabescu, I. A. : 340
Bălan, Iosif : 167
Bârsan, Zaharia : XLI, 55
Bârseanu, Andrei : 36, 326
Bârseanu, Agatha : 402, 405,
500
Becescu, Florian : XIII
Becque, Henry : 178
Beethoven, Ludwig van : 63
Bengescu, G. : 66
Béranger, Pierre Jean de :
350
Berescu, Ioan (pseud. Bre-
benel) : 30
Bianu, Ioan : 132, 466
Bibicescu, I. : 326
Blaga, Lucian : XXXIV, XLVI
Bleibtreu, Carl : 411
Boccaccio, Giovanni : 190
Bocu, Sever : XXXIX, 57, 59,
456
Bodnariu, G. : 31

- Bodnărescu, Samson : XXIII
 Bogdan-Duică, Gh. : XXIII, 9,
 19, 21, 26, 71, 72, 76, 104
 Bolintineanu, Dimitrie : XV
 Börne, Ludwig : 270, 272, 284,
 286, 287, 288, 289, 291, 297,
 298, 299, 300, 301, 303, 304
 Bota, I. : 31
 Bourget, Paul : 209, 263, 475
 Bran, Nicolae : 393
 Brandes, Georg : 270, 288, 296,
 301, 302, 411, 501
 Braniște, Victor : 139, 438
 Brănișteanu, B. : XXXVIII,
 425, 489.
 Brătescu-Voinești, I. Al. : 452
 Brentano, Clemens : 280, 281,
 367, 412
 Brunetière, Ferdinand : 135
 Budai, Aron : 12, 22
 Bünker, Ferdinand : 250
 Byron, George Gordon : 153,
 299

 Caesar, Caius Iulius : 128
 Cair, G. : XIII
 Calderón de la Barca : 280
 Canianu, Mihail : 326
 Caragiale, Costache : XXIII
 Caragiale, I.L. : XX, XXIII,
 XXVIII, XXXIX, XLI,
 XLIV, L, 60, 96, 174—188,
 211, 219, 247, 248, 345, 408,
 438, 443, 445—448, 452,
 455, 463, 466, 487
 Carcalechi, Eugenia : XLII,
 XLIV
 Carcalechi, Zaharia : 359, 362
 Carmen Sylva : 91, 311
 Cartoian, N. : XXIX
 Catullus, Caius Valerius : 72
 Cazaban, Al. : XVII
 Călinescu, G. : XIV, XVI, XX,
 XXVII, XXIX, 434
 Călugăru, Alice : XIV, XVII
 Cătană, Gh. : 31
 Cerna, Panait : XL
 Cervantes Saavedra, Miguel
 de : 294
 Chamiso, Adalbert von : 70
 Ciato, Aurel : XXXVIII, 55,
 57, 70, 201, 212, 438
 Cicero, Marcus Tullius : 128
 Cioban, Maria : XIX, 53, 82
 Cioculescu, Șerban : XV
 Ciorogariu, R. : XXXIX, 456
 Cipariu, Timotei : 8, 25, 242,
 245
 Ciura, Alexandru (pseud. Si-
 min) : XLI, 64
 Cimpineanu, Ion : 160
 Cocea, N.D. : XLVI
 Codreanu, M. : XIV, XVII
 Constantinescu, Pompiliu : XII
 Constantinescu-Stans, I. : XL,
 341
 Coppée, François : 146, 253
 Costin, Ioan : 93
 Costin, Miron (Logofătul) : 133
 Coșbuc, Geroge : VIII, IX,
 XIX, XX, XXXVIII,
 XXXIX, XLI, XLIII, 25,
 43, 45, 48, 50, 51, 52, 53,
 55, 56, 57, 72, 93, 168,
 169, 192, 211, 235, 238,
 242, 340, 391, 393, 426,
 427, 429, 430, 431, 453,
 454, 457, 473
 Cotruș, Aron : XLVI
 Crăsescu, V. (Șt. Basarabea-
 nu) : 398, 399, 400, 499,
 500
 Creangă, Ion : VII, XXIV,
 XLI, 29, 451
 Cristea, Elie : XXV, 155
 Cuciureanu, M. : XXIV

 Dahn, Felix : 70, 92
 Daian, Elie : 44, 71, 194, 200,
 427, 449
 Dante Aligheri : 224, 225, 299
 Daș, L. : XIII
 Davidescu, N. : XVII
 Delamarina, Victor Vlad : VIII,
 39—44, 211, 239, 242, 426,
 428, 453
 Delavrancea, Barbu Ștefă-
 nescu : XIV, 62, 95, 96,
 340, 452
 Demetrescu, Traian : 252—255,
 468, 469
 Densuşianu, Ovid (pseud. Er-
 vin) : XVI, XVII, XLIII
 Densuşianu, Aron : 2
 Densuşianu, Nicolae : 8
 Depărăţeanu, Al. : XV
 Deșliu, Irena : 395
 Diaconovich, C. : 76, 77, 80,
 377—389, 470, 472, 473, 484,
 492, 496, 497, 498, 499
 Diderot, Denis : 268, 403
 Dima, George : 38, 39, 65
 Dobrogeanu-Gherea, C. : VI,
 VII, VIII, IX, XXIII,
 XXV, XXX, XXXI,
 XXXIX, 57, 154, 155, 178,
 179, 186, 210, 238, 263,
 264, 429, 430, 431, 432, 442,
 448, 449, 450, 454, 455, 459,
 469, 473, 474, 475
 Dogariu, Dometiu : 31, 233
 Domșia, Damian Elie : 244,
 246
 Donici, Al. : XLV
 Dostoievski, Feodor Mihailo-
 vici : 263, 475
 Dragomirescu, Iuliu : XIII

 Dragomirescu, Mihail : VIII,
 IX, XLIV, 24, 233—242,
 259, 260, 338, 425, 427, 429,
 454, 455, 460—465, 469, 473
 Dulfu, P. : 57, 96
 Duma, Ion : XXII
 Dumas, Alexandre : 293
 Dunca-Șchiau, Alma : 445, 446
 Duțu-Duțescu, T. : XIII

 Ebers, George : 71
 Eder, abatele : 9, 13
 Eftimiu, Victor : XVII, XLVII
 Elena din Ardeal : 55
 Eliade-Rădulescu, I. : 1, 160
 Eliot, George : 475
 Emilian, Ștefan : 381
 Eminescu, Mihai : VII, VIII,
 XX, XXIII, XXIV, XXV,
 XXVI, XXVII, XXVIII,
 XL, XLI, XLIII, 45, 46,
 56, 65, 87, 88, 90, 92, 93,
 96, 100, 145, 153—157,
 190, 210, 224, 242, 345,
 346, 347, 353, 434, 442,
 443, 451, 452, 453, 459, 485,
 486, 487, 488
 Engels, Friedrich : 284
 Epicur : 198
 Erasmus din Rotterdam : 435
 Erbeceanu, C. : 22, 104, 105,
 106, 107, 435
 Eustatievich, Dimitrie : 5

 Fichte, Johann Gottlieb : 282,
 283, 284
 Fischer, Kuno : 405
 Flammarion, Camille : 192
 Flathe, Th. : 272
 Foscolo, Ugo : 72, 224, 225, 273
 Franzos, Karl Em. : 501
 Freiligrath, Ferdinand : 270,
 295
 Freitag, Gustav : 92
 Freitsche, Heinrich von : 285
 Fuld, L. : 125

 Gaster, Moses : XXIX, 327
 Gastineau, O. : 91
 George, Stephan : XVI
 Gervinus, Georg Gottfried :
 266, 267, 290
 Gheorghe din Moldova : 211,
 463
 Gârleanu, Emil : XIX
 Gleim, Ludwig : 150
 Goethe, Johann Wolfgang : V,
 XXIX, 71, 88, 89, 90, 91,
 96, 100, 150, 261, 268, 279,
 299, 300, 306—310, 344,
 363—372, 374, 405, 481, 491
 Goga, Octavian (pseud. N.
 Otavă) : XIV, XV, XVI,
 XXXVII, XLI, XLIII,
 XLIV, XLV, XLVI, XLVII,
 457
 Gojdu, Emanuil : XXIII, 358—
 362, 438, 490, 491
 Golescu, Constantin P. : 2
 Goldiș, Vasile : 65
 Goldsmith, Oliver : 74, 307
 Gorovei, Artur : XXXIX, 327
 Görres, Joseph : 281, 412
 Gorun, Ion : XIX, XLI, XLII
 Gottsched, Johann Christoph :
 198
 Götz, Johann Nicolaus : 150
 Grama, Alexandru : XXV,
 434, 442

- Grandeau, Grigore H. : 371
Grădișteanu, Petru : 247
Greintz, R.H. : 127
Grigorescu, Nicolae : 392
Grigorovitz, Em. : 430
Grigoriu, Constantin A. : 395, 396
Grimm, H. : 344
Grimm (frații Iacob și Wilhelm) : XXIX, 112, 249, 281, 322, 373
Grisebach, Eduard : 171
Grotius, Hugo : 435
Grün, Anastasius : 149, 270
Gutzkow, Karl : 266, 269, 270, 286, 287, 288, 291, 292, 293, 303, 304
- Hacke, Wilhelm : 135
Haltrich, Joseph : 112
Hartwig, G. : 71
Hasdeu, Bogdan Petriceicu : XXIII, XXIX, 66, 87, 327, 455, 487
Hauff, W. : 71
Hatvany, Ludovic : 458
Haptmann, Gerhardt : 191, 263
Hegel, Friedrich Wilhelm : XXX, 284
Hehn, V. : 144
Heine, Heinrich : V, XXIX, 46, 70, 150, 201—205, 254, 269, 270, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 350, 395, 410—415, 450, 478, 500, 501
Henția, Sava : 394
Herbart, Johann Friedrich : 250
Herbst, Wilhelm : 363
Herczeg, Francisc : 458
Herder, Johann Gotfried : 198, 281, 412
Herodot : 129
Herwegh, Georg : 270, 295, 350
Herz, A.D. : XL
Hillebrandt, R. : 270
Hobbes Thomas : 318
Hochmeister, Adolf : 11, 14, 20
Hochmeister, Martin : 3, 4, 5, 9, 11, 15
- Hodoș, Enea : XXIX, 25, 26, 32, 44, 60, 61, 72, 82, 167, 169, 214, 215, 229, 326, 456
Hodoș, Nerva : XXVII
Hofmannsthal, Hugo von : XVI
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus : 294
Hoffmann, Franz : 249
Hoffmann von Fallersleben, August Heinrich : 270, 295
Holban, M.G. : XLII
Holberg, Ludwig : 177
Homer : 126, 130, 189, 192
Horatiu : 122, 129, 188, 189, 192
Hrisoverghi, Al. : XXIV
Hugo, Victor : 135
Hunfalvy, P. : 168, 218
- Ibrăileanu, Garabet (pseud. C. Vraja) : XXII, XXVIII, XXXII, XLV, 209
Ibsen, Henrik : XXX, 88, 172, 191, 263, 450, 475
Ieutsch, Traugott : 114
Ighel-Deleanu, S. : 257
Ionescu-Rion, Raicu : XXV, 153, 154, 442
Iorga, Nicolae : XXI, XXIV, XLI, XLII, XLIII, XLIV, 424
Iorgovici, Paul : 15, 422
Iosif, St. O. : XV, XVI, XXI, XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIII, XLV, XLVII, 70, 340, 341, 350, 352, 397, 412, 489, 491
Isvoranu, Octavian : 35
Ivanovici, Sofronie : 257
- Jakab Elek : 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 14, 15, 17, 423
Jarnik, Jan Urban : 36, 37, 326
Jean Bart (Eugeniu P. Botez) : 500
Jókay Mór : 99, 195, 218, 330
Jung, Al. : 270
Jung-Stilling, Johann Heinrich : 344
- Karadžič, Vuk : 327
Karpeles, Gustav : 151, 152, 284
- Kaulbach, Wilhelm : 257
Kepler, Johannes : 135
Kirileanu, G.T. : XLI
Klein, Rudolf : 443
Kleist, Heinrich von : 281
Klopstock, Friedrich Gottlieb : 90, 91, 97, 369
Koevary, Ioan : 30
Kogălniceanu, Mihail : 2
Kotzebue, August : 61, 66, 72, 177, 274, 275, 328
Körner, Theodor : 71, 72, 234, 278, 279
Kremnitz, Mite : 443
Küffer, Hermann : 501
Kühne, G. : 270
- Lange, Konrad : XXXI, 264, 476
Lange, Fr. : 123
Lapedatu, Ion I. : 65
Laplace, Pierre Simon : 135
Laube, Heinrich : 269, 270, 288, 303
Laurian, August Treboniu : 243
Lazăr, Gheorghe : 19
Lecca, Haralamb G. : XIII, XXI, 211, 311, 314, 315, 390, 482
Leibniz, Gottfried Wilhelm : 135
Leixner, Otto von : 152
Lemaître, Jules : 475
Lenau, Nicolaus : V, XXV, XXIX, 144—157, 292, 309, 310, 442, 443
Lenin, V.I. : 437
Leoncavallo, Ruggero : 207
Leonescu, V. : XIII
Leopardi, Giacomo : V, 153, 224—226, 459
Lessing, Gotthold Ephraim : 100, 150, 160, 171, 177, 192, 198, 364, 365, 403
Lillo, George : 403
Liuba-Iana (Sofroniu Liuba și Aurel Iana, folcloriști bănățeni) : 37, 44
Loghi, Kimon : 394, 395
Lovinescu, E. : VI, XIII, XVIII, XXXII, XXXVII, XLIV, XLV, XLVII
- Lugosiănu, Octavian : 21, 23, 350
Lucaciu, Vasile : 57
Lucretius (Titus Lucretius Carus) : 198
Lupaș, D. : 424
Luther, Martin : 83
- Macedonski, Al. : XIX, XX, XXI, XXXIX
Madách, Imre : 457
Maeterlinck, Maurice : XVI, XXX, 450
Magdu, Vioara : 36, 57
Maior, Petru : XXIII, 6, 7, 21, 104—109, 132, 133, 355, 423, 435
Maiorescu, Titu : VI, VII, VIII, IX, X, XII, XIII, XXII, XXVI, XXXIII, XLIII, L, 24, 39, 40, 44, 46, 96, 185, 186, 191, 210—213, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 425, 427, 429, 432, 448, 451—456, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 487
Malonyai Dezső : 457
Mangiuca, Simeon : 25, 327
Maniu, Adrian : XXXIV
Manliu, Ioan : 96, 324, 467, 468
Manoilescu, C. : 249, 250
Manzoni Alessandro : 225, 273
Markgraf, H. : 270
Marian, Sim. Florea : 327
Marienescu, Athanasie : 37, 440
Marivaux, Pierre : 177
Marx, Karl : 284
Masmann Symon : 373
Massim, Ioan C. : 243
Maupassant, Guy de : XIV, 192, 209, 263, 475
Maurier, George : 74, 206, 209, 221
Mazoch, Sacher : 254
Mărunteanu, Gr. : 63, 67
Menzel, Wolfgang : 286, 287, 288, 291, 414
Mera, I.T. : 25, 64
Meyer, Konrad Ferdinand : 40
Meyer, G. : 335
Meyer, Richard : 344
Micle, Veronica : XXVIII, 487

Micu-Clain, Samuil : 6, 21, 22,
23, 105, 355, 423
Mihai, Traian : 213, 427
Mikszáth Kálmán : 195, 218,
330
Milton, John : 97
Minar, Octav : XXVIII
Minulescu, Ion : XIV, XVII,
XVIII, XLIII, XLV,
XLVIII
Moga, Ilie : 379
Mogk, Eugen : 373
Moldovan, Gergely : 38, 218
Moldovan, Margareta : 62, 63,
82, 431
Moldovan, Silviu : 25, 26, 77
Moldovan, Valeriu : 438
Molière : 91, 176, 177
Molnár Ferencz : 457
Molnar-Morariu, Ioan : 7, 8,
9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 22, 422, 423
Montesquieu : 299
Monti, Vincenzo : 273
Morar, Vasile : 473
Morariu, C. : 71
Morris, William : 475
Moruzzi-Mavrocordat, Al. : 9
Moța, I. : 26, 53, 54, 58
Mumuleanu, B.P. : XXIV,
XLV
Mundt, Theodor : 269, 270, 286,
288
Muntean, Ștefan : 32
Munteanu, Gravil : 370, 372,
491
Munteanu, Georgiu : 408
Munteanu, Victor : 249, 250
Munteanu-Rîmnic, D. : 24, 429
Muntenescu, V.B. : 55
Murărașu, D. : XXVI, XXVII
Mureșianu, I. : 39
Murger, Henri : 221
Musset, Alfred de : 311
Müller, Aurel : 8
Müller, Friedrich : 114
Müller, Max : 262, 318
Nanu, D. : 340, 341, 390, 391,
392
Naum, Anton : 452
Naum-Rîmniceanu : 22
Nădejde, Sofia : 153
Negruzzi, Costache : VIII,
XXIV, XLIII, 64, 160, 190,
237
Negruzzi, Iacob : 176, 452
Nepos, Cornelius : 122
Netea, Vasile : V, VI, XXX,
XLVIII, L, LI, 428, 433,
434, 441, 442, 444, 445, 459,
469, 473, 492
Newton, Isaac : 135
Nicolai, Friedrich : 368, 369
Nicolini, Giovanni : 225, 273
Nietzsche, Friedrich : 475
Nordau, Max : 256, 475
Novalis (Friedrich von Har-
denberg) : 280, 294, 413
Nucleolus : 57, 58
Odobescu, Alexandru : XXIV,
XLIV, 327
Ollănescu-Ascanio, D.C. : 191
Onișor, Victor : XXXVIII, 72,
192, 199, 200, 449
Onițiu, Virgil : XIX, 26, 59—
61, 65, 76, 82, 211, 212,
237, 426, 453, 461
Opitz, Martin : 412
Ossian : 189, 281
Ovidiu : 129, 356
Pandele, N. : XIII
Pann, Anton : 28, 355
Panu, Gh. : XXIII, XXVIII,
XLV
Papadat-Bengescu, Hortensia :
XXXIII, XXXIV
Papiu-Ilarian, Al. : XXXVII,
17, 18, 20, 21, 23
Pascal, Blaise : 435
Paul, Hermann : 281
Pavelescu, Cincinat : XLIII
Păcățianu, Teodor V. (pseud.
Lucă Drugă) : 44, 235, 239,
316, 317, 320, 430, 462, 483,
484
Pelico, Silvio : 225, 273
Pencioiu, D. : 201
Perspicius : XXVI, XXIX,
488
Petică, Ștefan : XV, XVII,
XLII, XLIII
Petöfi, Șandor : V, 349—353,
457, 488

Petrarca, Francesco : 224
Petrașcu, Nicolae : 338, 459
Petrescu, Camil : XXXIV
Petrescu, Petrea : 72
Petronius : 171
Pillat, Ion : XXXIV
Platen, August Graf v. : 280,
292
Platon : 130, 136
Plaut : 176
Poe, Edgar Allan : XV
Popa, Mircea : XI, XX, XXIV,
XLVIII, LI, 423, 424, 427,
429, 433, 435, 438, 439, 447,
456, 457, 473, 485
Pope, Alexander : 198
Popescu, N. : XIII
Popovici, A.C. : XLVI
Popovici, Sava : 22
Popovici-Bănățeanu, I. (Niță) :
VIII, XXIII, 26, 45—50,
55, 82, 211, 234, 235, 237,
426, 430, 462
Popp, Ghiță : 69
Pop-Reteganul, I. : 26, 28, 29,
35, 37, 249, 430, 431
Puccini, Giacomo : 207
Pumnul, Aron : 245
Pușcariu, Ilarion : 470, 497
Pușcariu, Ioan : 75, 381
Pușcariu, Sextil : XXIV, 63—
64, 70, 201, 212
Pușkin, Alexandru : 350
Racocea, Teodor : 2
Rafael Sanzio : 206
Ranta-Buticescu, V. : 64, 430
Rădulescu-Motru, C. : XL
Rebreanu, Liviu : XXXIII,
XXXIV, XLV, XLVIII
Reclus, Elisée : 193
Régnard, François de : 177
Régner, Henri de : XVI
Rembrandt : 296
Reuter, Fritz : 40
Révai Carol : 457
Richardson, Samuil : 364, 369
Riria : XIII
Rîuleț, C. : XIV
Rîureanu, C. : 190
Rochow, F.E. : 250
Rodina, I. : 31
Roman, Alexandru :
XXXVIII, 59, 438
Roman, I.N. : 211
Rosetti, Dante Gabriel : 475
Rosetti, Radu D. : XIII, 42,
211, 463
Roth, Daniil : 140
Roth, Stefan Ludwig : 140, 141,
143, 144
Rousseau, Jean-Jacques : 268,
289, 344, 364, 403, 404
Rudow, W. : 328, 495
Russu-Șirianu, I. : XI,
XXXIX, 26, 62, 94—104,
434, 438, 456
Russu-Șirianu, Lucreția : 72
Sabo, Emilian : 213
Sadoveanu, Mihail : XVI, XXI,
XXII, XXXII, XXXIV,
XXXVII, XLII, XLV, 500
Sainte-Beuve, Charles Augus-
tin : XII
Sandu, C. : XVI, XIX, 341,
450
Sanielevici, H. : XLII, 24, 429,
431, 432
Sasu-Zimmermann, Dorothea :
488
Săvescu, Iuliu Cezar : XV,
XVII, XLII
Schelitti, N. : 491
Schelling, Friedrich Wilhelm :
282, 283, 284, 289
Schenkendorf, Max von : 279
Schiller, Friedrich Cristoph :
V, XXIX, 69, 91, 172, 195,
196, 252, 269, 374, 402—
405, 412, 500
Schlegel (frații Wilhelm Au-
gust și Friedrich) : 279,
280, 281, 293
Schleiermacher, Friedrich :
283, 284
Schmidt, Iulian : 285
Schnell, A. F. : 250, 251
Schopenhauer, Arthur : 255,
459
Schullerus, Adolf : 328
Schwegler, dr. A. : 130, 283
Scott, Walter : 198
Scribe, Eugène : 91

Scurtu, Ioan (pseud. Ascanio) :
55, 58
Scurtu, Cornel : 71
Secula, Sever Septimiu : 64,
167
Sevastos, Elena : 326
Shakespeare, William : XIV,
74, 88, 89, 91, 119, 160, 172,
189
Shaw, Bernard : XXX
Siecke, Ernst : 282
Sima Grigore (al lui Ioan) :
29, 83
Slavici, Ioan : VIII, XXVIII,
XXXIX, 25, 53, 62, 72, 83,
92, 95, 96, 211, 233, 235,
241, 345, 426, 427, 440,
452, 456
Sofocle : 89, 130
Sorbul, M. : XLVIII
Speranția, Th. : XIII
Spinoza, Baruch : 414
Staël, Doamna de : 293
Stamatiad, Al. T. : XIV, XVII
Stavri, Artur : 211, 463
Stăncescu, D. : 200, 211, 235,
463
Steinman, Friedrich : 501
Steuermann-Rodion, A. : 253
Strauss, Friedrich : 328
Strajanu, M. : 81, 497, 498
Streinu, Vladimir : XV
Strindberg, Johann August :
XIV, 263, 475
Stuart-Mill, John : 316—320,
483
Sturdza, Al. : 275, 276
Suciu, Lucreția : VIII, 211, 234,
235, 237, 239, 452, 461, 462
Sudermann, H. : XXX, 91, 172,
191, 263, 450
Sue, Eugène : 293
Sulică, Nicolae : 37
Sulzer, I. Fr. : 9, 13
Swinburne, Algeon Charles :
475
Szendrei János : 457

Săguna, Andrei : 355, 433
Șăineanu, Lazăr : 327, 337
Șchiopu, Iosif (pseud. Pri-
beag) : 64, 70
Șerbănescu, Th. : XXIII

Șincai, Gh. : 5, 6, 8, 17, 21, 22,
105, 132, 133, 355., 423
Ștefanelli, T.V. : XXVIII, 345

Tacit : 133
Taillander, Saint-René : 501
Tașcu, Valentin : 424
Tăslăuanu, Oct. : XLI
Teculescu, Horia : XLVIII
Tempea, Radu : 7, 12, 22
Teodorescu, G. Dem. : XLI
Terențiu : 176
Tieck, Ludwig : 280, 294, 411
Tiktin, H. : 495
Titus Livius : 128, 133
Tocilescu, Grigore : XLI, 338,
455
Tolstoi, Lev : 72, 263, 475
Topîrceanu, G. : XIV, XVIII
Trif, Aurel : 378, 379, 382, 383,
384, 385
Turgheniev, Ivan : 72, 88
Tullner, Ernst : 113

Țichindeal : XLV

Uz, Johann Peter : 150

Vaida-Voievod, Al. : 244
Văcărescu, Ienăchiță : 18, 353
Verlaine, Paul : XVI, 475
Verne, Jules : 72, 189, 192—
200, 449
Verona, G.A. : 293
Vianu, Tudor : XV, XVI,
XXXI, 476
Viciu, Alexiu : 44
Vidu, I. : 39
Virgiliu : 126, 129, 130, 192,
198, 356
Vlahuță, Alexandru : XXVIII,
XXXVIII, XLI, 92, 96, 165,
340, 345, 390, 452, 487
Vogelweide, Walter von der :
281
Voiculescu, Vasile : XXXIV
Voileanu, Matei : 358
Voltaire : 268
Voss, Richard : 71
Vuia, Traian : XXXVIII

Vulcan, Iosif : 57, 58, 59, 65,
66, 67, 68, 407, 444, 447,
451
Vulcan, Petru : XIII

Wagner, Leopold H. : 403
Wagner, Richard : XVI, 298
Weber, F.W. : 71
Weigand, Gustav : 214, 215
Weisse, Christian Felix : 171,
177
Werner, Gyula : 217, 218, 220,
330, 458
Werner, Zacharias : 280
Wienbarg, Ludolf : 269, 270,
288, 291, 297

Wilde, Oscar : XVI, XXX
Willkomm, E. : 270

Xenopol, Alexandru : 1, 18,
75, 338

Zaharia, C. : 249, 250
Zamfirescu, Duiliu : XXI,
XXXIX, 211, 452, 463
Zieglauer, F. : 8, 9, 10
Ziller : 250
Zola, Émile : 88, 91, 172, 192,
218, 397, 475
Zschokke, Heinrich : 71

CUPRINS

Prefață	V
Tabel chtonologic	XXXVII
Notă asupra ediției	XLIX

Începuturile ziaristiceii noastre (1789—1795)	1 (421)
Zece ani de mișcare literară în Transilvania (1890—1900) (Material critic)	24 (424)

DIN PERIODICE

(1893—1899)

Ceva despre idealism și naturalism în arta poetică (Formă dialogică)	87 (432)
Dare de seamă asupra broșurii de novele a d-lui I. Russu-Șirianu, apărută în Sibiu, 1894	94 (434)
„Procanonul“ lui Petru Maior (După manuscrisul autograf existent în Academia Română. Transcris și publicat de prof. C. Erbiceanu)	104 (435)
Momente din literatură mai nouă a sașilor transilvăneni („Neaga oder Frauenherz und Frauenehre“, dramatisches Gedicht in fünf Akten von C.F. Armin)	110 (436)
Clasicismul în școalele medii (Studiu)	121 (437)
Societatea de lectură „Petru Maior“	137 (437)
„Lupta de limbă în Transilvania“	140 (441)
Lenau (1802—1850)	144 (442)
Teatrul român	158 (443)
„As-tra“ — tra-ra-ra-bum!	163 (444)
„Biblioteca noastră“	166 (445)
„Femeia necredincioasă“	170 (445)

Comediile lui I. L. Caragiale (S-a cetit în ședința festivă de deschidere din 10 octombrie 1897 a societății „Petru Maior“)	174 (445)
Jules Verne: „Castelul din Carpați“ (Traducere de Victor Onișor. Cu o prefață de dr. E. Daian) (Recenziune)	189 (449)
Cînd s-a născut Heine?	201 (450)
„Trilby“ (în traducere românească)	206 (450)
D-l Tit Maiorescu despre noi. Tinerii noștri poeți	210 (451)
„Cîntece bănățene“ de Enea Hodoș	214 (456)
Șovinism în literatura maghiară	217 (457)
Victimele mizeriei	221 (459)
Giacomo Leopardi (1798—1837)	224 (459)
„Cîntece cătănăști“	227 (460)
Renaștere literară? (Răspuns d-lui Mihail Dragomirescu)	233 (460)
Epigonii ciparieni	243 (465)
Din București... Caragiale și Teatrul Național	247 (466)
În atențiunea învățătorilor („Cartea premiantului și a școlarului în vacanță“ de C. Manoilescu, C. Zaharia, și Victor Munteanu)	249 (466)
Traian Demetrescu	252 (468)
Critică, replică, duplică...	256 (469)
Dulcea sinamăgire...	261 (473)
„Germania jună“ (1830—1848)	266 (477)
Germanii în contra lui Goethe (Apropo de episodul din Sesenheim)	306 (481)
Haralamb G. Lecca: „Casta-Diva“ (Piesă în 4 acte)	311 (482)
Traducerile d-lui T.V. Păcățianu (Stuart Mill: „On Liberty“. Libertatea opiniei. Intoleranța socială. Despotismul uzului. Caracter)	316 (483)
Sărmana doină. (Reflexii la un articol din „Enciclopedia“)	321 (484)
Folclor	327 (485)
Maghiarii și folclorul român	330 (485)
Daian	333 (485)
„Floare albastră“	338 (486)
Scrieți amintiri!	344 (487)
La cine sunt manuscrisele lui Eminescu?	347 (488)
Petofi	349 (488)
Dr. D. P. Barcianu: „Vasile Aaron“ (1770—1822) (O scriere încă necunoscută a lui)	354 (489)
Testamentul lui Gojdu	358 (490)

Werther	363 (491)
Berni Detre sau Cum se plagiază „Enciclopedia română“	373 (492)
Plagiatul „Enciclopediei“	377 (496)
Literatură și artă	390 (499)
Scrisoare literară („Ovreiul“, roman de dr. V. Crășescu)	398 (499)
„Intrigă și amor“, tragedie în cinci acte de Fr. Schiller, reprezentată pe scena Teatrului Național, cu cursul d-șoarei Agatha Bărsescu	402 (500)
Răspuns la complimente	406 (500)
Heine	410 (500)
Din prag	416 (502)
Note și comentarii	419
Indice de autori	503